BERIGTEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP.

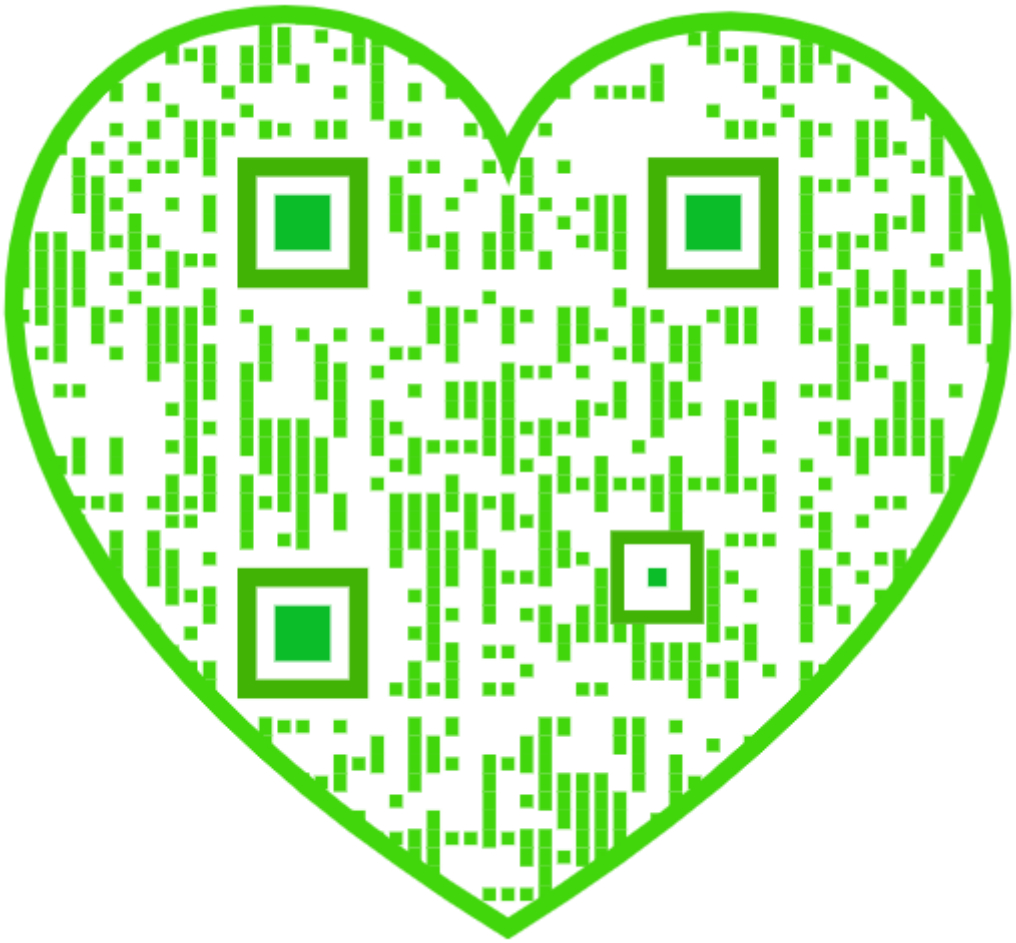

BERIGTEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

TE

UTRECHT.

DERDE DEEL, EERSTE STUK.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON
1850.

DE STRIJD

DER FRIEZEN EN FRANKEN

EENE VOORLEZING

DOOR

Jhr. Mr. B. J. L. DE GEER.

MIJNE HEEREN!

Wie kent niet het verhaal van dien koning der Friezen, die, toen hij eindelijk, tot vreugde van geestelijken en Franken, gereed stond om den doop te ontvangen, onverwacht den voet terug trok, omdat hij liever met zijne vaderen, dan met armen en onbekenden hier namaals wenschte te leven. Of die overlevering waarheid behelst of verdichting, wagen wij niet te beslissen [1]), maar dezelfde blijft ons haar zin en hare beteekenis; drukt zij het toch uit, welke de grondtrekken waren van het Friesche karakter [2]), verklaart ze ons hoe vijandig eens Franken en Friezen hier op den vaderlandschen grond tegen over elkander stonden. Deze fier en vrij, trotsch op der vaderen roem, gehecht aan der vaderen goden, genen be-

1) Zie de bij Royaards, Geschiedenis der invoer. en vestig. van het Christend. in Nederl., bl. 208, 209 aangehaalden.

2) Vgl. Prins, in de Vrije Fries, V. 2.

geerig om met het Christendom tevens hunne heerschappij uit te breiden en te vergrooten. Gelijk die koning daar niet besluiten kon zijne goden, zijne vaderen, zijne onafhankelijkheid te verloochenen, om christen te worden en de oppermagt der Franken te erkennen, zóó streed zijn volk dapper en hardnekkig voor zijne zelfstandigheid, bewaarde en beschermde ze zoolang het vermogt, zóó moeijelijk vond ook bij de Friezen het Christendom ingang, waar het de overleveringen der vaderen, den roem des volks bestrijden kwam, zóó onwillig onderwierp zich het volk aan der geestelijken woord en aan der Franken magt.

Bij dien strijd en zijne gevolgen, hier bij Utrecht vooral in die vroege eeuwen gestreden tusschen Franken en Friezen, tusschen Christendom en Heidendom, gevoerd door het zwaard der vorsten en het woord der geestelijken, geëindigd door den zegepraal des Christendoms en de kracht van Karel den Grooten, maar niet tot oneer der overwonnenen, bij dien strijd, mijne heeren, wensch ik u heden avond te bepalen. Het is een schoon schouwspel, te zien hoe een edel en dapper volk kampte en streed voor zijne zelfstandigheid en ook na die worsteling, haar wist te bewaren en te handhaven. Mogt het mij gelukken uwe belangstelling er eenige oogenblikken op te vestigen, mogt de belangrijkheid des onderwerps, van zulk een' invloed op de volgende geschiedenis des vaderlands, het gebrekkige der voorstelling, de feilen des sprekers doen verschoonen.

I.

Vroeger vereenigd, waren de Friezen en Franken gescheiden sints deze zich in Gallië hadden gevestigd, gene hunne woonplaatsen hadden behouden. Zij zouden nu weldra vijandig tegenover elkander staan. Reeds hadden Chilperik [1]) en,

1) Gregor. Tur. II. 19: insulae eorum (Saxonum) cum multo populo interempto, a Francis captae atque subversae sunt. Vgl. Molhuysen, in Nijhoff, Bijdragen, III. p. 130.

later Clovis 1) hun gebied naar Frieslands grenzen heen uitgebreid, en de slag bij Zulpich deed de Friezen het eerst hunne vroegere bondgenooten bestrijden 2). Deze zou in zijne gevolgen eene geheel nieuwe bestemming aan het volk der Franken aanwijzen. Het was in 496, dat de heilige Remigius van Rheims zijn wensch vervuld zag. De fiere Sicamber had voor den bisschop in het versierde heiligdom, bij waslicht en wierookgeur, het trotsche hoofd gebogen. Clovis was gedoopt en met hem drie duizend Franken 3). Sints dat oogenblik was het belang der kerk aan het volk der Franken geknoopt 4); en die bisschoppen van Gallië, die al zoo lang

---

1) Gregor. Tur. II. 27: decimo regni sui anno Thoringis bellum intulit, eosdemque suis ditionibus subjugavit. Het waren de naburen der Saxen, door Chilperik overwonnen. Vgl. Molhuysen, l. l. p. 64 volg. Dirks, Kooph. der Friesen, p. 119. Welligt strekten deze togten zich reeds tot op Frieschen bodem uit, die zich toen nog tot aan het Zwin (Sincfala) langs de zeekust uitbreidde, vgl. van Doorninck, de Frisiae terminis, p. 40, en bereikten zij de Zeeuwsche eilanden, de Betuwe, het land tusschen Maas en Waal en Zuid-Holland. Over deze Thuringers vgl. men vooral Grimm, Gesch. der Deutsche Sprache, II. p. 600.

2) Liber de castro Ambrasiae bij d'Achery, Specileg. III. p. 269. Van Lennep, in Nijhoff, Bijdr. II. p. 229. Een inval van Clovis in Friesland is ook in de Friesche overlevering bekend. Winsemius, Chronique van Vrieslant, p. 46. Hamconius, over Richoldus, p. 46:

Reppulit insigni Chlodoveum robore Francum.

Was dit welligt bij den togt tegen de Thoringi?

3) Gregor. Turon, II. 31.

4) Deze bewustheid is in de Praefatio Rhytmica der lex Salica duidelijk uitgedrukt:

Gens Francorum inclita
Deo auctore condita —
Ad Catholicam fidem conversa.
— Qui Francos diligit, vivat,
Eorum regnum custodiat,
Rectores de lumine gratiae repleat,
Exercitum fidei munimento protegat,
Felicitatem et pacis gaudia tribuat,
Tempora quieta (?) concedat,
Dominantium dominus,
Jesus Christus.

met angst den voortgang van Arrius dwaling hadden gade geslagen, begroetten nu met vreugde den nieuw bekeerden, en haastten zich om hem geluk te wenschen en zich aan hem aan te sluiten [1]). „Uw geloof is onze overwinning," schreef hem Avitus en allen, dien het heil der kerk ter harte ging, vestigden hunne verwachtingen en uitzigten op dezen haren zoon en verlangden naar zijne heerschappij met eene vurige begeerte [2]). Zij wachtten het van hem, dat hij het Westersch keizerrijk weder in nieuwe kracht herstellen zou, en ondersteunden daartoe zijne ondernemingen tegen Burgundiers en Wisi-Gothen [3]).

Reeds was hij magtig door de overwinning op Suagrius behaald en door de zege op de Allemannen en hunne bondgenooten bevochten, toen hij den strijd in de dienst der kerk ondernam. „Dragen kan ik het niet," riep hij tot zijn leger, „dat die Arrianen een gedeelte van Gallië bezitten; gaan wij er henen met Gods hulp, brengen wij het onder onze magt [4])!" En hij ging er heen, overal hielp hem de geestelijkheid en hij werd de stichter van de Frankische heerschappij. Zelfs scheen het een oogenblik, dat hij het keizerrijk weder zou oprigten, toen hij te Tours, bij het graf van den heiligen Martinus, omgeven door geestelijken en krijgers, plegtig van Anastasius' gezanten den purperen mantel ontving, zich zelven de kroon op het hoofd zette en, te paard gestegen, ontvangen werd door eene jubelende menigte, die hem als Consul en Augustus begroette [5]).

Maar nog was de tijd niet rijp tot oprigting van zulk een rijk; vele wreedheden en gruwelen zouden het getuigen,

---

1) Ozanam, La civilisation Chretienne chez les Francs, p. 55.

2) Gregor. Tur. II. 36: Multi jam tunc ex Galliis habere Francos dominos *summo desiderio* cupiebant.

3) Vgl. Lehuërou, Histoire des institutions Merovingiennes, p. 257.

4) Gregor. Tur. II. 37: Igitur Chlodoveus rex ait suis: »Valde moleste fero quod hi Arriani partem teneant Galliarum. Eamus cum Dei adjutorio et superatis redigamus terram in ditionem nostram."

5) Gregor. Tur. II. 38.

dat de Franken nog ongehoorzame kinderen der kerk waren, wien veel moest worden toegegeven, die veel hadden te vergoeden [1]). Maar de geestelijkheid hoopte in de uitwendige eenheid hunner heerschappij, in de oprigting hunner magt, den band en den steun voor de eenheid der kerk te vinden, dien zij nu behoefde. Daarom werkte zij mede om het sints meer dan eene eeuw verdeelde en van een gereten Gallië weder onder Clovis' bewind te vereenigen, om hem een gebied te verschaffen door den Oceaan, de Loire, de Rhône en den Rijn begrensd.

En toch — na Clovis' dood werd zijn rijk verdeeld en drie honderd jaren duurde het, eer het weder werd hersteld. Maar al verloor de geestelijkheid die herstelling des rijks nimmer uit het oog, zij bewaarde, ontwikkelde en versterkte intusschen zorgvuldig den inwendigen band, die sterker allen omvatten bleef; zij hield niet op zich te beschouwen als één geheel, één ligchaam, en toen Karel de groote weder Clovis' rijk hereenigde, was de kerk reeds één, was zij eene magt geworden, die zelve hem de kroon schonk, opdat hij beschermen en bewaren mogt het gebied, dat zij reeds overwon.

In dien tusschentijd vormde en ontwikkelde zich die eenheid van geloof en overtuiging, die in de middeleeuwen de eenheid van gebied en inrigtingen des Romeinschen rijks vervangen zou, dat op die wijze niet zou worden hersteld [2]). Zij ontwikkelde zich in en onder alle beroeringen, in der Franken rijk.

---

1) Reeds Clovis had Remigius vermaning noodig: Non est novum, ut coeperis esse sicut parentes tui semper fuerunt; hoc inprimis agendum ut Domini judicium a te non vacillet. — Et sacerdotibus tuis honorem debebis deferre et ad eorum consilia semper recurrere; quod si tibi bene cum illis convenerit, provincia tua melius potest constare. Epist. regum Franc. in (Freheri) Corpus Francicae hist. veteris n°. II. p. 184. Ook bij du Chesne, I. p. 859.

2) C'est par là, que s'annonce la nouvelle unité, qui remplira le moyen-âge, celle de la foi et des croyances religieuses. L'unité matérielle, celle du territoire et des institutions politiques a péri sans retour. Lehuërou, l. l. p. 264.

II.

Wel mogen de Friezen met vrees de uitbreiding gezien hebben van der Franken magt, toen Theodebert, Clovis' oudste zoon, de Noormannen tusschen den Rijn en de Maas sloeg 1). Welligt bereikte hij zelf reeds Frieslands grenzen. Zij omvatten toch een ruim gebied langs de kusten des Oceaans, van den Weser tot aan de monden van Rijn en Maas 2). Daar leefden de Friezen vrij onder hunne vorsten naar hunne eigene gewoonten, bekend door hunne dapperheid en moed. Vroeg reeds met de zee vertrouwd, hadden zij een voortdurend verkeer met Engeland, waar velen zich sints lang met de Anglen en Saxen hadden nedergezet 3). Ook met hunne naburen dreven zij handel, en de stroomen, die hun land doorsneden, de Weser, Elbe, Eems en Rijn, de wegen, die reeds vroeg waren aangelegd 4), de markten op de meest geschikte punten, ook hier te Utrecht, aanwezig, waren het niet zoovele middelen, die dat verkeer moesten bevorderen en gemakkelijk maken 5)? En al spaarden de Denen en Noren, die onversaagde en gevreesde zeebuiters, niet altijd Frieslands kusten, het ontbrak toch niet aan verbindtenissen tusschen beide volken 6). Met

---

1) Greg. Tur. III. 3. Dirks, l. l. p. 120, daarom schrijft Theodebert aan Justiniaan: Nortmanorum gentis nobis placata majestas colla subdidit. Epist. reg. Fr. n°. XIX. l. l. Vgl. Arend, Gesch. d. Vaderl. I. p. 297. Over de ligging van het land dier Attuarii of Chattuarii vgl. Grimm, Gesch. d. Deutsche Sprache, II. p. 576, 590.

2) Minder juist schijnt van Doorninck, l. l. p. 46, te meenen dat eerst Pepijn Friesland tusschen het Zwin en het Flie onderwierp, hetgeen, gedeeltelijk althans, reeds veel vroeger plaats vond. Eligius predikte zeker op Frankisch gebied, toen hij ook de Frisones bekeerde in Zeeland en welligt ook in Rijnland, en Heda, p. 15, zegt van Dagobert in 631: dirigitur postea a patre cum Pipino duce in Austrasiam h. e. quidquid inter Rhenum, Mosam et Oceanum interjacet regnaturus.

3) Zie de door Dirks l. l. p. 107 aangehaalden.

4) De Rhoer, in de voorrede op het Vetus jus Frisicum, p. XIII. Dirks, l. l. p. 110, 176 volg.

5) Van Asch van Wijck, Handelsverkeer van Utr., I. p. 94 volg.

6) Zoo zegt de Friesche overlevering, dat Odilbald met Haddinga,

hunne westelijke naburen aan den Weser, met de Saxen, verbond hen de strijd tegen de Franken, wier magt beiden evenzeer gevaarlijk was. Waren het toch niet beiden, Saxen en Friezen, bij wie het Germaansch beginsel nog zuiver en onbesmet gevonden werd, die, gehecht aan der ouderen zeden, godsdienst en vrijheid, elke vreemde overheersching verfoeiden, die liever het uiterste beproefden, dan hunne zelfstandigheid of vrijheid te verloochenen?

Dit bleek wel in den strijd, door de Saxen tegen Clotarius den eersten in 555 gevoerd, na de nederlaag terstond door hen hervat, en niet geëindigd, voor dát de koning der Franken zelf om vrede vroeg [1]). Namen reeds toen de Friezen deel aan den strijd? Wij weten het niet; maar als wij den dichter Fortunatus, gekoesterd door de zachte vriendschap der vrome Radegondis, waar hij zich te Poitiers in de eeuw van Tibullus en Horatius verplaatst [2]), gewagen hooren van eene overwinning, op den woesten Saxer en Deen behaald bij den Borda-stroom [3]), wij zouden meenen de eerste sporen van het verbond van Friezen, Saxen en Denen tegen de

---

des Noordschen konings dochter was gehuwd, Winsemius, Chron. p. 46 Hamconius, Frisia, p. 22. Schotanus, de geschied. van Friesland, p. 53 en later was het verkeer levendig en keerden deze verbintenissen gedurig terug.

1) Gregor. Turon. IV. 10, 14.

2) Ozanam, l. l. p. 67. Vgl. Carmin. VII. 2, 5-10 en X

3) Carm. VI. 7. de Lupo duce:

Quam tibi sis firmus cum prosperitate superna,
Saxonis et Dani gens cito victa probat,
Bordaä qua fluvius sinuoso gurgite currit.
Hic adversa acies, te duce, caesa ruit.
Dimidium vestris jussis tunc paruit agmen,
Quam merito vincit, qui tua jussa facit!
Ferratae tunicae sudasti pondere victor,
Et sub pulverea nube coruscus eras.
Tamque diu pugnas, acie fugiente, secutus
Laugona dum vitreis terminus esset aquis.
Qui fugiebat iners: amni dedit ille sepulcrum.
Pro duce felici flumina bella gerunt

Franken te vinden, wij zouden u op de beschrijving wijzen van een' strijd aan het Boerdiep of Middenzee van Friesland gestreden [1]), zoo wij slechts durfden vaststellen, dat deze door den Bordaä werd bedoeld [2]).

Maar al was ook toen reeds die strijd in Friesland gevoerd, gering waren zijne gevolgen. De twist en verwarring, die straks de Frankische monarchie van een scheurden, de gruwelen, die het koningshuis met moord en bloed vervulden, zij bragten zelfs overrijnsche hulpbenden onder de legers der Franken [3]), en beveiligden die volken tegen de uitbreiding van der Franken rijk, totdat de eenheid daar weder hersteld was.

III.

Het verwondert ons niet, dat in Neustrie het Christendom weldra zegevierde over de onbeschaafdheid en het heidendom der Franken; vond het niet zijnen steun in de vroegere bevolking? Hoe geheel anders was het in Austrasie. Moeijelijk drong er het Christendom door, want velen, gehecht aan de godsdienst hunner voorouders, waren er gevestigd gebleven en de vroegere bevolking tusschen Maas en Schelde had nog naauwelijks de stem des predikers vernomen [4]). Veel bleef daar nog te doen voor den ijver des geestelijken, maar meestal moest hij zich te vrede stellen, zoo hij in stand mogt houden en beschermen wat bestond, zoo hij dwalingen en misbruiken kon voorkomen en die eenheid bij de Franken bewaren, die hij sints Clovis niet uit het oog verloor. Waarlijk dit vereischte in die tijden van onrust en verdeeldheid al de kracht dier mannen, wier strijd en werk ons

1) Vgl. Bijvoegselen op Wagenaar, I. p. 81. Halmael, in het Friesch Jierboeckjen, 1831, p. XXVI, Arend, Geschied. I. p. 300.

2) Brouwer, Notae ad Venant. p. 184, verstaat er den Oder onder.

3) Gregor. Tur. IV. 49 (al. 44). Hiermede of met ons niet geboekte togten hangt zamen dat Fortunatus IX. 1. Chilperik noemt: terror Fresonibus atque Suevis.

4) Royaards, Gesch. der invoering, p. 88.

Gregorius van Tours beschrijft, wier lof Fortunatus bezingt, en wij verwijten het hun niet, als zij de christenen in hunne zetels rondom zich zochten te verzamelen en nog weinige kerken en kloosters zich daar buiten op het land verhieven. Maar toch, naauwelijks was er eenige rust ontstaan, eenige uitbreiding aan de grenzen des rijks gegeven, of wij zien hun getal vermeerderen, wij zien ze verrijzen, opgerigt en begiftigd door den godsdienstijver der vorsten en der geestelijken, die, waar der Franken gebied zich uitbreidde, zich haastten het bezit er van aan het Christendom te verzekeren. Zulk eene kerk zullen wij weldra hier te Utrecht gevestigd zien. Wij weten het, hoe belangrijk die plaats reeds sints de tijden der Romeinen voor den handel was door hare ligging aan den Rijn. Nu in het bezit der Friezen even als Duurstede, de stapelplaats des Frieschen handels, beschermd door het heiligdom hunnes gods [1], was het haar bezit, hetwelk alleen den weg naar Friesland kon banen en moest zij wel de twistappel worden, dien beiden, Franken en Friezen, zich beurtelings zouden trachten te ontrukken, moest zij wel het punt worden, waarop de geestelijken het eerst het oog vestigden, waaruit ook zij den strijd tegen het heidendom zouden aanvangen. Of reeds Childebert II, toen hij tegen de Warners optrok [2] en zich in die streken uitbreidde, ook Utrecht bezette en er eene kerk stichtte, blijve onzeker [3], het was Dagobert, die als overwinnaar der Friezen en stichter van Utrechts kerk beroemd is in de geschiedenis dier tijden.

---

1) van Asch van Wijck, Handelsverkeer, I. p. 86, 97 volgg. Dirks, Kooph. der Friezen, p. 113.

2) Fredegarius, c. 15. Warni trucidati ac victi sunt, ut parum ex ipsis remansisset. Aimonius, De gestis Fr. III. 83. Deze Warnen (Werini) woonden in Zuid-Holland. Vgl. v. Lennep, in de Verhandelingen van de tweede klasse van het Kon. Instituut, VI. p. 189 volgg.

3) In het Regale praeceptum Pipini bij Heda, p. 35, komen Clotarius quondam rex et Theodebertus als begiftigers der Utrechtsche kerk voor, maar de echtheid van dit stuk is niet boven twijfel verheven. Buchelius reeds noemt het admodum corruptum. Vgl. Royaards, Gesch. d. invoering, p. 103, 260.

IV.

Was het Frankische rijk na Clovis' dood verdeeld en verbrokkeld, weder had Clotarius de II. alle Frankische landen onder zijn scepter vereenigd, maar Austrasie verlangde zijn eigen koning en hij zond er den jeugdigen Dagobert heen, onder de leiding van Arnulf en van Pepijn van Landen geplaatst [1]).

Ik zal u niet bepalen bij Dagoberts en Clotarius' togten tegen de Saxen en Friesen, waarin hij deze overwon, zij zijn door de overlevering versierd en vergroot [2]); herinneren wij ons alleen, hoe hij toen ook Utrecht, vroeger door de Franken genomen, door de Friezen herwonnen, weder op nieuw heroverde [3]) en versterkte, en daardoor meester werd van den overtogt over den Rijn en van den tol daar geheven [4]). Nu haastte zich Cunibert, de vriend van Arnulf en Pepijn,

---

1) Eichhorn, Deutsche Staats- und Rechtsgesch. I. p. 182.

2) Deze twisten, door Fredegarius niet vermeld, komen in de gesta Francorum, c. 41, en de door van Loon, Aloude Historie, I. p. 264, aangewezen plaatsen, (gevolgd door Wagenaar, I. p. 332), en in de Friesche chronieken, Occo Scarl., Chron. p. 35. Hamconius, p. 24. Winsemius, p. 52. Schotanus, p. 54, in het Chronicon de Trajecto (bij Matthaeus, Anal. IX. p. 5, uitg. in 8°.) zóó voor, dat men gemakkelijk bij allen dezelfde versierde, welligt uit liederen overgenomene overlevering herkent, slechts daarin verschillend, dat de Friesche bronnen den strijd in Westergo (vgl. Molhuysen, l. l. p. 131) verplaatsen onder den Frieschen koning Beroald, de overige aan den Weser, onder Berthold, als dux Saxonum, vgl. Suffridus Petrus, de Origine Fris. II. 15. p. m. 292. Fokke Sjoerds, Hist. Jaarb. I. p. 324. Daam Fockema, Schetsen, I. p. 56, 118. Blommaert, aloude Geschiedenis der Belgen, I. p. 375. Er schijnt werkelijk toen eene overwinning op de verbonden Friesen en Saxen behaald te zijn, die ze voor een tijd scheen te onderwerpen aan de Franken. Van daar hunne vermelding te dier tijde in de lex Ripuaria Tit. 36 (38) n°. 4.

3) Joh. a Leidis, I. c. 18, die zegt: Porro in ista obsidione quidam venerabiles viri de Trajecto superiori expulsi et proscripti se sociaverunt praedicto regi ut auxilium in oppugnando ferrent, welke plaats v. Asch v. Wijck bedoelde, in zijne Besch. van het Handelsverkeer, I. p. 91. Vgl. van Loon, Al. Hist. I. p. 263.

4) Beka, Prooem. p. 1

de bisschop van Keulen, die al het belang der plaats begreep, die het wist dat wat tot het gebied der Franken behoorde, ook behoorde tot het gebied der kerk, zich het kerkelijk bezit te verzekeren [1]). Een christelijk heiligdom verrees aan den heiligen Thomas gewijd hier in der Friezen land, daar waar in de nabijheid dezer plaats nog een opschrift u zijne vestiging herinnert. Dit zou het middelpunt worden, waaruit het Christendom het Heidendom der Friezen bestrijden zou, waaruit later met en door het Christendom ook der Franken heerschappij zich zou uitbreiden.

Hadden nog velen het Heidendom in Austrasie bewaard, juist onder Dagoberts regering gingen geestelijkheid en vorst krachtig aan het werk om hen te bekeeren, en ook daar eenheid van geloof en godsdienst daar te stellen. Had Lupus reeds aan de boorden van Maas en Schelde gepredikt [2]). Amand, eerst bisschop zonder zetel, beschermd door een bevel des konings aan allen om zich te laten doopen, begaf zich naar de onbeschaafde volken aan de Schelde, stichtte een klooster te Gent, te Antwerpen een kerk, verschafte ze begiftigingen van den vorst [3]), predikte en doopte allerwegen in Braband, beschermd door den godsdienstigen koning en zijn hof, en zag zich eindelijk tot bisschop van Maastricht verkoren [4])

---

1) Ep. Bonifacii in Miraei opera dipl. I. p. 14. Joh. a Leydis, I. c. 18. Over de zending van Coniochus daarheen zegt Abbas Uspergensis, p. 69 (uitg. van 1609): Sigebertus hic sancto Koniocho episcopatum Trajectensem dedit, en uit hem ontleent zijn berigt Heda, p. 19, die echter niet verder gaat dan zijn zegsman, zoo als Royaards, Gesch. der invoer. p. 105 zegt. Vgl. Hamconius, Frisia, p. 25

— hoc rege, beatus
Koniochus Frisios Ubiorum visit ab urbe. — Vgl. p. 62 verso.

Suffr. Petrus, de script. Frisiae. Dec. IV. n°. 1, p. 25.

2) Ozanam, l. l. p. 83.

3) Miraeus, Op. dipl. I. p. 10.

4) Van hem zegt Harigerus: »At ipse commissum sibi strenue implens officium circumquaque positis verbum Dei annuntiabat, monasteria construens, religionem ampliare cupiens, ipsaque coenobia praediis et opibus a Rege sibi et principibus collatis ditabat, captivos pretio redimebat, nudis vestimenta praebebat, esurientes cibis refici-

Eligius volgde zijne voetstappen en sprak tot de ruwe bewoners van Vlaanderen en Zeelands kusten en overreedde ze en doopte geheele scharen jaarlijks op het Paaschfeest, grijzen en jongen, vrouwen en kinderen, kocht de gevangene Saxen vrij en zond ze onderwezen heen [1]), Pepijn zelf werd om zijne vroomheid, om zijne bescherming der kerk verleend geprezen, zijne gade, de dochter van Modoald, later aartsbisschop te Trier, werd de stichteresse van het beroemde klooster te Nivelles, zijne dochter Geertruida rigtte de eerste christenkerk op in het naar haar genoemde Geertruidenberg 2), Begga, zijne andere dochter was evenzeer door hare vroomheid bekend, groot was in zijn huis de invloed van Amand, en de koning zelf — die hem zagen omgeven door deze zijne raadslieden, zij vergeleken hem met Salomo 3). Nimmer was de geestelijkheid, sints Clovis' dood meer nabij gekomen aan de verwezenlijking van haar doel, om de eenheid der kerk in die des Frankischen rijks te omvatten, om in het westen van Europa door de Franken eenen christelijken staat te stichten, dan juist onder de regering van Dagobert en van Sigebert zijnen opvolger. Groot was haar invloed op de geheele inrigting des rijks. In den raad der vorsten gezeten, door allen ontzien en gevreesd, in hunne regtspraak beschermd, met het toezigt op de handha-

---

bat," in Chapeavilli gesta pontif. Leod. I. p. 75. Vgl. d'Oudegherst, Annales de Flandre, I. p. 12, Meyerus, Annales ad an. 633. Buzelinus, Ann. Gallo-Flandr. p. 51 sqq. Royaards, Gesch. der invoering, p. 107. Ozanam, l. l. p. 87.

1) Over Eligius vgl. Matthaeus, de nobil. p. 180. Royaards, l. l. p. 117. Ozanam, l. l. p. 83.

2) Kluit, Hist. Critica, I. p. 3 volg.

3) Abbas Uspergensis, p. 69: »Dagobertus — fuit fortissimus et Francorum nutritius, in judiciis ecclesiasticis severissimus, largitor eleemosynarum praecipuus, pacem in toto suo regno statuens et timorem gentibus in circuitu incutiens, ipseque velut Salomon pacificus, regnum obtinuit quietus." Vgl. Ozanam, l. l. p. 69. Onder zijne regering werden dan ook de meeste volksregten in de Frankische monarchy opgesteld of herzien, zoo als de Ripuarische, Allemannische, Beijersche regten.

ving des regts, op de zeden en het leven der volken belast [1]), oefenden de bisschoppen eene groote, vaak weldadige magt uit, en gebruikten der Franken kracht in de dienst der kerk.

Nog lang daarna leeft de herinnering Dagoberts des vromen konings en van Sigebert den godsdienstigen in de chronieken der kloosters; nog lezen wij de vermaning des trouwhartigen Priesters aan Dagoberts zoon, dat hij de Franken en de kerk toch zou liefhebben en beschermen [2]). Neen, het verwondert ons niet nu de overwinning op de Friezen behaald gebruikt te zien tot uitbreiding der kerk, te zien voortgezet wat het zwaard had begonnen, door het woord der prediking.

V.

Grimoald Pepijns zoon had te onvoorzigtig beproefd de kroon van Austrasie op het hoofd zijns zoons te plaatsen en Dagobert den II. naar Ierland te verbannen [3]). Hij kwam terug, de jonge vorst, geholpen door Wilfried, den bisschop van IJork [4]), herwon zijn kroon op den sluwen Ebroin, die toen in Theodorik's naam het rijk bestuurde, en noodzaakte hem naar Neustrie te vlugten. En ziet, straks wierp een storm dienzelfden Wilfried, op zijnen togt naar Rome, op de Friesche kusten en bragt hem tot den welwillenden en vredelievenden Adgild [5]) Frieslands vorst. Maar Ebroin had het naauwelijks vernomen, of hij zond een brief om dien koning aan te sporen den hem zoo gehaten bisschop uit den weg te ruimen. Verontwaardigd las de edele Fries zelf den brief aan Wilfried voor,

1) Eichhorn, Deutsche Staats- und Rechtsgesch. I. p. 449, 690. Vgl. Rothe, von dem Einflusse der Geistlichkeit unter den Merovingern. p. 6. Warnkönig, Fransösische Staats- und Rechtsgesch., I. p. 136. Vgl. het Edict. van Clotarius II. omnibus agentibus cap. 6.

2) Mai, Nova script. vet. collectio, VI. 2. p. 3.

3) Gesta Franc. c. 43.

4) Vgl. het over hem verzamelde bij Royaards, I. l. p. 123 volgg.

5) Over dezen koning zie men: It aade Friesche Terp. p. 50. Hamconius, p. 25. Winsemius, p. 53. Schotanus, p. 54. Emmius, Rer. Fris. Histor. p. 49.

en beschermde den vreemdeling, ja, liet hem vrij tot de Friezen spreken, hen onderwijzen en doopen, zoolang hij in zijn rijk verkeerde [1]). Niet van het Christendom, maar van de Franken waren velen der Friezen afkeerig, omdat zij met het Christendom ook hunne heerschappij zochten uit te breiden. Daarom wordt het verhaald, dat de oprigting der kerk te Utrecht vruchteloos bleef, omdat de Friezen niet wilden hooren [2]). Intusschen zij bleef bestaan onder de rustige regering van Adgild.

Hoe verschilde van hem zijn opvolger! In het Noorden, aan het hof des Deenschen konings was hij opgevoed en trotsch op zijner vaderen roem, blakende van ijver voor de vrijheid en godsdienst zijns volks, kon hij het niet dulden, dat de vreemde den voet op Frieslands bodem zetten zou. In 679 had naauwelijks Radbout de regering aanvaard, of hij plaatste zich aan het hoofd zijner krijgslustige onderdanen, en had Adgild den vrede met de Franken zorgvuldig bewaard [3]), hij dwong de tot vrede gezinden hem te volgen [4]), vernietigde alle sporen, die de prediking des Christendoms had achtergelaten en trok op Utrecht, om den vreemdeling te verjagen en Dagoberts heiligdom te slechten. Weldra meester van die plaats wierp hij de Thomas kapel omver [5]) en zette zijne overwinnin-

1) Vita S. Wilfridi, c. 26, bij van Loon, al. Hist. I. p. 285. Wagenaar, I. p. 352. Matthaeus, de nobil. p. 182.

2) Ordinavit ibi Presbyteros qui converterent Frisones, quod tamen frustra fuit — et iste durus populus noluit converti tamen, sed destruxerunt istam ecclesiam. Anon. Chron. bij Matthaeus Anal. IX. p. 6.

3) Zoowel de Friesche overlevering als de Frankische berigten, Ann. Metenses ad a. 691. Chron. de Trajecto, ap. Matthaeum An: IX. p. 9, stellen de Friezen toen als onder de Frankische opperheerschappij geplaatst voor en Adgild, als door hen aangesteld, althans beschermd, zoodat zij hem als dux beschouwden, niet als koning, hetgeen slechts een gevolg van de togten van Clotarius en Dagobert I. kon zijn. Dat hij met Dagobert II, die toen in Austrasie regeerde, in goede verstandhouding verkeerde, schijnt zeker, en dit had welligt invloed op zijne handelwijze met Wilfried, aan wien deze Dagobert mede zijn rijk verpligt was.

4) Vgl. Winsemius, Chron. p. 55.

5) Bonifacii Epist. ap. Miraeum, I. p. 14. Royaards, l. l. p. 152.

gen voort, totdat hij Friesland zijne vroegere grenzen had wedergegeven [1]). De Franken konden hem niet keeren, verdeeld als zij waren tusschen Ebroin en Pepijn, die, hofmeijers van Neustrie en Austrasie, om het bezit dier rijken kampten en beurtelings de overhand schenen te behouden, totdat na Ebroin's dood de slag bij Testri ten voordeele van Pepijn besliste en hij zich aan het hoofd der Franken geplaatst zag [2]).

Nu kon hij den strijd tegen den edelen en dapperen Fries ondernemen, wien de wrok der Frankisch gezinde monnikken ons zoo gaarn als woest en wreedaardig zou voorstellen [3]), en die strijd, weder zou hij gestreden worden door het zwaard en de prediking beiden. Met een talrijk leger trok Pepijn hem tegen, sloeg na een' hardnekkigen tegenstand de magt der Friezen en ontnam hun alles, wat zij ten zuiden des Rijns veroverd hadden [4]). Een verbond van onderwerping [5]) bragt Friesland nu onder de opperheerschappij der Franken en noodzaakte den vorst om schatting te betalen, gijzelaars te geven

---

1) Ubbi Emmius, l. l. p. 50. Schotanus, p. 55.

2) Gesta Franc. c. 48 en daaruit bij Fredegarius, c. 100.

3) Van daar uitdrukkingen als Radbout, Gods vijand, Melis Stoke, l. 91. Iudificatus est a Diabolo, Beka p. 10. die godloose ende affallighe Coninck, Winsemius, p. 61 enz.

4) Citerior Frisia bij Beda V. 10 et J. a Leidis, II. 9, 10. Wagenaar, I. p. 395. Te regt verstaat van de Spiegel, Oorspr. der Vad. regten, p. 29, de uitdrukking van Beda, van Holland en Zeeland, en voegt er bij: »Sedert dien tijd meen ik, dat de Friesen geen gebied in het eigenlijk genoemde Holland en Zeeland gehad hebben."

5) Daarom heet Radbont bij de Frankische schrijvers *dux*. Vgl. Bijvoegs. op Wagenaar, I. p. 73, en leeft de herinnering van Pepijns gezag in Friesland nog in latere regten: Vgl. de X kest (oude Friesche wetten, I. p. 137) bij Schotanus, Beschrijvinghe van Frieslandt, p. 59. Vgl. ook Kluit, hist. Critica, I. p. 6, not. 14. Daarom zegt Melis Stoke I. 92 van Radbout: de *Hertoghe* was van Vrieslant, vgl. vs. 206, even als altijd Maerlandt (Bijvoegsels op Wagen. I. p. 91). En van daar worden negotiantes tam Saxones quam Frisiónes, die de markt van St. Denis te Parijs bezochten, vermeld in het diploma van Pepyn bij Doublet, Histoire de l'abbaye de St. Denys, p. 694. Vgl. Dirks, l. l. p. 167. Joh. a Leidis, Annal. Egm. c. 1. zegt van Pepyn: Ratbodo ejus rege devicto eandem provinciam (Frisiam) Francorum subjugaverat dominio.

en de vrije prediking des Christendoms te gedogen. Sints 692 beschouwden hem de Franken als onderworpen, Pepijn had Radbout overwonnen.

Maar intusschen, juist ten tijde van Radbouts voorspoed, had men het weder beproefd om het Christendom in Friesland te herstellen en nu niet van de zijde der Franken, maar uit Ierland, zoo rijk toen aan ijverige zendelingen en predikers. Na de mislukking van zijn eigen togt, had Egbert door godsdienstijver gedreven, Wigbert naar Friesland gezonden en twee jaren lang werkte en predikte deze, doch te vergeefs. Wel liet de vorst den vreemdeling, onbekend met der Friezen aard en taal geworden, maar hoe kon het Christendom onder de regering van Radbout bloeijen? Ontmoedigd ging hij heen [1]); — maar Egbert gaf zijn voornemen niet op en zond nu Willebrord met elf anderen uit zijn klooster om het Christendom aan de heidenen te prediken. Willebrord, zelf in Engeland geboren, maar in afkomst den Friezen verwant, met hun taal bekend [2]), door vroomheid en ijver beroemd, trof hier te Utrecht den Frieschen koning aan. Hij werd afgewezen. Was het omdat Radbout vreesde, dat op de puinhoopen der Thomaskapel eene nieuwe kerk verrijzen zou, en onder zijn oog daar eene magt gevestigd worden, gevaarlijk voor de rust, de vrijheid en zelfstandigheid zijns volks? Dan heeft de uitkomst zijne vrees bevestigd.

VI.

Den 22. November 696 [3]) werd te Rome in de kerk van St. Pieter de aartsbisschop der Friezen plegtig gewijd. Pepijn zelf had er op aan gedrongen, omdat hij wenschte, dat de kerk bezit zou nemen van het gebied, door hem veroverd, dat zij er zijne heerschappij zou bevestigen. Reeds was Willebrord

1) Vgl. Beda bij van Loon, al. hist. I. p 289. Beka, p. 8. Royaards, l. l. p. 158.

2) M. Stoke, I. 131.

3) Vgl. Royaards, l. l. p. 75, waarbij ik alleen nog voeg, dat ook Heda, p. 76, de woorden van Beda even zoo van het geboortefeest der H. Caecilia verstaat.

werkzaam geweest in Zeeland [1]) en Zuid-Holland, streken reeds langer onder Frankisch bewind, reeds had hij te Utrecht, naast de puinhoopen van Dagoberts heiligdom, de kapel van het heilige kruis gesticht, velen uwer zullen zich nog harer herinneren [2]), Radbout had hij weder gezien op zijn' togt naar het Noorden, maar had hem niet gunstiger aan zijne prediking gevonden [3]).

En nu — toen hij aartsbisschop uit Rome wederkwam, op welke plaats zou hij eer het oog vestigen dan op Utrecht? Intusschen had Friesland's vorst weder de wapenen opgevat, onwillig als hij was der Franken juk te dragen, en wederom wilde hij het beproeven den indringer uit zijn land te verdrijven. Maar ook wederom mislukte zijne poging en Pepijn behaalde bij Duurstede eene zege, die hem het ongestoord bezit van Utrecht en van hare omstreken verzekerde en den dapperen Fries nog meer onderwierp aan de heerschappij der Franken [4]). Had hij niet de vrije prediking des Christendoms in zijne landen moeten toestaan, en, al had hij ook niet beloofd zelf het aan te nemen, had hij niet Utrecht moeten verlaten en naar het binnenste van Friesland wijken [5])? Nu kon Wille-

---

1) Vgl. Smallegange, Cronijk p. 94, van daar zegt M. Stoke, I. 99: Tote Westcappel dat hi quam.

2) Joh. a Leidis, II. c. 11: Prope ruinam primordialis Ecclesiae Sancti Thomae apostoli, superaedificavit in honore sanctae crucis oratorium.

3) Joh. a Leidis, II. 15. Beka, p. 9. Chron. de Traj. ap. Matth. IX. p. 9. De plaats dezer ontmoeting was Fositesland, waarschijnlijk Helgoland. Vgl. Matth. An. V. p. 465. Westendorp, Noordsche godenl. I. p. 82. II. 478. Grimm, Gesch. d. Deutsche Sprache, II. 671.

4) Zie de plaats uit de Annal. Met. bij van Loon, Al. Hist. I. p. 300 volg. Vgl. de Gesta Franc. c. 49. Pipinus quoque multa bella gessit contra Radbodum gentilem. Fredegarii cont. c. 102. Pippinus contra Radbodem ducem gentilem Frisionem gentis adversus alterutrum bellum intulerunt, castro Dorestate, illic belligerantes invicem. Pippinus victor exstitit, fugatoque Ratbodo duce cum Fresionibus qui evaserant, idem Pippinus cum multis spoliis et praeda reversus est.

5) Castellum Trajectense Pippinus sub sua potestate acquisivit et Radbodum regem ad interiora Frisiae profugavit. Joh. a Leidis II. c. 9. Vgl. Winsemius, Chron. p. 60:

brord veilig zijn zetel te Utrecht vestigen [1]) en er het middelpunt vinden van zijne werkzaamheid en van die zijner predikers [2]).

Naast de kleine kapel werden nu spoedig de grondslagen gelegd voor de hoofdkerk, aan den heiligen Martinus van Tours, den patroon der Franken, den Christelijken krijgsheld [3]), gewijd. Geestelijken vloeiden er henen om de dienst te bezorgen en voor het volk te prediken [4]); en ook elders, waar Willebrord vroeger onderwees, van Vlaardingen af tot Heilo toe, verrezen Christelijke heiligdommen [5]). Mogen wij de latere herinneringen gelooven, dan werd zijn medgezel Suitbert de apostel van de Betuwe en Teisterbant [6]), dan predikten Engelmunt en Adalbert in Holland tot daar, waar later de abdij van Egmond gesticht werd [7]), dan vonden ook zijne overige togtgenooten langs de boorden des Rijns hunnen werkkring [8]) en werd daar alom het Christendom gevestigd en uitgebreid.

Maar hierbij bepaalde men zich niet. Had toch Radbouts nederlaag en onderwerping ook Friesland zelf voor de geloofspredikers geopend, met ijver ving de geestelijkheid haar werk ook daar aan. Wulfram, de bisschop van Sens, verliet zijn bisschopszetel om er met eenige anderen heen te gaan en in het hart des lands en aan het hof des vorsten te prediken en

---

1) Melis Stoke, I. 122. Sette hi Tutrecht in de poert
Den bisscop stoel en besat
Als aertsche bisscop eerst de stat. Vgl. Matthaeus, de nobil. p. 196.

2) Vgl. Ubbo Emmius, Hist. Fris. p. 51, 52. Schotanus, Gesch. p. 56 en Douwama's boeck der partyen, I. p. 39.

3) Vgl. over zijne legende Jac. de Voragine, Legenda aurea n°. 161 (uitg. van 1489).

4) Klerk uit de laage landen, Chronijk p. 19. Vgl. Royaards, l. l. p. 314 volg.

5) Joh. a Leidis, II. 23. Royaards, l. l. p. 187.

6) Joh. a Leidis, II. 12. Vgl. Winsemius, Chron. p. 59. Molhuysen, in Nijhoff, Bijdragen III. p. 126.

7) Joh. a Leid. Ann. Egm. c. 1. Id. Chron. II. 41.

8) Molhuysen, l. l. p. 125. Royaards, l. l. p. 193 volg.

te doopen. Hem, den gunsteling van Pepijn, onder zijne bescherming geplaatst, te verwijderen, waagde Radbout niet, al zag hij ook met weerzin zoo velen, aanzienlijken en geringen, de godsdienst hunner vaderen voor die van den Frank verlaten. Waarschijnlijk verrezen toen reeds enkele Christelijke bedehuizen op Frieslands grond, zeker oefende Wulfram's prediking grooten invloed uit op het volk, ja men zegt zelfs, dat hij bijna den vorst zou hebben overtuigd [1]).

Zoo werkte ook in Friesland zelf de geestelijkheid mede, om het meer en meer aan de Franken te verbinden, en ontstond daar eene van het heidendom afkeerige, meer Frankisch gezinde partij onder het volk, die wij later zich krachtig zien vertoonen. Maar daarom was de tegenstand nog niet overwonnen, stout en overmoedig zou hij zich weder verheffen, de koning van Friesland.

VII.

Naauwer had Pepijn hem aan zijn huis trachten te verbinden, toen hij besloot de dochter van den Frieschen vorst, Theodeswinda, aan zijnen zoon Grimoald te verloven. Zij werd gedoopt en het huwelijk voltrokken [2]); maar ziet, kort voor Pepijns dood viel Grimoald door de hand van een' moordenaar, terwijl hij te Luik bij het graf van den heiligen Lambertus voor het leven zijns vaders bad [3]).

Over het lot zijner gade zwijgt de geschiedenis; maar men heeft Radbout, zoowel als zijne dochter, van dien moord beschuldigd, men heeft den moordenaar, Rangarius den Fries, als hunnen handlanger aangewezen [4]), en wie zal hunne on-

---

1) Royaards, I. l. p. 203-212. Vgl. Matthaeus, de nobil. p. 182. Winsemius, Chron. p. 61. M. Stoke, I. 149-185.

2) Gesta Franc. c. 50.

3) Joh. a Leidis, II. c. 9. Ubbo Emm. p. 53. Vgl. het berigt bij Chapeaville, Gesta Pont. Leod. I. p. 433. Van Loon, al. hist. I. 307.

4) Wagenaar, I. p. 365.

schuld kunnen aantoonen? Maar opgemerkt zij het toch, hoe het spoedig bleek, dat Karel Martel meer belang had bij Grimoald's dood, dan Frieslands vorst, wien men zoo gaarne beschuldigde, omdat hij de tegenstander van Franken en geestelijken was [1]).

In 714 was Pepijn gestorven [2]), en zijne weduwe, Plectrude, nam voor den jongen Theodoald de regering in handen. De aanzienlijken van Neustrie evenwel weigerden onder het bestuur eener vrouw te staan; zij verkozen Raganfried tot hun hoofd en beiden bestreden elkander, toen de jonge Karel, Pepijns zoon, bij de schoone Alpaide [3]) verwekt, uit zijne gevangenis ontvlugtte en met geestdrift in Austrasie ontvangen werd. Welkom moest voor Radbout de aanleiding zijn, door deze oneenigheden hem gegeven, om zijne nederlagen te herstellen. Raganfried wist het, hoe vijandig hij jegens Pepijn's huis was gezind, toen hij bij hem hulp zocht tegen Plectrude. Volijverig werd zij hem geboden [4]). Terstond verdreef Frieslands vorst de zendelingen uit zijn gebied, schudde het juk af, wierp de kerken neder of gaf ze der vooroudelijke godsdienst terug, trok voort tot Utrecht en verjoeg er Willebrord en zijne geestelijken. Zij, verschrikt voor den koenen aanval, zochten te Trier en in het klooster te Epternach eene wijkplaats, met hen vlugtte alles voor den overwinnaar. Ook Duurstede viel in zijne handen en daardoor meester van den Rijn, trok hij met zijn leger voort langs dien stroom naar Keulen heen. Dáár zou hij zich met Raganfried vereenigen om Plectrude in Keulen te bestrijden. Karel, pas zijne gevangenis ontkomen, ontmoette hem daar met zijne in der haast verzamelde benden, maar moest, na

1) Fockema, Schetsen, I. p. 203. Bilderdijk, I. p. 73. Arend, I. p. 822.

2) M. Stoke, I. 135.

3) Pippinus aliam duxit uxorem, nobilem et elegantem, nomine Alphaidam. Fredegar. cont. c. 103.

4) Joh. a Leidis, II. 17. Gesta Franc. c. 51: cum Radbodo duce gentili amicitias feriunt.

een' hevigen strijd, aftrekken [1]), en kon niet beletten, dat de stoute Fries het omliggende land verwoestte. Wel mislukte straks zijne poging om, met Raganfried vereenigd, Keulen in te nemen, maar toch noodzaakten zij Plectrude hunnen aanval voor rijke geschenken af te koopen en, met buit beladen [2]), keerde Frieslands vorst naar zijn rijk terug, om van daar weder in Austrasie te vallen en kerken en kloosters te verwoesten [3]).

Maar Karel, eens door hem verslagen, zou hem weder komen bestrijden. Raganfried had hij overwonnen, Keulen had de poorten voor hem geopend, nu was het Radbout, tegen wien hij zich wende. Een hevige strijd begon aan de boorden des Rijns bij Duurstede en Utrecht, wiens bijzonderheden ons de geschiedenis niet bewaarde, waarin Karel overwinnaar bleef [4]), de Friezen terug drong en Radbout op nieuw tot een verdrag van onderwerping noodzaakte.

Intusschen meer dan door Karels wapenen, verloor de zaak der Friesche vrijheid door Radbouts dood. In 719 stierf haar verdediger, de tegenstander der Franken. Met onvermoeiden ijver, met groote standvastigheid had hij den strijd volgehou-

---

1) Gesta Fr. c. 52: Ex alia parte Frisiones cum Radbodo duce consurgunt. Carolus quoque super ipsos Frisiones irruit, ibique maximum dispendium de sodalibus suis perpessus est atque per fugam delapsus abscessit. Annal. Fuld. ad a 715.

2) Fredegarius cont. c. 106: munera multa et thesauros a praefata Plectrude accipientes reversi sunt.

3) Over dezen togt vgl. Ubbo Emm. p. 54. Winsemius, Chr. p. 63. Schotanus, p. 57. Wagenaar, I. p. 366. Van Loon, al. hist. I. p. 309. Sjoerds Jaarb. I. p. 363.

4) Chron. de Traj. ap. Matthaeum, p. 11: Venit ipse cum valida manu in Frisiam expugnare Radbodum et obtinuit eum. Joh a Leid. II. 17. Beka, p. 9 en het daaruit ontleende Chron. Tielense, p. 15. Klerk der laage landen, p. 19. Ubbo Emm. p. 54. Vgl. Occo Scarl. p. 45 en de legende in de Oude Friesche wetten, uitg. door de Haan Hettema, II. 1. p. 63, overgenomen door E. Beninga, Hist. van Oostfr. p. 45. Dit is de hostilis dissentio, waarvan Willibald spreekt in het vita Bonifacii, bij Dirks, l. l. blz. 123 n°. 4 aangehaald, door velen verward met de latere, meer uitgebreide togten van Karel in Friesland. Vgl. ook van Loon, aloud. reger. v. Holl. I. blz. 127.

den tegen Franken en geestelijken, om de vrijheid, de nationaliteit zijns volks te verdedigen. Geene nederlagen hadden hem ontmoedigd, geen tegenspoed hem teruggehouden, maar getrouw was hij gebleven aan het doel zijns levens, Frieslands onafhankelijkheid.

Maar vóór zijn' dood moest hij hier te Utrecht nog een' nieuwen zendeling ontmoeten, als moest hij ze allen zien, die het Christendom in Friesland kwamen invoeren. Een monnik, Wilfried, landde met zijne gezellen te Duurstede, zocht Frieslands vorst hier op, om hem tot het Christendom over te halen en ging straks onverrigter zake heen. — Bonifacius had Radbout ontmoet, de apostel der Friezen den verdediger des heidendoms, de prediker, wiens werk begon, den vorst, wiens werkkring was geeindigd.

VIII.

Men zegt, dat de jeugdige Adgild aan Radbout is opgevolgd [1]), die ons door sommigen als het Christendom toegedaan wordt voorgesteld [2]). Zeker leefde hij in vrede met de Franken, onderworpen aan hun oppergezag [3]), en liet de vrije prediking in zijne landen toe [4]), terwijl Willebrord, naar Utrecht wedergekeerd, ijverig zijn taak hervatte, alom doopte

---

1) Sommigen noemen Radbouts opvolger Poppo, Joh. a Leid's, II. 23. Van Loon, al. hist. I. p. 314. Wagenaar, I. p. 370. Bilderdijk, I. p. 75. Maar de Friezen noemen hem eenstemmig Adgild. Winsemius, p. 61. Hamconius, p. 27. Schotanus, p. 57. Sjoerds, l. l. p. 369 en waarschijnlijk was Poppo slechts het hoofd der Anti-Frankische, nationale partij, die later tegen Karel streed en door hem overwonnen werd, die echter daarom gemakkelijk als koning kon worden beschouwd.

2) Winsemius, l. l. Hamconius, l. l.

3) — waardoor hij bij den Francquen in groote aensien ende gemeenschap comende. — Winsemius, l. l.

4) Beka, p. 10: beatus Clemens libere permissus est ubi libet in Frisia patenter Euangelium praedicare, catechumenos baptizare, neophytos confirmare, sacros ordines celebrare, ac in pagis singulis

en predikte en de grenzen van zijn gezag en van zijn bisdom meer en meer uitbreidde [1]). Geen wonder, dat zij, die onder Radbout eens hadden gestreden, die hunne nationaliteit en de godsdienst hunner vaderen zoo fel bedreigd zagen [2]), zich verzetten en op eigen gezag, al was het ook tegen den wil des vorsten [3]), die uitbreiding zochten te verhinderen. Wel had Willebrord der Franken bescherming tegen hen noodig, maar Karel overwon ze, dreef ze terug [4]), begiftigde de Utrechtsche kerk met rijke bezittingen [5]) en beschermde en verdedigde met krachtigen arm de prediking des Christendoms in deze streken. Utrecht werd weder de vaste zetel des bisschops, werd weder het middelpunt zijner werkzaamheid, terwijl alom de verstoorde heiligdommen herrezen [6]).

Men verhaalt, dat Friesche benden Karel op zijnen togt tegen de Arabieren volgden, toen die uit Spanje in het Frankische rijk waren voortgedrongen, en dat zij door hunne dapperheid veel tot de overwinning toebragten, die aan hunnen aanvoerder, Poppo van Wirdum, het leven kostte [7]).

Ecclesias seu basilicas aedificare. Joh. a Leidis, H. 23. Chron. de Traj. p. 11. Chron. Tiel. p. 26. Klerk der laage landen, p. 20.

1) M. Stoke, I. 180. Menich vanden Vriesschen gheslachte,
Wert Kerstijn, omdat dus verginc
Radbouts des hertoghen dinc.

2) Die Vriesen — opmakende en dooljerende, onder het deesel van die bekeeringhe tot den Christen geloove, hare vrijheijt ghesocht te werden. — Winsemius, p. 65.

3) Door verdrach ende onachtsaemheyt des coninex Adgilli. — Winsemius, l. l. Scholanus, p. 58.

4) Ut armis suis a daemonum cultu abstraheret, quos movere oratione sancti doctores non potuerunt, zegt Emmius, p. 56, omnesque *rebelles* ejus gentis trucidavit, in de Ann. Metens. bij van Loon, I. p. 318. Bij onderscheidene schrijvers wordt deze onderneming niet vermeld, die dan ook slechts afwerend schijnt te zijn geweest, tegenover de onrustige en vijandige heidensche Friezen.

5) Vgl. het diploma bij Heda, p. 28.

6) De onderscheiding van Wiltaburg en Utrecht deed Eichhorn dwalen. l. l. I. p. 488.

7) Winsemius, p. 64. Hamconius, p. 27. E. Beninga, p. 54.

Welligt is dit verhaal niet van allen grond ontbloot en waren zij door Adgild gezonden om de Franken te ondersteunen, daar zij nu toch gerekend werden onder Frankische opperheerschappij te staan. Maar intusschen, terwijl Karel de Arabieren sloeg, verhieven zich op nieuw de van Christendom en Franken afkeerige Friezen, en grepen de gelegenheid aan tot eene vernieuwde poging om hunne onafhankelijkheid te herwinnen [1]). Zij namen weder de wapenen op en schaarden zich rondom den dapperen Poppo in het Noorden, in het hart van Friesland, waar het heidendom nog zijne meeste aanhangers telde. De vorst kon ze niet terughouden of bedwingen, maar Karel besloot nu krachtdadig een einde aan hunne woelingen te maken. Een vloot werd uitgerust, om ze in hunne schuilplaats zelve op te zoeken, en de Franken landden aan Frieslands kusten, daar waar de Middenzee Westergo van Oostergo scheidde. De Friezen boden vruchteloos tegenstand, de krijgshaftige Poppo sneuvelde, en met hem vielen zijne dapperen en edelen door het zwaard der Franken, de overigen zochten een schuilplaats in de moerassen en bosschen, terwijl hun land door den vijand werd afgeloopen, geplunderd en verwoest, de tempels der afgoden nedergeworpen, de heilige plaatsen vernield, en de overwinnaar eindelijk, met buit beladen, wederkeerde [2]). De kracht der Friezen was gebroken, de koning stierf van hartzeer, en als mogt hij

---

1) Fredegar. cont. c. 109: In gentem *durissimam maritimam* Frisionum *nimis crudeliter rebellantem* praefatus Princeps audacter navali evectione properat. — Annal. Met. ad a. 736: Perfida gens Frisionum fidem quam dudum Karolo promiserat, fraudare conatur. Abb. Usperg. p. 21: anno 733 Carolus major domus Fresiam vastat.

2) Fredegar. cont. c. 109: super Burdone fluvium castra ponens Popponem ducem *gentilem* eorum fraudulentum consiliarium interfecit, exercitum Frisionum prostravit, fana eorum idololatriae contrivit atque combussit igne cum magnis spoliis et praedis victor reversus est in regnum Francorum. Vgl. Annal. ad ann 729, en ad a. 740. Joh. a Leidis, III. 4 en de aangehaalden bij van Loon, al. hist. I. p. 323–326. Winsemius, p. 66. Ubbo Emm. p. 57, 58. Schotan. p. 58. Sjoerds, p. 375. Wagenaar, I. p. 374.

de vruchten dezer overwinning niet plukken, ook Willebrord eindigde weldra zijn' loopbaan.

IX.

Veranderd was de toestand der kerk in het rijk der Franken, dringend eischtte zij hervorming. Onder de aanhoudende oorlogen en twisten, gedurende de onrustige regering van Karel Martel, hadden de Franken het vergeten, dat zij de dienaren der kerk moesten zijn. De nakomelingen van Clovis hadden hunne magt zien overgaan op eenen anderen stam, die niet magtig geworden was door de kerk, die zich niet aan haar verbonden gevoelde, maar die steunde op de grooten en aanzienlijken, bij wie lans en zwaard meer gold, dan mijter en staf. Daarom zien wij Karel bisschoppen en geestelijken verwijderen, over kerkelijke goederen beschikken en bisdommen wegschenken. En begunstigde en beschermde hij hier aan de grenzen zijns rijks de uitbreiding des Christendoms, het was slechts omdat hij er het beste middel in vond, om zijne magt te bevestigen. Daarom zien wij hem als een heiligschennend vorst gebrandmerkt in de schriften en legenden der geestelijken [1]).

En de kerk zelve was verdeeld en bedorven. In de kloosters heerschten weelde en losbandigheid, onder de geestelijken verdeeldheid, en de band, die allen vereenigen moest, dreigde verbroken te worden en verloren te gaan.

Maar de hervormer kwam [2]). In 719 verscheen aan Karels hof dezelfde Wilfried, die hier te Utrecht te vergeefs voor Radbout had gepredikt, doch nu keerde hij terug van Rome als zendeling van Petrus onder alle volken met een volmagt voorzien van Gregorius den tweeden. Vervuld met den diepsten eerbied jegens den stoel van Rome, brandende van

1) Blommaert, Aloude Gesch. der Belgen, p. 397. Vgl. Joh. a Leidis, III. 4.

2) Over Bonifacius zie de aanhalingen bij Royaards, l. l. p. 220.

ijver tot herstelling van de eenheid, van de orde en tucht, van de magt en het aanzien der kerk, sloot hij zich naauw aan Rome aan. Krachtig door zijn' vromen zin, zijne strenge zedelijkheid, kwam hij om te hervormen en te herstellen, om het hierarchisch beginsel in de kerk te vestigen en haar onder haar hoofd te vereenigen. Slechts hulp en bescherming vroeg hij voor haar van den wereldlijken vorst. Die vroeg hij nu van Karel Martel, als hij, van Rome komende, zich weder tot de Friezen wilde wenden, en gemakkelijk verkreeg hij ze van hem, die ongaarne den strengen geestelijken in zijne nabijheid zag. Nu werkte hij drie jaren lang, de krachtige priester aan de zijde van den ouden Willebrord en predikte hier in Utrechts omstreken en dieper in Friesland, versterkte de gedoopten, overtuigde de heidenen en werkte volijverig tot uitbreiding van het gebied, niet der Franken, maar der kerk [1]).

Het bisdom van Utrecht had hij geweigerd om straks in Thuringen en Hessen nieuwe veroveringen voor de kerk te maken, en toen was hij weder naar Rome gegaan, de zendeling van Petrus, om verslag te doen van zijn werk en van de vruchten zijner prediking, om belijdenis afteleggen van zijn geloof en om als bisschop geordend, zich door den eed op het graf van Petrus te verbinden tot gehoorzaamheid aan Rome, tot herstelling der misbruiken en wanorden, tot onderwerping van de kerk, die hij stichten zou, aan Rome en hare heerschappij [2]). Zoo kwam hij terug in Duitschland, ordende, herstelde en verbeterde, waar hij gebreken en verwarring vond, stichtte alom kerken, kloosters en scholen, streed met kracht en ijver tegen het heidendom en breidde

---

1) Joh. a Leidis, III. 1. Royaards, I l. p. 252 volg. Vgl. Wagenaar, I. p. 385. Dit geschiedde onder Adgild's regering in Westfriesland, na Radbout's dood, daarom schreef Bugga aan Bonifacius: postea inimicum Catholicae ecclesiae Rathbodum coram te consternavit (Deus). Epist. Bonif. p. 45.

2) Epistol. Bonifacii p. 163, overgenomen door Royaards, Analecta, bij zijne geschied. der invoer. n°. XXI. Ozanam, l. l. p. 134 volg.

het Christendom uit door zijne en zijner volgelingen prediking. In 732 tot aartsbisschop verheven, stelde hij nieuwe bisdommen daar, omschreef hunne grenzen en verzekerde daardoor het door hem aangewonnen gebied aan de heerschappij der kerk. Door Synoden rigtte hij haar beter in, gaf regelen en verordeningen tot herstelling van tucht en orde, tot regeling van bestuur en magt, tot handhaving van Christenzin en geloof [1]). Sints 745 op den aartsbisschoppelijken zetel te Mentz gezeten, bestuurde hij van daar het op het heidendom pas veroverde gebied en daaronder ook Utrechts bisdom na Willebrord's dood [2]).

Maar nu was ook het oogenblik daar, dat in plaats van Clovis verbasterde nakomelingschap een nieuw Koningshuis aan het hoofd der Franken zou komen, en zij die de magt uitoefenden, ook de kroon zouden dragen. En ziet, Bonifacius is het, die in 752 onder pauselijke goedkeuring Pepijn tot koning der Franken zalfde [3]) en het daardoor luide verkondigde, dat 's vorsten magt van de kerk hare wijding ontvangen moest, dat het hoofd der kerk het theocratisch opperhoofd der volken was, dat zij zich tot eene eenheid ontwikkeld had, die, boven staten en vorsten verheven, allen omvatten zou. Hier was de aanvang van die heerschappij der kerk over den staat, die door Bonifacius den achtsten en Gregorius den zevenden later werd bevestigd en voltooid [4]).

X.

Naauwelijks was Pepijn gekroond als koning der Franken, toen hij op nieuw den strijd tusschen Christendom en heidendom in Friesland zag ontbranden. Wel waren de Friezen

---

1) Vgl. Wagenaar, I. p. 386-402.

2) Royaards, l. l. p. 249 volg.

3) Kluit ad Anonym. p. 10. Eichhorn, Deutsche Staats- und Rechtsgesch. I. p. 490.

4) Royaards, l. l. p. 240.

hem gevolgd, als hij tegen de Saxen streed [1]), maar bij een groot gedeelte der bevolking in het noorden was toch de afkeer tegen het Christendom en tegen de Franken niet weggenomen, en in Radbout den II, niet ongelijk aan zijnen beroemden voorganger, vonden die afkeerigen nu een nieuwen en sterken steun. Het schijnt dat de inwendige verdeeldheid tusschen beide de partijen in het volk toen weder zich scherper vertoonde. De Christenen, zoo wordt er verhaald, werden verjaagd en moesten vlugten, velen hunner werden gedwongen tot het heidendom terug te keeren, en de bezittingen der overigen werden geroofd [2]).

Maar naauwelijks heeft Bonifacius het vernomen, hij, wien het bisdom van Utrecht, waar hij zoo lang verkeerd had, dat hij nog steeds na Willebrords dood bestuurde en verzorgde, zoo na aan het harte lag, of hij verlaat zijn zetel te Mentz, om er zich heen te spoeden en te behouden, wat te behouden was.

In dertig jaren was hij er niet geweest en wat hij als krachtig man verlaten had, als grijsaard zag hij het weder. Utrecht, hare omstreken en Holland werden het tooneel zijner vernieuwde werkzaamheid, daar was hij onder Frankische bescherming, daar vond hij zich te midden eener Christelijke bevolking [3]). Maar brandend van ijver, wilde hij in Friesland zelf dringen. Vertrouwend op zijn rang en aanzien, op de bescherming der Franken, op zijn ouderdom en eerbiedwaardig karakter, en meer nog op de zaak die hij kwam verdedigen, omgeven en geholpen door vijftig togtgenooten, trekt hij Friesland in, vaart over meiren en stroomen, predikt en leert alom, herbouwt de verwoeste kerken, verzamelt en ondersteunt de

---

1) Cui etiam reges Widinorum (Werinorum?) seu Frisionum ad auxiliandum uno animo convenerunt. Fredegarii contin. ad a. 747, p. 160, Ed. Freheri. Vgl. Schotanus, p. 59. Waarschijnlijk waren het hulptroepen uit Holland en Utrechts omstreken.

2) Occo Scarl. p. 52. Winsemius, p. 69. Sjoerds, I. p. 391.

3) Royaards, l. l. p. 242.

verstrooide Christenen, versterkt de bevreesden, roept de afvalligen terug en ziet dagelijks zijn' invloed vermeerderen [1]).

Zoo was hij op den 5. Junij 755 tot aan de oevers der Middenzee gekomen, niet ver van de plaats waar Dokkum ligt. Daar stond hij gereed om te prediken en te leeren, toen — maar gij kent allen het verhaal van Bonifacius' marteldood [2]). Hij, de groote bestrijder van het Heidendom moest eindelijk als het offer zijner volharding vallen, de eerbiedwaardige grijsaard, de apostel der Friezen en Duitschers moest zijn loopbaan als martelaar besluiten. Maar bereikt was ook nu zijn doel, volbragt zijn werk, voor altijd was het Christendom in Friesland gevestigd en gegrond. De Christelijke Friezen zelve, die Bonifacius zoo hoog vereerden [3]), wreekten zijn dood, en de Franken, verbitterd en verontwaardigd, drongen straks in Friesland [4]), noodzaakten Radbout tot de vlugt, onderwierpen op nieuw het land en verzekerden er de overwinning aan het Christendom.

En toch, hoe veel voortgang ook de Christelijke leer maakte, nog bleef het heidendom bestaan, nog vond het een sterken en talrijken aanhang onder het volk, nog zou het een laatsten en sterken kamp wagen onder Pepijns beroemden opvolger Karel den Grooten.

Naauwelijks was deze na Karlomans dood alleen aan het hoofd der Franken gekomen, of de Saxen, aangevoerd door den stouten en strijdlustigen Wittichind, schudden het juk af

---

1) Joh. a Leidis, III. 15.

2) Royaards, l. l. p. 243. Vgl. Anonymi Chron. p. 11. Melis Stoke, I. vs. 194. Joh. a Leidis, III. 16. Beka, p. 16. Chron. de Trajecto, p. 15. Winsemius, p. 71. Ubbo Emmius, p. 60. Schotanus, p. 60. Sjoerds, I. p. 329. Wagenaar, I. p. 413. Van Loon, al. hist. I. p. 342.

3) Ten bewijze zie men slechts de giften, te dier tijde door Friesche bekeerden aan de abdij te Fulda, de lievelingsstichting van Bonifacius, gedaan, in Foppens Suppl. ad Miraei oper. dipl. I. p. 5.

4) Bij deze gelegenheid wordt ons voor het eerst gemeld een Pipini Praefectus, qui in orientali Frisia circa Amosum tunc forte erat, sive Frisius is fuerit, sive Francus. Emmius, p. 61, uit de Friesche overlevering zelve.

zoo onwillig gedragen, en wie in Friesland nog den ouden wrok tegen de Franken voedde, vereenigde zich met hen.

Maar Karel versloeg ze, drong in hun land, wierp hunne tempels neder en bereikte de oevers van den Wezer, duizenden vielen of werden als gevangenen weggevoerd, de aanvoerder vlugtte naar de Noren en voor altijd scheen de strijd beslist [1]). Maar ziet, naauwelijks is Karel naar elders heengetrokken of Wittichind komt weder, ontvlamt op nieuw den moed zijner volksgenooten en valt in Friesland, om ook daar te verwoesten en te verstoren, al wat de ijver en volharding der zendelingen had opgebouwd. Weldra rookten de heiligdommen der Christenen, pas door Willehad en anderen gesticht, de kerk te Deventer, door Lebuinus gevestigd, werd nedergeworpen en alles te vuur en te zwaard verwoest [2]). De Christenen werden vermoord en vervolgd, al behoorden zij ook tot de aanzienlijksten des volks, en de predikers, de kweekelingen van Bonifacius, uit de school van Gregorius te Utrecht gezonden, Ludger zelf, de Friesche edele, zij moesten vlugten voor den woesten inval, die geen onderscheid tusschen Christenen en Franken maakte.

In 755 kwam Karel weder [3]), trok over den Rijn in Friesland, versloeg de Friezen en Saxen en noodzaakte op nieuw den stouten Radbout, naauwelijks teruggekeerd, tot de vlugt. Kerken en kloosters werden hersteld, overal het Christendom weder gevestigd en Friesland onderworpen aan de heerschappij der Franken. Maar zoo spoedig was daarom die strijd niet geëindigd, wel waren de Saxen verslagen, maar niet ten onder gebragt.

Ik zal u echter niet bepalen bij het overige gedeelte van dien dertigjarigen strijd, met de Saxen gevoerd [4]). Hardnek-

---

1) Ann. Fuld., Adelmi Annal., Einhardi ann. ad ann. 772.
2) Ubb. Emmius, p. 63, 64. Schotanus, p. 61. Winsemius, p. 73.
3) Annales Fuld. ad an. 775 Adelmi ann. eod. an.
4) Susceptum est igitur contra eos bellum, quod magna utriusque

kig was die en bloedig, tot het uiterste volgehouden door den dapperen Wittichind. Hij onderwierp zich niet, zoolang hij nog eenige hoop kon voeden, om de onafhankelijkheid zijns volks, de godsdienst zijner vaderen, te behouden, zoolang hij nog eenigen wederstand aan de magt der Franken kon bieden. Maar toen hij zijn land verwoest, zijn volk verslagen, duizenden gevallen en vermoord, elken tegenstand onmogelijk gemaakt zag, toen verklaarde hij zich overwonnen en ontving den doop, ten teeken zijner onderwerping [1]).

Zij hadden aan dien strijd een werkzaam deel genomen, de heidensche Friezen, zij hadden als zijne bondgenooten aan de zijde van den vorst der Saxen gestreden, welligt nog aangevuurd door hun' eigen vorst, den stouten Radbout [2]), totdat ook zij zich nu den overwinnaar moesten onderwerpen of naar het Noorden vlugten. Daar was de laatste schuilplaats voor het Heidendom nog overig gebleven.

Friesland was aan de Franken onderworpen. Zoo was die strijd geëindigd tusschen Friezen en Franken, tusschen Christendom en Heidendom, drie eeuwen lang hier op den vaderlandschen grond gestreden.

XI.

Hij was geëindigd, die strijd; de Franken hadden het Christendom in Friesland gebragt, maar meer dan hunne wapenen had de volharding der predikers uitgewerkt om het er te vestigen, en het werd nu het verzoenend beginsel tusschen beide volken.

Wie het Christendom aangenomen had, begroette in Karel met vreugde den beschermer tegen heidensche volksgenooten en Saxen, den bestrijder des heidendoms. Reeds waren hem de

---

animositate, tamen majore Saxonum quam Francorum damno, per continuos triginta tres annos gerebatur. Einhardi vita Kar. Magni, p. 453.

1) Vgl. Eichhorn, Deutsche Staats-und Rechtsges., I. p. 506.

2) Ubbo Emmius, p. 63, 65.

Friezen gevolgd op zijnen togt tegen de Saxen [1]), nu streden zij, naar men zegt, onder Gondebald, Radbouts broeder, met hem in Spanje [2]), en later vinden wij hen weder in zijn leger, als hij tegen de Longobarden en Tassilo, den hertog van Beijeren trok [3]).

Geen wonder, dat men van Karel de bevestiging van Frieslands vrijheid afleidde en dat zijn naam nog leefde in het latere volksgezang [4]), dat men hem ook in Friesland, even als in het land der Saxen, al die inrigtingen toeschreef, waarop latere eeuwen zich beroemden en op zijnen tijd over bragt, wat eerst later plaats vond [5]). Door hem behaalde het Christendom de zege en onder zijne bescherming breidde het zich nu vrij naar alle zijden uit, dit was de eerste vrucht zijner overwinning. Predikers gingen, door hem gezonden, heen, Marcellinus in Twente, Willehad en Ludger naar het Noorden van Friesland. De kerk te Utrecht werd uitdrukkelijk bij hare bezittingen en voorregten bevestigd en zag zich met nieuwe en uitgebreide beschonken [6]), terwijl Gregorius er door onderwijs en voorbeeld geestelijken en zendelingen vormde, om die straks over de pas opgerigte gemeenten te stellen. Alom verrezen kerken en kloosters als vereenigingspunten der Christenen [7]), en met der Franken gezag vestigde zich overal de heerschappij der kerk. En

---

1) Frisiorum militari robore in expeditionem assumto, Emmius, p. 63.

2) Joh. a Leidis, IV. 22. Winsemius, p. 76. Emmius, p. 82. Wagenaar, I. p. 423. Sjoerds, I. p. 410. Van Loon, Al. hist. II. p. 8.

3) Ann. Fuldens. ad an. 789. Regino ad a. 791. Winsemius, p. 81. Schotanus, p. 62. Wagenaar, I. p. 433. Van Loon, II. p. 17. Vgl. Emmius, p. 67.

4) Schotanus, Beschrijving, p. 40, 94. Verz. van oude Vriesche wetten, II. p. 26. I. p. 46, 78.

5) Beucker Andreae, de origine juris municip. Frisici, p. 109. Het zou hier de plaats zijn om over het beruchte Privilegie van Karel den Grooten te spreken, als de latere zamenstelling er van niet algemeen erkend was. Men vindt het bij Winsemius, Schotanus, Mieris, Schwartzenburg en elders.

6) Heda, p. 39, 41. Mieris, Charterb. I. p. 6-8.

7) Fecit ut Frisia quasi plantarium Christianae religionis brevi tempore efficeretur, zegt daarvan Hamconius, p. 35.

toen in Saxen de bisdommen werden opgerigt en gevestigd, waren het Wyho, Ludger en Hildegrim uit Frieschen stam, die er op geplaatst werden, en toen Karel ook het Utrechtsche bisdom weder bezette, was het Theodard de Fries, op wien zijn keuze viel [1]). Deze zag zich nu in het genot van groote goederen rondom geplaatst en aan het hoofd der Friesche geestelijkheid gesteld, en, was een kleiner gedeelte bij het bisdom van Bremen gevoegd, hij was het, die met de geestelijke regtsmagt over het grootste deel van Friesland bekleed werd.

Welke de inrigting was, die Friesland verkreeg, en die daar het vorstelijk bewind voor altijd verving, wij mogen heteenigermate opmaken uit hetgeen Karel omtrent Saxen verordende, uit de overleveringen later opgeteekend, uit de inrigtingen, in lateren tijd in Friesland aanwezig [2]). Wij zien het, hoe de Friezen hunne nationaliteit, hun eigen volksbestaan behielden, hunne gewoonten en regten, even als die der overige volken van het Frankisch rijk, bewaard bleven en daardoor persoonlijke vrijheid en regt allen gewaarborgd werden [3]). Graven, sommigen welligt bij voorkeur uit de aanzienlijksten des lands gekozen [4]), oefenden in 's vorsten naam en op zijn gezag het bestuur uit over de onderscheidene deelen des lands, hetgeen nu in graafschappen, naar de verschillende gouwen [5]), verdeeld

---

1) Occo Scarl. p. 61. Beka, p. 21. Heda, p. 43. Chron. de Traj. p. 17.

2) Verg. hiermede van Loon, Al. reg. v. Holl., I. p. 141 volgg. Van Halsema, in de werken Pro excol. jure patrio, II. p. 31-75.

3) Te regt zegt Eichhorn, Deutsche Staats- und Rechtsgesch. 5. 48: Die vollkommene Freiheit hieng nog immer von der Rechtsgenossenschaft in einer Volksgemeinde ab, daher der Gebrauch des Volksnamens, zugleich die Bezeichnung der vollkommenen Freiheit ist. Zoo is dan ook de vrijheid te verstaan, die Karel volgens de overlevering aan de Friezen schonk.

4) Van Loon, Aloude regering v. Holl., I. p. 175.

5) Westergo, Oostergo, Hunsingo, Fivelgo, Humsterland, Kinhem en Texla komen al zeer vroeg als graafschappen voor. Vrg. Arntzenius, de orig. et progr. ju. civ. Belg. p. 8.

werd, en allen vereenigden zich onder een' hertog, waar zij op 's konings bevel ten strijde trokken [1]).

Dien graven was het toezigt op de handhaving der wetten en des regts, op de uitvoering der verordeningen opgedragen. Zij waren het, die de misdaden moesten vervolgen en straffen, voor vrede en orde waken, de opbrengsten invorderen [2]), maar de regtspraak zelve werd alleen door de uit het volk verkozen regters uitgeoefend. Zeker werd ook hier, even als bij de Saxen, afval van het Christendom zoowel als ontrouw jegens den vorst, beleediging der geestelijken zoowel als verzet tegen 's vorsten ambtenaren, Heidendom zoowel als verraad aan het leven gestraft, voor de inkomsten, de instandhouding en de bescherming der kerk gezorgd, eerbied en ontzag voor heiligdommen en plegtigheden voorgeschreven. En werden de volks- en gouwvergaderingen in stand gehouden, het was slechts onder voorzitting en toezigt des graven of der vorstelijke afgezondenen [3]), opdat er regt gesproken zou worden en beraadslaagd over hetgeen der gemeente nuttig en oorbaar was, opdat er de algemeene verordeningen afgekondigd, de bijzondere met gemeen overleg vastgesteld zouden worden, opdat er plaats mogt vinden hetgeen, naar 's volks gebruik, slechts dáár voor aller oog geschieden kon Naauw was waarschijnlijk het verband tusschen den werkkring des graven en dien des bisschops, en oefende deze een zeker toezigt over de handelingen van gene uit, hetgeen met de inrigting der Franken overeenstemde en door het meer-

1) Zulk een *dux* was Theodoricus propinquus regis bij Einhard. Ann. ad an. 782, waarschijnlijk dezelfde, die in 791 met Meginfried de Friezen en Saxen aanvoerde. Einhard ad ann. 791. Adelmi Ann. 792. Vgl. van Loon, Al. reg. v. Holl. II. p. 162 en de dux Frisiae bij Regino ad an. 809, en de legatus ducis in Lege Fris. XVII. 3, en de vermelding later van het ducatus Frisiae, waarover zie Kluit, Hist. Crit. II. 1. p. 1.

2) Vgl. Marculphi form. I. n. 8. Praeceptum pro Trutmanno Comite bij Walter, II. p. 103.

3) Vgl. capitulatio de partibus Saxoniae p. 576 bij Georgisch. II. p. 104 bij Walter, ook afgedrukt bij Gaertner, Lex. Fris. p. 118. Eichhorn, l. l. I. p. 508.

der vertrouwen, dat de geestelijkheid verdiende, geregtvaardigd werd.

Men heeft beweerd, dat Karel den Friezen en Saxen het regt op vaderlijk erfgoed ontnam, maar hoe waren zij dan vrije lieden gebleven [1]? Neen, het waren slechts de bezittingen van hen, die door ontrouw, misdaad of vlugt naar de Noren die straf verdiend hadden, die aan dien vorst vervielen. Deze kon hij ten bezit aan graven of aanzienlijken wegschenken, en hen daardoor nader als vasallen aan zich verbinden [2], en zij moesten nu ook op de algemeene rijksvergaderingen, waar die door den vorst gehouden werden, verschijnen. Zoo was Friesland een zelfstandig bestanddeel des Frankischen rijks geworden.

Het was een plegtig oogenblik, toen op Kersdag van het jaar 800, Paus Leo III. Karel den Grooten, onder het gejuich der menigte, te Rome in de kerk van den heiligen Petrus onverwacht de gouden kroon op het hoofd plaatste, en hem daardoor als den beheerscher van het Christelijk Westen, als den van God gewijden keizer aanwees. Al had Bonifacius de eenheid der Westersche kerk onder haar eigen hoofd hersteld en gevestigd, haar geordend en ingerigt als een band dier volken, die het Christendom zouden aannemen, toch bleef er behoefte bestaan aan eene uiterlijke vereeniging. Men bleef de noodzakelijkheid gevoelen, om het gebied der kerk onder een hooger, een keizerlijk bestuur te vereenigen, om naast de geestelijke magt, die haar regeerde, eene andere wereldlijke te stellen, die haar beschermde en door haar geheiligd was.

Had de geestelijkheid, toen Clovis den titel van consul ontving, gewenscht, dat hij het Westersch Romeinsche rijk in

---

1) Van Loon, Al. reg. v. Holl., II. p. 168. Bilderdijk, Vad. Hist., I. p. 88. Vgl. Eichhorn, l. l. I. p. 511.

2) Comites, et vasalli nostri de Fresonibus, in het Capitul. van 807, bij Georgisch p. 735.

vernieuwde kracht herstellen zou, zij zag dien wensch bij Karels krooning door het hoofd der kerk als wereldlijk vorst over haar gebied, schooner vervuld. En toch — ontweken kon hij nu niet worden, die lange strijd, wiens eerste verschijnselen zich weldra zouden vertoonen [1]), over de grenzen dier magt verdeeld tusschen het hoofd der kerk en den wereldlijken vorst, geroepen ter harer bescherming, al dacht er ook op dit oogenblik niemand aan.

Karel, al had hij ze welligt niet begeerd, begreep zijne roeping, de verpligting hem nu opgelegd, de regten hem gegeven. Hij gevoelde het, hoe hij nu het Christendom moest beschermen, ondersteunen en uitbreiden, de geestelijkheid in hare werkzaamheid behulpzaam zijn, hare regten regelen en er voor waken; hoe hij nu, met haar medewerkend, bij alle volken zijner heerschappij vrede en geregtigheid moest handhaven, elk naar zijn regt bestieren, armen, weduwen en weezen beschermen moest; hoe hij nu alom ontwikkeling, beschaving, zedelijkheid en orde moest bevorderen. Maar hij wist het ook, dat hij nu als keizer gehoorzaamheid en onderwerping, bijstand en eerbied van alle zijne onderdanen mogt vragen. Daarom vorderde hij een nieuwen plegtigen eed van gehoorzaamheid van alle zijne onderdanen, waarbij zij zich tot christelijk leven, opvolging der verordeningen en opkomst, als hij hen ten strijde riep, verbonden; daarom regelde hij op nieuw de regten en pligten van geestelijken en graven, hoe zij moesten zamenwerken om vrede, orde en regt te handhaven, en ieder naar zijn regt te oordeelen, daarom bepaalde hij hunne regtsmagt en omschreef nader den werkkring der afgezondenen of *Missi* [2]). Dezen toch, veelal een bisschop en een graaf, moesten het oppertoezigt over een zeker aantal graafschappen houden, en opletten of de graven hunnen pligt betrachtten, de

---

1) Men denke aan de Pseudo-decretalen van Isidorus.

2) Capitulare van 802 bij Georgisch, p. 627. Vgl. Eichhorn, I. I. I. p. 529.

klagten over regtsweigering aannemen, de schuldigen straffen, voor de afkondiging en opvolging der verordeningen waken, en den vorst van den toestand des lands getrouw onderrigten [1]).

Scholen verrezen nu op zijn bevel, waar kerken en kloosters gesticht waren, opdat er geestelijken gevormd zouden worden, geschikt om licht onder het volk te verspreiden [2]); handel en nijverheid, verkeer en veiligheid werden bevorderd en het geheele rijksbestuur geregeld ingerigt.

Ook Friesland deelde in die inrigting. Ook daar gingen nu de *Missi* heen [3]) en waakten voor de handhaving des regts en der orde. Ook van daar verschenen graven en aanzienlijken op de algemeene rijksdagen, ook daar golden de algemeene rijksverordeningen en bepalingen des keizers, en wellig is de overlevering niet van allen grond ontbloot, die de regten van Staveren, Frieslands oude koningsstad, van Karel den Grooten afleidt [4]). Zeker bloeide onder zijne regering de school te Utrecht [5]) en werd ook elders bij de Friezen beschaving bevorderd, even als wij weten dat bij hen handel en nijverheid door hem beschermd en opgewekt werden.

XII.

Op den grooten rijksdag te Aken in 802, had Karel de hooge geestelijken en aanzienlijken zijns rijks bijeenverzameld en met hen geraadpleegd over de belangrijkste punten van bestuur en regt. De regelen en voorschriften tot beheer der kerk en tot de orde en tucht der geestelijken waren hernieuwd, herzien en bevestigd, en hij wilde nu ook de wetten en regten dier volken

---

1) Vgl. Nederl. Jaarboek. IV. 2. p. 161.

2) Capitulare de scholis bij Walter, II. p. 62.

3) Legatus regis vel ducis in de Lex. Fris. XVII. 3.

4) Dirks, l. l. p. 153. Beucker Andreae, l. l. p. 353.

5) van Asch van Wijck, Instellingen van Hooger onderwijs in Utr. p. 20.

bepalen, die tot zijn rijk behoorden, opdat elk naar zijn eigen regt door de graven zou kunnen bestuurd worden [1]). Hadden de overige volken des Frankischen rijks reeds vroeger, althans sints Dagobert den tweeden, hunne eigene, geschrevene volksregten, bij de Friezen en Saxen moesten zij nu op schrift gesteld worden. Door hen, die de regtsgewoonten hunnes volks kenden, voorgelicht, deed Karel die op schrift brengen en gaf ze als regel en voorschrift, waarnaar elk zou beoordeeld worden. Zoo ontvingen de Friezen, de Saxen, de Anglen en Warners hun volksregt uit 's keizers hand, en behielden hunne eigene gewoonten, naar het beginsel, dat ieder volk zijn eigenaardige regtsgewoonten bewaarde, zoo ontstond de wet der Friezen, der Anglen en Warners, der Saxen, de oudste geschrevene regtsbronnen des vaderlandschen regts.

De wet der Friezen, in de eerste plaats bestemd voor het eigenlijk Friesland, tusschen het Flie en de Lauwers, moest ook gebruikt worden door de beide andere deelen van Friesland ten westen en ten oosten gelegen, en die der Anglen en Warners moest waarschijnlijk gelden voor de bewoners van Zuid-Holland, die, van anderen stam, reeds langer tot het Frankisch rijk hadden behoord [2]), maar toch naauw aan de Friezen verwant waren. Van daar zoowel het eigenaardige dier beide regten, als hunne overeenstemming in vele bijzonderheden. Zij doen ons een blik in den inwendigen toestand dier volken werpen, en, ofschoon bijna uitsluitend tot het strafregt behoorende, toonen zij ons toch, hoe ook bij de Friezen vrijen en onvrijen, edelen en onedelen toen reeds aanwezig waren, veeteelt en landbouw bij hen bloeiden en dat het zelfs bij de Anglen en Warners niet aan den harpspeler, den metaalwerker, de borduurster ontbrak. En dat ook de handel der Friezen toen

---

1) Eichhorn, l. l. I. p. 566.

2) Vgl. Birnbaum, Archiv des Criminalrechts, XII. p. 419. Beucker Andreae, de origine juris Municipalis Fris. p. 73. Mollhuysen, in de Bijdragen van Nijhoff, III. p. 113. volg. Grimm, Gesch. der Deutschen Sprache, II. p. 604.

bloeide en zoowel op het noorden als langs den Rijn gedreven werd, wij weten het van elders [1]). Maar wij mogen hier niet langer bij stilstaan. Genoeg reeds om aan te toonen, dat Friesland onder der Franken heerschappij zijne zelfstandigheid, zijne nationaliteit behield en bewaarde, dat het einde van dien langen strijd wel eene nieuwe inrigting aan Friesland gaf, en den zegepraal aan het Christendom verzekerde, maar met behoud der vrijheid, der eigenaardigheid des volks.

En die bleef ook later behouden en vertoonde zich steeds krachtig en scherp tegenover alles wat van Frankischen oorsprong of Frankischen zin was. Van daar die strijd tegen de graven van Holland zoo hardnekkig gevoerd, die afgunstige bewaring hunner regten tegenover den bisschop van Utrecht. Maar ook van daar die afkeer tegen de Friezen bij de Frankisch gezinde Hollandsche Kronijkschrijvers, die eenen Melis Stoke b. v., in zijn klooster te Egmond bezielde, van daar die eigenaardige ontwikkeling des Frieschen regts, des Frieschen volks in de volgende tijden, tegen over de overige gedeelten onzes vaderlands.

Wij zien het, niet waren het de Franken, die Friesland overwonnen, maar het Christendom baande er den weg aan Karel den Grooten, en aan hem onderworpen, werden de Friezen zelfstandig en vrij opgenomen in het westersch Christelijk keizerrijk, waarvan hij het hoofd was. Zoo kon het Friesche volkslied van Karel zingen, dat hij geliefd en goed was, en trouw en waarheid stichtte en der koningen wet en aller lieden keur en landregt en aller landen regten zette [2]). Zoo eindigde die strijd, maar niet tot oneer der overwonnenen.

---

1) Dirks, l. l. p. 151 volgg.
2) Van Halsema, l. l. p. 37.

PROEVE

EENER GESCHIEDENIS VAN HET GESLACHT EN DE GOEDEREN DER HEEREN VAN MATENESSE.

DEELS UIT OORSPRONKELIJKE STUKKEN
BEWERKT EN MEDEGEDEELD

Door den Heer J. J. DE GEER.

De beoefening der algemeene vaderlandsche geschiedenis, in haren ruimsten omvang, is het doel, hetwelk het Historisch Genootschap zich voorstelt. Tot dezen uitgebreiden werkkring behoort dus ook de Geslacht- en Wapenkunde, eene wetenschap, welke hier te lande tot dusverre wel wordt verwaarloosd, maar niettemin haar licht kan verspreiden over menige nog duistere gebeurtenis. De Geslachtkunde toch bepaalt zich niet enkel tot het opmaken van den stamboom, maar zij behandelt tegelijk het leven en de betrekkingen, de goederen en het vermogen dier edele en welgeboren mannen, die voormaals een gewigtig aandeel hadden in het hooge bestuur des lands, en niet zonder invloed waren op de lotgevallen en omwentelingen van vroegere tijden.

De geslachtlijsten, welke bij Goudhoeven, van Leeuwen en Ferwerda gevonden worden en door latere schrijvers, vaak zonder critiek, zijn overgenomen of gebezigd, zijn niet vrij te

pleiten van grove onnaauwkeurigheden en toegevoegde versierselen, zoodat zij, zonder nadere bewijzen, met omzigtigheid moeten geraadpleegd worden. Tot deze nadere bewijzen behooren eigenlijk gezegde charters, leenbrieven, leenregisters, huwelijksvoorwaarden, testamenten, processacten, registers van geestelijke gestichten, gewestelijke en plaatselijke rekeningen, authentieke regeringslijsten, schepenbocken, schepenbrieven en andere gelijktijdige oorkonden; terwijl ook de wapenkunde en de registers van den burgerlijken stand, in een later tijdvak vooral, veel licht kunnen verspreiden.

De kronijken en oude genealogien voeren, wel is waar, den stamboom van sommige geslachten op tot de tijden van Karel den Grooten, of tot de helden van Troje, ja zelfs tot de arke van vader Noach: maar er zijn slechts weinige familien, die hare regtlijnige afstamming tot op de 14de. eeuw wettig kunnen bewijzen, enkele geslachten zouden het welligt eene eeuw vroeger kunnen doen; boven dien tijd heeft men slechts onzamenhangende berigten, ofschoon ook de edelen dier dagen hunne afkomst gekend en in waarde gehouden hebben, en trotsch zijn geweest op hunne afstamming en verwanten [1]).

Onder de oudste en aanzienlijkste adellijke geslachten van Holland, meenen wij met eenigen grond de heeren van MATENESSE te mogen noemen. Zij waren, even als de heeren van SPANGEN en van HILLEGERSBERG, afkomstig uit het geslacht van BOKEL of BOEKEL, dat gezegd wordt voortgesproten te zijn uit den alouden stam der burggraven van Leiden.

DIEDERIK BOKEL, de eerste, die onder dien naam ons bekend is, leefde reeds in de tweede helft der 12de. eeuw: want op den 3. November 1200 komt hij voor, als getuige van graaf Diederik VII. van Holland, in het verdrag, dat toen-

---

1) Zie deze denkbeelden breeder uiteengezet door Mr. L. Ph. C. van den Bergh in *Eenige opmerkingen over de Nederlandsche Geslacht- en Wapenkunde*, in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, verzameld en uitgegeven door Is. An. Nijhoff, D. IV. blz. 243—260.

maals door dezen vorst met den hertog van Braband werd getroffen. Hij bezegelde de deswege uitgevaardigde oorkonde tegelijk met de aanzienlijkste edelen van zijnen tijd, als daar waren Rutger van Meerhem, Hugo van Voorn, Diederik van Altena, Gerard van der Horst, Willem van Teilingen, Simon, Johan en IJsbrand van Haarlem, Wouter van Egmond, Floris van Wolde, Philips van Wassenaar en Arnold, Hendrik en Johan van Rijswijk [1]). Hij wordt onder deze, wel is waar, de laatste in volgorde vermeld: maar op den 28. Aug. 1216 staat hij, als getuige van graaf Willem I., genoemd *na* Aleid, gravinne van Holland, Willem van Teilingen en de gebroeders Diederik en Philips van Wassenaar, doch *voor* Otger van Voorschoten, Albert Banjaart, Jacob van Heilo, Jacob burggraaf van Leiden, Arnold van Rijswijk, Johan Persijn en IJsbrand van Haarlem [2]). — Een zoon van dezen DIEDERIK BOKEL [3]) was vermoedelijk een ander DIEDERIK BOKEL, die

---

1) A. Kluit, *Historia Critica Comitatus Hollandiae et Zeelandiae*, Tom. II. in Cod. Diplom. N°. LI. pag. 253.

2) Van Mieris, *Charterboek der Graven van Holland*, D. I. blz. 165.

3) Een broeder van dezen Diederik Bokel was, naar het schijnt, Gijsbert Bokel, die in 1226 als getuige van Diederik van Wassenaar voorkomt. Zie v. Mieris, I. 202; verg. S. van Leeuwen, *Batavia Illustrata*, blz. 1100. Deze Gijsbert Bokel liet twee zonen na:

Gijsbrecht Bokel en Gijsbrecht Bot van der Eeme, die, op den 27 Oct. 1285, als ridders en als borgen van de drie broeders van Amstel, en, op den 30 Maart 1287, als borgen van Herman van Woerden voorkomen. Gijsbrecht Bokel schijnt vóór den 28 Sept. 1298 overleden te zijn; doch Gijsbrecht Bot van der Eeme leefde nog op den 31 Mei 1303, wanneer hij beloofde, Gijsbrecht van Amstel, Herman van Woerden, Gerard van Velsen en hunne bloedverwanten en nakomelingen uit den lande te helpen houden, en den graaf als een getrouw leenman, op verbeurte van lijf, goed en eer, te zullen dienen. Zie v. Mieris, I. 461, 468, 598; II. 26.

Deze Gijsbrecht Bokel liet vier zonen na:

I. Diederik Bokel komt voor, op den 5 Junij 1303, als vijand van Gijsbrecht van Amstel, Herman van Woerden en Gerard van Velsen. Hij had in 1305, nevens de aanzienlijkste edelen van Holland en Zeeland, zitting in den grooten raad, welke door den graaf te 's Hage was belegd, ter bemiddeling van eenen twist, tusschen de welgeboren lieden en de gemeente van Kennemerland ontstaan, en werd

op den 17. Maart 1251 van graaf Willem II., den Roomsch-koning, het gunstbewijs verkreeg, dat de goederen, welke hij

---

daarbij opgeroepen als ridder, edelman en leenman des graven. Het eerst als regter gehoord, gaf hij het vonnis aan, dat door de overige edelen beäamd en door den graaf bij zijne uitspraak gevolgd werd. In 1316 ontmoeten wij hem als borg van den Heer van Putten, en in 1325 als vriend van Hendrik van Brederode en ook als raadsman van Willem III., welke vorst hem, op den 27 Julij 1327, vergunde, dat al de goederen, welke hij van den graaf in leen hield, uitgezonderd het ambacht van Rotterdam met zijn toebehooren, op zijne wettige dochter zouden overgaan, indien hij zonder leenvolger overleed. Daarop in 1328 wordt hij op nieuw vermeld als getuige van den graaf van Holland en als vriend van Gerard van Voorn, burggraaf van Zeeland; en op den 8 Jan. 1330 bezegelde hij mede de huwelijksvoorwaarden van 's graven zoon met de dochter van den hertog van Braband. Diederik Bokel hield de tienden van Kool, Boekelsdijk en Bloemersdijk in regt leen van de abdij van Egmond, en overleed omstreeks het jaar 1333, nalatende eene dochter, Agniese, gehuwd eerst met Simon van Benthem, heer van Teilingen, en na diens dood met Gerrit van Herlaer. Zie v. Mieris, II. 28, 48, 49, 168, 169, 351, 364, 435, 472, 492, 510, 540, 574, 627, 758 en 759.

II. Gijsbrecht Bokel wordt op den 27. Oct. 1285 vermeld, als schildknaap en als borg van de broeders van Amstel, te zamen met zijnen vader Gijsbrecht Bokel en zijnen oom Gijsbrecht Bot van der Eeme; gelijk hij op den 5. Jun. 1303, met zijnen broeder Diederik Bokel voorkomt als vijand van Gijsbrecht van Amstel, Herman van Woerden en Gerard van Velsen. Hij sneuvelde te Veere omstreeks het jaar 1331. Zie v. Mieris, I. 461; II. 28, 61, 510 en 526.

III. Herman Bokel komt voor op den 16. Julij 1297 als ambachtsheer van IJsselmonden, in eene uitspraak van den graaf van Holland, volgens welke de bedeschuldige lieden uit het ambacht van Herman Bokel twee derdedeelen, en de ambachtslieden van Ogier van Cralingen slechts een derdedeel zouden betalen in de jaarbeden en kosten «ten cogghe ende in heervaird ende dienste." Herman Bokel wordt ook nog op den 28. Junij 1303 als vijand van Gijsbrecht van Amstel, Herman van Woerden en Gerard van Velsen vermeld. Jacob en Gijsbert Bokel waren vermoedelijk zijne zonen. Deze Gijsbert Bokel leefde in 1331 en 1347; Jacob Bokel wordt het eerst in 1347 genoemd, en wel als ambachtsheer en ambachtsbewaarder te IJsselmonden, en werd daarenboven op den 22. April 1367 door den graaf van Holland beleend met de ambachten van Boekelsdijk, Bloemersdijk en het Roode Zand, bij opdragt van Gerrit van Heemstede. Een Jacob Bokel ontmoeten wij ook later in 1385 en 1413, en nog een ander in 1435, als leenheer der adellijke hofsteden van Wena en Uiternesse, welke na zijnen dood overgingen in het geslacht van Almonde. Zie v. Mieris I. 586; II. 31, 510, 739; III. 298.

van dezen vorst in leen hield, op zijne oudste dochter zouden overgaan, indien hij zonder zoon overleed. Hij wordt *ridder* genoemd op den 13 Dec. 1280, wanneer graaf Floris V. hem het voorregt schonk, dat zijne ambachtslieden vrij zouden zijn van alle grafelijke beden, door jaarlijks een schot van 5 pond. Holl. te betalen; hiertoe moest elk grondeigenaar, ofschoon ook te Schiedam, Delft of elders woonachtig, zijn geëvenredigd aandeel geven. Dezelfde graaf gaf bovendien aan Haren DIEDERIK BOKEL, op den 24 Sept. 1287, verlof, „dat hi elken man in sinen ambochte sinen dike te ghadere" mogt doen nemen, „op ene stede, gesceiden bi sticken bi den hemeraders van sinen ambochte." — Deze DIEDERIK BOKEL was, naar het schijnt, de vader van DIEDERIK BOKEL of BOEKEL UITERNESSE, die het eerst in 1314 voorkomt, en wel als *schildknaap*, twistende met Haren Ogier van Cralingen over de gestoelten hunner echtgenooten en haren voorrang ten offer in de kerk te Ouderschie, alsmede over eenen uiterdijk en „den bosch," over het ambacht *de Slepe* en *de Laansloot*, over eene heul en eene waterkeering, en eindelijk over het beheer der kerkmeesters te Ouderschie. Al deze verschillen werden, op den 19 Mei van het gemelde jaar 1314, onderworpen aan de uitspraak van Jan van Henegouwen, heer van Beaumont, die DIEDERIKS gemalin zettede „voir ende bouen inden stal, want die van ROEDENRIJSE [1]), dair DIDDERIK BOKEL off comen es," altijd van ouds voor en boven hadden gestaan; dan „om vrientscip ende hoeffschede,"

IV. Floris Bokel leefde omstreeks 1306, 1331 en 1333. Zie v. Mieris, II. 61, 510 en 540.

Nog komen voor »Jan Lodix (Floris ?) sone" in 1331, onder de bloedverwanten van dien Gijsbrecht Bokel, die te Veere sneuvelde, bij v. Mieris, II. 510, en Herman Bokel Stapels zoon, in eene oorkonde van het jaar 1335.

1) Dat is waarschijnlijk van moederlijke zijde. Daniel van Rodenrijs komt reeds voor in de jaren 1156 en 1168. Zie v. Mieris, I. 102 en 114; Kluit, *Hist. Crit. Comit. Holl.*, II. in Cod. Dipl. N°. XXXII. p. 193.

zou de echtgenoote van Ogier van Cralingen den voorrang nemen ten offer, zoolang namelijk DIEDERIK BOKEL schildknaap bleef; maar werd hij ridder, dan zou zijne gemalin zoowel „voir offeren," als „den pais voornemen toten voerstane." — De uiterdijk en *de Bosch* werden wel aan DIEDERIK BOKEL toegewezen, doch Ogier van Cralingen behield tien voeten van den uiterdijk buitendijks, om „seeden off te slane ende sinen dijck mede te dijcken." — Voorts zou DIEDERIK BOKEL eenen paal nemen en dien steken in *de Slepe* en in *de Laansloot* [1]), zoo ver namelijk als hij met vijf welgeboren mannen voor den baljuw van Delf- en Schieland ten heiligen kon houden, dat hem het ambacht de Slepe en de Sloot met regt toebehoorden. — De schouw „vander hole", leidende „ten noerdende vander Slepe ende vier voete te DIDDERICS ambochte waert te *Stemplesse*," werd toegekend aan Ogier van Cralingen, terwijl het verschil over de waterkeering beslist moest worden door den welgeboren heemraad, die daartoe, van wege Jan van Henegouwen, door den genoemden baljuw zou worden gedaagd. — Eindelijk, de toenmalige kerkmeesters van Ouderschie moesten op een bepaalden dag rekening doen voor den baljuw, de buren en voor dengene, dien de heer van Beaumont daarbij zou zenden; deze toegevoegde persoon zou alsdan drie *godshuisberaders* kiezen, die na verloop van een jaar weder rekening moesten doen en in hunne plaats drie nieuwe personen benoemen, en zoo voort van jaar tot jaar. Tot nakoming dezer uitspraak werden, ten slotte, de beide partijen door eene boete van 500 Holl. pond., ten behoeve van den graaf van Holland, gebonden.

Deze oorkonde nu is in meer dan één opzigt belangrijk te achten. Zij stelt ons niet alleen den onderlingen naijver der toenmalige edelen en hunnen trots op aanzienlijker afkomst en maagschap voor oogen, maar omschrijft ook eenigermate de gelegenheid en den staat der goederen, welke DIEDERIK

1) Een huis en erf in Matenesse, volgens oorkonde van het jaar 1557.

BOKEL UITERNESSE en zijne voorouders bezaten. Uit de brieven van graaf Floris V. zagen wij reeds, dat het ambacht van DIEDERIK BOKEL, den ridder, niet ver van Schiedam en Delft was gelegen, en bereids in 1287 zijne bijzondere heemraden had: doch de uitspraak van Jan van Beaumont duidt ons de ligging van dit ambacht naauwkeuriger aan, als palende aan het geregt en de bezittingen van Ogier van Cralingen, en gelegen onder de kerk van Ouderschie. Dit ambacht was dus niet anders dan de oude heerlijkheid van Matenesse [1]), waar DIEDERIK BOKEL UITERNESSE, nevens andere goederen, eene adellijke hofstad bezat en bewoonde [2]), die de *hofstede van Matenesse* of *Uiternesse* [3]) genaamd werd. Dit oude kasteel, later leenroerig aan de hofstede van *Wena*,

---

1) Dat het ambacht van Matenesse van ouds onder het kerspel van Ouderschie behoorde, blijkt uit eene uitspraak daaromtrent in het jaar 1357 gedaan. Zie v. Mieris, III. 19 en 20. Verg. *Vriend des Vaderlands*, D. XII. bl. 429-431.

Mattenesse, *Matenesse* kan afgeleid worden van de woorden *Matting* en *nesse*, en beteekent aldus oorspronkelijk een lagen, waterigen grond aan den mond der Schie gelegen: want de *Matting* of *Matting* is hetzelfde water, dat later *de Schie* heette, en het woord *nesse* schijnt oudtijds eigen geweest te zijn aan landen, die aan gedurige overstroomingen bloot lagen. Verg. Menso Alting, *Notitia Germaniae Inferioris*, Pars II. p. 123, in voce *Matlinge*, en *Vriend des Vaderlands*, XII. 190, in de noot.

2) Verg. v. Mieris, II. 744.

3) Dit kasteel komt later steeds voor onder de benaming van *Diederik Boekels hofstede Uiternesse*. In eenen leenbrief van den 25 Nov. 1435 wordt het aldus omschreven: »die hofstede van Mattenesse, also als zij nu ter tijt al om begrauen leyt, gheheten *Dirc Boekels hofstede Vter nesse*, gelegen inden ambacht van Mattenesse, met drie morgen lants, leggende an die zuytside vander hofstede binnen den weghe, genaemt *den Gheer*, streckende langhes den weghe tot op die wateringe van Mattenesse." — In het jaar 1405 behoorde tot de hofstede van Matenesse 17 morgen lands; en in eene oorkonde van het jaar 1557 wordt gewaagd van omtrent 11 hond lands in Oud-Matenesse gelegen en genaamd *Dirk Boeckel hofstadt Vuytenes*. — Dit adellijke kasteel ontving welligt de benaming van *Uiternesse* (*uit de nesse*) door zijne ligging op eene hoogte of plaat, waardoor het *uit* of buiten het bereik van het Maaswater bleef, dat *de nesse* of het omliggende lage land, bij elken hoogen vloed, overstroomde.

bleef, schoon verwoest of vervallen, in het bezit van eenen tak uit het geslacht van Boekel, totdat het, bij den dood van Jacob Boekel van Wena, overging op Jan van Almonde en daarna op Jacob van Almonde, beide ook heeren van *Wena*.

DIEDERIK BOEKEL UITERNESSE stichtte in het jaar 1325 of 1326, tot rust zijner ouders en tot heil zijner eigene ziel, eene kapelrij ter eere Onzer Vrouwe in de kerk te Ouderschie [1]); en het was welligt van daar, dat deze zich den naam van *den goeden Diederik* of *den goeden heer van Matenesse* verwierf. Drie zijner zonen zijn ons met zekerheid bekend, Diederik, Daniel en Philips, die allen den naam van Boekel verlieten en het eerst onder dien van Matenesse voorkomen [2]). DIEDERIK en DANIEL VAN MATENESSE zullen wij hierna achtereenvolgens behandelen; doch vooraf merken wij op, dat Philips van Matenesse, de jongste der broeders, op den 11 Aug. 1345 overleed [3]) en eenen zoon naliet, Simon van Matenesse geheeten, die in 1376 als heemraad van Nieuw-Matenesse, in 1385 als getuige van WOUTER VAN DEN BERGHE, en in 1393 als *schildknaap* voorkomt. — Willem Simons zoon van Matenesse ont-

---

1) Hij gaf daartoe »dat landt, dat gheleegen is tuschen Aelmars landt was, aen die noortoostzijde, ende *Jans* landt *vander Spange* ende Jan Haecx lande gemeene, aen die zuytwestzijde van den weeghe, die an den Schiedijck leydt, opstreckende tot wateringhe toe in Matenesse", en ook nog derdehalf morgen lands gelegen »in Gielis ambocht van Cralinghen, in Galchoeck tuschen heeren *Ogiers* lane, aen die een zijde, ende Jan Schoute zoens lande, aen die ander zijde." — *Jan van Spangen*, alhier vermeld, komtvoor als baljuw van Schiedam in de jaren 1331 en 1336. v. Mieris, II. 510, 576.

2) Het verdient evenwel opmerking, dat een ridder Simon van Mathenisse, (Stavenisse?) vermeld wordt in 1292 als tegenwoordig geweest te zijn bij de blijde inkomst van Willem van Avennes als verkoren bisschop te Kamerijk. Zie J. Le Carpentier, *Preuves de l'Hist. de Cambray*, p. 36.

3) Dagregister der geenen, die in de abdij van Egmond begraaven zijn, of die dezelve eenige goederen besproken hebben, geschreven door Broeder Boudewijn van 's Gravenhage, monnik des kloosters van Egmond in 1530. Zie *Kronijk van Egmond.*

moeten wij het eerst, als monnik en priester te Egmond, in een onrustigen nacht van het jaar 1420, in welken de abdij door de gewapende huurlingen van den heer van Egmond werd overrompeld en geplunderd: bij het groote geraas onzacht uit zijnen eersten slaap gewekt, snelt Matenesse, met de overige monniken, toe naar het tooneel van geweld en moord, en bevindt zich weldra, gelijk nog een ander priester, Wouter Dirks zoon genaamd [1]), door de picken der vijanden verraderlijk en zwaar gewond. Vier jaren later werd hij van prior met eenparige stemmen tot dertigste abt van Egmond verkoren, doch kon zich in deze, toenmaals hoogst moeijelijke, betrekking, evenmin als zijn voorganger, staande houden tegen de aanmatigingen en het geweld van Jan van Egmond, die onder andere goederen ook het hooge en lage regtsgebied of de heerlijkheid van Egmond aan den abt betwistte. Terstond na zijne verkiezing zien wij dan ook onzen Willem van Matenesse heimelijk zijne abdij verlaten, de giftbrieven en kostbaarheden des gestichts met zich voerende en vergezeld door zijn getrouwen prior, Hendrik van Muiden, en enkele dienaren; maar door de krijgsknechten des heeren van Egmond bespied, worden zij op hunne vlugt gevat en naar het huis te Rozendaal in Gelderland vervoerd. Hier eischt men de oude privilegien der abdij van hen af, doch liever dan hare regten prijs te geven, verduren zij met moedige volharding eene schier ondragelijke gevangenschap: hunne voeten worden tusschen houten kluisters vastgezet, en door gebrek aan spijs en drank en vele ongemakken zoekt men hen tot de overgave te dwingen. Eerst na twaalf weken onder uitgezochte folteringen doorgeworsteld te hebben, gaven zij toe aan de eischen des heeren van Egmond. Daarna op vrije voeten gesteld, werd Matenesse wel als

---

1) Deze Wouter wordt door den schrijver der *Geschiedenis van het huis te Rivier en van het geslacht van Mathenesse*, in den *Schied. Almanak*, voor het jaar 1839, bl. 148, ten onregte tot het geslacht van Matenesse gebragt. Verg. Joh. de Leydis, *Annales Egmundani*, Cap. LXXI. pag. 95.

abt bevestigd en ingewijd, doch waagde het niet zijn verblijf in het klooster te vestigen vóór het jaar 1436, wanneer hertog Philips van Bourgondie het gesticht en den abt onder zijne bescherming en voogdijschap nam, en er vervolgens, bij uitspraak van goede mannen, een onvoordeelig verdrag tusschen de abdij en den heer van Egmond werd gesloten, welks bezegeling onzen abt in tranen van spijt deed uitbarsten. Ook sedert mogt hij zijne dagen in geen bestendige rust en vrede doorbrengen. Er bleven oneenigheden tusschen hem en den heer van Egmond bestaan, die ook latere vijandelijkheden ten gevolge hadden, zoodat Willem van Matenesse zelfs nog op gevorderden leeftijd met verdrijving en afzetting werd bedreigd. In spijt evenwel van de groote moeijelijkheden en de vele vernederingen, hem door den heer van Egmond berokkend, liet hij, bij zijnen dood, den roem na, van groote schulden der abdij voldaan, hare gebouwen aanmerkelijk verbeterd, en eene strenge tucht over de monniken uitgeoefend te hebben. Hij overleed op den 19 Mei 1458 en werd bijgezet in de kerk te Egmond in Onzer Vrouwe kapelle, waar sedert wekelijks, tot zaligheid zijner ziel en tot heil zijner ouders, eene misse ter eere der Heilige Maagd werd gevierd en gezongen [1]). Zijn grafschrift luidde aldus:

Mille quadringentis quinquaginta simul annis
Octoque carnati lapsis a tempore Divi
Abbas Wilhelmus de Mathenes vocitatus
Decessit decimo Junii quartoque Calendas.
Annis triccnis longeque magis fuit Abbas.
Solvit scuta Ducis Wilhelmi milia sex bis,
Res quoque dispersas collegit nactus ademptas,
Atque novas Abspoel aedes construxit et Hargom,

1) Tot dezen plegtigen lijkdienst schonk hij aan de abdij van Egmond, op den 6 Jan. 1442, verscheidene inkomsten uit goederen in Nieuw-Matenesse gelegen, welke hij van zijne ouders beërfd had. Zie den brief bij Joh. de Leyd., *Annal. Egmund.*, Cap. LXXVI.

Muros subrexit, reparans Cameras, Agatalem
Argenti rutilo redimivit lumine capsam,
Missas instituit, carasque cruces, crucis hymnum,
Hunc in sublimum Deus evehat atria passum.

Nog een ander grafschrift werd tot lof van willem Simonsz. van Matenesse, dertigsten abt van Egmond, opgesteld door zekeren meester Egbert, bijgenaamd den grooten redenaar:

Mille quadringentis quinquaginta simul annis
Octoque carnati lapsis a tempore Divi
Decessit decimo Junii quartoque Calendas
Wilhelmus Dominus de Mathenes vocitatus,
Haecmundense monasterium qui rexerat Abbas
Annis tricenis uno quoque mensibus et bis
Binis ac uno septem quoque luce dierum.
Cum tribuente Deo lectus primum foret Abbas,
Multa monasterii rerum quoque damna suarum
Comperit, et numerum distractum clenodiorum,
Invenitque Ducis Wilhelmi millia bis sex
Deberi scuta, sed debita cuncta redemit,
Ac omissa bona juri cito subdidit ejus,
Proque monasterio tutando jure fideli
Primus (firmus) erat sistens animo, mala nulla tremiscens,
Reddituum numeros reparavit, quae sibi jure
Debentur destructa prius vel pro vade rerum
Usquam deposita studuit nanciscier ipse,
Abbatisque bona solemniter amplificavit.
In Abspoel noviter aedes construxit et Hargom,
Inque locis aliis multo numismate partis
Muros erexit, Cameras lapsas reparavit,
Argenti crucibus Sacristiam redimivit
Factus et argento ceu mons est pes crucis, imo
Altaris summam summi tabulam redimivit.
Instituitque bonis carnali patre receptis
Ebdomada quaque quod pangi missa Mariae

Debeat, et totum psalletur missa per aevum.
Abbatis Cameram probus hic Abbas paterarum
Ornavit numeris, argento Mulciber illas
Conflarat, fulvo poliit quoque desuper auro.
Cogens clenodia, lectos, ac apta gregavit
Tegmina, quo quicunque viri sua tecta subintrant
Illis velari valeant Abbatis honori,
Aut mage divinum simul officium numerosum
Illis mandavit, quos insignivit honestas,
Fratres corripuit illos quoque rite cohercens
Sanctorum sanctum per iter bene vadere Patrum [1]).

DIEDERIK VAN MATENESSE, reeds boven vermeld, komt het eerst in het jaar 1335 voor, wanneer hij de kapelrij, door zijnen vader DIEDERIK BOEKEL UITERNESSE in de kerk te Oudersehie gesticht, in eigendom gaf aan Herman Boekel, Stapels zoon, en daartoe zelf ook eenige landerijen schonk [2]). Hij was reeds tot *ridder* geslagen, toen graaf Willem IV. van Holland op den 21 Nov. 1339 zijn trouwen dienst beloonde, door hem den burg, gelegen buiten Schiedam en geheeten *het huis te Riviere*, met singel, boomgaard en verder toebehooren, in een regt erfleen schonk, benevens eene lijfrente van 15 Holl. pond., waartoe hem het vruchtgebruik van 11 morgen lands, gelegen bij den *ouden dijk* [3]) en genaamd *op den Hem*, en van nog een ander morgen in *Matenesse* werd aangewezen [4]).

---

1) Zie Joh. de Leydis, *Annales Egmundani*, Cap. LXX, LXXII—LXXXI. Verg. Ant. Matthaeus, *Ad Annales Egmundanos notae et observationes*, ad cap. LXXX, en van Mieris, IV. 43, 44, 707. De vertaling der grafschriften in Nederduitsche verzen is te vinden in de *Kronijk van Egmond*, uit het latijn vertaald door Kornelis van Herk, overgezien, vervolgt en met de vertalinge der grafschriften verrijkt door Gerard Kempher, vermeerdert met een lijst van de Donatien en de namen der geenen, die in d'Abdije begraaven zijn, Alkmaar, 1732.

2) 3 morgen lands op *Boekelsdijcke* (*Beukelsdijk* of *Beugelsdijk*) en 2½ m. 2 h. lands te Schoonreloe.

3) Zie over den loop van den ouden Maasdijk *Vriend des Vaderlands*, XII. 202 en de aldaar aangehaalde schrijvers.

4) Van Mieris, II. 625.

Het huis te Riviere, dat hier door graaf Willem *zijn burg* genoemd, en aan DIEDERIK VAN MATENESSE in erfleen wordt *geschonken*, was dus vermoedelijk eene oude grafelijke bezitting, oorspronkelijk gebouwd aan den oever der Maas, nabij den mond der Nieuwe Schie. Dit kasteel diende welligt bij den aanvang tot een tolhuis; doch, door het aanhoudend aanslibben van grond uit de Maas, geraakte het allengs zoozeer van dezen stroom verwijderd, dat er omstreeks den jare 1216 op den aangespoelden grond en onder de beschutting van het oude slot *aan de Riviere*, d. i. aan *de Maas*, eene kerk werd gesticht, rondom welke de beginselen van Nieuwerschie [1]) of Schiedam verrezen. In eenen brief van den 18 Maart 1274, waarbij Aleid van Henegouwen [2]) aan dit Nieuwerschie eigene wetten en keuren verleende, wordt deze plaats dan ook hare *nieuwe stede by het huis te Riviere*, en de inwoners de *poorteren van Riviere* genoemd [3]). Deze benaming pleit gewis voor de oudheid en het aanzien van het huis te Riviere, doch sedert vindt men echter van dit kasteel geen gewag gemaakt vóór het jaar 1339, wanneer het door graaf Willem IV. aan zijnen gunsteling in erfleen werd geschonken [4]).

---

1) In onderscheiding van Ouderschie, waarvan reeds onder den naam van de kapel aan de Schie, in 1063 gewaagd wordt. Zie *Vriend des Vaderlands*, XII. 189-192, en de aldaar aangehaalde plaats uit v. Mieris, I. 64; *Schiedamsche Almanak*, 1839, bl. 135-138.

2) Deze Aleid, dochter van graaf Floris IV., zuster van graaf Willem II., den Roomsch-koning, echtgenoote van Jan van Avennes, graaf van Henegouwen, was vrouwe van Schiedam, en had deze goederen beërfd van haren broeder Floris den Voogd. Verg. *Vriend des Vaderlands*, XII. 194.

3) van Mieris, I. 373 en 374.

4) Verg. *Vriend des Vaderlands*, D. XII. bl. 192, 218 en 219.

»Vetus arx Riverium", schrijft Hadrianus Junius, *Bat. Hist. cap.* XVIII. p. 343, »nomen habet ab amne (quem Rivieram vernaculus sermo vocat) Mosa, in cuius gurgite antiquitus stetit, nunc alluvionis beneficio ad mille passuum et amplius intervallum ab eo disiunctum, quondam Hollandiae Comitum peculium, Matenesiae genti a Principibus condonatum, postquam interierat castellum familiae cognomento dictum (*Uiternesse*), a Sciedami oppiduli moenibus fossa intermedia (*Broersvest*, vroeger

DIEDERIK VAN MATENESSE kocht ook nog in het jaar 1342 van denzelfden graaf, voor de toenmaals aanzienlijke som van 1000 Holl. pond., het regte erfleen der ambachten en geregten van *Ravesberge*, *Vronemade* en *Oud* en *Nieuw Gravenkoop* met al de daartoe behoorende landzaten, erven, geregten, tienden, mannen en verder aankleven [1]), en in het volgende jaar 1343 deed hij te Hillegom (Hilleghim), in naam des graven en te zamen met de ridders Jan van Egmond, Dirk van Brederode en Simon van Teilingen, eene uitspraak in een geschil van Arend van IJsselstein. Hij zegelde toen met eene *fasce*, waarschijnlijk van azuur, en *drie leeuwshoofden*, vermoedelijk van keel, op een veld van goud [2]), waaruit het dan blijkt, dat hij wel den naam van Matenesse had aangenomen, maar niettemin het vaderlijke wapen van Boekel bleef voeren. — Uit hetgeen boven verhaald is, meenen wij ten slotte met eenigen grond te mogen afleiden, dat DIEDERIK VAN MATENESSE in groote gunst stond bij graaf Willem IV. van Holland, en onder diens eerste edelen en hovelingen geteld werd. Hij overleed op den 10 Febr. 1345 en werd bijgezet in de St. Janskerk te Haarlem [3]), zonder eenen leenvolger bij vrouwe „TREINE sijne wittachtighen wijue" verwekt te hebben, zoodat zijne leengoederen, bij zijnen dood, weder aan den graaf vervielen.

DANIEL VAN MATENESSE was nog *schildknaap*, toen hij op

Riviersloot) interstinctum, in quo vetusta turris eaque excelsa quadrato opere in sublime surgit, ita ut phari vicem propemodum praebere potuerit."

1) Van Mieris, II. 677.

2) Het is bekend, dat de oude burggraven van Leiden eene fasce van goud op een veld van azuur tot wapen voerden.

3) Dagregister van Egmond. — H. (?) de Matenesse en Thomas (Theodor.?) de Matthenes, die op den 27. Nov. 1342 en op den 18. Nov. 1343, als getuigen van graaf Willem IV., voorkomen bij v. Mieris, II. 666 en 680, zijn wellig een en dezelfde persoon als de boven vermelde Diederik van Matenesse. Een Gerard van Mathenesse wordt genoemd op den 26 Mei 1351, sterfdag van zijnen oom Pieter Danielsz. van Schie, in het dagregister van Egmond.

den 26 Mei 1345 door graaf Willem IV. met de leengoederen van wijlen zijnen broeder DIEDERIK VAN MATENESSE verleid werd, te weten, met de ambachten van *Ravesberg*, *Vronemade* en *Oud* en *Nieuw Gravenkoop* [1]), met het *huis te Riviere* en ruim 11 morgen lands, geheeten *de Hem*, met 13 morgen 2 hond lands, genaamd *de Hooge Hem* (*Hoogeban*), welke DIEDERIK BOEKEL, DANIELS vader, plagt te houden, en, eindelijk, met nog 15 morgen, gelegen in *Papswoude* [2]), en voormaals door zijne ouders in leen bezeten. Het een en ander werd aan DANIEL VAN MATENESSE in regt erfleen gegeven, behoudens de besterfte van den lijftogt van 50 Holl. pond., welke door DIEDERIK VAN MATENESSE, met 's graven hand, aan TREINE, zijne wettige echtgenoote, vermaakt was. Bij deze beleening werd voorts de gunstige bepaling gevoegd, dat al deze goederen op Philips van Matenesse, DANIELS broeder, zouden overgaan, indien DANIEL zonder wettigen zoon overleed.

Kort daarop verloor graaf Willem IV. het jeugdige leven op den noodlottigen togt tegen de Friezen, waarna zijne graafschappen overgingen op keizerin Margaretha van Beijeren, die onzen DANIEL VAN MATENESSE, op den 4. Sept. 1346, verleidde niet alleen met het regt erfleen van het huis te Riviere, „niet te versteruen ende emmer die jongher man die voirhand te hebben voir dat ouder wijff," maar ook met het hooge en lage regtsgebied binnen de uiterste sloot van dezen burg, in gelijke manieren, als zij dit gebied had beërfd [3]). Omstreeks den zelf-

---

1) Met deze ambachten werd eene Aleid van den Werve, na het overlijden van hare moeder Badeloghe Pieters dochter van Minnuchem (?), op den 2. April 1382 verleid. Zie v. Mieris, III. 386.

2) *Paapswoude* of *Abtswoude* is eene streek lands tusschen Kethel en Delft, waarvan de tienden van ouds behoorden aan den Abt van Egmond, die aan deze landstreek den naam schijnt gegeven te hebben. Verg. *Vriend des Vaderlands*, XII. 190, in de noot.

3) Van Mieris, II. 726. In den *Vriend des Vaderlands*, XII. 224, wordt dus verkeerdelijk gesteld, dat Margaretha van Beijeren het leen van het huis te Riviere aan Daniel van Matenesse opdroeg met dezelfde regten, waarmede zijn broeder het bezeten had.

den tijd schijnt DANIEL VAN MATENESSE ook door deze vorstin verheven te zijn tot de ridderlijke waardigheid, waarmede hij althans op den 18 Januarij 1347 bekleed was.

Dan, deze voorregten, waardoor gravin Margaretha haren gunsteling aanvankelijk aan zich en aan hare partij had verbonden, kwamen hem eerlang duur te staan, toen de krijg tusschen hertog Willem van Beijeren en zijne Moeder was uitgebroken en de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten hunnen aanvang hadden genomen. Want in den jare 1351, ,,soe hebben de Delvenaers", zegt Mr. Simon van der Sluis, ,,het slot van Matenesse ofte Reviere geheel verbrant, alsoo den twist vande Houkse ende Cabbelyaeuse seer groot was. Ende de hartoge Willem toch met de Cabbelyaeuse selver wt, want de Houckse heeren, die waren alle op hare slooten ende huyse gevlucht, die sij tegen de Cabelyaeuse sterck hadden gemaackt. Ende heer DANIEL VAN MATENESSE, die was mede op dit slot gevlucht, daer hij van de Cabelyaeuse partije is belegen geweest ende het selve most opgeven. Ende dat sloth worden alheel doen verwoest, met noch wel 17 schoone sloten ende heerlijcke huysen in Hollant gelegen, die mede vernield sijn geworden [1])."

---

1) MS. *Extract uyt seeckere memorien, gevonden in het cabinett van hartog Carell van Borgondien, gestelt ende gescreven bij heer ende meester Simon vander Sluys, raed ende doctor van den selven hartogs ende Domproost van Vtreght, in den jare 147¼. Simon Doede gezegd van der Sluis*, geboortig van Rotterdam, was een man van meer dan gewone kundigheden en geleerdheid. Hertog Philips van Bourgondie stelde hem, in 1463, tot zijn geheimen raad en tevens tot zijnen lijfarts aan, daar hij niet alleen als regtsgeleerde, maar ook als geneeskundige, zich groote vermaardheid had verworven. Simon van der Sluis bleef deze zelfde betrekkingen bekleeden onder hertog Karel van Bourgondie, Philips zoon en opvolger, door wiens invloed hij ook, in 1474, tot Domproost van Utrecht, na den afstand van Gijsbrecht van Brederode, werd verkoren. Hij was o. a. ook proost der St. Rumoldskerk te Mechelen, alwaar hij in 1499 in het koor der gemelde kerk, nabij het hooge altaar, werd bijgezet onder een grooten zerk, waarop dit eenvoudige grafschrift gesteld was: *Sepulcrum R. D. Simonis de Sclusa, Praepositi hujus Ecclesiae.* Zie K. van Alkemade, *Inleiding tot jon-*

Ofschoon nu DANIEL VAN MATENESSE zich in den beginne aan de zijde van gravin Margaretha geschaard had, schijnt hij echter, na de vlugt dezer vorstin, van partij veranderd te zijn [1]), en de guust van hertog Willem gewonnen te hebben, die hem op den 2. Julij 1355 *zijn getrouwen ridder* noemde, en tot optimmering van het slot te Riviere verscheidene landerijen, aan de noord- en zuidzijde der Schie, deels in vrijen eigendom en deels in erfleen, schonk [2]). In 1359 werd DANIEL VAN MATENESSE door aankoop ook eigenaar van den lijftogt van 50 Holl. pond., welke, bij het overlijden der weduwe van zijnen broeder DIEDERIK, aan den graaf was vervallen [3]); even als hij in het volgende jaar 1360 voor 300 schilden nog de goederen kocht, welke door Jan Begghe, Heynnen zoon, en diens huisvrouw ten behoeve van den graaf verbeurd waren [4]).

Reeds op den 18. Januarij 1347 had DANIEL VAN MATENESSE, toen voor het eerst als ridder genoemd, tot verbetering zijner heerlijkheid, in erfhuur uitgegeven al zoodanig land als *buitendijks* [5]) *in het ambacht van Matenesse* gelegen was en

---

ker Fransen oorlog; Aanhangsel op de kerkelijke oudheden van Nederland, bl. 36 en 37; C. P. Hoyne van Papendrecht, *Analecta Belgica*, T. III. Pars. I. p. 158 en de aldaar aangehaalde schrijvers.

1) Toen hertog Willem op den 13. Jun. 1352 het huis Poelgeest te Koudekerk van Gerrit van Poelgeest liet opeischen, moest Daniel van Matenesse, in geval van belegering, 10, en Dirk van Spangen vijf manschappen zenden. Zie van Mieris, II. 809. Hieruit schijnt te blijken, dat onze Daniel toen reeds tot de Kabeljaauwsche partij gerekend werd.

2) Te weten den vrijen eigendom van 27 morgen lands gelegen nabij Schiedam, ten noorden der Schie, en het erfleen van 9 m. ten noorden der Schie, van 6 m. ten zuiden dezer rivier, en van 11 m. gelegen aan den weg, ten zuiden van de Schie, tusschen den dijk, daar het huis Sterrenburg opstond, en den Hoogen Hem, welke 26 m. hij in erfleen zou houden met gelijke regten, als het huis te Riviere hem verleid was. Zie van Mieris, II. 359.

3) Van Mieris, III. 113.

4) Van Mieris, III. 121.

5) Dat is buiten den in 1281 opgehoogden grooten Maas- of zeedijk. Zie *Schied. Alm.*, 1839, bl. 141; *Vriend des Vaderl.*, XII. 201.

die Inlage genaamd werd, zoo ver als zijn geregt zich uitstrekte, namelijk ,,*totter Slepe dair die Bossche an gaet.*" Hij bedong daarbij eene jaarlijksche rente van 10 schellingen voor elk morgen lands, dat vervolgens, bij overgang, met zes penningen, ten behoeve van den ambachtsheer van Matenesse, zou gewonnen worden; terwijl al het land, dat uiterdijk bleef, ,,buten den dijck leggende ter hauen toe", ten behoeve der gemeene geërfden zou zijn. Daarna, op den 12. Dec. van het zelfde jaar 1347, verkreeg hij van de toenmalige welgeboren heemraden van Schieland het verlof, om de bedoelde landen te mogen bedijken, bij welke vergunning evenwel bepaald werd, dat DANIEL en zijne nakomelingen degenen, die dijk hadden in de voorzegde *Inlage*, bij deze bedijking schadeloos zouden houden, en dat zij, in geval men den dijk weder mogt willen opgeven en laten vervallen, gedurende vier jaren daarna verpligt zouden zijn, de schaden te vergoeden, die daaruit zouden voortspruiten [1]). Het een en ander werd door hertog Willem op den 14 Dec. 1347 bekrachtigd. — Vervolgens kwam men ook nog overeen, dat de ambachtsheer van Matenesse vijf heemraden voor het nieuw bedijkte land uit de ingelanden, die aldaar twee morgen lands bezaten, zou verkiezen, en dat deze heemraden, op hunne beurt, het regt zouden hebben, eenen ambachtsbewaarder te kiezen, die evenwel door den ambachtsheer moest bevestigd worden [2]).

---

1) Van Mieris, II. 744 en 745.

2) Uit deze privilegien ontstonden later oneenigheden tusschen den heer en de ingelanden van Nieuw-Matenesse. Hunne verschillen sproten voort uit de omstandigheid, dat er allengs weinig personen twee morgen lands in deze heerlijkheid bezaten, buiten de gasthuizen, kloosters, kerken en geestelijke collegien, die hunne morgentalen steeds aan zich behielden, en daardoor den heer beroofden van de voordeelen bij overgang bedongen. Deze twist werd eindelijk op den 20. Jan. 1508 (1509) aan de uitspraak van scheidslieden onderworpen, volgens welke de geestelijke gestichten verpligt waren eenen persoon op hunne landerijen te zetten, die ze van den heer verzoeken en dan van elk morgen zes penningen moest betalen; terwijl, bij overlijden van dezen, weder een ander persoon op dezelfde voorwaarden aan

Ongeveer dertig jaren later werd er door DANIEL VAN MATENESSE, als ambachtsheer, met Jan, heeren Dirks zoon van Matenesse, schout, en Simon Philips zoon van Matenesse nevens anderen, als heemraden van Nieuw-Matenesse, de navolgende verordening omtrent de daggelden van schout, heemraden en ambachtsbewaarder van het nieuw bedijkte land van Matenesse vastgesteld:

„Ic DANEL VAN MATTENESSE, ridder, doe cond allen luden, dat ic, om orbaer ende proffijt des nuwes lands van Mattenesse, een ordenancye ende een regement ghemaect hebbe voir mi ende voir mine nacomelinghen mit minen scout Jan heren Dirics sone van Mattenesse, hyemraders Symon Phillips sone van Mattenesse, Jan Ysebouds sone, Heynric Berwouds sone, Gherijd Euers sone ende Diric Bertolomeens sone binnen den ambocht voirser. Jnden eersten, soe wenneer die scout mitten hyemrade opten dijc gaet om die eerste koer (keur) opten dijc te koeren (keuren), so zellen sy tot haren cost (daggeld) hebben viertich scelling. Hollnd. payments vanden lande voirs. Voird zo wenneer die scout mitten hyemrade opten dijc te doen heeft om orbaer tslands, het sy die eerste scou of die ander scou opten dijc of op dijcsloet, so sel die rechter hebben vier scelling., die ambochts beware (penningmeester) twye scelling. ende elc hyemraed twye scelling. Hollnd. payments, die nu sijn of namaels wesen zullen. Voird wair dat sake, dat die dijc verstake ende die rechter om vrese tslands opten dijc te doen hadde mitten hyemrade, so zouden sy elxs daghes hair dachghelt hebben, also als voirscreuen is, die rechter vier scellin., die ambochts beware twye scellin. ende elc hyemraed twie scelling. Holld. payments. Voird so wenneer die rechter mitten hyemrade die legghende

---

den heer moest voorgesteld worden. Uit deze personen nu, zoowel als uit andere ingelanden, die nog 2 morgen lands bezaten, zouden door den heer de heemraden worden aangesteld, die voorts op den ouden voet hunnen ambachtsbewaarder mogten verkiezen. K. van Alkemade MS.

scou scouwen sel, zo zellen sy toeuen opten eersten ghebroken dijc, hi waer gheloeft of ongheloeft, ende after rugghe te trecken jn een herberghe ende voir haren cost te hebben viertich scellin. Hollnd. payments: dat sel dieghene ghelden, des die dijc is, dair die scou op toeft. Ende voird van daghe te daghe opten dijc te scouwen, so wenneer dats die rechter mitten hyemrade ghenoecht, ter tijd toe dat die dijc alomme gheheelt ende ghemaect is; ende dit sel wesen op zelc dachghelt als men gheeft vander eerster scou of vander ander; ende dat dachghelt sel comen opten ghenen, des die dijk is, dair die scou op toeft. Voird wair dat sake, dat die dijc voir die legghende scou al omme wel ende heel ghemaect waer, so zoude die rechter, die ambochts bewarc ende die hyemraed hebben voir haren cost viertich scelling. Hollnd. payments vanden ambochte voirghenoemd. Voird wair dat sake, datter enich kijfgat legghende bleue, dair die hyemraed vanden rechter op ghedaecht worde, dair souden sy op ghaen van daghe te daghe ende hecren dat bi haren ede op zelc dachghelt als sy hebben vander eerster scou ende vander ander: dat sel ghelden die ghene, die sy in die broke vinden. Voird so wenneer die rechter mitten hyemrade opten dijc sijn om orbaer tslands, ende dan dair yemand opten rechter of opten hyemrade enigherande onnutte woerde sprake, also menichwaruen alsen die rechter mitten hyemrade dair of belede, dat soude wesen ene boete, den ambochtsheer tyen scelling., den scout viif scelling. ende elken hyemraed viif scelling.; ende dit sel wesen selc payment alse die heer vanden lande ontfaet van sinen boeten. Ende voird alle zaken, die den dijk of der dijckaedse toe behoeren, die sel die rechter mitten hyemrade berechten bi haren ede, ende alle zaken zonder arghelist. Ende ic DANEL VAN MATTENESSE, ridder, om dat ic wille, dat dese ordynancye, dit regement ende dese zaken alle voirser. wel ende trouwelicken ghehouden worden van mi ende van minen nacomelinghen, so heb ic dese hantueste open bezeghelt mit minen zeghele. Ende ic Jan heren Dirics soen van

Mattenesse, schout jnden voirseyden ambocht, Symon Phillips sone van Mattenesse, Jan Ysebouds sone, Heynric Berwouds sone, Gherijd Euers soen ende Diric Bertolomeens soen, hyemraders binnen den voirghenoemden ambocht, om die meere vestinghe alle die voirser. zaken te volcomen van ons ende die na ons comen moghen, so hebben wi dese hantueste mit onsen lieuen ende gheminden ambochts heer, heren DANEL VAN MATTENESSE open mede bezeghelt mit onsen zeghelen jnt iaer ons Heren dusend driehonderd ses ende tseuentich, op sinte Pieters auond te inghaende zelle" [1]).

DANIEL VAN MATENESSE overleed kort daarna, op den 18 Nov. 1376 [2]), en liet tot zijnen leenvolger na:

DIEDERIK VAN MATENESSE [3]), die ook den twist beërfde, welke reeds een tijdlang tusschen DANIEL VAN MATENESSE en de stede van Schiedam had bestaan over eenige woningen, staande buiten de stad, aan den weg naar Delft. Dit verschil werd eindelijk aan de uitspraak van hertog Aalbrecht van Beijeren onderworpen, die zich op den 11. Jan. 1379 verbond, om met zijnen raad te beslissen, tot wiens ambacht deze huizingen behoorden [4]). Slechts korten tijd mogt deze DIEDERIK VAN MATENESSE zich in zijne bezittingen verheugen: want vóór nog het jaar 1385 zijnen loop had voleindigd, had hij reeds door den dood zijne aanzienlijke leengoederen geruimd voor:

WOUTER VAN DEN BERGHE, die op den 15 Dec. 1385 door hertog Aalbrecht werd beleend met het *huis te Riviere* en met 26 morgen lands, en zulks naar inhoud van handvesten, hem vroeger door gravin Margaretha en hertog Willem van

---

1) Naar het origineel, waarvan de zegels zijn te loor gegaan.

2) Dagregister van Egmond.

3) Diederik van Matenesse wordt in den *Vriend des Vaderlands*, D. XII. bl. 434, en in den *Schiedamschen Almanak*, 1839, bl. 143, ten onregte *David* genoemd; het is voorts vermoedelijk, da thij de zoon van Daniel van Matenesse zij geweest.

4) Van Mieris, III. 347.

Beijeren gegeven, en op voorwaarde van dezen burg voor den graaf te openen, zoo vaak hij daartoe vermaand zou worden [1]). Deze WOUTER VAN DEN BERGHE, meer bekend onder den naam van WOUTER VAN MATENESSE [2]), was de oudste zoon van Kerstand van den Berghe, die, in zijnen tijd, een jonger broeder van DIEDERIK, DANIEL en Philips van Matenesse schijnt geweest te zijn, en zijnen toenaam voerde naar het huis en de goederen van *Hillegersberg*, waarvan hij bezitter was [3]). Dit aloude kasteel intusschen werd voormaals bezeten door Haren Vranken Stoep van Hildegardeberghe, wiens oudste dochter Aleid, gemalin van Gerard van Raaphorst [4]), daarmede op den 2. Nov. 1269, voor haar en hare kinderen, „est sone oft dochter," door graaf Floris V. op bepaalde voorwaarden beleend werd [5]); en nadat deze goederen sedert door huwelijk of anderzins in het erfelijk bezit waren gekomen van den zoo even genoemden Kerstand van den Berghe, gingen zij vermoede-

---

1) Van Mieris, III. 429.

2) In den *Vriend des Vaderl.* wordt deze Wouter van Matenesse verkeerdelijk gehouden voor een zoon van Daniel van Matenesse en broeder van Pieter en Nicolaas heeren Daniels zonen van Matenesse, die in de jaren 1390 en 1414 voorkomen. Immers Wouter van Matenesse zegelde op den 23. Junij 1390 voor Nicolaas heeren Daniels zoon van Matenesse, zijnen *neef*, bij verkoop van eenig land te Schoonreloo. Zie van Mieris III. 566 en 576; IV. 284. Ook belooft Adriaan van Matenesse, Wouters oudste zoon, in 1412, zijne *neven* Pieter heeren Daniels zoon van Matenesse en Dirk, Jan, heeren Dirks zoons zoon van Matenesse schadeloos van eenen borgtogt te zullen houden. — Wouter van den Berghe en Wouter van Matenesse worden ook ten onregte in den *Vriend des Vaderl.* en in den *Schied. Alm.* voor twee verschillende personen gehouden, zoodat noodwendig de stellingen vervallen, welke op deze dwaling zijn gegrond.

3) Verg. van den Honaard, *Beschrijving van Hillegersberg.* Deze Kerstand van den Berghe komt voor als hoogheemraad van Schieland op den 12. Dec. 1347 en 25 Mei 1348, bij v. Mieris, II. 744 en 751.

4) Gerard van Raaphorst sneuvelde in het jaar 1272, tegelijk met zijnen broeder Diederik van Raaphorst, in den slag bij Heiloo, tusschen graaf Floris V. en de West-Friezen gestreden.

5) v. Mieris, I. 350.

lijk nog vóór het jaar 1385 over op zijnen oudsten zoon WOUTER VAN DEN BERGHE. — Toen nu deze ook het huis te Riviere en de overige leengoederen van Matenesse had verkregen, nam hij den naam van MATENESSE aan, en schonk op den 15. April 1387 zijn *huis ten Berghe* met 55 morgen lands, strekkende van *de Rotte* tot aan den *Broekschen vliet*, in onversterfelijk erfleen aan zijnen broeder Kerstand van den Berghe [1]), met bepaling, dat de kinderen, door dezen te verwekken, een gelijk aandeel in deze goederen zouden verkrijgen, „behoudelic den outsten voer wt te nemen die husinghe mit den hyemwerve," terwijl ook een jonger zoon hierbij de voorhand zou hebben boven eene oudere dochter [2]).

„Het slot Hillegersberch," zegt Mr. Simon van der Sluis, „is wel het grootste ende outste sloth hier ontrent geweest. Het is gelegen een mijle van Rotterdam, noortoost van de stadt aff, en het is al gebouwt, eer datter sware dijcken om het lant sijn geweest; maar van wie dat dit is gebout, dat en canmen door de outheyt niet wel weten. Hetselve is nog (1472) seer groot met sware muyre ende schoone torens met een cappelle off kerck, gelegen op eenen hoogen berch off heuvel, ende leyt nu heel vervallen. De lantluyden, die plegen hier op deze hoochte haer selven te salveren, als het lant des wijnters daer ondervloeyden van het Maeswater. Hier heeft op dien tijd een proffetesse gewoont, daer seer veel wonders aff geseyt werde, ende was genaemt Hillegaert. Hier werdt veel van gelogen, dat niet wel te geloven en is [3]). Dit

---

1) Deze Kerstand van den Berghe komt voor als schildknaap in oorkonden van 1405 en 1407. Hij wordt op den 12 Oct. 1407 met twee mannen door den graaf van Holland opgeroepen binnen Woudrichem. Men vindt hem op den 3. Sept. 1410 vermeld als hoogheemraad van Schieland, en op den 12. Mei 1412 als baljuw van Delf- en Schieland, v. Mieris, IV. 84, 149 en 201. Kerstand van den Berghe overleed zonder geboorte na te laten, weshalve de goederen van Hillegersberg na zijnen dood weder aan zijnen broeder Wouter van Matenesse of diens leenvolger kwamen.

2) MS. K. van Alkemade.

3) Hildegardis castelli una cum templo ruinae in editiore tumulo,

sloth is verwoest ende vernielt inden jare 1426 van capiteyn Nagel met sijne rovers; het was een capiteyn van vrou Jacoba; ende dit slot behoorden doen toe heer ADRIAEN VAN MATENESSE, ende was getrouwt met vrou AEL VAN SPANGEN, ende comt nu toe inden jare 1472 heer WOUTER VAN MATENESSE, die getrouwd is met vrou LIJSBET VAN CRALINGEN, maar hij was eerst getrout met joffr. DURFF VAN RIJN. — Dit vervallen slot thoont hem van verre noch grootelijk ende seer schoon verheven int aenzien, ende het is een seer sterck gebou, ende rontomme is seer schoon maer leech weylandt."

„Het wapen van Hilegersberch, dat is door outheyt bijnae vande eyge heer wt de memorij gecomen door seecker misbruyck, dat sedert den jare 1426 is oorsaacke geweest. Want nae dat dit heerlijk slot was verdystrueert, soe heeft nae die tijt den schout van het selve dorp altijt met sijn eygen zegel gesegelt ende oock sijn eygen wapen doen stellen in de plaets van het rechte wapen. Dit misbruyck is tot desen huydigen dage toe van alle de schouten van het dorp gevolcht; maer het rechte wapen van dit slot is *een roode bende met drie goude starren op een silveren gront*, gelijk als het de heeren van Mathenesse altijt hebben van outs gevoert. Want het heele dorp met de gronden ende huysingen sijn tot desen dage toe een erffpacht, de heeren van Matenesse van outs toebehoorende."

Uit hetgeen Simon van der Sluis ons hier mededeelt omtrent het eigenlijke wapen van het slot te Hillegersberg of het zoogenaamde *Reuzenhuis*, leeren wij den oorsprong kennen van het wapen, dat in later tijd door de heeren van Matenesse werd gevoerd, te weten *de schuinsche bande van keel, beladen met drie sterren van goud, op een zilver veld.* Kerstand van den Berghe,

---

qui in solo circumquaque uliginoso et plano in speciem tribunalis assurgit, miliaris ferme unius spatio a Roterodamo disiunctae visuntur, in quo Hildegardis fatidicae foeminae alterius cuiusdam Sibyllae aut Carmentae (cuius effata atque oracula presentem temporum conditionem pulchre exprimentia inspexisse aliquando memini) aedificium stetit, turris lacera superest, dominium nunc penes Joan. Matenesium." Hadr. Junius, *Hist. Bat. cap.* XVIII. p. 316.

jonger zoon van DIEDERIK BOEKEL UITERNESSE, had vermoedelijk dat wapen aangenomen, toen hij in bezit kwam van het huis en de heerlijkheid van Hillegersberg, waaraan het door een ander geslacht zal zijn gegeven [1]); het ging vervolgens over op zijnen zoon WOUTER VAN DEN BERGHE, welke alzoo de eerste heer van MATENESSE was, die dit wapen voerde in plaats van de *fasce* en de *drie leeuwshoofden*, door het geslacht van Boekel en door de vroegere heeren van Matenesse gevoerd.

Tot de aanzienlijke bezittingen van onzen WOUTER VAN MATENESSE behoorden ook *de goederen van Spangen*, van welke het slot met 27 morgen lands van hem in leen werd gehouden door Philips van Spangen, die in 1385 de mindere helft daarvan, met de hand van WOUTER VAN MATENESSE, zich toen nog noemende WOUTER VAN DEN BERGHE, in lijftogt vermaakte aan zijne echtgenoote Elizabet Gijsbrechts dochter van IJsselstein. In de oorkonde, deswege uitgevaardigd, komen Jan heeren Dirks zoon van Matenesse en Simon Philips zoon van Matenesse voor als getuigen van WOUTER VAN DEN BERGHE.

Een jonger broeder van DIEDERIK BOEKEL UITERNESSE beërfde vermoedelijk de vaderlijke goederen, welke tusschen Ouderschie en Schiedam waren gelegen en den naam van *Spangen* (*Spaanschen polder*) droegen. Deze zal zijn erfdeel welligt ontvangen hebben als een leen, te houden van zijn ouderen broeder, uit wien de heeren van Matenesse, zooals wij boven zagen, zijn voortgesproten. Hij stichtte omstreeks het jaar 1310 het slot te Spangen, dat, met vijf torens en eene kapel voorzien, zoo groot en schoon was, als er een in het gansche land werd gevonden. In den echt getreden met Sophia van Dorp, werd hij de stamvader van het adellijke geslacht van Spangen, dat na hem heeft gebloeid.

,,Het slot te Spangen is mede wat bedorven vande Cabbe-

---

1) De wapens behoorden aan de geslachten, niet aan de goederen, en gingen niet zelden met eene erfdochter op een ander huis over. Zie mr. L. Ph. C. van den Bergh, t. a. p., bl. 250.

lyaeuse partije, daer graeff Willem van Hollant opperste van was, in den jare 1351. Dit en leedt doen geen groote schade, alsoo den heer Dirck van Spangen [1]) doen in Brabant was ende doen de goederen van Spangen besadt. Dit slot is hier naer inden jare 1384 wederom gerepareert ende opgemaeckt van hr. Dircks soone, met namen, heer Philips van Spangen [2]), ende hij was getrouwt met vrou Hendriche (Lijsbet) heer Gijsberts dochter van IJselsteyn. Dit seer schoone gebouw is geheel ten gronde vernielt van capiteyn Willem Nagel inden jare 1426, als hr. Engelbrecht van Spange [3]) dit slot toebehoorde. Ende hij hadde te Wijve vrou Steventje van Aleckemade. Dit slot is wederom van nieuws opgebouwt van hr. Philips van Spangen inden jare 1453, maar soo groot niet als het te voren was, maar veel cleynder. Desen hr. Philips was mede op de groote dachvaert tot Sluys gehouden bijden hartogh Philips van Borgonyen in den jare 1467. Ende nu comt dit slot toe hr. Cornelis van Spangen, een fraey jongen heer ende eenen soon

---

1) *Dirk van Spangen* komt voor op den 13. Junij 1352, wanneer hij gesteld wordt op vijf manschappen, bij te zetten tot de belegering van het huis Poelgeest te Koudekerk, en wordt ook nog vermeld op den 3. Nov. 1364, v. Mieris, II. 809; III. 171. — Een ander *Dirk van Spangen* komt voor als Baljuw van Rotterdam, op den 28. Febr. 1414. Zie v. Mieris, IV. 279. — *Odgier van Spangen* sneuvelt met graaf Willem IV. in Friesland, 1345. Wagenaar, III. 260, Goudtsche Kron. 103. *Jan van Spangen* kwam ons reeds vroeger voor op de jaren 1325, 1331 en 1336.

2) *Philips van Spangen* wordt met 10 manschappen opgeroepen ten strijde tegen de Friezen, 3 Mei 1398, en in den Arkelschen oorlog met 2 glavien, in April 1405, en met 4 manschappen op den 15 of 16 Julij 1405 en 12 Oct. 1407. Hij wordt beleend met de ambachtsheerlijkheid van *Ouderschie* in Mei 1409, en komt voor als hoogheemraad van Schieland en als ridder, 3 Sept. 1410, wordt slotvoogd van IJsselstein, 7 Aug. 1416, belooft Jacoba na den dood van haren vader, hertog Willem van Beijeren, te zullen huldigen, 15 Aug. 1416, en was tegenwoordig bij het vredeverdrag, dat op den 13. Febr. 1419 tusschen gravin Jacoba en haren oom hertog Jan van Beijeren te Wondrichem werd gesloten. Zie v. Mieris, III. 673; IV. 13, 20, 84, 119, 149, 198, 380, 383, 494, 526.

3) *Egbert van Spangen* komt voor op den 15. April 1420, bij v. Mieris, IV. 544. Hij wordt ook vermeld in 1438.

van hr. Philips voornt. Desen heer Cornelis is seer machtich van goet ende was in den jare 1460 gebooren ende is nu out 12 jaren in den jare 1472."

„Het wapen van Spangen is *een blaeuwe bare op een gouden gront*, ende dit wapen wert nog huyden bij den hr. van Spangen alsoo gevoert 1)."

Eindelijk, onder de voorvaderlijke goederen, welke WOUTER VAN MATENESSE beërfde, noemen wij ook de heerlijkheden van *Nieuw en Oud-Matenesse*, benevens de hofstede van Matenesse, genaamd *Diederik Boekels hofstede Uiternesse*, met 17 morgen lands, welk adellijk kasteel hij vermoedelijk, even als zijne nakomelingen, in leen hield van eenen tak uit zijn geslacht, die den naam van Boekel bleef dragen.

Sedert kort was WOUTER VAN MATENESSE tot *ridder* geslagen, toen hij zich op den 1. Aug. 1393, benevens Reinier Dever, ridder, Philips van Spangen, Dirk van Poelgeest, Alphert van der Horst, Kerstand van den Berghe, Willem van Veen, Jan heeren Dirks zoon 2), Simon Philips zoon 3), Jan heeren Daniels zoon, Pieter heeren Daniels zoon 4), en Jan Danielsz. 5),

---

1) De oudste heeren van Spangen voerden, even als de eerste heeren van Matenesse, het volle wapen van Bokel, te weten goud met eene fasce van azuur, vergezeld van drie leeuwshoofden van keel.

2) *Jan, heeren Dirks zoon van Matenesse* komt voor in 1376 als schout van Nieuw-Matenesse, en in 1385 als getuige van Wouter van den Berghe of W. v. Matenesse. *Dirk, Jan, Dirks zoons, zoon van Matenesse* komt voor in 1405 en 1413 en bezat eenig land in Matenesse.

3) *Simon Philips zoon van Matenesse* wordt vermeld in 1376 als heemraad van Nieuw-Matenesse, en in 1385 als getuige van Wouter van den Berghe of W. v. Matenesse.

4) *Pieter heeren Daniels zoon van Matenesse* komt voor in 1405 als bloedverwant van Wouter van Matenesse; hij wordt ook op den 17. April 1414 vermeld bij van Mieris, IV. 284.

5) Deze kan een broeder geweest zijn van *Jan heeren Daniels zoon*, die te gelijk vermeld wordt. Het was oudtijds niet ongewoon, dat twee broeders of zusters denzelfden voornaam droegen. — Het is voorts onzeker, of *Jan, heeren Dirks zoon van Matenesse* en *Pieter, Jan* en *Nicolaas heeren Daniels zonen van Matenesse* al, dan niet, uit echten bedde geboren waren. Het laatste zou men kunnen vermoeden door de opvolging van hunnen neef Wouter van den Berghe in de leengoederen van Matenesse. In de

schildknapen, op verbeurte van lijf en goed verbond, om het huis te Riviere gedurende een jaar, ten behoeve van hertog Aalbrecht, ,,ende tot nyemant anders" te houden, en dit kasteel voor den graaf te openen, ,,sijnen wille daermede te doen ende hem daermede te behelpen", zoo vaak hij daartoe vermaand zou worden [1]). Deze verbindtenis van WOUTER VAN MATENESSE en zijne vrienden en bloedverwanten was vrijwillig en kan haren grond gehad hebben in de oude tweespalt tusschen de Hoeksche en Kabeljaauwsche partijen, welke ook onder Aalbrecht van Beijeren, bij den invloed der beruchte Aleid van Poelgeest, meermalen werd aangewakkerd: maar zij stond waarschijnlijk in meer onmiddellijk verband met eene erfscheiding, welke door den genoemden hertog op den 10. Junij 1377 tusschen zijne zonen was gemaakt, waarbij aan Jan van Beijeren, onder andere goederen, de stad Oudewater was toegewezen, benevens het *huis te Riviere*, dat kort te voren geruimd was door ,,monsigneur DANIEL DE MATENESSE [2])." Dan, deze toedeeling was willekeurig en onregtmatig: want de stad Oudewater had reeds vroeger het voorregt verkregen van nimmer van de grafelijkheid van Holland gescheiden te zullen worden, en het *huis te Riviere* was in 1346 aan de heeren van Matenesse in onverstorfelijk erfleen geschonken, en werd dan ook, naar inhoud van vroegere handvesten van gravin Margaretha van Beijeren en van haren zoon hertog Willem, door dien zelfden Aalbrecht, in 1385, aan WOUTER VAN MATENESSE, ,,ververret ende vervreemt." Wat wonder, dat Jan van Beijeren later, als verkoren bisschop van Luik en graaf van Loon, welligt minder ,,bescheidelicken", dan de oorkonde luidt, deze tegenstrijdigheden aan zijnen vader onder het oog bragt, die

middeleeuwen was het geen blaam, gelijk thans, de natuurlijke zoon van eenen edelman te zijn. Al deelden zoodanige kinderen niet met de wettige in al de regten hunner geboorte, zij werden tot den stam gerekend en eerlijk onderhouden en begoed. Ook behoorden zij hier te lande tot den adel. Zie mr. L. Ph. C. van den Bergh, t. a. p. bl. 257.

1) Van Mieris, III. 598.

2) Van Mieris, III. 332.

hem dan ook op den 24. Maart 1394, in plaats van de stad Oudewater en het *huis te Riviere*, de landen van Voornen ten erfdeel aanwees [1]).

Nadat WOUTER VAN MATENESSE [2]) in het rustig bezit van zijn slot was geraakt, ging hij, op den 4. April 1396, eene overeenkomst aan met de schepenen en raden van Schiedam, waarbij hij aan deze stad, naar aanleiding der handvesten, haar door hertog Aalbrecht verleend, afstand deed van het hooge en lage regtsgebied over 50 gaarden langs de Maas, aan beide zijden der stedelijke haven, voor zoover namelijk deze gaarden tot zijn ambacht behoorden, alsmede van zijne visscherij in de oude haven en in de veste tusschen het Rotterdamsche poorthuis en zijn huis te Riviere; terwijl de schepenen en raden, van hunne zijde, erkenden, dat de heer van Matenesse het regt had tot het houden eener sluis met eenen sluisvliet, strekkende in de haven der stad binnen de stedelijke vrijheid, en nog eenige andere regten [3]).

Kort daarop bevond zich waarschijnlijk ook onze WOUTER VAN MATENESSE van zijne bezittingen verwijderd, in ridderlijke wapenrusting gedost, te midden van het talrijke leger van Hollanders, Zeeuwen, Henegouwers en Engelschen, hetwelk in dat zelfde jaar 1396 door hertog Aalbrecht te Enkhuizen werd verzameld, en den 22. Aug. van daar tegen de Friezen van wal stak [4]). Door deze magt had Aalbrecht spoedig zijne vijanden bedwongen; doch naauwelijks was hij terug gekeerd, of er barstte een opstand uit tegen de bezetting, welke te Stavoren was achtergelaten, zoodat hij in 1398 genoodzaakt was, een nieuw leger, ter handhaving zijner regten, naar Friesland te zenden. Op dezen tweeden togt tegen de Friezen was WOUTER VAN MATENESSE stellig tegenwoordig, en zettede daaren-

---

1) Privilegien van Oudewater, bl. 310; van Mieris, III. 606.

2) Hij komt in 1395 en 1405 ook voor als heemraad van Schieland bij S. v. Leeuwen, Bat. Illustr. bl. 1509.

3) Van Mieris, III. 641 en 642.

4) Simon van Leeuwen, Bat. Illustr. bl. 1002.

boven 5 manschappen bij [1]). Hij onderscheidde zich gewis bij deze gelegenheid niet minder door krijgsbeleid dan door moed: want op den 25. Oct. 1402 vertrouwde hertog Aalbrecht aan hem en aan Gooswijn van Poel het bevel over het slot en de bezetting van Stavoren, welke stad men, na het uitdrijven der Hollandsche bezetting, met kracht van wapenen had moeten heroveren en sedert behouden. Tot deze bediening had hij zich evenwel slechts voor den tijd van een jaar en op bepaalde voorwaarden verbonden [3]), en keerde eerlang op zijne goederen terug, van waar onze ridder weder op den 15. of 16. Julij 1405, even als ook nog later op den 12. Oct. 1407, met zijne manschappen door den graaf van Oostervant werd opgeroepen ten strijde tegen de heeren van Arkel [4]). Op den 19 Aug. 1407 ontmoeten wij hem onder andere aanzienlijke edelen in 's graven voedering en kleederen te Ravestein (Hagestein?), en omstreeks het midden van December daarna, voer hij met Philips van Dorp, thesaurier, Arend van Duivenvoorde, Gerrit van Zijl en Mauwerijn van der Does, over Rotterdam naar Woudrichem, tot verdediging der frontieren [5]). Wouter van matenesse verbond zich vervolgens, tegelijk met Johan van Brederode [2]), door den eed van ledigman (homagialis vasallus et homo ligeus) zijn leven lang aan Hendrik V., koning van Engeland, die hem op den 28. Mei 1413 daarvoor bij wijze van leen eene jaarlijksche wedde van 25 marken of 50 Engelsche nobelen schonk; hij diende vermoedelijk dezen vorst in zijnen oorlog met Frankrijk en was welligt tegenwoordig bij de bestorming van Harfleur en bij den zegenpraal van Azincourt. Later treffen wij hem weder in Holland aan onder de edelen, welke tegenwoordig waren bij het vrede-

1) Van Mieris, III. 673.

2) Van Mieris, III. 721.

3) Baron Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, *Placaatboek van Vriesland*, I. 333 en 334. Op den 1. Aug. 1409 komt Jan van Heemstede als kapitein en kastelein van Stavoren voor bij van Mieris, IV. 124.

4) Van Mieris, IV. 20 en 84.

5) Arn. van Buchel. MS.

vedrag, op den 13. Fedr. 1419 tusschen gravin Jacoba en haren oom Jan van Beijeren binnen Woudrichem gesloten [1]).

WOUTER VAN MATENESSE had bij zijne eerste echtgenoote ELIZABET ALPHERTS DOCHTER VAN DER HORST twee zonen en eene dochter verwekt, ADRIAAN, zijnen leenvolger, Hubrecht [2]), in 1405 als *schildknaap* vermeld, en Oda [3]) van Matenesse, die reeds tot volwassen leeftijd waren gekomen, toen hij in 1407 in een tweede huwelijk trad met MACHTELD VAN DEN WERVE, dochter van wijlen Hubrecht van den Werve en Volcwijf van den Berghe [4]). Hij verbond zich bij huwelijksvoorwaarden, om zijne koren- en smaltienden te *Wassenaar* te verzekeren aan zijne kinderen uit dezen echt te verwekken, en de mindere helft daarvan aan zijne echtgenoote in lijftogt te vermaken. De ridder Arend van Duivenvoorde komt daarbij voor als borg van WOUTER VAN MATENESSE, terwijl Kerstand van den Berghe, schildknaap, als voogd, en Jan van den Werve [5]), als borg van Volcwijf van den Berghe, deze huwelijksvoorwaarden bezegelden.

MACHTELD VAN DEN WERVE beërfde later, bij het overlijden van haren eenigen broeder Jan van den Werve het huis te Werve in Rijnland, waarmede zij door graaf Willem VI. op den 2. April 1415 beleend werd. Dit kasteel ging vervolgens op den 15. Junij 1429 over op haren zoon Johan van Matenesse, dien zij, nevens eene dochter Maria, aan haren echtgenoot had gebaard. Deze Johan van Matenesse [6]), heemraad van Delfland, verwekte

---

1) Van Mieris, IV. 526.

2) Hubrecht van Matenesse liet, volgens Simon van Leeuwen, eene dochter na, met name Elizabet, gehuwd met Antonis van Cats, zoon van Lieven van Cats.

3) Oda van Matenesse huwde, volgens S. v. L., met Otto van Hoogstraten.

4) Deze Volcwijf van den Berghe was waarschijnlijk eene zuster van Wouter, Kerstand en Elisabet van den Berghe en alzoo eene dochter van Kerstand van den Berghe, den ouden.

5) Jan van den Werve zegelde bij gemis van een eigen zegel met dat van zijnen oom Jacob van Rijsoorde.

6) Johan van Matenesse trad, volgens S. v. L., in tweeden echt met

bij zijne gemalin Margaretha de Partant alias de Castello uit Luikerland, eenen zoon, Philips van Matenesse, die het huis te Werve op den 21. Maart 1466 beërfde en, door zijne echtgenoote Maria van Woude, ook de heerlijkheden van Woude en Warmond verkreeg. Na het overlijden van Philips van Matenesse [1]), werd zijn zoon Jacob van Matenesse, *schildknaap*, en gemaal van Anna van Almonde [2]), op den 9. Maart 1503 met het huis te Werve beleend, van wien deze goederen op den 12. April 1516 overgingen op zijne zuster Maria van Matenesse [3]), ook vrouwe van Woude en Warmond en gemalin van den ridder Jan van Duivenvoorde [4]).

ADRIAAN VAN MATENESSE, oudste zoon van WOUTER VAN MATENESSE en ELIZABET VAN DER HORST, heemraad van Schieland, ontving in het jaar 1405, bij het leven zijns vaders, als huwelijksgave *het huis te Riviere* met den boomgaard, de molenwerf, den molenkamp en de overige landerijen, welke tot het kasteel behoorden [5]), benevens *het ambacht van Matenesse* met zijne ver-

---

Wilhelmina van Alkemade en verwekte bij haar eene dochter, Margaretha van Matenesse, die voorkomt als nonne te Rijnsburg.

1) Philips van Matenesse deed, volgens S. v. L., na het overlijden zijner echtgenoote eene reis naar Rome, aanvaardde aldaar den geestelijken stand en eindigde zijne dagen als monnik te Warmond.

2) Deze Anna van Almonde komt op den 9 Oct. 1512 voor als gemalin van Jacob van Matenesse, schildknaap, en op den 6 Sept. 1560 als weduwe van Bartholomeus van Egmond van Merestein.

3) Eene zuster van Jacob en Maria van Matenesse was Margaretha van Matenesse, nonne te Poel.

4) *Bat. Illustr.*, blz. 1271. MS. Genealogie der heeren van Matenesse uit de laatste helft der 16de. eeuw.

5) Te weten, »tlandt *vpten Hem;* jtem dat campkijn onder *Sterrenburch;* jtem den rijstuyn bi *Sterrenburch;* jtem een camptgen an die oostzide vanden rijstuyn ende twee campkijns tenden den *Ommeloop;* jtem den *Ommeloop*; jtem den dijcke an die noortzide vander Schye; jtem den dije dair an weswairts van *Harders heul.*"

Het huis Sterrenburg werd voormaals gesticht door Hugo van Cralingen en ging met eene erfdochter over in het geslacht van Duivenvoorde. Arend van Duivenvoorde droeg deze hoftad met 20 morgen lands op aan den graaf van Holland, die hem daarmede op den 17. April 1414 weder in onversterfelijk erfleen beleende. Zie v. Mieris, IV. 284.

vallen, visscherij en verder aankleven; ook *de hofstede van Matenesse* (*Uiternesse*) met 17 morgen lands en nog andere goederen [1]) werden bij die gelegenheid op hem verleid, doch daaraan behield de vader zich den lijftogt levenslang voor. Met het een en ander werd ADRIAAN dan ook op den 14. Junij 1406 door graaf Willem VI. beleend [2]).

In den Arkelschen oorlog werd ook onze Adriaan van Matenesse, op den 12. Oct. 1407 met twee manschappen binnen Woudrichem ontboden [3]), en in eene andere rolle wordt hij gesteld om den graaf met 1 glavie of 6 voetknechten te dienen [4]). Ofschoon hij op den 15. Aug. 1416, als *schildknaap*, plegtig had beloofd, Jacoba van Beijeren na den dood van haren

---

1) Te weten »sesstalf merghen lands int *Nyeuwe landt* ende drie marghen in *Oude Mattenesse;* jtem tlant after die *Spaengen;* jtem tambocht inden *Broec* met sinen verualle ende pachte; jtem in *Hyldeghairdsberghe* neghen merghen lands in Wouter Mueinairs zate; jtem vijf merghen, die Oudsier Nachtegael bruyct; jtem drie merghen in die Zantberchs zate; jtem half die smaltienden te *Hyldeghairdsberghe;* jtem anderhalf viertel lands die legghet op gheen zide der *Goude*, ende dair toe twalef merghen lands."

Door het *Nieuwland* worden de landen aangeduid tusschen den ouden dijk en de Maas buiten het ambacht van Matenesse gelegen. *De Broek* was van ouds een uiterwaard bij Matenesse gelegen. Zie van Mieris, II. 61.

2) Van Mieris, IV. 36. Deze brief is verkeerdelijk opgevat door den schrijver van de *Geschiedenis van het huis te Rivier en van het geslacht van Matenesse*, in den *Schied. Alm.*, 1839, blz. 145.

Adriaan van Matenesse kocht ook nog in 1413 den vrijen eigendom van 8 morgen lands gelegen in het ambacht van Matenesse, welke hij tot dus verre van Jacob Boekel in leen had gehouden, te weten 5 morgen lands, gelegen »tenden den *Spansen dijc*, streckende vander Wateringhe in Mattenesse tot Danel Symons zoens lande, ende beleghen heeft, aen die zuittwestzide, Hildegond, Willem Rijckents soens mit hueren lande ende, an die noordoostzide, den wech van Mattenesse; jtem drie merghen lands an den *Groenen wech*, streckende van den *Groenen weghe* toot Jacob Doeden soens werue, ende beleghen heeft, an die zuittwestzide, heer Jan van Zeland mit sinen lande ende, an die noordoostzide, *Dirc Jan heren Dircx zoens soen van Mattenesse* ende Jacop zoens soen mit hueren lande."

3) Van Mieris, IV. 84, 284, 423, 494.

4) Arn. van Buchel. MS.

vader, als gravin te zullen huldigen [1]), zien wij hem evenwel sedert geschaard onder de vanen der Kabeljaauwsche partij. Immers hij opende, in het jaar 1425, zijn slot te Riviere voor hertog Philips van Bourgondie, ter bescherming van Schiedam, in den oorlog, welken deze vorst toenmaals tegen zijne nicht Jacoba van Beijeren voerde. Hij deed het „van duechden ende van oetmoedicheden ende niet van eniger schulde off rechts wegen"; weshalve de hertog dan ook van zijne zijde beloofde, dit kasteel, na het eindigen van den krijg, weder vrij en onbeschadigd aan ADRIAAN te zullen overgeven, en geen zoen te sluiten met zijne nichte van Braband, zonder hem daarin te betrekken [2]). Jan van Niekerk voerde gedurende dien tijd het bevel over de bezetting op het huis te Riviere en binnen de stede van Schiedam, en ontving daarvoor een dagelijksch traktement van een Hollandsch schild [3]); terwijl ADRIAAN later, toen Jacoba afstand van hare landen gedaan had, door hertog Philips met het baljuwschap van Schiedam werd beloond [4]). Doch van eene andere zijde leed hij schade aan zijn slot te Hillegersberg, dat hem, na het kinderloos overlijden van zijnen oom Kerstand van den Berghe, was aangestorven, en in 1426 door de Hoeksche partij, onder aanvoering van kapitein Nagel, verwoest werd [5]).

ADRIAAN VAN MATENESSE was in den jare 1405 in den echt getreden met ALEID VAN SPANGEN, dochter van den ridder Philips van Spangen en van Elizabet Gijsbrechts dochter van IJsselstein. Bij zijne huwelijksvoorwaarden verbonden zich Herberen van IJsselstein en Gielis van Cralingen, ridders, met Jan van IJsselstein en Jan van Hodenpijl, schildknapen, als borgen voor Philips van Spangen, en Arend van Duivenvoorde, ridder, Alphert van der Horst, Kerstand van den Ber-

---

1) Van Mieris, IV. 383.
2) Van Mieris, IV. 812.
3) Van Mieris, IV. 876.
4) *Schiedamsche Almanak*, 1839, blz. 147.
5) Mr. Simon van der Sluys, Memorien.

ghe en Hubrecht van Matenesse [1]), schildknapen', als borgen voor WOUTER VAN MATENESSE, ADRIAANS vader; terwijl Pieter heeren Daniels zoon van Matenesse en Dirk, Jan, heeren Dirks zoons zoon van Matenesse, als bloedverwanten, mede den huwelijksbrief bezegelden. — Uit dezen echt kwamen drie zonen voort, WOUTER, Gijsbrecht [2]) en Gerrit [3]), van welke de jongsten stierven zonder geboorte na te laten, benevens twee dochters, beide Elizabet genaamd. De eene dochter is bekend als abdisse van Rijnsburg en overleed in 1494 of 1499. Hare zestien kwartieren stonden in deze abdij voor het oratoor: de acht eerste daarvan waren *Matenesse*, *van der Horst*, *Spangen*, *IJsselstein*, *Leijenberch*, *Raaphorst*, *Hodenpijl* en *Heemstede*. De andere Elizabet huwde met Dirk van der Does en werd begraven in de kerk der meer genoemde abdij, alwaar nog in den jare 1570 aan de noordzijde der kerk onder het orgel een tafereel hing, voorstellende den heiligen Gregorius, met de afbeeldingen van ALEID VAN SPANGEN, Elizabet van Matenesse, Elizabet van Cats en Adriaan van der Does, knielende elk voor een ,,behanghen schabelle met hen wapenen dair voiren." Beneden deze schilderij lagen de gemelde personen begraven onder een grooten blaauwen zerk, waarop het wapen van van der Does was uitgebeiteld, met het grafschrift:

,,Hier leyt begrauen Adriaen van der Does, rentmeester generaell van Reynsburch, sterff anno 1502 den XXVII^en^. in Februario. Hier leydt begrauen jonefrou Geertruyt van Remmerswaell, huysfrouw van Adriaan van der Does."

---

1) Hubrecht van Matenesse zegelde bij gemis van een zegel met dat van zijnen neef Dirk van der Lek.

2) Welligt dezelfde persoon als N. van Matenesse, die door S. v. L. vermeld wordt als schildknaap, broeder van Wouter van Matenesse en gemaal van Cleysken van Naaldwijk, dochter van Hendrik van Naaldwijk en eene dochter van Schalkwijk. Bat. Illustr. blz. 1002.

3) Welligt dezelfde Gerrit van Matenesse, van wien Simon van Leeuwen getuigt, dat hij met zijne echtgenoote Maria van Rietwijk afgeschilderd was op een vensterglas in de kerk der abdij te Egmond. Bat. Illustr., blz. 1002.

Op de onderste lijst van het tafereel las men deze woorden:

„Hier leyt begrauen jonckfrou ALIJD VANDER SPANGEN, ADRIAENS wijff VAN MATHENESSE was, starf jnt jair MCCCCXLVIII opten XIII^en. dach jn October."

„Hier leydt begrauen jonckfrou Elizabeth van Mattenesse, Diricx van der Does wijff was, starff jnt jair MCCCCLXIX des vrijdaechs nae Pynster."

„Hier leydt begrauen joncfrou Elisabeth van Cats, Adriaens vander Does wijff was, starff jnt jaer MCCCCLXXVII opten laesten dach van Aprill."

„Hier leydt begrauen Adriaen vander Does, rentmeester van desen cloester, ende starff jnt jaer XV^c. ende II. opten XXV^en. dach jn Februario."

In het memorie- of doodboek der abdij, waarin men gewoon was de namen van de „naeste overledene vrunden, als vader, moeder, broeders, susters, oem, moijen ende anders" op te teekenen, bevonden zich o. a. Elizabeth van Hodenpijll, Elizabeth van der Horst, Clementia van der Horst, abdisse, Alphart van der Horst, Elizabet van Mathenesse, abdisse, Elizabet van Matenesse, Alphart van der Horst, Johan van der Horst, Statini van Braeckels broeder, Gijsberta van der Horst, Maria van der Horst, Dirk van der Horst, monialis. — Elisabet van Matenesse, abdisse, was „moije van Adriaen van der Does, sijns moeders suster mede genaempt Elysabeth [1])."

WOUTER VAN MATENESSE, oudste zoon van ADRIAAN VAN MATENESSE en ALEID VAN SPANGEN, werd in het jaar 1435 met de vaderlijke leengoederen verleid, ook met de groote en smalle tienden tusschen *Scherpendrecht* en *Louwersloot*, in het kerspel van *Hillegersberg* gelegen en leenroerig aan de abdij van St. Paulus te Utrecht [2]); alsmede met de hofstede van Matenesse,

1) Getuigenissen van Stephana van Rossum, abdisse, Adriana van Egmond genaamd Merestein, priorinne, en het convent van Rijnsburg, gegeven op den 10 Julij 1570, op verzoek van Hendrik van der Does, wonende te Rijnsburg, en zoon van Adriaan van der Does en Geertruida van Remmerswaal.

2) Met deze tienden werd in 1366 zeker Vrank van Ghestel, en in

genaamd *Dirk Boekels hofstede Uiternesse*, welke toenmaals in eigendom behoorde aan Jacob Boekel van Wena, heemraad van Schieland. Onze WOUTER trad, in het jaar 1435, in den echt met DURF VAN RIJN, dochter van Evert van Rijn en Catarina Crabels. Hendrik van Rijn, Floris van Jutphaas, Zoude van Rijn, Folken van der Weerhorst, Egbert van Spangen, Jan van Matenesse en Gijsbert van der Huele, baljuw van Rijnland, bezegelden zijne huwelijksvoorwaarden. Hij verwekte bij zijne gemalin twee zonen, ADRIAAN en Joost, welke laatste den geestelijken stand omhelsde, benevens eene dochter, met name Catarina, die ongehuwd schijnt overleden te zijn. WOUTER VAN MATENESSE verbond zich later in tweede huwelijk met ELIZABET VAN CRALINGEN dochter van Gielis van Cralingen. Twee dochters Agnes en Aleid waren de vruchten van dien echt: de eerste huwde met Jan van Schoten, en Aleid werd de gemalin van Joost Dever van Minnen [1]).

ADRIAAN VAN MATENESSE, oudste zoon van WOUTER VAN MATENESSE en DURF VAN RIJN, heemraad van Schieland, werd in het jaar 1488 beleend 1°. met het *huis te Riviere*, benevens het hoog en laag regtsgebied binnen de uiterste sloot van dit kasteel; 2°. met 47 morgen lands gelegen te *Spangen*, waarvan 27 morgen benevens het huis te Spangen door den heer van Spangen van hem in achterleen werd gehouden, terwijl de overige morgentalen, genaamd *de Terney Campen*, door ADRIAAN zelven gebruikt werden; 3°. met de helft van 9 morgen lands en eene huizinge, geheeten *Dirks zate van Heylide* [2]), gelegen te Rotte,

---

1396 en 1402 Johan van Ghestel Willemsz. verleid. In 1422 kwamen zij door verzuim weder aan de abdij, die vervolgens daarmede Adriaan van Matenesse, Wouters vader beleende. Arn. van Buchel. MS.

1) Oude genealogie der heeren van Matenesse. Memorien van Mr. Simon van der Sluis.

Uit het huwelijk van Joost Dever van Minnen en Aleid van Matenesse sproten twee dochters voort, Maria en Elisabet geheeten: de eerste huwde met Joost bastaard van Brederode, en de andere met Wernard van der Does. Beide stierven zonder geboorte na te laten.

2) Diederik van Hoylede was gehuwd met Margrieten, dochter van

tusschen den burgweg en den Broekschen vliet, met 12 morgen te Reewijk en nog 3 morgen, gelegen aan den zandberg te Hillegersberg. Hij verkreeg mede, in 1501, de erfpacht van de dijkboeten van Oud-Matenesse, toekomende aan schout, buurlieden en ambachtsbewaarders van Zevenhuizen, en dat wel tegen eene jaarlijksche uitkeering van 17 stuivers.

ADRIAAN VAN MATENESSE huwde met MARIA VAN DUIVENVOORDE, eenige dochter van Jan van Duivenvoorde en Clara van Haeften, vrouwe van Lisse, en verwekte bij haar verscheidene kinderen, van welke slechts drie den volwassen leeftijd bereikten, te weten, JAN, zijn leenvolger, Clemence, gehuwd met Melis van Amstel van Minden, heer van Kronenburg, en Machteld, gemalin van Gijsbrecht van Tuyl van Bulkestein uit Gelderland.

JAN VAN MATENESSE, zoon van ADRIAAN VAN MATENESSE en MARIA VAN DUIVENVOORDE, werd in 1507 (1508) beleend met het huis te Riviere, de goederen van Spangen, de helft van Dirks zate van Hijlide; terwijl de tienden tusschen scherpendrecht en Louwersloot en de landen te Reewijk en Hillegersberg, benevens de hofstede van Uiternesse, welke toenmaals het eigendom was geworden van Jan van Almonde, mede in het volgende jaar op hem werden verleid. Hij komt voor als hoogheemraad van Delfs- en ook van Schieland.

Hij huwde in den jare 1507 met MARIA VAN ASSENDELFT, eenige dochter van den ridder Nicolaas van Assendelft en Aleid Freyse van Kuinre, en verwekte bij haar vier zonen en eene dochter, van welke ADRIAAN, Nicolaas en Wouter den volwassen leeftijd bereikten. In 1522 overleden zijnde, werd hij bijgezet in de kerk te Ouderschie. Zijne weduwe hertrouwde later met Jan van Renesse van Wulven,

---

Haren Vranken Stoep van Hildegardeberghe, den eerst bekenden heer van het kasteel en de goederen van Hillegersberg, vermeld op den 2. Nov. 1269, bij van Mieris, I. 350.

Vrank en Nicolaas van Hoylede komen voor in 1311 en 1324. Zie van Mieris, II. 119, 337, 426, 479.

en stierf in 1547. Zij werd begraven in de Minrebroederskerk te Utrecht, alwaar hare zonen kort te voren eene grafstede hadden verkregen met een nieuwen grafkelder [1]), boven welken op den muur een schoon epitaphium of memorietafel met de wapenen van Matenesse prijkte. — ADRIAAN VAN MATENESSE, JOHANS leenvolger, zullen wij hierna behandelen. Zijn tweede broeder Nicolaas van Matenesse 2) was heer van het huis te Lisse, en trad in 1544 in den echt met Geertruid, dochter van wijlen Hendrik Piek, heer van Tienhoven, en Hadewich van Goor. Hij werd in 1564 begraven te Lisse, nalatende een eenigen zoon, genaamd Johan van Matenesse, ambachtsheer van Lisse en Giesen en vrijheer van den Wenaard, die in het jaar 1624 ongehuwd overleed en in de St. Janskerk te Utrecht werd begraven. — Wouter van Matenesse, JOHANS jongste zoon, was slotvoogd van Muiden en baljuw van Gooiland, en werd in 1551 in het klooster te Muiden bijgezet, kort na zijne gemalin Athia van Oenema of Unema uit Friesland (dochter van Janke Unema, heer van Wibisma, en Tet Wibolsma) met wie hij in 1544 in den echt was getreden. Hij liet eenen zoon na en eene dochter, genaamd Maria en gehuwd met Johan van Schagen; de zoon, Johan van Matenesse van Wibisma geheeten, behoorde tot de verbondene edelen van de jaren 1565—1567 [3]), doch verschijnt ons later, tijdens het vermaarde beleg van Leiden in 1574, in een minder gunstig daglicht. Immers, na het doorsteken der dijken, deed Don Francisco Baldeo, veldoverste der Spanjaarden, zijnen krijgsraad te Soetermeer vergaderen, en ontbood daarbij o. a. ook Jonkheer Johan van Mate-

---

1) Bij het afbreken der Minrebroederskerk werd de groote blaauwe zerk, welke dezen grafkelder dekte en uit Duitschland herkomstig was, eerst naar het St. Janskerkhof en daarna in de St. Janskerk overgebragt.

2) Hij komt voor als schepen der stad Utrecht op de jaren 1545, 1546 en 1548. Zie de Water, *Groot Utrechtsch Placaatb.*, III. 168 en 169.

3) Zie M. L. Baron d'Yvoy van Mijdrecht, *Bijdragen tot de Historie van het verbond en de smeekschriften der Nederlandsche edelen van de jaren* 1565—1567 bl. 199.

nesse van Wibisma, die zich uit eigene beweging in het leger der Spanjaarden ten dienste des konings liet vinden. Ook Matenesse gaf den raad tot het versterken en bezetten der binnendijken en tot voortzetting der belegering [1]). Vervolgens schreef hij eenen brief aan de overheden der belegerde stad, waarin hij hen door „bedriechlijke aenlockingen" tot de overgave zocht te bewegen [2]). Ten gevolge dezer missieve, die men op den 5 Sept. tegelijk met eenen brief van Baldeo ontving, werd de raad der veertigen, benevens de kapiteinen en wachtmeesters, bijeen geroepen. Jacob van der Does voerde het eerst het woord en was van gevoelen, dat men behoorde te letten op de hoedanigheid der schrijvers, „dat Mathenesse, alhoewel een goet edelman sijnde, t' anderen tijde sijn eere ende eed veracht hadde tot Haerlem tegens die dochter van Vliet"; terwijl Jan van der Does zeide, dat, gelijk Matenesse zich vroeger had kunnen helpen met het concilium van Trente, „nopende zijn houwelijck ende trouwe", het nu te duchten was, dat hij zich jegens hen zou mogen beweren met het concilium van Constans; welk gevoelen ook werd geuit door den jongen heer van Warmond en door den baljuw van Rijnland [3]). Deze Johan van Matenesse huwde met Gerarda, dochter van Nicolaas van Bronkhorst en Jacoba van Poelgeest, en won een eenigen zoon, Nicolaas van Matenesse van Wibisma, heer van Hazerswoude en Slijdrecht, die in 1617 overleed en bij zijne gemalin Geertruid van Lokhorst verscheidene dochters [4]) verwekte, benevens eenen zoon, genaamd Cornelis van Matenesse, heer van Hazerswoude en Lokhorst. Deze huwde met Anna van den Bongaard, doch overleed zonder geboorte na te laten.

---

1) Bor, *Oorspronk der Nederl. beroerten*, VII B. bl. 551.

2) Zie den brief bij Orlers, *Beschrijving van Leiden*, bl. 495-498, en den inhoud daarvan bij Bor, VII B. bl. 552.

3) J. J. Dodt, *Archief voor kerkel. en werelds. geschied.*, VI. 1-6.

4) Onder welke Anna van Matenesse, gehuwd met Willem van Schagen. Eene andere dochter huwde, volgens S. van Leeuwen, met Jacob van Wassenaar, heer van Warmond, en nog eene andere met Gerrit van Poelgeest, heer van Koudekerk.

ADRIAAN VAN MATENESSE, oudste zoon van JOHAN VAN MATENESSE en MARIA VAN ASSENDELFT, *ridder*, lid van de orde der edelen van Holland, hoogheemraad van Schieland, werd in het jaar 1522 (1523) met het huis te Riviere en de overige vaderlijke leengoederen verleid. Op den 4. Jan. 1524 deed hij, als vrijheer van Nieuw-Matenesse, afstand van alle aanwassen Maaswaarts strekkende, ten behoeve van den ambachtsbewaarder en de heemraden en ingelanden dezer heerlijkheid, tegen eene jaarlijksche uitkeering van 10 ponden. ADRIAAN VAN MATENESSE en Adriaan van Renesse, Domheer te Utrecht, te zamen vervangende Wouter van Matenesse, onderwierpen in 1533 (1534) de verschillen, welke zij hadden met den prelaat van Egmond en den priester Pieter Thomasz. van Wormer over het patronaat-regt eener kapelrij, gesticht op het altaar Onzer Vrouwe in de kerk te Ouderschie, aan de uitspraak van scheidslieden, na hierover verschillende en langdurige regtsgedingen gevoerd te hebben voor den officiaal des Domproost en voor den deken van St. Pieter, te Utrecht, voor den deken van Naaldwijk en voor den hove van Holland [1]). Nog ging onze ADRIAAN [2]) in het jaar 1535 eene minnelijke overeenkomst aan met de regeerders der stad Schiedam, over de tapperij binnen hunne wederzijdsche privilegien van 300 roeden [3]). De beide partijen verbonden zich daarbij, geene „nyewicheyden van cenige tapperije meer" in hare geregten te gedoogen. Hij wordt voorts zeer geroemd door Hadrianus Junius [4]) over zijn manhaftig gedrag bij gelegenheid van eenen hoogen vloed, wanneer

1) J. J. Dodt, *Archief voor Kerkel. en Wereld. geschied.*, V. 307.

2) Adriaan van Matenesse kan ons het bewijs geven, dat ook ten zijnen tijde de kunst van zakkenrollen met goed gevolg werd beoefend; want terwijl hij, daags na jaarsdag 1546, op de straat binnen Utrecht stond te wachten totdat de keizerlijke majesteit met de heeren van de Orde naar de Domkerk zou rijden, werd hem behendig een buidel met geld en zegel uit zijnen diefzak ontvreemd.

3) Het regt om 300 roeden buiten de poorten te mogen bannen had Schiedam reeds van hertog Aalbrecht verkregen. Zie v. Mieris, III. 613 en 614.

4) *Hist. Bat., cap.* VIII. pag. 59.

hij door voorbeeld en beloften veel toebragt tot behoud van den Rijndijk.

ADRIAAN VAN MATENESSE verbond zich, in 1531, in het huwelijk met ADRIANA VAN DUIVENVOORDE, dochter van Gijsbrecht van Duivenvoorde, heer van het huis den Bosch, en van Anna van Noordwijk, vrouwe van Opdam en Hensbroek. Hij verwekte bij haar verscheidene kinderen, van welke vier zonen en eene dochter tot volwassen leeftijd kwamen, te weten, JAN, zijn leenvolger, Gijsbrecht [1]), die in 1598 ongehuwd binnen Leiden overleed, Joost, die in 1558 te Dole in Bourgondie door een noodlottig toeval het jeugdige leven verloor [2]), Adriaan, die in 1574 ongehuwd te Delft stierf en te Ouderschie werd begraven, en eindelijk Maria, gehuwd met Arend van Bomenburg of Bemmelsberg, graaf tot Ubbergen buiten Nijmegen (?); zij overleed in 1566 en werd begraven in de St. Pieterskerk te Nijmegen. — ADRIAAN VAN MATENESSE werd in 1557 bijgezet in de kerk te Ouderschie bij zijne echtgenoote, die reeds in 1542 het tijdelijke leven had verlaten [3]).

JOHAN VAN MATENESSE, oudste zoon van den ridder ADRIAAN VAN MATENESSE en ADRIANA VAN DUIVENVOORDE, lid der ridderschap van Holland, hoogheemraad van Schie- en Delfsland, verkreeg volgens leenregt het huis te Riviere met zijne aanhoorigheden, als het hoog, middelbaar en laag regtsgebied, de leenmannen, visscherij en vogelrij, de visscherij der halve

---

1) Gijsbrecht van Matenesse wordt door Te Water ten onregte vermeld én als heer van Riviere én als lid der verbondene edelen, zie M. L. Baron d'Yvoy van Mijdrecht, t. a. p., bl. 208. — *David Gijsbertsz. van Matenesse*, stedehouder van Putten, die met *Maria*, zijne huisvrouw, *Jan* en *Adriaan*, zijne zonen, en vijf dochters voorkomt in het testament van Johan van Renesse, deken van St. Jan te Utrecht, was een natuurlijke zoon van den bovengemelden Gijsbrecht van Matenesse. Het testament van Johan van Renesse, gedagteekend 12 Sept. 1618, wordt gevonden bij J. J. Dodt, *Archief voor Kerkelijke en Wereldsche Geschiedenissen*, II. bl. 76 en volgg.

2) Zijn broeder Gijsbrecht rigtte voor hem een gedenkteeken met een toepasselijk grafschrift op.

3) MS. genealogie der heeren van Matenesse.

Schie, de heimwerf, den boomgaard rondom het slot, en de singelen met het daarop staande houtgewas, gelegen buiten de uiterste sloot van den boomgaard en strekkende aan den dijk en verder naar het huis te Spangen toe. Ook beërfde hij de ambachtsheerlijkheid van Oud-Matenesse en de vrije heerlijkheid van Nieuw-Matenesse met al haar toebehooren; eene rente gaande uit een huis en erf, genaamd de *Laansloot;* omtrent 11 hond lands in *Oud-Matenesse,* genaamd *Dirk Boekels hofstad Uitenes* [1]); 3 morgen lands genaamd *de Gheer*, strekkende langs den weg naar Spangen, en zekere dijkboeten, gelegen tusschen de Laansloot en den nieuwen dijk; eindelijk de hofstad van den Berg met 55 morgen lands en alle vicarijen, tot den huize behoorende, benevens drie blokken tienden en de smaltienden in het ambacht van den Berg, met andere landerijen en renten [2]). Bij overdragt van Maria Dever van Minnen, weduwe van Joost bastaard van Brederode, verkreeg hij in 1561 ook nog het patronaat-regt eener vicarij in de kerk te Alkmaar.

De schrijver der *Historie van het verbond en de smeekschriften der Nederlandsche edelen* [3]) vermoedt, dat ook onze JOHAN VAN MATENESSE tot de verbondene edelen van de jaren 1565 tot 1567 behoord hebbe, te meer daar het van elders blijkt, dat hij zich vol ijver voor de vrijheid betoonde [4]). Dan, deze gissing is strijdig met de verklaring door hem afgelegd voor commissarissen van den hove van Holland, in gevolge eener aanschrijving, door de regentesse der Nederlanden op den 11 Junij 1566 (1567) aan den stadhouder en de raden van

---

1) Hiermede werd hij op den 31. Maart 1558 door Jacob van Almonde als heer van Wena beleend.

2) Testament van den ridder Adriaan van Matenesse, 1557.

3) Te Water, t. a. p., I. 271.

4) Deze zijn ijver kan o. a. blijken uit zijne bijdrage van *f* 200 tot bevordering der gemeene zaak aan prins Willem I., waarvan de oorspronkelijke kwitantie door dezen vorst gegeven, met zeer vele geschriften van en over Johan van Matenesse vroeger in eigendom was van de heeren Mr. C. F. van Maanen en Mr. J. F. van der Meersch te 's Hage, volgens getuigenis van Mr. Jac. Scheltema, in zijn *Staatkundig Nederland*, II. 82.

het gemelde hof gedaan, waarbij de voornoemde edelen geroepen waren, om den eed van trouw aan den koning van Spanje te hernieuwen. Deze verklaring luidde aldus:

„Joncheer JAN VAN MATENESSE, heer van Ryviere, voorgehoude zijnde van gelijcke voorsz. Interrogatoire, heeft den ouden eedt vernyeuwt ende bij denzelven verclaert mit Zijne Mat. te willen houden en aen te spannen, als hij seyt altoos gedaen te hebben, dezelve gehoorsaem en onderdanich te weesen en jegens eene yegelijke te dienen, volgende den voorsz. eedt, eysch, natuere ende verbintenisse van zijne leenen, zeggende geen verbonden, obligatie ofte confederatien ter contrarie jegens Zijne Mat. gedaan te hebben, en dat hij mitsdien geene renunchiatie en behouff te doen.

(Geteekend) Johan van Mathenesse."

Indien nu JOHAN VAN MATENESSE het bewuste smeekschrift geteekend en tot de verbondene edelen behoord hadde, is het niet te vermoeden, dat hij minder rondborstig voor deze zijne handelingen zou uitgekomen zijn, dan andere edelen, die verklaarden gemeend te hebben daarmede niets tegen hunnen leeneed en den koning te misdoen, of wel, dat zij door het opgevolgd accoord met de regentesse der Nederlanden hun verbond en handteekening als vernietigd beschouwden, en geene andere verbindtenissen aangegaan hebbende, het onnoodig achtten eenige renunciatien te doen [1]). — Maar zonder tot de verbondene edelen behoord te hebben, ijverde hij niettemin, langs andere wegen, tot afschaffing der gruwelijke inquisitie en tot verzachting der plakaten op het stuk der religie. Immers, toen het indienen der vertoogen van de verbondene edelen en de staten van enkele provincien in Holland bekend was geworden, en men ook dáár had besloten opschorting der inquisitie en plakaten en eene nieuwe orde op het stuk van den godsdienst te verzoeken, werd JOHAN VAN MATENESSE met Otto van Egmond, heer van Kenenburg

1) Zie M. L. Baron d'Yvoy van Mijdrecht, t. a. p., blz. 207-210.

en anderen, in Julij 1566, naar Brussel afgevaardigd, ten einde het vertoog der staten van Holland ten hove in te dienen. Ook was hij tegenwoordig op den dagvaard der afgevaardigden der staten generaal, gehouden te Brussel op den 21 April 1567 [1]).

Het huis te Spangen, dat tijdens de inneming van Rotterdam door Jonker Frans van Brederode, in 1488, veel schade had geleden, werd eindelijk in 1572, na vooraf door de watergeuzen onder bevel van den graaf van der Marck bezet te zijn geweest, door de stedelingen van Delft geheel verwoest, uit vreeze dat de Spanjaarden zich daarin zouden verschansen [2]); gelijk twee jaren later ook het aloude slot te Riviere, bij het woeden des Spaanschen krijgs, van zijne voornaamste meubelen en een groot deel der brieven en bezegelde oorkonden beroofd, en verder geheel werd vernield en verbrand [3]). Nog werd in dat zelfde jaar 1574, toen JOHAN VAN MATENESSE uit Holland naar Utrecht voortvlugtig was [4]), de ambachtsheerlijkheid van Hillegersberg door de Rekenkamer aangeslagen, die vervolgens het gezag van den ambachtsheer aan de regering der stad Rotterdam en aan de hoogheemraden van Schieland opdroeg. Sommigen verklaren dit feit uit de toenmalige staatkundige onlusten, en anderen voeren tot reden daarvan aan oneenigheden, welke tusschen den ambachtsheer, de ingezetenen en het geregt van Hillegersberg waren ontstaan [5]).

---

1) Wagenaar, *Vaderl. Hist.*, VI. 150-155. J. J. Dodt, t. a. p., I. 314. Johan van Matenesse wordt door Wagenaar *Adriaan* genoemd.

2) W. v. Goudhoeven, 87 en 542. Afbeeldingen van het huis te Spangen zijn te vinden in het *Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche oudheden*, D. IV.

3) Oude aanteekening. Eene afbeelding van dit kasteel, zooals het zich voor het jaar 1574 nog in welstand vertoonde, is te vinden in den *Schied. Alm.*, 1839. Zij werd genomen naar eene schilderij, berustende op het stadhuis te Schiedam. Eene andere afteekening van het huis te Riviere ziet men bij Smits, *Schatkamer der Nederl. Oudh.*, op *Mathenes*. De bouwvallen, welke nog van dit huis bestaan, worden mede gevonden in den *Schied. Alm.* voor het jaar 1839.

4) Bor, *Oorspronk der Nederlandse beroerten*, VII. B. bl. 533.

5) Van den Honaard, *Beschrijving van Hillegersberg*, bl. 12, 40, 52 en 53. *Schied. Alm.*, 147 en 148 in de noot.

Hoe dit zij [1]), tijdens het aanwezen van Don Louis de Requesens in de Nederlanden, schijnt JOHAN VAN MATENESSE niet onzigtbaar naar Spanje geheld te hebben [2]). Terwijl hij zich in het genoemde jaar 1574 te Utrecht bevond, werd hij met Mr. Jan van Treslong door Ferdinand van Lannoy en den heer van Champagny heimelijk naar Rotterdam gezonden, en trad aldaar met eenige gemagtigden der staten van Holland in onderhandeling over eene bevrediging, welke niet tot stand kwam [3]). — Later was hij onder Willem I. een werkend lid der staatsregering en nam gewigtige bezendingen waar. Toen Amsterdam in 1578 tot de Staatsche partij was toegevallen en in groote opschudding verkeerde, werd hij met anderen door de staten van Holland naar deze stad gezonden, ten einde de noodige schikkingen te beramen en op alles goede orde te stellen [4]). Na de afzwering van Philips van Spanje zien wij hem naar Gouda afgevaardigd, om de overheden dier stad tot het doen van den nieuwen eed te bewegen [5]). Vervolgens bevond hij zich onder de handelende personen, toen de grafelijkheid aan prins Willem I. zou worden opgedragen; niet alleen bezegelde hij met Otto van Egmond en Jacob van Wijngaarden, namens de edelen van Holland, de acte dier opdragt, maar stelde ook met Oldenbarnevelt en anderen de voorwaarden der inhuldiging op [6]). Ten zelfden tijde ging hij met

---

1) Prins Maurits beleende als heer van der Lek en Polanen op den 25 Julij 1622 Johan van Matenesse, kleinzoon van den bovengemelden Johan van Matenesse, bij doode van zijnen vader Adriaan, met de helft van de hofstad te Hillegersberg en van 55 morgen lands.

2) Scheltema, *Staatk. Nederl.*, II. 82.

3) Le Petit, *La grande chronique ancienne et moderne de Hollande, Zelande, West-Frise, Overijssel et Groningue, jusques à la fin de l'an* 1600. Tom. II. p. 279 et 280; Bor, t. a. p., B. VII. 533. Wagenaar, *Vaderl. Hist.*, VI. 478-481.

4) Hooft, *Nederlandsche historien*, B. XIII. bl. 577. Wagenaar, *Vad. Hist.*, VII. 204.

5) Scheltema, *Staatk. Nederl.*, II. 82.

6) Wagenaar, *Vad. Hist.*, VII. 513 en 518. *Beschrijving van Amsterdam*, II. 1. st. bl. 364.

Adriaan van der Mijle in bezending naar Amsterdam, om aan de overheden dier stad te verwittigen, dat men ook zonder hunne toestemming met deze huldiging zoude voortgaan. Na vervolgens nog tot belangrijke bezendingen naar Zeeland en namens prins Maurits gebezigd te zijn [1]), werd hij in 1588 tot raad van state, en in 1596 tot raad der staten van Holland benoemd. Hij overleed in 1602, in den ouderdom van 64 jaren [2]).

JOHAN VAN MATENESSE was in den jare 1562 in den echt getreden [3]) met FLORENTINA VAN KUILENBURG, jongste dochter van wijlen Johan van Kuilenburg, ridder, heer van Rijnswoude, Opmeer enz., en Agatha van Alkemade, vrouwe van Opmeer, Alkemade, Lier, Souteveen, Zevenhuizen, Zegword, Zoeterwoude. Uit dit huwelijk sproten, buiten ADRIAAN VAN MATENESSE, JOHANS leenvolger, de navolgende takken voort:

I. Margaretha van Matenesse, in 1596 gehuwd met Herman Valkenaar, heer van Duikenburg en Portengen.

II. Johan van Matenesse, in 1589 tot kanonik, en in 1609 tot deken van het Domkapittel, te Utrecht, en tot proost van Leiden aangesteld. Hij overleed op den 5 Oct. 1613 en werd begraven in de Domkerk te Utrecht, met de navolgende acht kwartieren [4]):

Matenesse.	Kuilenburg.
Duivenvoorde.	Coulster van Alkemade.
Assendelft.	Brienen.
Noortwijk.	Zwieten.

III. Charles van Matenesse, baljuw, ruwaard en dijkgraaf der landen van Putten. Hij huwde in 1598 met Johanna Pieck, Johans dochter, en verwekte bij haar drie zonen en eene

---

1) Scheltema, t. a. p.

2) Zie ook Te Water en Scheltema t. a. pl., en Kluit, *Historie der Hollandsche Staatsregering*, I. 333 en 485.

3) Hij had zich in het begin van zijn huwelijk met der woon binnen Leiden gevestigd, want op den 2 Nov. 1562 verleende de regering van Leiden aan hem en zijne echtgenoote vrijdom van accijns op wijn en Leidsch bier, zoolang zij binnen deze stad bleven wonen.

4) Drakenborg, *Aanhangsel op de kerkel. oudh. van Nederl.*, bl. 78.

dochter, te weten, Johan van Matenesse, raad ordinaris in den hove van Holland en ongehuwd overleden, Nicolaas van Matenesse, jong gestorven, Amelis van Matenesse, heer van Lisse, Giesen en den Wenaard, in 1633 ongehuwd overleden en begraven in de St. Janskerk te Utrecht, en Florentina van Matenesse, na den dood van haren broeder vrouwe van Lisse, Giesen en den Wenaard en gemalin van Hendrik Valkenaar, heer van Duikenburg en Portengen, schout der stad Utrecht.

IV. Willem van Matenesse, heer van Rascart, Andel, raad en rentmeester generaal der abdij van Rijnsburg en raad ter admiraliteit binnen Amsterdam. Hij huwde in 1601 met Maria Manninga, dochter van Luijert Manninga, heer van Dijksterhuis, en Emerentiana Sonoy, en verwekte bij haar verscheidene kinderen [1]), die allen op jeugdigen leeftijd of ongehuwd overleden, bij uitzondering van Willem van Matenesse, heer van Rascart, Andel, Lisse, hoogheemraad van Schieland, meesterknaap der houtvesterij van Holland en West-Friesland, raad ter admiraliteit binnen Rotterdam. In 1659 in den echt getreden met Margaretha Valkenaar, verwekte deze onder andere kinderen, die jong of ongehuwd overleden, FLORENTINA VAN MATENESSE, later vrouwe van Riviere, Opmeer, Souteveen en Sterkenburg en gemalin van den ridmeester JOHAN VAN HARDENBROEK.

ADRIAAN VAN MATENESSE, oudste zoon van JOHAN VAN MATENESSE en FLORENTINA VAN KUILENBURG, heer van Matenesse, Riviere en Opmeer, lid der ridderschap van Holland, hoogheemraad van Schieland, was een puikje van geleerdheid [2]). In het jaar 1616 werd hij met Hugo de Groot en anderen afgevaardigd naar Amsterdam, om de regering dier stad te bewegen tot het treden in de maatregelen, genomen tot bevordering van den vrede in de kerk en tot wering

1) Onder welke Margaretha van Matenesse, ongehuwd overleden op het huis van der Does.

2) Zie van Heussen, *Batavia sacra*, bl. 865, en *Alma Academia Leidensis*, waar zijn portret is gegeven.

van oneenigheid en scheuring [1]). Ten zelfden tijde zien wij hem met Cornelis Frans Wittensz. en Hendrik van Berkenrode in bezending gaan, om den Briel terug te ontvangen van de kroon van Engeland, waaraan deze stad met hare aanhoorigheden vroeger verpand was. — Hij gaf in zijn stormachtigen tijd meermalen blijken van moed en vaderlandsliefde. Toen het gevangen nemen van Oldenbarnevelt, de Groot en Hogerbeets in de vergadering der staten generaal werd bekend gemaakt, zaten de leden, vooral de afgevaardigden van Holland, als door den donder getroffen, eene wijle sprakeloos daar neder: „Gij hebt ons hoofd en tong en hand ontnomen," brak MATENESSE uit, „wat kunt gij anders van ons verwachten dan stilte en verbaasdheid?" [2]). Toen prins Maurits Hertaing en van Aerssen in de ridderschap wilde brengen, zocht MATENESSE dit met al zijnen invloed te verhinderen, en aarzelde niet, na de overstemming, daartegen ernstige betuigingen te uiten. Niet minder was hij beroemd door eene bescheidene gematigdheid, welke hij zelfs in den tijd der hevigste partijschap betoonde. Toen de afgevaardigden der staten generaal in de vergadering der synode van Dordrecht verslag deden van het gebeurde, bragt MATENESSE hunne partijdigheid aan het licht, en sprak later even zoo de kerkelijke leden tegen [3]). Hij was ook curator der hoogeschool te Leiden, en zorgde mede voor den herbouw van het academie, toen dit gebouw in het jaar 1616 door een fellen brand geheel was vernield; doch, na het veroordeelen der Remonstrantsche leer, werd MATENESSE in 1619 uit deze betrekking ontslagen, daar hij, naar men meende, de zaak der Remonstranten te zeer was toegedaan geweest [4]), en overleed kort daarop in 1621.

---

1) Wagenaar, *Vaderl. Hist.*, X. 113-140.

2) Cerisier, *Tableau de l'histoire générale des provinces unies*, V. 262. *Lettres, mémoires et négociations du chevalier Carleton.* II. 290.

3) Scheltema, *Staatk. Nederl.*, II. 81, 607.

4) Wagenaar, *Vad. Hist.*, X. 387. *Lettres du chevalier Carleton*, III. p. 63, 278 et 279. *Schied. Alm.*, 1839, bl. 155.

Hij verbond zich in 1594 in den echt met ODILIA VAN AESWIJN, oudste dochter van Reinhard van Aeswijn, heer van Brakel en Sterkenburg, en Machteld van IJsendoren, verwekte bij haar een eenigen zoon, en hertrouwde na haren dood met Hendrika van der Does, vrouwe van het huis van der Does, die hem geene kinderen baarde [1]).

JOHAN VAN MATENESSE, eenig kind van ADRIAAN VAN MATENESSE en ODILIA VAN AESWIJN, heer van Matenesse, Riviere, Opmeer en Souteveen, hoogheemraad van Schieland, lid der ridderschap van Holland, betrad het voetspoor van zijnen vader en verklaarde zich als den vriend en voorstander eener gematigde handelwijze in kerkelijke zaken. Toen de Groot in het jaar 1631 in het vaderland was terug gekomen, was MATENESSE een dergenen, die zich het meest beijverden om hem te beveiligen, en, ware het mogelijk, aan zijne zaak eene gunstige wending te doen geven. Spoedig werd hij tot vele aanzienlijke betrekkingen benoemd. Als lid der staten generaal had hij deel in de gewigtigste handelingen en verwierf zich den roem van bijzondere naauwgezetheid, vroomheid en eerlijkheid; daarbij had hij den naam van niet in alles te zeer naar den Prins te luisteren. Hij ontving vervolgens een zeer vereerend bewijs van het vertrouwen der staten van Holland, door zijne benoeming tot gezant bij den vredehandel te Munster, in welke betrekking hij bijzonder voor den vrede ijverde. Later had hij ook nog een gewigtig aandeel in de gebeurtenissen van het jaar 1650, en wendde pogingen aan om prins Willem II. te bewegen, met zijne krijgsbenden van Amsterdam af te trekken [2]). Hij overleed niet lang daarna in het jaar 1653.

JOHAN VAN MATENESSE had bij zijne gemalin JUDIT WILLELMINA PIECK, (dochter van Willem Pieck, ambtman van Beesd, en van N. van Wijhe), met wie hij in 1626 in den

---

1) Scheltema stelt dus ten onregte, dat hij uit twee huwelijken verscheidene kinderen naliet, *Staatk. Nederl.*, II. 84.

2) Scheltema, *Staatk. Nederl.*, II. 84, 607. Wagenaar, XI., bijv. XII. 54. Aitzema, *Saken van staet en oorlogh*, II. 914.

echt was getreden, verscheidene kinderen verwekt [1]), die allen in prille jeugd of ongehuwd overleden, bij uitzondering van:

ADRIAAN VAN MATENESSE, hoogheemraad van Schieland, lid der ridderschap van Holland, die na den dood zijns vaders de heerlijkheden van Matenesse, Riviere en Opmeer beërfde. Deze overleed ongehuwd te 's Hage in het jaar 1655 en liet zijne leengoederen na aan zijn eenigen broeder:

GIJSBRECHT VAN MATENESSE, heer van Souteveen en het huis van der Does, later ook hoogheemraad van Schieland, baljuw en dijkgraaf van Rijnland en lid der ridderschap van Holland. Na een tijdlang ter bevordering zijner gezondheid in Frankrijk vertoefd te hebben, keerde hij naar het vaderland terug, en trad kort daarop in 1666 in den echt met ANTONNETTA VAN AESWIJN, die hem bij zijne heerlijkheden van Oud- en Nieuw Matenesse, Riviere, Opmeer, Souteveen en het huis van der Does, ook nog de goederen van Brakel, Kemmena, Wesenthorst en Sterkenburg aanbragt. Hij verwekte bij haar eenen zoon en eene dochter, die, even als de moeder, kort vóór den vader overleden. Eene uitterende ziekte, welke reeds zoovele zijner naaste bloedverwanten achtereenvolgens had weggemaaid, sleepte ook hem in den bloeijenden leeftijd van ongeveer 25 jaren ten grave. Hij werd op den 19 Maart 1670 plegtig begraven in de St. Pieterskerk binnen Leiden, naast zijne ouders, broeders en zusters. Zijn lijkstoet was als volgt:

De bedienden.
Het geregt van Brakel.
Het geregt van Souteveen.
Het geregt van Opmeer.
Het geregt van Matenesse.
Het paard met de wapenen van Riviere.
De standaard met de wapenen van Riviere.

---

1) Onder welke Odilia en Walburg van Matenesse, kort na haren vader en ongehuwd overleden.

Het paard met de wapenen van Matenesse.

De standaard met de wapenen van Matenesse.

De 32 kwartieren, gedragen door 16 man, gaande paar aan paar, de kwartieren van vaders zijde, ter regter, en die van de moederlijke zijde, ter linkerhand:

Matenesse.	Aeswijn.	Pieck.	Wijhe.
Kuilenburg.	IJsendoren.	Gent.	Averenk.
Duivenvoorde.	Broekhuizen.	Balveren.	Haeften.
Coulster.	Tuyl.	Lecij.	Laer.
Assendelft.	Gent.	Wena.	Tengnagel.
Brienen.	Amstel van Minden.	Vijg.	Langen.
Noortwijk.	Ulft (Vliet).	Riemsdijk.	Broekhuizen.
Zwieten.	Matenesse.	Hack.	de Bree (van Echten).

Het volle wapen met de sieraden.

De sporen.

De handschoenen.

De degen met het gevest omhoog.

De helm met de pluimen.

De lijfrok.

Het rouwpaard, met zwart fluweel bedekt, zonder wapenen.

Twee mannen gaande voor het lijk.

De boden der staten van Holland, dragers van het lijk, gaande buiten het kleed, en acht mannen onder het kleed van zwart fluweel, hangende ter aarde toe en bij de vier hoeken opgehouden door vier mannen.

Dan, deze plegtige begravenis was tevens eenigermate de uitvaart van eenen naam [1]), die achtereenvolgende eeuwen in

---

1) Of *Johan Frederik van Matenes*, die onder de geleerden vermeld wordt bij Foppens, *Bibl. Belg.*, II. 642, en omstreeks het midden der 17de. eeuw eenige verhandelingen in het licht gaf, al dan niet tot het geslacht van Matenesse behoorde, is ons onbekend.

Voorts heeft Jhr. Beeldsnijder van Voshol te Utrecht ons vertoond twee oorspronkelijke bescheiden, zijnde:

I. Eene verklaring van den magistraat der stad Gent, inhoudende:

eer en aanzien had gestaan. Want GIJSBRECHT VAN MATENESSE had bij uiterste wilsbeschikking tot zijn universelen erfgenaam aangesteld [1]) zijnen neef:

WILLEM VAN MATENESSE, 'zoon van Willem van Matenesse, heer van Rascart, en Margaretha Valkenaar. Dit kind, de laatste mannelijke afstammeling van zijn geslacht, die den naam van Matenesse droeg, overleed in 1671, slechts vier jaren oud. Zijne heerlijkheden van Matenesse, Riviere, Opmeer, Souteveen en Sterkenburg gingen toen over op zijne oudste zuster FLORENTINA VAN MATENESSE, gemalin van JOHAN VAN HARDENBROEK.

De bouwvallen van het huis te Riviere met eenige daarbij gelegene landen, benevens de heerlijkheden van Oud- en Nieuw-Matenesse, werden op den 22 Jan. 1688 openbaar te Delft verkocht en voor de som van *f* 13,400 toegewezen aan de stad van Schiedam [2]).

»familiam nobilium de *Matenes seu Beeltsnijdero*, gestantium insignia gentilitia tres aurea stella ubi nigra trabs in scuto argento, esse praeclaram et notissimam inter primae nobilitatis proceres et pro talibus absque contradictione abhinc aliquot seculis in hunc usque diem aestimari" 12 Jun. 1631. (met zegel).

II. Een adelbrief van Christina van Zweden, waarbij deze vorstin »*Dr. Weijerem de Mathenes vulgo Beeltsnijderem*, Candensi in Flandria ex honesta et praeclara prosapia oriundum condecoravit renovatione tituli et dignitatis verae nobilitatis." Zijn wapen wordt aldus omschreven: »Clypeum argenti coloris in cuius tres aureae stella, ubi nigra trabs, clypeum autem seu scutum galea aperta cum velaminibus albi et rubri coloris praecincta tegit, cuius verticem exornat corona inaurata, supra quam similiter stella cauda sursum erecta exstat." — Stokholm, 8 Jun. 1652. (met zegel).

Van dezen Weijer van Mathenes vulgo Beeltsnijder stamt het geslacht van Beeldsnijder af.

1) Hij vermaakte daarbij het huis en de heerlijkheid van Brakel aan zijnen neef Jacob Pieck, ambtman van Beesd, en het huis van der Does aan zijnen neef Emond Pieck. De 20ste. penning uit de nagelatene goederen van Gijsbrecht van Matenesse bedroeg *f* 18100-18-12.

2) *Beschrijving van Oudewater*, bl. 15.

BEWIJSSTUKKEN.

De archieven der heeren van Matenesse berustten voormaals op het huis te Riviere, van ouds den zetel der leenvolgers uit dat geslacht. Bij de verwoesting van het genoemde kasteel, in het jaar 1574, ging er een groot deel der oude brieven en bezegelde oorkonden door brand en plundering te loor. Hetgeen men toen nog behield, of daarna terug bekwam, werd, benevens de latere bescheiden, in 1671, het erfdeel van FLORENTINA VAN MATENESSE, die het een en ander, door haar huwelijk met JOHAN VAN HARDENBROEK, overbragt in het bezit der heeren van Hardenbroek.

Deze archieven bevatten een aantal meer of min belangrijke oorkonden betrekkelijk het geslacht van Matenesse niet alleen, maar ook tot andere aanzienlijke huizen, waaraan de heeren van Matenesse door huwelijk waren verbonden. Zij zijn thans de eigendom van den heer Baron van Hardenbroek van Hardenbroek, die ons met de meeste bereidwilligheid het gebruik daarvan heeft toegestaan.

Als bijlage tot de geschiedenis van het geslacht en de goederen der heeren van Matenesse volgen hier de bewijsstukken, waarvan wij ons bij het opstellen van dat betoog hebben bediend.

1251. Maart 17. Willem, Roomsch-koning, vergunt, dat de goederen, welke DIEDERIK genaamd BOEKEL van hem in

leen houdt, op diens oudste dochter zullen overgaan, in geval deze overleed zonder zoon na te laten. (Afschrift).

Wilhelmus, dei gratia Romanorum rex, semper augustus, universis in Christo fidelibus praesentes litteras inspecturis gratiam suam et omne bonum. Ad notitiam universorum volumus pervenire, quod nos THEODERICO dicto BUEKEL [1]) feudum, quod a nobis tenet, filiae suae seniori, si ipsum sine filio mori contigerit, (concedere), auctoritate regia liberaliter duximus concedendum. In cuius rei testimonium praesens scriptum conscribi et sigillo nostrae serenitatis jussimus communiri.

Datum apud Traiectum, anno Domini M°. CC°. quinquagesimo primo, XVI kal. Aprilis.

Ende was wuythangende bezegelt mit witte wasse, dan overmits den ouderdom ende quade bewaernisse zeer gebroken.

---

1) Het stamhuis van het geslacht van Bokel of Boekel was welligt een oudadellijk kasteel, thans nog eene buurt, van dien naam, gelegen in Noord-Kennemerland tusschen Alkmaar en Heiloo. Buiten de reeds vroeger vermelde leden uit dat geslacht, kwamen ons sedert nog voor, bij Simon van Leeuwen, Reinier Boekel, die ten tijde van graaf Floris IV. en van koning Willem leefde, en, in het dagregister van Egmond, Jacob en Hendrik Boekel, ridders, die op den 22 Aug. 1245 stierven; Eva, dochter van Bruno Boekel, wier sterfdag inviel op den 28 Jul. 1362; Geertruid Boekel; Reinburg, dochter van Hendrik Westphalen en weduwe van Jacob Boekel.

Jacob Bokel werd, volgens een MS. van Arnold van Buchel, in 1382 verleid met de tienden van Bloemersdijk, Kool en Zonneveld, welke in 1394 overgingen op zijnen zoon Gijsbert Bokel. Deze stierf omstreeks het jaar 1405, wanneer Gijsbert van Loo met deze tienden verleid werd, als momber van Jacob Bokel Gijsbertsz., die in 1412 tot zijne mondige jaren kwam, en eenen zoon naliet, genaamd Jacob Bokel van Wena. Deze laatste overleed zonder geboorte na te laten, zoodat de meergenoemde tienden in 1449 werden beërfd door zijne zuster Weina van Wena, gemalin van Jan van Boekhorst.

Nog worden bij Arn. v. Buchel vermeld:

Gijsbert Bokel van den Vliete, schildknaap, 1317.

Gijsbrecht Bokel van der Haer. Hij komt voor in de jaren 1370, 1389 en 1412, en was gehuwd met Lijsbet dochter van Gijsbrecht van Ruwiel Jacobs zoon van Putten, bij wie hij verwekte Gijsbrecht en Jan van der Haer.

Wilhelmus dictus Buckel, sacerdos.

1280. Dec. 13. Floris V., graaf van Holland, vergunt, dat de landgenooten van het ambacht van DIEDERIK genaamd BOEKEL, ridder, vrij zullen zijn van alle grafelijke beden, door jaarlijks een schot van 5 pond. Holl. te betalen. (Afschrift).

Nos Florentius, comes Hollandiae, notum facimus universis, quod nos, attendentes merita domini THEODERICI dicti BUECKEL, militis, eidem concessimus, quod omnes, nunc mannentes in suo officio, vel qui pro tempore ibidem mansuri veniunt, a nunc in perpetuum ab omni scoto precariarum nostrarum annuatim usque ad quinque libras Holln. eximantur. Verum si tot mansuri venerint in dicto officio, quod rationabile existat, quod dictum scotum augmentatur, illud augmentum cedet nobis. Praeterea ipsi concessimus, quod omnis, nunc manens in eo vel pro tempore mansurus, habens terram ibidem, et idem exeat ad manendum in Schiedamme, seu apud Delft vel alias, quod ipse solvet scotum de terra sua ibi jacente proportionabiliter, prout ipsum contingat solvere de quinque libris Holland., et etiamnunc manens apud Schiedamme et habens terram in dicto officio, volumus, ut ipse solvat scotum de dicta terra sua proportionabiliter, prout supra est expressum. In cuius rei testimonium praesens scriptum sigillo nostro fecimus communiri.

Datum in die beatae Luciae, anno Domini M°. CC°. LXXX^mo.

Ende was wuythangende bezegelt met witten wasse.

1287. Sept. 24. Floris V., graaf van Holland, verleent eenig dijkregt aan haren DIEDERIK BOKEL. (Origineel, voorzien met een geschonden zegel in groen was).

Wi Florens, grave van Hollant, maken cont allen den ghenen, die dese letteren zien zoelen of horen, dat wi haren DIDDERIC BOKEL ghegheven hebben, dat hi elken man in sinen ambochte sinen dike te ghadere mach doen nemen op ene stede, die ghesceiden leghet bi sticken bi den hemeraders van sinen ambochte. Dese brief was ghegheven in ons Heren iare tvelfhondert ende zeven en tachtich, des wonsdaghes na sente Matheus daghe.

1314. Mei. 19. Uitspraak van Jan van Henegouwen, heer van Beaumont, in eenen twist tusschen haren Ogier van Cralingen en DIEDERIK BOKEL, schildknaap, over den voorrang hunner echtgenooten in de kerk te Ouderschie en andere verschillen. (Vidimus van het Hof van Holland, 17 April 1534).

Wij Jan van Henegouwen, here van Beaumont, maken condt allen luden, dat dit js onse seggen alse vanden tuis (twist), die heeft geweest tusschen haren Oegiere van Cralingen, vp deene zijde, ende DIDDERIK BOKEL, vp dander side, des si vp ons bleuen sien aen beyden zijden, alse van haerre wiue stoele jn de kerke ter Ouderschie, vanden Laensloete, vander Slepe, vanden vterdike ende vander waterkeringe. Jnden eersten soe js onse seggen, nae dat wij ter waride vonden hebben met vroeden ende wittachtigen luden ende by wysdom van onsen raide, want die van ROEDERYSE, als wij verstaen hebben, aldoes van ouds voir ende bouen hebben gestaen, dair DIDDERICK BOKEL off comen es, zoo segge wij ende setten DIDDERICS wyff voir ende bouen jnden stal. Ende om vrientscip ende om hoeffschede, zoo wille wij ende seggen, dat haren Oegiers wyff voeren sal offeren, alsoe lange alse DIDDERIC voirseit knape blijfe, ende DIDDERICS wiff sal den pais voer nemen. Ende zoe wanneer dat DIDDERIC ridder es, off sine nacomelingen, soe sal zijn wyff dan beyde voir offeren ende den pais voornemen toten voerstaene. Voerd soe js onse seggen, dat de vterdijc ende de Bosch bliuen sal ende weesen DIDDERIC BOEKELS, mair haer Oegiers sal hebben tien roeden vanden vuyterdijck buten dijcks ten diepen waerts, soeden off te slaene ende sinen dijck mede te dijcken, alse hijs te doene heeft. Voert zoe js onse seggen, dat DIDDERIC BOKEL nemen sal eenen pail ende steeken jnde Slepe ende jnden Laensloet, alsoe verre als hij met vyff welgebooren mannen dar ten heyligen houden, dat hem dambocht de Slepe ende de Sloot te rechte toebehoort; ende alsoe verre sette wijt hem toe, jndien dat hij de paele steke binnen den merken, die hij voir ons gheeescht heeft; ende dit sal hij doen voirden bailliu

van Delflandt ende van Scielandt tusschen hier ende sente Jans misse naestcomende vp eenen dach, die hem die bailliu van onsen weegen setten sal. Voert segge wij ende setten haren Oegier toe de scouwe vander hole, die ten noerdende leyt vander Slepe ende vier voete te DIDDERICS ambochte wairt te Stemplesse. Voirt zoe js onse seggen alse vander waterkeringe, dat de bailliu van Delflandt ende van Scielandt den welgebooren heemraet sal daigen van onsen weegen tusschen hier ende sente Jans misse op de waterkeringe voirseit, ende dair zij de waterkeringe leggen, dair sette wijse ende dair salse blijuen; ende zoe wie dat onrecht heeft van hem tueen, die sal der heemraet cost quyten ende ghelden. Voirt soe js onse seggen, dat de gheene, die nv kercmeesters zijn ter Ouderscie, sullen rekenen voirden bailliu ende voir de bure ende voir den geenen, die wire (wij er) toe senden sullen, tusschen hier ende sente Jans misse op enen dach, diere (die er) de bailiu toe set; ende dan sal de ghene, die wire toe setten ende senden sullen, drie goidshuys beraiders kiesen, ende die sullen tenden (op het eind van het) jaire rekenen, ende als si gerekent hebben, zoe sullen zij drie ander kiesen; ende wair yemant die si koeren ende diet niet wesen en woude, die sal geuen der kercken een pondt Hollandts; ende si sullen emmer voirt kiesen, tot dat zij de ghene vinden, diet weesen willen; ende dit sal weesen van jaire te jaire, ende elckes jaers emmer te rekenen. Ende hier mede segge wij ene ghanse soene ende goede vrienscepe tusschen de parthijen voirseyt; ende waire eenige dinge jn te verbeteren, die houde wij tonsen verclairsen. Ende soe wie dit onse segghen brake, dat men tonser proeue geuinden mochte, die hadde verbuert jegens onsen heere ousen broeder vyff hondert pondt Hollandtsche.

Ghedaen ende geseit ende besegelt met onsen zegele des sonnendaiges nae ons Heeren vpuaert, jnde Haghe, jnt jair ons Heeren dusent drichondert ende viertiene.

1325. Sept. 29. Overeenkomst tusschen Gerard, kerspelpriester te Hillegersberg, en DIEDERIK BOEKEL UITERNESSE,

omtrent eenige landerijen, nagelaten door Jan Meerlijn, weleer persoonre te Ouderschie. (Afschrift).

In den naeme ons Heeren amen. Allen den gheenen, die deesen brieff sullen zien off hoeren leesen, wij Geraerdt, prochyepaep te Hillegartsberghe, ende DIDDERICK BUEKEL WTERNESSE maeken condt ende kenlick, dat wij des ouer een sijn ghedraeghen als van sulcken lande, als heer Jan Meerlijn liet in zijnen lesten lijue, persoonre [1]) was wijleneer ter Ouderschye, daer God die ziele off hebbe, wies testamentoir wij waeren, ende gelegen is tuschen vrouv Ane Aernoudts lande ende Willem Clarissen soens lande, daer tnoordeynde off streckende is aen den Schyedijck ende tsuyteynde aen den Spaenschen wech in de prochie van Schie ende in heren Ogiers ambochte van Cralinghen, in deeser maniere: wie dat bruycker es des landts, dat hij wuytreycken sal viertich scellinghe jaerlix tot heeren Jans oultaer, dat hij selffe makede, in sulcker voerwaerden als den brieff houdt, die wij voor dees tijt daer aff gemaeckt hebben, ende tien scellinghe iaerlix den persoonre van Schie, ende heeren Geraerd van den Berge [2]) een pont jaerlix tot sijnen lijue, ende nae sijnen doot den prochypaepe ten Berghe tien scellingen jaerlix, alle jaere te Bamisse te betaelen, eewelicke duerende, heeren Jans memorien mede te doen ten beyden kercken voerseyt. Voort wat renten ofte baeten meer comen mach van deesen voerseyden lande, off dat van renten gecomen is, dat gheuen wij te helpen der capelrije, die DIEDERICK BUEKEL geseyt heeft te maeken te Schie in der kercke, ewelick se te sijnre gifte te dueren ende tot sijnen naesten leenvolger. Ende ick DIEDDERICK BUEKEL WTERNESSE, voor gelt, dat ick ingenomen hebbe van deesen voorseyden lande, ende om dat icker seluer toe geuen wille door Goods wille ende om mijnre sielen wille ende mijnre oude-

1) De bediening van *persoonre*, *persona*, was eene middel betrekking tusschen den patroon en den eigenlijken priester eener kerk. Zie Du Cange, *Gloss.*, in voce.

2) D. i. blijkbaar: heer Gerard, kerspelpriester van den Berghe.

ren, soe hebbe ick gegeuen ende geue dat landt, dat gheleegen is tusschen Aelmars landt was, aen die noortoostzijde, ende Jans landt vander Spange ende Jan Hoecx lande gemeene, aen die zuytwestzijde van den weeghe, die an den Schiedijck leydt, op streckende tot wateringhe toe in Matenesse. Om dat wij Geraerdt ende DIEDDERICK voerseyt willen, dat dit vast ende gestaede ewelicke blijue, soe hebben wij deesen letter bezegelt mit onsen zegelen int jaer ons Heeren duysent dryhondert ende vijff en twintich an ste Michiels daghe.

1335. Jun. 12. DIRK VAN MATENESSE geeft aan Herman Boekel, Stapels zoon, eene kapelrij, door wijlen zijnen vader DIRK BOEKEL gesticht ter eere Onzer Vrouwe in de kerk te Ouderschie. (Afschrift).

Ick DIRCK VAN MATENESSE maeke condt ende kenlick allen luyden, dat ick gegeuen hebbe Harman Bueckel [1]), Stapels zoene, een cappelrie, die gesticht is ter Ouderschye in der kercken in Onser Vrouwen eere, met selcken lande, als bewijset in den brieff, daer deesen brieff doer besegelt is, ende met anderhalff mergen landts, die gelegen sijn in Gielis ambocht van Cralinghen in Galchoeck tusschen heeren Ogiers lane, aen die een zijde, ende Jan Schoute zoens lande, aen die ander zijde, die DIRCK BUEKEL mijn vader, daer God die ziel off hebben moete, daer toe gaff, ende met sesstalff mergen landts ende twee hondt, die ick DIRCK voors. daer selue toe ghegeuen hebbe, voor gelt, dat ick ingenomen hebbe, zedert dat mijn vader voers. starff, van der cappelrye landen, dat genoemet is in den brieff, daer deesen doer gesegelt is, daer de drye mergen off gelegen sijn op Boekels dijcke tuschen Geertruydt Willems, aen de westzijde, ende Jan Vischers kinder, aen die ander sijde, ende die dardalff mergen ende twee hond totte Schoonreloe tuschen heren IJsoudts camp, aen dien een sijde, ende Volckaer Claes Philips soens zoene land, aen die

---

1) Vermoedelijk dezelfde Herman Boekel, die in 1366 voorkomt als kanonik van St. Jan te Utrecht bij Arn. van Buchel, MS.

ander zijde. Ende om dat ick dit voirs. wille, dat dit stade ende vast ewelicke blijue, soe hebbe ick deesen brieff bezegelt met mijnen zegele in den jare ons heeren duysent dryhondert ende vijffendertich, gegeuen op ste. Odulphus dach.

1339. Nov. 21. Willem IV., graaf van Holland, geeft aan DIEDERIK VAN MATENESSE, ridder, zijnen burg, staande buiten Schiedam en geheeten het huis te Riviere, in regt erfleen, benevens eene jaarlijksche rente van 15 pond. Holl., waartoe hem, gedurende zijn leven, 11 morgen lands, gelegen bij den Ouden dijk en genaamd op den Hem, met nog een ander morgen lands in Matenesse, ten gebruike worden aangewezen. (Afschrift. Verg. van Mieris, II. 625).

1343. Oct. 13. Uitspraak van Jan van Egmond, Dirk van Brederode, Simon van Teilingen, DIRK VAN MATENESSE, ridders, en Ger. Alewijns zoon, in verschillen tusschen Arend van IJsselstein, ter eener, en Jacob Nannings zoons wijf en kinderen, ter andere zijde. Hillegom. (Origineel, met nog 3 aanhangende zegels).

1345. Mei 26. Willem IV., graaf van Holland, verleidt de ambachten van Ravensberg, Vromade, Oud- en Nieuw Gravenkoop, benevens het huis te Riviere en andere goederen, op DANIEL VAN MATENESSE, schildknaap. (Afschrift).

Willem, graeff van Hollandt, Zelandt ende heer van Vrieslandt, doen condt ende kenlick allen luyden, die dese letteren sullen sien off horen leesen, dat wij verlijdt hebben ende verlijen voor ons ende onse naecomelingen DANIEL VAN MATENESSE, onsen knape, ende zijnen naecomelingen, om mennigen trouwen dienst, die hij ons gedaen heeft ende noch doen sal, die ambochten ende gerechten van Rauensberch, van Vromaede, van Oude Grauencop ende van Niew Grauecop, met allen de landtsaten, eruen, gerechten, thienden ende mannen ende met allen toebehoren etc., ende wij heren DIRCK VAN MATENESSE vercoften etc. Voort soe verlijen wij DANIEL voers. ende verleenen onsen borch, die staet buyten aen Schiedamme ende geheeten thuys ter Ryuiere, met den cingel ende

met den bogaerden, alsoe alst begrepen is binnen den wuytersten sloote, alsoe groot ende alsoe cleyn alst heer DIRCK VAN MATENESSE besat in zijnen lesten lijue. Voort soe verlijen wij DANIEL voers. elff mergen landts ende vier hondt, die gheheten sijn den Hem; noch dartien mergen landts ende twee hondt, die DIRCK BOECKEL, DANIELS vader, plach van ons te houden ende geheten is die hoeghe Hem; noch vijftien mergen landts, die ghelegen sijn in Papswoude ende sijn ouders van ons plagen te houden; alles tot eenen rechten leen. Ende waert saeke, dat DANIELS gebraecke sonder wittachtighen zone achter hem te laeten, soe hebben wij DANIEL alsulcke gracie gedaen, dat alle deese voergenoemde goeden comen sullen op Philips van Matenes, DANIELS voers. broeder, jn alsulcker manieren als DANIEL voers. dese voergenoemde goeden van ons houdt ende voers. is. Ende van alle dese voergenoemde goede soe sullen wij behouden de besterffte van alsulcke lijftocht, als heer DIRCK VAN MATENESSE, daer God de ziele off hebben moet, vrouv TREINEN, sijn wittachtighen wijue, tot haeren lijftochte ghemaeckt hadde met onser handt, ende daer sij onse brieuen off heeft, daer die somme off loopt vijftich pond Hollants sjaers. Ende om dat wij willen, dat alle deese voergenoemde saken vast ende stade gehouden blijuen, soe hebben wij deesen brieff besegelt met onsen zegele jn kennisse der waerheyd. Gegeuen in den Haghen, op des heylich Sacraments dach, int jaer ons Heeren MCCC viue ende viertich. Onder stondt per dominum comitem presentibus Tielman Moelnaer et Sy. de Teylingen. Jtem, dominus Jo. de Pollanen dominus de Lecka.

1346. Sept. 4. Keizerin Margaretha, gravinne van Holland, beleent DANIEL VAN MATENESSE met het huis te Riviere en met het hoog en laag geregt binnen de uiterste sloot van dezen burg, in onversterfelijk erfleen, en met bepaling, dat het mannelijke oir de voorhand zal hebben voor eene vrouwelijke afstammelinge, wanneer zij even na zijn. (Afschrift. Verg. van Mieris, II. 726).

1347. Jan. 18. DANIEL VAN MATENESSE, ridder, geeft in

erfhuur de landen, gelegen buitendijks in Matenesse en geheeten die Inlage. (Vidimus der stad Schiedam, 7 Sept. 1461).

Jc DANEL VAN MATTENESSE, ridder, make konde allen luden, dat jc wtgegeuen hebbe dat land jn Mattenesse gelegen buten dijck nv ter tijt ende die Jnlage hiet, also verre als dat voirscreuen amboch strect totter Sleep dair die Bossche an gaet, tot eenre erfhuyerwair ewelic durende, elke morghen om tien scelling tsiairs, te betalen alle jair tot Voirscoten marct ende tot Valkenburger marct, jn alsulken gelde als die heer vanden lande van sinen renten ontfaet. Ende soe wye desen renten niet en gaue noch en betaelde tot dese voirscreuen daghen, dien soud ment of panden an sinen lande binnen den ambocht voirscr., ende niet verder te halen an enich ander goet, hi en wilde bi sinen wille ander goet te pande setten. Voirt so sel elc man, die dair land coopt, behuwet, besterft of jn enigherande manieren verwandelt van den enen op den anderen, elke morgen woinen met ses penninghen, ende niet te verswimen (verzuimen). Ende so wat vterdijck blijft buten den dijck leggende ter hauen toe, die sel bliuen tot alle der gheenre behoif, die dair geerft sijn nv ter tijt, of hier namels wesen sullen, morgen morgen gelijck. Voirt so beloue jc DANEL voirscr. dit voirseyde erue te waren vrij van allen commer, sonder alsulken pacht op te bliuen als voirscr. staet, hem allen, die dair erf jn genomen hebben, ende haren nacomelingen voir mi ende minen nacomelingen. Ende wat scade, die hem dair of quame ouermits yement, die hem an desen erue stote of commer doen woude of mochte, dat soude jc hem of nemen ende scadeleys dair off houden, das te verstaen van saken rocrende voir den datum van desen brieff; ende alle saken sonder argelist. Ende om dat jc wille, dat dit vast ende gestade gehouden worde, soe hebbe jc desen brief open bezegelt mit minen zegel jnt jair ons Heren dusent driehondert ende seuen ende viertich op sinte Pieters dach, die men hiet Cathedra.

1347 Dec. 14. Hertog Willem van Beijeren geeft aan DANIEL VAN MATENESSE verlof tot het bedijken van die Inlage,

gelegen buitendijks in het ambacht van Matenesse. (Origineel, voorzien met een zegel in groen was).

Willem, hertoghe van Beyeren, palins graue van den Rine, verbeydende der graflicheden van Heynn., van Hollant, van Zelant ende der heerlicheit van Vrieslant, maken cont allen luden, dat wi oirlof ghegheuen hebben ende oirlof gheuen heren DANIEL VAN MATTHENESSE te bediken alzulc lant als gheleghen es jn den ambochte van Matthenesse buten dike, die gheheten is die Jnlaghe, tot sijnre oerbair, onghecalengiert van ons ende van onsen nacomelinghen heren DANIEL voirseit ende sinen nacomelinghe van al dien, des an ons comen mach, jn allen verbonde als die brief hout, die haer DANIEL voirseit heeft van den welgheboren heymraet van Seyelant. Ende belouen heren DANIEL voirseit daer jn te houden ende te waren voir ons ende voir onse nacomelinghe hem ende sinen nacomelinghen tieghens enen yegheliken mensche, die daer vp spreken mach. Jn oirconde desen brieue bezeghelt met onsen zeghele. Ghegheuen jn den Haghe des vriendaghes na sente Lucien dach jnt jaer ons Heren M CCC zeuen ende viertich.

Jussu domini ducis ad rel. dominorum G. de Emskerke et J. de Binchorst.

J. Vlec. G. de Hemsteden.

1350. Sept. 5. Vidimus onder tsegel des abts van Grimbergen, jnhoudende, dat de keyserinne Margareta danckt h. Willem van Duuenvoirde, h. Jan van Oesterwijc, h. Jan van Polanen heer van der Lecke, h. Dirck van Bredenrode, h. Aernt van Duuenvoirde, h. Jan van Binchorst, h. Philips van Polanen, h. Gerrit van Heemstede, h. DANIEL VAN MATHENESSE, h. Willem van Oesthorn, h. Gerrit van Poelgeest, h. Jan van Woude, h. Jan van Egmonde, h. Floris van Boeckhorst, h. Herberen van Binckhorst, h. Dirck van Raephorst, h. Jan van Bockhorst, h. Aernt van Hodenpijl, h. Dirck Vtenwaerde, h. Tournas van Rijnevelt, ridderen, Dirck van Wassenaer, borchgr. van Leyden, Dirck van Polanen, Jan van Nortike, Daniel Roderijse, Jan van Mijnden,

Jan van Zijl, Jan van der Made, Ogier van Cralingen, Dirck van Spangen, Mouwerijn van der Does en Willem van Zaenden, knapen, hen hoere (?) ende louet hemluyden vuyt te dragen ende bij te staen tegens dengenen, die haer ende hunluyden, sij sijn buyten ofte van binnen slants, verderuen ende verdrijuen willen. Datum 5 Sept. 1350, maer het vidimus is de a°. 1351, crastino b. Mariae. (Arn. van Buchel MS).

1355. Julij 2. Hertog Willem van Beijeren, graaf van Holland, geeft aan DANIEL VAN MATENESSE, zijnen getrouwen ridder, tot opbouwing van het huis te Riviere, den vrijen eigendom van 27 morgen lands, gelegen buiten Schiedam, aan de noordzijde der Schie, benevens het erfleen van 26 m. lands, gelegen buiten Schiedam, deels aan de noord- en deels aan de zuidzijde der Schie. (Afschrift. Verg. van Mieris II. 859).

1376. Aug. 1. Verordening vastgesteld door DANIEL VAN MATENESSE, als ambachtsheer, met Jan heeren Dirks zoon van Matenesse, schout, Simon Philips zoon van Matenesse, nevens anderen, als heemraden van Nieuw-Matenesse, omtrent de daggelden van den schout, de heemraden en den ambachtsbewaarder, bij het schouwen van het nieuw bedijkte land in Matenesse of Nieuw Matenesse. (Origineel).

1379. Jan. 11. Hertog Aalbrecht van Beijeren, ruwaard van Holland, oorkondt, dat de stad Schiedam en DIRK VAN MATENESSE, vervangende wijlen DANIEL VAN MATENESSE, aan zijne uitspraak hebben onderworpen hunne verschillen omtrent het regtsgebied over eenige woningen, staande buiten Schiedam aan den weg naar Delft. (Afschrift. Verg. van Mieris, III. 347).

1385. Jun. 11. Philips van Spangen vermaakt de mindere helft van alle goederen, welke hij in leen houdt van Jacob Bokel, in lijftogt aan zijne echtgenoote Lijsbet Gijsbrechts dochter van IJsselstein. (Vidimus van Lijsbet van Everdingen, abdisse van Oudwijk, 6 Dec. 1425).

1385. Sept. 14. Philips van Spangen vermaakt de mindere helft van het huis te Spangen en van 27 morgen lands, welke hij in leen houdt van WOUTER VAN DEN BERGHE, in lijftogt

aan zijne echtgenoote Lijsbet Gijsbrechts dochter van IJsselstein. Jan heeren Dirks zoon van Matenesse en Simon Philips zoon van Matenesse zijn daarbij leenmannen van WOUTER VAN DEN BERGHE, (Vidimus van Lijsbet van Everdingen, abdisse van Oudwijk, 6 Dec. 1425).

1391. WOUTER VAN MATENESSE, schildknaap, draagt over voor het geregt van Overmeer, ten behoeve van Alphert van der Horst, 17 morgen lands, gelegen aan het land van Splinter van Loenresloot (Arn. van Buchel MS).

1405. Jun. 28. Huwelijksvoorwaarden van ADRIAAN VAN MATENESSE (zoon van den ridder WOUTER VAN MATENESSE) en ALEID VAN SPANGEN, dochter van den ridder Philips van Spangen. ADRIAAN VAN MATENESSE krijgt ten huwelijk het huis te Riviere met zijn toebehooren, en het ambacht van Matenesse; ook het kasteel Uiternesse, en nog andere goederen, waaraan zijn vader WOUTER VAN MATENESSE zich den lijftogt voorbehoudt. Harberen van IJsselstein, Gielis van Cralingen, ridders, Jan van IJsselstein en Jan van Hodenpijl, schildknapen, zijn borgen van Philips van Spangen, en Arend van Duivenvoorde, ridder, Alphert van der Horst, Kerstand van den Berghe en Hubrecht van Matenesse, schildknapen, borgen van WOUTER VAN MATENESSE. Huwelijksvrienden zijn: Harberen van IJsselstein en Alphert van der Horst, ter eener, en Pieter heeren Daniels zoon van Matenesse en Dirk, Jan, heeren Dirks zoons zoon van Matenesse, ter andere zijde. Hubrecht van Matenesse zegelt, bij gemis van een eigen zegel, met dat van zijnen neef Dirk van der Lek, ridder. (Origineel).

1405. WOUTER VAN MATENESSE, ridder, en Hubrecht van Matenesse, schildknaap, beloven Alphert van der Horst schaloos te houden van zijnen borgtogt aan Philips van Spangen, betreffende de huwelijksvoorwaarden van ADRIAAN VAN MATENESSE en ALEID VAN SPANGEN. (Arn. van Buchel MS).

1407. Jun. 26. Huwelijksvoorwaarden van WOUTER VAN MATENESSE, ridder, en MACHTELD VAN DEN WERVE, dochter van Volcwijf van den Berghe. WOUTER VAN MATENESSE verbindt

zich, om zijne koren- en smaltienden te Wassenaar te verzekeren aan de kinderen uit dezen zijnen echt te verwekken, en de mindere helft daarvan aan zijne echtgenoote in lijftogt te vermaken. Arend van Duivenvoorde, ridder, is borg van WOUTER VAN MATENESSE, terwijl Kerstand van den Berghe, schildknaap, als voogd, en Jan van den Werve, als borg, zich stellen voor Volcwijf van den Berghe. Jan van den Werve zegelt bij gemis van een eigen zegel met dat van zijnen oom Jacob van Rijsoorde, ridder. (Origineel).

1412. ADRIAAN VAN MATENESSE belooft, met Alphert van der Horst, zijnen oom, zijne neven Pieter heeren Daniels zoon van Matenesse en Dirk, Jan, heeren Dirks zoons zoon van Matenesse schadeloos te zullen houden van eenen borgtogt van 20 Wilhelmi schilden Dordrechts jaarlijks, gedaan aan Dirk Hoochstraten en Janne zijne dochter. (Arn. van Buchel, MS).

1413. Mei 28. Hendrik, koning van Engeland en Frankrijk, beleent WOUTER VAN MATENESSE, die hem als ledigman hulde en trouw gezworen heeft, met eene jaarlijksche wedde van 25 marken of 50 Engelsche nobelen. (Afschrift).

Henricus, dei gratia rex Angliae et Franciae et dominus Hyberniae, omnibus, ad quos praesentes hae perveniunt, salutem. Sciatis, quod pro eo quod dilectus nobis WALTERUS DE MATENESSE, fidelis homagialis et vassallus noster, ex mero motu suo devenit et super hoc homagium et fidelitatem nobis fecit, ac huiusmodi fidelitatis et homagii sacramentum in forma debita et consueta praestitit, et quod ipse de caetero, durante vita sua, erit nobis et regiae maiestati nostrae fidelis homagialis vassallus et homo ligeus noster, bonumque nostrum ubique procurabit et malum nostrum pro suo posse evitabit, ac omnia alia faciet, quae et prout fidelis homagialis vassallus et homo ligeus domino suo facere debet ex consuetudine et de jure: de gratia nostra speciali dedimus et concessimus eidem WALTERO in feodum et loco feodi quandam annuam pensionem viginti et quinque marcarum sive quinquaginta nobilium monetae Anglicanae, percipiendarum ad totam vitam ipsius WALTERI ad scacca-

rium nostrum in palatio nostro Westmonasteriensi iuxta ciuitatem nostram Londoniae, ad terminos sancti Michaelis et Paschae, per aequales portiones. In cuius rei testimonium has (litteras) nostras patentes fieri et magni sigilli nostri munimine fecimus consignari.

Datum apud Westmonasterium vicesimo octavo die Maij anno regni nostri primo [1]).

1413. Dec. 8. Jacob Bokel bekent voor den regter en de geburen van Matenesse, door ADRIAAN VAN MATENESSE voldaan te zijn van de kooppenningen voor 8 morgen lands, in het ambacht van Matenesse, te weten vijf morgen, gelegen aan het einde van den Spaanschen dijk tusschen de wetering in Matenesse en het land van Daniel Simons zoon, en drie morgen, gelegen aan den Groenen weg en grenzende aan de landen van heer Jan van Zeeland en van Dirk, Jan, heeren Dirks zoons zoon van Matenesse. (Origineel).

1425. Dec. 24. Hertog Philips van Bourgondie, ruwaard van Holland, oorkondt, dat ADRIAAN VAN MATENESSE hem het huis

---

1) Hendrik IV. besteeg den troon van Engeland in het jaar 1398 en werd in 1413 opgevolgd door zijnen zoon Hendrik V. Zie v. Mieris, IV. 31. Indien de boven gegeven oorkonde door Hendrik IV. is uitgevaardigd, moet zij dus gebragt worden tot het jaar 1398. Het is echter waarschijnlijker, dat Wouter van Matenesse zich door den eed van ledigman in het jaar 1413 aan koning Hendrik V. hebbe verbonden, die terstond bij zijne troonsbeklimming de oude aanspraak zijner voorzaten op de kroon van Frankrijk vernieuwde en eindelijk in 1415 den oorlog aan Frankrijk verklaarde Wouter van Matenesse, Johan van Brederode en welligt andere Hollandsche edelen dienden vermoedelijk in dezen oorlog onder de banier des konings van Engeland. Dit vermoeden schijnt te meer gegrond, daar de genoemde vorst voor dezen oorlog ook vele schepen in Holland liet huren, en de graaf van Holland toenmaals met keizer Sigismund naar Engeland overstak, ten einde eene bevrediging te bewerken. Zie van Mieris, IV. 334, 339, 374, 375, 376. De oorkonde, waarbij Johan van Brederode zich als ledigman aan koning Hendrik verbindt, is ook zonder jaartal; doch zij is op denzelfden dag als de boven gegevene uitgevaardigd en met deze, bij uitzondering van het bedrag der jaarwedde, volkomen gelijkluidend, zoodat zij blijkbaar ten onregte door Rijmer, *Acta publ. Angl.* Tom. VIII, pag. 145, tot het jaar 1400 gebragt wordt. Zie ook van Mieris III. 721, 722; IV. 34.

te Riviere geopend heeft in zijnen oorlog met zijne nichte van Braband. Hij belooft voorts dit slot, na het eindigen van den krijg, vrij en onbeschadigd aan ADRIAAN terug te zullen geven, en geen zoen te zullen sluiten, zonder hem daarin te betrekken. (Origineel, voorzien met een geschonden zegel. Verg. van Mieris, IV. 812).

1435. Huwelijksvoorwaarden van WOUTER VAN MATENESSE en DORF VAN RIJN, Everts dochter. Huwelijkslieden: Hendrik van den Rijn, Floris van Jutphaas, Zoude van den Rijn, Folcken van der Weerhorst, Egbert van der Spangen, Jan van Matenesse en Gijsbert van der Huele, baljuw van Rijnland. (Arn. van Buchel MS).

1435. Jun. 10. Willem van Hoekelom, abt van St. Paulus binnen Utrecht, verleidt de groote en smalle tienden tusschen Scherpendrecht en Louwersloot, in het kerspel van Heylighersberghe, op WOUTER VAN MATENESSE, na het overlijden van ADRIAAN VAN MATENESSE, zijnen vader. Getuigen Arend en Volken van Baern, gebroeders, leenmannen der abdij. (Origineel).

1435. Nov. 25. Jacob Boekel van der Wena verleidt op WOUTER VAN MATENESSE de hofstede van Matenesse, genaamd DIRK BOEKELS hofstede Uiternesse en gelegen in het ambacht van Matenesse, met den boomgaard en met 3 morgen lands, geheeten de Gheer. (Origineel).

1436. Lijftogt vermaakt door WOUTER VAN MATENESSE ten behoeve van DORF VAN RIJN, Everts dochter, zijne echtgenoote. (Arn. van Buchel MS).

1438. April 1. WOUTER VAN MATENESSE verleidt een erf met twee woningen, gelegen in de Boomgaardstraat. Getuige is Egbert van Spangen. (Origineel).

1438. Sept. 8. Peter Grauwert wordt verleid met 7 morgen lands in Amelisweerd, welke aan Johanna van Raaphorst, zijne echtgenoote, in lijftogt worden verzekerd. Getuigen Willem van Naaldwijk en WOUTER VAN MATENESSE. (Arn. van Buchel MS).

1439. Jan. 23. Overdragt van eenen tiend te Jutphaas, gedaan door DORF VAN RIJN en WOUTER VAN MATENESSE, haren gemaal. (Arn. van Buchel MS).

1461. Dec. 10. Willem van der Does wordt, na doode zijns vaders, verleid met verscheidene percelen, waaraan de lijftogt in het jaar 1448 vermaakt is aan zijne stiefmoeder Elizabeth van Matenesse. (Arn. van Buchel MS).

1470. April 24. Erfrente op 4 morgen lands, gelegen in den ban van Noortigerhout, ten behoeve van ADRIAAN VAN MATENESSE. Daniel van Alphen, schout van Lisse. (Origineel).

1474. Jul. 28. Jan van Duivenvoorde bekent voldaan te zijn door ADRIAAN VAN MATENESSE van de kooppenningen van 6 morgen lands, gelegen in het ambacht van Vlaardingen en in Spaland. (Origineel).

1481. Dec. 6. WOUTER VAN MATENESSE verleidt een erf met twee woningen, gelegen in de Boomgaardstrate. (Origineel).

1484. Maart 10. ADRIAAN VAN MATENESSE geeft in erfhuur de regte helft van eene woning en eenig land, gelegen in Stompwijk, in het ambacht van Soeterwoude, en grenzende aan het land der kapelrij van heer Gerrit van Wassenaar. Huge Hugesz. van Zwieten, schout in het ambacht van Soeterwoude, Dirk van Duivenvoorde, getuige. (Origineel).

1485. Maart 6. Walraven, heer van Brederode, Vianen en Ameide, burggraaf van Utrecht, verleidt op zijne nicht MARIA, dochter van Jan van Duivenvoorde en echtgenoote van ADRIAAN VAN MATENESSE, eene hoeve lands, gelegen op Lakervelt en genaamd Egberts hoeve, met nog 22 morgen lands, gelegen als voren en grenzende aan de landen van Jan van Waal, Otto Pieck, Walraven van Brederode en Stees van Brakel. Gijsbert van Beverweerde bragt deze landerijen over op Jan van Duivenvoorde, na wiens overlijden zij kwamen op MARIA boven genoemd. Getuigen Dirk van Alphen, Jan van Bloemendaal en Jan van Ruemst. (Origineel, voorzien met een geschonden zegel en de handteekening van Walraven van Brederode).

1488. Nov. 4. Maximiliaan, Roomsch-koning, en Philips, aartshertog van Oostenrijk, verleiden op ADRIAAN VAN MATENESSE, na doode van zijnen vader WOUTER VAN MATENESSE:

1°. het huis te Riviere met hoog en laag geregt, in alle manieren, als hunne voorvaders het gehad en gehouden hebben, en op voorwaarde, het slot te openen, zoo vaak hij daartoe vermaand zou worden; 2°. het huis te Spangen met 47 morgen lands, waarvan Philips van Spangen, ridder, het huis met 27 morgen lands van ADRIAAN VAN MATENESSE in leen is houdende; 3°. met de helft van 9 morgen lands en eene woning, gelegen te Rotte, tusschen den burgweg en den Broekschen vliet, en genaamd Dirks zate van Heylide; 4°. met 12 morgen lands, gelegen te Reewijk, en 3 morgen te Hillegersberg. Getuigen Gerrit van Abbenbroek, ridder, en Antonis van Eversdijk. (Afschrift).

1501. Aug. 2. Schout, buurlieden en ambachtsbewaarders van Zevenhuizen geven de dijkboeten, liggende in Oud Matenesse en strekkende van het ambacht van Bleiswijk tot aan de Laansloot, in erfpacht aan ADRIAAN VAN MATENESSE, tegen eene jaarlijksche rente van 17 stuivers. (Origineel).

1507 (1508). Jan. 22. Karel, aartshertog van Oostenrijk, verleidt op JAN VAN MATENESSE, na het overlijden van zijnen vader ADRIAAN VAN MATENESSE, het huis te Riviere, de goederen van Spangen, de helft van Dirks zate van Hijlide en de landen te Reewijk en Hillegersberg. Getuigen Jan van Duivenvoorde, Arends zoon, Willem van Ruiven, Dirk van Boennem en kleine Jan Bruin. (Origineel).

1509. April 17. Jan van Almonde verleidt op JAN VAN MATENESSE, na het overlijden van zijnen vader ADRIAAN VAN MATENESSE, de hofstede van Matenesse, genaamd DIRK BOEKELS hofstede Uiternesse, gelegen in het ambacht van Matenesse en leenroerig aan de hofstede van Wena. Getuigen Jan van Eversdijk en Mr. Michiel van Almonde, leenmannen van Holland. Jan van Almonde zegelt bij gemis van een eigen zegel met dat van Mr. Michiel van Almonde, zijnen broeder. (Origineel).

1509. Junij 23. De abt van St. Paulus binnen Utrecht verleidt op JAN VAN MATENESSE, na het overlijden van zijnen

vader ADRIAAN VAN MATENESSE, de tienden tusschen Scherpendrecht en Louwersloot in het kerspel van Hillegersberg. Getuigen Gerrit van Nievelt en Beernd Proijs, leenmannen der abdij. (Origineel).

1512. Oct. 9. Maximiliaan, gekoren keizer, en Karel, aartshertog van Oostenrijk, bevestigen den lijftogt van 100 pond. Holl., door Jacob van Matenesse, schildknaap, bij huwelijksvoorwaarden vermaakt aan zijne huisvrouwe Anna van Almonde. 's Hage. (Origineel).

1514. Jul. 7. Jacob van Matenesse, Philips zoon, bekent schuldig te zijn aan Jacoba van Woude, wed. van Gijsbrecht van Raaphorst, zijne moeije, eene jaarlijksche losrente van 2 ℔ gr. vlaams, besteed tot de professie van zijne zuster te Poel en tot schulden, door hem vóór zijn huwelijk gemaakt. Hij zegelt bij gebrek van een zegel met dat van zijnen zwager Jan van Almonde. (Arn. van Buchel MS).

1521. April 14. Losrente ten behoeve van JAN VAN MATENESSE, hoogheemraad van Schieland, oom van Antonis van Amstel van Mijnden en voogd van Otgen en Willem, kinderen van Gijsbrecht van Tuyl bij wijlen Machteld van Matenesse. (Origineel).

1522 (1523). Febr. 11. Keizer Karel V. verleidt op ADRIAAN VAN MATENESSE, zoon van wijlen JAN VAN MATENESSE en MARIE VAN ASSENDELFT, het huis te Riviere, de goederen te Spangen, de helft van Dirks zate van Hijlide en de landerijen te Reewijk en Hillegersberg. Getuigen Jan van Duivenvoorde en Cornelis Bartoutsz. Deettarode (Tetrode). (Afschrift).

1522 (1523). Febr. 11. Johan, heer van Wassenaar, Katwijk, Voorschoten, burggraaf van Leiden, verleidt op ADRIAAN VAN MATENESSE, na het overlijden van zijnen vader JAN VAN MATENESSE, 12 morgen lands in het ambacht van den Ketel, 4½ m. in den Schiepolder, op den Broek, in het ambacht als voren, en 18 m. in Spadeland. Getuigen Jan van Duivenvoorde, ridder, Mr. Gerrit van der Mije en Evert de Gras. (Origineel).

1524. Jan. 4. ADRIAAN VAN MATENESSE, vrijheer van Nieuw Matenesse, doet afstand van alle aanwassen Maaswaarts strekkende, ten behoeve van den ambachtsbewaarder, de heemraden en de ingelanden van Nieuw Matenesse, tegen eene jaarlijksche uitkeering van 10 pond. Getuige Jan van Duivenvoorde, neef van ADRIAAN VAN MATENESSE. (Origineel).

1533 (1534). Jan. 26. De prelaat van Egmond en Mr. Pieter Thomasz. van Wormer, priester, ter eener, en Adriaan van Renesse, Domheer te Utrecht, en ADRIAAN, heer van Matenesse, vervangende te zamen Wouter van Matenesse, ter andere zijde, onderwerpen aan de uitspraak van scheidslieden hunne verschillen over het patronaat-regt eener kapelrij, gesticht op Onzer Vrouwe altaar in de kerk te Ouderschie. (Origineel. Verg. J. J. Dodt, *Arch. voor Kerk. en Wer. Gesch.* V. 307.

1535. April 24. Vergelijk tusschen ADRIAAN VAN MATENESSE, heemraad van Schieland, en burgemeesters en geregt der stad Schiedam, aangaande de tapperij binnen hunne wederzijdsche jurisdictien. (Origineel).

1544. Jan. 3. Plakaat van keizer Karel V. tegen den uitvoer van vleesch, visch, boter, kaas en andere mondbehoeften, toegezonden aan Wouter van Matenesse, als baljuw van Gooiland en kastelein van Muiden. (Authentiek afschrift).

1544. Mei 16. Codicille van MARIE VAN ASSENDELFT, weduwe van JOHAN VAN MATENESSE, 's Hage. (Gecollationeerd afschrift).

1544. Oct. 19. Huwelijksvoorwaarden van Nicolaas van Matenesse (tweeden zoon van wijlen JOHAN VAN MATENESSE en MARIE, dochter van Nicolaas van Assendelft, ridder), en Geertruid, dochter van wijlen Hendrik Pieck, heer van Tienhoven, bij Hadewich Wolphaards dochter van Goor. Nicolaas van Matenesse brengt o. a. ten huwelijk het kasteel te Lisse met zijne aanhoorigheden. Huwelijksvrienden zijn Adriaan van Renesse, scholaster van den Dom te Utrecht, ADRIAAN, heer van Matenesse, en Wouter van Matenesse, gebroeders, ter eener, en Ot van Asperen en van Buren, Gosen van der

Lawijck, drost van Buren, Goerd van Erp, ambtman van Beesd en Reinoi, ter andere zijde. Borgen zijn Willem van Tuyl van Bulkestein, ter eener, en Ot Piek, heer van Tienhoven en broeder van Geertruid, ter andere zijde. (Authentiek afschrift).

1546. Jan. 29. ADRIAAN VAN MATENESSE getuigt voor den hove van Utrecht, dat hem, daags na jaarsdag, terwijl hij op de straat binnen Utrecht stond te wachten naar de keizerlijke majesteit, die met de heeren van de orde naar de Domkerk zou rijden, een buidel met geld en zegel ontvreemd is. (Origineel).

1548. Jan. 3. De Minrebroeders binnen Utrecht geven eene grafstede in hunne kerk, op het hooge koor voor de sacristie, aan ADRIAAN VAN MATENESSE, ridder, Nicolaas van Matenesse en Wouter van Matenesse, zonen van wijlen MARIE, dochter van den ridder Nicolaas van Assendelft en van Aleid Freyse. (Origineel).

1553. Oct. 8. Losrente ten behoeve van Marie van Matenesse, weduwe van Jan van Duivenvoorde, ridder, heer van Warmond. (Origineel).

1557. April 15. Testament van ADRIAAN VAN MATENESSE, ridder, vader van JAN, Gijsbrecht, Joost, Adriaan en Maria en van natuurlijke kinderen. (Authentiek afschrift).

1558. Maart 31. Jacob van Almonde beleent JAN VAN MATENESSE, na het overlijden van zijnen vader ADRIAAN VAN MATENESSE, met de hofstede van Matenesse, genaamd DIRK BOEKELS hofstede Uiternesse, gelegen in het ambacht van Matenesse en leenroerig aan de hofstede van Wena. Getuigen Jacob Pijnssen, heer van Offen, Zwager, en Jan van Renesse van Moermont, leenmannen van Holland. (Origineel).

1560. Sept. 6. Overeenkomst omtrent nagelatene goederen van wijlen Arend van Duivenvoorde tusschen Geertruid van Lier, wed. van Jacob van Duivenvoorde, ridder, heer van Opdam, Hensbrock enz., voor zich en hare kinderen, geassisteerd door Joost van Bronkhorst, ridder, heer van Bleiswijk

enz., en Jan van Schoten, hare gekoren voogden, JAN VAN MATENESSE, voor zich en zijne broeders en zuster, bij goedkeuring van Nicolaas van Matenesse, hunnen oom, als kinderen en erfgenamen van wijlen ADRIAAN VAN MATENESSE, ridder, ter eener, en Abraham van Almonde met Jacob van Almonde, gebroeders, voor zich en hunne zusters, en Jacob Starck, pastoor van Noordwijk, in naam en van wege Anna van Almonde, wed. van Bartholomeus van Egmond van Merestein, ter andere zijde. Gedaan ten huize van wijlen Jacob van Duivenvoorde in de Zijlstraat binnen Haarlem. (Origineel).

1561. Jan. 29. Maria Dever van Minnen, wed. van Joost bastaard van Brederode, doet afstand van het patronaat-regt eener kapelrij in de kerk te Alkmaar, ten behoeve van JOHAN VAN MATENESSE. (Origineel).

1562. Febr. 2. Huwelijksvoorwaarden van JOHAN VAN MATENESSE, heer van Riviere (zoon van wijlen ADRIAAN VAN MATENESSE, ridder), en FLORENTINA VAN KUILENBURG, dochter van wijlen Johan van Kuilenburg, heer van Opmeer en Rijnswoude. Huwelijksvrienden zijn Nicolaas van Matenesse, oom, en Jacob van Duivenvoorde en Woude, heer van Warmond, ridder, neef, ter eener, en Agatha van Alkemade, vrouwe van Opmeer, de Vuurs enz., moeder, Charles de Bourgongne, heer van Sommersdijk, St. Ameland enz., en IJsbrand van Merode, heer van Broekhoven, zwagers, ter andere zijde. (Origineel).

1562. Nov. 20. De stad Leiden verleent vrijdom van accijns op wijn en Leidsch bier aan JOHAN VAN MATENESSE en FLORENTINA VAN KUILENBURG, zoolang zij het grootste gedeelte van het jaar binnen deze stede wonen. (Origineel).

1563. Mei 29. Johan Frutiers verzekert, als man en voogd van Johanna van Coulster, aan JOHAN VAN MATENESSE (of Johan van Matenesse Nicolaasz.), zijnen zwager (?), den koop van alle goederen, welke aan Johanna van Coulster aangekomen mogten zijn van Johan van Coulster, priester te Keulen. Leiden. (Origineel).

1565. April 2. Octrooi voor Johan van Matenesse, zoon van wijlen Nicolaas van Matenesse, wonende te Lisse, om bij uitersten wil over zijne goederen te mogen beschikken. (Origineel).

1565. April 9. Overeenkomst tusschen JOHAN, Gijsbrecht, Adriaan en Maria, aangaande rentebrieven en obligatien van wijlen ADRIAAN VAN MATENESSE, ridder, en wijlen ADRIANA VAN DUIVENVOORDE, hunne ouders. (Origineel).

1567. Sept. 20. Adriaan van Duivenvoorde verleidt de helft van eenen korentiend, geheeten de Hoenaard en gelegen in het ambacht van Wateringen, op zijnen neef JOHAN, heer van Matenesse, na doode van Maria van Matenesse, JOHANS zuster. (Origineel).

1582. Febr. 10. Overdragt van landen, gelegen in Robbenoord, ten behoeve van JOHAN, heer van Matenesse, Riviere enz., en Gijsbrecht van Matenesse, zijnen broeder, Johan van Matenesse van Lisse, Nicolaas zoon, en Nicolaas van Matenesse van Wibisma, Jans zoon. (Origineel).

1584. Dec. 9. Maria van Matenesse, weduwe van Johan van Schagen, draagt de helft van 23 morgen lands, gelegen in de Hillen onder Charlois, over ten behoeve van Johan van Matenesse van Lisse, Nicolaas zoon. (Origineel).

1588. Aug. 15. Commissie voor JOHAN VAN MATENESSE, heer van Riviere, tot raad van state der Vereenigde Nederlanden. Eed gedaan 11 Oct. (Origineel).

1589. Maart 3. Prebende in den Dom te Utrecht voor Johan van Matenesse, zoon van JOHAN VAN MATENESSE, heer van Opmeer. (Origineel).

1591. Jan. 1—3. Getuigenissen omtrent eenen grafzerk, vroeger gelegen in de kerk der Minrebroeders te Utrecht en toebehoorende aan het geslacht van Matenesse. (Origineel).

1594. Aug. 3. n. st. Huwelijksvoorwaarden van ADRIAAN VAN MATENESSE en ODILIA VAN AESWIJN. ADRIAAN brengt ten huwelijk o. a. de heerlijkheid van Opmeer in Noord-Holland. Huwelijksvrienden zijn JOHAN, heer van Matenesse,

Riviere, Opmeer, vader, Gijsbert van Matenesse, IJsbrand van Merode, heer van Soeterwoude, Stompwijk, ooms, en Johan van Matenesse, heer van Lisse, neef, ter eener, en Reinhard van Aeswijn, heer van Brakel en Sterkenburg, vader, Arnold van Aeswijn, heer van Ruwiel, Floris van den Bongard, heer van Nijenrode, ter Lucht, ooms, en Gijsbert de Cock, heer van Clingelenburg, neef, ter andere zijde. (Origineel).

1596. Mei. Commissie voor JOHAN VAN MATENESSE, heer van Riviere, tot raad der staten van Holland en West-Friesland. (Origineel).

1598. Oct. 13. n. st. Huwelijksvoorwaarden van Karel van Matenesse en Johanna Pieck. Huwelijksvrienden zijn JOHAN, heer van Matenesse, vader, ADRIAAN VAN MATENESSE, heer van Opmeer, broeder, Gijsbrecht van Matenesse, oom, en Johan van Matenesse, heer van Lisse, neef, ter eener, en Hendrik Pieck, heer van Giesen, broeder, Gijsbrecht Pieck, en Amelis van Boekhorst, raad van den hoogen raad in Holland en Zeeland, ooms, en Johan van Matenesse, heer van Lisse, neef, ter andere zijde. (Origineel, voorzien met nog 5 min of meer geschondene zegels).

1598. Nov. 12. Testament van Gijsbrecht van Matenesse. Hij stelt tot zijnen universelen erfgenaam aan JOHAN VAN MATENESSE, eenig kind van ADRIAAN VAN MATENESSE en ODILIA VAN AESWIJN, en legateert 18 morgen lands, hem aangekomen van zijne grootmoeder Anna van Noordwijk, aan Johan van Matenesse, Domheer te Utrecht, tweeden zoon van zijnen broeder JOHAN VAN MATENESSE, heer van Riviere. Jacob en David (vader van Jan en Adriaan), natuurlijke zonen. Executeurs: Antonis van Duivenvoorde, heer van den Bosch, en Nicolaas van Matenesse Wibisma, heer van Slijdrecht, neven. Gedaan op den huize Lokhorst binnen Leiden. (Origineel).

1600. Jan, 22 o. st. Jacob Taets van Amerongen, landcommandeur van de balie der Duitsche orde binnen Utrecht, verleidt de erfpacht van eenige landerijen, gelegen in het ker-

spel van Alphen, op JOHAN VAN MATENESSE, eenig kind van ADRIAAN VAN MATENESSE, heer van Opmeer, bij wijlen ODILIA VAN AESWIJN, volgens uiterste wilsbeschikking van wijlen Gijsbrecht van Matenesse. (Origineel).

1601. Jun. 1.; 1604. Dec. 9; 1610. Jun. 5; 1616. Maart 28; 1625. Mei 16. Karel van Matenesse, baljuw, ruwaard en dijkgraaf van Putten, verkrijgt in pacht voor den tijd van drie achtereenvolgende jaren en tegen eene jaarlijksche uitkeering van 160 ponden van 40 grooten, de civiele boeten van het baljuwschap van Putten, benevens de schoutambten van Geervliet, Portugal, Korendijk, Spijkenisse, Braband, Heer Simonshaven, Biervliet en Heeckelingen, met het dijkgraafschap van den Korendijk. (Origineel).

1601. Julij 10. o. st. Huwelijksvoorwaarden van Willem van Matenesse (zoon van JOHAN VAN MATENESSE en FLORENTINA VAN KUILENBURG) en Maria Manninga, dochter van wijlen Luijert Manninga en Emerentiana Sonoy. Huwelijksvrienden zijn JOHAN VAN MATENESSE, heer van Rivicre, en ADRIAAN VAN MATENESSE, heer van Opmeer, ter eener, en Dominicus Botnya en Eilco Clandt, ter andere zijde. Dijksterhuis. (Origineel, voorzien met nog 3 meer of min geschondene zegels).

1607. Mei 12. Commissie voor Willem van Matenesse, heer van Rascart, tot raad ter admiraliteit binnen Amsterdam. Eed gedaan 19 Julij. (Origineel).

1609. Jun. 12. Aanstelling van Johan van Matenesse, kanonik van den Dom te Utrecht, tot deken van den Dom aldaar. (Origineel).

1609. Aug. 13. Commissie voor Johan van Matenesse, kanonik en deken van den Dom te Utrecht, tot proost van Leiden. (Origineel met de handteekening van prins Maurits).

1611. April 20. Verleiding der ambachtsheerlijkheid van Lisse op Johan van Matenesse, Nicolaasz., ambachtsheer van Giesen, bij opdragt van wijlen jonkh. Francois de Viri, houtvester van Holland. (Origineel).

1611. April 20. Verleiding van de hofstad het Zand, met 10 morgen lands, en van de vrije heerlijkheid van den Wenaard, met nog drie percelen van den Inschiet, alles gelegen onder Giesen, op Johan van Matenesse, Nicolaasz., ambachtsheer van Lisse en Giesen. (Origineel).

1616. Jun. 7. Commissie voor ADRIAAN VAN MATENESSE, heer van Riviere, Opmeer enz., Cornelis Frans Wittensz. en Hendrik van Berckenrode, tot terugontvangst van den Briel met beide forten en verder toebehooren, verpand aan de kroon van Groot-Brittanje. (Origineel).

1619. Jul. 24. Verleiding van de hooge en lage heerlijkheid van Opmeer met al haar toebehooren op ADRIAAN VAN MATENESSE, heer van Riviere, bij overlijden van zijne moeder FLORENTINA VAN KUILENBURG. (Origineel).

1620. Aug. 25. Scheiding van de onroerende goederen van wijlen JOHAN VAN MATENESSE en wijlen FLORENTINA VAN KUILENBURG, alsmede van wijlen Johan van Matenesse, Domdeken te Utrecht, tusschen hunne kinderen en broeders en zuster, ADRIAAN VAN MATENESSE, heer van Matenesse, Opmeer enz., Karel van Matenesse, ruwaard, baljuw en dijkgraaf der landen van Putten, Willem van Matenesse, heer van Rascart, raad en rentmeester generaal der abdij van Rijnsburg, en Herman Valkenaar, heer van Duikenburg, als echtgenoot van Margaretha van Matenesse. (Origineel).

1621. Aug. 2. Kwijting van eene huizinge, staande op het Rapenburg binnen Leiden, ten behoeve van Willem van Matenesse, heer van Rascart, afkomstig uit de nalatenschap van zijne moeder FLORENTINA VAN KUILENBURG. (Origineel).

1622. Julij 25. Prins Maurits verleidt, als heer van der Lek en Polanen, de helft der hofstad te Hillegersberg en van 55 morgen lands, gelegen in het ambacht van Hillegersberg, tusschen de Rotte en de Brochter (Broeksche) wetering, op JOHAN VAN MATENESSE, na het overlijden van zijnen vader ADRIAAN VAN MATENESSE. (Origineel).

1622. Julij. 25. Verleiding der heerlijkheid van Opmeer

op JOHAN VAN MATENESSE, na doode van zijnen vader ADRIAAN VAN MATENESSE. (Origineel).

1622. Aug. 3. o. st. Verleiding der tienden tusschen Scherpendrecht en Louwersloot, in het kerspel van Hillegersberg, op JOHAN VAN MATENESSE, heer van Matenesse en Opmeer, na doode van zijnen vader ADRIAAN VAN MATENESSE. (Origineel).

1623. Aug. 30. Kwijting van eene losrente ten laste van wijlen Willem van Matenesse, heer van Rascart. (Origineel).

1624. Febr. 19. Commissie voor Johan van Matenesse tot raad in den hove van Holland, van wege den staat der Edelen, na doode van Steven van der Does, heer van Noordwijk. Eed gedaan 15 April. (Origineel).

1625. Nov. 26. Staat van landerijen, rentebrieven, obligatien en andere authentieke stukken, nagelaten door Karel van Matenesse, ruwaard, baljuw en hoog dijkgraaf van Putten, en door Johanna Pieck, opgemaakt door Amelis en Florentina van Matenesse, eenigen zoon en eenige dochter. Gedaan op het slot te Geervliet. (Origineel).

1626. Junij 21. Frederik Hendrik graaf van Nassau verleidt, als bezitter der leenen van den huize van Wassenaar en Zuidwijk, verscheidene landerijen, gelegen in het ambacht van den Ketel en in Spadeland, op JOHAN VAN MATENESSE, na doode van zijnen vader ADRIAAN VAN MATENESSE. Pieter van der Riviere en Jan van Persijn, leenmannen van Wassenaar. (Origineel).

1626. Junij 30. Huwelijksvoorwaarden van JOHAN VAN MATENESSE, heer van Matenesse, Riviere en Opmeer, en JUDIT WILHELMINA PIECK. Huwelijksvrienden zijn Antonis van Aeswijn, heer van Brakel en Sterkenburg, en Eustatius van Aeswijn, heer van Wesenthorst, ooms, ter eener, en Willem Pieck, ambtman van Beesd en Reinoi, vader, en Jhelis Pieck, heer van Enspijk, neef, ter andere zijde. Gedaan te Utrecht. (Origineel, voorzien met nog vier ongeschondene zegels).

1629. Maart 15. Sententie van het hof van Holland in eene zaak, betreffende den eigendom der heerlijkheden van Gie-

sen en den Wenaard, tusschen Amelis van Matenesse, ter eener, en Hendrik Pieck en Maria van Matenesse, weduwe van Johan van Schagen, of wel haren zoon Johan van Schagen, ter andere zijde. (Origineel).

1632. Jan. 15. Hans Wolphaard, heer van Brederode, Vianen, Ameide, Cloetingen, Haeften, Herwijnen, Noordeloos, Voshol, erfburggraaf van Utrecht, verleidt twee kampen lands, gelegen in den ban van Leijerdorp, nabij de hofstede van der Does, op Cornelis van Matenesse, heer van Hazerswoude, Lokhorst enz., na doode van zijne moeder Geertruid van Lokhorst. (Origineel).

1633. Sept. 17. Verleiding der ambachtsheerlijkheid van Lisse en andere percelen op Florentina van Matenesse, vrouwe van Duikenburg, Portengen, gemalin van Hendrik Valkenaar, na doode van haren broeder Amelis van Matenesse. (Origineel).

1633. Sept. 17. Verleiding der ambachtsheerlijkheid van Giesen, met de derde penning van alle breuken, van de hofstad het Zand en de vrije heerlijkheid van den Wenaard en nog andere goederen op Florentina van Matenesse, vrouwe van Duikenburg, Portengen, na doode van haren broeder Amelis van Matenesse. (Origineel).

1637. Julij 16. Gerard van Amstel van Minden verleidt, als heer van Zuilenburg, de hofstede, genaamd Katwinkel en gelegen te Derthuizen onder Doorn, op Willem van Matenesse, heer van Rascart, na doode van zijnen eenigen broeder Johan van Matenesse. (Origineel, voorzien met zegel).

1643. Aug. 15. Commissie voor Willem van Matenesse, heer van Rascart, tot hoogheemraad van Schieland. Eed gedaan 3 Sept. (Origineel voorzien met de handteekening van Frederik Hendrik).

1646. Een bundel brieven geschreven door Herb. van Beaumont, griffier der staten van Holland, aan JOHAN VAN MATENESSE, plenipotentiaris te Munster. (Origineel. Verg. J. J. Dodt, *Arch. voor Kerk. en Wereld. Gesch.* V. 381—391.

1650. Julij 4. Johan Wolphaard van Brederode verleidt

twee kampem lands, in den ban van Leijerdorp, op Willem van Schagen, heer van Schagen en Schagercogge, als man van Anna van Matenesse, na doode van Cornelis van Matenesse, heer van Hazerswoude, Lokhorst enz., zijnen zwager. (Origineel).

1652. Mei 10. Commissie voor Willem van Matenesse, heer van Rascart, tot meesterknaap der houtvesterij van Holland en West-Friesland. Eed gedaan 15 Mei. (Origineel).

1652. Aug. 6. Octrooi verleend aan JOHAN, heer van Matenesse, om eene vogelkooi te mogen leggen binnen zijne jurisdictie van Oostgeest achter de kerk aldaar. (Origineel).

1653. Jun. 29. Testament van JOHAN, heer van Matenesse, Riviere, Opmeer, Souteveen, vader van ADRIAAN, GIJSBRECHT, Odilia en Walburg, en behuwd zoon van HENDRIKA VAN DER DOES. ADRIAAN VAN MATENESSE beërft o. a. de leengoederen van Matenesse en Riviere, en GIJSBRECHT de heerlijkheid van Souteveen, benevens het huis en de goederen van der Does, afkomstig van HENDRIKA VAN DER DOES. Gedaan te 's Gravenhage. (Origineel).

1653. Rouwceel van JOHAN VAN MATENESSE, overleden in 's Hage den 30 Junij 1653, en van zijnen tweeden zoon Willem, overleden in 's Hage 24 Junij 1653. Lijst der heeren en vrienden, op den rouwmaaltijd genoodigd. Memorie der lijkplegtigheden. (Gelijktijdig).

1654. Febr. 21. Verleiding van de helft der hofstede van Achthoven onder Leijerdorp, afkomstig van HENDRIKA VAN DER DOES, op ADRIAAN VAN MATENESSE. (Origineel).

1654. Maart 18. Johan, Wolphaard van Brederode verleidt het huis van der Does onder Leijerdorp op GIJSBRECHT VAN MATENESSE, heer van Souteveen. (Origineel).

1654. Jun. 18. o. st. Verleiding van eenige landerijen onder Alphen in Rijnland op ADRIAAN VAN MATENESSE. (Origineel).

1654. Jun. 19. o. st. Verleiding der tienden te Hillegersberg op ADRIAAN VAN MATENESSE. (Origineel).

1654. Julij 20. Claude Lamoraal, prins van Ligne enz. verleidt, als heer van Wassenaar, twee deelen der smaltienden van Spaarwoude, afkomstig van HENDRIKA VAN DER DOES, benevens verscheidene landerijen in het ambacht van den Ketel en in Spadeland op ADRIAAN, heer van Matenesse, Riviere en Opmeer. (Origineel).

1654. Dec. 31. Commissie voor Willem van Matenesse, heer van Rascart, tot raad ter admiraliteit binnen Rotterdam. Eed gedaan 30 Sept. (Origineel).

1655. Jan. 17 en 23. Testament van ADRIAAN, heer van Matenesse, Riviere Opmeer (overleden te 's Hage den 30 Jan. 1655). GIJSBRECHT VAN MATENESSE, zijn broeder en leenvolger, is erfgenaam te zamen met zijne zusters Odilia en Walburg van Matenesse. (Origineel).

1655. April 2. Codicille van Walburg van Matenesse, jongste dochter van wijlen JOHAN, heer van Matenesse, Riviere, Opmeer en Souteveen. GIJSBRECHT en Odilia zijn hare erfgenamen ab intestato. Gedaan te 's Gravenhage. (Origineel).

1656. Jan. 16, 26 en 30. Testament van Odilia van Matenesse (overleden 2 Febr. 1656), eenige overgeblevene zuster van GIJSBRECHT VAN MATENESSE, heer van Matenesse, Riviere, Opmeer, Souteveen, van der Does, haren universelen erfgenaam. (Origineel).

1658. Nov. 17. Testament van Margaretha van Matenesse, wonende te Leijerdorp op het huis van der Does, zuster van Willem van Matenesse, heer van Rascart, haren universelen erfgenaam. (Origineel).

1659. Febr. 25. o. st. Huwelijksvoorwaarden van Willem van Matenesse, heer van Rascart, Andel, enz., en Margaretha Valkenaar. Margaretha Valkenaar brengt ten huwelijk de ambachtsheerlijkheid van Lisse. Huwelijksvrienden zijn Luijert Manninga, heer van Dijksterhuis, Petersboeren, Weerhoussen, Luijert Clant, heer van Menkema, Uithuizen, Miedem, en GIJSBRECHT, heer van Matenesse enz., neven, ter eener, en Hendrik Valkenaar, heer van den Wenaard, van der Mije,

Bottestein, de Batouw, en Florentina van Matenesse, ouders, en Herman van Gelder, heer van de Wel, neef, ter andere zijde. (Origineel met nog twee aanhangende zegels).

1665. Febr. 6. Wolphaard van Brederode, geboren graaf uit den grafelijken huize van Holland, souverein van Vianen, Ameide, erfburggraaf van Utrecht enz., verleidt eenige landerijen onder Leijerdorp op Aalbrecht Nicolaas van Schagen, heer van Lokhorst, volgens transactie met zijnen broeder Francois van Schagen, heer van Slijdrecht, en zijne zuster Anna Geertruida van Schagen, betrekkelijk de nagelatene goederen van Cornelis van Matenesse, heer van Hazerswoude, en Anna van den Bongard, zijnen oom en zijne moeije. (Origeneel).

1666. April 6. Venia actatis voor GIJSBRECHT VAN MATENESSE oud in de 22 jaren. (Origineel).

1666. Dec. 12 o. st. Huwelijksvoorwaarden van GIJSBERT, vrijheer van Matenesse, ambachtsheer van Oud-Matenesse, halsheer van Riviere, Opmeer en Souteveen, heer van Sleewijk en het huis van der Does, en ANTONETTA VAN AESWIJN, dochter van wijlen Antonis van Aeswijn, heer van Brakel, Sterkenburg, Kemmena en Wesenthorst, en Margaretha Turck, dochter tot Hemert. Huwelijksvrienden zijn Hendrik Valkenaar, vrijheer van den Wenaard, heer van Valkenaar, Duikenburg, Giesen, Bottestein, van der Mey, de Batouw, lid der staten van Utrecht, Willem van Matenesse, heer van Rascart, Lisse, Andel enz., gecommitteerde raad ter admiraliteit binnen Rotterdam, Johan van Welderen, kolonel en ridmeester, gouverneur van Nijmegen, en Jacob Pieck, ambtman van Beesd, Marienweerd en Reinoi, lid der staten generaal, ter eener, en Zeger van Rechteren, vrijheer van Almelo en Vrieseveen, kolonel en ridmeester, schoonvader, Cornelis van Bronkhorst van Oosterholt tot Bemmel, heer van de Poll, lid der staten generaal, ambtman en regter der Over-Betuwe, Willem Thomas baron de Quade, vrijheer van Wickraet en Neder-Hemert, heer van Delwijnen, erfhofmeester van Gelre en Zutphen, en Frederik Hendrik van Randwijk,

vrijheer van Beek, heer van Rossum, Hessel en Hameren, gedeputeerde der staten van Gelderland. (Origineel).

1669. Nov. 22. Commissie voor GIJSBRECHT VAN MATENESSE, heer van Riviere, Opmeer, Souteveen, Matenesse enz., tot baljuw en dijkgraaf van Rijnland en tot de schoutambten van Gronswaard, Poeleije, Zuidelwijk, Zevenhoven, Noorden, Nieuweveen en Cudelstaart. Eed gedaan 27 Nov. (Origineel).

1670. Jan. 21. Testament van GIJSBERT VAN MATENESSE EN AESWIJN, heer van Matenesse, Riviere, Opmeer, Souteveen, Brakel, Sterkenburg enz. Hij stelt zijnen neef WILLEM VAN MATENESSE, heer van Rascart, zoon van Willem van Matenesse, heer van Rascart, en van Margaretha Valkenaar, aan tot erfgenaam van al zijne heerlijkheden en goederen, uitgezonderd de heerlijkheid en het huis te Brakel, vermaakt aan zijnen neef Jacob Pieck, ambtman van Beesd, het huis van der Does, vermaakt aan zijnen neef Emond Pieck, en eenige allodiale goederen. (Origineel).

1670. Uitvaart van GIJSBRECHT VAN MATENESSE EN AESWIJN. De 20ste. penning uit zijne nagelatene goederen, bedragende *f* 18100—18—12. Lijst der goederen behoorende aan de familie van Matenesse. (Gelijktijdig).

1670. Febr. 20. Extract uit het leenboek van Gelre en Zutphen nopens het verheffen van Sterkenburg, Haaswinkel, de Slinde, Rouwenhof en andere leenen van wijlen GIJSBERT VAN MATENESSE EN AESWIJN, ten behoeve van WILLEM VAN MATENESSE, zijnen leenvolger. (Authentiek).

1670. Febr. 21. Verleiding van de hofstad ten Wesenthorst onder Genderingen en andere goederen onder Etten op WILLEM VAN MATENESSE, heer van Rascart, leenvolger van wijlen GIJSBRECHT, heer van Matenesse enz. (Origineel).

1675. Maart 30. Relief wegens het niet verheffen der heerlijkheden van Matenesse, Riviere, Opmeer, Souteveen enz., verzuimd door den onverwachten dood van WILLEM VAN MATENESSE, en de daarop gevolgde droevige lotgevallen des vaderlands. (Origineel).

1680. Dec. 10. Overeenkomst tusschen FLORENTINA VAN MATENESSE, ondertrouwd met JOHAN VAN HARDENBROEK, ridmeester, en de voogden van Maria van Matenesse, hare zuster, aangaande de nalatenschap van wijlen Margaretha Valkenaar, douairiere van Rascart, vrouwe van Sterkenburg, hare moeder en van wijlen WILLEM VAN MATENESSE haren broeder, beide zonder testament overleden. (Origineel).

1683. Mei 7. Testament van FLORENTINA VAN MATENESSE, vrouwe van Matenesse, Riviere, Opmeer, Souteveen, Sterkenburg, gemalin van JOHAN VAN HARDENBROEK. Zij stelt, bij kinderloos overlijden, tot erfgenaam aan hare eenige zuster Maria van Matenesse. (Origineel).

1685. April 14. o. st. Codicille van FLORENTINA VAN MATENESSE. Zij legateert aan haren echtgenoot JOHAN VAN HARDENBROEK de heerlijkheden van Oud- en Nieuw-Matenesse en Riviere. (Origineel).

ERRATA.

Bl.	49	reg.	7	v. b.	*staat:* voeten	*lees:*	roeden
»	73	»	10	v. o.	» zegenpraal	»	zegepraal
»	76	»	7	v. b.	» Adriaan van Matenesse	»	ADRIAAN VAN MATENESSE
»	81	»	15	v. o.	» het eigendom	»	de eigendom
»	85	»	15	v. b.	» St. Pieterskerk	»	Prekerskerk
»	88	»	4	v. b.	» 21 April 1567	»	21 Maart 1568
»	93	»	5	v. b.	» Hendrika van der Does	»	HENDRIKA VAN DER DOES

STAMBOOM VAN HET GESLACHT VAN MATENESSE.

DIEDERIK BOKEL.
1300. 1216.

DIEDERIK BOKEL, ridder.
1251. 1287.

DIEDERIK BOKEL UITERNESSE, schildknaap, heer van Matenesse en Uiternesse, stamvadet der heeren van Matenesse. 1314. 1325.

DIEDERIK VAN MATENESSE, ridder, heer van Matenesse, Riviere, Ravesberg, Vronemade, Oud en Nieuw Gravenkoop enz. Trouwt TREINE en sterft 10 Febr. 1345, zonder wettige geboorte na te laten.

Jan Heeren DIRKS *zoon* VAN MATENESSE. 1376. 1385.

Dirk, Jan, Heeren DIRKS *zoons zoon* VAN MATENESSE. 1405. 1413.

— DANIEL VAN MATENESSE, ridder, heer van Oud en Nieuw Matenesse, Riviere, Ravesberg, Vronemade, Oud en Nieuw Gravenkoop enz. Sterft 18 Nov. 1376.

DIEDERIK VAN MATENESSE, heer van Matenesse, Riviere enz. Sterft 1385, zonder geboorte na te laten.

— *Pieter, Nicolaas* en *Jan*, *Heeren* DANIELS *zonen* VAN MATENESSE. 1390. 1393. 1405. 1412. 1414.

— Philips van Matenesse. Sterft 11 Aug. 1345.

Simon van Matenesse, schildknaap. 1376. 1393.

Willem van Matenesse, abt van Egmond. Sterft 19 Mei 1458.

— (Kerstand van den Berghe, heer van Hillegersberg. 1347. 1348.) — (Gerard van Matenesse). 1351.

WOUTER VAN DEN BERGHE alias WOUTER VAN MATENESSE, ridder, heer van Oud en Nieuw Matenesse, Uiternesse, Riviere, het huis van den Werve enz. Trouwt 1° ELISABETH VAN DER HORST, 2° MACHTELD VAN DEN WERVE. 1385. 1419.

— Kerstand van den Berghe, schildknaap, heer van Hillegersberg. 1405. 1412. Sterft zonder geboorte na te laten.

— (Volcwijf van den Berghe, gemalin van Hubrecht van den Werve).

— Elisabeth van den Berghe.

Eerste huwelijk.

ADRIAAN VAN MATENESSE, schildknaap, heer van Oud en Nieuw Matenesse, Uiternesse, Riviere, Hillegersberg enz. Trouwt ALEID VAN SPANGEN en sterft omstr. 1435.

— Hubrecht van Matenesse, schildknaap. 1405.

Elisabeth van Matenesse, gemalin van Antonis van Cats.

— Oda van Matenesse, gemalin van Otto van Hoogstraten.

Tweede huwelijk.

— Johan van Matenesse, heer van het huis van den Werve. Trouwt 1° Margaretha de Partant alias de Castello, 2° Wilhelmina van Alkemade. Sterft omstr. 1466.

— Maria van Matenesse.

WOUTER VAN MATENESSE, heer van Oud en Nieuw Matenesse, Uiternesse, Riviere, Hillegersberg. Trouwt 1° DURF VAN RIJN, 2° ELISABETH VAN CRALINGEN. Sterft omstr. 1488.

— Gijsbrecht van Matenesse. (Trouwt Cleisken van Naaldwijk) en sterft zonder geboorte na te laten.

— Gerrit van Matenesse. (Trouwt Maria van Rietwijk) en sterft zonder geboorte na te laten.

— Elisabeth van Matenesse, abdisse van Rijnsburg. Sterft 1494 of 1499.

— Elisabeth van Matenesse, gemalin van Dirk van der Does. Sterft 1469.

Eerste huwelijk.

Philips van Matenesse, heer van het huis van den Werve. Trouwt Maria van Woude, vrouwe van Woude en Warmond, en sterft omstr. 1503.

Tweede huwelijk.

— Margaretha van Matenesse, nonne te Rijnsburg.

ADRIAAN VAN MATENESSE, heer van Oud en Nieuw Matenesse, Uiternesse, Riviere, Hillegersberg. Trouwt MARIA VAN DUIVENVOORDE en sterft omstr. 1508.

— *Eerste huwelijk.* Joost van Matenesse, geestelijk.

— Catharina van Matenesse,

— *Tweede huwelijk.* Agnes van Matenesse, gemalin van Jan van Schoten.

— Aleid van Matenesse, gemalin van Joost Dever van Minnen.

Jacob van Matenesse, schildknaap, heer van het huis van den Werve. Trouwt Anna van Almonde en sterft omstr. 1515.

— Maria van Matenesse, vrouwe van Woude, Warmond en het huis van den Werve, gemalin van Jan van Duivenvoorde, ridder.

— Margaretha van Matenesse, nonne te Poel.

JOHAN VAN MATENESSE, heer van Oud en Nieuw Matenesse, Uiternesse, Riviere, Hillegersberg. Trouwt MARIA VAN ASSENDELFT en sterft 1522.

— Clemence van Matenesse, gemalin van Melis van Amstel van Minden, heer van Kronenburg.

— Machteld van Matenesse, gemalin van Gijsbrecht van Tuyl van Bulkestein.

ADRIAAN VAN MATENESSE, ridder, heer van Oud en Nieuw Matenesse, Uiternesse, Riviere, Hillegersberg. Trouwt ADRIANA VAN DUIVENVOORDE en sterft 1557.

— Nicolaas van Matenesse, heer van het huis te Lisse, Trouwt Geertruid Pieck en sterft 1564.

Johan van Matenesse, heer van Lisse, Giesen en den Wenaard. Sterft zonder geboorte 1624.

— Wouter van Matenesse. Trouwt Athia van Unema van Wibisma en sterft 1551.

Johan van Matenesse van Wibisma. Trouwt Gerarda van Bronkhorst.

Nicolaas van Matenesse van Wibisma, heer van Hazerswoude en Hijdrecht. Trouwt Geertruid van Lokhorst en sterft 1617.

— Maria van Matenesse, gemalin van Johan van Schagen.

JOHAN VAN MATENESSE, heer van Oud en Nieuw Matenesse, Uiternesse, Riviere, Hillegersberg. Trouwt FLORENTINA VAN KUILENBURG en sterft 1602.

— Gijsbrecht van Matenesse. Sterft ongehuwd 1598.

Jacob en David Gijsbrechts *zonen* van Matenesse.

— Joost van Matenesse. Sterft ongehuwd 1558.

— Adriaan van Matenesse. Sterft ongehuwd 1574.

— Maria van Matenesse, gemalin van Arend van Bomenburg of Bemmelsberg.

Cornelis van Matenesse, heer van Hazerswoude en Lokhorst. Trouwt Anna van den Bongard en sterft zonder geboorte na te laten.

— Jacoba van Matenesse, gemalin van Jacob van Wassenaar, heer van Warmond.

— Johanna van Matenesse, gemalin van Gerrit van Poelgeest, heer van Homade en Koudekerk.

— Anna van Matenesse, gemalin van Willem van Schagen.

ADRIAAN VAN MATENESSE, heer van Oud en Nieuw Matenesse, Riviere en Opmeer. Trouwt 1° ODILIA VAN AESWIJN, 2° HENDRIKA VAN DER DOES, sterft 1621.

Eerste huwelijk.

JOHAN VAN MATENESSE, heer van Oud en Nieuw Matenesse, Riviere, Opmeer, Souteveen. Trouwt JUDIT WILHELMINA PIECK en sterft 1653.

— Margaretha van Matenesse, gemalin van Herman Valkenaar, heer van Duikenburg, Portengen enz.

— Johan van Matenesse, kanonik en deken van den Dom te Utrecht. Sterft 1613.

— Karel van Matenesse. Trouwt Johanna Pieck.

— Willem van Matenesse, heer van Rascart, Andel. Trouwt Maria Manninga.

Johan van Matenesse, sterft ongehuwd.

— Amelis van Matenesse, heer van Lisse, Giesen en den Wenaard. Sterft ongehuwd 1633.

— Florentina van Matenesse, vrouwe van Lisse, Giesen en den Wenaard, en gemalin van Hendrik Valkenaar, heer van Duikenburg, Portengen enz.

Willem van Matenesse, heer van Rascart, Andel, Lisse. Trouwt Margaretha Valkenaar.

— Johan van Matenesse. Sterft ongehuwd omstr. 1637.

— Margaretha van Matenesse. Sterft ongehuwd.

ADRIAAN VAN MATENESSE, heer van Oud en Nieuw Matenesse, Riviere en Opmeer. Sterft ongehuwd 1655.

— GIJSBRECHT VAN MATENESSE, heer van Oud en Nieuw Matenesse, Riviere, Opmeer, Souteveen, het huis van der Does. Trouwt ANTONNETTA VAN AESWIJN, vrouwe van Brakel, Kemmena, Wesenthorst, Sterkenburg, en sterft zonder geboorte na te laten in 1670.

— Odilia van Matenesse, Sterft ongehuwd 1656.

— Walburg van Matenesse. Sterft ongehuwd 1655.

WILLEM VAN MATENESSE, heer van Oud en Nieuw Matenesse, Riviere, Opmeer, Souteveen en Sterkenburg. Sterft 1671, oud 4 jaren.

— FLORENTINA VAN MATENESSE, vrouwe van Oud en Nieuw Matenesse, Riviere, Opmeer, Souteveen en Sterkenburg, gemalin van JOHAN VAN HARDENBROEK.

— Maria van Matenesse. Sterft ongehuwd.

NB. **De jonggestorvene kinderen zijn in dezen stamboom niet opgenomen.**
Ook zijn de afstammelingen niet overal in volgorde naar hunnen ouderdom kunnen geplaatst worden.

CATALOGUE ANALYTIQUE

DE 670 DOCUMENTS MANUSCRITS,

RELATIFS

À L'HISTOIRE POLITIQUE ET ADMINISTRATIVE
DU ROYAUME DE

HOLLANDE,

CONSERVÉS DANS LES DIVERSES BIBLIOTHÈQUES

DE PARIS.

EXPLICATION DES ABRÉVIATIONS [1]).

Ars.	Bibliothèque de l'Arsenal.
Duc.	Collection Duchesne.
Dec.	Decamps.
Dup.	Dupuy.
Bri.	Brienne.
St. Ger.	St. Germain.
Sup^{t}. fr.	Supplément français.
Supp^{t}. Lat.	Supplément Latin.
VC. Colb.	Colbert, collection des 500.

1) Behalve deze aangegevene verkortingen worden er nog verscheidene aangetroffen, waarvan de verklaring niet is aangeduid.

DOCUMENTS

RELATIFS A L'HISTOIRE DU ROYAUME DE

HOLLANDE [1]).

---

1. 697. Vie de St. Lambert évêque d'Utrecht. (Liège.) Coll. Dec. vol. 3.
2. 800. Histoire de la maison d'Orange. Br. 353 fol. 101.
3. 1083. Fondation de l'abbaye de St. Marie de Luxembourg par Conrad, comte du dit pays, avec les confirmations plus récentes. Duc. vol. 67 f. 103.

---

1) Het Genootschap door vriendelijke tusschenkomst van den heer Holtrop in staat gesteld zijnde, deze *Catalogue* in het licht te geven (zie *Kronijk*, 1850, bl. 140), heeft gemeend hierbij te moeten berigten, dat verscheidene der daarin voorkomende stukken, althans naar de opgave te oordeelen, gedrukt zijn. De redactie had zulks gaarne onder de stukken, in deze klasse vallende, met een enkel woord vermeld, doch heeft hiervan moeten afzien omdat zij geene inzage der stukken zelve gehad heeft, en dus met geene mogelijkheid naauwkeurig kon bepalen, of bij voorb. het *vita St. Lamberti* onder N°. 1 vermeld al dan niet gedrukt is, aangezien er verscheidene levensbeschrijvingen van dien bisschop bestaan. Het is voorts zeer twijfelachtig of niet sommige der stukken, tot Luxemburg betrekking hebbende, in het werk van den Jesuit Bertholet, overleden te Luik in 1755, zijn opgenomen, en zoo al verder. Men zou dus voortgaande ook in al te wijdloopige commentariën vervallen, die de uitgave van dezen catalogus aanmerkelijk vertragen en misschien niet die nuttigheid voor de wetenschap zouden hebben, als het Genootschap wel gewenscht had. — Eindelijk, de redactie heeft de namen van personen of plaatsen, die kennelijk verkeerd zijn, tusschen ( ) verbeterd.

4. » Documents de diverses époques relatifs à la ville, au duché, aux ducs de Luxembourg, ainsi qu'aux limites de ce pays. Collect. Desnans, 92, 93, 94, 63.

5. » Rentes dues par la ville et la province de Luxembourg. Engagement du domaine de Marville et d'Aresny au comté de Luxembourg. Coll. Desnans, vol. 76, 77 et 78. 25 fol. 17.

6. » Consentement à la vente du Luxembourg au duc de Saxe. Coll. Desn. vol. 256. fol. 504.

Déclaration des terres, villes, châteaux, dépendant du duché de Luxembourg qui avaient été engagés et qui ont été depuis retirés par les états de la dite province pour y être réunis. Collect. Desnans vol. 26, fol. 13.

7. » Cours de toutes les monnaies autorisées dans le duché de Luxembourg. Coll. Desn. vol. 66, fol. 485.

8. » Divers traités entre le comté de Luxembourg et le comté de Bar. Vol. 86, fol. 65 et vol. 69, fol. 81, 239 et 255.

9. » Prétention des chanoines de Trèves à l'exemption de tous droits dans le comté de Luxembourg. Desn. 94, f. 43.

10. » Les habitans du Luxembourg et de Namur s'exemptent réciproquement de tous droits de passage dans l'une et dans l'autre province. Ibidem.

11. » Le duc de Brabant prend possession du duché de Luxembourg. Coll. Desn. 96, fol. 9.

12. » Le duc de Bourgogne pourvu du gouvernement du Luxembourg. Coll. Desn. 100, vol. 62.

14. (13) » Dépôt à Wilvordes des chartes qui concernent l'histoire du duché de Luxembourg. Desn. 116, fol. 367.

15. » Acquisition de la ville de Thionville et d'Itzich par le duc de Luxembourg; cette dernière importante pour la jure (?) du Luxembourg. Vol. 116, p. 239, 427.

16. XIIIe. siècle. Généalogie des comtes de Luxembourg, ouvrage orné d'armoiries coloriées. VC. Colb. 491, fol. 167.

17. 1200. Hommage du comte de Luxembourg au comte de Champagne pour des terres qu'il lui avait données. VC. Colb. 57, fol. 91. Dup. 55.
18. 1220. Révocation par Frédéric II, empereur, de la sentence par laquelle il avait donné à Guillaume comte de Hollande les terres que Jeanne, comtesse de Flandre, tenait de l'empire, faute de lui avoir fait hommage. S. F. 2358, f. 6.
19. 1220. Révocation par Henri, fils de l'empereur Frédéric II, de la même sentence. Ibidem fol. 7.
20. 1225. Sept. Dot donnée par Waleran duc de Luxembourg à sa fille Catherine, mariée à Matthieu de Lorraine. Duch. 75, fol. 105.
21. 1227. Janv. 31. Waleran de Luxembourg fait hommage à Henri de Luxembourg. Duch. 67, fol. 74.
22. 1229. Charte relative à la dot de Catherine de Luxembourg. Duch. 67, fol. 105.
23. 1231. Juillet. Henri de Luxembourg épouse Marguerite de Bar. (Document relatif à ce mariage). Br. 342, fol. 8.
24. 1240. Juillet. Dot donnée à Marguerite de Bar à l'occasion de son mariage avec Henri comte de Luxembourg. Duch. 67, fol. 106.
25. 1242. Nov. Le comte de Champagne donne au comte de Luxembourg une certaine quantité de terres, afin qu'il soit son homme lige. (Lettre du comte de Champagne à ce sujet.) VC. Colb. 56, fol. 87.
26. 1245. Sept. 5. Mandement d'Innocent IV à l'évêque d'Utrecht pour obliger ses ecclésiastiques à donner des terres. S. F. 2358, f. 28.
27. 1250. Mai 19. Guillaume comte de Hollande donne des garants de l'accord qu'il a fait avec Marguerite comtesse de Flandre. S. F. 2358, fol. 60.
28. 1250. Mai 19. Le roi des Romains, comte de Hollande, reconnaît que le délai à lui accordé par la comtesse de Flandre pour rendre hommage pour la terre de Zélande, ne lui porte aucun préjudice. S. F. 2358, fol. 59.

29. » » » Guillaume, roi des Romains, comte de Hollande, reconnaît, que la comtesse de Flandre n'est point tenue de rendre les otages qui lui seront donnés en faveur de ceux de Zélande qui ont tenu son parti. S. F. 2358, f. 37.

30. » » » Le comte de Hollande dédommage les sujets de la comtesse de Flandre des dégâts que ceux de Zélande leur avaient fait éprouver. S. F. 2358, f. 61.

31. 1252. Le comte de Luxembourg s'oblige envers le comte de Champagne, pour une somme de 500 marcs d'argent. VC. Colb. 57, fol. 94.

32. Autres documents au nombre de cinq et relatifs au même engagement. VC. Colb. 57, 82, 83, 542, 227, 56, 234.

33. 1252. Avril. Transaction entre le comte de Luxembourg et la duchesse de Bar. VC. Colb. 434, fol. 38, 78.

34. 1252. Avril. Autres documents relatifs à la même transaction. VC. Colb. 58, fol. 149, 434, f. 52.

35. 1252. Juillet. Lettre du comte de Luxembourg relative à une garantie contre les frais que pourrait lui occasionner la protection qu'il a promise à Neufchâteau. VC. Colb. 434, f. 47, 48.

36. 1252. Sept. La comtesse de Luxembourg confirme l'hommage fait par son mari au comte de Champagne. VC. Colb 434, fol. 37.

37. 1252. Sept. Henri comte de Luxembourg fait hommage au comte de Champagne pour 200 livres de terres, qu'il tient de lui à Ligny. (Lettre à ce sujet). VC. Colb. 434, f. 37, 57, f. 84.

38. 1252 Sept. Lettre du comte de Bar au sujet de son passage par le comté de Luxembourg. VC. Colb. 434, f. 43.

39. 1256. 18 Oct. Commission du pape Alexandre pour faire exécuter le traité, conclu entre le comte de Hollande et le comte de Flandre. S. F. 2358. fol. 73.

40. 1264. Mai 20. Le comte de Luxembourg intervient au-

près de l'empereur Richard en faveur de la comtesse de Flandre. S. F. 2358. f. 106.

41. 1265. Avril. Lettre du comte de Luxembourg qui avoue avoir pris en hommage lige du comte de Champagne le fief de Ligny qu'il tenait auparavant du duc de Lorraine. VC. Colb. 434, f. 49.
42. 1267. Acte par lequel Guillaume de Vergy cautionne le comte de Luxembourg pour une somme de quatre mille livres, dues au comte de Champagne. VC. Colb. 58, f. 120.
43. 1267. Lettre d'Arnoud de Beaufort qui s'oblige au comte Thibaud pour mille livres en dédommagement de ce qu'il l'avait cautionné envers le comte de Luxembourg. VC. Colb. 58, f. 164.
44. 1267. Acte par lequel Renaud de Bar s'oblige à dédommager le comte de Champagne de ce dont il l'a cautionné envers le comte de Luxembourg. VC. Colb. 58, f. 139.
45. 1267. Jean de Choisel s'oblige à dédommager le comte de Champagne des mille livres dont il avait cautionné le comte de Luxembourg envers le roi de France. VC. Colb. 58, f. 25.
46. 1267. Lettres par lesquelles le comte de Luxembourg engage trois de ses villes au comte de Champagne pour l'exécution du traité avec le comte de Bar. VC. Colb. vol. 57, fol. 88.
47. 1267. Lettre du comte de Luxembourg pour mettre plusieurs de ses villes ès mains du comte de Champagne, qui s'était porté caution envers le roi de France pour la somme de 10000 livres tournois. VC. Colb. 434, f. 51.
48. 1267. Sept. Hommage du comte de Luxembourg à celui de Champagne pour quelques terres à Ligny en Barrais. VC. Colb. 57, f. 86.
49. 1268. Sept. Lettre du roi de France sur l'accord passé entre le comte de Luxembourg, le comte de Champagne, roi de Navarre, d'une part, et le comte de Bar, de l'autre, relativement au château de Ligny. VC. Colb. 56, f. 87.

50. 1268. Sept. Compromis conclu par St. Louis entre le duc de Luxembourg et le comte de Bar. VC. Colb. 56, f. 36.
51. 1269. Lettre du comte et de la comtesse de Luxembourg, contenant hommage lige au roi de Navarre, comte de Champagne, pour ce qu'il leur a donné à Troyes.
52. » Lettre de Waleran leur fils sur le même sujet. VC. Colb. vol. 434, fol. 54 et 55.
53. 1269. Waleran fils du comte de Luxembourg fait hommage au comte de Champagne de la part de son père et de sa mère pour divers fiefs. VC. Colb. 57, fol. 95.
54. 1292. Lettre qui fait mention d'une alliance entre le comte de Luxembourg et Louis comte de Nevers à cause du comté de Ruthelois. Col. du Ch. 2, f. 235.
55. 1294. Août 31. Défi de l'empereur Rodolphe de Nassau à Philippe-le-Bel. Réponse du roi de France à ce défi de l'empereur. Bri. 88, f. 16 & 17. Dup. 99.
56. 1295. Traité entre la France et Florent comte de Hollande. Dup. 39.
57. 1300. Les comtés de Hollande, Zélande et Frise sont unis à l'empire. Mort 20, p. 198.
58. 1300. Mars 12. L'empereur Albert promet au comte de Flandre de l'indemniser des frais qu'il fera pour la conquête de la Hollande, en lui donnant des terres dans le dit pays. S. F. 2358, f. 194.
59. 1300. Déc. Le roi permet au comte de Luxembourg de tenir paisiblement 200 livres de rente que le comte de Flandre lui avait données.
60. » » La même faveur est accordée aux héritiers du comte Henri de Luxembourg. Decamp 52, 55 et 41. C. du Ch. 4, fol. 55.
61. » » Raisons du comte de Luxembourg contre les demandes du comte de Bar et les déclarations du comte de Luxembourg. C. du Ch. 2, f. 238.
62. 1301—1330. Lettres-patentes, traités, échanges, priviléges et autres transactions faites par le comte de Hollande,

Zélande etc. à des habitans ou pour des terres du royaume actuel de Belgique. Un volume in 4°. sur vélin sous forme de cartulaire et en langage flamand. 10196.—2. 2. Colb.

63. 1304. Sept. Li accorde du conte de Lussembourg et du conte Jehan de Hainaut. 10196—2. 2. fol. 53.
64. 1305. Janv. 2. Henri comte de Luxembourg promet faire pour lui et pour Baudouin son frère une confédération avec le roi. C. du Ch. 2, f. 236.
65. 1307—1447. Extraits divers, concernant la terre d'Orange. VC. Colb. 297, f. 15. V.
66. 1307. Avril 22. Alliance de Guillaume (Gui) de Hainaut, évêque d'Utrecht, et de Jehan de Hainaut. 10196—2. 2, fol. 21.
67. 1309. Mars. Guillaume comte de Hainaut etc., fait hommage au roi pour une rente de quatre mille francs, assignée à Jehan de Hainaut. Decp. 55.
68. 1309. Mars. Le comte de Hollande fait hommage au roi de France pour certaines rentes à lui assignées en France. (Lettre à ce sujet). Decp. 40.
69. 1309. Mai. Hommage de Jehan de Chalons au roi Philippe-le-Bel. Decp. 71.
70. 1311—1397. Extrait du livre des fiefs dépendant des terres de la maison de Chalons en Franche-comté et concernant Neufchastel. Decp. 79.
71. 1314. Le roi des Romains reconnaît le comte de Flandre pour seigneur de Frise. $\frac{10096}{2\,2}$, f. 28.
72. 1314. Comment le roi de France ne peut rien ordonner en Zélande sans le concours du comte de Flandre. $\frac{10096}{2\,2}$, fol. 28.
73. 1314. Déclaration semblable à la précédente, faite par le roi d'Allemagne. Ibidem, f. 28.
74. 1314. Oct. 28. Traité entre le roi de France et le comte de Hollande, Zélande et Frise. Mort p. 220, vol. 20.
75. 1314. Nov. 25. Le roi des Romains reconnaît au comte de Flandre tout ce que ses prédécesseurs tenaient en Hollande et Zélande. $\frac{10196}{2\,2}$, fol. 29.

76. 1314. Déc. 1. Hommage du comte de Hollande et Zélande au roi des Romains. $\frac{10196}{2\,2}$, fol. 28.
77. 1316. Nov. 30. Mandement pour faire réparer les dommages causés à ceux de Hollande par ceux de Flandre. S. F. 2358, p. 334.
78. 1321. Li lettre des homes qui furent à l'hommage du comte de Lussembourg, fist à Mons de Hainaut. $\frac{10196}{2\,2}$, fol. 14.
79. 1321. Ordonnance du comte de Hollande et Zélande relative au comté de Luxembourg. 10196—2. 2, fol. 15.
80. 1324. Notice biographique sur Marie de Luxembourg femme de Charles-le-Bel. Dec. vol. 51.
81. 1324. Nov. Alliance entre Baudouin archevêque de France, Jehan roi de Bohème et comte de Luxembourg, Ferry duc de Lorraine et le duc de Bar. Dec. 44 bis.
82. 1326. Nov. Charles-le-Bel vidime et confirme l'autorisation accordée à Waleran de Luxembourg, de fonder une chapelle dans la terre de Bellevue. Dec. vol. 120 p. 45.
83. 1327. Li roy d'Alemaigne confirme le douaire de Madame de Julers. 10196—2, 2, f. 90.
84. 1332. Juin 20. Compromis des comtes de Luxembourg, de Gueldres, de Julliers, de Namur, d'une part, et le duc de Brabant, d'autre, en présence du roi de France, de tous les différends qu'ils avaient. Dec. 45.
85. 1332. Juin 22. Sentence rendue par le roi de France en vertu du compromis précédent. Dec. 45.
86. 1344. Jeanne duchesse d'Autriche reconnaît, qu'on a rendu à Jean de Deil plusieurs chartes qu'on lui avait saisies. (Original avec sceau). Col. Lor. 235.
87. 1345. Titres de pièces concernant le Luxembourg dont le plus ancien est de l'année 1343. Dec. vol. 55.
88. 1345—1349. Intituli d'actes concernant le Luxembourg et qui se trouvent dans les registres des chartes du roi. Dec. 55.
89. 1348. Mars. Vente de certains héritages par Jean de Luxembourg et Jean de Nigelle tuteurs des enfans du cte. de Luxembourg. C. du Ch. 2, f. 831.

90. 1348. Mars. Venditio certarum hereditatum fait per dominos Johannem de Luxembourg et Jeannem de Nizella dominum de Offr. (!) tanquam tutores liberorum ducis de Luxembourg. Dec. 45 bis.
91. 1358. Juin 20. Le comté de Hollande, gouverné par le duc de Bavière, entretiendra amitié avec le comté de Flandre. S. F. 2358. p. 483.
92. 1364. Juillet. Donum sex millium librarum terrae datarum Wenchelau duci de Luxembourg. Dec. 47.
93. 1364. Juillet. Litterae per quas comes Luxemburgi quittat regi Franciae 4000 librarum terrae, quas dicebat habere in regno Franciae. C. du Ch. 1, p. 669.
94. 1364. Juillet. Donum factum duci de Luxembourg et de Brabant de prima domo qua advenit regi Parisius (?). Dec. 47.
95. 1364. Juillet 8. Littera per quam comes de Luxembourg quittat regi Franciae quatuor millia librarum quas dicebat se habere in regno Franciae per etc. Dec. 47.
96. 1364. Oct. Donum factum Guidoni de Luxembourg comiti sancti Pauli de quadraginta lib. terrae. Dec. 47.
97. 1385. Févr. Grâce et rémission accordées par Charles VI a Gilles bâtard de Luxembourg, pour avoir commis plusieurs hostilités sur les vassaux de l'évêque de Toul. Dec. 48, p. 38.
98. 1397. Janv. 8. Dispositions testamentaires de Jehan de Chalons prince d'Orange. S. F. 3233, p. 11.
99. XIVe siècle. Texte de l'apocalypse de St. Jean, traduit en Hollandais au commencement du XIVe. siècle. Très-beau manuscrit sur vélin, orné de peintures au nombre de vingt-neuf. S. Lat. 165—26.
100. XVe. siècle. Recueil des lois, édits et ordonnances donnés aux Frisons par le roi Charles et l'empereur Rodolphe, (en Hollandais.) 10503—3.
101. XVe. siècle. Instructions et mémoires des choses qui sont données en charge par M. le prince d'Orange, pour dire de sa part au roi de France. 9675—a, p. 41.

102. 1401—1407. Extraits concernant le duché de Luxembourg. VC. Colb. vol. 297, f. 54.
103. 1402—1407. Semblable volume. VC. Colb. 297, f. 54.
104. 1405. Déc. 5. Tarif des marchandises transportées d'Angleterre en Hollande. Breq. 57.
105. 1406. Généalogie de Jehan de Chalons, premier prince d'Orange, souverain de Neuchâtel en la dite anneé 1406. Dec. 79.
106. 1407. Raisons et moyens du procureur général du grand conseil contre le prince d'Orange (Louis de Chalons) demandeur des terres qu'il tenait au comté de Bourgogne et qui furent confisquée. S. F. 3233, p. 1.
107. 1407. Wenceslaus de Luxembourg, dissipateur de l'empire, ouvre les portes de Besançon au duc de Bourgogne et approuve et ratifie le traité d'entre eux et les habitans. VC. Colb. 64, p. 435.
108. 1407. Sentence rendue contre Louis de Chalons, prince d'Orange, qui le bannit de la Belgique et déclare ses biens confisqués. S. F. 3233, p. 2.
109. 1407. Traité de paix entre le marquis de Brandebourg, administrateur du duché de Luxembourg, et ceux de la ville de Metz. Mort 20, p. 114.
110. 1413. Juill. 8. Arrêt du parlement de Dole contre Louis de Chalons, prince d'Orange, qui le bannit une seconde fois de la Belgique et confisque tous ses biens. S. F. 3233, pièce 4.
111. 1416. Nov. Lettre de Jehan comte de Salm pour transporter à Henri de Bapparten son droit de rachat sur la ville d'Albe. VC. Colb. 436, N. 8.
112. 1417. Oct. 8. Donation faite par le duc Jean à son fils, le comte de Charolois, des forteresses de Chestelbelin, Orgelet, Montagny et de leurs dépendances. S. F. 3233, p. 5.
113. 1422. Fief de Jean de Loen sieur de Heinsberg à Groeven (comté de Julliers) qui ne peut être vendu sans la

permission des ducs de Lorraine. (Le texte de cette charte est en Allemand.) Lor. 235.

114. 1425. Droits et coutumes de la ville de Groningue en Hollande renouvelés la dite année 1425. 10503—2.

115. 1434. Jeanne de Bethune, femme de Jehan de Luxembourg, prend la qualité de comtesse de Guise. Dup. 435.

116. 1445. Juin 18. Donation par Philippe-le-Bon, duc de Bourgogne, de la seigneurie de Montagu, confisquée sur le prince d'Orange, à Bernard de Gueres. S. F. 3233, pièce 7.

117. 1445. Différend entre la Hollande, la Zélande et la ville de Dieppe. VC. Colb. 64, p. 728.

118. 1446. Contrat de mariage du prince Louis de Chalons, prince d'Orange, avec Eléonore d'Armagnac. Dup. 644.

119. 1447. Juin 23. Commission à l'évêque d'Utrecht pour tenir la main à l'exécution du traité d'Arras. S. F. 2358, p. 645.

120. 1459. Vente à Charles VII du comté de Luxembourg, Chiny etc. Dup. 157.

121. 1459. Juill. 6. Lettres-patentes de Philippe duc de Bourgogne relatives à la confiscation des biens du prince d'Orange. S. F. 3233, p. 6.

122. 1461. Priviléges du roi Louis XI aux marchands des Pays-Bas trafiquant à la Rochelle, Bordeaux etc. Dup. 320.

123. 1461. Févr. Le même privilége est aussi accordé aux marchands de Zélande. Dec. 50.

124. 1462. Testament de Louis de Chalons, prince d'Orange. Dec. 79.

125. 1463. Mai 20. Quittance du premier payement fait au duc de Saxe pour la vente du duché de Luxembourg faite au duc de Bourgogne. S. F. 3258, p. 18.

126. 1464. Procuration du duc de Saxe pour recevoir le deuxième payement relatif à la vente du duché de Luxembourg. S. F. 2358, p. 670.

127. » Quittance du procureur du duc de Saxe pour le dit payement. Ibidem, p. 673.

128. » Reconnaissance du duc de Saxe d'avoir reçu la dite somme. Ibidem, p. 674.

129. 1465. Janv. 1. Procuration du duc de Saxe pour recevoir le troisième payement d'acquisition du duché de Luxembourg. S. F. 2358, f. 697.

130. 1471. Juin. 10. Passeport pour les officiers et domestiques du duc de Bourgogne, allant des Pays-Bas en Bourgogne et vice-versa. S. F. 2358, p. 731.

131. 1471. Juillet 8. Lettre du roi de Naples relative à un marchand qu'il avait envoyé dans les Pays-Bas. S. F. 3258, p. 735.

132. 1472. Déc. 17. Lettre de Chronus doge de Vénise en faveur de B. Georgio noble vénitien, envoyé dans les Pays-Bas par la république et qui était tourmenté par les procès d'une femme, du nom de Valentine. S. F. 2358, p. 750.

133. 1473. Réponse faite par le duc Guillaume de Saxe et par le roi de France à ce que les ambassadeurs du duc de Bourgogne ont naguère allegué sur le rachat du duché de Luxembourg. 9675—a, p. 164.

134. 1473. Déc. 28. Hommage de Guillemette de Luxembourg pour Robert de Sarrebruk au roi de France pour la ville et le château de Commeray. VC. Colb. vol. 435, p. 46.

135. 1473 (?). Requête & plainte du sieur de Bréderode contre l'évêque d'Utrecht. B. Ars. 228—27, p. 111.

136. 1473. Mai 4. Lettre du duc Charles de Bourgogne à l'évêque d'Utrecht au sujet des plaintes du sieur de Bréderode. B. Ars. 228—27, p. 116.

137. 1478. Le roi Louis XI donne au duc de Lorraine les droits qu'il avait sur le Luxembourg. Dup. 593.

138. 1491. Lettre d'alliance entre le duché de Luxembourg et la cité de Metz. Mort 20, p. 144.

139. 1495. Mars 29. Assiette d'imposition sur le comté de Hollande. S. Fr. 3239, p. 5.

140. XV•. & XVI•. siècles. Extraits divers d'ouvrages imprimés, relatifs à la maison d'Orange-Nassau et qui ne sont pas classés. S. F. 3233, pièces 48 à 54.
141. XVI•. siècle. Proposte fatte dagli ambasciatori della maiestà cesarea agli stati delle isole d'Olanda e Zelanda, con la risposta. S. F. 709.
142. XVI•. siècle. Guerre et révolte des Pays-Bas. 10340. 3 vol.
143. XVI•. siècle. Notizia dei Paesi-Bassi et della Borgogna. Miss. Etr. 221.
144. 1500. Priviléges des pays de Hollande. S. F. 3239, f. 171.
145. 1501. Oct. 2. Bulle d'Alexandre V pour lever un décime sur les bénéfices des Pays-Bas pour la guerre contre les Turcs. S. F. 2358. p. 229. (2• partie).
146. 1503. Janv. Patentes de l'archiduc d'Autriche rendues sur la demande du prince Philibert de Chalons et relatives aux biens confisqués du prince d'Orange. S. F. 3233, p. 10.
147. 1503. Janv. 24. Lettre de l'archiduc aux officiers de la chambre des comptes de Lille. S. F. 3233, f. 12.
148. 1503. Juin 5. Lettre de donation et d'agrégation faite par l'archiduc d'Autriche relative aux biens du prince d'Orange. S. F. 3233, p. 8.
149. 1504. Juill. Autres lettres patentes de l'archiduc d'Autriche relatives aux biens confisqués du prince d'Orange. S. F. 3233, p. 9.
150. 1504. Sept. 22. Traité de Blois entre le roi Louis XII et l'empereur Maximilien pour le mariage de madame Claude de France avec Charles de Luxembourg. VC. Colb. vol. 307, p. 171, Colb. VC. vol. 310. St. Germ. 798, p. 157. S. F. $\frac{2358}{2}$, p. 266.
151. 1510. Déc. 12. Don de 2000 livres de pension au prince d'Orange par l'archiduc Maximilien. S. F. 3233, p. 40.
152. 1513. Trois pouvoirs donnés par le prince Philibert de Chalons à sa mère relatifs à ses droits de propriété. S. F. 3233, pièces 22, 23, 24.

153. 1513. Déc. 15. Rémission et pardon accordé à Louis de Chalons, prince d'Orange, par le duc de Bourgogne, et de la restitution de ses biens. Suppl. Franç. N°. 3233, pièce 3.

154. 1519. Déc. 28. Lettre de Jean comte de Nassau à Aersens touchant le procès possessoire qui est entre lui et le prince de Condé. (Original) B. Arl. $\frac{238}{31}$, p. 50.

155. 1525. Paix de Breda. St. Vict. 1085.

156. 1529. Avril. Marie de Luxembourg déclare avoir vendu à Charles-quint les fiefs, terres et seigneuries d'Enghien, pour satisfaire au traité de Cambray. St. Germ. 341.

157. 1530. Traité du prince Guillaume comte de Nassau avec ceux de la ville et cité de Metz. Dup. 189.

158. » Mars 27. Décharge de tutelle et acceptation de curatelle par le prince d'Orange. S. F. 3233, p. 24.

159. 1531. Instructions et ordonnances du grand conseil de Luxembourg. Dec. vol. 55.

160. 1533. Oct. 13. Traité de Noseron. S. F. 3233, p. 48.

161. 1537. Arrêt du grand conseil relatif aux affaires entre Philibert de Luxembourg, prince d'Orange, et Henri comte de Nassau. Dup. 644.

Autre semblable arrêt sur la même affaire rendu en 1542. Ibidem.

162. 1539. Avril 13. Lettre du gouverneur de Luxembourg à M. de Reffuge, gouverneur de Mouson, touchant un soldat qu'il recommandait pour le cartel. B. Arl. 228, vol. 32, p. 101.

163. » Août. Extrait des codes Henri, chapitre du crime de lèse-majesté, et du livre de Martinus Laudencis sur le même sujet. S. F. 3236, p. 35.

164. 1540. Union des seigneuries et principautés de Gavre et de Satinghien, pour François de Luxembourg. 182. Colb. vol. 9, f. 17.

165. » Inventaire des comptes de la seigneurie de Luxembourg. Colb. 182, vol. 14, fol. 284.

166. » Contrat de mariage de Réné de Chalons avec Anne de Lorraine. Dup. 431.

167. 1544. Janv. 16. Deux lettres d'octroi du prince d'Orange (Réné) pour la justification de sa demande. Sup. fr. 3233, pièces 15 et 16.

168. » Mai 14. Patentes de l'empereur Charles-quint, relatives aux fiefs du prince d'Orange. S. F. 3236, f. 15.

169. » Juin 20. Testament de Réné de Chalons, prince d'Orange S. F. 3236, p. 22.

170. » Juill. 14. Octroi pour le testament de Réné de Chalons, prince d'Orange, fait devant la ville de Suiz (?) après avoir reçu un coup de feu. S. F. 3236, f. 25.

171. 1545. Avr. 17. Main-levée des biens de la maison des princes d'Orange, excepté Chastelbelin, Orgelet, et le partage. S. F. 3233, p. 55.

172. 1548. Transaction en vertu de laquelle les Pays-Bas sont mis sous la protection de l'empire sous le nom de Bourgogne. Dup. 649.

173. » Même document promulgué à la diète d'Ausbourg. VC. Colb. vol. 384, f. 208 et 226.

174. 1549. Mémoire pour M. de Marillac sur la principauté d'Orange. VC. Colb. 388, p. 329.

175. » Extrait du 32e article du traité de Madrid, relativement à la principauté d'Orange. Ibidem, p. 335.

176. » Extrait du traité de Madrid (article 38) en ce qui concerne la principauté d'Orange. VC. Colb. vol. 388, p. 335.

177. » Févr. Lettre du roi de France à ses officiers à Peronne, relativement aux plaintes formées contre eux par le comte de Mansfeld. VC. Colb. vol. 387, f. 199.

178. » Oct. 2. Lettre du roi de France Henri II contenant abolition du droit d'aubaine entre la France et les provinces des Pays-Bas, et renouvelant à cet égard les dispositions du traité de Crepy de l'année 1544. VC. Colb. vol. 488, vol. 239.

179. » Nov. Ordonnance de Charles-quint, portant, que

les Pays-Bas ne pourront jamais être désunis de ses autres états. VC. Colb. vol. 65, f. 271.

180. 1559. Procès-verbal sur le séquestre des fruits de la principauté d'Orange à la poursuite de Guillaume de Nassau. Dup. 644.

181. » Ordonnance touchant le conseil de Luxembourg. Dec. 15.

182. » Table généalogique de Nassau-Dillenbourg au service d'Espagne. VC. Colb. vol. 384, f. 215.

183. 1560—1580. Relation latine des troubles des Pays-Bas pendant les dites années. (Curieuse relation). S. F. 3238, pièce 3.

184. 1562. Févr. 18. Réponse des tuteurs du prince d'Orange aux interrogatoires des fiscaux du duché de Bourgogne. S. F. 3232, p. 26 & 27.

185. » Déc. 5. Dernière apostille et appointement rendu sur la requête du prince d'Orange par le grand conseil de Malines. S. F. 3233, p. 31.

186. 1563. Oct. 16. Patentes en allemand, relatives au prince d'Orange. S. F. 3236, p. 19.

187. » Déc. 3. Patentes en allemand, relatives au prince d'Orange. S. F. 3236, f. 17.

188. 1565. Lettres, remontrances et pièces diverses, relatives au prince d'Orange. S. F. 3233, pièces 33 à 38.

189. 1566. Confédération et alliance des nobles des Pays-Bas pour s'opposer à l'introduction de l'inquisition dans leurs contrées. B. Arl. $\frac{228}{29}$, p. 3.

190. 1566—1637. Traités et mémoires concernant les états des sept provinces unies des Pays-Bas avec les princes et républiques. B. Arl. 228—29.

191. 1566. Mémoires ou instructions sur le gouvernement des états des provinces unies des Pays-Bas. B. Arl. 228—29, page 1.

192. » Nov. 28. Ordonnance publiée à Utrecht, au nom du prince d'Orange. S. F. 3238, p. 33.

193. 1567. Janv. 19. Ajournement personnel, donné par le roi d'Espagne au comte Louis de Nassau. Sup. Fr. 59.

194. » » » Autre ajournement donné contre le même prince d'Orange. Sup. Fr. 59.

195. » » 24. Ajournement du prince d'Orange, publié à Bruxelles le dit jour. Sup. Fr. 434.

196. » Mars 4. Lettre du prince d'Orange en réponse à l'ajournement qu'il avait reçu. S. F. 434.

197. 1568. Mars 4. Nullité de l'ajournement personnel du prince d'Orange. S. F. 59.

198. » » 22. Lettre du roi au sieur Ferey. (Ferratz?) Instructions sur les négociations dans les Pays-Bas, dont il était chargé. B. Arl. 228—24, p. 18.

199. » Juin. 26. Lettre du sieur Feratz au roi. Compte rendu des opérations militaires dans les Pays-Bas. B. Arl. 228—24, p. 27.

200. » Août 4. Lettre du duc d'Anjou au sieur Ferratz. Instructions touchant le prince d'Orange. Coll. B. Arl. 228—24, p. 37.

201. » » 25. Lettre du sieur de Ferratz à la reine. Reddition du duc d'Albe dans les Pays bas. Collect. B. Arl. 228—24, p. 42.

202. » Sept. 4. Lettre du duc d'Anjou au sieur de Ferratz. Instructions touchant les mouvements des troupes dans les Pays-Bas. B. Arl. 228—24, p. 46.

203. » » 19. Lettre du sieur de Ferratz au roi. Avis sur l'état de l'armée du prince d'Orange. Opérations militaires. B. Arl. 228—24, p. 48.

204. » » » Lettre du sieur de Ferratz à la reine. Etat de l'armée du prince d'Orange. Collect. B. Arl. 228—24, p. 49.

205. 1569. Déc. 29. Lettre de la reine au duc d'Albe. Vente et engagement des biens des Français aux Pays-Bas. B. Arl. 228—24, p. 135.

206. » Lettre de la reine à M. de Ferratz. Instructions

touchant la vente des biens des sujets français aux Pays-Bas. B. Arl. 228—24, p. 134.

207. 1570. Janv. Lettre du prince d'Orange à la reine-mère. Remercîment pour la lettre qu'il a reçu de S. M. par M. de Biron. B. Arl. 228—31, p. 7.

208. » Août 10. Lettre du sieur de Ferratz au roi de France. Voyage de la reine d'Espagne. Remarques et observations à cette occasion. Le prince d'Orange. Négociations particulières. Le duc de Brunswick &c. B. Arl. 228—25, p. 42.

209. 1571. Registres des confédérations (confiscations?) du duc d'Albe. 9981, à. 1.

210. » Mémoires de Henri de Nassau présentés au duc d'Alve sur les moyens d'entretenir des troupes, sans surcharger le peuple. 10503—à. B. Ars.

211. 1572. Juin 15. Conditions de la soumission au prince d'Orange de la ville de Dordrecht. S. F. 3238, pièces 33.

212. » Août 23. Edit du prince d'Orange. S. F. 3238, p. 33.

213. 1573. Lettre du prince d'Orange à la reine Catherine de Medicis. Témoignage de respect et de dévouement. B. Arl. 228—31, p. 5.

214. » Brouillon d'une instruction ou mémoire baillé à M. de Scomberg pour assurer aux princes protestans d'Allemagne, que le roi de France tiendra le parti du prince d'Orange. VC. Colb. vol. 400.

215. » Nov. 7. Lettre de M. de Vulcob au roi Charles
216. IX sur les affaires des Hollandais et des princes allemands. VC. Colb. vol. 397, p. 943.

217. 1574. Conférences de Breda entre les députés du roi d'Espagne et les rebelles des provinces des Pays-Bas. S. F. 3238, p. 10.

218. » Mars. Offres et présentations faites par les commissaires de S. M. aux députés du prince d'Orange. S. F. 3238, p. 11.

219. 1575. Juillet 11. Acte par lequel les états des pro-
220. vinces unies offrent la souveraineté au prince d'Orange. S. F. 3238, p. 13.

221. » Sept. 15. Lettre touchant l'appointement pour-
222. parlé entre les députés du roi avec les commissaires du prince d'Orange. S. F. 3238, p. 23.

223. 1576. Lettre de don Juan d'Autriche au prince d'Orange. S. F. 59.

224. 1576—1580. Mémoire des choses passées ès Pays-Bas pendant les dites années 1576 à 1580. 9759 — 5.

225. » Oct. 12. Pouvoir des députés du prince d'Orange
226. & des états de Hollande & Zélande. S. F. 3238, p. 1.

227. » Nov. 3. Lettre de M. Ansel, résident du roi de
228. France, à M. Brulart, sur une audience, donnée par l'empereur à un envoyé du prince d'Orange. VC. Colb. 398, p. 341.

229. » Nov. 8. Traité de paix entre les états des Pays-
230. Bas et le prince d'Orange, états de Hollande et Zélande et leurs associés, ensemble des pièces à l'appui du dit traité. B. Arl. 228—29, page 9.

231. 1577. Lettre du prince d'Orange aux états assemblés à Bruxelles. S. F. 59.

232. » Concordat de Middelbourg. Dup. 39.

233. » Lettre d'avis à la noblesse et autres députés des états généraux des Pays-Bas. St. Germ. 1121.

234. 1577. 11 Février. Union faite et conclue dans la ville
235. d'Utrecht. S. F. 3238, p. 33.

236. » 2 Mars. Lettre de l'empereur Rodolphe aux états
237. des Pays-Bas. S. F. 59.

238. » 15 Mai. Instructions données aux ambassadeurs envoyés vers les états généraux des provinces des Pays-Bas. S. F. 59.

239. » Mai 23. Propositions faites par les députés des états au prince d'Orange. S. F. 59.

240. » Mai 24. Réponses du prince d'Orange aux lettres de D. Juan d'Autriche. S. F. 59.

241. » Oct. 9. Satisfaction concedée à la province d'Utrecht par le prince d'Orange. S. F. 3238, p. 33.

242. 1578. Traité des Pays-Bas avec le duc d'Anjou. Mort 20, p. 274, Dup. 157.

243. » Lettres des états généraux de Hollande & Zélande aux états généraux tenus à Bruxelles. S. F. 3238, p. 28.

244. » Propositions de M. de Bellièvre aux états généraux des Pays-Bas. Min. 35.

245. » Ricchezze, forze, sito et modo di governo dei Paesi-Bassi. Bibl. Maz. 1059.

246. » Articles proposés par le prince d'Orange aux états généraux contre le duc d'Anjou. Vers. 133.

247. 1578. Févr. 19. Lettre de M. Ancel, résident de France, à M. Brulart, touchant une assemblée d'une diète impériale pour régler les affaires des Pays-Bas. VC. Colb. vol. 398, p. 599.

248. 1579. Edit du roi d'Espagne pour la pacification des Pays-Bas. B. Arl. 208.

249. » Tarifs des droits d'entrée et de sortie, levés par ordre du prince d'Orange sur toutes sortes de marchandises. S. F. 3238, p. 39.

250. 1579. 23 Janv. Plus étroite et plus particulière union des provinces de Hollande, Zélande &c. S. F. 3238, pièce 33—7.

251. » 15 Février. Lettres patentes du prince d'Orange convoquant aux autres assemblées des états généraux. S. F. 3238, p. 38.

252. » Juillet. Articles de la pacification des Pays-Bas arrêtés à Cologne. S. F. 3238, p. 41.

253. 1580. 15 Mars. Transaction faite à Maestricht entre le roi d'Espagne et le prince d'Orange. S. F. 3238, p. 42.

254. » 15 Avril. Autre édit de pacification rendu à Maestricht. S. F. 3236, p. 32.

255. » Août 11. Cahier des états des Pays-Bas présenté à M. le duc d'Anjou, avec les réponses, arrêtées à Anvers. B. Arl. 228—29, p. 80.

256. » 31 Décembre. Instructions du roi au sieur de Lafin pour engager Monsieur à prendre ses mesures avant de s'engager dans l'entreprise des Pays-Bas. B. Arl. 228—30, p. 8.

257. 1581. Remontrances à messieurs les états assemblés à Anvers. S. F. 3238, p. 43.

258. 1582. Décembre 22. Patentes en allemand relatives au prince d'Orange. S. F. 3238, p. 16.

259. 1583. 14 Février. Réponse du prince d'Orange à la reine dAngleterre touchant l'entreprise du duc d'Anjou sur Anvers. B. Arl. 228—29, p. 104.

260. » Févr. 17. Réponse du prince d'Orange à la lettre de Catlerine de Médicis touchant l'entreprise du duc d'Anjou sur Anvers. B. Arl. 228—29, p. 106.

261. » Mars 25. Articles accordés entre le duc d'Anjou et les états généraux des provinces des Pays-Bas. B. Arl. 228—29, p. 108.

262. 1584. Concordat fait en l'assemblée de Middelbourg. S. F. 19.

263. » 17 Mai. Sentence du prévôt de Luxembourg relative au comte Charles de Mansfeld. S. F. 3236, folio 12.

264. 1585. Articles arrêtés entre les états généraux des Pays-Bas et la reine d'Angleterre. Dup. 99, Mort 33, page 227.

265. » Secours de la ville d'Anvers. Traité à ce sujet entre la Hollande & l'Angleterre. Mort 33, f. 221.

266. » Février 1. Pouvoir donné au comte de Leycestre par les états généraux des Pays-Bas pour la lieutenance générale d'iceux, en conséquence du pouvoir qu'il avait déjà de la reine d'Angleterre. (Texte latin). B. Arl. 228—29, p. 150.

267. » 1er Août. Mémoire ou projet sous forme de traité entre les états des provinces unies des Pays-Bas et la reine

d'Angleterre sur l'aide durant la guerre. B. Arl. 228—29, p. 134.

268. 1585. Septembre 4. Acte d'acceptation par les commissaires des états généraux des provinces unies du traité de Nosuet; ensemble des articles ajoutés depuis la reddition d'Anvers, concernant les villes d'hostages (?) et un plus grand secours à accorder. B. Arl. 228—29, p. 147.

269. » Octobre. Commission de la reine d'Angleterre au comte de Leycestre pour être son lieutenan général en les provinces unies (Texte latin). B. Arl. 228—29, p. 154.

270. 1586. Ordonnance adressée au gouvernement, président, et gens du conseil de Luxembourg contre les téméraires litigants. Decp. 55.

271. 158..... Lettre des états généraux au roi de France Henri III pour le remercier de ses faveurs depuis la mort du duc son frère. St. Vict. 1071.

272. 1587 (?) Oct. 17. Lettre du prince d'Orange, sans adresse (apparemment au duc d'Anjou) &c. justifiant de ne pouvoir convoquer les états. B. Arl. 228—31, p. 3.

273. 1591. Octobre 20. Articles du traité et accord provisionnel fait et conclu à la Haye, entre les députés de la reine d'Angleterre et ceux des états des provinces unies des Pays-Bas, pour le secours de la ville d'Anvers. B. Arl. 228—29, p. 159.

274. 1592. Extrait des mémoires historiques de Bourgogne de maître Louis Golliot, avocat au parlement de Dole, relatif au prince d'Orange. S. F. 3233, p 46.

275. » 8 Avril. Rapport fait aux états généraux des provinces unies et délibérations sur l'ordre donné par l'empereur aux dits états de comparaître à Cologne. S. F. 3238, p. 44.

276. 1594. Les états de Hollande fournissent de l'argent au roi de France pour la guerre d'Artois. Dip. 157.

277. » (vers.) Discours touchant la guerre des Pays-Bas. VC. Colb. vol. 35.

278. 1595. Novembre 13. Lettre du prince Maurice de Nassau au roi de France, touchant la mission du sieur de Fouquerolles pour le maintien des troupes des états. B. Arl. 228—31, p. 9.

279. 1596. Déclaration de M. le duc de Bouillon, que tout ce qui a été fait et accordé, l'a été sous le bon plaisir du roi. B. Arl. 228—29, p. 208.

280. » Acceptation par la Hollande de la ligue offensive et défensive entre le roi de France et la reine d'Angleterre. B. Arl. 203.

281. » Déclaration de M. le duc de Bouillon touchant les forces de l'armée du roi de France et le lieu ou elle se rendra. B. Arl. 22—29, p. 209.

282. » Septembre 2. Lettre de créance de la reine d'Angleterre pour le traité fait entre elle, le roi de France Henri IV et les états généraux des provinces unies. B. Arl. 228—29, p. 201.

283. » 31 Octobre. Acte et promesse de M. le duc de Bouillon touchant l'université de Leyde. B. Arl. 228—29, p. 210.

284. » » » Traité de ligue fait de la part du roi de France et de la reine d'Angleterre avec les états généraux des provinces unies. Mort 33, p. 2, B. Arl. 228—29, p. 193.

285. » » » Articles particuliers de la ligue faite à la Haye par l'entremise du duc de Bouillon entre le roi de France Henri IV et M. M. les états généraux des provinces unies. De plus le traité général avec la ratification du dit roi de France. B. Arl. 228—29, p. 181.

286. » Déc. 31. Pouvoirs donnés par le roi Henri IV au duc.

287. » 31 Décembre. Pouvoir donné par le roi de France Henri IV au duc de Bouillon pour traiter avec les états généraux des provinces unies des Pays-Bas. B. Arl. 228—29, p. 203.

288. 1597. Février 17. Certificat du greffier des états généraux des provinces unies, touchant les lettres de ratification des contrats, confédérations et nouvelles alliances présentées par le duc de Bouillon de la part du roi de France. B. Arl. 228—29, p. 209.

289. 1598. Transport des Pays-Bas à l'infant d'Espagne. Mort 20, p. 282, Dup. 157.

290. » Instructions à M. de Bellièvre pour la paix de Vervins et lettres diverses à ce sujet. Dup. 121.

291. » 16 Mai. Assegnazione fatta dal re cattolico per dota della infante Isabella degli stati de' Paesi-Bassi et di Borgogna. Supt. 709.

292. » Sept. 9. Déclaration du prince Philippe Guillaume d'Orange, comte de Nassau, relative à ses biens. S. F. 3236, f. 13.

293. 1599 (?). Lettre de Guillaume prince d'Orange au sieur Aersens touchant la reine Elisabeth d'Angleterre. B. Arl. 228—31, p. 46.

294. » Janvier 17. Lettre de la comtesse de Meurs au sieur Aersens touchant les dommages causés dans ses terres par le logement des gens de guerre. B. Arl. 228—31, p. 73.

295. » Février 28. Lettre de Justin de Nassau, amiral de Hollande, au sieur d'Aersens, touchant les desseins du prince Maurice sur les Espagnols et sur le capucin qui a voulu attenter à la vie du roi de France. B. Arl. 228—31, p. 47.

296. » (?). Juillet 2. Lettre de la princesse d'Orange Amélie de Salm au sieur d'Aersens, le remerciant des bons conseils qu'il lui a donnés, touchant le malheur arrivé en Flandre. (Original). B. Arl. 219—31, p. 44.

297. » Sept. 7. Lettre du prince Maurice de Nassau au roi de France, touchant une dame française, soeur du Baron de Pesche, recommandée par sa Majesté. B. Arl. 228—31, p. 10.

298. XVIIe. siècle. Mémoire sur le différend du prince d'Orange avec les fiscaux des Pays-Bas autrichiens. S. F. 3236, p. 45.
299. Sauf-conduit pour les ambassadeurs des provinces unies et ceux de la reine de Suède, des princes de l'empire, pour assister aux conférences de Cologne. Arsenal 947.
300. Dichiarazione di sua altezza Guglielmo Enrico principe d'Orange per giustificare la sua entrata con arme in Inghilterra. 10090—4.
301. Mémoire sur l'obligation de la reine de Suède de s'unir aux Pays-Bas et à l'empereur d'Allemagne. B. Arl. 212—25, p. 40.
302. Lettera del conte di Nottingham scritta per ordine della principessa d'Orange, regina d'Inghilterra, a milordo Dursley, ambasciatore in Olanda. 10090—4.
303. Etat sommaire des biens et revenus appartenant à Philippe Guillaume de Nassau, comte de Bueren. S. F. 3236, p. 24.
304. Lettera del principe di Baviera al cardinale Madruccio. Arsenal, 958.
305. Conditions à insérer dans l'acte de main-levée des biens laissés par Philippe Guillaume prince d'Orange. S. F. 3236, p. 27.
306. Contrat fait avec le prince d'Orange touchant les salines de Salins. S. F. 3236, p. 30.
307. Proposte fatte dagli ambasciatori della maiestà cesarea agli stati delle isole d'Olanda e Zelanda, con la risposta. Sup^t. 709.
308. Mémoire donné par M. le prince Maurice de Nassau sur le partage..... S. F. 3236, p. 34.
309. Dissertazione sui costumi, ricchezze, forze &c. dei Paesi-Bassi. Bouch. 143.
310. Lettre écrite de Hambourg sur les difficultés de la paix générale. Dup. 517.
311. I Paesi-Bassi et la Borgogna (relazione). Miss. Etr. 221.

312. 1600. Mémoire sur les états de Hollande du temps du roi Henri IV. St. Vict. 1094.

313. » 2 Juin. Autre déclaration du comte Philippe Guillaume d'Orange, relative à ses biens situés en Bourgogne. S. F. 3236, f. 14.

314. 1601. Lettre du comte de Nassau, commandant en chef des troupes de Charles de Suède, au chancelier de Pologne, touchant la guerre entre les deux pays. VC. Colb. vol. 40.

315. » 13 Février. Commission du bailli général de la terre et baronnie de Rollancourt délivrée par Philippe Guillaume, prince d'Orange. S. F. 3236, p. 44.

316. » Octobre 29. Extraits des registres aux mandements des confiscations (ville d'Ostende). S. F. 3236, p. 26.

317. » » » Don de main-levée des biens de Philippe Guillaume de Nassau situés en Flandre. Colb. 182, vol. 26, p. 187.

318. » Décembre. Histoire du comte Jehan de Nassau &c, des affaires de Pologne, dans lesquelles il se trouva mêlé. VC. Colb. 40.

319. 1602. 28 Mars. Correspondance entre le comte de Nassau et le chancelier de Pologne touchant les affaires de la guerre entre la Suède et la Pologne. VC. Colb. vol. 40.

320. 1603. Testament de Guillaume prince d'Orange. Dup. 644.

321. » Sept. 24. Lettre du prince Maurice de Nassau au roi de France. Plaintes contre Baltasar Moucheron, qui veut enfreindre au préjudice du dit prince les règlemens sur le commerce maritime. B. Arl. 228—31, p. 11.

322. 1604. Févr. 24. Lettre de M. de Buzanval, ministre de France, au sujet des mouvements militaires dans les Pays-Bas. B. Arl. 223—5, p. 30.

323. » 25 Septemb. Lettre de la princesse d'Orange à M. Hotmann. Affaires particulières. B. Arl. 228—31, p. 25.

324. » 1 Novembre. Lettre du prince d'Orange à M.

Hotman. Détails sur son voyage à Leide. Affaires de famille. Instructions diverses. B. Arl. 228—31, p. 23.

325. » Novembre 20. Lettre de la princesse d'Orange, Louise de Colligny, à M. Arsen pour le charger de négocier la vente de quelques terres en Hollande. B. Arl. 228—31, p. 22.

326. » 10 Décembre. Lettre du comte de Nassau au sieur d'Aersens touchant son prochain voyage en France. Commissions diverses. B. Arl. 228—31, p. 49.

327. 1605. Lettre des états généraux de Hollande à l'empereur d'Allemagne. Dup. 776.

328. » (?) Juin 16. Lettre de la princesse d'Orange au roi de France touchant le mariage de sa fille avec M. de la Trémouille. B. Arl. 228—31, p. 27.

329. 1606—1607. Consentement de l'empereur d'Allemagne pour faire la trève des Pays-Bas et instructions à ce sujet au marquis de Spinola. Dup. 39.

330. » Contrat de mariage de Guillaume prince d'Orange avec Eléonore de Bourbon, fille du prince de Condé. Dup. 434.

331. » Mai. Avis de Luxembourg, touchant la conclusion de la paix entre le roi de France et le duc de Bouillon. B. Arl. 228—26, fol. 53.

332. 1607. Récit du combat livré par les Hollandais devant Malaga. St. Vict. 1094.

333. » Consentement du roi d'Espagne pour la paix de Hollande. St. Vict. 1094.

334. » Traité de trève entre la Hollande et la Flandre autrichienne. St. Vict. 1094.

335. 1608. Remontrances du président Jeanin aux états généraux des Pays-Bas. S. F. 311.

336. » Traité d'alliance du roi de France Henri IV avec la Hollande. P. Pères. 25.

337. » Principaux articles du traité de paix entre les archiducs et les états de Hollande. St. Vict. 1094.

338. » Traité de confédération du roi Henri IV avec les provinces unies des Pays-Bas, confirmé par le roi Louis XIII en 1610. Mort 33, p. 51.

339. » Pouvoirs et ratifications relatifs au même traité. Ibidem 115.

340. » Lettre écrite de Hollande sur l'arrivée de l'ambassadeur des Indes vers le prince d'Orange. Dup. 89.

341. 1608, Ligue entre la France et les provinces unies des Pays-Bas. St. Vict. 1094.

342. » Juin 3. Lettre de Barnevelt au sieur Aersens sur la maladie de ce dernier et sur l'état des affaires des Pays-Bas. B. Arl. 228—31, p. 95.

343. » 13 Sept. Délibération des états généraux de Hollande relative au traité de paix de la dite année. S. F. 3228, p. 109.

344. 1609. Traité entre la France et les Pays-Bas après la mort du roi Henri IV. St. Germ. 849.

345. Remontrance à M. M. les états généraux sur le fait de la religion, avec une remontrance touchant les catholiques. Dup. 203.

346. » Déclaration de l'ambassadeur de France relative à la religion catholique en Hollande. Dup. 39.

347. Recueil de tous les traités de trève et autres conclus par les états des Pays-Bas, pendant la dite année de 1648 (1608?) 9767.

348. » Mémoire par lequel on fait voir que les états généraux de Hollande ne doivent pas quitter le trafic des Indes. Dup. 39.

349. » Proposition de M. de Bongars de la part du roi de France aux princes possédant Juillers. Dup. 193.

350. 1609. 22 Mars. Commission des états généraux de Hollande pour traiter de la trève à Berg op Zoom. S. F. 3238, p. 48.

351. » 9 Avril. Article de la trève pour douze ans entre les états généraux des provinces unies et le roi d'Espagne. S. F. 3238, p. 50.

352. » Juin 17. Promesse de garantie de la trève des Pays-Bas, par les rois de France et d'Angleterre. Mort, vol. 33, p. 129.

353. 1609. 6 Septembre. Lettre de M. Brulart de Boursy à M. de Puisieux. Affaires de Clèves et de Juliers. B. Arl. 228—37, p. 87.

354. 1610. Instructions données à M. de Bethune se rendant en Hollande. Dup. 287, idem 557.

355. » Janvier. Augmentation des articles de la trève entre la Hollande et le roi d'Espagne, avec l'interprétation d'iceux. S. F. 3238, p. 51.

356. » 25 Mai. Lettre du prince d'Orange à la reine-mère Marie de Médicis sur la mort du roi Henri IV. Condoléances. B. Arl. 228—31, p. 34.

357. » Mai 29. Lettre de condoléance de M. M. les états généraux de Hollande à M. le chancelier de Sillery sur la mort du roi Henri IV de France. B. Arl. 228—31, p. 1.

358. » (?) Juillet 23. Lettre de la princesse douairière d'Orange à M. de Sillery. Réponse aux instructions données à l'ambassadeur de France sur sa conduite envers les états généraux. B. Arl. 228—31, p. 31.

359. » 29 Août. Lettre de la princesse douairière d'Orange à madame de Monglas, gouvernante des filles de France. Compliments. B. Arl. 228—31, p. 28.

360. » 18 Décembre. Lettre de la même princesse à M. de Villeroy. Condoléances sur la mort de madame de Puisieux. Demande d'instructions touchant sa conduite envers les ambassadeurs de France et d'Angleterre. B. Arl. $\frac{228}{31}$, p. 29.

361. 1612. Capitulation et priviléges accordés par l'empereur des Turcs aux états de Hollande ès terres du dit empereur. Mort 33, p. 237.

362. » Mars 24. Lettre de M. de Préaux à M. de Puysieux. Négociations de Zélande pour la navigation d'An-

vers. Le nouvel électeur de Cologne. Affaires d'Allemagne &c. B. Arl. 228—26, p. 123.

363. 1613. Traité entre la ville de Lubec et les provinces unies des Pays-Bas. Mort 33, p. 250.

364. » Mémoire du baron de Bramberg, demandeur, contre le prince d'Orange défendeur. (Propriétés du prince d'Orange dans la Belgique). S. F. 3233—2, pièce 21.

365. » Avril 12. Lettre du roi de la grande Bretagne à M. M. les états généraux de Hollande, touchant les différends pour la religion. B. Arl. 229—4, p. 145.

366. 1614. Avril. Traité d'alliance entre le roi de Suède, Gustave-Adolphe, et les états généraux des Pays-Bas, réglant les rapports politiques et commerciaux des deux états. B. Arl. 246, p. 43.

367. » » Ampliation du traité conclu entre Gustave-Adolphe, roi de Suède, et la Hollande. Explication de quelques articles particuliers. B. Arl. 246, p. 52.

368. » Juillet 16. Lettre de M. d'Asperen à M. de Villeroy. Nouvelles de Hollande. Mort du prince Maurice. (?). B. Arl. 228—31, p. 77.

369. » » 19. Lettre du même personnage à M. de Villeroy. Remercîments pour l'assignation de cent mille écus à M. M. les états généraux. Nouvelles de l'assemblée de Mesul. Le duc de Neubourg & M. M. les états. B. Arl. 228—31, p. 78.

370. » » 28. Lettre du même au même. Différend pour la ville & chateau de Juliers. Assemblée de Mesul. Négociations entre les états et les archiducs au sujet du dit différend. B. Arl. 228—31, p. 79.

371. » » 30. Proposition du comte de Colligny à M. M. les états de la part du roi, en faveur du sieur Courtaumer et de Hauterive. B. Arl. 228—31, p. 84.

372. » 10 Août. Lettre du sieur d'Asperen à M. de Villeroy. Différend de Juliers entre les états généraux et les archiducs. Ligue d'Allemagne. L'ambassadeur du

roi d'Angleterre. Demande d'argent pour les troupes des états. B. Arl. 228—31, p. 83.

373. » 19 » Extraits des registres des mandemens des finances pour le comté de Bourgogne, relativement à une succession de la maison de Nassau. S. F. 3236, p. 23.

374. 1615 & suivant. Journal d'un ambassadeur hollandais près la cour de France. St. Germ. 726, 727.

375. » Octobre 27. Lettre du sieur d'Asperen à M. de Villeroy. Plaintes de la part de M. M. les états généraux contre les armements autorisés par la France de ceux de la religion. Désir des dits états de maintenir la paix. B. Arl. 228—31, p. 87.

376. » » 31. Lettre du même au même. Détails sur l'attaque de la ville de *** par le duc de Brunswick. Intervention des dits états et désir de voir la France et l'Angleterre intervenir dans cette affaire. B. Arl. 22—31, p. 89.

377. » 9 Décembre. Lettre du sieur d'Asperen à M. de Villeroy. Assurance de la bonne volonté de M. M. les états généraux de maintenir la paix. Voyage du marquis de Bonnivet. B. Arl. 228—31, p. 91.

378. 1616. Traité entre les états généraux de Hollande et les villes anséatiques. Mort 33, p. 272.

379. » Janvier 1. Lettre de M. d'Asperen à M. de Villeroy. Plaintes touchant l'assemblée de Nismes et la nouvelle levée de Bouilier du prince de Condé. Marques de dévouements de M. M. les états généraux. B. Arl. 228—31, p. 92.

380. 1617. Proposition de M. de la Noue aux états de Hollande. Dup. 39. S. F. 34.

381. » 9 Novembre. Lettre du prince d'Orange à M. de Villeroy, le priant de lui continuer ses services auprès du roi de France. B. Arl. 228—31, p. 40.

382. 1618. Lettre du prince Maurice au roi touchant la principauté d'Orange. Dup. 644.

383. » Deux propositions de l'ambassadeur d'Angleterre aux états de Hollande. Dup. 39.

384. 1618—1619. Lettres de M. du Maurier envoyé en Hollande. Harangues, propositions, mémoires sur les affaires de Hollande et de Flandre. Epitaphe de Grotius par Mme. du Maurier. Dup. 709, 649, 39, 587, 761, S. F. 34.

385. 1618—1624. Quatre mémoires en hollandais au sujet du procès pour les biens du comte de Nassau. S. F. 3233—2, pièces 11 à 15.

386. » 20 Février. Testament de Philippe-Guillaume prince d'Orange, comte de Nassau. S. F. 3236, p. 46.

387. » 12 Décembre. Propositions des ambassadeurs du roi de France aux états généraux de Hollande. S. F. 3229—3, pièce 2.

388. 1619. Ecrit du sieur Barnevelt et mémoire concernant sa mort. Dup. 39.

389. » 6 Juillet. Sentence du conseil de Brabant relative à Heistal (Herstal?). S. F. 3236, p. 29.

390. » 2 Septembre. Affaire du subside dû à la reine d'Angleterre. Discours qui doit être mis ès mains des commissaires des états des Pays-Bas. S. F. 3228, N°. 104.

391. » 8 » Moyens et défenses générales contre les prétentions du roi de la grande Bretagne à charge des états généraux. S. F. 3228, p. 107.

392. » Sommaire de la dite prétention du roi d'Angleterre. Ibidem.

393. 1620. 18 Janvier. Partage fait entre Philippe-Guillaume prince d'Orange et Jehan de Nassau. S. F. N°. 3236, pièce 21.

394. » 20 Avril. Lettre du comte de Nassau au sieur d'Aersen, le félicitant sur sa nomination à l'ambassade de Vénise. B. Arl. 228—31, p. 51.

395. 1621. Testament et codicille du prince d'Orange. Dup. 39, & 644.

396. 1621. Mars. Proposition du sieur Pequin (Peckius?) de la part de l'archiduc aux états généraux de Hollande. Dup. 203.

397. » 25 Mars. Autre proposition des ambassadeurs français aux états généraux de Hollande. S. F. $^{3229}_{3}$ p. 4.

398. » 30 Novembre. Lettre de M. du Maurier à M. de Puisieux, contenant des nouvelles du prince d'Orange. Mouvements des troupes des états généraux pour se mettre sur la défensive à l'approche de l'armée des Espagnols, commandée par Spinola. B. Arl. 228—8, p. 93.

399. 1622. Ordonnance des états généraux de Hollande contre Grotius. Dup. 39.

400. 1622—1634. Ordonnance des états généraux de Hollande contre les Jésuites. 9777.

401. » 10 Février. Lettre du prince Maurice aux am-
402. bassadeurs de Hollande en Angleterre, touchant les dissensions qui arrivent ès dit pays, entre le roi et son parlement. B. Arl. 228—31, p. 14.

403. » 7 Mars. Lettre du prince Maurice au roi de France. Plaintes touchant la prise d'un navire des bourgmestres de Delft & Schiedam. B. Arl. 228—31, p. 15.

404. 1623. Le comte de Nassau contre les fiscaux de la Belgique. S. F. 3236, pièce 39.

405. » 15 Mars. Consultation tenue par les fiscaux de toutes les provinces de Hollande. S. F. 3236, p. 36.

406. » 23 Mai. Lettre de madame Elisabeth de Nassau, duchesse de Bouillon, à M. Servin (Servien?), lui recommandant ses intérêts particuliers. B. Arl. 228—31, p. 54.

407. » 20 Septemb. Lettre du prince Maurice de Nassau à M. du Maurier, ambassadeur de France en Hollande, touchant une proposition à faire aux états généraux de la part du roi de France contre l'armée du comte de Mansfeldt. B. Arl. 228—31, p. 18.

408. » 30 Octobre. Lettre du comte Ernest-Casimir de Nassau à M. Aersen, ambassadeur en France, lui re-

commandant de le servir auprès du roi pour une dette que le duc de Brunswick son beaupère lui à cédée. B. Arl. 228—31, p. 55.

409. 1624. Traité entre le roi de France et les provinces unies de Hollande. Mort. 33, f. 145.

410. » 10 Juin. Traité de Compiegne entre le roi Louis XIII et les Hollandais. Mort 33, p. 145.

411. 1625. Lettre du comte de Mansfeld demandant passage par les états de Hollande. Dup. 157.

412. » Supplique du comte Jehan de Nassau à la cour, à l'occasion de la succession de certains biens qui lui sont échus, et arrêt du conseil à ce sujet. S. F. 3236, p. 47 & 48.

413. » Requête du prince d'Orange, transmise par le gouvernement des Pays-Bas au grand conseil de Bruxelles et relative aux terres qu'il possédait dans le comté de Bourgogne. (Deux pièces). S. F. 3236, f. 1 & 3.

414. » Apocalisse d'Olanda, liberamente esposta e interpretata per Pambone Vereimundina, tradotta dalla fiamminga nella lingua italiana dal signor Dadiodato Verdeggia.

415. » Réponse par M. M. des finances aux ennemis des biens du feu prince d'Orange, et conditions sous lesquelles M. de Nassau offre de traiter du différend au sujet des dits biens, pendant devant le conseil de Malines. S. F. 3233—2, p. 2.

416. » Divers mémoires, notes et actes de procédure remis par les princes de la maison de Nassau au sujet du procès avec le gouverneur des Pays-Bas autrichiens. S. F. 3233—2.

417. » 22 Avril. Mémoire sur la mort du prince d'Orange-Nassau. Dup. 39.

418. » Juin 20. Différend entre le prince Jehan de Nassau et le substitut du procureur-général. S. F. 3236, pièce 33.

419. » 4 Juillet. Divers mémoires pour la revision de l'arrêt relatif aux biens du prince d'Orange-Nassau. S. F. 3233—2, pièces 3 à 10.

420. » 11 Juillet. Procédure des comtes d'Orange-Nassau contre les fiscaux, depuis l'arrêt du conseil de Bruxelles. S. F. 3236, pièce 41.

421. » Avertissement des fiscaux sur ce sujet. Ibidem p. 43.

422. » 30 Octobre. Lettre de la comtesse de Nassau à M. Aersen, le priant de prendre le sieur Valentin de Loben, gentilhomme hollandais allemand, pour l'accompagner en son ambassade en France. B. Arl. 228—31, pièce 56.

423. » 9 Décembre. Ligue offensive et défensive entre les rois d'Angleterre et de Danemarc et les Hollandais. Mort 33, f. 278.

424. 1626. Sentence relative à un procès de Jean comte de Nassau. S. F. 3236, p. 28.

425. » 30 Août. Lettre de la princesse Julienne de Nassau, landgrave de Hesse, au sieur Aersen. (En allemand). B. Arl. 228—31, p. 59.

426. 1627. Instruction touchant les actions que l'on pourrait exercer au profit du roi d'Espagne sur les biens du prince d'Orange.

Déclaration des revenus du dit sieur prince. S. F. 3233—2, pièces 16 & 17.

427. » Traité de Falkembourg, gouverneur d'Orange, avec le roi. Dup. 643.

428. » Pouvoirs des états de Hollande donnés au sieurs Aersens et Voberg (Vosbergen?) pour traiter avec le roi. Dup. 157.

429. » 25 Mai. Lettres patentes du roi Philippe d'Espagne, de propositions d'erreurs et revision. (Affaire de la succession du prince Maurice de Nassau). S. F. 3236, p. 49.

430. » Mémoires sur les patentes précédentes. Ibidem, p. 50.

431. » 28 Août. Traité d'alliance pour neuf années entre le roi Louis XIII et les états généraux de Hollande, par M. de Bouillon et M. de Chateauneuf. Mort 33, f. 153.

432. Les articles secrets du même traité. Ibidim, fol. 161.

433. 1628. Lettre de l'empereur d'Allemagne au comte de Nassau, envoyé à Mantoue. Dup. 46.

434. 1628—1630. Ce qui s'est passé en Orange, contre Falkembourg, gouverneur. Dup. 154, 643 et 94.

435. » Proposition de M. Despène à M. M. les états généraux de Hollande et réponse des dits états. Dup. 157.

436. 1629. Lettre du comte Jean de Nassau au duc de Mantoue et réponse du dit duc. Dup. 26.

437. » Lettre du roi de France Louis XIII aux états généraux de Hollande. Dup. 157.

438. » Monitoire de l'empereur au duc de Nevers, d'acquiescer aux propositions du comte de Nassau. Dup. 299.

439. » Lettre du comte de Nassau au duc de Mantoue. (2e lettre) et réponse du dit duc. Dup. 26.

440. » Février 5. Lettre de la princesse de Landsberg à M. Aersens, le priant de favoriser ses intérêts et ceux de son fils auprès de M. M. les états généraux de Hollande. B. Arl. 228—31, p. 61.

441. 1630. Lettre du roi d'Angleterre aux états généraux de Hollande sur la paix qu'il a faite avec les Espagnols. Dup. 157.

442. » Mai. Traité entre les princes protestants d'Allemagne et les Hollandais. Mort 33, p. 258.

443. » 17 Juin. Traité entre le roi de France Louis XIII et les Hollandais. Mort 33, p. 165.

444. 1631. 8 Février. Traité d'alliance offensive et défensive entre le roi de France et les états généraux de Hollande, conclu à Paris. Mort 33, p. 187.

445. 1632. Lettre de l'infante d'Espagne aux états généraux de Hollande. Dup. 157.

446. » Récit de ce qui s'est passé en la dite année à l'armée des états généraux de Hollande. Dup. 660.

447. » Déclaration des états généraux de Hollande à ceux des Pays-Bas, obéissant au roi d'Espagne. Dup. 157.

448. » Remontrances des ambassadeurs de France et de Suède aux états de Hollande sur les propositions de trève avec l'Espagne. Dup. 157.

449. » Règlement sur le mode d'appel et de plaidoirie des causes dans le Luxembourg. Deep. 55.

450. » 17 Janvier. Lettre de Van-Hagha (Haga?) ambassadeur des Pays-Bas près la porte Ottomane. (En italien). 4156.

451. 1633. Août. Jeûnes et prières publiques ordonnées par les états généraux. Dup. 455.

452. » 17 Décembre. Extraits des délibérations des états généraux des Pays-Bas du dit jour et an. S. F. 3229—3, p. 5.

453. 1634. Discours du maréchal de Horns sur la bataille de Nortlinghen. Dup. 517.

454. » Articles accordés entre la France et la Hollande pour la levée d'un régiment de gens de pied et d'une compagnie de cavalerie. 4156—c. Lat.

455. 1634? 1637? Medios por desmembrar los ejércitos del emperador y duque de Frittautz (Friedland?). B. Arl. 228—29, p. 274.

456. » Sumario de la consulta de los rebellos de Olanda y conjuracion que se ha descubierta contra el romano imperio y casa de Austria. B. Arl. 228—29, p. 270.

457. » 15 Avril. Traité pour sept années entre le roi de France et la Hollande. Min. 37.

458. » Avril. La déclaration de paix ou de trève avec l'ennemi se fera dans les provinces unies. Mort 33, f. 183.

459. » 15 Avril. Articles des intérêts d'entre les rois d'Espagne et de France, relatifs aux traités du 15 Avril. Mort 33, f. 181.

460. » » » Traité fait pour sept années entre le roi de France, par le baron de Charnau, et les états de Hollande. Mort 33, f. 173.

461. 1635. Lettre du prince d'Orange sur la prise du fort de Skeisse. (!) Dup. 455.

462. 1635 & 1636. Divers traités conclus entre le roi de France Louis XIII et les Hollandais pendant les deux dites années. Batz., 9806—3.

463. 1636. Lettre du roi aux états généraux des Pays-Bas sur un nouveau titre qu'il a donné charge à son ambassadeur d'exposer de sa part à M. le prince d'Orange. B. Arl. 228—29, p. 288.

464. » Le titre d'altesse est donné par le roi de France au prince d'Orange. Dup. 517.

465. » Août 8. Lettre du sieur de Brederode au sieur Aersens, le priant de faire enregistrer au conseil d'état sa commission de maître général de l'artillerie. B. Arl. 228—31, p. 96.

466. » Septembre 6. Traité entre la France et les états généraux des provinces unies. Mort 33, p. 207.

467. » Novembre 15. Super neutralitate imperii cum Hollandis. Ratisbonnae. B. Arl. 228—29, p. 279.

468. » Décembre 20. Ordonnance des états généraux des Pays-Bas pour empêcher les empiétements du roi d'Espagne sur le territoire de Barleduc. B. Arl. 228—29, p. 290.

469. 1637. Proposition de l'ambassadeur d'Angleterre en Hollande pour inviter les Hollandais à une ligue avec la France et l'Angleterre pour le rétablissement des princes de l'empire d'Allemagne. Dup. 517.

470. » Proposition faite par l'ambassadeur du roi de Pologne aux états de Hollande. (En latin). B. Arl. 228—29, p. 305.

471. » 3 Juillet. Réponse des états généraux de Hollande à la proposition de l'ambassadeur d'Angleterre pour la

ligue pour le rétablissement des princes protestants de l'empire. B. Arl. 228—29, p. 312.

472. » Juillet 4. Proposition faite par Guillaume Bosveld, résident pour l'Angleterre, pour inviter les états d'entrer en confédération et ligue avec les rois de France et d'Angleterre pour le rétablissement des princes et autres états d'Allemagne. B. Arl. N°. 228—29, p. 310.

473. » 17 Décembre. Traité de service d'argent entre la France et les états de Hollande. Mort 33, p. 213.

Semblables traités pour les années 1639, 24 Mars; 24 Novembre même année; 1641, 24 Février; 1642, 8 Mars, et 1643, Mars 30. Ibidem.

474. 1638. Discours politique sur l'état des provinces unies des Pays-Bas. B. Arl. 228—29, p. 264.

475. » Juillet 21. Lettre de Guillaume comte de Nassau à M. Aersens, le priant de favoriser par son crédit certaines constructions nécessaires pour la commodité des écluses. B. Arl. 228—31, p. 64.

476. 1639. Février 28. Lettre du comte Maurice, gouverneur de Voseli, au sieur d'Aersens, touchant ce qu'il veut donner à Utrecht. B. Arl. 228—31, p. 65.

477. 1640. Lettre du comte de Nassau, gouverneur de Frise, au sieur Aersens, ambassadeur à Londres, lui envoyant la liste des vaisseaux du roi arrivés à Deil. B. Arl. 228—31, p. 66.

478. » Février 6. Lettre du prince d'Orange au sieur Aersens, lui donnant pouvoir de traiter du mariage de son fils avec la princesse de ..... (Angleterre?) B. Arl. 228—31, p. 41.

479. 1641. Juin. Cartel d'échange des prisonniers entre Jean le Vert & M. de Horn. B. Arl. 240, p. 252.

480. » » 12. Traité entre Jean IV, roi de Portugal, et les états généraux des provinces unies des Pays-Bas. Mort 22, p. 282.

481. » Mémoire sur la querelle entre le roi de Dane-

marc et les états généraux de Hollande. Mort 33, f. 274.

482. 1643. Instruction des états de Hollande, touchant le pouvoir des députés aux états généraux. Dup. 753.

483. 1643—1703. Histoire des missions françaises des carmes déchaussés en Hollande. Car. 1.

484. 1644. Recueils divers relatifs à la paix de Munster. Dans les volumes de la bibliothèque royale de Paris, portant les numéro's suivants: 9345, 9792, 9791. Ges. 39. St. Germ. 711. Ges. 40. St. Germ. 823, 833, 831. Mort 87. St. Ger. 834, Miss. Etr. 146. St. Ger. 866. Min. 27. Mis. Etr. 257, 278. Orat. 161.

485. » Première minute d'une histoire de la paix de Munster dont le nom d'auteur est inconnu. S. F. 251.

486. » Mémoire de M. Destamol sur ce qui s'est passé de plus remarquable, pendant les négociations de Munster. Le Tel. 9345—5.

487. » Avis présenté aux états généraux touchant la recette et dépense des provinces unies des Pays-Bas. Dup. 604.

488. 1645. Pièces originales relatives à une réclamation faite par les états généraux des provinces unies sur le prix de vaisseaux, pris sur eux. S. F. 1021.

489. » Pièces relatives à la restitution de trois navires hollandais. S. F. 1021.

490. 1646. Ecrit d'un Hollandais sur les affaires de son pays pendant la présente année et adressé aux états généraux des provinces unies des Pays-Bas. St. Ger. 1120.

491. 1646—1664. Divers actes de la chambre mi-partie, relatifs aux limites des deux pays. S. F. 3229—3 pièce 1 et suivantes.

492. 1646. Juillet 28. Lettre de M. Chanut à M. de Brienne. Affaires de Bavière et de Pologne. On dément le bruit d'un échec des navires des Pays-Bas sur mer. B. Arl. 244—1, p. 517.

493. » Septembre. Lettre de M. Chanut au sujet des craintes de la reine de Suède d'un accommodement de la Hollande avec l'Espagne, pour faire une diversion en Allemagne. Collect. B. Arl. 244, p. 605.

494. 1647. Juillet 15. Lettre du comte Henri de Nassau, prince d'Orange, à..... lui recommandant ses intérêts en France. B. Arl. 228—31, p. 71.

495. » Récit des cérémonies des funérailles de Henri prince d'Orange. Dup. 649.

496. » 29 Juillet. Traité de garantie entre la France et les provinces unies des Pays-Bas. Batz. 9806—3.

497. » 18 Sept. Lettera del duca di Baviera al cardinale Mazzarini, giustificando il suo ritorno al partito imperiale. St. Germ. 1764.

498. » Nov. 30. Lettre de Guillaume-Frédéric de Nassau à *** touchant son affection à la maison de Hesse-Cassel. B. Arl. 228—31, p. 72.

499. 1648. Cérémonies de ceux de Clèves à la réception du prince d'Orange. Dup. 689.

500. » Réception de la princesse d'Orange à Clèves. Dup. 689.

501. » Pace conclusa tra la maestà del re cattolico e le Provincie Unite. 10048—11.

502. 1650. Février. Lettre de M. Chanut au cardinal Mazarin, relative à l'envoi d'un agent suédois en Hollande, au sujet du traité avec le Danemarc. B. Arl. 244—5, p. 207.

503. » Octobre. Lettre du même, relative à la médiation de la Suède entre le Portugal et les provinces unies des Pays-Bas. B. Arl. 244—5, p. 581.

504. 1651. Février. Lettre de M. Chanut, relative à l'intervention de la Suède dans les Pays-Bas et aux affaires de Pologne. B. Arl. 224—6, 66.

505. » Mars. Lettre du même à M. de Brienne, relative au traité entre les Pays-Bas et le Danemarc. B. Arl. 244—6, p. 111.

506. » 11 Août. Lettre de M. Chanut, ministre de France en Suède, à M. de Brienne, relative aux conjectures sur l'absence des médiateurs hollandais et vénitiens et aux avantages commerciaux à conférer aux villes anséatiques. B. Arl. 244—6, p. 303.

507. 1652. Février 7. Lettre des états généraux des Pays-Bas au roi de Pologne. Colb. Mel. Tome 8.

508. » Avril 6. Lettre de Chanut à M. de Brienne relative à une médiation de la Hollande, à une interdiction des levées en Allemagne. B. A. 224—7, p. 141.

509. » Novembre. Lettre de M. Chanut à la reine de Suède, relative aux difficultés qu'il à éprouvées pour avoir un passe-port pour traverver les Pays-Bas. B. Arl. 224—7, p. 181.

510. » 6 Décembre. Lettre de M. Chanut, ministre de France en Suède, relative à la neutralité des villes anséatiques entre la Hollande et l'Angleterre. B. Arl. 244—7, p. 235.

511. 1653. Copie d'une lettre adressée aux états généraux des provinces unies et relative aux propositions de la paix de Munster. S. F. 3229—2, p. 5, 6.

512. » Février 7. Lettre de M. Chanut à M. de Brienne, relative aux contestations d'étiquette pour la réception des envoyés de la Hollande. B. Arl. 244—7, p. 298.

513. 1655. Mars 27. Requête des habitans du dicage de Canisvliet aux états généraux de la Hollande, par laquelle ils demandent la vérification du dit dicage. S. F. 3229—3, p 31.

514. 1656. Septembre. Traité entre les provinces des Pays-Bas et le roi de Suède. VC. Colb. 341, f. 122.

515. 1659. Mai. Traité fait entre la Hollande, la France et l'Angleterre, pour rétablir l'accord entre les couronnes de Suède et de Danemarc. VC. Colb. vol. 341, f. 259.

516. » Octobre. Lettre du roi de Suède aux états des provinces unies des Pays-Bas. VC. Colb. 341, p. 267.

517. 1660. Recueil de nouvelles, mémoires etc. relatifs à la Hollande. Demandes faites aux Hollandais pour un traité d'alliance avec la France. St. Germ. 627.

518. » Mars. Lettre de Jules Caijet (Cojet?), ambassadeur de Suède, adressée aux états généraux des Pays-Bas. Réponse des dits états généraux. Colbert Mesl. 341, f. 330.

519. » 4 Décembre. Extrait des registres des résolutions des états généraux de Hollande. S. F. 3229—2, p. 12.

520. 1662—1663. Traités d'alliance entre le roi de France et la Hollande. S. F. 1022.

521. 1663. Renouvellement de l'alliance des Pays-Bas avec le roi de France Louis XIV. S. F. 1022.

522. 1664. Traité de Jean du Han, sur les droits de la reine d'Espagne dans les Pays-Bas. S. F. 513.

523. » Commission nommée par les états généraux de Hollande pour le règlement des limites. S. F. 3229—3, p. 27.

524. » Documents et articles relatifs aux besognes des commissaires députés par S. M. et les états généraux pour le partage des trois pays d'outre Meuse. S. F. 3228—3, pièce 19 et suivantes.

525. » 30 Juin. Résolution des états généraux des provinces unies pour nommer des commissaires pour le règlement des limites. S. F. 3229—3, pièce 26.

526. » 4 Juillet. Extrait des registres des délibérations des états généraux de Hollande du dit jour et an. S. F. 3229—3, p. 28.

527. 1665. 3 Octobre. Extrait des registres des délibérations des états généraux du dit jour et an. S. F. 3229—3, p. 23.

528. 1668. 15 Avril. Articles signés entre les provinces unies des Pays-Bas et le roi d'Angleterre. S. F. 1022.

529. 1669. Traité de la triple alliance des provinces unies des Pays-Bas, de la France et de l'Angleterre. S. F. 1022.

530. 1670. Déclaration de la France, qu'elle ne fera pas la

guerre à la Hollande avant un an, relativement à ses prétentions sur la ville de Nieuport. S. F. 768.

531. 1671. Réponse au livre intitulé: Discours touchant les prétentions de la France sur les places de Nieuporte &c. S. F. 768.

532. 1672. Réponse à un écrit ayant pour titre : Considérations sur l'état présent de la Hollande, par Christophe de Maur. S. F. 513, S. F. 768.

533. 1672—1673. Relation des troubles des provinces unies des Pays-Bas pendant les dites années. Batz. 10503—22.

534. 1672. Avis à M. M. les états des provinces unies sur l'intérêt qu'a la Hollande de se séparer de l'Espagne et de s'unir à la France. S. F. 177.

535. 1676. Août. Lettres des plénipotentiaires de France à Nimègue au ministre de France Pomponne, sur l'arrivée des ambassadeurs suèdois en Hollande. VC. Colb. 459, fol. 263.

536. 1678. Janvier. Lettres des plénipotentiaires français relatives aux craintes de la Suède d'un traité entre la France et la Hollande. VC. Colb. 461.

537. » Mars. Lettre des ambassadeurs français à Nimègue relative au retour d'Oxenstiern à la Haye. V. C. Colb. 461.

538. » Juillet. Lettre des ambassadeurs français à Nimègue au sujet du mémoire qu'ils avaient remis aux états de Hollande, et à leur réponse. VC. Colb. 462, p. 1.

539. » Août. Lettre des ambassadeurs français à Nimègue sur les craintes qu'ils ont que M. M. Temple et Borel ne décident la Hollande à faire la guerre. VC. Colb. 462, p. 2.

540. » Octobre. Lettres des mêmes plénipotentiaires relatives au retard de la Hollande à signer le traité avec la Suède. VC. Colb. 463.

541. 1679. Septembre. Dépêches des mêmes ambassadeurs à M. de Pomponne sur l'affaire du prince d'Orange à la

Haye et sur des efforts pour arrêter les négociations. VC. Colb. 429, f. 318.

542. 1681. 8 Octobre. Mémoire présenté aux états de Hollande par M. d'Avaux. 4687. Lat.

543. 1695. Inventaire des actes, titres, papiers &c. du duché de Luxembourg, Chini &c., par Bourner. Mort, 84.

544. » Inventaire des actes et archives du duché de Luxembourg et du comté de .... Decp. 81.

545. 1697. 3 Septembre. Lettre de M. de Torcy touchant le prince d'Orange, le sieur Bentink &c. B. Arl. 212—34, pièce 3.

546. 1700. Décembre. Discorso fatto ai signori stati generali d'Olanda dal signor Briord, ambasciatore di Francia. 10090—5.

547. 1701. Estratto dalla risposta delle alte potenze degli stati generali delle Provincie Unite. 10090—5.

548. » Janvier, Février. Memoriale presentato agli stati generali d'Olanda dal signor don Francisco de Quiros. (à la Haye).

Risposta al memoriale delle potenze d'Olanda. 10090—5.

549. » Janv., Févr. Memoriale presentato ai signori stati generali d'Olanda dal conte d'Avaux. 10090—5.

550. » Altro memoriale presentato ai sopraddetti stati dal medesimo. 10090—5.

551. » 26 Juin. Estratto dalla risposta delle potenze degli stati delle Provincie Unite al memoriale presentato dal conte d'Avaux. 10090—5.

552. » Scritture varie concernenti gli stati d'Olanda. 10090—5.

553. 1702. Arrêt pour le prince d'Hisangain (!) pour raison des biens de la succession de Chalons, situés en Belgique. Decp. 58.

554. » 4 Avril. Mémoire touchant les droits du roi sur les terres de la maison de Chalons situées en le duché de

Bourgogne, dépendants de la succession de Castelbelin. Decp. 79.

555. 1707. Mémoire de la marquise de Mailly et de Nielle, princesse d'Orange, qui demande l'investiture de la souveraineté de Neufchastel et Valengin. Decp. 79.

556. 1713. Compte du brasseur du comte de Chalons pendant son séjour à Paris. S. F. 3340.

557. » Mémoire du comte de Chalons sur sa position précaire à Paris. S. F. 3240.

558. 1717. Divers mémoires des fournisseurs du comte de Chalons pendant son séjour en France, et plus spécialement à Paris. S. F. 3240.

559. » 23 Oct. Procuration du prince d'Orange, comte de Chalons, pour l'administration de ses biens donnée à Anne Louis le Clerc. S. F. 3240.

560. 1717—1718. Correspondance du comte de Chalons relative à ses propres affaires, pendant les dites années. S. F. 3240.

561. » Lettres de Piccolomini relative au royaume des Pays-Bas. S. Fr. 3215.

562. » Lettre de Léopold-Guillaume d'Autriche, gouverneur des Pays-Bas. S. F. 3215.

563. » Lettre de Mathias, capitaine général des Pays-Bas. S. F. 3215.

564. » Chronique de Hollande, Zélande et Frise, traduite du latin de Jean de Becke (Beka). Un volume grand in folio. 10197—2.

Autre exemplaire de la même chronique. In fol. papier. 8365.

565. Les salutaires fondements et les maximes de la république de Hollande et Westfrise. Desn. 9013—5.

566. » Apologie pour les Hollandais contre le roi d'Espagne Philippe II. S. F. 249.

567. » Etat des revenus du roi d'Espagne, provenant des

biens confisqués sur la maison d'Orange-Nassau. S. F. 3233—2, p. 26.

568. Extraits du testament du prince Philippe-Guillaume d'Orange et de divers autres testaments des princes de cette maison. S. F. 3233, p. 59 à 66.

569. Inventaire des pièces produites par le procureur-général des Pays-Bas autrichiens contre le prince d'Orange. S. F. 3233, pièce 56.

570. Résumé du procès fait au prince d'Orange, avec un exposé de l'histoire de cette maison. S. F. 3233, p. 57.

571. Sommaire du régime des provinces unies des Pays-Bas. St. Vict. 1016.

572. Description des charges militaires des Pays-Bas pour l'artillerie, la marine &c. St. Germ. 1613.

573. Des huitièmes qui se lèvent en Hollande sur le louage des maisons. P. Peres N°. 25.

574. Mémoire historique sur les provinces de la Hollande. S. F. 74.

575. Promesse et obligation de Guillaume prince d'Orange, prisonnier, de payer 40,000 écus d'or pour sa rançon, et pièces diverses relatives à cette affaire. St. Vict. 1080.

576. Divers discours, mémoires &c. concernant les états généraux de Hollande. Min. 48.

577. Notes de André Duchesne sur Berte de Hollande, sur St. Frédéric d'Utrecht, sur les phares de Hollande, sur Osnabruck, sur les Pays-Bas en général, sur Rodolphe évêque d'Utrecht &c. Vol. 15, fol. 21, vol. 86, vol. 665, vol 6, fol. 141, vol. 56, f. 147, vol. 47, fol. 130, vol. 83, fol. 925.

578. De la préséance des ambassadeurs de la Hollande. Dup. 542.

579. Avis de M. Tilenus sur les différends au sujet de la religion dans les provinces de Hollande. Dup. 39.

580. Etendue de la seigneurie de la république Hollandaise. Dup. 587.

581. Etat des impositions qui se lèvent dans toute la Hollande. Dup. 642.
582. De la neutralité de l'empire d'Allemagne à l'égard de la Hollande. Dup. 587.
583. Acte des états généraux de Hollande au sujet des prérogatives qui leur sont dues. Dup. 642.
584. Demande des Hollandais pour que leurs députés soient égalés à ceux de la république de Vénise. Dup. 753.
585. Arrêts, mémoires et procédures, concernant les domaines de la maison de Nassau. S. Fr. 3236.
586. Mémoire des états généraux des provinces unies pour maintenir leur commerce dans les Indes. S. F. 3239—3. (Plusieurs pièces).
587. Traité de la guerre et de la paix par Grotius. B. Arl. 187.
588. Diverses lettres de Grotius. S. F. 992.
589. Poëme de Hugo Grotius sur la vérité de la religion chrétienne. S. F. 571.
590. Discours politique du sieur de Balzac sur l'état politique de la Hollande. Dup. 517.
591. Abbayes fondées par les rois de France dans le Luxembourg, le pays de Trèves et au delà du Rhin. Dup. 55.
592. Sur les auteurs qui ont traité de l'histoire de Luxembourg. Dup. 55.
593. Histoire du duché de Luxembourg et du comté de Chini. Dup. 55.
594. Des comtes de Frise, de Hollande, des Pays-Bas et du duché de Luxembourg. Dup. 55.
595. Interprétations de quelques mots hollandais qui sont dans les cartes manuscrites des terres australes. Decp. 124.
596. Histoire de Luxembourg. Dup. 55.
597. Généalogie des descendants de Marie de Baux et de Louis de Chalons, prince d'Orange. Decp. 58.
598. Généalogie des descendants de Louis et Jean de Chalons, princes d'Orange. Decp. 55.

599. Divers opuscules politiques concernant la Hollande. Dup. 603.

600. Mémoires divers et actes concernant la Hollande, recueillis par Dupuy. Dup. 455, Dup. 604.

601. Lettres, vers et travaux de Grotius, recueillis par Dupuy. Collection de ce nom, volumes 64, 16, 583, 352, 512, 667, 728, 661, 699.

602. Ordonnances et priviléges accordés par les Hollandais à la compagnie des Indes Orientales. Dup. 464.

603. Instructions, lettres, harangues, négociations de M. de Boissize en Hollande et près des princes protestans. (Les documents qui composent cette collection se trouvent analysés dans la première partie de ce travail). Coll. Dupuy 287, 10, 193, 765, 709, 90.

604. Festins faits à la Haye par les ambassadeurs français. Dup. 603.

605. Recueil de lettres du prince Maurice de Nassau. Dup. 596.

606. De la famille de Nassau. Dup. 628.

607. Généalogie de ceux de Nassau qui sont aux Pays-Bas. Dup. 468.

608. Préséance du légat du pape sur les ambassadeurs des Pays-Bas, de Suède et d'Allemagne. Dup. 478.

609. Inventaire des titres concernant le duché de Luxembourg. Dup. 157.

610. Portrait de Jean de Leiden. Dup. 630.

611. Histoire du duché de Luxembourg et censure d'icelle par Pavillon.

612. Lipsii methodus legendi historiam. Lipsii epistola. Dup. 488, 409, 490, 699.

613. Préséance du légat du pape sur les ambassadeurs de Hollande. (Mémoire à ce sujet). Dup.

614. Extraits d'anciens registres concernant les saints personnages de la maison de Bourgogne, autrefois conservés à Polligny. 10536—A.

615. Discours sur la descente et succession des princes de France et de Bourgogne. 9729—2.

616. Lettres patentes, titres et jugements relalifs aux limites du royaume de France du côté de Flandre. St. Germ. 947.

617. Recueil de copies de pièces sur la Bourgogne. (Ce sont des villes et localités qui font partie aujourd'hui du royaume de France). Neuf volumes in fol. S. F. 292.

618. Déclarations de plusieurs rois pour le règlement de la justice en Bourgogne. $\frac{9597}{L.A.}$, Lam.

619. Etablissement de la cour des comptes, aides et finances de Bourgogne. 9597—a—B. (Lam).

620. Mémoire servant à l'histoire des choses qui se sont passées en Bourgogne, pendant la première et la deuxième guerre civile. Cangé 78.

621. Répertoire des accords, traités, priviléges, mandemens, ordonnances, concernant la Flandre. S. F. 1066.

622. Inventaire des chartes du pays et comté de Hainaut. S. F. 3237.

623. Priviléges de la ville de Gand. S. F. 3234.

624. Du comté de Hainaut. Dup. 746.

625. Que le comté de Hainaut était du royaume de France en l'année 1450. Dup. 587 & 157.

626. Cérémonies du mariage de la reine de France par le duc d'Albe. Dup.....

627. Cabinet du duc d'Arscot. Dup. 488.

628. Chronique d'Albérique de Liège. Duch. 81, f. 15.

629. Notice sur St. Laurent près Liège. Duch. 64, f. 46.

630. Notes et extraits d'André Duchesne sur la ville de Liège. Duch. 55 f. 7, vol. 49 f. 297, vol. 56 fol. 210, 189 & 193, vol. 115 fol. 357, vol. 86 f. 157 & suiv. vol. 81 fol. 43.

631. Chronique de Laurent, moine de Liège. Duch. 56, f. 191.

632. Marche sur l'Escaut. Dec. 122.

633. Critiques et corrections sur les antiquités de la Gaule

Belgique et de plusieurs principautés contenues en icelle, par Richard de Wassebourg, par ***. Decp. 102.

634. Du duché de Bourgogne par M. l'abbé de Camp. Dec. 92.
635. Sur la province de Hainaut. Decp. 55.
636. De la souveraineté du roi sur le Hainaut. Dec. 55.
637. Du comté de Flandre, de Hainaut, Frise &c. Decp. 55.
638. Des révoltes continuelles des comtes de Flandre contre le roi de France. Decp. 55.
639. Droits du prévôt de Bruges. Dec. 55.
640. Titres de Bourgogne du sieur Legros, prévôt de Passavant. Dup. 113.
641. Préséance pour le rang entre les ducs de Bourgogne et de Brabant. Dup. 326.
642. Traité de ceux de Liège avec le roi d'Espagne. Dup. 157.
643. Réponse du roi de France aux députés de la ville de Liège. Dup. 157.
644. Mémoire touchant Namur. Dup. 204.
645. Recueil de copies de pièces, de traités, de harangues, déjà analysés et indiqués à leur date. On les trouve dans les volumes 9790, 9981. S. F. 31, 34. St. Germ. 728, 724. Mort 33.
646. Recueil de diverses pièces relatives au Luxembourg et à l'évêque de ce pays, formé par André Duchesne. (Volumes 67 & 21 de ses manuscrits). Elles sont des années 1317, 1320, 1331, 1334, 1340, 1349, 1353, 1364, et de l'année 1391.
647. Divers documents relatifs à la ville de Tournay recueillis par Dupuy, et dont la plupart sont indiqués à leur ordre chronologique. On les trouve dans les volumes 388, 517, 642, 587, 230 de la dite collection Dupuy.
648. Du comté de Saint-Pol en Flandre. P. P. 24, Br. 331.
649. Libro de las casas que succedieron en Flandras. S. F. 1047.
650. De la castramétation du prince d'Orange décrite par Simon Stevin de Bruges. Un volume in folio sur papier avec quelques figures dessinées à la plume. Ce volume contient environ deux cent pages et porte le N°. 7115.

651. Liste des ambassadeurs de France, envoyés en mission ordinaire auprès de Messieurs les états généraux de Hollande.

Pierre Chanut. Il eut son audience de congé le 3 Novembre 1655.

652. 1657. Jacques-Auguste de Thou, ambassadeur, eut son audience à Amsterdam le 28 Avril 1657 et son audience de congé le... Avril 1662.

653. 1663. Géoffroi comte d'Estrades, ambassadeur, fit son entrée à la Haye le 2 Janvier 1663 et eut son audience de congé le 28 Avril 1667.

654. 1669. Simon Arnauld, marquis de Pomponne, fut nommé ambassadeur en 1669; il fit son entrée le 3 Juin à la Haye. Il eut son audience de congé le 3 Juin 1671.

655. » Courtin, nommé ambassadeur, n'y alla pas, ayant été nommé doyen du conseil.

656. 1678. Antoine Demesme, comte d'Avaux, ambassadeur après la paix de Nimègue, fit son entrée à la Haye le 28 Septembre 1678 et y resta jusqu'au 15 Décembre 1688. Il revint en France, le roi ayant déclaré la guerre à la Hollande.

657. 1697. François de Bonrepaus, seigneur d'Usson, fut nommé en 1697, en qualité d'ambassadeur extraordinaire. Il fit son entrée à la Haye et eut sa première audience le 19 Août 1698. Son audience de congé le 9 Décem- 1699.

658. Le marquis de Bonac prit soin des affaires jusqu'à l'arrivée du comte de Briod.

659. 1699. Gabriel, comte de Briod, ambassadeur extraordinaire en Décembre 1699, fit son entrée le 29 Décembre 1670 (1700?) et le lendemain eut sa première audience. Revint en France le 30 Mars de l'année 1671 (1701?).

660. 1701. Antoine d'Avaux (comte), ambassadeur extraordinaire, entra en conférence le 15 Février 1701 et prit congé le 12 Août suivant.

661. 1702. Le sieur Barré fut nommé résident, mais il ne resta que jusqu'au 15 Juin de la même année.

Ambassadeurs de Hollande en France.

662. 1668. Van Beuninghen, ambassadeur extraordinaire, fit son entrée à Paris le 8 Avril 1668, eut sa première audience le 10 du même mois et son audience de congé le 8 du mois de Septembre, même année.

663. » Guillaume Boreel mourut ambassadeur de Hollande à Paris le 29 Septembre 1668, après 18 ans de fonctions à la cour de France.

664. 1670. Grotius (Pierre) ambassadeur ordinaire, fit son entrée le 15 Novembre 1670, eut sa première audience le 21 du même mois et son audience de congé le 22 Mars 1672.

665. 1679. Les sieurs Boreel, d'Odyck, et Dicksvelt, ambassadeurs extraordinaires, firent leur entrée à Paris le 18 Mars 1679. Leur première audience fut le 21 du même mois. Les deux premiers eurent leur audience de congé le 12 Juillet 1680 et le sieur Boreel mourut le 21 Août 1697 à Paris.

666. 1698—1701. Les sieurs Heemskerke, et d'Odick, am-
667. bassadeurs extraordinaires, firent leur entrée à Paris le 24 Août 1698, eurent leur première audience le 26 du même mois. Le sieur d'Odick eut audience de congé le 28 Septembre 1698 et le sieur Heemskercke le 26 Octobre de l'année 1701.

668. Collection de portraits, de vues de châteaux, de plans topographiques, dessinés ou gravés, et relatifs à la Hollande. Portef. de Gaig.

669. Armorial des pays de Hollande, Zélande et Frise. Gaign. 882.

670. Collection de portraits des anciens comtes de Hollande et des autres souverains de ce pays jusqu'au XVIII°. siècle. Coll. Gaig.

BIJDRAGE

TOT DE GESCHIEDENIS VAN HET JAAR 1672.

DOOR

den Heer J. P. DE BORDES,

1e. Luitenant Ingenieur.

Het bekend maken van nog onuitgegeven stukken over de geschiedenis van het jaar 1672 kan niet geheel van belang ontbloot zijn. Dat jaar is toch een van de gewigtigste in de geschiedboeken van ons vaderland; toen werd Nederland door magtige legers aangevallen, en in weinige dagen vielen geheele provinciën in 's vijands handen.

Nederland scheen zijne onafhankelijkheid, de vrucht van tachtig jaren strijden, te zullen verliezen; de geestkracht en de moed, waardoor onze voorvaderen zich van de spaansche heerschappij vrijgevochten hadden, waren vervangen door verdeeldheid en verraad.

Uit die gebeurtenissen zijn belangrijke lessen te putten, zoowel voor den staats- als voor den krijgsman; de eerste moet daaruit leeren, dat de belangen der verdediging niet ongestraft verwaarloosd kunnen worden; de ander, op welke wijze ons vaderland tegen magtige vijanden met eenen goeden uitslag te verdedigen is.

Het doel, hetwelk de schrijver zich voorstelt, is, om door het bekendmaken van onuitgegeven stukken eenig meerder licht over de krijgsgeschiedenis van dat jaar te verspreiden,

waaruit zal blijken, dat de toenmalige regeringsvorm van de republiek eene der hoofdoorzaken is geweest van het verwaarloozen der verdedigingsbelangen.

Hij heeft daartoe vooral gebruik gemaakt van stukken, welke in het archief der provincie Utrecht voorhanden zijn, en wier bekendmaking hem welwillend door het collegie der gedeputeerde staten van die provincie is toegestaan. Ook hoopt hij, dat het lezen van deze bijdrage anderen zal aansporen, om nog onbekende stukken, welke op dit jaar betrekking hebben, mede te deelen, daar nog een schat van kennis in de familiepapieren van bijzondere personen voorhanden is. Mogt hij dat doel bereiken, dan zoude zijne moeite dubbel beloond worden en men welligt later in staat zijn, om eene volledige geschiedenis van den oorlog van het jaar 1672 te schrijven, iets dat tot nu toe onmogelijk geweest is.

Toen de staten van Holland in het begin van het jaar 1672 voorzagen dat de oorlog met den koning van Frankrijk onvermijdelijk was, besloten zij alle middelen in het werk te stellen, om hunne provincie te verdedigen, daar zij bekend waren met den gebrekkigen toestand van de verdedigingsmiddelen der republiek. Den 19 Januarij stelden de gecommitteerde raden bij monde van de heeren van Bosvelt en Hooft voor, »dat, tot voorkominge van alle invasien van vijanden binnen deze provincie, de stad Naerden in beeter postuur van defensie gebragt soude behooren te werden, en dat tot dien cinde deselve stadt met behoorlijke ravelijnen tusschen de bolwerken voorsien, en daerenbooven met een goede contrescharpe en contrescharps-gragt versterkt soude behooren te werden; dat voorts, tot meerdere verseekeringe van deselve stad, aen de mond van de haven aldaer een klein fort soude behooren te werden gelegt, met eene linie van communicatie, om t' allen tijde met die van de voirsz. stad te konnen correspondeeren. Dat wijders met de heeren staaten van de provincie van Utregt geconcerteert soude behooren te werden over het retrencheeren soo van de rivier de Vecht, van den

Hinderdam af tot de stad van Utregt toe, als van de Rhijnsche vaart, beginnende van de voirsz. stad Utregt tot de riviere de Lek toe, mitsgaders over het versterken van deselve stad, voornamentlijk aen de oostzijde, en eindelijk meede, dat de huisluiden ten platten lande op de wapenen souden behooren te werden gebragt."

Dit voorstel werd in de vergadering van den 21 Januarij daaraanvolgende nader overwogen, en daarop werden de gecommitteerde raden gelast en gemagtigd om daarover met de staten van Utrecht te onderhandelen, en »ook het gunt dien aangaende bij onderling concert goedgevonden soude mogen werden, aanstonds te executeeren en effectivelijk in het werk te stellen," wordende de gecommitteerde raden verder gelast, »de huisluiden onder het geweer te houden of te brengen." Men schreef nog denzelfden dag eenen brief aan de gedeputeerde staten der provincie Utrecht, welke daarop in hunne vergadering van den 14 Januarij het volgende besluit namen:

»Ontfangen en gelesen een missive van de Ed. Gro. Mo. heeren staaten van Hollandt en Westfrieslandt, geschreven in de Haagh de $\frac{21}{11}$ der loopende maandt, houdende prestatie, dat haar Ed. Groot Mo. ten aensien van de jegenwoordige bekommerlijcke constitutie van saecken hadden reflectie gemaeckt op de proteste van haar Ed. Gro. Mo. onser provintie bij inval der vijanden over den Issel, en in specie of niet de rivier de Vecht, van de Hinderdam aff tot de stadt Utrecht, en van daer langs de Vaertschen Rhijn tot de Leck toe behoort te werden geretrencheert, als mede ordre gestelt tot de versterckinge der stadt Utrecht aen de oostzijde, daertoe alvorens voorslaende conferentie door wederzijts gecommitt. te houden, waerop gedelibereert, is goetgevonden te rescribeeren als volgt:

Ed. Groot Mo. Heeren!

UEd. Groot Mo. missive gedateert den 21 der loopende maandt, op huyden in onse vergaderinge gelesen, sullen wij ter vergaderinge van de staaten deser provintie, die gehouden

sal werden op dingsdagh naestcomende, den 16 deser, in brengen; midlerwijlen konnen wij UEd. Gro. Mo. verseekeren, dat het bekommerlijcke voorwerp van UEd. Groot Mo. voorsz. missive de gedachten der welgemelde heeren staaten ganschelijck occupeert, alsmede dat de conferentie ten fine van UEd. Groot Mo. voorgeslagen, bij haar Ed. Mo. volvaardiglijk sal werden aengenomen en de commissie daertoe ten gemelde dingsdage geordineert; ondertusschen geven wij UEd. Groot Mo. in bedenken, of niet tot de meeste acceleratie derselver commissie en conferentie soude strekken, in dien de heeren UEd. Groot Mo. gecommitt., geadsisteert in de persoonen hun desulke wercken verstaende, sich ten spoedigsten herwaarts aan vervoechden, omme alhier, naar genomen oogenschijn en goede informatie, soo pressante en hooghdienstige besoignes te perfecteren; doch ingevalle UEd. Groot Mo. daar over andere consideratien mochte hebben, versoecken wij dat haar Ed. Mo. van deselve, mitsgaders van de tijt en plaats der bijeenkompste jegens den voorgedachten dingsdag of soo haast doenlijck mogen werden verstendigt.

De staten van Utrecht magtigden in hunne vergadering van den $\frac{16}{26}$ van die maand de heeren van Dijckvelt, van Zuylenstein en van der Dussen, om met de gecommitteerden der staten van Holland te onderhandelen over de versterking van de beide provinciën. De gecommitteerden van Holland Bosvelt, Bonier en Mey waren den 26 reeds in Utrecht, en zij kwamen met die van Utrecht overeen, dat het noodig zoude zijn een onderzoek op het terrein zelve te doen. Deze laatsten werden den $\frac{18}{28}$ Januarij gemagtigd »omme die reyse (van de Grebbe af voorbij Amersfoort tot de Zuiderzee) en oculaire inspectie met de heeren Hollantsche gecommitt. te doen", en »vermits den heere out-borgerm. van Dam grondige kennisse is hebbende van de waterloop ende landen daer omtrent gelegen, is sijn Ed. bij haer Ed. Mo. versocht om met sijne consideratien en advis de voorsz. heeren gecommitt. te adsisteeren."

In het laatst der maand Januarij had de inspectie van de landstreek tusschen de Grebbe en de Zuiderzee, en van de Lek tot den Hinderdam plaats; de veldmaarschalk Wirts en twee ingenieurs, Barnard de Roy en Hugo Ruysch, vergezelden de gecommitteerden der beide provincien.

In de vergadering der staten van Utrecht van den $\frac{23\text{ Januarij}}{2\text{ Februarij}}$ werd een schriftelijk rapport over deze inspectie ingediend, hetwelk hier in zijn geheel opgenomen wordt:

»Nae dat de heeren gecommitt. van de provincien van Hollandt ende van Utrecht, nevens den heere veltmaerschalck Wurts, int bijwesen van eenige ingenieurs, op den 19 en 20 Januarij hadden geinspecteert de gelegentheyd van de Grebbesluys, ende het water te beyden sijden van deselve gepeylt, (conform het verbael daer van gehouden), ende soo voorts de grift naer Veenendael, besien den Rooijen Haen, Slaperdijck ende het begin van de Schouderbeecke grift, oock eenige informatien genomen van verscheyde persoonen in die quartieren bekent, met wat cours deselve beecke voort naer Amersfoort is loopende, ende hoedanigh het met de landen van daer tot aen Amersfoort, ende weder met die van Amersfoort tot aen de Zuyderzee is gelegen, hebben deselve vermeynt niet buyten aparentie te sijn, dat door 't water, bij een hooge riviere uyt den Rhijn in te laten, ende door het water uyt de lage landen omtrent Wageningen ende Veenendael gelegen affsackende, mitsgrs. door het opstouwen van de beecken ende griften door ende om de stad van Amersfoort exonererende, een brede strecke lants van de Grebbe tot Venendael off den Roden Haan, ende van daer tot Amersfoort ten beyder seyden van de Schoorderbeecke grift onder water soude konnen worden gestelt ende onderhouden, voornaementlijck ingevalle hetselve op een plaetse off twee door een dwarsdijck konde worden opgehouden. Dat oock door 't selve middel, alsmede door 't water uyt de Zuyderzee in te laten, alle de landen om Amersfoort ende tot aen de Zuyderzee souden konnen worden geinundeert. Twelck practicabel bevonden wordende, ende een

werck aen ende voor de Grebbe sluys, als mede een voor het begin van de te maken dijck, mitsgaders noch een voor den dijck bij Bunschoten gelegen, geleyt sijnde, de vijand van die sijde alle de passagie naer de provincie van Utrecht soude wesen belet.

Ende dat derhalve raedsaem soude wesen, door het inlaten ende opstouwen van het voorsz. water een pertinente proeve daarvan te nemen, ende alles door ingenieurs te laten besichtigen ende affpeylen. Dat oock om den vijand, ingevalle deselve, 'tgeene God verhoede, quame in te breecken, te beter te konnen stuyten ende opte houden, de stadt van Wageningen behoort te worden versterckt ende van alles voorsien.

Maer dat vooral moge worden sorge gedragen, dat alles wat kan dienen of werden bijgebracht, om den vijand het passeren van den IJssel te beletten, met den eersten ende sonder eenigh vertreck in het werck worde gestelt.

Waernaer de opgem. heeren gecommitt. den 21 Jan. besichticht hebbende de gelegentheyd van Vreeswijk, genaemt de Vaert, mitsg. van den Vaertschen Rhijn, van daer tot aen de stad van Utrecht, oordeelden de ingenieurs, dat aen de oostzijde van de Vaert, daer de vervallen schans gelegen is, een groot hoornwerck tot beschermínge van de sluyzen en dorp, mitsg. tot verhinderinge van het passeren van den Vaertschen Rhijn soude behooren te werden geleght, ende dan voorts den Rhijndijck, leggende te westen vant water, van de Vaert aff tot aen de stad Utrecht, geretrencheert; ende bij inspectie van de Vecht bevonden sijnde, dat van de stad aff tot aen de Nieuwesluys off daeromtrent, niet alleen de dorpe van Zuylen ende Maersen, mitsgaders de menichfuldige speelhuysen, alle leggende aan de oostzijde van de riviere, het retrencheren ende bewaren van deselve zeer difficiel ende van excessive costen souden maken, maer dat daerenboven doorgaens aen deselve sijde veele hooge landen langhs de riviere sijn gelegen, ende ter contrarie de gronden aen de westzijde van deselve, op dewelcke het retrenchement soude moeten

worden gemaeckt, soo laegh, de vijand de hooge kant ingenomen hebbende, het retrenchement onmogelijck soude konnen worden gedefendeert; derhalven souden de ingenieurs van advis sijn, dat bequamelijcker ende tot grooter dienst het retrenchement van de Giltpoort aen de Steenstraet off daeromtrent aen de voet van de hooge off langs de laage landen soude konnen worden getrocken op de Nieuwesluys off een weynigh daer beneden, ende dat dan de leege landen, buyten tselve blijvende, geinundeert, ende dat dan van de Nieuwesluys tot aen den Hinderdam een retrenchement op de westsijde van de Vecht soude konnen werden geleght.

Oock wiert geoordeelt, dat de gelegentheyd van den tijd niet toe en laet om sijn gedachten te laten gaen tot het op nieuws fortificeeren van de stad van Utrecht, ende daerom raedsamer soude sijn de jegenswoordige wercken van deselven soo veel doenlijck te helpen ende te verstercken, ende dat derhalven op de wallen, tot defensie van de oude bolwercken, eenige platte formen souden konnen werden gelecht.

Dat voor de Wittevrouwenpoorte een groot croon off hoornwerck soude konnen worden gemaeckt.

Dat de bolwercken souden moeten worden gereparcert ende aen ende in deselve noch eenige klijnicheden tot defensie van deselve gemaeckt.

Ende tusschen deselve bolwercken eenige ravelijnen geleyt.

Dat oock de voorsteden buyten de Weerd ende Tollesteegh met ravelijnen off een swaer retrenchement souden behooren te worden versorcht.

Oock tusschen den Vaertschen ende den Crommen Rhijn geleght een suffisant werck.

Ende dan de westsijde van de stad met ravelijnen voorsien.

Ende dan noch een contrescharp ofte bedeckte wegh om de stad geleyt.

Eyndelijck is bij de heeren gecommitt. van Holland seer ernstigh gerecommandeert ende wort bij U Ed. Mog. gecommitt. oock seer nodigh geacht, om verscheyde wichtige consideratiën

ende redenen, dat de fortificatien van het casteel tot Duyrstede mogen werden gerepareert ende, sooveel eenichsints doenlijck, verbetert off versterckt [1])."

De staten besloten hierop, om de gecommitteerde leden te gelasten, »om door de personen hun des verstaende en op de maniere mondel. voirgeslagen, de platen (plaatsen) en rivieren voornt. nader te doen inspecteren."

De gecommitteerden der staten van Holland gaven verslag van hun onderzoek in de vergadering der genoemde staten van den 6 Februarij. Daar dit verslag slechts in enkele punten verschilt met het bovenvermelde, zullen wij daaruit alleen die punten overnemen.

Over de stad Utrecht meldt dit verslag het volgende:

»Edele Groot Mog. heeren, dit voormiddags verhandeld zijnde, hebben wij, om den namiddag niet vrugteloos te laaten doorloopen, met den heere veldmarschalk de stadswallen omgegaan, en naauwkeurig gelet op den toestand der selver, mitsgaders der bolwerken, graften, ravelijnen, halvemanen &c., en bevonden, dat die stad t' eenemaal in een ordentelijke defensie te brengen, een saake soude weesen van overgroote kosten, en waartoe veel tijds soude moeten gespendeert worden.

Maar is de heer veldmarschalk van dat sentiment, dat men drie saaken hoord te doen, als eerstelijk, het afhouwen van alle plantagien, tuynen, boomgaarden &c., en het omwerpen van alle huysen, speelhuysen, tuynhuysen &c.

Ten tweeden, dat men de vervallen buitenwerken weeder op soude maaken en in defensie brengen.

En ten derden, om daar uit niet alleen wel te kunnen

---

1) In de resolutiën van gedeputeerde staten van Utrecht van den 25 Februarij / 6 Maart 1672, leest men:

Declaratie van verschot en vacatie van de heeren van Dijckvelt, van Zuylensteyn, van der Dussen en van Dam, verschooten en gedaen de inspectie tot de fortificatien, retrenchementen deser provincie in de jongstl. maant Januarij, monteerende de som van 672 gulden 14 stuivers.

De ingenieur de Roy ontving 2 rijnsguldens en 12 stuivers.

doen ageeren, maar die ook van de wallen te kunnen secondeeren, op verscheide plaatsen borstweeringen, nu veeltijds van steen zijnde, van aarde te maaken, en daar agter eenige epaulementen op te setten, en die uit de aarde van de wal, doorgaans seer breed zijnde, te vinden."

Over de versterking van af de Vaart tot Utrecht, vinden wij daarin de volgende bemerkingen.

Sondag den 31 namiddags zijn wij van de stad Utrecht gereeden langs de Rhijnsche vaart na het dorp van Vreeswijk, geleegen aan de riviere de Leck, en oordeelden, dat een retranchement geduurig langs de voorsz. vaart van veel kosten en tijdverquisting soude zijn, maar dat men voor de sluysen aan de Vaart behoorde te leggen een kroon- of hoornwerk, te weeten aan de oostzijde.

Dat wijders de oostzijde van de voorsz. vaart, meest laag land zijnde, onder water geset soude moeten worden, behalven te Jutfaas, daar de landen hooger zijn, alwaar oostwaart van de brugge een werk soude kunnen gemaakt worden; en dan voorts tot Utrecht aan de westzijde een borstweering met een dubbeld banket gemaakt worden, om daar agter den vijand het overkoomen te beletten, en dat men voor de Stolsteegpoort, tusschen den Krommen Rhijn en Vaartsche Rhijn, een fort soude leggen."

In deze vergadering werd een brief voorgelezen van de staten van Utrecht van den $\frac{25\text{ Januarij}}{4\text{ Februarij}}$, luidende als volgt:

»Wij hebben naer ingenomen rapport der heeren onse gecommitt. tot de conferentie met de heeren bij UEd. Gro. Mo. affgeschickt, nopende het verstercken der stad Utrecht ende 't maken van een retrenchement in onse provintie, goetgevonden hetselve besoigne te doen continueren, ende gedachte heeren onse gecommitt. geauthoriseert, om door hun des verstaende de gelegentheyd der besichtighde plaetsen ende landerijen nader te doen inspecteren ende ons te dienen van bericht.

Wij souden gaerne soo gewichtigen saecke nae haer belange

ende vereysch bevorderen ende verijlen, ende versoecken derhalven gansch vrundnabuerlijck, UEd. Gro. Mo. gelieven hare gecommitt. te bequamen om 't selve besoigne nevens d'onse te vervolgen ende te perfecteren, alsmede te machtigen omme te helpen delibereren."

De staten van Holland magtigden daarop »den heere van Wassenaar, uit de ordre van de ridderschap, mitsgaders de heeren Leyden en Leeuwen, Andries de Graaf, Hieronimus van Beverningk, Johan van der Croef en Jacob van Houte, respective burgermeesteren der steeden Leyden, Amsterdam, Gouda, Schoonhoven en Alkmaar", om met de gecommitteerde raden de zaak verder te behandelen en tot eenen goeden uitslag te brengen; zij schreven aan de staten van Utrecht en stelden hen voor, om de onderhandelingen in 's Gravenhage te vervolgen, maar in geval daartegen bij die staten bezwaren bestonden, werden de bovengenoemde heeren gemagtigd om uit hun midden drie leden te benoemen, ten einde in Utrecht de zaak verder voort te zetten.

De staten van Utrecht magtigden daarop in hunne vergadering van den $\frac{5}{15}$ Februarij hunne afgevaardigden in de vergadering der staten generaal, »om over 't selve subject met de heeren haer Ed. Gr. Mo. gecommitt. (van de provincie Holland) sonder uytstel nader te confereren, haar Ed. consideratien en voorslagen, soo nopende het werck selve, als de geldenen tot verval der onkosten nodigh, te ontfangen en over te nemen, en hun alles ten spoedighsten bekent te maken, om nae deliberatie daarop ten principalen te resolveren en concluderen, sullende de ged. heeren gecommitt. daernevens werden toegesonden copyen van alle missiven, besoignes, rapporten en projecten, die tot instructie van haer Ed. eenichsints souden mogen off konnen dienen, en sal dese haer Ed. Mo. authorisatie aen de heeren staten van Holland en Westvrieslandt bij missive werde gecommuniceert."

De uitslag der onderhandelingen, welke toen tusschen de wederzijdsche afgevaardigden plaats gehad hebben, wordt ons

bekend gemaakt door de verslagen, die daarvan gegeven zijn in de vergadering der staten van Utrecht van den $\frac{16}{26}$ Februarij, en in die van de staten van Holland van den 25 Februarij, welke hier in hun geheel medegedeeld worden, dewijl men daaruit ziet, dat men toen reeds verschil begon te krijgen over het aan te nemen verdedigingsstelsel, hetgeen later de oorzaak was van het afbreken der onderhandelingen.

Het eerstgenoemd verslag maakt den inhoud uit van eenen brief, welken de gecommitteerden der staten van Utrecht den $\frac{13}{23}$ Februarij uit 's Hage aan die staten schreven.

» Wij sijn, ingevolge UEd. Mo. resolutie van den 5 deser, op voorleden saterdagh in besoigne getreden met de heeren gecommitt. uyt de provintie van Holland (int bijwesen van den heere veltmaerschalk Wirts), ende gisteren voor ende nademiddagh daerinne gecontinueert over het subject van het fortificeeren der stad Utrecht ende retrencheren van een gedeelte der provintie, oock bij die occasie gesocht te verstaen haer Ed. Gr. Mog. consideratien ontrent het voorsz. werck, ende de costen daartoe nodigh bij wie te supporteren, omme te cunnen dienen tot UEd. Mo. nadere deliberatien. Wij en hebben niet anders cunnen ondervinden, off de heeren van Holland sijn niet alleen genegen tot het verstercken van de Vaert, het retrencheren van daer off tot de stad Utrecht toe, het fortificeren van dien, ende voorts het maecken van een retrenchement aen de oostsijde van de Vecht, langhs de lage landen tot de Nieuwersluys toe, ende van daer voorts aen de westzijde nevens die voirschreven riviere, maer oock noch daerenboven tot het retrencheren ende verstercken van de Grebbe off over de stad Amersfoort tot de Zuyderzee toe; maer alsoo all het geene voorsz. is van groote importantie ende costen, dat oock noyt pertinent besteck, veel min overslagh van costen zijn gemaeckt, soo oordeelen haer Ed. Gr. Mo., dat ten spoedighsten door ingenieurs ende andere, haer diens verstaende, behoort te worden gemaeckt een pertinent besteck van alles, met overslagh van costen, omme, hetselve

gedaen, alsdan wedersijts tot het eene ende andere nader te cunnen werden geresolveert. Maer, Ed. Mo. heeren, wij moeten hier bij brengen de meeste difficulteyten, die ons ontrent dit besoigne sijn ontmoet, als eerstelijck, dat wij de heeren van Holland wat difficil hebben gevonden omtrent de fortificatie der stad Utrecht, ende voornamentlijck aen de westzijde; doch bij ons sijnde voorgebracht, soo nootsaeckelijck het sij, dat de stad Utrecht niet alleen aan de oostsijde, maer oock aen de westsijde ende elders worde gefortificeert, oock wat swarigheyd was te wachten, indien (dat God verhoede) de vijand het retrenchement quame te forceren, door te trecken, ende bij gevolge de stad op sijn-swackste aen te tasten ende te vermoesteren, die sich alsdan daer van verder souden dienen, ende de goede ingesetenen ende hare middelen misbruycken om de stad aen alle kanten te fortificeren, aldaer *sedem belli* oprichten, die, geene riviere meerder hebbende te passeren, wellicht verder progressen in de provintie van Holland souden kunnen doen, ofte ten minste een groot gedeelte van dien onder contributie setten, tot genoeghsame ruine van ons algemeyne lieve vaderland, aen welcke voorsz. redenen de heeren van Holland veel schenen te defereren, ende tot contribueren van penningen genegen, waerover nader te convenieren, als de ingenieurs bestecken gemaeckt, ende provisionele overslagh van costen, daertoe nodigh, gedaen sal sijn. De tweede saeck van importantie in desen is, dat wij claerlijck hebben ondervonden, dat de heeren van Holland van opinie sijn, dat men de fortificatie langhs de Vecht niet vorder behoorde te continueren, dan tot Vreeland off daeromtrent toe, dat men van daer met een retrenchement konde lopen tot aen het Horstermeer, van voorsz. meer tot het Naerdermeer, ende dan voorts met gelijck retrenchement tot aen de stad Naerden (leggende tusschen beyden eene schanse), dat de fortificatie van die voorsz. stad mochte worden verbetert, ende van daer noch een gelijck retrenchement gemaeckt met eene schantse, als voorn, tusschen beyde, tot aen de Zuyderzee toe. Wij hebben niet duysterlijck

kunnen verstaen, dat de heeren van Holland hare meyninge was, dat hare Ed. Gr. Mo. contribueren tot de fortificatie van de Grebbe tot beneden aen de Zuyderzee toe, alsmede van de stad van Utrecht, soo wel van de oost, west, als andere canten, oock de Vaert en het doorgaende retrenchement, UEd. Mo. van gelijcke behoorden te betalen tot de fortificatien in Holland omtrent Naerden te maecken; ende alhoewel wij claerlijck hebben aengewesen het groot onderscheyt, dat er is tussen het eene ende het andere werck, ende dat geene ofte weynige landen van onse provintie daerdoor sullen werden gedeckt ende van overval der vijanden bevrijdt, soo hebben wij nochtans niet kunnen mercken, dat de heeren van Holland van die pretensie affwijcken, maer is alles uytgestelt tot UEd. Mo. nadere resolutie, en dat alvorens die voorsz. bestecken gedruckt ende een overslagh van costen sal sijn gedaen. Wij en hebben ons niet gequalificeert gevonden om verders in desen te cunnen procedeeren, ende sullen affwachten wat UEd. Mo. ons verders in desen sullen gelieven aen te bevelen.

Waarop besloten werd, »de heeren op den [1]) Jan. voorleden, desen aengaende gecommitt., wijders versocht ende geauthoriseert, omme, alvorens verder te resolveren, door hun des verstaende te doen maken pertinent besteck ende overslagh van kosten, die tot het voorsz. werck sullen werden vereyscht, ende haer Ed. Mo. te dienen tot bericht ende advys."

Het verslag aan de staten van Holland, vindt men in de notulen der vergadering dier staten van den 25 Februarij:

De heer burgemeester van Leyden, van Leeuwen, heeft uit den naame en van weegen de heeren haar Edele Gr. Mog. gecommitt. ter vergaderinge gerapporteert den uitval van de conferentie, agtervolgens en tot voldoeninge van haar Edele Groot Mog. resolutie van den 6 deeser loopende maandt, met gedeputeerden van de heeren staaten 's lands van Utrecht ge-

1) Waarschijnlijk den 16e.

houden over het retrencheeren, soo van de rivieren de Vecht als van de Rhijnsche vaart, mitsgaders ook over het fortificeeren van de stad Utrecht.

Waar op gedelibereert en in agtinge genoomen zijnde, dat in de voorsz. conferentie bij de gemelde heeren gedeputeerden van Utrecht openinge was gedaen, dat met apparentie van succes, ordre soude konnen worden gestelt op het ophouden van het waater afdaalende door de Grebbe in de Neder-Rhijn, het geene dat soude konnen overstroomen de omleggende veenige en moerige landen, en dat den Slaperdijk, geleegen even booven het dorp Veenendaal, doorgesneeden zijnde, het waater meede soude konnen werden geperst om te overstroomen de daar rontom geleegene laage veenagtige landen tot aan de stad Amersfoort, die meede door het opstoppen en ophouden van de beeken, door de voorsz. stad vloeijende, meest onder waater souden konnen werden geset, gelijk ook de voorsz. stad door het laage land strekkende langs de riviere de Eem tot in de Zuiderzee, door het leggen van een of meerder bequaeme sluisen, door inlaatinge van het zeewaater, bij noot soude konnen worden geinundeert, en voorts die gantsche landstreeke langs en geduurende de voorsz. geinundeerde landen soude behooren te werden getrancheert, waar door dan de gantsche provincie van Utrecht soude worden gedekt, en onder Godes zeegen in securiteit gebragt, of het quame te gebeuren (dat God verhoede), dat aldaar de staat, na doorbreekinge van vijanden, wierde geattaqueert, mits dat op sommige plaatsen eenige beschansinge, fortificatien en redouten wierden gelegt.

Dat voorts, vermits de ondiepte van den Neder-Rhijn of Lek, met gedeputeerden van de heeren staaten van Gelderland in conferentie behoorde te worden getreeden, en met deselve geconcerteert, hoe men, de nood sulks vereischende, de Betuwe op de bequamste maniere soude konnen laaten inundeeren van de zijde van de Waal, en deselve soodanig doorstecken, dat het waater deselve mogt koomen te bedekken.

Dat meede de voorsz. gedeputeerden hadden geconsidereert,

dat het retrancheeren van de Rhijnsche Vaart en Vecht niet genoeg soude weesen geperfectioneert en de provincie van Holland daar mede gedekt, ten zij het selve quaame te werden geprolingeert tot aan de Zuiderzee, het geene haares oordeels het best soude geschieden, soo het voorsz. retranchement wierde gecontinueert langs de Vecht tot aan de Horstermeer, en van daar door het laage land tot aan de Naardermeer, en van daar aan de al bereids geconcipieerde fortificatiën die men voor heeft te maaken aan en ontrent de stad van Naarden tot aan de voorschreeve Zuiderzee wierde gehegt: is verstaan en geresolveert, dat de gemelde heeren, haar Edel Groot Mog. gecommitteerden, ook tot alle de voorsz. saaken, en voorts tot alle het geene wijders en meerder bevonden sal werden te konnen dienen tot securiteit van den lande van Holland en West-Vriesland door het fortificeeren van de stad van Schoonhoven en andersints te sullen konnen dienen, en tot de conferentien, voor soo veel des noods zij, over eenige der voorsz. saaken met de gedeputeerden van Gelderland en met die van Utrecht nader te houden, specialijk sullen werden geauthoriseert, met magt, om op alles, soo met die van Utrecht, als ook met die van Gelderland voornoemt, op approbatie van haar Edele Groot Mog. te moogen adjusteeren en sluiten, ook vervolgens het beslootene met alle moogelijke spoet te doen in het werk stellen en ten effecte te brengen.

Uit deze stukken blijkt, dat er zich verschil in denkbeelden bij de wederzijdsche gemagtigden over de voorgenomene versterkingen openbaarde. Die van Holland beschouwden het maken der Grebbelinie als de hoofdzaak en maakten eenige zwarigheid om de stad Utrecht aan de westzijde te versterken. Daarentegen meenden die van Utrecht, dat zij niet moesten deelen in de onkosten wegens het versterken van de stad Naarden. Men besloot echter voor alles eene begrooting van kosten enz. te maken.

De oorlog met Frankrijk meer en meer dreigend wordende, drongen de gecommitteerden van Holland aan op het spoedig

tot stand brengen der voorgenomene versterkingen, maar vooral weder op de Grebbelinie, gelijk blijkt uit het navolgende uittreksel uit de notulen der vergadering der staten van Utrecht van den $\frac{18}{28}$ Februarij.

»De heeren op den .... gecommitt. omme te openen ende leesen alle secrete missiven, ter vergaderinge ingebracht hebbende een missive, geschreven bij de heeren aenwesende gecommitt. in de staten-generael, geschreven in den Hage den $\frac{16}{26}$ der loopende maand, luydende als volght:

De heeren gecommitt. van de staten van Holland hebben ons huyden versocht tot een nadere conferentie over de bekende fortificatien enz., ende ons daer voorgehouden, dat het voorsz. werck haest vereyst, het weder beginnende te ontlaten; dat men ten eersten doenlijck behoorde int werck te treden; wij hebben daerop geantwoort, dat van gelijck gevoelen waren, ende daeromme de heer secretaris Nijstad ten spoedighsten naer Utrecht was vertrocken, omme sonder tijdversuym voorts te voltrecken hetgeene noch voor 't begin van 't werck nodigh is te geschieden, ende dat wij sijn E. ten dien eynde nader souden aensoecken; die heeren oordeelden, dat men geduyrende dit nader ondersoeck behoorde voort te gaen met het aenhangen der deuren aen de Grebbesluis, om het binnewater te cunnen ophouden, oock naer beneden alles prepareren, om schielijck de beecken te kunnen opstoppen ende gebruycken om de landen onder water te setten, ende wat van diergelijcke meerder is; dat men eene schielijcke overval van vijand soude konnen crijgen, ende beter bij tijds, als te laet behoort te vigileren. Wij geloven, dat hiertoe niet weynigh aenleydinge heeft gegeven, het geene wij van buyten aff verstaen, als dat monsieur Mombas gisteren uyt Vranckrijck hier is gecomen, ende onder andere rapporteert, dat het groote desseyn aldaer soude leggen om den IJssel te passeren ende, was 't mogelijck, de provintie ende stad van Utrecht te vermeesteren; dat de prince van Condé onder andere discoursen tegens hem hadde gezegt, dat hij verstond, dat de staten van Holland en Utrecht

deden maken een retrenchement door de provintie van Utrecht over Naerden tot in de Zuyderzee toe, om haer te dienen voor eene linie van retraitte. Diergelijcke rapport doet ook seecker neeff van de heere van Beuningen, mede onlangs uyt Vranckrijck gecomen. God de Heere wil geven, dat hare groote dessеynen te niet lopen ende tot hare schande vervallen. Edele Mogende heeren, wij vinden ook becommernisse bij die heeren, in cas van 't voltrekken der fortificatien, hoe men best sal beletten, dat de vijand de Betuwe niet in en breeckt, ende daerdoor verdere progressen naer beneden doet. Wij sullen op 't geene voorsz. is U Ed. Mog. resolutie ende nadere ordre affwachten, ende alsoo bidden, dat God de Heere UEd. Mog. personen en regeringe gelieve te segenen.

Waarop gedelibereert, is goetgevonden te rescribeeren de volgende missive:

Wij hadden al voor de receptie van Ul. missive van $\frac{16}{26}$ deser, door onze gecommitt. de ordre doen stellen, dat verscheyde ingenieurs sijn afgesonden, om te Wijck aen de Grebbe ende van daar op Amersfoort ende naer de Zuyderzee, mitsg. aen de vaarte om de stad van Utrecht, ende langs de laege landen bewestende Utrecht, over nacht ende dagh met soo veel spoet als mogelijck nader inspectie van de gelegentheyd te nemen, de hooghten ende verval pertinentelijck te pijlen, mitsg. te adviseren, waer ende wat wercken alom souden behooren te werden gemaeckt, alsmeede een overslagh van de kosten daertoe gerequireert, ende sullen deselve ingenieurs tot het voltrecken van alle 't voorsz. onophoudelijck doen aenmanen ende die, soo haest wij haerl. berigt sullen hebben becomen, Ul. dat overseenden, met verclaringe van onse intentie daer omtrent, ende verder authorisatie om de besoignes, die op dat subject met de gecommitt. van Holland gehouden worden, te bevorderen ende te perfecteren; maar ondertusschen connen wij niet naelaten Ul. aen te bevelen, om door alle doenlijcke goede officien ende instantien te wege te brengen, dat sonder uytstel alle middelen werden aengewent ende int werck gestelt, om niet alleen

den IJssel door retrenchementen, redouten en forten te voorsien enz."

De staten van Holland besloten den 2 Maart om de stad Naarden te versterken, op de wijze, zoo als dat den 19 Januarij ll. besloten was, en gaven last aan hunne gecommitteerden om dit aan de staten van Utrecht mede te deelen, »voor soo veel de intentie van haar Edele Groot Mog. daar heenen is gaande, dat de heeren staten van welgemelde provincie van Utrecht meede sullen moeten dragen in de lasten, die ter saake van de fortificatien van de voorsz. stad Naarden gesupporteert staan te werden."

De »modellen van fortificatien" van alle voorgenomene versterkingen en de »pertinente overslagen van de onkosten, die ieder derselve wercken soude komen te beloopen, mitsg. hoeveel arbeyders daertoe souden werden gerequireert," werden in de vergadering der staten van Utrecht van den $\frac{22\text{ Februarij}}{3\text{ Maart}}$ ingebragt, en eene commissie benoemd, bestaande uit de heeren »van Dijckvelt, Ruysch, van Schonauwen, van Mijnden, van Wulven, van Sandenburgh, out-borgermren. Booth, Foeyt en van Dam ofte Schaack, den best van dien konnende van haer beyden," om de stukken te onderzoeken en rapport uit te brengen.

De heer van Dijckveld stelde in de vergadering der gedeputeerde staten van den $\frac{25\text{ Februarij}}{6\text{ Maart}}$ voor, om den heer N. Noirot, raad en rentmeester van den prins van Oranje, van de domeinen Steenbergen en Roosendaal, uit te noodigen, om in Utrecht te komen, ten einde bij het beoordeelen der ontwerpen behulpzaam te zijn. De navolgende brief werd dadelijk met een expresse afgezonden:

»Miderwijlen dat wij delibereren over het fortificeren der stadt Utrecht en retrencheren van eenigh gedeelte deser provintie, werdt ons kennelijk, dat UE. t' andere tijden daer over sijt geroepen en geadviseert geweest, en alsoo wij gaerne van UEds. considcratien dien aangaande werden gedient, alvorens eenige resolutie over de forme van de geresolv. fortificatien

en retrenchementen te arresteeren, hebben wij goetgedacht UEd. mits desen het selvige te noteficeren, en nevens dien, dat ons hoochlijck aengenaem sal sijn, soo wanneer UEd. ten aller spoedighste een keer herwaarts ten fine voorn. gelievet te doen."

De heer van Wassenaar deed in de vergadering der staten van Holland van den 4 en 5 Maart verslag van het verhandelde over de versterkingen, en daarop werden de gecommitteerden gelast, om »de onderhandelingen over de voorgenoomen fortificatie ontrent de Grebbe ten spoedigsten te voltrekken, en daar op met de gemelde heeren gedeputeerden van Utrecht, soo haast doenlijk, een goed besluit te maaken, ook vervolgens het beslotene met concert en communicatie van de heeren gecommitteerde raaden op het spoedigste te doen in het werck stellen en effectueeren."

Hieruit ziet men weder, dat de staten van Holland vooral het versterken der Grebbelinie wilden doorzetten.

In de vergadering der staten van Utrecht van den $\frac{29\ \text{Februarij}}{10\ \text{Maart}}$ gaven de heeren, die den $\frac{22\ \text{Februarij}}{3\ \text{Maart}}$ benoemd waren tot het onderzoeken der ontwerpen, te kennen, dat de gemagtigden van Holland in Utrecht zouden komen, om de zaak aldaar tot eene beslissing te brengen. Zij verzochten »haer Ed. Mo. salutaire intentie, nopende de voorsz. projecten en overslagen van fortificatien en retrenchementen, alsmede de onkosten, die daerinne sullen moeten werden gesupporteert, te mogen verstaen, omme sich int confereren met de heeren Hollandsche gedeputeerden punctuelijck daarnaar te konnen gedragen," waarop zij de navolgende instructie ontvingen:

Omme de saecke op de conferentie met de heeren Hollandsche gedeputeerden soo veel doenlijk daer heenen te dirigeren, ten eynde bij resultat harer conferentie en vervolgens op wedersijts rapport bij de staten van Holland en haar Ed. Mo. als 't heylsaemste en apparentste van 't verhoopte succes te reusseren, werde vastgestelt en gearresteert, dat vooreerst en al bij onderlingh concert, aller effectivelijck en met de meeste volvaerdigheyd sal werden gecontribueert, wat eenighsints tot

versterckinge van den Issel en verseeckert belet van vijantlijcke overkomste, soo door retrenchementen en andere dienstige wercken ten noodiger plaetse te leggen, als met een sufvisant corps d'armée, gecommandeert door ervarene krijchsoversten, bij ontrent deselve riviere te formeren, eenighsints soude konnen werden int werck gestelt; dat mede de Grebbe sluys werde voorsien met een bequaeme schanse, hoornwerck off tenaille, soo als op oordeel van de meeste ingenieurs dienstigh en resistentie sal werden bevonden, en voorts bij alle mogelijcke middelen, de gansche lantstreeke van de Grebbe af tot aen en om Amersfoort en verders op Bunschoten, soo door inlatinge van rijn- en zeewater als door opstouwinge van beecken en watervlieten daer ontrent, geinundeert, mitsg. alle hooge en droogh blijvende passen en advenuen, soo aen den Rooden Haan, Meersbergerweg en Heyligerbergh, als andere, op de gevoegelijckste en weerbaerste wijse, beschanst, omme daerdoor bij vijants overkomste over de Issel (die God genadelijck verhoede), desselffs verder intoch te verhinderen, immers soo veel mogelijck difficil te maken; daer en boven de stad van Wijck en desselfs casteel versterckt, en de stad Utrecht in der beste forme naer de situatie desselffs, en jegenwoordige tijtsgelegentheyd op 't allerkrachtighste gefortificeert, de Vaert, anders genaemt Vreeswijck, soodanigh met wercken gemunieert, dat de sluysen in den Leckendijck en daar gelegen, in de macht van den staat blijven, verseeckert door het openen derselver, alsmede de sluysen aen den Hinderdam en Sprinckvloet, en 't opstoppen van alle griften en wateringen (waerdoor het binnenwater naer de Vecht en Vaertschen Rhijn wert afgelegt, de landerijen langhs deselve rivieren, en om de stad Utrecht, soodanigh in cas van nood te konnen ondersetten, dat (alle bedenckelijcke passen en aenkomsten gebroocken sijnde) geen reden van vrese (onder Godes genadigen zegen) meer overblijve, dat eenigh vijand verder soude konnen penetreren; en in regard van onkosten over alle de voorsz. wercken mitsg. affgeldinge der te vergraven landen met den

aankleven dien te vallen, dat deselve onder een geproportioneerde verdeelinge bij de staten van Holland en Utrecht sullen werden gedragen, beheltelijck dat de fortificatien aen en om de stad Utrecht bij de regierders derselver stad, onder een convenabel subsidie, daertoe bij de hoochgem. staten te geven, sullen werden geleght, doch dat het lasten in de wercken bij de staten van Holland en Westvriesland geprojecteert, in Holland, om en ontrent Naerden en elders te maken, als tot geen defentie deser provintie, off eenigh gedeelte van dien konnende strecken, sal werden geexcuseert en gedeclineert. De heeren van de stad en steden seyden alle het vorige over te nemen, om, alvorens te resolveren, hetselve aen de heeren hare principalen te communiceeren."

De gecommitteerden deden in de vergadering van den $\frac{5}{15}$ Maart verslag van de gehoudene conferentie, en berigtten, dat de gecommitteerden van Holland te kennen gegeven hadden, dat zij gemagtigd waren, om over het maken der Grebbelinie eene overeenkomst te sluiten, maar niet over het versterken der stad Wijck, en dat zij genegen waren, om over het maken der linie tusschen den Vaartschen Rhijn en de Zuiderzee, onder nadere goedkeuring van hunne lastgevers, een contract te sluiten; waarop de staten van Utrecht besloten, aan hunne gevolmagtigden te gelasten, om vooral aantedringen op het versterken der stad Utrecht en de Vaart, en om te trachten van de Hollandsche gemagtigden te vernemen, welk aandeel Holland in de kosten van het maken der Grebbelinie wilde dragen.

In de vergadering der staten van Utrecht van den $\frac{6}{16}$ Maart, deden de gecommitteerden verslag van de gehoudene bijeenkomst, »dat haer Ed. op gisteren in nader conferentie met de heeren gedeputeerden van Holland sijnde, deselve hadden voorgedragen, dat, dewijle de gansche commissie en opgevolge bijeencomste en conferentien van den beginnen aff geentameert en gebouwt waeren op het fortificeren der stad Utrecht en retrencheren van de rivieren de Vecht en Vaertschen Rhijn, met den aenkleve van dien, uytwijsens de missi-

ven der Ed. Gr. Mo. heeren staten van Holland en West-Vriesland daerover geschreven, en de consideratiën over het retrencheren van de lantstreecke tusschen de Grebbe, Amersfoort en de Zuyderzee maer incidentelijck in die besoignes waren gebracht, dien volgende over het fortificeren der stad Utrecht en aenhooren van dien niet behoorde te werden verschoven, maer voor ten minsten gelijckelijck met en nevens de wercken van de Grebbe aff tot de Zuyderzee te werden gearresteert, en wijders de gemelte heeren gedeputeerden van Holland gesondeert, hoedaanige gedeelte en onder wat conditie de staten van Holland in de lasten dier wercken, met den gevolge van dien, souden van intentie sijn te lasten; twelck bij de heeren Gedeputeerden van Holland in substantie was geantwoort, wel waar te sijn, dat het voorwerp deser conferentie was begonnen van de fortificatiën der stad Utrecht, aen de oostsijde, en retrenchementen ten westen langhs de Vecht en Vaertschen Rijn, maer dat naederhant geconsidereert was geworden, dat door het inunderen der lantstreecke tusschen de Grebbe en Zuyderzee, en beschansen aller advenues in deselve gelegen, de vijand bij quaden toeval den Jssel passerende, buyten den bodem der provintie van Utrecht, en verder van Holland konde werden affgeweert, en op de schrale Veluwe gehouden, dat mede die beschansinge en inundatie seer facilijck en met geringe kosten konde int werck gestelt worden, urgerende ten dien respecte, dat met deselve behoerde voortgevaren te werden, sonder die te binden aen 't fortificeren der stad Utrecht, waerover (voor soo veel de oostsijde derselver stad belanght) en aenhoren van dien, haer Ed. geauthoriseert en bereytwilligh waeren om de conferentie en besoignes te continueren, mits daerinne mede begrepen werden de oostsijde der stad Naerden en retrenchementen ten beyden sijde te maecken, als waer mede die wercken van de Vaert aff beginnende gesloten, en alles wat ten westen Rhijn en Vecht is leggende volkomentlijck gedeckt soude werden, doch dat alvorens daertoe wierde gerequireert nader examinatie van de projecten en

formen, naer de welcke allen die fortificatien en retrenchemenien souden konnen en behooren te geschieden, en in regard der onkosten, die over het een en ander souden vallen, dat de heeren haere principaelen bereytwilligh waeren, om te draegen de volle helfte van de onkosten, die over 't fortificeren, retrencheren, afgelden der vergraven landen en dedommageren der beschadigde, door inundatien van des vijants overkomste over den IJssel, souden moeten worden gelast, wegens alle soodaenige wercken, affgravinge en inundatien, als met onderlinge goetvinden souden werden gearresteert, gemaeckt en gedaen, alleenlijck onder die conditie, de wercken niet anders als met haere communicatie sullen mogen werden geslecht en gedemolieert, in welcken gevalle de helfte van de waerdije der gronden, waer op off in die hadden gelegen, de heeren haere principalen weder soude te bate komen."

Hierop bragten de gevolmagtigden der stad Utrecht groote bezwaren in tegen het onder water zetten der Grebbe vallei; de geëligeerden wilden toestemmen in het maken der Grebbelinie, de edelen deelden in het gevoelen der stad Utrecht, de stad Amersfoort in dat der geëligeerden; maar in de vergadering van den volgenden dag werden de gecommitteerden voor hunne moeite bedankt en van hunne commissie ontlast, terwijl er een brief werd geschreven aan de staten generaal, om op het versterken van de rivier den IJssel aan te dringen.

Al deze onderhandelingen waren dus vruchteloos geweest, het algemeen belang moest hier wijken voor de bijzondere belangen der steden en der stemmende leden in de statenvergadering. De staten van Holland hadden van den beginne af aan zwarigheid gemaakt in het versterken der stad Utrecht, en daar zij vermeenden, dat het maken van de Grebbelinie den vijand verder van hunne provincie verwijderd zoude houden, telden zij de bezwaren, welke zich bij het stellen der inundatiën van de Grebbelinie zouden opdoen, te ligt, en het hoofdontwerp waarover de onderhandelingen zouden gevoerd worden, namelijk de Utrechtsche linie, werd door hen later op den

achtergrond gesteld; die van Utrecht wilden niet deelen in de onkosten tot het versterken van Naarden, hoewel die stad bepaaldelijk tot de voorgestelde linie van defensie behoorde; zij beschouwden het grootsche en nuttige ontwerp der versterkingen uit een bekrompen oogpunt. Ongelukkige regeringsvorm! Het ware te wenschen, dat men in de tegenwoordige dagen geen spoor meer kon ontdekken van die bekrompene denkbeelden, welke de provinciale en stedelijke belangen boven het algemeen welzijn doen stellen.

In het laatst van Maart kwam de ambassadeur der republiek bij den koning van Frankrijk, de heer de Groot, in het vaderland terug; het was dus zeker, dat de staat spoedig aangevallen zou worden, en men begon op nieuw ernstig bedacht te zijn, om de provinciën Holland en Utrecht voor een vijandelijken aanval te beveiligen. De raadpensionaris van Holland, Jan de Witt [1]), gaf in het begin der maand April

---

1) Dat de raadpensionaris Jan de Witt een groot belang stelde in de Hollandsche en Utrechtsche waterlinie, blijkt onder anderen uit de woorden in eenen brief aan Beverningh van den 9den Junij 1672, »Jck hebbe al over jaeren ende daghen gepousseert de voorsieninge op de securiteyt van Hollandt int particulier, boven ende onvermindert de coidate defensie van den staat in t generael", en uit zijnen brief van 4 Augustus 1672 aan de staten van Holland, waarin hij zijn ontslag uit zijne betrekking van raadpensionaris verzoekt, in welken brief de volgende merkwaardige woorden voorkomen, waaruit blijkt, dat de zamenstelling der staten uit zoo vele souvereine leden een hoofdoorzaak was geweest van het verwaarlozen der verdedigingsbelangen. De Witt schrijft: »Soo dat oock de tijd en de geleegentheid eenigermaaten daar is geweest, om den staat in het generael, en voornamelijck meede de provincie van Holland en Westvriesland in het particulier ten besten te sterken, mitsgaders om al het gunt tot teegenweer konde dienen, na vermoogen te versorgen. Met wat applicatie, en aandringende propositien ik de leeden van deese vergaderinge, en ook de andere provincien ter generaliteit daar toe geexhorteert en gebeeden hebbe, sullen de notulen van de heeren, de deliberatien alhier en ter generaliteit van tijt tot tijt bijgewoont hebbende, soo wel als haare memorie, konnen getuigen. En alhoewel UEd. Groot Mog. ook alle goede voorsorge hebben gedraagen met sodanigen promptitude als het mogelijk is geweest, in een ligchaam gecomposeert uit soo veele leeden en van soodanigen constitutie, dat het meerder

aan den afgevaardigde der staten van Utrecht bij de staten generaal, den heer van der Hoolck, te kennen, dat indien de staten van Utrecht de afgebrokene onderhandelingen wilden hervatten, hij zoude bewerken, dat er van wege de staten van Holland een voorstel aan die van Utrecht gedaan werd.

Op dit berigt schreven de staten van Utrecht, in hunne vergadering van den $\frac{26 \text{ Maart}}{5 \text{ April}}$, den volgenden brief aan den heer van der Hoolck:

» Wij hebben met grooter aengenaemheyd opgenomen, hetgeene UEd. missive van den $\frac{25 \text{ Maart}}{4 \text{ April}}$ deses jaers, nopende eene naedere conferentie ten dienste van de provintien van Holland en Utrecht, is behelsende, en sijn en blijven wij overbodigh omme gedachte conferentie hoe eer hoe liever te hervatten; doch ten eynde deselve een vruchtbaer effect sortere, hebben wij goet gedacht, dat UEd. alvorens de speculatien en intentien der heeren staten van Holland en Westvriesland daer omtrent door haer Ed. Gr. Mo. raedtpensionaris wilt onderstaen, en ons met de op morgen avont affrijsende post daervan omstandel. berichten, ten eynde die bijeenkomste en besoignes, daer inne voorvallende, met goede voorbereytheyd mogen werden aengevangen en naer vereysch van den jegenwoordigen toestant van tijd en saecken, ten behoudenisse van ons lieve vaderlant, vervolght ende geperfecteert."

De heer van der Hoolck antwoordde daarop, dat de raadpensionaris hem gezegd had, dat de staten van Holland genegen waren, om eenen voorslag te doen tot het houden van eene nadere bijeenkomst over het bedoelde onderwerp, indien zij wisten, dat die van Utrecht daartoe genegen waren. Daarop werd in de vergadering der staten van Utrecht van den $\frac{28 \text{ Maart}}{7 \text{ April}}$ de volgende brief aan de heeren aanwezende gecommitteerden in de vergadering der staten generaal geschreven:

---

en eerder door de persuasie van de presente en uiterste necessiteit, als door eene tijdige vermaninge, alleenlijk op eene toekoomende dog wel voorsiene swarigheid gefondeert, gewoon is gepermoveert te worden" enz.

» Wij souden naer ingewonnen rapporten van deskundige vermeynen, dat ten respecte van een beduchte overkomste des vijants over den Issel, met apparentie van goet gevolgh, een retrenchement van het Naerdermeer aff, door Anckevcen, Cortehoeff, dwars door Loosdrecht, Maerseveen, Tienhoven, Westbroeck, naer de Blaauwcapel, en voorts de steenstraet een weynigh boven de stad Utrecht, op de daartoe bequaemste uyt te kiesen wegen en landen, soude konnen werden gemaeckt, hetwelck soo door opstoppen van sloten, het binnenwater affleydende, als door het inlaten van zee- en Leckwaeter, met inundatie daerdoor wijd en sijt te geschieden, soodanigh soude konnen werden versterckt, dat die gansche sijde onser beyde provintien daer mede sal wesen gedeckt, geen advenuen aen die kant overblijven, waerdoor de vijandt verhoopen mocht te sullen konnen inbreecken, en geven de wegen van de Naerdermeer aff, genoechsaem alle dier cours lopende en merckelijck boven de landen, die ten wedersijden seer laegh sijn, emmerende, groote aenleydinge om met hoope van succes het gedachte retrenchement te konnen aenvangen en in korten tijd perfecteren, van waer aff hetselve om de oostsijde der stad Utrecht soo veel mogelijck en dienstelijck op de affschijdinge der hooge en laege landen soude konnen werden gecontinueert en ter hoogen plaetsen naer vereysch en toelatinge van tijd verswaert en met suffisante wercken voorsien, mitsgad. van daer voorts tot aen Vreeswijck, anders genaemt de Vaert, vervolght, alsmede, den tijd sulex gehengende, om de westsijde der stad Utrecht gebracht; inmiddels sal naarder met den anderen gedelibereert konnen worden, omme onder beneficie van hetselve retrenchement op de bequaemste en gevoegelijckste wijse te fortificeren; en in cas de heeren staten van Holland en Westvriesland als noch daertoe blijven inclineren, dat de wercken en inundatie van de Grebbe aff tot op Amersfoort en van daer op Spaeckenburgh, in voorige conferentie geprojecteert, mede behoorden int werck gestelt te werden; en sulex naer tijts en plaetsen gelegentheyd doenlijck

geoerdeelt werdende, sijn wij bereyt, om oock daerover met haer Ed. Gro. Mo. gedep. te concerteren en convenieren, van alle het welcke, als sijnde ons eenparigh advijs, wij UEd. authoriseren aen den heere raadpensionaris van Holland openinge te geven, en ons van uw wedervaeren ten spoedigsten te berichten. Hiermede &c."

De kleine steden, Amersfoort, Wijk en Rhenen, protesteerden tegen het versterken van Utrecht, tenzij de Grebbelinie gemaakt en het kasteel van Wijk versterkt werde.

Toen de raadpensionaris in de vergadering der staten van Holland, van den 13^{den} April, kennis gaf van den bovengemelden brief der staten van Utrecht, werd er besloten om de vroeger gecommitteerde heeren op nieuw te magtigen, om met de gemagtigden van Utrecht »in nader conferentie te koomen, en alles te helpen resolveeren en in het werk stellen, het gunt tot securiteyt van beide provinciën tegens alle gevreesde inval der vijanden sal konnen strecken."

De versterkingen van Naarden waren inmiddels door Holland voortgezet, en in de vergadering der staten dier provincie van den 2^{den} April, werd daarvoor 150,000 caroli gulden toegestaan; maar den 16^{den} daaraanvolgende werd er besloten, om de onderhanden zijnde werken te doen ophouden, tot dat de uitslag bekend zoude zijn van de nadere onderhandelingen met Utrecht.

In de vergadering der staten van Utrecht van den $\frac{10}{20}$ April, werden de vroeger gecommitteerde heeren op nieuw gemagtigd, om met die van Holland, welke zich reeds in Utrecht bevonden, te onderhandelen, en werd den kwartiermeester van het regement van Zuylensteyn, B. de Roy, in garnisoen in den Briel, aangeschreven, om zich naar Utrecht te begeven; de heer Daniel Noirot ontving mede eene uitnoodiging om ten spoedigste over te komen [1]).

---

1) Uit eene nota, waarschijnlijk van den afgevaardigde van Amsterdam P. Schaap, berustende onder de papieren van den heer Mr. J. Fabius te Amsterdam, blijkt, dat de ingenieur Paauw en de landmeter Douw

Twee dagen later deden de gecommitteerden verslag van hunne conferentiën met de Hollandsche gemagtigden; deze hadden aangeboden om voor de helft in de kosten te deelen. De staten van Utrecht besloten daarop hunne gemagtigden last te geven, dat zij pogingen moesten in het werk stellen, om Holland een grooter aandeel in de kosten te laten betalen, maar zoo dit niet gelukken mogt, werden zij gemagtigd op de vastgestelde grondslagen een contract te sluiten, »mits onder de onkosten comprehenderende het dedommagement aller dergenen, die soo door leggen der wercken als inundatie der landen voor de presente en aenwesende noot werden beschadight," en tevens daarbij te bepalen, met welke »middelen ende macht van volck, canon ende verdere behoeften," de werken verdedigd moesten worden.

Toen dit besluit genomen was, bragten de afgevaardigden van Amersfoort de twee volgende resolutiën van de regering dier stad ter vergadering in:

»De regeerders der stad Amersfoort, gehoort het rapport van de heeren gecommitt. ter beschrijvinge, alsmede de lecture van het verbael bij de heeren gecommitt. van Holland ende Utrecht opgestelt, wegens haere bevindingen van de Grebbe sluys tot de stad Amersfoort, ende van daer tot aen de Zuyderzee, als mede van Vreeswijck ofte den Vaert, langhs den Vaertschen Rhijn, tot aen de stad Utrecht, alsmede langhs de Vecht, hebben haer Ed. goetgevonden ende geresolveert de heeren haer gecommitt. ter beschrijvinge te belasten, in cas haer Ed. Mo. mochten comen te verstaen ende te resolveren tot het maecken van eenige wercken ende fortificatiën, tot verseeckeringe van de stad Utrecht, met buytensluytinge

---

den 22en April 1672 een nader onderzoek op het terrein gedaan hebben, en dus dien ten gevolge bepaald werd, dat men slechts versterkingen behoefde aan te leggen van af Naarden tot het Naardermeer, en van af de Klop ten oosten om de stad Utrecht tot Vreeswijk, omdat de tusschen gelegen landen zeer laag en doorsneden waren, en dat de vijand dus nergens zoude kunnen overtrekken en de linie doorbreken.

van de stad Amersfoort, alle hetselve met alle bedenckelijcke middelen tegen te spreecken, ende daer inne niet te consenteren, maer daer tegens te protesteren, gelijck haer Ed. niet en verstaen, in cas voortgangh van voorsz. wercken ende fortificatien, dat de penn., daertoe nodigh, gefurneert ende verstreckt werden uit haer Ed. Mo. comptoiren tot laste van de stad Amersfoort. Actum den 29en Jan. 1672."

»De regeerders der stad Amersfoort, gehoort het rapport van de heer out borgemr. van Schaick, gecommitt. ter beschrijvinge, verclaren bij desen te inhereren haer Ed. resolutie van den 29en Januarij lestleden, ende in cas van voortgangh met het fortificeren van de provintie met seclusie van de stad van Amersfoort, daertegens te protesteren, ende niet te willen gedogen, dat iets ter contrarie te dien aensien, voor soo veel haer Ed. aenlanght, werde getenteert ende ondernomen. Actum den 17en April 1672."

Eindelijk maakten de gecommitteerden in de vergadering der staten van Utrecht van den $\frac{14}{24}$ April bekend, dat zij vruchteloos gepoogd hadden om die van Holland te overreden, een grooter aandeel in de kosten der voorgenomene werken op zich te nemen, en dat zij daarop het volgende contract hadden gesloten:

»Op huyden den $\frac{12}{22}$ April 1672, sijn de onderget. gecommitt. van de heeren staten van Holland ende West-Vriesland, ter eenre, ende van de heeren staten 's lants van Utrecht, ter andere sijde, als ten wedersijden van de heeren haer resp. principaelen daertoe gemachtight, overkomen ende verdragen, dat tusschen Vreeswijck, genaemt de Vaert, langs de stad Utrecht tot aen de Zuyderzee, wercken van fortificatie sullen werden gemaeckt, in voegen ende onder conditien, als hier naer volgens is uytgedruckt.

De Vaart te fortificeren als mede te retrencheren aen de west-

Vreeswijck, anders genaemt de Vaert, sal aen de oostzijde worden gefortificeert, ende van daer den Vaertschen

sijde tot dicht aen de stad Utrecht.

Rhijn aen de westzijde geretrencheert, tot soo nae aen de stad van Utrecht, als hun des verstaende dienstigh sullen oordeelen, ende van daer om ende ten oosten van de stad van Utrecht gemaeckt een retrenchement, ende tselve gecontinuceert beoosten de Vecht langhs de lage landen tot aen de Nieuwersluys.

Alsmede een retrenchement ten oosten van de stad Utrecht tot aen de Nieuwersluys.

Tusschen de Nieuwersluys en 't Horstermeer de lage landen te inundceren, alsmede ten oosten langs de stad Naarden tot aan de Zuydersee het retrenchement te sluyten.

Tusschen de Nieuwersluys ende 't Horstermeer de lage landen geinundeert, ende dan voorts ten oosten langhs de stad van Naerden het retrenchement tot aen de Suydersee gesloten, ende dat de linie, waer heenen de voorsz. wercken ende retrenchementen sullen worden gelegt, door twee ingenieurs off landmeters sonder uytstel sal worden gekielspit, ende de forme van alle te leggen wercken geconcipieert, mitsgaders gemaeckt een overslage, hoeveel volex dat daertoe soude konnen ende dienen te werden gebruyckt.

Boven de ingenieurs eenige andere opsichters te stellen.

Dat boven de voorsz. ingenieurs ende werckluyden eenige andere opsichters nae vereysch van saecken sullen werden gestelt ende nae redelijckheyd geloont.

Ider arbeyder 15 st. daegs te verdienen.

Dat ider arbeyder des daeghes vijftien st. sal verdienen, ende ingevalle niet genoech vrijwillige sich opdoen, dat men dan uyt de provincien Holland en Utrecht het resterende daertoe pressen ende besorgen, off onder aenbiedinge ende belofte van grooter loon nodigen.

Onder de onkosten te reeckenen de ver-

Onder de kosten van de te maken wercken sullen worden gereeckent het

goedinge der schade, die de eigenaers der gronden souden komen te lijden.

vergoeden van de schaede, die de eygenaers of bruyckers van de gronden, waerop deselve worden gelecht, sullen komen te lijden, alsmede die geene, die door het water, met gemeen goetvinden van de gecommitteerden van beyde de provintiën in te laten ende op te stoppen, voor aleer den vijand soude wesen genadert, sal worden veroorsaeckt, mits dat de wercken niet als met onderlinge communicatie ende goetvinden sullen worden gedemoliseert.

De voors. kosten bij beyde de provincien te dragen.

Alle welcke kosten sullen worden gedragen bij beyde de provintiën, elck voor de helfte.

Het fortificeren van de Grebbe en het maken van retrenchementen, mitsgaders d'inundatie, blijft in sijn geheel tot nader gelegentheyd.

Het vorige geprojecteerde over het fortificeren van de Grebbe ende het maken van retrenchementen ende doen van een inundatie van daer langhs Amersfoort tot in de Zuyderzee, blijft in sijn geheel, om ingevalle de tijd ende gelegentheyd hiernae sulcx sal komen toelaten, alsdan noch int werck gestelt te worden tot kosten ende onder soodanige proportie als voor deses daeromtrent is voorgeslagen geweest.

Aldus geconvenieert ende overkomen binnen Utrecht den 12^{en} April 1672. (Was get.) Johan van Thill, D. v. Leyden van Leeuwen, P. Schaep, Jo. Croff, B^{on}. v. Asperen, E. de Weede, T. van Reede, J. van der Does, H. J. van Tuyl van Serooskercken, H. van Tuyl van Serooskercken, J. van der Dussen, C. Booth.

De gecommitteerden gaven verder te kennen:

»Dat sij heeren, haer Ed. Mo. gecommitteerden, de heeren gedeputeerden van Hollandt int gemoet gevoert hebbende, dat groote menigte van volck, mitsgaders canon ende verdere behoeften, tot besettinge ende defentie van het te maecken retrenchement, vercyscht souden werden, bij de heeren gedeputeerden van Holland verclaert was, in regart van t volck ongelast te sijn, aennemende hetselve haere heeren principaelen voor te draegen, ende aengaende het canon ende verdere behoeften, dat de heeren haere principaelen bereytvaerdigh souden wesen, om dien aengaende, het retrenchement gemaeckt sijnde, te voorsien."

De geëligeerden, edelen en de stad Utrecht besloten om het contract goed te keuren; de afgevaardigden van de kleine steden bleven bij hun vroeger ingebragt protest volharden.

Ten gevolge der getroffen overeenkomst, besloten de gecommitteerde raden van Holland in hunne vergadering van den 28ᵉⁿ April, dat, »over t versorgen van t gerequireerde getal arbeytsluyden (3000) sal werden geschreven aen respective hooftofficieren, bailluwen van Goylant, van Loosdrecht, van Woerden en van Oudewater, met toezending van eene waerschuwing tot aenmoedinge van arbeytsluyden, om deselve met den eersten te doen publiceeren en affigeeren, en 't volck dat sich vrijwillig aenbieden sal te enrolleren, en HEd. Mo. daervan ten eerste advertentie te geven, alsmede een acte van autorisatie, om het defectueuse getal te pressen", en verder, »dat tot vervallinge van de costen ter saecke voorsz. aen meergemelde heeren gecommitteerden door den ontvanger Paauw sal werden verstrekt een somma van 25000 gulden, te nemen bij leeninge uit de penningen van reserve voor de generaliteyt, onder hem berustende."

De staten van Utrecht besloten den $\frac{20}{30}$ April, om »naer voorgaende besteck te doen maecken bequame schotdeuren, aen den Hinderdam te hangen, ten eynde sulcx nodigh ende dienstigh geoordeelt werdende, daer mede het water te kunnen inlaten ende opstouwen."

Den $\frac{25 \text{ April}}{5 \text{ Mei}}$ maakten de gecommitteerden van Utrecht aan de staten van die provincie bekend, dat de gecommitteerden van Holland hun hadden te kennen gegeven, »dat de heeren haere principaelen bereyt waren omme uyt Holland herwaerts aen te senden een groot getal huislieden, mitsgaders quantiteyt van geld, om de arbeyders te betaelen, vorders dat, alhoewel de defensie en besettinge der gemaeckte wercken stonde ter versorginge van de generaliteyt en de capitein generael, haer Ed. Gr. Mo. daerenboven altoos welgevalligh soude sijn, om de wercken gemaeekt sijnde en de noot sulcx vereyschende, deselve met soo veel volcx te besetten, als hun mogelijck sal wesen, doch vermits onseecker was in wat staet de provintie van Holland als dan sich sal bevinden, nu bij haer Ed. Gr. Mo. niet konde gedefinieert werden, hoe veel volcx sijl. alsdan ten dien fine souden kunnen senden, maer dat haer Ed. Gr. Mo. van nu aff verklaerden, het retrenchement gemaeckt sijnde, met genoeghsaem getal van canon te sullen voorsien."

Hoewel de zaak nu bijna geheel vastgesteld was, schijnt het, dat de tegenstanders der bepaalde versterkingen hunne pogingen om het ten uitvoer brengen daarvan tegen te houden, nog niet opgaven, want in dezelfde vergadering kregen de gecommitteerden van Utrecht last, dat »aen welgem. heeren gecomm. van de staten van Holland en West-Vriesland sal werden int gemoet gevoert, dat bij haer Ed. Mo. consideratien sijn gemoveert op den geruymen tijd, die tot het voltrecken van het geconcipieerde retrenchement sal werden vereyscht, ten welcken aensien te beduchten stond, off hetselve voor een gevreesde overkomste des vijants over den Jssel wel in staet van defensie soude kunnen wesen gebracht; doch in gevalle de heeren gecomm. van Holland vermeynen, dat des onaengesien met de executie van het geconvenieerde soude konnen voorts geprocedeert werden, dat haer Ed. Mo. van nu aff geresolveert hadden om aenstonts en sonder uytstel het maecken van t retrenchement te doen aenvangen, vervorderen en met de meeste doenlijcke spoet te perfecteren, mitsg. haerer sijts alles te contribueren

wat tot verijlinge van t selve dienstigh en mogelijck sal wesen, waertoe haer Ed. Mo. de heeren haere gecomm. sijn authoriserende mits desen."

Twee dagen later werd de navolgende overeenkomst door de gecommitteerden aan de vergadering der staten van Utrecht aangeboden:

» Ingevolge en tot executie van het geconvenieerde van den $\frac{12}{22}$ der lopende maend April 1672, is op huyden den 25^{en} dito tusschen de heeren, bij de staten van Holland en West-Vriesland, mitsgaders bij de staten van Utrecht, gecommitteert, nopende het maecken van een retrenchement van Vreeswijck off naer en om de oostsijde der stad Utrecht tot aen de Suydersee,

Verstaen, overkomen en geresolveert:

Het geresolveerde zelf.

Dat van wegens ieder der beyde provintien eenige heeren respectivelijck uyt de gecommitteerden sullen werden gesubdelegeert, om de directie van alle de te maecken wercken te besorgen en over alle toevallen met den anderen te communiceren, mitsgaders met onderlingh overlegh ontrent de wercken en liniën van het retrenchement, bij de ingenieurs geconcipieert en geprojecteert en aen haer Ed. Mo. vertoont, te arresteren soodanigh besluyt off veranderinge, als deselve van den meesten dienst en minste kosten sullen oordeelen &c. Waertoe volgens de provintie van Holland versocht en geauthoriseert sijn de heeren van Leeuwen, de Graeff en van Asperen, off bij absentie en

surrogatie in derselver plaetsen de heeren Schaap, Croeff en Bosvelt, en van wegens de provintie van Utrecht de heeren van Schonauwen, van Sandenburgh en out-borgemeester Booth. Sullende de heeren gecommitteerden van Holland specialijck ontrent Naerden op den bodem van Holland, en van gelijcken de heeren gecommitteerden van Utrecht op den bodem van het Sticht vaceren.

Het geresolveerde zelf.

De wercken ontrent Naerden sullen worden geordonneert door den ingenieur Paauw, omtrent de stadt Utrecht door den ingenieur de Roy, in laege landen door den ingenieur Ruysch en ontrent de Vaert door den lantmeter Douw.

Onder opsicht van ider werckbaes sullen ontrent driehondert mannen werden gestelt. Tot het wercken sal uyt de gansche provintie van Hollandt de thiende man werden op ontboden en uyt de provintie van Utrecht de vijffde, omme hun ten spoedigste naer de geprojecteerde wercken te voegen.

Van wegens ider der beyde provintien sal bij provisie geformeert worden de somme van 25^{m} guld., omme daeruyt, voor soo veel die strecken sullen konnen, de arbeyders te betaelen.

De penningen sullen werden gemanieert door vier controlleurs, waervan twee bij de heeren van Holland en twee bij de provintie van Utrecht sullen werden aengestelt, die de betaelingen twee aan twee sullen doen, achtereenvolgens de rollen en aenteeckeningen bij de respective werckbaesen te houden en aen haer over te leveren.

Deselve controlleurs sullen oock gehouden sijn van tijd tot

tijd bij monsteringe en anders sich te informeren, of de werckbaesen oock goede aenteeckeningen houden, en haere onderhoorige arbeyders oock effectivelijck in 't werck sijn.

De kroywagens, plancken, delen en verdere materialen sullen tot gemeyne kosten werden ingekoft, en diegene dewelcke bij een van beyde de provintien werden gelevert, sullen, voor soo veel deselve werden vermist, gebroocken, onbruyckbaer gemaeckt off verergert, tot gemeyne kosten werden vergoedt.

Aldus verstaen, overkomen en geresolveert ten daege als voren.

Presentibus de heeren,

van Thill,	van Dijckvelt,
van Leeuwen,	Ruysch,
de Graeff,	van Schonauwen,
Schaep,	van Mijnden,
Croeff,	van Sandenburgh,
	van der Dussen,
	Booth,
	Schaack.

Onder stond: mij secretaris present.

Deze overeenkomst werd dadelijk bekrachtigd; de kleine steden maakten »difficulteyt, om buitengewone middelen toe te staen, om dat sij buiten het retrenchement werden gesloten."

Nadat vier maanden met onderhandelingen doorgebragt waren, was de gewigtige en dringende zaak eindelijk vastgesteld.

De staten van Holland namen dadelijk de noodige maatregelen om de uitvoering der werken spoedig te doen plaats hebben; den 7^{en} Mei gaven de gecommitteerde raden van Holland last aan Tierens, secretaris der stad Naarden, om het bestuur der gelden op zich te nemen; den 5^{en} Mei hadden de leden der staten van de beide provinciën, belast met de uitvoering der werken, bepaald, dat de boeren, die aan de te maken werken moesten arbeiden, (de tiende man uit Holland en de vijfde man uit Utrecht) in Naarden en Utrecht bij elkander zouden komen.

De uitvoering der werken zoude bestuurd worden bij Utrecht door de heeren van Leeuwen, van der Kroef, van Schonauwen, van Sandenburg en Booth, en bij Naarden door de heeren de Graeff en Schaap.

Uit den volgenden brief [1]) van den heer van Leeuwen blijkt, dat de staten van Holland het bepaald voornemen hadden, om het gesloten contract met spoed ten uitvoer te doen brengen.

Mijnheer!

Naer dat ick gisteren morgen aen de heeren gecommitteerde raden van ons nader gebesoigneerde tot Utregt rapport hadde gedaen, is bij haer Ed. Mog. goetgevonden, aenstonts ordre te stellen tot het pressen van de tiende lantsaet in Rijnlant, Delfflant, Kenmerlant ende Schielant, met versoeck aen de gecommitteerde raden van Noort-Hollant, om door gans Noort-Hollant gelijcke pressinge van den tienden man te willen uytschrijven, is voorts geordonneert, dat die van Kenmerlant ende Noort-Hollant souden gaen naer Naerden, op welckers receptie ende employ, als die sullen inkoomen, ick vertrouwe, dat UEd. de gerequireerde ordre stellen sal. Die van Rijnlant ende Delflant willen haer begeeven naer Uytreght, ende die van Schielant naer de Vaert, waervan ik den lantmeester Dou deesen avont meede advertentie geve. Ick sende hier ingeslooten de autorisatie door de heeren gecommitteerde raden verleent op den secretaris Tierens, ende hebbe verder ordre gestelt, dat de klerk Borck, op den welcken gelijcke resolutie is gesleegen, met een somme van 25000 gl., sich tegens aenstaende donderdagh des avonts nae Uytrecht sal begeeven; soo UEd. goetvint, dat een gedeelte van de voors. penningen in handen van den gemelten secretaris Tierens werden overgetelt, UEd. gelieve daertoe aen denselven tot Uytreght in de Place Royale ordre af te senden.

---

1) Deze brief en de later te vermelden zijn mij goedgunstig medegedeeld door den heer Mr. J. Fabius te Amsterdam.

Uyt de magasinen van Holland sullen wij met geen kordewagens kunnen worden geaccommodeert, hier tot Leyden kan ik mede geene bekoomen, verhoope derhalven, dat UEd. tot Amsterdam een goede quantiteyt sal kunnen magtigh worden, soude anders het geheele werck bij stato van die wellicht kunnen werden gestremt, ende wenste wel, dat UEd. tot mijne gerustheyt de moeyte geliefde te neemen, van mij met een letterken te adviseeren, off een genoeghsaeme quantiteyt tot ende omtrent Amsterdam te vinden sullen wesen. Ick sa deesen met mijne dienstbiedenisse eyndigen, ende blijven,

Mijn heer,
UEd. ootmoedigen dienaar,
D. v. Leyden v. Leeuwen.

Adres:
Mijn heer,
Mijn heer Andries de Graeff,
raedt ende out-burgemeester
der stadt Amsterdam.
Port.

De Utrechtsche linie was dus hare uitvoering nabij gekomen, en niets scheen meer dit nuttige werk te zullen tegenhouden. De tegenstanders van het ontwerp schijnen intusschen niet stil gezeten te hebben, en er werden nieuwe bezwaren door de staten van Utrecht tegen de uitvoering der werken aangevoerd, welke bewijzen dat de ingenieurs, die de werken ontworpen hadden, hunne berekeningen op zeer onnaauwkeurige gegevens gegrond hadden, of dat de staten van Utrecht slechts een voorwendsel zochten, om de uitvoering der werken te doen staken [1]).

---

1) Dat de staten van Utrecht steeds vele bezwaren gehad hebben en dat aan hen de schuld moet gegeven worden van het niet ten uitvoer brengen der Utrechtsche linie, blijkt uit de navolgende uittreksels van brieven.

In eenen brief van D. van Leyden van Leeuwen, geschreven den 10en Mei uit Leiden aan zijne mede gecommitteerde P. Schaap, lezen wij het volgende:

Mijn Heer!

Jck ontfange soo aenstonts UEd. schrijvens van gisteren ende sie daer uit, dat het wel aen eenige kordewagens soude schijnen te onbreecken, maer sal mijns oordeels vrij meer onbreecken aen de resolutie van de

De gecommitteerden van Utrecht gaven in de vergadering der staten van die provincie van den $\frac{28\text{ April}}{8\text{ Mei}}$ te kennen, dat er zich bezwaren bij de uitvoering zouden opdoen, hetgeen breedvoerig vermeld wordt in eenen brief, welken die staten daarop besloten aan de gecommitteerden van Holland te schrijven; deze was van den volgenden inhoud:

»Op huyden hebben de ingenieur de Roy en de lantmeter Douw ons komen aendienen, dat sijl. door luyden, goede kennisse hebbende van de gelegentheyd der gronden ontrent de stad Utrecht, waren geinformeert, dat aen de oostsijde derzelver stad onder verscheyde hooghten waren soodaenige

---

heeren van Uytreght. Gisteren hebbe ick gesien uit een brieff aen de Hollantse committ. geadresseert ende mij ter hande gekoomen, dat deselve veele nieuwe difficulteyten voorwerpen."

En in eenen brief van A. de Graeff aan denzelfden geschreven uit Amstendam den 10en Mei, waaruit blijkt dat P. Schaap reeds te Naarden was, lezen wij:

Mijn Heer en Neeff!

»Jck gae soo datelijck nae den Haagh, alwaer de heeren van Utrecht beschreven sijn, dewelcke schijnen tot het werk niet seer genegen te sijn."

Een ander brief van denzelfden aan denzelfden uit 's Hage, 12 Mei, luidt aldus:

Mijn Heer en Neeff!

Uit mijne twee voorgaende brieven sal UEd. sonder twijfel vernomen hebben, hoe bij die van Utrecht de bewuste saeck verandert was, soo van desen namiddach hebben wij met gedeputeerden van de selve provintie in conferentie geweest, deselve hebben soo veel swarigheden gemoveert, dat van die saeck niet en sal vallen, soo dat de heeren committeerden van dese provintie goedgevonden hebben, dat ick UEd. soude schrijven, van het begonnen werk omtrent Naerden in sijn voorige standt te doen harstellen, het arbeytsvolck alsdan te licentieren ende te betaelen, ende de rekeninge van alles over te brengen, waermede ick UEd. in de protectie Godes sal bevelen, en blijve,

Mijn Heer en Neeff,

's Hage den 12en May 1672. UEd. dienstwillige Neeff en dienaer,

Andries de Graeff.

Uit deze brieven en nog anderen blijkt, dat de heer P. Schaap reeds begonnen was met het maken der werken te Naarden, dat men daar reeds vele materialen bijeengebragt had, dat de commissarissen van Holland vele kruiwagens, planken enz. aangekocht hadden, en dat de oorzaak van het niet ten uivoer brengen der werken moet toegeschreven worden aan de staten van Utrecht.

wellen, dat de grachten van het retrenchement met de schop of spade daer door niet souden kunnen worden gebracht op de diepte, dewelcke tot de defensie en securiteyt, daervan verwacht, nodigh sou wesen, en alsoo ten dien aensien als andersints gedachte bedienden de onkosten, die tot de geconcipieerde wercken sullen moeten werden gesupporteert, van dagh tot dagh excessivelijck veel verhoogen en verswaren, hebben wij nodigh gedacht sonder uytstel UEd. Mo. mits desen een bijeenkomste aen te bieden op soodaenige plaets en tijd, als UEd. Mo. sullen gelieven daertoe uyt te kiesen, en ons ten aller spoedigsten te communiceren."

De gecommitteerden der staten van Holland stelden daarop voor, om eene nadere bijeenkomst in 's Gravenhage te houden; dit werd in de vergadering der staten van Utrecht, van den $\frac{1}{11}$ Mei goedgekeurd, terwijl de heeren van Schonauwen, van Sandenburgh en de oud-burgemeester Hamel werden verzocht, zich nog denzelfden avond naar 's Hage te begeven, om met de gecommitteerden van Holland, »nopende het gedachte subject, met redenen daartoe applicabel op het gevoeghlijckste te remonstreren de difficulteyten, die sich ontrent het executeren en voltrecken van het geconvenieerde retrenchement sijn opdoende."

De geëligeerden en de edelen hadden, behalve de reeds bekende bezwaren, nog de volgende redenen aangevoerd, welke hen deden besluiten om tegen het ten uitvoer brengen van het werk te stemmen: »dat mede de kosten tot de geconcipieerde wercken te supporteren, volgens de begrootinge der ingenieurs en bedienden, in den beginne tot een minder somme geschat wesende, sedert bij deselve merckelijck waeren verhooght en geaggraveert; dat haer Ed. Mo. voorsaegen, deser provincie quote seer beswaerl. daer inne te sullen konnen furneeren, voornaementlijck daer deselve genootsaeckt sijn soo excessive sommen van penn. tot betaelinge van andere importante lasten ter beschermínge van ons algemeyne vaderland te moeten beheeren, behalve dat haer Ed. Mo., vermits de tusschen komende marsch des coninghs van Vranckrijck, groote-

lijck becommert wierden, of het credit deser provintie wel meer gelt bij negociatie soude vinden, waer bij noch accedeerde, dat drie steden deser provintie volstandelijck difficulteren in allen opheff van nieuwe verhoginge van lopende middelen te verwilligen, indien het ged. geconcipieerde retrenchement voortgangh quame te hebben, als waerdoor sij buyten de wercken van defensie deser provintie ganschelijck souden werden affgesneden en uytgeslooten."

De staten van Holland besloten op denzelfden dag om het zenden van arbeiders naar de Vecht enz. te staken, en ten gevolge van de als nu gehoudene bijeenkomsten in 's Gravenhage, werd besloten om het gesloten contrackt enz. te houden »in state."

Dit was dan nu de einduitslag van al deze onderhandelingen; het is weder een treurig voorbeeld van de ongelukkige regeringsvorm der republiek; het was toen onmogelijk om iets tot stand te brengen, dat voor het algemeen welzijn noodzakelijk was; daardoor worden toch altijd bijzondere belangen van steden of provinciën benadeeld, en die bijzondere belangen waren magtig in de vergaderingen der provinciale en algemeene staten. De tegenstand van de stad Utrecht hield het versterken der Grebbelinie tegen, later was het protest van de kleine steden Amersfoort, Rhenen en Wijk een der hoofdoorzaken van het besluit, om het werk te schorsen, toen men vermeende, dat er zich bij de uitvoering eenige bezwaren zouden opdoen.

Indien men bij het begin der onderhandelingen het algemeen belang op den voorgrond gesteld had, dan zou men in Maart met de werken hebben kunnen beginnen, en zouden de Franschen voor de Utrechtsche linie tegen gehouden zijn geworden, even zoo als dit later voor de Hollandsche gebeurd is, en de stad Utrecht zou niet in vijands handen gevallen zijn. Dit laatste is echter voor hen van weinig belang, die vermeenen, dat het beter is, om bij eenen aanval zich maar op de meest voordeelige wijze met den vijand te verstaan, als om

zich kloekmoedig te verdedigen; zij verzwijgen wat de bezetting door een vijandelijk leger aan eene stad kost. De stad Utrecht heeft aan de Franschen over de 800,000 gulden betaald, buiten eene brandschatting van *f* 450,000 welke de provincie moest voldoen; Amersfoort heeft 95,000 gulden moeten opbrengen; indien men nu nog daarbij rekent de schade, die door gedwongen leveringen, brandschattingen van dorpen enz. veroorzaakt is geworden, dan zoude men zelfs na eene koude berekening, waarbij het nationaal eergevoel geheel buiten rekening gelaten werd, tot het besluit komen, dat het voor eene stad, die zoo vele hulpmiddelen heeft als Utrecht, van het grootste belang is om zich te kunnen verdedigen, vooral indien die verdediging zoo ingerigt is, dat de stad daardoor weinig schade kan lijden.

Het stelsel der verdediging van de provincie Holland en van een gedeelte der provincie Utrecht is eene van die weinige zaken, waarover tusschen de kundigste mannen van ons vaderland, gedurende meer dan twee honderd jaren, geen verschil van gevoelen bestaan heeft; daarover dachten Maurits, Frederik Hendrik en Willem III, de grootste veldheeren van hunnen tijd, juist zoo als hun dapper naneef onze beminde koning wijlen Willem II. De Witt en Beverningh, de kundigste staatslieden van hunne eeuw, waren van het nut van dat verdedigingsstelsel even zoo goed overtuigd, als onze tegenwoordige staatslieden.

Het ware te wenschen, dat het beschaafde gedeelte der natie bekend ware met de natuurlijke sterkte van ons land, dan zoude men bij het uitbreken van eenen oorlog de toekomst met vertrouwen te gemoet gaan, overtuigd dat Nederland in staat is om zijne onafhankelijkheid te bewaren, indien de ingezetenen met moed en geestdrift bezield, besloten zijn om den vaderlandschen bodem hardnekkig te verdedigen.

Maar om met het verdedigingsstelsel bekend te zijn, moet men eenig belang in de zaken van oorlog stellen, en die belangstelling ontbreekt geheel. De kundigste en bekwaamste

menschen van alle standen der maatschappij verkeeren in diepe onkunde over alles wat de verdediging aangaat, en dit is de oorzaak, dat het grootste gedeelte der natie vermeent, dat wij niet in staat zijn om de onafhankelijkheid van den vaderlandschen bodem te bewaren, indien wij door een onzer magtige naburen aangevallen worden; die onkunde zoude dus bij eenen oorlog moedeloosheid en verslagenheid veroorzaken, en allernadeeligst op de verdediging werken.

Laat ons hulde toebrengen aan hen, die door hunne onvermoeide pogingen een werk tot stand gebragt hebben, dat buiten 's lands beter gewaardeerd wordt. De generaal Kraaijenhoff is dat groote werk in 1815 begonnen, wijlen onze beminde koning Willem II heeft het doen hervatten. Hij was overtuigd, dat dit verdedigingsstelsel de onafhankelijkheid van ons land kon verzekeren, en daar die onafhankelijkheid hem boven alles dierbaar was, stelde hij het grootste belang in de voltooijing van dat groote werk. Moge die voltooijing geschieden onder den naamgenoot van den grooten Willem III, die in den jare 1672 ons onafhankelijk volksbestaan van een gewissen ondergang gered heeft.

INHOUD.

Blz.

De strijd der Friezen en Franken. Eene voorlezing door Jhr. Mr. B. J. L. de Geer . . . . . 1.

Proeve eener geschiedenis van het geslacht en de goederen der heeren van Matenesse. Deels uit oorspronkelijke stukken bewerkt en medegedeeld door Jhr. J. J. de Geer . . . . . 44.

Catalogue analytique de 670 documents manuscrits, relatifs à l'histoire politique et administrative du royaume de Hollande, conservés dans les diverses bibliothèques de Paris . . . . . 133.

Bijdrage tot de geschiedenis van het jaar 1672 door den heer J. P. de Bordes, 1e Luit. Ingenieur . . . . 187.

BERIGTEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP.

BERIGTEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

TE

UTRECHT.

DERDE DEEL, TWEEDE STUK.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1851.

DE SCHUT- OF SCHUTTEN-GILDE

IN NEDERLAND.

(Vervolg).

(VOET- EN HANDBOOG, BANNIER).

DOOR

JHR. MR. *A. M. C. VAN ASCH VAN WIJCK.*

Is door mij in het eerste gedeelte dezer proeve gepoogd uit de bescheiden aan te toonen, hoedanig de kleederdragt der schutgilden was, en welke bepalingen daaromtrent bestonden — zou mij thans de taak overig blijven in een onderzoek te treden, hoe zij toegerust verscheen, wanneer zij den vijand, of bij verdediging harer muren, of in het open veld te bestrijden had, afzonderlijk of gezamenlijk met de overige ten strijde opgeroepene gilden. Hare geheele krijgstoerusting en de wapenen, waarvan zij zich gewoonlijk bedienden, behoorlijk en volledig te beschrijven, is een arbeid, die tot het vak van den krijgskundige behoort, en eene voorbereidende studie der middeleeuwsche krijgswapenen vereischt. Een zoodanig bepaald onderzoek, al ware ik met genoegzame kennis daartoe voorzien, zou mij echter te ver afleiden van het doel dezer proeve.

Geheel met stilzwijgen echter kunnen wij, bij de beschouwing van het karakter der schutgilde, dit onderwerp niet voorbijgaan, omdat, even als zij zich door hunne kleederdragt van de overige neringsgilden onderscheidde, ook in hunne krijgstoerusting eigendommelijkheden bezat, die men noch bij de gewapende burgermagt, noch bij de bezoldigde krijgsbenden, althans op die kennelijke wijze, aantrof.

Vooreerst kan men met eenige zekerheid op den voorgrond stellen, dat de schutgilde over het algemeen beter en regelmatiger was toegerust, dat er meer eenheid èn in hare krijgskleeding, èn in de soort harer strijdwapenen heerschte; dat er meer zorg werd gedragen voor hun behoorlijk onderhoud en dat de voorschriften van krijgstucht ook ten dien opzigte met meer stiptheid en gestrengheid werden onderhouden, zoo als de verschillende bepalingen daartoe betrekkelijk weldra duidelijker zullen aantoonen.

Wat nu betreft de eigenaardige krijgstoerusting der schutgilde zelve, zoo is, mijns inziens, aan den lezer, die zich daarvan een oogenschouwelijk begrip wenscht te vormen, bijzonder de inzage aan te bevelen van de beide werken van den heer Felix de Vigne, die in het onderzoek omtrent alles, wat tot de middeleeuwsche kleederdragt, wapenen, sieraden enz., behoort, zich zoo zeer heeft verdienstelijk gemaakt. De werken hier bedoeld, zijn:

1°. *Vade-mecum du peintre, ou recueil des costumes du moyen-âge, pour servir à l'histoire de la Belgique et pays circonvoisins.* Gand, 1835—1840.

2°. *Recherches historiques sur les costumes civils et militaires des gildes et des corporations de métiers.* Gand, 1847.

Het is vooral dit laatste werk, waarop wij de aandacht vestigen. Op de drie eerste platen, waarmede dit werk versierd is, worden de beide Gentsche schutgilden, de St. Joris en de St. Sebastiaan voorgesteld. De afbeelding is genomen naar de muurschildering, waarvan reeds in het eerste gedeelte mijner proeve (Berigten, I d. 2 de stuk, bl. 125) melding gemaakt is. Aldaar zien

wij deze gilden in opmarsch ten krijg, zoo het schijnt, toegerust. De St. Joris gilde bestaat blijkbaar uit twee afdeelingen, waarvan de eerste, volgens het gevoelen des schrijvers, de oude; de tweede de jonge St. Joris gilde is. Aan de spits der eerste bende bevindt zich zigtbaar de aanvoerder, terwijl de bannier of wimpeldrager zich vertoont aan het hoofd der tweede afdeeling, of wel beide die afdeelingen, waaruit het geheel is zamengesteld, van elkander scheidt. De geheele bende is voorzien van eene eenvormige soort van helmen of ijzeren hoeden, van wapenrokken of maliënkolders [1]). Allen hebben het zwaard op zijde en een groot gedeelte der gildebroeders schijnen met witte lederen handschoenen voorzien te zijn, terwijl de ellebogen werden beveiligd door eene soort van klein schild, *rondache* genaamd. De aanvoerders en bannier- of wimpeldragers hebben een anderen vorm van helm [2]) op het hoofd, namelijk den visierhelm. Niet allen zijn, hetgeen de opmerking verdient, met den voetboog gewapend. Velen voeren pieken en eene soort van moorddadig wapentuig, *goedendag* [3]) genaamd.

---

1) Zie de zamenstelling van de alhier bedoelde maliënkolders, in *Vade mecum*, t. II. pl. 43, 56 & 57, en *Recherches* etc., pag. 20.

2) De helm werd ook wel *Ketelhoed* genaamd. «Een borgher t Utrecht is zinte Martijns dienstman, ende die neemt tot zinen voordeel drie peerde etc. Ende waer hi scutter zijn armborst ende dat daer toebehoort. Item, sijn pansier, zijn *ketelhoed*, zijn knaep mede te volgen" etc. Zie Matthaeus, *de Nobil.* 1135, welke schrijver meent, dat ook de helm soms *schutkovel* genaamd werd, voor welk gevoelen echter geen grond is aantevoeren.

3) De benaming van *goedendag*, in het Vlaamsch *godendac*, *godendach*, *godendar*, was eene zinspeling op de wijze waarmede men den vijand met dien met ijzer beslagen zwaren kluppel, voorzien met een scherpen ijzeren punt, begroette. Die soort van wapen wordt zeer omstandig en oudheidkundig beschreven door Huydecoper in zijn *Melis Stoke*, III. 83 en volg. Zie ook over het gebruik van dit wapen M Guillaume, *Histoire de l'organisation militaire sous les ducs de Bourgogne, Introduction*, p. 53, gedrukt in de *Mémoires couronnés de l'acad. royale des sciences, des lettres et des beaux arts de Belgique*, tom. XXII—1848.

Bij de tweede afdeeling der St. Joris gilde zijn zij echter meest allen met dien boog voorzien. Opmerkelijk is het, zegt de heer de Vigne, dat hier de *trompers*, zoo als zij doorgaans werden genoemd, niet aan de spits, maar in het centrum en bij den wimpeldrager zich bevinden. Deze speellieden zijn bloothoofds, en het speeltuig van den middelste is met een vaantje versierd, waarop, even als op den bannier of wimpel, het wapen der gilde prijkt [1]).

Hetgeen men niet ziet bij de afbeeldingen der overige nerings gilden in het bedoelde werk, is, dat bij de schutgilden de bannierdrager dit veldteeken niet in de hand voert, maar in een draagriem rusten laat.

De vorm van het vaandel is langwerpig, een bewijs, zegt de heer de Vigne, dat het van de 12e en 13e eeuw dagteekent, daar in de 14e eeuw de vaandels meest allen eene zuiver vierkante gedaante bezaten.

De St. Sebastiaan gilde, voorkomende op plaat 3, doet zich van de St. Joris onderkennen, door haar vaandel, de kleur harer palueren en de afwezigheid van het zwaard. Allen zijn gewapend met pieken of den goedendag. Vreemd is het, dat bij geen dier gildebroeders hun gewoon wapen, de handboog, gezien wordt. Welligt werden hunne bogen, zegt de schrijver, als zij ter heirvaert togen naar de plaats hunner bestemming op afzonderlijke wagens vervoerd [2]). Ook hier is

---

1) Dat deze vaantjes aan de blaasinstrumenten der trompers soms zeer sierlijk en prachtig waren, blijkt uit de navolgende opgave uit de kameraarsrekeningen der stad Utrecht, 1524.

« Item, gegeven Goyert de schilder, van den trompers vaentgens, S. Meerten aen elke zijde inne te zetten, van gout ende zye, ende van de schuttervaentgens van gout te maken, 13 g. 15 st.

Item, gecoft van der stadt wegen tot Gijsb. Henricxz., sloeyerdoeck tot 2 scuttervaentgens, ende taffiaff tot 4 trompervaentgens, ende oic aen frangien van gout ende an zye, ende zye frangiens totte trompers vaentgens." Zie J. J. Dodt, *Archief* enz., III 211.

2) De schrijver staaft zijn gevoelen door eene aanhaling uit het werk *Provintie, stadt ende distrikt Mechelen*, I Vol., alwaar op blz. 357 voorkomt: « Ten jare 1474 trokken er uyt de stad Mechelen met

de bannier- of wimpeldrager beter toegerust en voorzien met een visierhelm, dragende het veldteeken insgelijks in een draagriem.

Hetgeen de schutgilden, behalve hunne schutkleeding of *paruren*, die onder hunne wapenrokken of maliënkolders te voorschijn kwamen, echter bepaaldelijk in het veld deed onderkennen, waren, zoo als wij reeds opmerkten, vooreerst hunne tweesoortige boogen, namelijk de voet- en handboog, en ten anderen hunne bannieren of wimpels. Het overige hunner krijgstoerusting hadden zij met allen gelijk, die met hen in of buiten de stadsmuren verdedigender- of aanvallenderwijze streden.

Het is dus in de eerste plaats, dat wij deze beide, tot de middeleeuwsche artillerie [1]) behoorende soorten van bogen, de

---

Carel, hertog van Bourgondien, naer het beleg, enz. Ende eene groote tonne om hand-boog geschut in te vueren." Waarschijnlijker komt mij echter voor, dat niet alle de schutten in deze gilde met bogen waren gewapend, maar een zeker gedeelte alleen met picken of ander soort van wapenen, welligt de *goedendag*, waren voorzien. In dit gevoelen werd ik eenigermate bevestigd door hetgeen men aantreft omtrent de orde van opmarsch, welke de Utrechtsche schutten in hunne morgenspraak van 1494 vaststelden. Zie Berigten, I d. 2de st. blz. 142, alwaar men vindt: «dat eerst de schutten, met hellebaarden gewapend, half voor en achter de vaandels, dan de picken half voor en achter de hellebaarden, dan de voet- en handboogen, half voor en achter de picken, dan de stalen bogen, half voor en achter, en eindelijk de bussen, insgelijks half voor en achter optrokken."

Opmerkelijk is het, dat in de afbeelding der St. Joris gilde, van Gent de schutten aldaar half met voetbogen, half met goedendags gewapend, voorkomen.

1) De voet- en handboog werden, even als het grof en klein geschut, gerangschikt onder hetgeen behoorde tot de artillerie. Zoo vinden wij in de *rationum aulae et imperii Caroli Audacis* enz. bij Matthaeus, *Analecta*, I. bl. 317. «In de artillerie is de controlleur die by ordene houdt ende geschrifte de jeghen rolle van allen den costen, gemaect ende betaelt van der artillerie, gelijc van *boghen*, *schichten*, *voetbogen*, *gescutten* enz., concernerende den selven state," en op blz. 303 voert deze schrijver tot nadere bevestiging aldaar aan het navolgende: «ende in dat ander scip was salpeter ende busseeruyt, busclooten van steen ende pilen, ende voort dat ter *artillerij* behoort."

Ook vindt men in het reeds aangehaalde werk van Guillaume, *Introduction* 60, de inventaris der artillerie te Lille in 1365 aanwezig, in het licht gegeven door Brun-Lavainne, 1°. *En la chambre au-dessus de*

eerewapenen der schutten [1]), eenigzins van nabij behooren te beschouwen.

De voetboog [2]), in dien tijd meer algemeen bekend onder

---

celle des comptes 70,000 carreaux (flèches d'arbalétriers), tant à un pied comme à tour et à canne 2,700 sayettes (flèches d'arcs), 14,000 ou environ de fer de carreaux, 30 arcs de fust, 24 baudris (baudriers), 2,000 de carreaux d'espingoles, 1 tonneau plein de salpêtre, 1 id. id. de chausse-trapes, 7 canons et plusieurs carreaux qui y appartiennent. 2°. *En la halle:* 71 arcs de fer. 3°, *Aux portes et tours:* 31 espignoles. (machines à jeter des pierres *enz.*)

Bij de Franschen heette die krijgsoverste, die het opzigt over de geheele artillerie had, *grand-maître des arbalétriers.* Later, toen het woord artillerie bepaaldelijk aan vuurwapenen werd gegeven, ontving dezelfde krijgsbevelhebber den naam van *grand-maître d'artillerie.* Zie Adriaen Pascal, *Hist. de l'armée et de tous les régiments depuis les premiers temps de la monarchie Française jusqu'à nos jours.* Paris 1847, t. I. p. 249.

1) Ten bewijze hoe trotsch de gildebroeder der schutten was op zijne wapenen, strekke het aangehaalde in de geschiedenis van Antwerpen, Deel III. bl. 475. Namelijk, dat Bastel de Haze, in 1489 overleden, bij uitersten wil aan O. L. Vrouwenkerk schonk zijn volle harnas, te weten «sijn beste pansier, sijn halve treft, sijn goersgie, sijnen besten boghe ende dwindaes ende den coker metten pile ende sijn crom mes."

2) Men heeft wel eens in twijfel genomen, of de voetboog wel een ridderlijk wapen was, omdat de ridder den vijand in het open veld meestal bestreed met zwaard en lans. — De reden daarvan lag geenzins in de mindere eer, die men aan het dragen van dat wapen hechtte, maar in het drukkende voor den reeds zwaar geharnasten ruiter en paard, om behalve speer en lans, daarenboven den voetboog met het daarbij behoorend materieel te dragen en behoorlijk te handteeren. — Tot de volle wapenrusting der ridders behoorde ook de voetboog, en in de meeste overeenkomsten, de in bezitstelling van sloten betreffende, vindt men meestal bepaald het aantal voetboogen, en de hoeveelheid pijlen, die in den burgt moesten geleverd worden; en zeker zullen de ridders bij de verdediging hunner slotenen op de jagt zich niet hebben geschaamd, om zich van den voetboog te bedienen. Ook waren in hun gevolg meestal geoefende voetboogschutters, van welker wapentuig zij zich menigmaal ook in het veld hebben bediend. — Ten bewijze dat de voetboog ook een ridderlijk wapen was, dient dat ridder Cös van Berlichingen mit den eisernen hant zich in 1502 van den armborst bediende. Zie S. B. Franks, *Levensbeschr. Herm. Gözens van Berlichingen,* S. 64—67. Niet ver van Anspach werden in 1518, bij gelegenheid van het huwelijk der Beijersche prinses Susanna met den markgraaf Casimir van Brandenburg steekspelen ge-

den naam van *armborst* [1]) of banc-armborst [2]), was eigenlijk niet anders dan een gewone handboog van kleiner vorm,

houden, waarbij twee ridders tegenwoordig waren met twee gespannen armborsten. Zie S. J. J. Spies, *Brandenburg histor. Münzbelustig*, Anspach 1769, Th. II. S. 357 u. 358. Ook is het bekend hoe dikwijls ridders in de 15de eeuw met hunnen eigen' voetboog in den Doelen naar den prijs kwamen dingen.

1) In het Duitsch *Armburst*, *Armborst*, *Armst*, *Arbrost*, ook *Erbe*, naar de eikenhouten schacht. In het Fransch *arbalète*. In het Latijn *arbalista*, *arcuballsta*, *balista manualis*, *balista a pectore*. Zeer uiteenloopende zijn de gevoelens omtrent den naamsoorsprong van den armborst. De mingezochtste is, dat deze naam komt van *arm*, òf omdat die boog in den arm gedragen werd, òf omdat doorgaans de schacht den vorm van een gebogen arm had — van *borst*, omdat de voetboogschutter bij het afschieten den boog tegen de borst steunen liet. Van hier het Latijnsche *balista a pectore*.

Armborsten werden ook soms eenvoudig *borsten* genaamd. « De raet van de stat verbiet, dat nyemant ghewapent en ga, bi nachte noch bi daghe, met pansieren, met *borsten* ofte met zweerden," enz. Zie Buurspraakboek, 1385.

Dat alleen de voetboogen, *armborsten* werden genaamd en onder dien naam geene handboogen werden begrepen, zoo als vele schrijvers dit onnaauwkeurig vermelden, bewijzen de veelvuldige afkondigingen in het Utrechtsche Buurspraakboek, waarbij het schieten met die boogen binnen de stad verboden werd. Eene der oudste dier afkondigingen luidt aldus:

Des Woensdaghes naden XIm Magheden dach. 1387.

Voert verbiet ide raet dat nyemant en sciete binnen der stad met armborsten nochte met hantboghen, nochte met cluytboghen aen kerken, aen der ghilden toornen, nochte aen huzen, nochte nerghent binnen der stat, bi enen koer van 1 ff, also dicke alst yemant dede. Zie Buurspraakboek, bl. 77.

Eene derde soort van boog wordt hier genoemd, namelijk *cluytboghen*, moeijelijk is het te bepalen, waarin dit verschil van boog gelegen was.

Alkemade (zie Huydecoper ad *Melis Stoke*, III. 313) zegt dat « de *springarda* is een boge, kluitboog of klovener, drie voeten lang, geweldig schietende een loot of kogel ter grootte van een haselnoot." Doch er worden meer bewijzen vereischt om deze hier boven bedoelde kluitbogen voor die springarda te houden. Opmerkelijk is het, dat in de schutmeesters- en kameraarsrekeningen van Utrecht geen het minste gewag gemaakt wordt van eenen kluitboog of van eene *springale*. — Mijns inziens, is hij slechts eene soort van handboog geweest.

Eene zeer duidelijke afbeelding van den voetboog wordt gegeven op de titelplaat van het, in het jaar 1785 te 's Hertogenbosch gedrukt

waaraan in het midden eene houten schacht, stok of steel was vastgehecht, zoodat die schacht den boog, met zijne koord of

---

request, door eenige leden dier schutterij aan de officieren en schutters der colveniers-boogaard gepresenteerd.

Wat den boogmaker betreft, zoo ben ik aan den heer jhr. Rammelman Elsevier te Leiden de navolgende aanstelling van een' boogmaker door de stad Leyden, in 1420, verpligt.

« Scout, scepenen ende rade van der stede van Leyden, doen cond allen luden, dat wi bi rade ende goetduncken van den ghemene Gherechte inder vroescip anghenomen hebben Wouter van der Weterijnghe tot enen boghmaker, in manieren ende voorwaerden hiernae bescreven, dat is te weten, dat Wouter voirs. der stede dienen sel in allen reysen tot wat tiden si des te doen sullen hebben, ende die stede sel him weder leveren *gaern* ende *was* als behoirlic is. Voirt so sel die stede Wouter voirs. jairlix wtreiken voir sinen dienst XX Beyers gulden, also lang als hi der stede dient, te betalen alle jair tot onse Vrouwendach te Lichtmisse.

Voirt so sient voirwairden: tot wat tiden dat die stede Wouter voirs. niet langer houden en wil, so sel ment Wouter een half jaer te voeren seggen. Ende als Wouter voirs. der stede niet langer dienen wil, so sel hijt der stede een half jaer te voeren seggen. Ende Wouter voirs. sel vri sitten in der stede, sonder enich ongelt te gheven.

In kennisse der wairhede hebben wi desen brief bezegelt mit ons. stede zegel, int jair ons. Heren IIIIc XX, opten XIV dach in Februarij." Terwijl in dezelfde vroedschapsresolutiën, 6 Aug. 1451, voorkomt: « Oick is geconsenteert bij den gerechte ende vroescap, dat Zweer die bogemaker hebben sal, behalve sijn wedde, jairlicx IIIJ ellen laken tot een tabbert ende X vaten biers, sonder exsijsen, gelijc den priester."

Nog komt in de thesoriersrekening der stad Leiden van 1391 voor: « mr. Jan Dobbe, die boghemaker, van dat die stede him jaerlix gheeft VII ℔. — mr. Willem Mesch des *conijnxboge* (?) III ℔.

De stad Deventer had reeds in 1344 een stads boogmaker, die eene vaste bezoldiging 's jaars ontving en door de stad gekleed werd. « Item Scabinis et consulibus ciuitatis IIc ℔ XL ℔. Item Ghenchardo clerico nostro XII ℔. Item *Gosvino armborstere* IIII ℔ XVI s. «Tweede rekening 1344. Zie Codex Dipl., uitgeg. door het Hist. Genootschap v. Utr., 1ste deel, 1ste afd., bl. 73, 1ste al.

Item Henrico de Haerlo pro *vestibus Gosvini armborstere* et duorum vigilum ciuitatis et pro tunica Gerardi Woeste XIX ℔ XVI s. Ibidem bl. 76, 2de al.

Item *Gosvino aermborstere* IX ℔ XII s. *cum vestibus.* Tweede rek. 1347, ibidem 87, 2de al.

Aldaar schijnt de *armborstierder* ook met het opzigt over het stads geschut te zijn belast geweest.

pees voorzien, kruiste; van hier, dat die boog ook wel *kruis-*

Item quum Gosswinus *arenburstiere* examinauit *balistas* III s. paruorum. Rek. 1340, ibidem bl. 65, 2de al.

Hoewel vroeger *armborstierders* of boogmakers te Utrecht aanwezig waren, zijn deze eerst in het laatst der 15de eeuw onder de stads bedienden opgenomen en als zoodanig van stadswege gekleed, in 1481. Die armborstierders ontmoet ik als zoodanig in de kameraarsreken. vermeld, en in 1482 en 1483 volgden zij den plegtigen omgang en ontvingen toen, even als de overige *lege* knapen, elk $\frac{1}{2}$ taak wijn. In 1489 (St. Thomas) werd hem eene jaarlijksche toelage verzekerd. «Willem Geritsz. is aengenomen van den rade out ende nye tot onse stat *armborstierder*, ende sel jaerlicx hebben ter pensij vijftich ff aen gelde ende der stat couel." Raadsdagelijksch boek, 1489.

2) Aldus, volgens de meening van Huydecoper, genaamd naar het Fransche woord *bander*, spannen, waartoe bij den voetboog eene groote inspanning van kracht vereischt werd.

En men scoet ten zelven tide
met LX oestal en springale
en banc armborst

zegt Melis Stoke. Zie Huydecoper, III. 252, 316, die zijn gevoelen over het woord *banc*, oudheidkundig ontleedt. Volgens dien schrijver zoude met deze benaming alleen voetbogen worden bedoeld, en staaft dit door de navolgende aanhaling uit de Goudsche Kronijk: *Die van't casteel scoten so over seer met bossen ende bant armborsten, ende met ander cleynen boghen* enz. De uitlegging, die Huydecoper van d t woord *banc* geeft, is, mijns inziens, te zeer gezocht. Het onderscheid, dat Melis Stoke op de aangehaalde plaats maakt tusschen *armborsten* en *banc-armborsten*, doet aan twee verschillende soorten van voetbogen denken. Sebastiaan spreekt, zegt Huydecoper, *van groote voetbogen die men op banken afschoot*, maar de schrijver zegt niet te begrijpen, wat hij daarmede bedoelt.

In de meermalen aangehaalde bekroonde Verhandeling van den heer Guillaume, komt op plaat IX. N°. 2, onder de afbeeldingen van oude schutgevaarten voor, eene soort van voetboog, geplaatst op een gevaarte of affuit op twee wielen, welk veldstuk *espingole* genaamd wordt; of dit krijgstuig de banc-voetboog, door Sebastiaan bedoeld geweest is, en welke op zulk een soort van affuit of bank werd afgeschoten, is moeijelijk te bepalen.

Deze espingole, die ter aangehaalde plaatse wordt afgebeeld als een oorlogstuig, uitsluitend bestemd tot het afschieten van steenen of looden kogels, zal vermoedelijk dezelfde zijn als die, welke in het Neder-duitsch *springale* genaamd werd. Later mag die springale tot het afwerpen van kogels zijn ingerigt geworden, doch ik meen bijna als zeker te mogen stellen, dat oorspronkelijk alleen de pijl daarmede werd afgeschoten, even als dit met de *oetstal* het geval was, en dat beide

boog, *stocboog* [1]) genaamd werd. Hij was (om de naauwkeurige beschrijving van een Fransch schrijver te volgen [2]), òf van staal,

---

veldtuigen tot dat soort van armborsten behoorden, die meer tot verdediging of bij belegering van versterkte plaatsen, burgten of kasteelen, als in het open veld werden gebruikt, zoo als men onder anderen in het beleg van Arnhem in 1354 van zulk een oorlogstuig vindt melding gemaakt bij Nijhoff, *Gedenkw.* II, LX, welke schrijver van gevoelen is, dat het alleen diende tot het werpen van steen, terwijl van Hasselt (Oudh. IV. 32 en 34) ons omtrent het ware gebruik daarvan in het onzekere laat. Wat de springale betreft, nemen de opgaven der in de kameraars-rekeningen van Deventer, zie *Codex Dipl.* uitgeg. door het Hist. Genootschap te Utrecht 1ste deel, 1ste afd., allen verderen twijfel omtrent het regt gebruik weg. Men leest in de rekening van 1340: «Item pro vno instrumento quod dicitur *sprintael* (springael?) VI lib. VIII s." bl. 65, 1ste al.» In die van 1345: «Item feria tercia post Bonifacij pro expensis factis per Gosvinum armborstere et seruos ipsum iuuantes quum correxerunt et perspexerunt instrumenta *springale* et telum ciuitatis X ss. VIII den.» Rekening 1347, bl. 76, 2de al. «Item Gherekino Colschen pro quingentis sagittis, dictis *springalesscot*, et quingentis aliis paruis sagittis VIII ℔ XVI s.» Rekening 1347, bl. 83. Zoo vindt men ook in den voormelden inventaris der artillerie, in 1365 te Lille aanwezig, 2,000 carreaux (d. i. eene soort van pijlen, waarover nader zal worden gesproken) d'espingoles. Ten aanzien van de *oestal* deelt van Hasselt uit de rek. van Arnhem van 1354 en 1362 deze posten mede: «Item pro una nota (*noot*, zie de volgende bladz.) ad *oestal* XXIIIJ s.,¦ pro 1 pond garns ad *oestal* IIIJ ss." Zie Oudh. IV, 33 en 34. Brengt men nu daarmede in verband de navolgende posten uit de rek. van Deventer, als: uit die van 1345, «Item pro vno ligno ad brachia instrumenti dicti *oetstael*, pro ligno dicto *weruenholt* ad sedes telorum et pro quinque lignis, dictis *wagenscot* ad telum X ss. II den. per Goss. et Gherekinum. Item pro portitura instrumenti, dicti *oetstael*, de ecclesia supra domum ciuitatis, et seruis iuuantibus Gosvino ad circumdandum *oetstael* crinibus. Item Hermanno Houessche pro vno ligno ad instrumentum dictum *winde oetstael* II s.» bl. 74, 2de al., dan is het wel niet twijfelachtig meer, of de *oetstal* was een armborst, tot dat soort behoorende, welke ook wel *wagen-* of *kar*-armborsten werden genoemd, omdat zij op deze wijze van de eene naar de andere plaats, even als het ander zwaar oorlogstuig der middeleeuwen, vervoerd werden. Eene afbeelding van zulk een wagenarmborst geeft S. J. E. Hendels, *Vers. einer hist. Beschr. aller ehem. und üblichen Wehr- u. Waffenarten* (1802) S. 170 a tab. VII.

Eindelijk geven de navolgende posten: «Item Theco de Hare pro *balistis* et telis erga eum emptis VIII ℔. Item Goss. *balistario* de telis II ss.» Rekening 1337, bl. 48, 50, 2de al. — Item pro XIIcim cignis III ℔ X s. IIII den. Item in festo beati Jacobi pro septem *balis*e

òf van hout, òf van ahorn vervaardigd, en had $1\frac{1}{2}$ tot 3 voet lengte. Zijne schacht, meestal van eiken of taxushout, was in den midden voorzien van eene kleine spleet, ter lengte van twee vingers. In die spleet bevond zich eene kleine beweegbare rol van staal, door welker midden eene schroef ging, die haar tevens tot as diende. Deze kleine rol verhief zich gedeeltelijk boven de oppervlakte der schacht of lade, en had eene boogsgewijze inkeeping, waar de gespannen koord of pees van den boog tegen rustte. Eene veel kleinere inkeeping was in het tegenovergestelde gedeelte der oppervlakte gemaakt, door middel waarvan de veer van den trekker de rol bevestigd hield. Deze rol werd *noot* [3]) genaamd. Onder de schacht of lade, meer in de nabijheid van het handvat of kolf, was de sleutel van den trekker [4]), van bijna denzelfden vorm als die van een oud musket; door middel van dezen sleutel liet de veer aan de rol, waartegen de gespannen koord rustte, de vrije beweging. Bij de ontspanning der koord ging de pijl met eene groote snelheid af. Op de schacht, onder de kleine rol, was eene koperen plaat, die zich op en neder verhief, en aan hare beide uiteinden aan de zijden van de schacht was vastgehecht. Dit was de visierband. Deze was van boven met twee kleine gaatjens

---

XVIII ℔, en onmiddelijk daarop: « Item Gherekino Colschen pro quingintis sagittes dictis *sprinzgalesschot* enz. Zie boven de rek. 1347, aanleiding tot de veronderstelling, dat deze *balista*, welk woord meer eene algemeene beduidenis schijnt te hebben, insgelijks eene soort van oorlogstuig was, waarmede pijlen werden afgeschoten.

1) Item, so wie te vechten quam mit armborsten oft enigen stocboghen, die verboerde. Zie Matthaeus, *Analecta*, IV. 219. en volg. 4°. editie.

2) Adrien Pascal, *Histoire de l'armée* tom. I. p. 250, in de noot.

3) *De noot van een staelen boog* komt bij Junius in *Nomencl.* 203 voor als een haak, waar achter de pees van den boog werd tegengehouden en welke haak in zijn tijd van ivoor of bot was.

4) In eene oude rekening, blijkbaar uit het midden der 15de eeuw, van Dirick van Runen, rentmeester van Leerdam, vind ik de volgende posten aangeteekend: « Item jonge Bueren gegeuen voer een *snell* op sijn armborst, tot Cuylenborch gemaickt, XVIII s. Item Henrijc Zwaen voer een *snell*, tot Cuylenborch gemaickt, geg. XVIII s.

het een boven het ander voorzien, die, wanneer deze plaat was opgeheven, in betrekking stonden met een balletje niet grooter dan de kraal van eenen roozenkrans, welk balletje aan het einde van den boog aan een klein draadje hing en aan twee kleine ijzeren staafjes was vastgehecht, loodregt op de schacht aangebragt, het een ter regter, het ander ter linkerzijde. Dit balletje beantwoordde aan de gaatjes der koperen plaat en diende tot regeling van het visier, hetzij om lijnregt, hetzij om in de laagte of hoogte te schieten. De boog had twee koorden of peesen, de eene *schietpese*, de ander *loyenpese* genaamd [1]), welke beide koorden door twee kleine ijzeren cylinders van elkander afgescheiden werden gehouden, op gelijken afstand van de uiteinden en het middelpunt van den boog. Aan deze koorden hing in den midden een ring van koord, die diende om ze tegen de inkeepinge doen rusten [2]).

---

1) Zie de ordonnantie der Leidsche schutten 1450. Berigten, I d. 2de stuk, bl. 177.

2) Zeer belangrijk is, tot nadere opheldering van den voetboog en van hetgeen daartoe behoorde, de rekening, berustende op het archief der stad Utrecht, waaruit ik het navolgende, meer bepaaldelijk tot dit onderwerp behoorende, mededeel.

«Schutmeester rekening van Henrijc Hasert en Johan van Lichtenberch den jongen, 1428.

Vtgegeuen van alrehande rescap, cost ende onraet inder leger vander Eem, doemen dat nijwe blockhuys opt zee maecte neuen den groten scepe, geheten de *Scharidagge*, enz.

Item Herman Berendz. vuerde ant blochuys tdiinsdages nae Odulphi IJ tonnen lichts scuts, IIJ tonnen middelschuts, cost ziin loon XVIIJ wit.

Wtgegeuen biden schutm. jnder reysen, doe onse stadt mitten vrenden Culenborch beclam.

Item mitten dagen (maand. na St. Willebrord) volchden onse burgern mitten schutten ende gilden, ende hadden mit hem piinres die hem schut mit manden nae droegen.

Wtgegeuen vander reysen doemen dat hoy bernde voir Bunschoten.

Item geg. enen witten om lijnden daermen de manden mede droech met schutte.

Item gegeuen Peter Willams enz. dat sij opte zelue reyse elc een mande schuts droegen vter Eem voir Bunschoten ende weder inde Eem brochten.

Wtgegeuen van schutte, zwair, middel ende licht, mit sulken scaften totten hoirnen bogen ende piil ijsers dair toe d'enende, datten schutmeysters geleuert is inden jair voirs., dat gebesicht is in onser stadt dienst in allen reysen, ende gezent op onsen sloten ende blochusen,

Men spande de kleine voetbogen met de hand, door middel van eene soort van ijzeren of houten gaffel of koevoet, (pied

---

ende is tot vele tijden gehaelt als hier na volget. Ende is gerekent elc dusent vanden zwaren schutte voir VIIJ Beyer. gulden mijn een oirt, vanden middel schutte elc dusent VJ Beyer. gulden, ende vanden lichten schut elc dusent V Beyer. gulden.

Er werd in dien veldtogt aangekocht 56,350 ligt schut, 26,900 middel schut, 7,250 zwaar schut.

Wtgegeuen vanden piil ijsers totten zwaren schutte, totten hoornen bogen, cost elc pont vanden ijsers vors. VJ wit IIJ doytk. te zamen 980½ ℔ pijlijsers.

Item des sonnendages na Miduasten, ontfangen van Egbert Lubbertsz. totten hoornen armborsten dusent piil ijsers, wegen 52½ pont.

Wtgeuen van esschen scaften, dair de piil ijsers toe gebesicht zijn, cost elc dusent IIJ B. gulden.

Item totten hoornen bogen, dusent esschen scaften. Item noch XVIc scafte.

Te zamen 4,990 schaften.

Het geheele bedrag beliep 521 B. guld. 59 wit.

Wtgegeuen vanden bogen ende *zulen* die gebroken ziin, vanden noten inden *zulen* te maken ende die te verstellen, vanden bogen in te biinden, vanden pezen opten bogen te maken, ende vanden coorden totten wijndebogen, alzo die schutte ende ruteren van desen jair gehadt hebben, ende eerst van Gerijt de bogemaker, also hij dat den scutmeysters mit ziinre cedulen bewiist heeft. Mede wtgegeuen onser stadt meysters vanden gequetsten ende gewonden luden te helen ende te meysteren, als hier nae bescreuen staet.

Dit sijn alsulke pezen ende werck, als Gerijt de bogemaker den schutmeysters gemaect heeft inder leger ter Eem, doemen dat nijwe blochuys maecte, ende elc peze cost VJ wit.

Hier volgen de namen der 17 schutten, aan welker bogen de pezen waren gemaakt.

Item enen boge ingebonden met gairne gelije een peze.

Elc peze naebescreuen costte IJ oude twn opten wiindaes bogen ende hoirnen armborsten.

Hier volgen de namen van 6 schutten.

Deze pezen nabescreuen heeft Gerijt bogemaker gemaect ende geleuert bij beueel ons borgermeysters. Dirc Grawerts, doemen de Horst stormde, ende dat gaern totten pezen geleuert wert bi Dirc Grawert.

Dirk Grawert op een *wiindaes boge* 1 peze. — Voorts volgen de namen der schutten, zonder vermelding van den boog. — Te zamen met die aan den burgerm. D. G. 17 pezen.

Timan Alberts zoon een nijwe *zuyl* ende sinen stock schoon gemaect ende in gebonden, ende een nijwe peze dair op gemaect, coste te samen XXXVJ wit. — Gerijt van Velde een peze op een *wiindaes*

de chèvre) *haak* 1), of *spanhaak* genaamd 2). Men zette den boog loodregt op den grond, plaatste den voet in een ijzeren beugel

---

boge ende enen nijwen *nechoirn* dair op, coste tsamen X wit. — Willam Proest een sleutel vermaect, cost IIJ wit. — Aernt Herdebol enen nyen *nechoren*, IIJ wit. — Jan Gal een *nonagel*, IJ wit. — Gemaect enen boge bi beueel Dirc Grawerts, cost XXI wit. — Jan Claes zoon enen nijwen stock, coste XLV wit. — Peter Schout een boge verbonden, cost V wit.

Dit js dat Willam Willamsz. de bogemaker bii beuele der schutmeysters gemaect heeft jnden jair voirscr.

Herman Dircs zoon een *zuyl*, coste XXXVI wit. — Dirck Grawert IJ *zulen* in hoirnen bogen, elc zuyl LX wit, maect tesamen I B. gul. XLII wit. — Willam Peters zoon van Veen een *zwl*, cost XXXVJ wit. — Chijsbert Hugen zoon een zuyl, coste XLV wit. — Jacob Petersz., Arnt van Wijc elk een *boge* van IIJ B. gulden. — Peter en Dirck Grawert elk een boge van IIIJ B. guld. — Vervolgens 6 schutten, elk een *stoc* van LX wit.

(De in deze rekening voorkomende benamingen van *nechoirn* of *nechoren*, *nonagel*, *zuyl* of *zul* zijn bij Kilian niet te vinden, en ik durf dus ook niet te bepalen, welk gedeelte van den boog daarmede wordt bedoeld.)

Dit ziin pezen ende bogen verbonden, cost elc stuck enen ouden twn.

Voorts volgen de namen van 49 schutten.

Dit zijn noten opten bogen, elc note X wit.

Volgen de namen der 11 schutten.

Item den schutmeysters geleuert I pont gaerns, cost XVJ wit. — Item Lichtenberch IIJ pont gaerns, elc pont XVJ wit. — Egbert Camerlinc IJ pont gaerns, elc pont XVJ wit.

Onder de in deze posten vermelde namen dergenen, welker bogen hersteld werden of met nieuwe peesen werden voorzien, komen zeer vele namen van aanzienlijke of Stichtsche geslachten voor, als: Henric Pijl, Jan de Gruenenwoude, Clais van Blasenborch, Gerijt en Elyas van Zanten, Dirk van Gruenenberch, Gerijt van Meerlo, Jan van Zelmonde, Gerijt van Velde, Peter van Ziil, Gerijt Voet, Willam van Noort, Jan van Butendijc, Aernt Herdebolle, Henrijc Hazart, Jan van Malden, Jacob Scade, Albert Zasse, Gerijt van Nyevelt, Albert van Voscuyl, Jan van Monevelt, Jan van Welij, Vranc Bloc, Dirc Jacob Pawe enz. Deze zullen zeer vermoedelijk allen tot de schutgilde hebben behoord.

Wtgegeuen onser stadt meysters vanden gequetsten ende gewonden luden te meysteren, etc.

Hoewel het navolgende niet in onmiddelijke betrekking staat met ons onderwerp, komt daarin toch veel wetenswaardigs voor. Vooreerst dat de stadsmeesters of chirurgijns waren genaamd, mr. Henrijc van

der schacht of lade zich bevindende aan het bovenste uiteinde en trok voorts door middel van den gaffel of koevoet de boogpees achter den noot.

De groote voetbogen echter werden gespannen door middel van een meer zamengesteld werktuig, *cranequin*, *kraeckaert* genaamd 3), waartoe men soms de beide voeten gebruiken

---

Weze, mr. Albert Baers, mr. Claes van Amsterdam, mr. Henrijc van der Borch, ten andere dat zij voor elken gewonde ontvingen 2 ℔, het pont gerekent 26 wit, terwijl zij daarenboven eene gratificatie ontvingen, de eerste 4 Beyer g. 26 wit, de 2de 5 B. guld., de 3de 19 B. g. 26 wit, de 4de 4 B. g. 31 wit. — Voorts dat onder de gewonden zich bevonden de navolgende bekende namen: Henrijc Holthusen, Sijmon van der Kell, Dirc Snoeck, Tengnagel Doys, Lubbert van Eyl, Heyman de Wit, Aernt van Wijc (gewont in sijn vingeren, dair een zeen aen ontwe was), Wouter van Vianen, Godscalc van Winsen, Jacob Scrodekiin, Jan v. Malsen, Jan v. Holenborch, Dirck Zale, Aernt de Bruin, Willam Daswiinre, de burgemeester Jan Lichtenberch, « zeer gequetst ende gewont, daer vele costs langen tijt ende arbeit an gedain" door mr. Claes Lodewijck de Wale. Claes van Zoelen, Lambert van Zulen enz. Eindelijk dat er 84 gewonden waren in dien veldtogt, waarvan 20 door pijlen en slechts 5 door het grof geschut.

1) In de schutm. rekening van Utrecht 1428, « Krabbe ziin buech ontwe gespannen ende de *haeck* sloech in zijn been."

2) Zie de ordonnantie van de Leidsche voetboogschutters, 9 Jan. 1450. *Berigten* I. 2. st., bl. 177, alwaar de spanhaak ook wel *krijge* schijnt genaamd te zijn geworden.

In het aangehaalde werk van Adrien Pascal vindt men de afbeelding (gens de trait 1350-1380) van een schutter, den kleinen voetboog spannende met den spanhaak.

Burman, in zijne *nieuwe aanmerkingen* enz. II. 286 in de noot, zegt, meermalen in zijne jeugd den voetboog gespannen te hebben, met een ijzeren werktuig, van onderen met twee takken omgebogen, en voorzien van een houten handvat. Hij noemt dit werktuig, minder juist, *cranequin*, daar de eigenlijke cranequin meer zamengesteld en met een windaas voorzien was. De gaffel, een eenvoudig *pied de chèvre*, die hij bedoelt, werd ook wel in het Fransch *cric* genaamd. Zie Guillaume l. l. 95.

3) Zie eene zeer duidelijke afbeelding van dit werktuig in *Vade mecum*, II. pl. 61, N°. 5, en van de wijze waarop de boog daarmede gespannen werd, II. pl. 84, N°. 6, almede in het werk van A. Pascal de plaat *Voulgier, crenequinier*, 1400.

Wat de afleiding van dit woord betreft, zie Kilian in voce *kraeneke, kraecke, kraeckaerd*, die het verklaart *arcubalista, balista ligneo brachio instructa*, bij ons *kraan* genaamd. Zie Huydecoper, ad M. S. III. 318, 319.

moest en van daar *arbalète à deux pieds* genaamd [1]), welke eene grootere soort van gaffel of koevoet schijnt geweest te zijn, voorzien met eene soort van windaas, welke aan den boog werd vastgehecht, en waarmede de koord of boogpees achter de zoo even beschreven noot gebragt of opgewonden werd. Naar dit meer omslagtig werktuig, alleen bij deze grootere soort van voetbogen gebezigd, werd de voetboog ook wel *windeboog*, *groote windeboog* [2]), *windaasboog* [3]), of wel eenvoudig *craeckaert* [4]) en naar dezen cranequin of kraeckaert werden de voetboogschutters *crenequins*, *cranequeniers*, *crennequiers*, *krankeniers* genaamd. Het schijnt echter dat aan de ruiters, met dien voetboog gewapend, meestal deze benaming gegeven werd [5]).

Nog moet omtrent dezen grooten windaasboog worden opgemerkt, dat de noot bij het afschieten, even als die van den kleineren voetboog, door een springveer van binnen werd losgelaten, en dat voorts het inwendig mecanisme veel overeenkomst had met dat der vroegere snaphanen; dat in latere tijden, in de 15e en 16e eeuw, bij de spanning des boogs de meer omslagtige windaas door den meer eenvoudigen spanhaak schijnt vervangen te zijn geworden, en dat, toen door de meer algemeene invoering

---

1) Zie Guillaume, l. l. 95.

2) Aldus genaamd in de tresoriers-rekening van Leiden, 1399.

Item so sende onse here van Hollant an den gherechte Claes van Zwieten, om reescap van scutten te hebben te Staveren, daer men oversende 17 *grote windebogen*, ende werden gecoft jegens Jan Dob, XVII ff X s. Daerop te wijncoep, V S. IV s. Drie windaze coste IV s.

3) De windaes voetboog werd ook wel eenvoudig de groote boog genaamd, in tegenoverstelling van den kleinen en ligteren voetboog, die met den haak gespannen werd. Onder anderen vindt men in den *inventaris van, tgene na mijns genadighen heeren* (bisschop Philips van Bourgondië) *overluyden opten huyse Duersteden gevonden is*, zie Matthaeus, Analecta I. blz. 211, 4°., aldaar op blz, 222 vermeld twee windasen tot *grooten bogen*, zich bevindende *in mijns genadigen heeren camer*. Deze inventaris is hoogst belangrijk voor de kennis van het huisraad van de 16de eeuw.

4) Houtenboge of craeckaert, zie A. Wauters, *Notice historique sur les anciens sermens de Bruxelles*. Bruxelles 1848, p. 17.

5) Zie *Histoire de l'armée*, l. l. tom. I. 250, en de afbeelding van zulk een boogschutter te paard, *Vade mecum* II. pl. 81 N. 1.

van het schietgeweer het gebruik van den voetboog als krijgstuig te niet ging, en dit vroeger zoo geduchte wapen alleen in de schutsdoelen voor het schieten naar den papegaai bestemd bleef, ook toen alleen de spanhaak gebruikt werd.

Uit de beschrijving van den voetboog en de wijze zijner behandeling zal men reeds hebben ontwaard, dat dit krijgstuig niet alleen bij het gebruik zeer omslagtig was, maar dat daarbij zelfs eene niet geringe inspanning van krachten vereischt werd [1]). Hoewel de ondervinding later vele belangrijke verbeteringen aan dit krijgstuig deed brengen, bleef de behandeling echter, vooral door de gedrongene houding, die de schutter bij het aanleggen en afschieten genoodzaakt was te nemen, hoogst moeijelijk. Ook waren, volgens getuigenis van gelijktijdige schrijvers, de meeste dier voetboogschutters vroegtijdig voor hun geheele leven geknakt. Behalve dit ongerief, had het gebruik van den voetboog in het veld nog andere voorname bezwaren, die den handboog oneindig verkieslijker in den strijd maakten. Deze boog, vooral die waarbij men het windaas gebruiken moest, was niet spoedig te spannen en kon zeer ligt onbruikbaar worden gemaakt [2]); daarbij waren, even als de boog zelve, zijne projectilen zwaarder in den dragt dan de handboog met zijne pijlen; hoewel de voetboog zijne zwaardere pijlen met meer juistheid en snelheid kon afwerpen, kon echter de voetboogschutter moeijelijk in geslotene gelederen strijden, omdat de boog altoos in eene horisontale rigting moest gehouden worden, en bij behandeling de hulp van een handlanger noodzakelijk maakte. — Zoo zegt het statuut van 1397 van Utrecht, boven aangehaald, *ende waer hi scutter* enz. *zijn armborst* enz. *zijn knaep*

---

1) Hoe gevaarlijk de behandeling van den voetboog was, indien de boog tijdens het spannen brak, bewijst het navolgende: Henrijc Loef gequest in zijn knye van enen boge te spannen. Schutm. rekening van Utrecht, 1428.

2) Zie Guillaume, *Introduction*, p. 95. Zoo vochten de Gentenaars in den slag van Mont-en-Puelle met hunne voetbogen, nadat zij onbruikbaar waren geworden in den strijd, tegen de ruiterij, als met strijdkolven.

mede te volgen. Zoo waren de Liersche voetboogschutten in het leger van hertogin Johanna van Braband, toen zij in 1397 ten strijde toog tegen den hertog van Gelder, verzeld van zulke handlangers; ook zegt ons Juvenal des Ursins [1]), dat hertog Jan van Bourgondië in 1414 4,000 boogschutters had, die elk met 2 voetbogen gewapend en van 2 hulpers, *knapen* genoemd, vergezeld waren, waarvan de een zijn schild hield, terwijl de andere een der beide bogen van den schutter spande, ten einde na den eenen te hebben afgeschoten, dadelijk weder met den anderen gespannen boog voorzien te kunnen zijn [2]).

1) *Histoire de Charles II.* 460.

2) De navolgende opgaven, welke omtrent de benaming en den prijs der wapenrusting verscheidene ophelderingen geven, kwamen mij voor de mededeeling niet geheel onwaardig te zijn.

In eene opgave van *al sulken nederlage* als Willem van Vloedorp erfvoogd van Ruermonde *heyssende* was van den hertog van Gelder, toen hij in den lande van Gulik *nedergeleghen* was, 1434.

»Item soe heb ich verlaten mijn harnis ind mijner drye knechte mit mich, alsoe geschatich mijn harnis op vijftich Rijnsche guld, ind der dryen knechte harnis, dair waeren twee schutten mede mit oeren armborste, ijlker vuer XXV rijnsche guld., ind eyn knecht vloe wech, ind liet sijn armborst, dair koste II R. g., tsamen vanden harnis hondert XXVIJ Rijnsche guld.

In eene opgave van *alsulken verluys*, als Godert François van Neersdom had in dienst van den hertog van Gelder in 1427, dond. na Bartholomeus.

»Item soe heb ich Godert noch mijn voll harnasch verloren, als mit namen, een stelen panser, dat gerekent voir XV rijns gul. maeet XXIII ar. gul. VI alde thuyn; enen stelen hout IJ r. g. vz III ar. g. twe thuyn; enen stelen borst IJ ar. g.; een sack coste VIJ ar. g.; een honskouel IJ ar. g.; armpijpen ende wapenhanse J ar. g.; twe harnaschhasen IIJ ar. gul.; schenen ende cap twe ar. g.

Belangrijk, ook in geschiedkundig opzigt, is de op het archief van Utrecht berustende rekening van den ritmeester Vincent van Swanenburg, van *sulcken gebreken die stat mij ende den mijnen, jch in oeren dienst bracht heb, van soldyen, nederlaghe, verluyss ende schade van perden, harnijssch ende tuyghe ende andere gerechticheit*, gedurende den tijd van 7 maanden en 7 dagen, van zondag na Bartholomeus (27 Aug.) 1481 tot aan 18 Maart 1482.

Het volgende slechts in die rekening heeft meer bepaaldelijk tot het onderwerp betrekking.

Dijt hijrnae bescreuen js verluyss van harness vnde anderen getuyghe.

Eene minder omstandige beschrijving behoeft, wegens zijne eenvoudigheid, de handboog. Zijn gebruik dagteekent van de

---

Item op Senth Steffens dach heb jch Vincent vors. jnden Vene verloeren eyn armborst, eyn wijnde mijt eynen ijseren hoet, rekenen jck tsamen voir VIIJ r. gl.

Item opthen seluen dach hefft Driess van Belle verloren krefft inde rugge, *eyn armborst*, *eyne wijnde* mijt eynen ijseren hoet, jnde dair toe hebben sijne diener soe voir jnde nae verloeren twe armborsten, twe ijseren hoede, tsamen berekent op XXV r. gl.

Item optseluen dach hefft Reynart Hoen mit sijne diener Mathijs, die mijt hem the seluen mael gefangen wart, verloeren voir hem seluen, krefft jnde rugghe, ijseren hoet, eyne hontzkogell mijt beslach van sijlueren, eyne kraich ende par wapenhanssen voir sijnen knecht voirs., krefft inde rugge, eynen ijseren hoet, eyn par wapenhenssen, eynen kraich, gereckent op XXXIIJ r. gl.

Item opten seluen dach hefft Pieter van Meternich, der oick gefangen wairt, verloeren krefft, rugge, eynen kraich, eynen ijseren hoet mijt eynen sijlueren riere (ruere), gereckent tsamen op XXV r. gl.

Item opten seluen dach hefft Geysbess, der oich du gefangen wart, verloeren krefft, rugge, ijseren hoet, bart wapenhenssen, eynen kraich, eynen ijseren hoet, toebehoerende sijnen knecht, tsamen gerekent op XV r. gl.

Op denzelfden dag verloren Frederick Haswijnt »krefft, rugge, kraich, ijseren hoet, paar wapenhanssen," gerekent op XVI r. gl. Johan van Wyere, kreff, rugge, *kraichcoller*, twe wapenhanssen, *eyne armborst mijt eynen wijnde*, te samen ger. op XVI r. gl. Wijchart mijn diener, kreeft, rugge, ijseren hoet, kraich, *eyne armborst mijt eynen wijnden*, XVI r. g. Zelbach, krefft, rugge, ijseren hoet, kraich, twe wapenhanssen ende *armborst mijt eynen wijnden*, tsamen ger. XV r. gl. Merten Diuerbachs knechte, krefft, rugge, ijseren hoet, twe wapenhenssen, kraich XIII r. g. Henrick van Duytz, eyn panser, ende *armborst mijt eynen wijnden*, ijseren hoet, tsamen XII r. gl. Rijnken Tijnsselman, enen *armborst mit eynen wijnden*, ende enen swert, tsamen VI r. g. Herman v. Aldemonde, ijseren hoet, swert ende en par waepenhenssen, tsamen IV r. g. Ruert Pruyst, *eyn armborst mijt eynen wijnden*, ijseren hoet, tsamen VI r. g. Johan Peffer, (die tweemaal in stads dienst lag) krefft, rugge, ijseren hoet ende *armborst. mijt eynen wijnden*, noch enen *wijnde* tot Narden verloeren. Item kraich ende par wapenhanssen, XX r. g. Dezelfde op het Veen verloren" krefft, rugge, ijseren hoet, enen *armborst mijt eynen wijndt*, tsamen XI r. g. Herman Keppell, enen *armborst*, steyt mij (Vincent) berekent IIJ r. g. Item Joham Tzwijuell, eyn *armborst mijt eynen wijnde*, ijseren hoet, II wapenhanssen, jnde alsmen Arnhem jnnam, hefft he noch enen *wijnde* verloeren, tsamen gerekent op X r. gl.

Het geheele bedrag van dit verlies bedroeg 249 r. g. 10 st.

hoogste oudheid. Ismaël, de zoon van Hagar, *woonde in de woestijn en werd een boogschutter* 1). In het boek van Job wordt gezegd, *zijne schutten hebben mij omringd, en mijne boog veranderde in mijne hand* 2). Bij de Chinezen wordt Hori als de uitvinder van den boog vereerd. Volgens Plinius was hij van Scijthischen oorsprong. Daar men echter zeer ligt op het denkbeeld kan gekomen zijn, om van de kracht van een' met eene koord of pees gespannen buigzamen staak of stok voordeel te trekken, is het waarschijnlijker dat het toeval, reeds in de eerste tijden der menschheid, bij verschillende volkstammen bijna gelijktijdig tot het gebruik daarvan op de jagt en naderhand tot lijfsverdediging zal hebben geleid. Opmerkelijk toch is het, dat bij elken nieuw ontdekten wilden volkstam, de boog en pijl onder hunne wapenen de voornaamste plaats bekleeden, waarin zij meestal eene groote bedrevenheid betoonden te bezitten. Als de Cretensers als uitvinders van het gebruik des boogs bij

---

Uit deze opgave zou men met grond kunnen besluiten, dat meest alle de onder Swanenburg, toenmaals in dienst der stad Utrecht aangenomene krijgslieden, uitsluitend met armborsten of voetbogen waren gewapend; een bewijs dat op het einde der 15de eeuw het gebruik van dit wapen nog in volle kracht was. Opmerkelijk dat in die zeer naauwkeurige opgave van verloren wapentuig, van den handboog geen het minste gewag wordt gemaakt. Nog vond ik omtrent den prijs der armborsten in de kameraarsrekeningen van Utrecht, het volgende aangeteekend:

»Item, Willem den armborstiere van vier nye armborsten, die hij mij geleuert heeft ende ic den ruteren ende knechten voert geleuert heb, wt beueell van den Ouersten., XXX ff (8 crom. voor het pond). Item noch Willem den armborstiere van ses armborsten, die hij vermaect heeft ende ic den knechten geleuert heb, VII ff. Kameraarsrek. van Jan van Zijl, 1481—1482. »Item meister Henric den armborstiere, van V armborsten elc II gulden ende van een te vermaken XIII s., ende had Loef Berchmaker opt blochuys, maict LIII ff V s. Kamer. rek. van Claes Jansz., 1482—1483. In eene rekening van den drost van Buren, Jaspar v. Esscheren, uit het midden der 15de eenw, ontmoette ik nog het volgende. »Item Maersken, vyt beuel sdrosten, tot enen nyen armborst I g. VIII st."

1) Gen. 21 : 20.

2) Job 16 : 13 en 29.

de oude schrijvers 1) genoemd worden, zal dit meer doelen op hunne eerste invoering van dit wapen bij de geregelde krijgsbenden, dan wel op de uitvinding zelve van een wapen, dat reeds bij andere volkeren lang te voren in zwang was. Vele Grieksche helden worden ook als beroemde boogschutters vermeld. Van Hercules wordt gezegd, die kunst het eerst van een' Scijth geleerd en zelfs zich van vergiftige pijlen te hebben bediend. Hoe de boog bij de Grieken in eere stond, bewijzen de versieringen die zij daaraan bragten en door Homerus met zijne eigene naauwkeurigheid beschreven zijn 2).

---

1) Zie onder anderen Diod. 5, 65.

2) Zie o. a. Il. IV, v. 108 sqq. en voorts G. Ch. Crusius, *Volledig Grieksch Nederduitsch Woordenboek voor de Gedichten van Homerus*, Amst. 1837, op de navolgende woorden.

Γλῦφις, de insnede in den pijl, waarmede hij op de boogpees gelegd werd Il. 4, 122. Od. 21, 319. Κορώνη, het kromgebogen einde van den boog waaraan een knop of ring was, om de pees vast te houden, Il. 4, 111, Od. 21, 138. Νεῦρή, νεῦρα βόεια de pees van den boog, Il. 8, 328. Νεῦρον μαζῷ, de pees aan de borst spannen. Νεῦρον het snoer waarmede de punt van den pijl om het riet was vastgebonden, Il. 4, 151. Ὄγκιον, de weerhaak aan de punt van den pijl, Il. 4, 151, 214. Οἰστός, de pijl, welke in 't hout of riet bestond met eene metalen punt of weerhaak, Il. 4, 118. Somtijds ook met drie punten, Il. 5, 393. Vergiftige pijlen, Od. 1, 261. Ρωμα, het deksel van den pijlkoker, Il. 4, 116, Od. 2, 353. Τόξον, de boog, in pl. τὰ τόξα, dewijl hij uit twee deelen bestond.

De boog was een wapen dat in eenen veldslag minder maar meest in listige aanslagen gebezigd werd. De boog van Pindarus, Il. 4, 109 seqq. bestond uit hoorn en had twee deelen, van welke elk 16 palm lang was. Beide gedeelten waren door de πῆχυς, zoo aan elkander gevoegd, dat zij daardoor de gedaante van eenen boog kregen. Aan beide uiteinden was een knop, κορώνη, waaraan de pees νευρὰ vastgemaakt was. Bij het gebruik spande men hem door hem tegen den grond te plaatsen en de pees stijf aan te trekken (τιτατνειν τόξῳ) dan greep men den boog in het midden (πῆχυς) legde den pijl op de pees en trok deze naar zich toe, opdat de pijl weg vloog (τόξον ἕλκειν, ἀνέλκειν), Il. 4, 105 seqq., Od. 19, 572. Het *boogschieten*, de kunst om met den boog te schieten Il, 2, 718, 12, 350. Het *schietgereedschap*, bogen en pijlen, Il. 1, 45. Τοξοσύνη de kunst om met den boog te schieten, *boogschutterij*, Il. 13, 314. Τοξότης, boogschutter, boogschieter, Il. 11. 385.

De boogschutters van Creta werden voor de voortreffelijkste gehouden, aan welken de Romeinen in hunne legers voortdurend de voorkeur gaven, zij schoten hunne pijlen op 150 schreden afstands met zulk eene kracht en zooveel juistheid, dat zij schild en harnasch van den vijand, waarop zij doelden, waar zij dit wilden, doorboorden. De Parthen, niet minder ervaren als boogschutters, waren, wegens hunne pijlen met weêrhaken voorzien, in den krijg zeer gevaarlijke vijanden. De Scadanavische barden bezongen hunne helden ook wegens hunne groote bedrevenheid in de behandeling van den boog, en dat de Angel-Saxen en Deenen ook deze in hoogen mate bezaten, en hoe, na de herovering van Normandië, de boog in Engeland een geducht wapentuig werd, leert ons de geschiedenis hunner roemrijke krijgsverrigtingen. Ten welken tijde de boog bij de Germanen tot krijgswapen werd verheven is moeijelijk te bepalen, en het blijft twijfelachtig of Tacitus, verhalende hoe bij hen de gewoonte was om met hunne doode ligchamen hunne wapenen te verbranden, onder de *missilia* ook de pijlen tot den boog behoorende bedoeld heeft [1]).

Deze boog werd in de middeleeuwen hier te lande *flierts-boog* [2]), *flitsboog*, *reisboog* genaamd. Hij had boven den voetboog het groot voordeel, dat hij oneindig ligter en daardoor handelbaarder en niet onderhevig was aan spoedig geheel onbruikbaar te worden. Door een geoefend schutter gebruikt, kon de handboog even zekere en even groote verwoesting op den vijand aanrigten. Van daar, dat welligt sommige schrijvers het er voor houden, dat de handboog meer bepaald in het veld en de voetboog meer tot verdediging der vesten bestemd was [3]). Zij, die met dezen boog gewapend ten strijde togen,

---

1) Germ 27. De archeologische ontdekkingen kunnen welligt daarover in het vervolg van tijd meer licht verspreiden. Zie over de oude wapenen der Germanen, Rodloff, *Neue Untersuchtungen des Keltenthum zür Aufhellung der Urgeschichte der Teutschen*, Ron. 1822.

2) Van Someren, Beschr. van Gorinchem, 121.

3) 's Gravesande, Zeeuwsch. Kronijk verkort, 1073.

werden ook wel *reisboogers* genaamd [1]), en men bezigde hen bij voorkeur tot denzelfden dienst, die thans de ligte troepen bij onze hedendaagsche legers verrigten.

Deze handboog was, even als de voetboog, òf van staal, òf van ahorn, òf van hout. Het voeren van dien stalen handboog, die natuurlijk kostbaarder was, was eene niet geringe onderscheiding [2]).

Hoewel de houten handbogen ligter in dragt waren, waren

---

1) Beschrijving van Delft, 383. Waarschijnlijk heeft deze naam van *reise*, veldtogt, zijnen oorsprong.

2) Ook dit was met de voetboog het geval. Zoo hadden b. v. de *Franc-arbalétriers* uitsluitend het regt, zich van den stalen voetboog te bedienen; zoo ook was bij de voetbooggilde het voeren van den voetboog eene onderscheiding en had in vele steden de oude St. Joris gilde dit regt, zoo als b. v. de oude St. Jorisgilde te Gent. Zie Belg. Museum, IV. 45. Over deze gilde is dit jaar door den heer A. Busscher te Gent, eene zeer belangrijke brochure in het licht gegeven, onder den titel *Confrérie de Saint Georges à Gand, société d'arbalète*, versierd met eene afbeelding, eenige voetboogschutters dier gilde voorstellende, waarschijnlijk zoo als zij, bij den plegtigen historischen stoet der graven v. Vlaanderen te Gent in 1849, uitgedoscht geweest zijn. Zij dragen den helm en maliënkap, den wapenkolder en roode broek. De banierdrager voert het wapenschild der gilde, zijnde een kruis van keel op een zilver veld. In deze brochure is de gilde alleen beschreven in zooverre zij een genootschap was, gewijd »aan den edelen consteghen en eerbaren spelen van den voetboghe." Slechts met een enkel woord wordt er van haar als eene krijgsinstelling gewag gemaakt, omdat de beschouwing des onderwerps, uit dat oogpunt, niet in het doel des schrijvers lag. »De groote en souvereyne hooft-gilde van den edelen ridder St. Jooris," was, zegt hij, »de beroemste der vier overige schutgilden. Zoowel wegens hare behendigheid in de behandeling van den voetboog, als den ongewonen luister harer schietspelen, had zij zelfs over alle de Vlaamsche gilden de overmagt; als krijgsinstelling is het tijdstip harer instelling onbekend. Indien men hare gedenkschriften geloven kan, had zij zich reeds sedert de 11de eeuw in de oorlogen van den graaf van Vlaanderen onderscheiden, en hielpen zij, onder de bevelen van graaf Robert II, Godfried van Bouillon Jeruzalem bemagtigen." In het midden der 15de eeuw scheen deze gilde het toppunt van haren roem en luister te hebben bereikt; zij bestond toen uit de geheele hooge burgerschap van Gent, en wanneer zij ter heirvaart werd opgeroepen, betaalde en kleedde zij een korps hulpvoetboogschutters, die zij in hare plaats ten strijde liet trekken.

zij echter zoodanig met ijzer beslagen en met bindgaren omwonden, dat het hout bijna onzigtbaar was en de boog zelve bijna in sterkte den stalen boog evenaarde. De pijlen, zoowel van den voet- als den handboog, werden *licht geschut* genaamd [1]), ook wel *scherp geschut* [2]), en waren van hout, maar heeten *ijzeren* of *stalen* pijlen naar de ijzeren of stalen punt [3]), spits of pijlijzer, in het Fransch *fradet* genaamd; *houten* pijlen, wanneer ook de spits van hout was vervaardigd [4]). Beide soort was voorzien van houten vederen; van hier het oude technische woord *de pile te vederen*, dat is, het hechten der vederen onder aan de pijlen, terwijl het scherpen der pijlijzers *pilen schichten* werd genaamd [5]).

De heer de Vigne duidt drie soorten van pijlen aan. De

---

1) Uitgegeuen van scutte, *swaer*, *middel* ende *licht*, met sulke scaften tot ter hoornen bogen en pijlijzer daertoe dienende. — Schutm. rek. van Utrecht 1428.

2) Zie de ord. der schutten van Delft, 1397. *Beschrijving v. Delft*, bl. 514. De stad was gehouden aan hen, bij elke reise of veldtogt, *scherpschut* te leveren.

3) In de beschrijving van het schutfeest te Liebenthal in Silezië, medegedeeld in de Kronijk van het Hist. Genootschap 1848, bl. 213 en volgende, wordt omstandig die stalen pijl voor den voetboog beschreven. »De pijl met welke geschoten wordt, *pottze* genaemd, is lang een ende een vierde van een voet, wiens vurste eynde beslagen is met stael, niet scherp, maer met vier uitstekende punten als spijkerhoofden, van agteren is de flits of peil met aengelijmde veeren. Dese word op den boog gelege, welke soo swaer is, dat men er genoegh aen te houden heeft." Men houde echter in het oog, dat hier alleen van den pijl, waarmede men den papegaai schoot, die ook wel *bout* genaamd werd, gesproken wordt

4) Zie de afbeelding van eenen gewonen pijl, in het Fransch *garot* genaamd, *Vade mecum*, II, pl. 61, n°. 6.

5) »Henrico Lyeman de pile te vederen, XXXVI s. IIm pijl in Trajecto XIIIJ ℔ XIIIJ ss. pro piel te vederen VII s. Stads rek. van Arnhem, 1362. De telis ferriis VIm IXc XVI valent XXXIV. De telis ligneis MIIIJc val. IIII L. Rek. 1363. Item van pijl te schichten. Rek. 1377. Item doe betaelt van Rijn van te stocken XIc pijlen VIII½ r. g. Rek. 1449.

In 1447 twedusent pijlijseren voer V½ r. g. v. Hasselt, Oudh. III, II. »Item Gosevino, armborsterere, ad infigendum tela pilis XXVIIJ ℔ VIIJ den. 2de Kamer. rek. v. Deventer 1345. Zie *Codex dipl.* 1. 74, 2de al.

grootste werd *mareras*, de kleinere *vireton* en de driekantige ijzeren of steenen pijl *carreau* genaamd. Belangrijk zoude het onderzoek zijn of deze verschillende soorten bepaaldelijk bij den voet- of handboog, dan wel bij den *oetstael* of *springale* werden gebezigd. — De driekantige ijzeren of steenen pijlen *carreaux*, althans zullen wel bepaaldelijk tot de laatstgenoemde krijgstuigen hebben behoord [1]).

---

1) Omtrent de verschillende benaming en het gebruik van deze soort van pijl deelt ons Huydecoper in zijn Melis Stoke III, 314—316, de vrucht zijner onderzoekingen mede. — Uit de aangehaalde plaats uit Melis Stoke *ende met springalen menighen quareel* (in het oud fransch *quarel*, *quarriau* en *garrot* genaamd) blijkt genoegzaam, volgens dien schrijver, dat deze pijl voornamelijk bij de behandeling der *springale* gebruikt werd; hoewel Daniel *De la Milice Fr*, I, 305, meent dat deze pijl bij *armborsten* werd gebezigd; dat, volgens de daarvan pijlen melding gemaakt, onder anderen in de schutm. rek. van 1421, dat het *lichten schut*, dat is, wat tot boogen behoorde, de 1,000 aangekocht werd voor V Beyersche gulden. In die van Zweder de Voecht 1481. »Item gecoft wt beneel vanden ouersten tegen Gerijt Bontmaker IJm pijll, elc 1,000 om VlJ r. g. maakt LXX. In zijne rekening van 1482 komt onder de uitgave van *pijll* en *crwt*, welke 4,643 ℔ 8 s. 4 d. bedroegen, voor 20,000 *pijlscafte* de 1,000 à 3 r. g. 10 st. 11,000 pijlijzers de 1,000 à 3 r. g. 15 à 16 st. 400 *vuerpijlen* de 100 à 18 st. *vuerpijlscafte* de 200 à 18 st. en 18½ st. Ook vindt men in diezelfde rekening gewag gemaakt van een *vuerwagen*.

»Item gegeuen van een deel spijker ende den *vuerwagen* te vermaken. Betreffende deze vuurpijlen leest men in eene andere rek., die van Zweder van Denemarken, 1461. »Item Victor gemaict VJ ijsseren mit *dillen* ende XIJ *mijselen* in die grote *vuerpilen*, costen XIIIJ cr. Dillen bij Kilian, *klappers*, *klappeijen*. Het woord *mijselen* wordt bij hem niet aangetroffen. In de schut. rek. van Egbert Rutgersz, 1483, vindt men door de stad aangekocht 5,000 pijl à 5 r. g. de 1,000; 500 pijl à 14 st; ¾ deel pijl à 13 st.; 1,350 pijlijsers de 1,000 à r. g.; 800 pijlijzers om 3½ r. g. In de 3 maandsche rek. van Gijsbert de Kraan, voor datzelfde jaar. »Delie die in keyzerrijk tapte 5000 pijl à 5 r. g. de 1,000, somen seer weynigh pijll ende pijlijsers en hadden. Voorts 34,000 pijlijzers de 1,000 à 3½ r. g. In eene rekening van oorlogskosten in het jaar 1511, bij gelegenheid van den IJsselsteinschen oorlog was de prijs der pijlen vermeerderd, toen werden 30,000 pijlschaften gekocht, de 1,000 à 6 r. g. 1,500 vuurpijlen en even zoo veel pijlschaften voor 7 r. g.

In de schutmeesters rekeningen van Utrecht vind ik omtrent de

De koorden of peesen van den boog, *snaren* of *snorren* genaamd, waren doorgaans vervaardigd van pees- of windgaren; van hier het woord *wijndsnoeren*, die met groene was bestreken werden 1).

---

door hem gegeven afbeelding, deze pijl bestond in een langen rondeu schacht met een van achteren dikke, platte en vierkante punt, welke afbeelding overeenkomt met de uitlegging die Menage van hare benaming *quarel*, *quarreau* of *garrot* geeft, namelijk, dat zij met vier punten voorzieu was. Le Genre III, 388, verhaalt, dat koning Richard van Leeuwenhart, in het beleg van Chaluz, 1199, sneuvelde, *d'un coup d'arbaleste*, zijnde *cuspis quadrata*. Uit dit en ander schijnt niet te blijken, dat deze pijl van steen zou zijn geweest. Le Long, sp. Hist. IV, 44, 18, houdt de *springalen* voor armborsten of oorlogsbogen, en II, 35, 9, de *quareelen* voor armborsten, bogen en pijlen. Huydecoper III, 471.

In de *Collection des documents inédits de l'histoire de Franee*, en aldaar *Les reglemens sur les arts et metiers de Paris redigés au* XIII *Siècle*, Paris 1837, komt op pag. 260 het navolgend reglement op den boogmaker voor, waarin ook van die soort van pijlen sprake is.

Des archiers.

Quiconques veut estre archiers à Paris, c'est à savoir, fesères de ars, de fleiches et de arbalestes, et de ce qui apartient à cet mestier faire, ce peut franchement.

Quiconques est archiers à Paris il peut avoir tant aprentis et vallès come il li plera, et ouvrer tant aprentis et vallès come il li plera et ouvrer de nuiz, se mestier en a.

Quiconques est archiers à Paris il peut faire quarriaus et fleiches de tel fust come il li plaist, ou de cor ou de pluseur pièces, ou d'une et peut enpéner ses quarreaus ou ses fleiches de tex pannes come il voudra soit de gelines ou d'autres.

Quiconques est archiers à Paris, il ne doit rien de chose qu'il vent ne achate apartenant a son mestier.

Nus archiers de Paris ne doit point de gueit; quar li mestiers l'aquite, quar le mestier est pour servir chevaliers et escuiers et sergens et est pour garnir châtiaus.

1) Stadsrek. van Arnhem 1426, *peesgaarn* 1427 en 1428. Florys Cremer gekocht acht *schiven gaerns* tot pesen aff te maken, v. Hasselt, Oudh. IV 166. Thesoriers rek. van Leiden 1399, jegens Jan Dob IV ℔ *pesegaerns* tpont VIII gr. XXI s. IV d. Item I ℔ groene was toten pesen IV s. Dit blijkt ook uit de reeds medegedeelde aanstelling des boogmakers van Leiden. Zie blz. 8, in de noot. Zoo hadden de Dordrechtsche schutters, toen zij in 1458 in het leger van Maximiliaan van Oostenrijk tegen Utrecht optrokken, behalve hunne bezoldiging daags 4 oude st. of groten, 1 stuiver voor *peesgeld*, en vindt men onder de

De pijlstokken of pijlijzers werden bij duizenden opgedaan en in tonnen verzonden [1]). Zoo leverde Maerten Buck in 1386 aan de stad Lier 4,000 *boogsgeschut* [2]), in 1397 kocht die stad voor de schutters 4,000 *voetbooghs geschut* [3]); in 1405 kocht zij weder 5,300 geschutijzers en ijzerde meester Geert, de donderbuschmaker, en Hannekijn, de boogmaker, 24,000 geschuts, en Hendrik Lessche ijzerde 12,000 boogsgeschut [4]).

Pijldoppen waren eigenlijk pijlspitsen of ijzers met *weerhaecken* voorzien, die zeer gevaarlijke wonden maakten, omdat zij zonder scheuring niet uit de wonde getrokken konden worden [5]).

De pijlkoker was veelal van cordiaansch leder vervaardigd, en hing aan de regterzijde van den gordel om het lijf vastgemaakt, ten einde spoedig in den strijd den boog te kunnen spannen. Deze wijze van den pijlkoker te dragen, werd door

---

rekening der kosten van dien veldtogt het op nieuw *vederen* en *lijmen* der pijlen.

1) Item geg. Jan Peters de Cuper van twee tonnen te verbodemen ende te bijnden, pijl in te zetten III½ st. maect XVII sc. VI d. Item Jan Geryts de Cuper van een halff vat daer men pijll in zettede. Schutm. rek. van Egbert Rutgersz. 1482 Item heeft Dirc van Kanenbroeck den schutmeyster vercoft ende geleuert XLIJ Hamborger tonnen, daer men *schut*, crwt ende ander rescap in beslagen heeft, dat gesønt wort op allen onsen sloten, elc tonne X wit, maect te samen V. gul. XXX wit.

2) Men gaf voor elke 1,000 2 mottoenen en 21 vliegen en voor het scherpen 2 mott en 10 vliegen, voor de hantboogen met de douers (*doppen*?) en de lijfkoop 15 mot. v. Lom. *Beschrijving van Lier*, 195.

3) Koste 12 Holl. gul. of 21 mott. 9 gr. vl. v. Lom. 202.

4) v. Lom, 206. In de thesoriersrekening van Leiden 1397. Item 6 tonnen scut ghecoft tUtrecht bij Aelbert van Dam, die tonne om IIJ guld. I gr.

5) Junius, *Nomenclatura*, p. 222. van Hasselt, *Oudh.* II, 12, haalt ten bewijze daarvan de stadsrekening van 1504 aan, alwaar van die pijldoppen sprake is. In eene vroegere schutmeesters rekening van Utrecht, namelijk die van Zweder de Voocht 1482, vind ik onder dat *wtgeven van pijll* en *crwt*, dat door de stad 3,000 dop, de 1,000 voer 4 r. g. 16½ st. (1 st. 1 oort, 8½ wit) werden aangekocht. — Opmerkelijk is het, dat in de schutm. rekening van 1483, toen omstreeks 40,000 pijlen weder aangekocht, geen gewag meer wordt gemaakt van aankoop van doppen of schachten met weerhaken. Deze gevaarlijke soort van wapen werd dus, zoo het schijnt, bij uitzondering gebruikt.

de oude Frankische wetten voorgeschreven [1]). Deze gordel werd spangordel genaamd; zoo spreekt de schutter ordonnantie van Leiden, 1415, een *spangordel* waaraan de *spanhaek of een krijge hangende an den spangordel ende een koker met scut dair toe dienende* [2]); aan dien gordel hing dus ook de cranequin [3]).

Ten einde bij het afschieten van den boog de armen niet te beschadigen door het springen van de pees of koord, behoorden de schutten zich te voorzien van zekere beschutsels van ijzer of leder vervaardigd, welke *brassen*, van het Fransche *brassard*, *garde brassen*, ook wel *armpipen* genaamd werden.

Zoo schreef de schutter-ordonnantie van Leiden, 1415, voor, dat elk, op de boete van 3 ℔, 2 armpipen [4]) hebben moet, en daarenboven nog 2 *scheutlappen* [5]), vermoedelijk eene soort van handschoenen die bij het afschieten tot bescherming der handen zullen gediend hebben.

Eindelijk moest de boogschutter aan zijnen boog, behalve de *schietpese*, een *losse pese* of *logenpese* hebben, ten einde bij het springen der schietpees onmiddelijk zijn boog met de andere of logenpees te kunnen voorzien. Ook *sal een ijgelic scut*, zegt de voormelde ordonnantie van 1415, op zijn *wijndaesboge* of voetboog hebben *een schietpese ende een logenpese*, *beyde staende opten voirs. boge*, en verder zijn *reysboge* of handboog voorzien hebben met 2 peesen, terwijl in de latere ordonnantie van 1450 verpligtend was bij zijnen *reysehantboge* te hebben een bout [6]) van twee dosijn stalen pijlen [7]), en een dosijn goede schietpeesen, bij den doelhandboog echter slechts een half dozijn peesen.

---

1) Idsinga, *Staatsregeling*, II, 175.

2) Kamer. rek. van Deventer, 1344. Item Johanni Spoermaker, pro quibusdam *haken ad spangordel* et aliis instrumentis XVI sc. *Codex dipl.* I. p. 70, 2de al.

3) Zie dit afgebeeld in *Vade mecum* II, pl. 35.

4) In de Ordonnantie van 1506 worden zij *gardebrassen* genoemd.

5) In de Ordonnantie van 1450 worden zij genaamd *schoerlappen*.

6) *Bout*, van binden, zamenbinden, in het Fransch *fasceau*.

7) De schutterordonnantie van Utrecht, 1493, beval elk schut op de koer bij zijn boog *een half dozijn goeder stalen pijlen in sijn koker* te hebben, *Bertgten*, I, 2de stuk bl. 140.

Uit deze aanhaling blijkt tevens dat de voetboogschutters, zoo zij tot eene of andere gilde behoorden, behalve hun gewonen veldboog daarenboven een' afzonderlijken doelhandboog, alleen bestemd voor het schieten naar den papegaai in den doelen, zich moesten aanschaffen.

Wat nu betreft de oorsprong en het tijdstip van de invoering des voetboogs [1]) in Europa, kan men, hoe verschillend daaromtrent de gevoelens zijn, vaststellen, dat dit middeleeuwsch wapentuig òf tijdens de kruistogten is uitgevonden, òf wel uit het Oosten in dat tijdvak naar Europa is overgebragt, en na langzamerhand verbeteringen en wijzigingen te hebben ondergaan, is ingevoerd geworden en spoedig bij de krijgshaftige gemeenten het wapen bij voorkeur werd; want de handboog hoewel ligter, kon nogtans den pijl minder zeker en krachtig, en op een grooteren afstand afwerpen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de stok, welke vroeger in het midden van den handboog aangebragt werd, en alleen diende tot eene soort van handvatsel, ten einde den boog gemakkelijker in de hand te kunnen dragen, aanleiding heeft gegeven tot de latere uitvinding van den voetboog. Of daarvan de eer aan de Oosterlingen [2]) dan wel aan de kruisvaarders toekomt, is een onderzoek, dat moeijelijk, doch niet onbelangrijk zou zijn. — Hoe het zij, de ondervinding, dat er eene zeer groote bedrevenheid,

---

1) De voetboog treft men ook, op verschillende wijze, uitgedrukt als papiermerk in de 15de eeuw. Zie de onderscheidene afbeeldingen daarvan in de plaat der papiermerken getrokken voor de rekeningen van het L. Vr. Broederschap, berustende in de bibl. van het Noord-Brabantsch genootschap, door Dr. C. R. Hermans, in de *Handelingen* 1847. De papiermerken van den voetboog komen aldaar voor op het jaar 1419, 1428, 1429, 1456, 57 en 58. — Die van 1419 en 1429 alleen zijn minder juist afgebeeld. In de papieren toebehoord hebbende aan het voormalig graafschap van Buren, komt deze boog als papiermerk van 1420 af tot 1430, op elk jaar, voor.

2) In de *Beschrijving van den historischen stoet der graven van Vlaanderen*, te Gent in 1849 gehouden, en naar het Fransch vertaald door E. Busscher, wordt op bl. 41 gezegd, dat deze uitvinding aan de Pheniciers wordt toegeschreven.

kracht en vastheid van hand werd vereischt om, bij het spannen des handboogs, aan den pijl de eenmaal bedoelde rigting te doen behouden, zal zeker het hare hebben bijgedragen tot zoodanige verbeteringen, waardoor met minder bedrevenheid een meer zeker, krachtig en vèrdragend pijlschot kon worden gegeven.

Sommige schrijvers willen, dat reeds Willem de Veroveraar in zijn leger voetboogschutters zou hebben gehad, en voeren ten bewijze daarvan aan de tapijtwerken van Bayeux, die de verovering van Engeland voorstellen en waarop boogschutters zijn afgebeeld. Anderen, dat in Frankrijk de voetboog reeds vóór de regering van Philips Augustus, en in Engeland vóór Richard Leeuwenhart bekend was; dat reeds Lodewijk de Dikke in zijn leger voetboogschutters had. Dit staven zij met het berigt van den abt Sieger, namelijk, dat Raoul de Vermandois, toen hij den heer van Montiac aanviel, het oog door een pijlschot uit een' voetboog verloor. Volgens de verzekering echter van Guillaume le Breton was honderd jaar na de verovering van Normandië door Willem de Veroveraar, in Frankrijk althans de voetboog onbekend, toen hij reeds in België en bepaaldelijk te Brussel in gebruik was.

België zeker kan zich op eene zeer vroege krijgsinrigting beroemen, zoo als dit de muurschildering, door den heer de Vigne te Gent ontdekt, aanduidt; want reeds in 1182, toen Hendrik van Leuven zich bij het leger door Philips, graaf van Vlaanderen, tegen Philips Augustus aangevoerd, voegde, bevonden zich onder zijne gedeeltelijk te Brussel verzamelde manschappen, 10 voetboogschutters [1]).

---

1) Wauters l. l. 1, welke schrijver dit gevoelen staaft met de navolgende aanhaling uit Guillaume le Breton *Philippi dos.*, l. II.

Francigenis nostris illis ignata diebus
Res erat omnino, quid balestarius
Quid balista arcus.

Hoe de boogschutters der steden, in België, zich ten allen tijden door bijzonderen moed en trouw hebben onderscheiden, wordt ons onder anderen medegedeeld door A. G. Chotin, *Histoire de Tournai*

Weder andere schrijvers zijn van oordeel, dat het gebruik van voet- en handboog eerst na Godfried van Bouillon in Europa

---

et du Tournées, Tournai 1840, in het 2de deel bl. 372 en volgende. Reeds in 1103, noodzaakten de hand- en boogschutters van Doornik, den keizer Hendrik IV, het beleg hunner stad op te breken. Zij stonden voorts, welligt ook om die moedige verdediging, in hoog aanzien bij Philips Augustus, zoodat hij hen tot zijne bijzondere lijfgarde aanstelde, hunne voorregten bevestigde en hen beloofde altoos te beschouwen *comme ses élus*. In 1211 zwoeren zij hem trouw. Nooit riep een vorst hun moed vruchteloos in. In 1242 ter hulp van Lodewijk den Vroomen tegen de Engelschen opgeroepen, lieten zij voor Xaintes bijna allen voor hem het leven. In 1297 onderscheidden zij zich in het beleg van Rijssel, toen Philips de Schoone, die hen insgelijks tot zijne lijfgarde had gekozen, de Engelschen in Vlaanderen bestreed. In 1329 verzelden zij weder als zoodanig Philips van Valois naar Cassel, en gaven blijken van moed, toen zij den graaf van Henegouwen den eersten aanval der Vlaamschen hielpen afslaan. De Doornikscbe schutters waren toen 1000 man sterk, waarvan 200 voetboog en 200 handboog. In dat zelfde jaar zond Doornik nog 600 man naar den koning, onder de bevelen van Gauthier de Calonne. Zij droegen toen over den wapenkolder een roode wapenrok zonder mouwen, prijkende op de borst met den toren in wit laken gestikt, een kovel met veeren, en hadden voor wapenen hunne boogen met toebehooren en het zwaard. In Junij en October 1340, zond Doornik weder aan Philips van Valois 1000 man, waaronder 250 voet- en handboogschutters, welke met al het noodige krijgsvoorraad door de stad waren voorzien; zij hielpen het kasteel Thun aan de Engelschen ontwringen, en bij den tweeden veldtogt verhief hij hun aanvoerder Gauthier tot ridder, ter belooning van hun moed. In 1410 werden op verzoek van Karel VI de voetboogschutters naar Parijs gezonden, om hem tegen zijne vijanden te beschermen. Lodewijk de Vroome, schonk hen dan ook in 1242 en Philips de Stoute in 1276, belangrijke voorregten. Bij den intogt van Karel V. in 1368, maakten voor het eerst de voetboogschutters gebruik van de *arquebuse*. In 1386 zond de stad aan Karel VI weder zijne schutten. In 1417 streden zij tegen de Engelschen, die het beleg voor Caen hadden geslagen; en in 1425 zond de stad aan den hertog van Brabant tegen de Engelschen, in Henegouwen gevallen, weder 50 voetboog schutters, onder bevel van Arnoul de Helscamp, en in 1477 versloegen de 4 schutgilden, door de Fransche bezetting bijgestaan, de Vlaamschen onder bevel van den hertog van Gelder, te Chin en Épierre. In het volgend jaar hielpen zij Lodewijk XI. Condé bemagtigen en in 1500 ontrukten de vier gilden St. Amand uit de handen der Bourgondischen. Eindelijk bemagtigden zij in 1580, met de krijgsbenden van den prins van Epinoi vereenigd, de stad St. Ghislain.

zou zijn aangenomen geworden, omdat, meenen zij, zoo men zich vóór dien tijd daarvan bediend had, de geestelijkheid niet in gebreke zou zijn gebleven, dit wapen, als van heidenschen oorsprong, met hare banbliksems, zoo als zij dit later deed, te vervolgen. Eenmaal van het nut van dit wapen overtuigd geworden en vooral van de noodzakelijkheid om met gelijke krachten de Oostersche vijanden te kunnen bestrijden, kon het verbod van paus Innocentius II. in 1139 in het concilie van 14 Jan. te Latran genomen, slechts voor een tijd dit wapen uit het leger doen verdwijnen, zoo als dan ook daarna in dat van Philips Augustus geen voetboogschutter gevonden werd, en in de Fransche legers weldra niemand meer was, die zich daarvan bedienen kon [1]). De kruistogten deden dezen boog nogtans weder langzamerhand in Frankrijk in gebruik komen. Philips Augustus meende, dat dit wapen, zoo hatelijk in de oogen der geestelijkheid, als het tegen de Christenen werd gebruikt, wel veroorloofd was als men zich daarvan tegen de ongeloovigen bediende. Hij nam dan ook, bij het beleg der stad Ptolemaïs, een groot aantal voetboogschutters in zijn dienst aan, en toen hij van dien togt terugkeerde, behield hij hen in zijne legers, in weerwil der geestelijke banbliksems. Zijne opvolgers volgden zijn voorbeeld, zoodat 80 jaren later paus Innocentius III verpligt was, op nieuw de algemeene invoering daarvan tegen te gaan [2]). —

Bij de verdere behandeling der schutgilde, uit het oogpunt eener krijgsinrigting beschouwd, hoop ik in de gelegenheid te zijn, meer soortgelijke treffende voorbeelden van den moed en trouw der gilden der verschillende steden in de Noord- en Zuid- Nederlandsche gewesten, mede te deelen. Het hier aangevoerde kan ons reeds aanvankelijk een begrip doen vormen van de belangrijke rol, die bepaaldelijk de schutgilde in tijden van oorlog vervulde.

1) *Hist. de l'Armée*, I, 251.

2) Het was vooral het schieten met de zware schietboogen en springalen, waartoe men de groote vierkante pijlen, *carreaux*, bezigde, waartegen de concilien zoozeer ijverden. In weerwil daarvan had Richard van Leeuwenhart deze pijlen op nieuw ingevoerd, en opmerkelijk is de omstandigheid, dat hij juist door zulk eenen pijl het leven verloor. Zie *Collection des documens* etc. I.1 , 260 noot.

Na hem schijnt de geestelijkheid het gebruik daarvan oogluikend te hebben toegelaten, en bij het bestrijden der Engelschen, die onder hunne benden zoovele geoefende boogschutters hadden, zal zij van de noodzakelijkheid van dit wapen overtuigd geworden zijn, toen zij het groot voordeel bemerkte, dat de vijand, vooral in de veldslagen van Crecy en Portiers, boven de Fransche wapenen hierdoor verkreeg. Koning Karel V. stelde zelfs schietspelen in, tot aanmoediging van de beoefening van den voetboeg, hetwelk zulk een bijval onder de gemeente vond, dat zelfs kleine kinderen daarin eene bedrevenheid verkregen, zoodat de koning, uit vrees dat het volk te zeer zijne eigene krachten zoude beginnen te gevoelen, die oefeningen verbood en haar slechts aan eenige benden voetbootschutters veroorloofde [1]).

Hoe spoedig de Franschen ook de Engelschen in bedrevenheid van dit wapen evenaarden, bleek in het beleg van Orleans, alwaar een zeker voetboogschutter Jan v. Lorraine genaamd, de schrik des vijands werd, door de groote slagting die zijne welgerigte pijlen toebragt [2]). Zoo hoog stond de voetboog bij hen aangeschreven, dat hij aanleiding gaf tot de instelling der hooge krijgsbediening van *grand maître des arbalétriers* [3]), die het opzigt had over de geheele artillerie en de bende voetboogschutters, die ook eene hoogere bezolding ontvingen [4]). Eenige

---

1) de Barante, *Histoire des ducs de Bourgogne*, *I*, p. 301.

2) *Histoire de l'armée*, I, 251.

3) In de *Hist. de l'armée*, I, 249 wordt aangehaald het volgende uit Daniel omtrent den aard zijner functien. »Le grand maître des arbalétriers de son droit a toute la cour (les gens composant la garde de la maison du roi), garde et administration, avec la connaissance des gens de pied étant en l'ost où chevauche le roi et de tous les arbalétriers, archers, maitres d'enqins, canonniers, charpentiers, fossiers, etc. à l'ordonnance sur ce à la bataille, le premier assiet les escoutes, envoye querre le cry de nuict; et si la ville ou forteresse ou château est pris, à lui appartient toute l'artillerie quelle que soit que trouvée y est; et si l'artillerie est commandée à traire sur les ennemis, le revenant de l'artillerie est à lui. *Item* a son droit sur oies et chievres qui sont prises en fait de pillages sur les ennemis du roi."

4) Zij ontvangen 4 franken in de maand, te wijl de piekeniers

weinige voorbeelden zullen genoeg zijn, ter aantooning hoe algemeen dat wapen toen was ingevoerd. Zoo lag Jan, hertog van Bourgondië, na de herovering van Grevelingen aan de Engelschen, 130 voetboogschutters in die stad. In den slag van Othée in 1408, waren in zijn leger van 30 à 35,000 man sterk, 700 voetboog- en 1,500 handboogschutters, die hij op zijne beide vleugels in slagorde schaarde. In 1411 had hij in zijn leger 40 à 50,000 man sterk, 4,000 dier schutters, die elk van twee voetbogen en 2 handlangers voorzien waren. Onder dezen waren 300 Engelsche boogschutters onder bevel van Willem Baldoc. Philips de Goede liet in 1430, 100 voetboogschutters uit Genua komen, over welke Godfried Peusen het bevel voerde [1]), en tijdens zijne regering beval Jacques van Luxemburg, in den veldslag van Gavre (1452) 1,000 voetboogschutters, en in 1465 was het leger onder zijn zoon Karel sterk 1,400 lansen en 8 à 9,000 boogschutters, en onder de overige wapenen waren een groot aantal crenequiniers of voetboogschutters te paard. Wat nu deze ruiters betreft, zoo waren zij, volgens getuigenis van Philips de Commines, in den veldslag van Tournoie onder Karel VIII, tegenwoordig; en sprekende van de benden, die de hertog van Calabrie naar de verbondene vorsten voerde, in het begin van de regering van Lodewijk XI, zegt deze schrijver, dat hij 400 *crennequiers, gens fort bien montés et qui semblaient bons gens de guerre*, onder die bende had [2]).

---

slechts $3\frac{1}{2}$ fr. hadden. Bij de ord. van Karel den Stouten van 23 Oct. 1470, had de voetboog 5 fr. in de maand en bij die van 31 Julij 1471 de voetboog en coulenver 4 fr. In 1506 ontvangen de voetboogschutters van Brussel, de 2 schutters en 1 handlanger 1 st. groot per dag; terwijl de handboog hetzelfde kregen en een arquebuse slechts 12 deniers ontving. Wauters, I. l. 15.

1) Guillaume l. l. 94.

2) Zij werden ook gendarmen, *kruis-boogschutters*, genaamd. Zie E. de Busscher, *Beschr. v. d. Hist. stoet enz.*, bl. 41. In de rekening van Vincentius v. Swanenburg worden onder diegenen, welke hunne paarden in dienst der stad hadden verloren of bedorven, en tevens hunne armborsten en winden hadden verloren, vooreerst Vincen-

Karel de Stoute had in den slag van Brustem (1467, 28 Oct.) in zijn leger boogschutters, die onder het bevel stonden van de heeren van Ravestein en Crevecoeur. Toen hij in 1471 zijne benden van ordonnantie wilde voltallig maken, beval hij dat de 1,250 benoodigde voetboogschutters volgens zijne ordonnantie van 31 Julij gewapend en gekleed zouden worden. Volgens die ordonnantie was eene komp. in 100 lansen verdeeld, en elke lanse was zamengesteld uit 1 hoofdman, 3 handboog., 1 couleuver, 1 voetboog en 1 pikenier, doch bij de in 1473 gewijzigde ordonnantie werd die lanse gebragt op 3 handboog en 3 pikeniers; op marsch vormde 300 boogschutters eene komp. in 4 eskaders van 75 man verdeeld, en hun *pennon* of vaandel werd gedragen vóór het eerste eskader.

Wat hunne wapening en kleeding betreft, zoo werd dit door de ord. van 1473 op een' vasten voet geregeld [1]).

Tot zijne persoonlijke garde had de hertog een korps van

---

tius zelf vermeld, en voorts 6 zijner ruiters; waaruit dus blijkt dat hij onder zijne ruiterij zulke voetboogschutters te paard, *crennequiers* genaamd, onder zijne bevelen had. Guillaume, l.l. 95, zegt, dat zij, hoewel te paard gezeten, echter te voet vochten.

1) Zie deze ord. bij Guillaume: *Annexe*, H. 192. Les archiers à cheval soient montés et habillés ainsi qu'il s'ensuit, d'un cheval qui ne soit de moindre prix que de six frans, de salade sans visière, gorgerin et brigandine ou de petits paletots de haute bergerie sans manches, et pardessus jacques de dix tailles seulement, si, au lieu de l'une desdits tailles, il n'y veuilent mettre aultre chose pour le renforcier. Ils auront aussi longues espées à deux mains, bien tranchantes et rondes, pour servir de estoc, et bonnes dagues à deux taillants; ne porteront nulles mahoitres à leurs pourpoints et auront demy avant-bras à petites gardes et manches d'acier pendant jusqu'au costé et larges, si avoir le veuillent, afin qu'elles ne les empêchent à tirer, et aient hoseaux ou hausettes rondes sans poinctes quand ils chevaucheront, afin qu'à descendre les poinctes ne les empêchent à legièrement marcher, et aussi courts esperons, et néantmoins aimeroit mieux mondit seigneur que lesdits archiers fussent habilliés desdits paletots de haubergerie et de jacques, que de brigandine.

Les arbalestriers ou crenequiniers auront brigandine ou corset, comme les constilliers, demy avant-bras à petites gardes, manches d'acier, gorgerin, salade et espées semblables aux archiers de cheval; et quant aux chevaulx desdits arbalestriers ne soient pas moindres de X escus.

bootschutters, en de 150 *écuyers de la garde* hadden elk in hun gevolg een boogschutter te paard. Hij had een afzonderlijk korps daarenboven van 7 à 800 boogschutters in 12 eskaders verdeeld. Tot de algemeene wapening, die hij in Henegouwen voor zijne legerplaats te Lausane in 1476 beval, verlangde hij ook voet- en handboogschutters, en na den ongelukkigen slag te Morat, stelde hij dat gewest op 1,600 schutters te voet, en beval bij opene brieven van 29 Oct. 1476 de ligting van 6,000 zulke krijgslieden. Ter verdediging van Bourgondië hadden in Henegouwen de graven Chimay en Nassau onder hun bevel 100 lansen en 1,000 bogen. In de rekening van Huy de Dompierre, 1476—1477 [1]), komen onder anderen voor, door Henegouwen geleverd 1,011, en door Artois, Boulonnais, Guisnes en Picardie 1,289 boogschutters.

Onder Maximiliaan waren onder het leger, waarmede hij Terouane belegerde, 300 à 400 Engelsche boogschutters [2]), terwijl bij den slag van Guinegate het Fransche leger onder Esquerdes bestond in 1,800 lansen en 1,400 schutters. Onder Philips den Schoonen was de ruiterij verdeeld in kompagnien, van 150 man sterk, waarvan 100 boogschutters.

Deze uitweiding hebben wij niet onnoodig geacht om aan te toonen, dat in het midden en laatst der 15e eeuw [3]), dit wapen

---

1) Zie deze rekening in zijn geheel medegedeeld bij Guillaume, *Annexe* F, p. 187.

2) Dat onder de bevreemde krijgsknechten, die door de steden of vorsten bij het uitbarsten van binnen- of buitenlandschen krijg, tegen een bepaalden tijd in dienst werden aangenomen, ook Engelsche voetboogschutters zullen zijn geweest, is zeer waarschijnlijk, ten minste geeft de navolgende aanteekening uit de kameraars-rekening van Utrecht van Gerijt Kuyf en Vrederick v. Drakenborch, den jongen, 1427. »Item gegeven v. Danijs, bij beueel der ouersten van vijff dozijn *Engelschen* pijlen, ende van een *Engelschen* boge die *een Engelsman mede hadde in de eerste reyse in Betuwen*, 7 ℔ 6 sc. 2 d., aanleiding te veronderstellen, dat in het leger van bisschop Frederik v. Blankenheim, waarmede hij in 1427 tegen den hertog van Gelder optrok en een inval in de Betuwe deed, onder zijne bezoldigde krijgslieden ook Engelsche boogschutters waren.

3) Ten bewijze in welke verhouding het getal voetboogschutters

nog in volle kracht was, en eerst in het begin der 16e eeuw langzamerhand door de vuurwapenen verdrongen werd.

De voet- en handboog waren echter te zeer in eere geweest en de gilden waren te zeer aan die wapenen gehecht, waaraan zich zoo vele roemrijke herinneringen verbonden, dan dat zij, in den begin van de algemeene invoering der gebrekkige vuurwapenen, die wegens hunne onvolkomenheid moeijelijk en omslagtig en niet zonder gevaar te behandelen en daarbij zwaar in den dragt waren, zoo spoedig deze geliefkoosde bogen, waarin men algemeen eene groote bedrevenheid, ook door gestadige oefening in den doelen en in de schietspelen, verkregen had, door de *arquebusen* of *koluvers* geheel konden worden verdrongen. Men bleef dan nog, ook uit kracht van langdurige gewoonte, boogschutters behouden, hoewel men zich langzamerhand genoodzaakt zag hun getal te verminderen, naar mate de vuurwapenen meer werden verbeterd en vereenvoudigd [1]).

---

stond met de overige ten strijde opgeroepen manschappen, in het laatst der 15de eeuw, strekt eene *cedule* van 1471, van *perden en harnisch*, berustende onder de papieren van het archief van Buren, alwaar onder de *setters tot Begberghen*, *Nyel van Lieren*, *Dirick Rorbets*, *Reyner ten Brinck*, *Bernt Janss. ind Claes Monick*, (*ipso die sacramenti*, *anno LXXI°.*) 43 man met pieken, 5 met *pansier* en pieken, 17 met *kreeft* en piek, 8 met *borst* en pieken, 8 met *kuse*, 1 met *borst*, *kuse*, 1 *kreetf*, hoit (ijzeren), piek, 1 *panser*, hoit, 2 *hamer*, 1 *acx* en 1 met *kreeft*, *armborst*, *hout*, zijnde de zetter Claes Monick zelf. 2 *armborsten*, genaamd Bernt Proistinck en Gerit Stijffkamp.

In eene andere cedule van dezelfde dagteekening, van *setters to Apeldoeren*, *Arnt to Westenijngh*, *Gerit Busch*, *Jacob to Claphus*, *Arnt ten Berchus*, *Alt tGulde ind Ryequyn Pelen*, worden opgenoemd 8 paarden, 65 pieken, 8 kreeft en piek, pansier piek en hoit, alsmede slechts 6 *kreeft* en *armborst*, waaronder de zetter Bijequyn Pelen en 2 enkele armborsten, 1 kreeft, hoit en armborst, terwijl Ott op Schulenborch ontving 1 *panser*, *kreeft*, *kraich*, *jseren hoet*, *armborst*. Voorts waren onder deze, 3 *aex*, 1 hamer, en wat de opmerking verdient, slechts 1 *buss*, genaamd Bernt Stroitman, en 1 *knuypbuss*.

1) In 1506 werden nog Brusselsche schutters naar Halen gezonden, en onder hen bevonden zich nog 36 der voetbooggilde van St. Joris.

Ten tijde der regering van Frans I., was de voetboog nog in het Fransche leger aanwezig, in den veldslag van Marignan had hij nog 200 dier schutters, doch weldra verdwenen zij geheel uit het leger, want volgens de getuigenis van den schrijver du Bellay [1]) was er onder de Fransche benden slechts een enkel meer overig, die daarin alleen als een voorbeeld van groote behendigheid in dat wapen behouden werd, en in het beleg van Turin in 1536 nog schitterende blijken daarvan gaf. Onder de regering van keizer Karel V., bleven zij nog tot 1530 in gebruik. In Engeland treft men zelfs nog sporen van het gebruik des voetboogs als krijgswapen aan, ten tijde van koningin Elisabeth, ja zelfs nog in het jaar 1627 [2]).

Eene mindere bloedige bestemming vielen de voetbogen ten deel, nadat zij geheel uit het veld waren verdwenen. Na de volkomene invoering der vuurwapenen bij de stedelijke schutterijen werd hij uitsluitend bij de oefeningen en schietspelen in den doelen gebezigd en bleef aldaar boven de handboog en boven den snaphaan, de eereplaats behouden [3]), zooals wij later, bij de behandeling der schietspelen, zullen opmerken.

Alvorens deze vlugtige beschouwing over den voet- en

Zie Wauters l.l. 15, welke schrijver meent dat de invoering der *arquebuse* bij de schutterijen, eerst plaats vond onder de regering van keizer Karel V.

1) Zie *Histoire de l'armee*, I, 251.

2) Zie v. Ersch en Gruber, In voce *Armburst.*

3) In de verzameling van den heer graaf van Nahuys te Utrecht, bevindt zich een groote ijzeren voetboog met windaas uit de 17de eeuw, waarvan de schacht kunstig met yvoor is ingelegd, terwijl het mecanisme geheel overeenkomt met de beschrijving, daarvan reeds gegeven. Buiten den doelen werden in Duitschland deze bogen, omdat zij van eene ligtere en kleinere soort dan de gewone armborsten waren, op de jagt gebruikt, en reeds in het midden der 16de eeuw werden zij in Nederland gerangschikt onder de verbodene wapenen; zoowel Karel V. als Philips II., verboden strengelijk het dragen van eene soort van kleine ijzeren voetbogen, van 1 voet lengte, die met eenen ijzeren pijl gespannen werden. Zie Nijhoff, *Bijdragen*, 5de deel, blz. 261—263.

handboog te eindigen, blijft ons nog overig een kort overzigt te geven van die voorschriften en bepalingen, welke in de verschillende ordonnantiën, handvesten of brieven der schutgilde hier te lande en in België voorkomen, bepaaldelijk ten opzigte hunner wapenrusting.

De regering der stad Amsterdam bedong bij het voorregt der vrije visscherij in stads grachten, bij handvest van 4 April 1413, dat de voet- en handbooggilde *tot eeuwigen dagen* houden zouden *harnasch*, *boghen*, *pijlen ende andere gereetschap daertoe dienende* [1], terwijl een vroeger handvest, dat van 5 Sept. 1394 de schut vergoeding werd toegezegd, wanneer hij *sijnen boge aen twe schote inden stede dienste.* Voor deze en andere verleende voorregten verbonden zich de overmans der gilden, te zorgen, dat elke schut van eenen *goeden boge*, *ende elck gilde broeder een harnasch alst redelick is* steeds voorzien zoude zijn [2]. — De ordonnantie van Philips II, 18 Mei 1563, schreef aan de Haagsche St. Joris gilde voor, dat elk schut ten minste *een stalen boge*, *wegende vier pondt*, *mit peylen*, *hun eygen toebehoerende*, binnen den tijd van 2 maanden na deze dagteekening zich moest hebben aangeschaft [3]. De 100 schutters van Delft waren, volgens ordonnantie van 1379, gehouden, zich ten allen tijde gereed te houden, om *in allen reysen*, *die de stede te doen mogt hebben*, *met hare bogen ende hare eygen harnasch bij te staen ende vyt te reysen.* Ten einde hierin geen achteloosheid zoude plaats vinden, waren de hoofdlieden verpligt om te zamen met den schutkoning, elke maand de daartoe bepaald opgeroepene schutten te *schouwen*, met vrijlating nogtans om deze wapenschouwing te houden *soo dicke als sij willen.* Elk schut, die alsdan zijn boog of harnas *niet bereit en hadde in goeden raecke*, d. i., in behoorlijke orde, werd in

---

1) Wagenaar, *Hantvesten van Amsterdam*, I, 141.

2) Wagenaar, l.l. 140. Bij sommige gelegenheden hadden de schutten ook spietsen, hellebaarden, slagzwaarden en ander geweer tot wapen. Wagenaar, *Beschrijving van Amsterdam*, III, 165.

3) De Riemer, *Beschrijving van s'Gravenhage*, II, 666.

de boete van 1 ℔, ten behoeve der stad, verwezen. De stad beloofde van hare zijde bij *elke reyse* de schutten van *scherpschut* te voorzien [1]). — Betreffende de voorschriften omtrent de wapenrusting, verdient vooral de ordonnantie der Leidsche voetboogschutters van 9 Jan. 1450, de aandacht, wegens de meer omstandige bepalingen deswege. Vooreerst moest elk schut voorzien zijn met een *loefbaer*, d. i., deugdzamen *wijndaes of voetboog met sijne toebehoren, te weten, mit een koeker mit pilen, mit een windaes daertoe behorende ende dat daer op dient. een schietpese ende een logenpese beyde staende op ten voirs. boge* Ten anderen *een goede reyboge mit sijne toebehoren, te weten, mit twee pesen opten reysboge, een spangordel, een spanhaeck of een krijge, hangende an den spangordel ende een koker mit schut daer toe dienende*, bij gebreke daarvan telkens te verbeuren 40 schellingen. Ten minste viermaal 's jaars had de wapenschouwing door de homans plaats, *om een yegelic sijn harnasch ende wapen mit sijn bogen ende ander reescip daertoe behorende te scouwen ende te besien*, en elk schutter, die dan deze wapenen niet konde of wilde vertoonen, werd in de boete van 3 ℔ verwezen. De schut mogt zijn harnas en boog met toebehooren niet *vercoopen, versetten, verureemden, noch beswaren mit gheenen sculden*, zoo lang hij tot de gilde behoorde, tenzij dat hij eene betere soort dier wapenen in de plaats had gekocht, insgelijks op de boete van 3 ℔. Ook konden deze nimmer door de schuldeischers in beslag worden genomen, zelfs mogten schout en schepenen dit weigeren aan al *wie daer an rechts begeerde* [2]). Aan de handboogschutters was bij de ordonnantie van dezelfde dagteekening de verpligting opgelegd van te hebben, behalve een *goet pansijzer* (*pansier*, wapenrok), *een borst*,

1) *Beschrijving van Delft*, 514. Het charter waarbij hertog Willem den 12ea Dec. 1351 de *Cadycs* en *Predelwants* tienden *opt Wint* gelegen en door Dirk van Raiphorst verbeurd waren, aan de Delfsche schutten in eeuwigdurend leen werden geschonken bedong hij deze tienden te *verherewaden met eenen goeden armborst*. Zie v. Mieris, *Groot charterboek van Holland*, II, 805.

2) Zie Berigten, l. l. 177.

een hontskouel, *een salladde en een huysde* (?), *twee schoerlappen ende twee armpipen*, *een lang mes of bijl*, *een goede starcke loefbaer reyse hantboge*, *een bras*, *een bout mit twee dosijn stalen* (pijlen) *ende een dosen ende een dosijn goede schietpesen; alsmede een goede loefbair doelhantboge mit een koker mit pijlen*, *mit een bras ende mit een half dosijn pesen*, alles op de boete van 20 schellingen [1]). — Te Dordrecht bepaalde de ordonnantie van 1427

---

1) Zie Berigten, I. 1. bl. 181 Nog ben ik aan den heer jhr. Rammelman Elsevier verschuldigd de navolgende mededeeling uit de keuren van de stad Leiden, anno 1392, alwaar op bl. 28 omtrent de schutgilde voorkomt: «So is t gherecht ouerdragen bi de vroescip alse van de scutters te Leyden, also dat der stede scutters sullen wesen *hondert*, so als si in de stedeboec ghescreuen ende ghenoemt siin, die der stede dienen sullen alst tijt is, ende hem t gherecht dairtoe ontbiet. Ende sullen der stede renten hebben also hoir brieuen houden, ende anders niemant; mar so wie dats ghenoecht, mach in hoir gheselscap comen mid also veel als hoir brieuen inhouden, doch so wie in der stedeboec niet ghescreuen en staet, die en sel gheen bewint hebben van de stede goede(ren), dese sullen heten *oude scutters van de voetboge*. Ende willen die jonge scutters gheselscap hebben, dat mogen si wel doen, mar daer en sel niemant an wesen die ouder is dan XVIIJ jair, anders en selre gheen scutters te Leyden wesen mitte voetboge dan voirs. is; mar van den *hantboge* moet wel noch ter tijt elc man gheselle wesen die wil, sonder begrip vande gherecht. Des sel van der stede scutters voirs. elc houde *ene goede boege*, die hi wel spannen mach ende enen *coker mid pijlen*, mid ene goede *spanriem* ende een *pansier*, ene *ijser hoet* ende een pair *ijser hantscoen*. Dese sellen wesen der stede scutters, ende sellen alle jair op des heylich Sacramentsdach comen voir de stede huys mid horen harnasche ende bogen alse voirs. staet, ende sellen gaen bi der gherecht na den heylige Sacrament omme die stede; ende als si dit ghedaen hebben, so sullen die rade van de stede elken scut gheuen een pair hantscoen ende een menghel wijns op Sinte Martijns auont inden winter. Ende als si in de stede dienst gheweest hebben ende die stede wtvairt mit eenre volre heervairt of mid meer, so sel de scut die wtgheweest is, hebben als si thuus coemt *dubbel soud* ende een menghelen wijns.

Ende so wie conine wairt van de papegay, die sel hebben ene *goede boge*, die sel die rade gheuen van der stede wegen.

Voirt wair datter enich onuersien loop quame, so dalter stede bannier opgherecht worde, so soude dese scutte alle mid boge ende mid harnasche, also voirs. is, comen onder die bannier ende bi bliuen, tot dat hem t gherecht oirlof gaue thuys te gaen.

(St. Maarten), dat de 100 schutten *altiit rede* behoorden te zijn *mit haere boghen ende harnasch elcx alst siin geboert is*, op de boete van 1 mark zilver, ende dat men boog en harnas *sel scouwen bi den scutmeisters ende dekens van den schutters, so dicke als men meynt das te doen sal sijn*, en verder, dat in het geval van wettige afwezigheid bij de wapenschouwing of van ziekte *hij rede laet siin boghe ende harnasch, om dat te lenen enen anderen bi den dekens, die van der steden wegen wtvaren soude*, op dezelfde boete [1]). Het schijnt, dat aldaar alleen die schouwing plaats had, wanneer de schutgilde ter heirvaart of tot eene of andere reize in stads dienst werd opgeroepen. — Te Utrecht vindt men reeds zeer vroegtijdig van eene wapenschouwing melding gemaakt in het Buurspraakboek. *Des woensdaghes na Zinte Marcus dach ewangelist*

Voirt sellen si behoude den wijn exchijs hore tijt ende die beste, als hoir brieuen houden, mar so wie den wijn exchijs in de tide bruyct, die sel goeden wijn hebben te tappen.

Wye mit enen voetboge of mit enen hantboge te vechtelen quame of dair mede bij nacht bi der straten ginge, ten wair dat hi op een reyse wair sonder argelist, die verbeure XLIJ sc., ende wye dairmede scote bij dage in atten (?) moede, verbeurde V ℔, ende bij nachte dubbelde boete, hierof die heer die driedeel ende die stede t vyerendeel.

Niement en sel sciete na odeuare op wairt, noch na enigherhande voghel hoe dat ghenoemt mach wesen, noch na enigherhande saken binnen der vrihede van Leyden, wtgheset den papegay, dair den ghemene scutte mitte coninc na sciete eens siairs op eenre boete van XIJ sc.

Wairt tgherecht hore bode sent om wapens tot yemans huyse binnen Leyden om enigherhande wapen, hoe dat ghenoemt mochte wesen, tot ons poorters behoef die ter heervairt ghecoren wairt, die die wapen bi der boden niet en sende die verbeure IIJ ℔, dair of de greue XXX sc., die burchgreue XV sc., die stede XV sc., also veer als hi ghegoet wair sulcke wapen te houden. Ende die poorter sel die wapen weder leueren den gherechte, binnen den naest XIIIJ daghen die hi thuys comt, bi der seluer boete. Ende worde si verloren in der stede dienst, die te ghelde van de stede, bie eede die se ghelient heeft der stede. Ende worde si verloren buten der stede dienst, so sel die stede die wapen ghelde, ende voirt te versien ande ghene die se verloren heeft.

1) P. H. van de Wall, *Handvesten v. Dordrecht*, III, 1462 en 1463

1385 (27 April). *Voert gebiet de raet, dat een yegelic zijn hernasch rede hebben* ende neyt en vercope [1]), *want die raet wapenscouwinge doen wil op eenen dach, die zi daer toe aennemen zullen, ende beyde van der scutten ende ghilden.* Dat de schutgilde aan eenige jaarlijksche of maandelijksche wapenschouwing, hetzij door het bestuur der stad of door hare hoofdmannen was onderworpen, blijkt uit hare oorkonden niet duidelijk. Wanneer een der gildebroeders in stads dienst, zijn boog verloor of deze onbruikbaar werd, ontving hij daarvoor vergoeding. De ordonnantie van 1367—1368 zegt: *Eenich scutte, die inder slat reyse sijn boge ontwe scote off mit ongevall verloere, dien soude hem die stat gelden, dairt die raet ter waerheit vonde, dat ment myt rechte sculdich wair te gelden* [2]); en in de ordonnantie van 1493 was bepaald, *sullen dye ander scutten, boghen, bussen ende ermborsten hebben, dair een goet scut mijt eeren mede gaen mach ende een half dosijn goeden stalen pijlen in sijn koker hebben*, op verbeurte van 1 ß. In gebreke waarvan ook tevens aan elke homenschap het regt van wederkeerige bekeuring gegeven was. De homans behoorden voor de getrouwe nakoming van dit voorschrift te zorgen *ende een opsyen te hebben* [3]). — Te Soest werden, volgens de ordonnantie van 3 Junij 1560 de schutters met boeten bekeurd *op wat tijden dat mense bevijnt te wesen sonder bogen oft bussen* [4]). Volgens den gildebrief van Epe (prov. Gelderland) voor de St. Antonis gilde, ged. 1504, was elk gildebroeder verpligt, om bij het gemeenschappelijk gelag zijn *boogcruys* mede te brengen, op de verbeurte van ½ vat bier, en wanneer een der gildebroeders stierf, moest hij zijn *cruysboog* aan den beschermheilige St. Antonis vermaken [5]). *Waert zake*, zegt de

---

1) Deze woorden waren doorgehaald.

2) Zie Berigten, I. 1. bl. 137.

3) Zie Berigten, I. 1. bl. 141. Opmerkelijk is het, dat volgens die zelfde ordonnancie was bepaald, dat de homans, als zij met de schutten te velde trokken, *een hellebaert in haer hant* moesten voeren.

4) Matthaeus, *De Jure Gladii*, p. 382.

5) Omtrent de St. Antonis gilde te Epe ben ik de navolgende mede-

schuttersbrief der stad Groningen van 1434, *dat yenick schutte zijn armborst en twe schote inder stadt reyse, den solde men*

---

deelingen verschuldigd aan den heer G. Haasloop Werner, te Elburg. « Er bestond, volgens deze heer, te Epe reeds in de XVe eeuw eene memorie of Gilde, onder de benaming van *St. Antoni Armen-Gilde;* en niet onwaarschijnlijk is het, dat, ten gevolge eener oproeping van hertog Karel van Egmond in het jaar 1504 *op Sondag post Matthiae,* aan de ingezetenen op de Over-Veluwe gedaan, die van Epe bij de wapenoefeningen van dien tijd, op het denkbeeld gekomen zijn, om *de St. Antoni Armen-Gilde*, in eenen schutgilde te hervormen. De gemelde oproeping was gerigt aan den heer Lubbert van Keppel, op den Cannenburg te Vaassen, met last dat de drost Gerrit van Meeckeren de ingezetenen bij klokkenslag in de wapenen moest brengen, tegen een' gedreigden inval in IJsselstein, terwijl de graaf van Anholt gekomen was met eenige keizerlijke benden en een beleg vóór Bommel had geslagen; bij welke gelegenheid ook de steden Hattem en Elburg ieder werden voorzien van 100 knechten, om aldaar goede wacht te houden. Later, in 1621, (10 Augustus), is deze gilde van een nieuw voorschrift voorzien. Door deze gilde was in de St. Martens kerk te Epe ook eene vikarij gesticht onder de benaming van St. Anton's, die ter begeving van den pastoor en der broederschap stond, terwijl eene andere vikarij van S^{e} Catharine aan den heer van Keppel op den Cannenburg stond te begeven. De zitbanken der oldermannen van het S^{e} Antonis gild, zijn nog in de kerk aanwezig, en de broederschap bewaart nog een' zilveren vleugel van den koningsvogel, uit de tijden toen men bij de jaarlijksche schuttersoefeningen, welke in de buurschap Zuuk of Zuyck plaats hadden, zoodanig blijk van onderscheiding door den schutkoning om den hals voor de borst gedragen werd. Viermaal in het jaar viert men thans nog in deze buurtschap naar den ouden trant de herinnering aan deze gilde, waartoe uitsluitend de bewoners dezer buurtschap behooren, die op de daartoe bestemde dagen bij tourbeurten in eene der woningen zich tegen zes uren des avonds vergaderen; alwaar door de bezorging van den bewoner *eene ton best Eper bier*, met een' kraan voorzien, op eene bank of stoel in gereedheid ligt, en waarvan de aankoop is geschied uit de jaarlijksche opbrengst der landerijen, welke onder de benaming van de S^{e} Tonis landen bekend zijn; in de aldus tot den ontvangst der gasten gereed gemaakte vertrekken verzamelen zich de bewoners van Zuuk, vergasten zich dan aan het drinken van bier, onder vriendschappelijke gesprekken, door den zang afgewisseld, waarop tegen middernacht het gezelschap scheidt. Wanneer een huisgezin, door vertrek naar elders, deze buurtschap verlaat, en deze door hen verlatene hoeve door eenen nieuwen huurder uit eene andere gemeente wordt betrokken, is deze nieuwe inwoner verpligt, eene som van *één' schelling* of dertig centen aan de S^{e} Antoni gilde-

bijnnen eenre maend so guet een wedergheuen, ende dat olde solde he brengen opt raethuys 1), en verder, *kregen sie oeck hijnder ofte schade voir den vianden in horen harnasschen ofte geweer, sollen wij hem oeck oprichten ende vergueden.* Bij dien zelfden brief werd verboden de schutters wapenen en daaronder dus ook hunne bogen met toebehooren, te verpanden of regterlijk in beslag te nemen, *en sal men ghene schutten wtpenden moghen an oir harnasch ofte an oir tuuch* 2). De ordonnantien van Wagenborn

---

kas te betalen, voor welke som hij hierop in alle regten met de overige oude bewoners der buurtschap deelt, en viermaal in het jaar gebruik kan maken van het St Antonisbier. De jaarlijksche opbrengst der landerijen levert thans nog genoegzame middelen, om in den winter aan behoeftigen uitdeelingen van brood te doen; daarenboven bekostigt hetzelve jaarlijks het onderwijs van een dertigtal kinderen, wier ouders geen schoolgeld kunnen betalen."

Nog moet ik ten slotte opmerken, dat, voor zoo ver ik heb kunnen nagaan, de schutgilden ten platten lande in de Over-Veluwe allen aan de St. Antonis waren toegewijd.

Omtrent de schutgilde van St. Anna, te Hattem bestaan hebbende, geeft gemelde heer, in zijn werkje, getiteld: *Mijn uitstapje van Kampen naar Arnhem*, Kampen 1847, en aldaar bl. 25 en volgende, zeer belangrijke bijzonderheden, grootendeels geput uit een zeer merkwaardig, nog te Hattem voorhanden zijnde stuk, een soort van gildeboek, gehouden sedert 1523 tot 1809. Waaruit blijkt dat reeds in de 14de en 15de eeuw, memorien en gilden ter eer van het Heilige Kruis of de *olde schutten* en St. Anna gesticht waren. Beide gilden werden door hertog Adolf begunstigd in 1465. Bij zijn krijg tegen den hertog van Kleef riep hij ook uit Hattem zoo vele schutten op, als zij kon missen. Meermalen vereerde deze vorst de schietspelen aldaar met zijne tegenwoordigheid, en begiftigde hen met voorregten. Waarschijnlijk werd de St. Anna gilde om haren betoonden moed bij de belegering van Arnhem in 1468 begiftigd met een zilveren ronde plaat, hangende aan een zilveren ketting, op welke in verheven beeldwerk het wapen van Gelderland, waarboven een neerdalende duif met een ring in den bek, en aan de regterzijde in gedreven zilverwerk St. Anna ten voeten uit. In 1533 werden de oude schutten met die van St. Anna door hertog Karel van Gelder vereenigd. Zie verder over hunne feesten en spelen het aangehaalde werkje.

1) Zie Nijhoff, *Bijdragen*, 5de deel 2de stuk bl. 140. Deze brief is in zijn geheel uitgegeven door Driessen, in zijne *Monumenta*, bl. 104, in de noot.

2) Zie Nijhoff, l. l. 150.

in de Oldambte 1557 en van het kerspel Meeden, bepaalden, dat elk schut zijn *eigen* boog en *eigen* roer tegen den bepaalden tijd voor het schietfeest moest gereed houden [1]). Te Deventer houdt de schutter-ordonnantie van 1390 het navolgende in: *Sal en eghelic een goet aermborst hebben, dat sijns zelfs is, ende ten mijnsten* 1 *stoet ende burst alse der stat mede val te doene bi eenre pene, alse die gesellen onder hem overdrageu; weert sake, dat yemant sijn aermburst verlore in der stad dyenste, dat den oelderluden wetlic ende kondich were*, werd hem eene vergoeding gewaarborgd, *daer solen die scepenen redelicken voer doen* [2]); terwijl de ordonnantie van 1520 (Vigil. Nat. Joh.) bepaalde, dat *elck schutte sijn selues harnasch ende geweer, daer hie opgesat worde, bereyt maken ende hebben sal ende dat holden ende bewaren ter stadt eer ende behoeff, ende dair inne myt malcanderen sich tverbijnden, dit alsoe tdoen tot elcker tijd, als men dair ghebreck inne bevonde bij de pene van een vat byrs* [3]). — Te Franhker luidde de aanhef der schutter-ordonnantie van 1462: *Jnt arst seel elck scutter habbe koker ende boghe, zwerd ende scild, ende selkens tij oeck ney voirderinga des coninck ende reedslioda bi een pena van VIIJ ponden totter mena scutteren orber en bura* [4]). — Hertog Willem beval bij zijn open brief van 6 Julij 1355 aan de schutgilde van Zierikzee, *hij en hebbe wel harnasch tot sijnen leyue behoerende, ende hij hebbe eenen eygenen boge ende dat daertoe behoort* [5]). De leden der St. Joris gilde te 's Hertogenbosch behoorden, volgens hare ordonnantie van 10 Aug.

---

1) Nijhoff, l. I. bl. 184. Zie vooral het aangehaalde op bl. 135 omtrent de zorg der regering voor de wapendragt der burgers, en vooral de *Diss. inaug.* van den heer mr. H. O. Feith, *de Gildis Gron.* en aldaar p. 166, 185.

2) Dumbar, *Kerkelijk Deventer*, II, 177.

3) Dumbar, l. l. I, 38. Reeds in 1377 schijnt er te Deventer eene schutgilde te hebben bestaan, blijkens de oudste kameraars rek. van dat jaar, alwaar onder de uitgaaf voorkomt: « *Item de I pignore restitutum scuttaribus* XXV ss. IIIJor. Zie *Codex Dipl.* 1ste deel, 1ste afd. bl. 50, 2de al.

4) Schwartsenberg, *Placaatboek*, I, 603.

5) v. Mieris, *Groot Placaatboek*, II, 859.

1435, te hebben *haer volle haernasch, enen losbaren wijndaes ende enen reysgeren bogen, hemseluen toebehorende.* Tweemaal in het jaar ten minste waren de dekens verpligt daarover *visitatie* te houden en de schut moest bij die gelegenheid onder eede bevestigen, dat het zijn *proper eyghen* voetboog was, die hij bij zich had, bij gebreke telkens op de boete van 40 schellingen, half ten behoeve van St. Joris, half ten behoeve der gilde [1]). — Te Tilburg verbood de ordonnantie van 11 Aug. 1670 aan de gilde van St. Joris den *boog* en *pijlen* van den mede-gildebroeder te nemen of te gebruiken, bij verbeurte van 6 st., de helft ten voordeele des eigenaars, de helft voor de gilde boven de schadevergoeding. Eene vroegere van dezelfde gilde, 23 April 1590, moest elke schut, behalve een eerlijken mantel en een zwart kleed, in den doelen kunnen vertoonen een voetboog *van goed gereedschap* en van behoorlijk getal bouten en pijlen voorzien. — In de ordonnantie van de St. Sebastiaans gilde te Boxtel 1604, moest elk schut *geestlijck* of *werlijck* zijn eigen handboog mede te brengen bij de oefeningen en bij het schietfeest [2]). — Te Brussel schreef de ordonnantie van 1412 de 60 voetboogschutten der oude St. Joris gilde voor, dat zij *wel ghestoffeert binnen hueren huyze van wapenen ende hernassche*, die hen *ende niemandt anders toebehoeren sullen*, moesten voorzien zijn, in gebreke waarvan zij met een oud schild beboet werden ten behoeve der gilde. Een der dekens te zamen met de gezworenen waren gehouden, ten minste viermaal 's jaars onderzoek te doen of dit voorschrift getrouw werd nagekomen. De wapenschouwing had doorgaans plaats op den dag van den plegtigen omgang en de *voer de ommeganghe daer zij de LX gesellen wapene oversien gaen.* De dekenen en gezworenen werden in 1389 ook daarvoor betaald met een nobel van

---

1) Zie deze ordonnantie in de Bijlagen. Omtrent de verschillende schutgilden te 's Hertogenbosch zijn mij door dr. C. R. Hermans welwillend verschillende bijzonderheden medegedeeld, die ik later in de gelegenheid zal zijn te plaatsen.

2) Zie de ordonnantien van Tilburg en Boxtel in de Bijlagen.

8 sch. groot. Volgens de aangehaalde ordon. van 1412 werd niemand als broeder in de gilde aangenomen of *hij en sal connen wel en gheneughelijk spannen sijnen boghe mit sijnen banderie ende mit sijnen vollen hernasche.* Bij de handbooggilde was de wapenschouwing driemaal 's jaars bepaald en geschiedde door den koning, hoofdman, dekenen en gezworenen, op de boete van een half van een oud schild. Deze gilde moest zich bij het doen van eene *reise*, volgens art. 8 harer ordonnantie, tevens van voetbogen voorzien, in dier voege, dat de *drie alsoo vele hebben solen als twee voetbogen.* Geen schut was het veroorloofd de wapenen van een zijner gildebroeders weg te nemen of te verbergen op de boete van 3 livres en daarenboven, bij beschadiging of verlies, de geleden schade te vergoeden. Bij de groote voetbooggilde was het een der voorschriften, dat de schut bij zijn overleden zijn rok en besten boog ten geschenke vermaken moest aan de kerk du Sablon. *Item, soe wat ghesellen dat sterft, hij sal geven onser vrouwen opden Zauel, zijn volle cleet, alsoe hijt droech, ende sijnen besten boghe met dat daer toe hoert.* Was de overledene een heer, jonkheer of broeder, dan was hij gehouden zijn nieuwste kaproen of schutskovel en zijn besten boog te geven, of wel in plaats des boogs 2 peters te betalen. *Als enich gheselle aflivich waere, ende van live ter doot comt, het zij heer oft jonckheer oft medegheselle, die jaerlijcx maer den capruyn en nemt, dat hij sal moeten geven Onser Vrouwen opten Zavel sijnen capruyn van den nuwen cleede ende sijnen beste boghe met gheriche datter toe hoert. Ende waert dat de voirseide persone des gerecx niet en hadde, als hij van live ter doet comen is, dat hij, wie hij es en binnen der voirscider gulden es, dat hij voer dat gherec sal geven Onser Vrouwen op ten Zavel te haren werken* 11 *peters oft de weerde daer af*[1]). — Bij brief van 19 Junij 1446 verleende Philips de Goede aan de schutters van Niepoort, op voorwaarde van het verleenen van hunnen bijstand in geval van oorlog, het regt

1) Zie Wauters, l. l. 7 in de noot.

van met hunne bogen en wapenen door geheel Vlaanderen te trekken [1]). — Ook verkreeg de St. Joris gilde van Oudenaarden dit voorregt bij opene brieven van hertog Jan, den Julij 1408 te Gent gegeven, behelsende onder anderen het sub n°. 1, op den inventaris hunner stukken voorkomende handschrift [2]), „dat bij middel van supplicatie gedaen bij schepenen, koningh, deken ende confraters van tvoorzijde gulde, daer bij vertoo-

1) Guillaume, l. l. *Introd.* 48.

2) Aan de beleefde medewerking van den heer Keteler, archivarius der stad Oudenaarden, ben ik verpligt een afschrift van den navolgenden *Inventaris*.

Inventaris van de notabelste privilegien, vergunt bij de graeven van Vlaenderen aen het vermaert gulde van den edelen ridder ende vriendt Godts, mijnheer Sint Jooris, binnen de stad Audenaerde.

Waren degone verleent bij harthoge Jan, graeve van Vlaenderen, bij brieven van de maend Julij 1408 gegeven binnen de stad Gendt, alhier sub n°. 1, behelsende onder andere enz. Zie *boven*.

2°. De gonere gesont bij den hertog Philips, graeue van Vlaenderen, van den 10e Dec. 1461, bij de welke is geoctroyeert, dat soo wanneer bij geval ende ongeluk jemant van de confraters quetste ende doot schoot, tusschen doelen, eenen omstander, vrij ende exempt soude sijn van alle acte soo civil als crimineel, voor soo veele geene malitie of moetwilligheijt en is,

3°. De privilegie van hertog Jan van de jaere 1408 vernieuwt ende geapprobeert bij den zelven graeue Philips, bij brieven van 18 Maert 1463.

4°. De gone verleent bij keyser Carel, bij brieven van 12 Junij 1525, bij welke staet geseyt dat voortaen, zoo wanneer geschoten ward in't hof ende geroepen is *hort*, ofte diergelijk woord, zoo nochtans dat het gehoort kan worden van den eenen doel tot den anderen, ende geschiedde dat jemand van de confraters ende omstanders par ongelukke ende ongeval kwetste die in 't selve hof of in den bijvang vanhet zelve t'sij door het afloopen van den bogen ofte breken van de latte of andersints, daer door de dood zoude kommen te volgen ofte ander ongemak, geensins en zoude subject zijn aen eenige boete, zoo criminele als civile, veel min gehouden aen eenige intresten aen dengonen, aen wie sulk ongeval gebeurt.

5°. Eenen originelen parkementen beschrijfbrief van date 2 Aug. 1462, waer an hangen nog 5 segels tamelijk ongeschonden, d'ander geschonden.

6°. Een parkement ontrent onleesbaer door swartigheyt, waer op ten dorse staet: *Oude ende nieuwe privilegien van 't gulde, verleent bij schepenen van Audenaerde.*

nende, hoe dat sij diversche reysen ter deffensie vande stad ende tlandt hebben geexponeert hun leven ende goet, aen de

---

7°. Decreet bij d'heeren schepenen deser stad van 15 Julij 1596, bij het welke de zelve heeren hebben geaccordeert ende toegelaeten, dat den gonen die in deen of dander van de respective gilden koning bedijden zal, bij het afschieten van den gay, genieten zal binnen dien jaere vrijdom vande assijsen deser stad over acht tonnen bier met den vrijdom van een half haeme wijns, ende soo wie keyser zal zijn, zulken vrijdom hebben den tijd van 3 jaeren, boven de drij jaeren dat hij koning is geweest, dan moet het bier en den wijn gesleten worden tzijnen huyse zonder ander te mogen overlaeten, zullende t selve nochtans mogen geconserveert worden.

Voorts deelt deze heer mij omtrent de schutgilden in deze stad mede: « Daar Oudenaarden gedurende vele jaren het geliefkoosd verblijf der graven van Vlaanderen was, is het vermoedelijk, zoo niet zeker, dat de St. Joris gilde bijna eene der oudste van België is geweest. Ongelukkig zijn er geen stukken meer aanwezig, die deze veronderstelling kunnen bevestigen. De archieven dier gilde zijn bij den eersten intogt der Franschen in 1793 verspreid geraakt of vernietigd. Er bestaat eene overlevering, dat reeds in 1112 de gilde der voetboogschutten bloeide, en eene soort van lijfwacht der graven vormde. Zonder nu aan eene zoo oude instelling zoo gereedelijk te kunnen gelooven, blijkt echter uit het eerste stuk, op den inventaris vermeld, dat deze gilde reeds in 1103 gewigtige diensten aan de vorsten bewezen had. De op dien inventaris voorkomende stukken zijn niet teruggevonden geworden, en geen stuk is er ten archieve meer aanwezig, dat eenig licht over deze krijgsinstelling werpen kan. De oude reglementen zijn slechts afschriften van ordonnantiën van inwendige politie, nu en dan gewijzigd naar gelang de zeden en tijden dit vorderden. Uit de stadsrekenlngen blijkt, dat het stedelijk bestuur jaarlijks eene zekere hoeveelheid wijn aan de gildebroeders schonk, alsmede eene zekere som in geld, tot goedmaking der kosten van den prijs, bij de maandelijksche oefeningen in den doelen. Deze gewoonte heeft tot aan het einde der 18de eeuw voortgeduurd. Op H. Sacramentsdag hadden de broeders van St. Joris het voorregt om den hemel boven het H. Sacrament te dragen. De oudste rekening der stad, van 1406 dagteekenende, behelst de navolgende post: « Up Sacraments daghe. Item den gesellen van Sent Joris gilden XIJ stoopen wijn. « Item ghegheuen aen Sint Joris gilde ten selnen daghe, mits dat scepenen enden goeder lieden vanden raede met hem commen heten, XIJ ℔ parisis."

Eenige jaren later installeerden de commissarissen van het gouvernement, bij het doen der rekening bij de hernieuwing van het stedelijk bestuur, de nieuw gekozenen op het gastmaal van St. Joris. Het overige bestond in de onkosten der feesten, spelen en beloningen

voors. schepenen vander stad, koning, deken ende confraters van het gemelde gulde van St. Jooris heeft ghepermitteert ende geoctroyeert te mogen draegen ende gaen geheel tlandt door met hun harnassen ende defensive waepenen, zoo luyt: *Pour qu'il chascun deux puissent porter, aller paisiblement à tous leurs harnois et armures deffensives en et parmi nostre dict pays.* Philips de Goede bekrachtigde bij zijn brief van 7 Mei 1421 de oprigting der St. Sebastiaans gilde van Aalst, op voorwaarde, dat elk gildebroeder met 2 bogen en 4 dozijn pijlen moest gewapend zijn, als hij hen ter heirvaart opriep [1]). Dezelfde vorst verleende bij privilegie van 5 Febr. 1444 aan de handbooggilde vaa Lier het regt om buiten de stad naar eene andere plaats trekkende, *statelijk* hunne bogen te dragen *ende geschutte* met hem *te hebben*, alsmede hun pansier, lange messen en zwaarden, hetgeen anders alleen het voorregt des adels was, maar hij beding tevens, dat zij bij hunnen doortogt die *oploopige wapenen* moesten afleggen in *tavernen*, herbergen. Voorts schreef hij voor, dat elk hunner zoude behooren te houden een *hoet*, *wapene*, *helm en een boge met eenre trosse goeds geschuts*, *houdende ten minste eene dosijne*, om aldus gewapend hem en de stad ten alle tijde te kunnen dienen of *onse officieren tot heuren versucken om die heerlijkheit te versterken*. Hoewel veelal de stad in de krijgsbehoeften der schutgilde voorzag en ook Lier dit waarschijnlijk vroeger deed waren echter de schutten in 1370, toen zij in den veldtogt van Wenceslaus van Brabant tegen Willem van Gulik mede

---

aan de overwinnaars. De gilde bezat een groot huis, *het Hof* genaamd, gelegen in het midden van een zeer grooten tuin, die haar door den baron de Pomele geschonken was.

In 1793 hebben de patriotten dit eigendom tot zich getrokken, maar later werd het aan de stad teruggegeven. Twee leden der gilde kochten het terug, om aan dit perceel zijne voormalige bestemming terug te geven, maar thans, nu die gilde in het lot van alle onze oude instellingen heeft gedeeld, is de tuin, die getuige is geweest van de spelen der hertogen van Bourgondië en zoo vele andere vorsten, in bijzondere handen overgegaan.

1) Guillaume, l. l. *Introd.* 48.

trokken, hunne eigene wapenen, geschut en krijgsbehoeften zich aan te schaffen [1]). Het charter van Maria van Brabant van 1386 aan de voetbooggilde van Turnhout verleend, beboette al wie te *viertin nachten* niet kwam schieten in den doelen *met eenen gerichten boghe, die sijn selfs es*, met een groot, en vergunde den deken en den gezworenen, *also dicke alse willen te besoeken deser ghesellen hernasch ende haer boghen, ende waer sijs niet en vonden ghelijc als den boghe toehoert, of dat sijn selfs niet en ware bi sinen eede, beide boghe ende hernasch hi waers om twintich schellingen* [2]).

Het aangevoerde zal toereikend zijn, om ons te doen opmerken. Vooreerst dat de steden en vorsten getracht hebben om, voor zoo verre dit in die tijden doenlijk was, te zorgen, niet alleen om, vooral bij de schutgilden, welke in zoovele opzigten het karakter eener bepaalde krijgsinrigting droegen, de wapenen, waarvan zij zich het meest bedienden, namelijk den voet- en

---

1) v. Lom, l. l. 150 en 182.

2) *Belg. Museum*, IV, 68. Omtrent de schutgilde in België, is mij door den heer Jules Borgnet, archivarius der stad Namur, het navolgende omtrent deze gilde in die stad, zeer welwillend medegedeeld.

«Er bestonden in deze stad 4 schutgilden, te weten, 1°. voetboog, ingesteld door Guy de Dampierre in 1266, en in de 17de eeuw geheel in verval, werd zij door Maria Theresia den 18 April 1752 afgeschaft; 2°. handboog, opgerigt in 1418, op hun verzoek in 1531 tot eene compagnie van 100 arquebusers gevormd; 3°. kloveniers, opgerigt in plaats der handboog, door Karel V. den 3 Oct. 1531, insgelijks den 18 April 1752 vernietigd; hunne voorregten waren dezelfde als die der handbooggilde; 4°. schermers, hunne oprigting is onzeker. In 1610 hieldt men hen reeds sedert onheugelijke tijden te hebben bestaan. Zij verkregen hunne voorregten van Albertus en Isabella, den 4 Mei 1610. Het jaar hunner vernietiging is onbekend. In de provincie Namur bestond te Floreffe nog eene voetbooggilde, bij hare oprigting in April 1295, door Guy van Dampierre, bestond zij uit 10 leden. Haar charter is letterlijk van denzelfden inhoud als die van den voetboog te Namur. Te Bouvigne bestond insgelijks eene voetbooggilde, genaamd *arbalétriers de la mairie d'Aubée*. — Deze was zeer oud, verdedigde zich dapperlijk in 1554 tegen de Franschen, die Bouvigne verwoestten, bij welke gelegenheid zij geheel vernietigd werd. Hare voorregten werden in 1643 hernieuwd." Zie voorts over de schutgilden te Namur, Jules Borgnet, *Des corps de métiers et des*

handboog en wat daartoe behoorde, in goeden staat te doen onderhouden, maar ook om in hunne krijgstoerusting eene meerdere gelijkvormigheid te doen heerschen dan, uit den aard der zaak, kon gebragt worden, èn bij de overige gilden, wanneer zij ten krijge werden opgeroepen, èn bij de door hen tegen bezoldiging, in tijden van nood, in dienst genomen vreemde krijgslieden. Ten anderen, dat men zich steeds heeft beijverd, om het denkbeeld van eer en onderscheiding, die aan het dragen van sommige wapenen waren verbonden, levendig te houden; want, even als het zwaard bij den ridder, zoo waren de voet- en handboog bij den schut het eerewapen bij uitnemendheid.

Even als de neringgilden hadden ook de schutgilden hare veldteekenen, *banieren*, *vendelen*, *wimpelen*, *pennoenen* genaamd. Aan deze banieren, welke vooral in de zuidelijke Nederlandsche gewesten soms van de kostbaarste stoffe vervaardigd waren en soms met gouden en zilveren versierselen prijkten, deed zich de moedige en fiere schutgilde spoedig onderkennen, hetzij dat zij zich in open veld ten strijde toegerust vertoonde, hetzij dat zij door hare tegenwoordigheid de plegtstatige optogten en geestelijke ommegangen opluisterde. De blasoenen der oudste gilde, namelijk die van St. Joris, zegt de heer de Vigne, waren bijna overal dezelfde, namelijk een kruis van keel op een zilver veld. „Ces couleurs," zegt de heer Wauters, „sont emblématiques; l'argent, signe la pureté, rappelle sans cesse aux membres de la corporation la fidelité, qu'ils doivent an souverain et à la patrie, de même que la teinte rouge de la croix de leur étendard, indice de fierté, de courage et d'intrepidité, les fait souvenir qu'en toute occasion ils doivent être prêts à verser leur sang dans les combats."

---

sermens de la ville de Namur (Messager des sciences historiques de Belgique, année 1847, p. 199). Galliot. *l'Histoire de Namur*, t. III, 36 et suiv.

De jonge voetbooggilden namen, om zich van de ouden te onderscheiden, wel eens òf andere wapenteekenen aan of bragten daarin eenige wijzigingen. Zoo had b. v. de jonge voetboog gilde te Brussel een zilver kruis op een veld van keel. De banier dier gilde te Kortrijk had een kruis van keel op een zilver veld met 4 kleine kruisjes insgelijks van keel in de hoeken. Waarschijnlijk zullen de verschillende kleuren en teekenen der steden ook aldaar aanleiding hebben gegeven tot soortgelijke afwijkingen. De St. Sebastiaan of handbooggilde voerde doorgaans het wapen van Jeruzalem, terwijl de kleur der stof zich meestal naar die der stadswapens wijzigde; zoo hadden b. v. de St. Sebastiaans gilden te Brussel, Gent [1]), Doornik [2]) en Halle nagenoeg hetzelfde blasoen tot veldteeken. De overeenkomst van den banier der Brusselsche gilde met het blasoen der hertogen van Bouillon, heeft aanleiding tot de bewering gegeven, dat die gilden door hem waren opgerigt, doch daar deze ten zijnen tijde naauwelijks bestonden, is het gevoelen van den heer Wauters aannemelijker dat, lang na dien tijd, de gilden bij hunne bepaalde instelling tot wapenschild dat van een held hebben gekozen, zoo hoog door hen wegens zijne schitterende wapenfeiten vereerd. De banier der St. Michiel of scherm-gilde prijkte met het gildewapen, zijnde een veld van azur met zilveren streepen kruisgewijze. Later ontving zij uit erkentelijkheid voor hare bewezene diensten bij de belegering van Jerusalem, van Godfried van Bouillon de vergunning, het wapen der heilige stad in het midden van haar schild te voeren [3]). Of

---

1) In de afbeelding der gilde aldaar, voorkomende in het meer aangehaalde werk *Recherches* etc. is hun wapen een veld van keel met 5 kruisen van goud, waarvan het middelste het grootste was.

2) De gilde van Doornik had een geankerd kruis van keel op een goud veld en 4 kleine kruisjes, insgelijks van keel.

3) Zie verder over hun wapenteeken Wauters, l.l. p. 3 6. In 1487 was er te Antwerpen eene schermersgilde. Te Brussel vormde deze gilde zich eerst in 1506 en niet in 1480, zoo als Puteanus en Grammaye verkeerdelijk beweren. Reeds in 1296 evenwel werd aldaar melding

nu in de noordelijke gewesten van Nederland de schutgilden zoo algemeen als in de zuidelijke, dezelfde wapenschilden hebben aangenomen, is niet met juistheid, uit gebrek van bescheiden, te bepalen Vermoedelijker is het, dat vele, ja zelfs de meeste schutgilden zich zullen hebben bepaald tot het aannemen der kleuren of wapenschilden hunner steden, welligt met geringe wijzigingen, om zich van de overige gilden te onderscheiden. Te Leiden hadden de schutten 1399 roode *penyoenen* en zilveren banieren, welke laatste te Utrecht waren vervaardigd 1). Te Utrecht hadden de schutgilden een rood en een wit vendel of pennoen, beide kleuren van het stadswapen, zoo als dit blijkt uit de navolgende afkondigingen, die ook wegens de aanduiding der marschorde, waarin die gilde bij het doen eener *reise* voorkomt, de mededeeling verdient.

Des woensdaghes op sint Valentinus auond (14 Febr.) 1387.

Waert sake, dat hier enich gherufte quame, bi nachte ofte bi daghe, dat de vijande inden velde waren ende men den bankloc ene langhe poze sloeghe, so zellen die ghilden wttrecken, also alse hier na beschreuen staet: Jn den eersten, zo zellen wttrekken ene batali volcx, ter eerster reyzen demen wttrecken zel, dat zellen wezen de louwers enz. ende daer toe

---

gemaakt van een *Johannes Gladiator*. De St. Michiel- of schermersgilde werd in den historischen stoet te Gend 1849 voorgesteld, uitgedost met de kleuren der gilde, namelijk blaauwe wapenkolder met witte streepen. De *euwerdeken* droeg een rond schild, waarop het gildewapen. « De schermschool van St. Michiel te Gent moet, zegt de heer E. Busscher in zijne *Beschrijving*, bl. 33, reeds in 1042 hebben bestaan, want volgens hare bewering had zij van dat tijdstip af reeds wapenteekens. In 1613 werd zij bij privilegie van Albert en Isabella tot eene adelijke broederschap verheven, en van dien tijd af draagt haar koning het halssnoer van 't gulden vlies, doch in plaats van het schapenvlies, het beeld van St. Michiel

1) Item jeghen Heyn Buze ghecoft V ellen roots laken, daer men penyoen of maecte, d'elle X sc., L sc. Item II zilveren bannieren, t Utr. ghemaect, costen X oude... tstic XLVIII gt., XIV ℔. XIII sc. IV d. *Kronijk*, 1850, bl. 26.

de scutte van den ouere eynde *mitten roden wimpel.* Ter ander reyzen daer na zellen wttrecken de wantsniders ende sniders, ende daer sellen onder trecken de oude raet, ende de ghene, die onder der stat baniere gheset zijn, de vleyshouwers enz., ende daer mede zellen trecken de scutte vanden nederen eynde *mitten witten wimpel.* Ter derder reyze zellen wttrecken de merslude enz., ende de scutte *mitten roden wimpel* vanden overen eynde, ende also voert van reyze te reyze [1]).

Opten Asschelen woensdach (22 Febr.) 1387.

Voert so wanneer men die klocke slaet ene poze, als men vijande verneempt inden velde, ofte dat men ene batali volx wtsenden zel, zo zellen die eerste reyze wttrecken enc batali volx, dat sell wezen die louwers enz., daer toe de scutte vanden over eynde *mitten roden wimpel* [2]).

Des vridaghes na zinte Peters dach ad Vincula (4 Aug.) 1402.

De raet ghebiet enen ijgelic, die gheordineert is wt tereyzen, dat hi hem daertoe zaet, dat hi rede zi, morghen ter IX^{der} vren na prime tijd ghewapent te comen opter Plaetsen, als men de cloc slaet, dat is te weten, die raet biden rade, ende elc bi zinen onder homans in zijn ghilde, ende di scutte bi horen houftmans, ende alse men die klocke anderwerve slaet, dat sel wesen ter X^{der} vren, ende dan zelmen recht uoort wttrecken. Voert zo en zel nyemant trecken, nochte varen voer der stat wimpel, nochte nyemant en zel bliuen after der scutter wimpel [3]).

Op zinte Philips ende zinte Jacobs auont der heyligher apostelen (30 April) 1403.

Aldus zellen de ghilden wttrecken, als men de sloc slaet, ende stat ghewapent wtreyst an dreen batalien. Inder eerster

---

1) Buurspraakboek van dat jaar, blz. 59. Zie ook deze afkondiging bij J. J. Dodt, l. l. V. 57, alwaar zij verkeerdelijk op het jaar 1386 is geplaatst.

2) Buurspraakboek, blz. 60 verso. Zie J. J. Dodt, l. l. V. 57.

3) Buurspraakboek, blz. 17 verso. Zie Burman, Utr. Jaarb., I. 26, doch aldaar onnaauwkeurig.

batalie zellen trecken de louwers enz., ende daer zellen de pijnres bi wezen, ende hier zellen mede wttrecken alle de scepene, raet ende oudermans, die in dezen voerzeyden ghilden horen, ende hier zel bi wezen der scutte *rode panyoen* enz. Inder ander batalie zellen trecken der stat bannier, de wantsniders enz. Inder derder batalie zellen trecken de merslude enz., ende hier zel bi wezen der scutte *witte panyoen* [1]).

Des woensdages na Beloken Pijnsteren (17 April) 1405.

Aldus zellen die ghilden wttrecken als men die cloc slaet ende die stat gewapent wt reyst aen drien batalien. In der eerster batalie zellen trecken die louwers enz., ende sel bi wesen der scutte *rode penyoen*. Inder ander batalie zellen trekken der stat bannier, die wantsniders enz, Inder derder batalie zellen trecken die merslude enz., ende hier zel bi wezen der scutte *witte panyoen* [2]).

Des dijnsdages nae Vieten (15 Junij) 1420.

Inder yerster betalien sellen trecken die louwers enz., ende hier sal bij wesen der schutte *rode panyoen*. Inder ander batalien sellen trecken die marslude enz., en daer sellen bij wesen der schutter *witte panyoen* [3]).

Omtrent de orde van uittogt der gilden is ook merkwaardig de ordonnantie daaromtrent voor de Gentsche gilden door den heer de Vigne medegedeeld [4]), en hetgeen hier bepaaldelijk omtrent de banier van de St. Joris gilde voorgeschreven was. „Eerst dat niemand, so wie hi sij, edele of onhedele en trecke noch en purre, noch en logiere over St. Joris, de banniere van Vlaenderen ende van der stede van Gendt," — alsmede „voort dat negheen carijn en trecke voir sent Jorijs carijn."

Het blijkt hieruit welk een hoog aanzien deze gilde aldaar genoot.

Wat nu betreft de vorm en grootte van de veldteekens der

---

1) Buurspraakboek, blz. 45 verso. Zie Burman, l. l. 39.
2) Buurspraakboek, blz. 9.
3) Buurspraakboek, blz. 96 verso.
4) *Recherches*, p. 19

schutgilden, zoo zullen zij, even als over het algemeen de banieren in de 12e en 13e eeuw van eenen langwerpigen en in de 14e eeuw van eenen zuiver vierkanten vorm waren, daarin ook weinig verschil hebben gemaakt. Te oordeelen na de afbeelding in het meer genoemde werk van den heer de Vigne schijnen zij tamelijk groot geweest en in een draagriem van de schouders afhangende, gedragen te zijn geworden. De standaarddragers, beide der voet- en der handbooggilde, schijnen ook, volgens deze afbeeldingen, beter gewapend te zijn geweest en door het dragen van zwaard en helm zich van de overige gildebroeders te hebben onderscheiden. Het dragen van den banier werd als eene groote eer en onderscheiding aangemerkt [1]) en viel doorgaans de edelste en aanzienlijkste der gilde te beurt; zoodat dan ook diens krijgstoerusting vermoedelijk beter en rijker was. Wat de stof aangaat [2]), waar-

---

1) Te Utrecht waren het altoos de aanzienlijksten, die in het veld de schutbanier droegen, en bij het papegaaischieten ontvingen de banierdragers eene dubbelde hoeveelheid wijn, door de stad bij die gelegenheid geschonken.

2) Omtrent de stoffe, waarvan de bannieren en wimpelen werden vervaardigd en omtrent de aangebragte versierselen kunnen ons de navolgende opgaven duidelijker inlichten. Zoo vindt men in de Stadsrekeningen van Utrecht aangeteekend, dat in 1511 de stad van Gijsbert Henricksz. kocht 7 ellen en $2\frac{1}{2}$ viertel *damasch*, daer die nye bannier of gemaect is, delle om 3 guld., en dat de bode, die dat *wit damas* van Antwerpen haalde, 6 st. Peter, de schutterbode, $2\frac{1}{2}$ r. g., ontvingen om die *frangien*, die totten bannier gegeven zijn. Item, van die bannier te maken ende dat *linnen laken* boven om die stok etc. $36\frac{1}{2}$ st. Item, om 2 ellen *lijnnen laken*, daer een sak aff gemaect is, die men om die bannier doet voir stoff ende vulnisse, delle 3 st.

De schutvaandels werden doorgaans van eene zekere stof, *sloeyerdoec* genaamd, vervaardigd. « Item, voor 64 ellen *sloeyerdoecs*, daer die twe schuttervaentgen af gemaect sijn, van elc el $3\frac{1}{2}$ st. Item, van maken 2 g. 15 st. Item, van den scaften tot de vaentgen, 15 st. Item, die schilder, van den bannier en de twe scuttervaentgens te scilderen, 4 ph. g. In de rekening van 1524: « Item, gegeven Goyert de schilder enz. ende van de schuttervaentgens van gout te maken.

In 1397 betaalde de stad Lier aan *boekkerael*, daer den wimpel der

van de banieren waren vervaardigd, zoo waren zij in dat opzigt overeenkomstig met de rijke kleederdragt der schutten en werd ook vooral aan die eerteekens hunner instelling eene bijzondere zorg besteed. Van kostbare zijden stoffen of van fijn lijnwaad of neteldoek, *sindael* 1) genaamd, vervaardigd prijk-

---

schutten af gemaickt is, 1 mott 10 gr. vl., en *aen sijden* en *aen frangien* die aen den standaert sijn, 2 mot 24 gr. V. Lom, l. l. 203.

Dat die *sloijerdoek* een zeker soort van *zijde* is geweest, blijkt uit eene oude onder mij berustende rek. van het midden der 15de eeuw, van den drost van Buren, Jaspar van Eescheren. Item, gedayn Derick van Runen an *sijden sloyerdoeck*, dat mijn huysfr. hem sandt van Vijtert tot sijn ventgen voor IIIJ g. Zoo werden te Arnhem de 2 banieren en 2 wimpels op hooger bevel in 1421 gemaakt van 16 ellen en een vierdel *zijden laecken*, en werd daaraan verwerkt IXc goltz, XX loot zijden ind een verdell, daer men die frensen aff maickten, ind die banijren ind wijmpelen mede neyden. Zie v. Hasselt, Oudh., III. 8. Zeer omstandig wordt over deze veldteekens gehandeld bij Huydecoper ad Melis Stoke III. 319 enz.

Omtrent de veldteekens verdienen de navolgende posten der kameraars rekeningen van Deventer de opmerking.

Item pro *sindone* ad vexillas ciuitatis et pro factura eiusdem. VII ff IIJ sol. paruos. Kam. rek. van 1344, *Cod. Dipl.* 68. 1ste al.

1362. Eerste rekening. Tot Utrecht ghesant omme *sijndael* tot den baner en tot die wimpel.

1384. Item vor ene nye baner, die tot Utr. ghemaket waert tot onser stad behoef.

Item vor twe wimpele die Hademan (v. Helen, kameraar) tot Utr. liet maken tot onser stad behoef, mit alrehande zaken die daertoe behoeren, VI ff.

1406. Tweede rekening. Item *voer zijde* ende te malene der schutten wimpel, III g. XII pl.

1) In eene oude, onder mij berustende rekening van een lakenkooper te Brussel, Francke Monic genaamd, wegens in 1342 en 1343 aan den Hertog van Gelder geleverde lakens, komt onder anderen voor XLVIIJ *rode sindale*, XLIIIJ dobbel V den. dobbel voer XXVIIJ g. VI d. payment V ff IJ s. VIIJ d., alsmede V lichte gruen (laken) de met *roden sindael* waren geuodert, ellic laken IJ ff ...

In een dupliek rekening van Willem van den Graue, *vanden renten van Normandien*, gedaan aan den hertog van Gelder 1325, wordt ook van *groene sindaal* gesproken.

Dit in menig opzigt belangrijk stuk is van dezen inhoud:

«Dit is dup(liek) Willems vanden Graue, vanden renten van Normandien, na dien dat hi rekende te Gelre tgheghen minen heer tsater-

ten daarenboven deze banieren met zilveren of gouden franjen of andere versierselen, zoo als b. v. het schutvaandel der stad

---

daghes na Sente Remeys daghe, jnt jaer ons Heren, doe men screif M CCC XXV, vanden termine van Sente Remeys misse vm trent onsen vrouwen misse als men kersen bernt VIc L ℔ tur. den graten ouer XIIIJ d. paris, die maken XVIJ d. enen scelline tur., die lopen vp XXXVIJ ℔ grote IJ s. gr. XX gr.

Dutgheuen vanden seluen. Jn dirste Gerarde van Scer ... van ..... quam toe mi te Paris ende was bi mi VIIJ daghen V.

Jt. den seluen spulre vm enen witten roc XXI s.

Jt. den seluen spulre doe hi en wech ginc te tergelde ...

Jt. Floreins, van talle VIII ℔ die muestic ...

Jt. den seluen Floreins die nam van ..... grote, die maken ... (op die) lakene muestic verliesen ...

...Cnape die mi halp fineren die laken, daer ic Floreins mede beta ...

Jt. minre joncker vrouwe van Gelre VIIJ siden laken cangiet XXXIJ½ s.

Jt. vm IIJ ellen roet flueils IX ℔.

Jt. J ℔ siden van flours IIJ ℔ XIIIJ s.

Jt. IJ ℔ siden gesponnen ende ongesponnen VJ ℔.

Jt. IIJ spellen VI s. VIIJ d·

Jt. IJ par sindemesse met swarte heften V ℔ XVJ s.

Jt. den bailliu van Caus eir wi mochten werden en laken XXXVJ ℔.

Jt. sinen gesinde dat si ons te bet veurdenden IIJ ℔.

Jt. ic was vit met Floreins cnape vau stalle van dinsdaghes veur Alre Heiligen tot donresdaghes toe veur Palmen, daer sijn binnen XIX weken ende IJ dagen. Ons cost met IIJ perden XVI s. Summa CVIIJ ℔ tur ...

Jt. van Arents Velen cnapen coste die met mi vure in Norm ..... cost XLIIJ s. VIIJ d.

Summa XIIc XXVIJ ℔ IIJ s. VIIJ d., die maken LXXVJ ℔ XIIJ s. VI d. enen haluen groten IIIJ suarte tur.

Jtem ic ontfinc vanden termine Passcen daer na ... men screif XXVJ, VIcL ... den groten ouer XVIIJ d. ... maken ... grote IJ grote ende IJ enghels.

Dutghenen vanden seluen. Na Paesscen quam mijn heer te Graue ende at met den heer van Kuyc, tghesnide verterde in die herberge gerekent bi copken VI ℔ XVI s.

Jt. Didderic van Loen ein grau pert, XXIIIJ ℔.

Jt. minen heer ein rode sarge, V ℔ VIJ s. VIIJ d.

Jt. minre vrouwe IIIJ sargen XIIJ ℔ X s. VIIJ d.

Jt. minen heer ende minre vrouwe IJ par scoenre snidemesse X ℔.

Jt. minre jongher vrouwe XIJ huuen IJ ℔ VJ s. VIIJ d.

Jt. van X ander huuen LXI s. VIIJ d.

Jt. minen groten heer ende minre grote vrouwen ende euren dochteren minre joufr. IIIJ par snidemesse XX ℔.

Lier in 1397 van zijde was en versierd met franjen [1]). Later treft men diezelfde pracht in de vaandels aan; zoo werden b. v. in het jaar 1524 de twee schuttervaantjens van Utrecht van goud gemaakt. Eene soort van stof, *sloeyerdoec* genaamd,

---

Jt. die vure vanden cleynode XXVIIJ s.

Jt. enen sargant die den bailliu van Caus in dede comen te Paris, XV daghe was hi vit, elc daghs VIIJ s., dat loept vp VJ ℔.

Jt. ... as vit XVI weken, des was ic te Belle VI ..... cost van tien weken elc da ... IJ perden XIJ s. dat coempt vp XLIJ ℔.

Summa CLVIIJ ℔ suarte tur., die maken IX ℔ XVIJ s. grote VJ grote.

Jtem jc ontfinc vanden termine van sent ... misse inden seluen .... XXVIJ VIcL ℔ tur. den groten ouer XX d. tur, die maken XXXIJ ℔ X s. groten.

Dutghenen vanden seluen. Minen heer IIIJ tappite vanden wapene van Gelre ende van Henegowen die hauden XXXIIIJ ellen, elc elle XIJ s. VJ d. paris. Summa XXJ ℔ V s.

Jt. enen sarge IIIJ ℔ X s.

Jt. minen heer IJ par snidemesse IX ℔.

Jt. IIJ par cleinre messe XLVIIJ s. derre hadde ene min vrouwe ende ein mijn vrouwe van Cleue ende ein mijn heer van Mechlen.

Jt. vur dyacitron IIIJ ℔.

Jt. vur suker rosaet XLJ s.

Jt. vur II bussen lectuarien in meister Jans geheiten ... IJ s.

Jt. jc. seinde minre vrouwe met gelase minen sone in alrehande crude in meister Jans gheheite IIJ ℔ V s.

Jt. Gelise te tergelde XXXIJ s.

Jt. minre vrouwe IIIJ groene tappite, die halden XXXIIIJ ellen ende ene halne, elc elle XIJ s. VI d. Summa XXJ ℔ XI s. IIJ d. paris.

Jt. IX stuc *gruens sindaels* ter gordinen ende ter culcten ende ten hemmelte daer bouen, die weghen CXXXIX onsen, elc onse V. s. Summa XXXIIIJ d. XV s.

... scut kouelers, elc stuc ... ℔ XX s.

..... hemmelt met ten compassen ende ...

Het overige gedeelte van het stuk, hetgeen op verschillende plaatsen door de muisen was weggeknaaid, is blijkbaar afgescheurd.

In de oudste kam. Rek. van Utrecht van Willem over de Vecht en Henrich van Groenenwoude 1380 vind ik onder de post *der stat cledere.*

« De proest van zinte Johan X ellen tot sinen *sindaelschen* clederen, elc ellen III ℔ ende zijn *sindael* coste VIIJ ℔ maket XXXVIIJ stat pay.

1) van Lom. I. I. 213. Dit vaandel werd, tijdens eenen togt, die in 1412 de Liersche schutters, onder geleide van Hendrik Colebrant, deden, op een paard vervoerd, waarvoor 19 fransche kroonen werden betaald.

schijnt gewoonlijk tot de vlag te zijn gebezigd geworden, althans was dit te Utrecht en Arnhem het geval. Deze schutswimpelen en banieren waren echter soms eenvoudig van linnen en lakenstof vervaardigd, zoo hadden de Leidsche schutters in 1427 linnen wimpelen en prijkten in 1456, toen zij over Utrecht naar Deventer trokken, deze linnen wimpelen met het wapen der stad Leiden [1]). Veel zorg werd

---

1) Dit blijkt uit de navolgende mededeelingen door mij van den heer jhr. Rammelman Elsevier te Leiden ontvangen, welke ook veel licht verspreiden omtrent de zamenstelling en aangebragte versiering der vendelen ter dier tijde. In eene rekening der stad Leiden van 1426-1427 vindt men onder *alrehande wtgeuen* het volgende.

Comans Heyn, gegheuen van *samyt* dair een nieuwe bannier of gemaict is. XL sc.

Jan Zuermont, gegheuen van de voirs. bannier te verwen ende van zulver ... VIIIJ ff. XVI sc.

Buerwijf, gegheuen van VI ellen frange te wercken an de voirs. bannier, d'elle 1 oirt. bot ..... IIIJ sc. VIII d.

Betailt Coman Aelbrecht van IIIJ loot side, dair men die frange of maicte, t loot VIIJ oude bot, ende van een halve elle *bolkraens* IIJ ..... XXVI sc. X d.

Heynric die snider, dat hi die bannier nayde ende frange dair an nayde, mids side die hi dairtoe dede VIIJ sc.

Van den trompenyoen te zeepe ende die wimpel wat te vermaken ... IIIJ sc.

Om XIJ ellen linnen *lakens* dair men wimpele of maicke d'ellen IIJ ff ... LIJ sc. VIIIJ d.

In een register der stad Leiden van het jaar 1456 vindt men daaromtrent vele belangrijke bijzonderheden, ook anderen die de aandacht verdienen.

Wtgeven van *lakenen* totten wimpelen bannier ende scilderie ende diergelijks.

Pieter Florisz gegeuen van XXIIIJ ellen *lakens* dair som. wijmpele of gemaect zijn ende som. tot troegeldoeken in die koken, van delle IIIJ gr. facit IIJ ff IIIJ sc.

Robbert Euertsz., van frangie an die bannier vande trompe IX plack ende van vijf vierendeel *bokezijn*, daer die banniere an die trompe of gemaict is, gegeuen VIJ pl. tsamen XXIJ sc.

Van IIJ boecken papiers, daer men der stede wapen of maecte, om tVtrecht voer die herbergen te slaen, vanden boeck IIJ gr. facit VIIJ sc.

Jan Allerts geg. van strompers bannier te male XXIJ pl.

Van die slottede an die bannier te verlichte XVI pl.

Van ene nye bannierstoc te verwe IIJ pl.

Van die oude bannierstoc IJ pl.

bij het vervoer voor de banieren gedragen, en werden, wanneer zij niet gebruikt werden, in daartoe vervaardigde kokers, doozen of laden geborgen [1]).

Voorts werd het vaandel niet, zoo als later het gebruik werd van de staf of *lancie* vastgespijkerd, maar het werd er aan gebonden [2]).

Van XXX wimpele tstuc ½ gr.

Van XXXII scildekes ½ ...

Van LXXXVIIJ piecken te verwen vant stuc IJ gr.

Aernt Lijbert bet. van brieuen te maken mitter stede wapenen bijnnen Vtrecht voer die herberge tsamen L pl., tsamen XIIIJ ℔ XI sc. IIIJ d.

Gegeuen Nanninc, die zwaertveger, van eenen nyen bannierstoc VIJ pl. Gherijt gegeven vaneen beslach totten bannierstoc te maken XIJ pl. tsamen XXV sc. IIIJ d.

In een ander register, getiteld 1ste *Reyze naer Denenter* 1456,

« Eerst om XI ellen lijnnen lakens dairmen die balsanen ende wijmpelen of maecte, van elc elle IIIJ gr. facit XXVIIJ sc. IIIJ d.

Om 1 boec papiers om der stede wapen te maken IJ sc.

Jan Allertsz gegeuen van 17 grote wimpele te maken mitter stede wapen van Leyden ende oec 1 grote wijmpele die der stede ouergeleuert is, tsamen XVIIJ pl. facit XXIIIJ sc.

Deselue gegeuen om XXX cleijn wijmpele te maken, vant stiec 1 pl. ende van L der stede wapenen te maken in papire, van tstuc 1 gr. ende van LXXIJ pieken te verwen, van tstuc 1 pl. tsamen V ℔ X sc. VIIJ d.

Gegeuen van frangie ende root gaern verbesicht an die wijmpele VIJ pl., ende an die wijmpele te vernayen V pl., tsame XVIJ sc.

1) Dit blijkt onder anderen uit de navolgende posten uit de kam. rekening van Deventer, 1334 en 1347.

Item Dobbini sutori pro instrumento dicto *koker* et aliis sibi pertinentibus XXX s. ad vexillum ciuitatis. *Codex dipl.* p. 68. 2de al.

Item pro duobus vasis dictis *dozen* ad vexillas ciuitatis, XII den ibidem, p. 82. 1ste al.

Ook wordt tevens in de rekening van 1345 melding gemaakt van *boerden*.

Item eidem Petro (Sickeldoren) de rebus dictis *boerden* ad vexillam ciuitatis III s. VIII den. ibidem, p. 76. 2de al.

Ter gelegenheid van de voorgenomen, doch niet volbragten krijgstogt van Leiden tegen Friesland, 1399, werd te Utrecht voor de zilveren banieren te bergen een lade besteld.

Item 1 *lade* tUtr. ghemaect daer die banieren inleggen, coste X sc. VIIJ d. Zie *Kronijk* 1850, bl. 26.

2) Zie van Hasselt, *Oudh.* III. 8.

Zeer waarschijnlijk bezaten de meeste schutgilden tweederlei soort van banieren of vendelen, namelijk die, welke zij bezigden, wanneer zij ter heirvaart uittogen, en die, welke zij alleen hielden voor hunne plegtstatige optogten bij gelegenheid der schietfeesten of plegtige ommegangen [1]).

Hiermede zal ik dit tweede gedeelte mijner proeve eindigen. Uit hetgeen daarin door mij over dit veelomvattend onderwerp is bijeenverzameld en aan het goedgunstig oordeel des lezers wordt aanbevolen, zal gebleken zijn, welk een ruim veld van onderzoek deze stof oplevert en hoe vele bouwstoffen er nog zijn te verzamelen, voor dat er aan eene grondige beschouwing van eene in alle deelen volledige geschiedenis der Nederlandsche schutgilde, als krijgs- en burgerlijke instelling beschouwd, kan gedacht worden. Hetgeen over deze gilde, zoowel vroeger als nu, is medegedeeld, en later, als vrucht van nadere onderzoekingen, gevolgelijk zal worden in het licht gegeven, is dan ook slechts als eene schets te beschouwen, die den grondslag leggen kan eener volledige bewerking van dat onderwerp. Deze schets zal trouwens, zoo ik vertrouw, het nut hebben, dat zij, bij het onderzoek naar oorspronkelijke nog onbekende oorkonden in de stedelijke archieven, de aandacht van velen zal bepalen op die bescheiden, welke de instelling der schutgilde betreffen, en hen opwekken om die bronnen aan het licht te geven, welke noodig zijn, om aan eene nadere bearbeiding van dat onderwerp de gewenschte volledigheid te kunnen geven.

---

1) Dat dit vermoedelijk te Arnhem het geval was, zou men afleiden uit het verzoek van den schutkoning Philips van Caellys en zijne gildebroeders van St. Olofs in 1547 aan den stadhouder Philips van Lalaing en zijne raden gedaan, om met een *venlijn* begiftigt te moegen worden, daar *oere venlijn versleten was*, en zij dezen zomer wederom naar den paepgaai wilden gaan schieten. Zij beriepen zich tot staving van dit verzoek op de gewoonte van Karel, hertog van Gelder, die hun, wanneer zij naar den papegaai gingen schieten, en *oere venlijn olt ind versleten* was altijd met zijn *venlijn placht te bevedigen*. Zie van Hasselt, *Kronijk van Arnhem*, bl. 101.

BIJLAGEN.

N°. 1.

Aanteekeningen uit de kameraarsrekeningen der stad Deventer, betreffende hare vroegere schutgilde, getrokken uit de excerpten, hoofdzakelijk door den heer Jordens, en gedeeltelijk door de heeren M. en J. van Doorninck vervaardigd [1]).

1356. 2e rekening. Seruo domini episcopi portanti litteram scabinis ab ipso, in quo supplicauit pro sagitteriis sibi concedendis.

1357. 1e rekening. In vigilia beati Petri et Pauli apostolorum per Gerardum op Enghestrate. Theod. de Arnhem Ghench. et Egidium conscribentes per plateas ciues ad preparandum sua arma.

Johanni de Bremen pro factura auis dicte papegaije et pro argento ad eamdem.

Pro factura instrumentorum dictorum dole et moncium intra muros erga quos sagittarii sagittant.

1358. 2e rekening. Sagittariis ciuitatis quum jacuerunt in domo [2]) leprosorum expectantes inimicos.

1359. 1e rekening. Pro duobus pannis rubeis ad tunicas sagittariorum [3]) feria tercia post Bartholomei oldermannis sagittariorum quum ordinauerunt eorum statuta.

---

1) De schrijver is deze mededeeling verschuldigd aan den heer mr. J. van Doorninck, archivarius van Overijssel.

2) Dat *domus* ligt thans een klein $^1/_4$ uur buiten de stad aan den straatweg naar Bathmen en wordt gewoonlijk St. Jurrien genoemd.

3) Zie voorts de uit deze rekeningen getrokken excerpten betreffende de kleederdragt der schutten, *Berigten*, I. 1. 161.

2e rekening. Sagittariis ciuitatis ad ludum eorum V ℔. *Later nog eens* I ℔.

1360. 2e rekening. Expositum Werneri de reysa supra Frisones ciuibus et sagittariis.

Pro C. libris dictarum sa'peter per Thomam institorem Traiecti emptis ad usum ciuitatis.

1361. 1e rekening. In de Nederduitsche taal *Op vasten-avond, onder anderen, den schutten* XV s.

1361. 2e rekening. Item des zonnendagh na Odulfi do sij papegaey scoten, V ℔.

Item omme rocke doe dy schutten hadden vppe den seluen dagh (St. Paulus en H. Petrus avond) XXXIX ℔, XVJ s., IIJ d.

Des wonsdagh na P. et P. do men den scutten hore rocke afsneed bi den Cemeners.

1364. 1e rekening. Item eynen smede, die den scutten coning hadde gheweest.

1365. 1e rekening. Des dinxdagh na Pinxsteren den schutten do sij papegay hadden geschoten.

1366. eerste rekening. Van der cost, den die schutten hadden verteerd do sij den papegay hadden geschoten, ende van horen papegay, den hoer coning drecht, te vermaken.

1366. 2e rekening. Item den schutten bider scepen ghehiete tot horen spele eynen nyen motten, mak. XXXIJ s., VJ d.

1367. Eenige rekening. *Aan zes schepenen,* do sij mit eyn deel van der ghemeynte tot Essenderhare na den vijanden gejaghet weren.

Item op dieselue tijt bi den vorscr. scepenen den scutten ghegeuen die mit hen vuyte weren. *Hier komen dus gemeente en schutten te zamen voor. Dingsdag na Pinksteren schieten zij weder naar den papegaai en krijgen ook op misseldag eene vereering. Insgelijks op Vastenavond.*

Item Bruen Nyeghenap, die hi verleghet hadde den stratenoten in Overstraten in coste, die sie verteerden bouen haer vordel do sie in den somer den clocslaghe ghevolget weren.

De stad betaalde dit jaar 924 ℔, 11 s., 3 d. *aan soldeniers, hoofdzakelijk tegen Denemarken.*

1368. 2e rekening. Den schutten, do sie horen papegay hadden geschoten, bi der scepen ghehiete tot volleste to hoerre gheselschap die sie do hadden, XIJ ℔.

Op misseldag weder eene vereering.

1369. 1e rekening. Bi Oden Herberte enz., do sie dat harnassche besien hadden.

In dit jaar werd er veel geld betaald aan 27 personen voor het houden van paarden.

2e Rekening. Des vrijdaghen nachtes bi Joh. Pamont ende Dyric bi den Brindie doe sie den ale in den borchgrauen venghen.

Deze aal-vangers waren twee leden der regering. Zij droegen veel zorg voor het levend houden en inpoten van visschen. Iets later komt voor, dat ook de schutten in de grachten gevischt hebben en daarop eenen bijslag van de regering tot hunnen maaltijd ontvingen, zie de 2e rek. van 1374. Mogelijk echter maakt het eenig onderscheid, dat aldaar van stads graven en niet van borchgraven de rede is. In dat jaar waren de schutten 82 in getal.

1370. 1e rekening. Den jonghen schutten do sie horen papeghay geschoten hadden, IJ ℔ (Pinkster dach). *Eerste melding van de jonghe schutten.*

1371. 1e rekening. Des sonnendagh vp Sente Margreten dach den schutten do sie papegay gheschoten hadden, to volleste hoerre cost die sie verteerden, XVJ ℔.

2e Rekening. Den jonghen schutten do sie horen papegay hadden gheschoten, IJ ℔. *Op misseldag den schutten* XX s.

Item Hademanne van Heten van dat hi over iaer die schutten regiert hadde, IIJ ℔. *II. v. H. was lid van de regering. Dit is het eerst dat deze post voorkomt. Bekleedde dusdanige* regierder *dezelfde betrekking als de* scuttemeisters *van* 1354 *en de* deputati ad scutambacht. (Zie Dumbar) *van* 1344, *was er nu een, voor twee hoofdleden, in de plaats gekomen. Zie de volg. rek.*

1372. 1e rekening. Item bi scepen en raet, alse van Auerstr. Engestr. van den Berghe en van Assenstr. do sie omme die straten ghegaen hadden ende hadden ghezeghet elker malche wes dat hi hebben zoelde tot harnassche.

Gelijke post voor vier andere straten.

Item Hademan van Heten bider scepen ghehiete, vor dat hi ouer iaer der schuttenampt verwaert hadde IIJ ℔, XV s.

2e Rekening. Item des sonnendagh na onser kercmissen den schutten do sie papegay gheschoten hadden, tot hoerre cost die soe te zamen verteerden in hoerre geselscap, XVI ℔.

1373. 1e rekening. Des dinxdagh vp Sente Margreten avont do die schutten horen papegay gheschoten hadden tot hoerre maeltijt, die sie te zamen aten, daer die jonge schutten mede zaten, XX ℔. *Waarschijnlijk is dit hetzelfde schutten-feest, 't welk volgens de vorige post even na Deventersche kermis is gehouden, want St. Margriet valt*

in op 20 Julij en de D. v. kermis had in het midden van Julij plaats. Op misseldag vereeringen als altijd.

1374. 1e rekening. Do die jonghe schutten horen papegay geschoten hadden, tot volleste tot hoerre maeltijt IJ ℔.

Vor XVc pile en IIJm pile, XVIJ ℔, VJ s.

2e rekening. Den schutten tot volleste van eyner gheselscap die sie te samen hadden ghehad, do sie hore vyssche te samen aten, die sie in der stad graven ghevanghen hadden, IIIJ ℔.

Do sie die lude van den straten vytghebodet hadden die mede trecken zoelden vor dat hues tou Voerde.

Den schutten do sie horen papegay geschoten hadden, XXIIIJ ℔.

1377. 1e rekening. *Rubriek:* Vor houerscheyt, *waar onder:* den schutten do sie horen papegay geschoten hadden tot volleste tot hoerre maeltijt, XXIIIJ ℔.

1378. 1e rekening. Mit den hoeftluden van onser stad schutten gherekent enz. *Dus weder* hoeftluden.

»*De schutten trokken uit tot Zutphen om de kooplieden te beveiligen.*"

Item vor XXXV heelre zaerdoke daer die oelde schutten dobbel schopen af hadden, vor elken vorschr. saerdoec IIJ oelde guldene Vrancrix sch. ende IJ vlem. pl., maken CVIIJ oelden Vrancrix schild ende XX pl, den oelden schilt gherekent vor XXXJ pl. ende IJ br., die maken te samen IIJc XXXVIJ ℔, XVIIJ s., IX d.

Op misseldag den scutten tot horen spele. *In de beide rekeningen van 1384 komt niets bijzonders voor omtrent de schutten. De vereering heeft alle jaar plaats.*

1380. 1e rekening. (Zaterdag na Zonnend. Oculi) Bi Had. v. Heten Peter van Lyenen Roelf ter Brugghen, die mit onser ghemeynte vyt ghetrect weren, do men die clocke gheslaghen hadde. Zie Dumbar. *Hademan van Heten lag voor Eerde. Er waren ook schutten naar het huis te Eerde getrokken.*

2e rekening. Item XLIJ schutten die inder yrsten reysen ende inder ander reysen vor den huyse tot Eerde gheleghen hadden, vor hore wijn enz.

1382. 2e rekening. Item vier schutten, die mit Johanne van Leyden to Arkelsteyn treckende van Deuenter, daer hi do ghecomen was vor onsen heren van Vtrecht, daer hi te done hadde van sinen zaken, dat hi den toern to Arkelsteyn waert.

1384. 1e rekening. *De oude en jonge schutten kregen nog elk jaar wanneer zij* papeghay *schoten, iets tot* volleste van hoerre maeltijt.

1385. 2e rekening. Bi een deel schutten, die inder reysen vor Vlft mede gheweest hadden.

1386. 2e rekening. *Onderscheidene schepenen gingen* omme die straten ende bezaghen onser ghemeynten harnasch.

1388. Eenige rekening. Den schutten, die in die reyse wesen soelden, dat sie onse stad den hertoghe van Gelren sende sine slote te helpen to werenne, do sie die vyanden uytlateden, IIJ ℔ XVIIJ d.

Otten, onser stad misselgier, die tot Arnhem was ghereden an Herman Splitof, dat hij to huys comen woelde, alse mede in die reyse to trecken, dat onse stad den hertoghe van Gelre liende XXV schutten, sine slate to helpen weren.

Item des manendagh op Sente Matheus dach bi den XXV schutten ende bi den XXV wapentuerres, die onse stad den hertoghe van Gelre sende sine slate helpen te weren, vor wijn ende cost, die sie voer ende na verteerden, doe sie vyt trecken solden, XVJ ℔, XVJ s., IX d.

Otten, onse stad misselgier, die tot Venlo was ghelopen an Hademan van Heten en Herman Splitof, die daer laghen van onse stad weghen in des hertoghen dyenste van Gelre, mit een deel ghelides ende mit onse stad breue.

Item op Sente Matheus dach bi Hademan van Heten ende Herman Splitof, die van onse stad weghen tot Venlo ghereden weren, daer sie leghen mit XXV schutten ende mit XXV ghewapent, daer sie leghen in des hertoghen dyenste van Gelre teghens den koning van Vrancriken, die daer te veelde lach, ende daer sie omme vyte weren XXVJ daghe, vor hore cost die sie verteerden in der herberghen bouen hore leverancie, die hen ghelouet waert, ende vor anders oncost ende onraet weder ende voert, CX gulden, maken IJc XLVIJ ℔ X s.

Item dinxdagh na Sente Remigius dach bi Jacob van Apeldoren, die van onse stad weghen mit X glauien ghewapent to Nijmeghen ghereden weren omme bede wille onses heren van Utrecht, daer sie leghen in dyenste onses heren van Gelre, sine stede helpen te weren teghen den coning van Vrancriken, die ten veelde lach in des hertoghen lant van Gulike, CXXX ℔, X s.

Item vor een schip haveren, dat onse stad den hertoghe van Ghelre sende tot volleste tot sinen orloghe teghens die Brabanters, teghen Herman Splitof ghecoft Vc mudden, elc mudde VIIJ pl., maken IIIJc ℔, van der vorsz. haveren te vuerlone, dat hi sie mit sinen scepen to Nijmeghen vuerde, XLJ ℔, V s.

Maes Maessoen, vor (sijn) dyenst, dien hi tot onse stad behoef ghedaen hadde tot Venlo, inder tijt do onse stad hoer volc daer ligghende hadde teghen den coning van Vrancriken.

1390. 1e rekening. *De oude ende jonge schutten waren voor* Coelt-

haues hues *geweest. De regering had 't vorige jaar op Coelthof's verzoek, op zijn huis, dat ergens achter Zutphen gelegen schijnt te hebben, bezetting en leeftogt gezonden.*

Er trokken schutten uit om de stad Goor te helpen, zoo het schijnt tegen die van Diepenheim.

1392. Eenige rekening. Bi Hademan Ghert Gelijs soen, Henric ter Brugghen en Gherijt van Rijren, mit een deel van onse ghemeynten ende mit onse stad schutten oelde en jonghe, die uyt gheweest hadden, do die vyande hier vp den Enghe ende inden lande gheweest hadden, vor wijn enz.

Komt meermalen voor volgens de aanteekening van den heer Jordens. In dit jaar werden de wetten voor de oude schutten gemaakt. Zie Dumbar, K. en W. Dev., II. 177 en 178.

1393. 1e rekening. Angherekent yrst bi Hademan ende Herman Splitof ende na bi Butsihen vor cost ende teeringhe, dat Gosen die armborstierre zelf tyende ghesellen onse stad schutten verdaen hadden, do sie vyttrecken soelden vp die reyse des hertoghen van Gelre int Stichte van Colne, ende do sie van dier reysen weder to hues gheeomen weren mit horen knechten, die bi hen weren soelden, te zamen VIJ guld. XXV gr. *Uit eene andere post blijkt dat de hertog toen* »mit den bisscop van Colne strijden woelde."

Item op Witten Vrijdach Gosen den armborstierre, die ghereden was tot Vtrecht ende tot Amersfoert, ende zeghede hen dat onse her van Vtrecht doet wer. *Het papegaaischieten had nog elk jaar plaats.*

1394. 1e rekening. Item Berende Pelser, die inder nacht ghelopen was tot Olst, ende voert die kerspele alomme in Zallant an die richters, dat sie mit horen ridenden volcke hier to Deuenter comen soelden vp die verbodinghe van den vyanden, die her Herman van Vandenrade vernomen hadde.

48 *personen van de stads schutten trokken mede uit tegen de vijanden.*

Item des Manendaghes vp des Hil'ghen Cruysdach Exaltacio, bi Vrederic vander Eeze, Henric van Leyden ende Lubbert Johans soen mit den wapentuerren ende mit den schutten, die rijden soelden mit onsen heren van Vtrecht in sinen reyse vor Raesuelde, ter maeltijt, die sie deden do sie uyttrecken soelden, X guld. VIIJ gr. *Zie Moenen.*

Item des sonnendaghes daer na vp Sente Mattheus auont bi Vrederic van der Eeze, Henric van Leyden ende Lubbert Johans soen, mit den wapentuerres ende mit den schutten ende ander hore geselscap, do sie weder te hues ghecomen weren vander reysen vor Raesuelden, ter maeltijt, XVIIJ gul., XIJ gr.

Item den twintich schutten die mede in die vors. reyse vor Raesuelde weren die mit hadden elke twe enen knecht, den vors. tyen knechten elken enen haluen gulden.

Dingsdag na Hilghe Cruys dag. Item bi Vrederic van der Eeze, Henric van Leyden, Lubberten Iohans zoen, die mit onsen here van Vtrecht in sijnre reysen vor Raesuelden weren ghereden mit twintich glauien ende mit twintich schutten, doer sie mit hen hadden knechte ende waghenlude vor hoer cost, die sie weder ende voert op die reyse verteerden bauen die leueranci, die hen onse here van Vtrecht leuerde LXI gl., XXIJ gr.

1396. 1e rekening. Item bi onse scepenen ende raet eensdeels mit onsen ghemeinten te peerde ende te vote, ende mit eens deels onser stad schutten jonghen ende oelden, die mit onses heren vrienden mit den vyanden jagheden in t land van Zutphen vp die Bijrckel, dat sie den vyanden den roef weder namen, vor cost ende der schutten wijn do sie weder te huys ghecomen weren, V gul., XIIIJ gr.

Item Alberte .... die twe reysen ene te vote ende te peerde in dat heer vor Rinensteyne gheweest hadde, ende Henric van Leyden, die daer mit een deel van onsen burgheren van onser stad weghen mede vor lach.

De bisschop belegerde en veroverde dit kasteel.

1405. 2e rekening. Item des bisscops bode van Vtrecht die onse stad enen brief brachte dat wi des manendaghes na beloken Pinxsteren senden woelden L ghewapent ende L schutten te Borch voert te trecken mit siner vrienden in Vrieslant.

Boden van den bisschop en de steden Utrecht en Amersfoort bragten brieven, inholdende C ghewapent ende L schutten te senden voer Euersteyne, ende vermaninghe deden vp den verbantbreef, vp Sente Katherinen auont daer te wesen.

Den bisscop van Vtrecht doe hii hiir binnen onse stat ghecomen was ende Euersteyne ghewonnen was ende Haghelsteyne, geschenket V ame wijns die lopen vp LVI gul.

1407. 1e rekening. *De Hollanders lagen met hunne schepen voor de stad. De bisschop verzocht onzę stad hen voorbij Hattem tot Kampen* te veylighen. *Eenige schutten gingen daartoe mede, alsmede eenige leden der regering met eenige burgers.*

N°. 2.

Excerpten, genomen uit de Raadsdagelijksche en Buurspraakboeken, Schut- en Kameraarsrekeningen van Utrecht, betreffende de Utrechtsche schutgilde.

1380. Item gegeuen den scutten hoer doelen mede te maken XVIIJ ℔. Wiin papegay. Ghegheuen X hoeftmanscap van scutten, elke hoefmanscap IX take, make XC take. Zinte Joriis I t., der jonfrouwen I t., ende de inden Draec ghinc I t., den moelnaer ½ t., ende seuen spoelluden elken I minghelen, dat maket tsamen XCV ende I m. Ende wert gecoft tieghens Henric den Witte, elke t. om VIJ placken, dat maket LXXXVIJ ℔, X s., dat maket ander stat pay LXXIIJ ℔, XIX s., V d. K

Item des vridaghes na Sinte Marcus dach ewangelist waren die ouerste out ende nywe tesamen tot Johannes huys, doemen onsen heer van Vtrecht een antworde gaf, dat hi wel bidden mochte XXV scutte ofte XXV ghewapent opter reyzen Ouerijsel, ende spraken mit hem van alrehande zaken, coste X s. K

Item des vridaghes voer Pinksteren waren onse ouerste tot Johannes huys mit enen deel vanden rade ende mitten hoeftmans van den scutten om volc te zenden Ouerijsel onsen heer van Vtrecht te hulpe, coste XXV s. K

Item opten Pinxter anont tauontide, hadde die ouerste out ende nye, doe hi Jacob Sloyer dede halen ende men mit hem sprac om der scutter tente ende wimpel, coste XVJ s. VJ d. K.

Item des saterdaghes nades heylighen Sacraments waren om des briefs wille, de onse heer van Vtrecht ons ghezent hadde, alze om L scutte ende L ghewapent, ende van Dircs saken van Delft, coste X s. K

Item opten sonnendach, doe haer Jan Palinc ziin eerste misse zanc tot Sinte Pouwels, ende men oec den pappegay scoot, doe bleuen onse ouerste tzamen eten om onruste te scutten of si yet vernomen hadde, coste aen wine ende spize IIJ ℔, XVJ s., VJ d. K

Item des donredages na Sinte Tiburcius was onse heer van Vtrecht ghereyst tot Jutfaes bi den heer van Egmonde, ende hem worden mede ghegheuen om ziinre bede wille XIIIJ scutte, ende elc had J m., maket IIJ ℔ ende X s. K

Item waren anderweruen ghesent tot Jutfaes mit onsen heer van Vtrecht XVIIJ scutten ende elc scut had J m., coste IIIJ ℔, X s. K

Item doe onse ouerste versament waren tot Willam Smits huys,

doe se Lewensteyn huerden, die scutte in te leggen, coste aen wine ende spize, V ℔. K

Item des sonnendaghes na Sinte Victoers doe men die ghene screef die opte heyde riden zouden ende die scutte die mede wt reysden, coste V ℔. K

Item doe men dat voers. huze (Vredelant) spizede, doe worden daer omme wt ghesent X mannen vter wake ende LXVIIJ scutte, des had elc scut I m., beliep XVIJ take, maket XVIJ ℔. K

Item hadde VIIJ mannen die de scuten hoet waren, daer de scutten ende de ghilden in voeren, VIIJ ℔. K

Item op Sunte Gallen auont ende op Sunte Gallen dach waren een deel scutte ghezent opte heyde om onse borghers te veylichen, die de marcte tot Amersfoerde zochten, coste aen waghenhuer alse van zes waghene ende elc waghen hadde XXX pl., maket XXIJ ℔, X s. K

Item hadden die scutte, die de twe daghe mede wtghereyst waren, elc J mingliin, beliep XVIJ taken ende J mingheliin, elke twe J ℔, maket XVIJ ℔, V sc. K

Item ter zeluer tiid, sondag na Allen Heil'gen van scuuthuere daer zi (de oversten ter dagvaard met den bisschop op 't Gein) ende die scutte mede voeren, VIIJ ℔, X s., mede wtghereyst C ende VIIJ scutte, ende elc hadde J mingliin, maket XXVIJ ℔. K

Item op Sinte Wilbroerts dach wert Alfer van der A gheleyt tot Gheyn toe ende daer waren mede XXXVJ scutte, ende elc scut hadde J minghelin, maket IX ℔. K

Item des manendaghes voer Zinte Nyclaes dach werden ghezent tot Gheyne XL scutte, die de heren van der ecclesien veylich den tot IJselsteyn, daer zi ghesent worden van der meenre ecclesie weghen om bede ende versoec vander stat, ende elc scut hadde J mingeliin, maket X ℔. Item hadde Aernt Lievinc, die de scutten voerde, XXXV s. K

1387. Op sunte Jorys avont. Voert so zellen do scutte vergaderen voer den huze tot Lichtenberch onder hoer pauyoenen, ende al de ghilden opter Plaetsen, ende elc onder zijns selfs banier. B

1396. Woensdages op sunt Valentinus auent waer dat sake dat hier enich gheruft quam bi nachte ofte bi daghe, dat de vijande inden velde waren ende men de bancloc ene langhe pose sloeghe, zo zellen die ghilden wttrecken, also alse hierna bescreuen staet. Inden eersten zullen ene batali wttrecken de louwers enz. ende schutten van den ouer eynde mitten roden wimpel. Ter ander reyzen de wantsniders

enz. de scutte van den nedereynde mitten witten wimpel. Ten derde reyze de mersluden enz. mitten raden wiimpel van de ouereynde ende alsoe voert van reyze tot reyze. B

1398. Woensdaghes na sinte Mathiis dach. Die raet verbiet dat nyemant bi nachte nochte bi daghe en ga ghewapent op ter straten mit pansieren nochte mit ijzeren borsten in horen bosom nochte mit sweerden nochte mit langhen messen bi enen koer van C ℔ alst dicke alst yemant verbrake. B

1401. Opten zonnendach tebeloken Paschen. Voert gebiet de raet dat niemant ghene bome nochte rize en houwe enz. nochte in der scutter doelen. B

1402. Item ghegheuen den scutten hoer doelen mede te doen maken, XVJ ℔, V s., IIIJ d. ende tot hoefscheit, XVJ ℔, V s., IIIJ d., maect XXXIJ ℔, X s. K

Item doe de jonghe scutte papegay scoten, doe wert hem ghescent VIIJ kannen wiins, costen VIJ ℔, IJ s., XJ d. K

Item doe de scutte van den hantboghen papengay scoten, doe wert hem ghescent IIIJ kannen wiins, costen IIIJ ℔, J s., IIIJ d. K

Wtghegheuen vander scutte wiin doe men papengay scoet. Inden eersten ghegheuen Vc ende LXI scutten, elken J menghelen wiins, onzen heer van Vtrecht, den coninc, den twe ouerste hoeftmans, den twe pauijoendraghers elken dubbelden wiin, ende XVIJ spoelluden elken J minghelin wiins, ende wert ghecoft tieghen Timan Herboert, elke take om VIIJ½ wit, beloept CXLVJ take, maect LXXXIIIJ ℔, IIIJ s., VIJ d. K

Wtghegheuen vander scutter wiin Martini. Inden eersten ghegheuen VcXLVIIJ scutte, elken J take wiins, onzen heer van Vtrecht, den coninc, den twe ouerste homans, den twee pauijoendraghers elken dubbelden wiin, haren Jan van Rijnesse IJ taken, Lodewijck den Walen IJ take, omdat hi der bannier droech, den scoute, den oversten out ende nye, den cameraers out ende nyewe, den scutmeysteren, den achten die der stat sloetelen van der stat poerten ende van der banckloc verwaren, elken J take, den deken van Oudemunster IJ take, Johannes Tolnaer J take, Gerardus Heerman J take, Wilhelmus Bakerweert J take, Pouwels Knwt ½ take, Egbert van Amstel ½ take, Melys van Minden ½ take, Eerst Wolfaertzoen ½ take, Henric Scadenzoen ½ take, Jan Werre ½ take, Peter van Compostelle ½ take, den drien torenwachteren ende den roedragher elken J minghel, Pawe, Aernt van Nyel, Vrancke, Peter Keyzer elken J menghel. Den tween stat trompenaers ende Henric metselgier elken J menghel ende

Andries J menghel, vander scutter rollen te scriuen daer men den wiin wtgaf J take, beloept VcXCIIJ ½ take ende werden ghecoft tieghen Willem van Vloeten ende Jacop Herboert, alzo elc aem om XVJ gulden, alzo XXXIJ wit voer den gulden, dat beloept elke take mitten oncoste die daer op ghegaen is, XJ wit ende IIJ brabans, maket CCCCLVIIJ ℔, IIIJ s., IIJ d. K

Wtghegheuen vander scutte wiin Korsauont. In den eersten ghegheuen Vc ende XLVIIJ scutte, elken scutte J take, onsen heer van Vtrecht, den heer van Vyanen, den coninc, den twee ouerste hoeffmans, den twee pauijoendraghers, elken dubbelden wiin, heer Jan van Renesse J take, om dat wi al tiaer lang zinen zael ghebezicht hebben, den scoute, den ouersten out ende nye ende den cameraers out ende nye ende den scutmeysteren elc J take, den achten die den stat sloetelen vander stat poerten ende vander banckloc verwaren, elken J take, den deken van Oud Munster IJ take, meyster Peter Bloem, Johannes Tolnaer, Wilhelmus Bakerweert, Gerardus Heerman, der stat procuratuers ende notarius elken J take, Pauwels Knwt, Egbert van Amstel, Marcelijs van Minden ende Eerst Wolfaerts zoen, elken ½ take, Henric Scaden zoen, Jan Werre ende Peter van Compostelle, Bestout de piper, Gompoert de piper, Euert Zuermont, Peter de de trompenaer, Aernt van Nyel, Vranche, Peter Keyzer, Heymeric, Henric Gherijtszoen, der stat metselgier, ende Andries Volken zoen, elken J menghel, meyster Olifier, die al den scutter rollen screef voer zinen arbeyt J take, Braem van Lantscrone omdat bi der scutter pauijoen droech tot Tulle doe Hughe Grawert ziec was, J take, Harman Zillaert ende Dirc van Rijswijc omdat men horen wiin drone ende tieghens hem niet en cofte elken J take, ende deze voers. wine wert ghecoft teeghens Jacob Herboert ende Daem van Heze alze elke take om XJ wit endi brabants beloept VcXCVIIJ take ende J minghel, maket CCCCLJ ℔, XV s., IIJ d. K

1402. Des manendaghes na den groten Vastellauont. Voert verbiet de raet dat nyemant inder scutter doelen scade en doe, en dedet yemant hier en bouen dat woude de raet aen hem rechten na ghoetduncken. B

Item wert Henric Scaden zoen ghegheuen omdat hi den scutten, die op Nywenhuys laghen, een maent lang hoer bedden maecte ende dat hij ze boot, van elker weke XX wit, maect V ℔, VIIJ st., VJ d. K

Item has Peter Botterman van keerzen ende van anderen onrade dat de scutte hadden, die op Nywenhuys laghen, IIIJ gul., IIJ½ wit, maect VIIJ ℔, VIJ s., VJ d. K

Item op zinte Gheertruden dach worden ghezent Wouter Grauwert ende Ghizebert ouer de Vechte, mit ons heren rade van Vtrecht tot Oudewater om meer vrientschap te maken tusschen onzen heer van Vtrecht ende den hertoghe van Hollant ende zijnen zoen, den greue van Oestervant etc., coste de reyze mit scuythuer, belesier ende teringhe mit horen ghezinde, ende wiin die de scutte hadden, die mit hem wt waren te zamen L ℔, IX s., IJ d. K

Item opten scortelen woensdach werden Mercelijs van Minden ende Eerst Wolfaerts zoen ghezent tot Woerden ende hadden mede X scutte om te brenghen binnen der stat Bernyerkijn, die tot IJsselstijn inder kerken gheleghen hadde, coste de reyze mitter scutte wiin voersc. scuythuer ende teringhe te zamen X ℔, XVJ sc., VIJ d. K

Item opten Meydach worden ghezent Tijman Volmaer ende Tijman van Dorschen tot Adenslijc om den raet van Ghelre te veyligheu in onzer stat te comen voer onzen rade out en nijwe alsi deden, ende hadden mede XXV scutte, coste de voers. reyze aen wiin die de voers. scutte hadden, aen scuythuer ende teringhe te zamen LXIIIJ ℔, V d. K

Item opten Heylighen Cruysdach Invencio wert Marcelys van Mijnden ghezent mitten rade des hertoghen van Ghelre, om den voers. raet te gheleyden tot Haghenstyn toe, ende had mede XXVIIJ scutte ende elc scut had J m., coste voers. reyze aen wiin, die de voerg. scutte hadden, aen scuythuer ende teringhe te zamen VIJ ℔, VJ s., V d. K

Item des zaterdaghes, des zonnendaghes ende des manendaghes na Sacramentsdach (27, 28, 29 Mei) waren onse ouerste out ene nye ende een deel vanden rade tot Johannes huys, ende vercalden vanden brande ende moertbranders ende van ghewapenden luden ende scutten op huzen te legghen, ende den anderen stat orbaer, coste de drie daghe aen wiin ende appelen J ℔, XIIJ s., X d. K

Item derzeluen voers. zatedaghes na Bonifaes worden haren Jan van Rijnesse mede ghegheuen om hem te veylighen XVJ scutte, coste de voers. reyze mitten wiin die de voerg. scutte hadden, an waghen huer ende teringhe te zamen IIIJ ℔, IX s., VJ d. K

Item des zaterdaghes na Zinte Odulfsdach doe onze ouerste wtghereyst waren opten dachvaert tot Oudewater, doe begheerde de maerscalc dat wi hem zenden wouden opten Leckedijc een deel scutte om den Leckedijc te hoeden voer instekinghe, ende hem werden ghezent biden heemraden XXVIIJ scutte ende elc scut had J m., coste aen wiin die de scutte hadden ende den scuythner, te zamen VJ ℔, X s, IIIJ d.

Item des woensdaghes na Zinte Tyburcius dach worden Jan van Lantscrone ende Jan van den Spieghel ghezent om een ra te trecken tusschen den Gestichte ende Hollant, ende hadde mede XXX scutte, coste de voers. reyze an teringhen ender scutte wiin voersc. te zamen XIIJ ℔, VJ s., IX d. K

Des zonnendaghes na onser Vrouwendach Assumptio. Voert waer yemant die enighen man venghe van onser stat vijanden, die zellen zi behouden ende zelue scatten ende de stat zel hem hoer slote daer toe doen, maer waert dat yemant ghevanghen worde van onsen vijanden voersc. ende de stat hebben woude, daer voer zel die stat gheuen Vc gulden den ghenen, die dien man gheuanghen hadde, wtghenomen daer der stat bannier ofte wimpel ofte der scutter wimpel in den velde waer, behoudelicken der stat hare oervede van alden gheuangen de zi der stat doen zellen. B

Op onser Vrouwen dach Conceptio. De raet vander stat ghebiet, dat een yghelic, ooc in wat ghilden dat si zijn, ende daer toe den scutten dien op dese tijd boert wt telegghen, dat si alle gader van desen avont bi scriuende zonnen wt trecken in den velde bi onsen rade ende vrienden tot Tulle ende bliuen bi hem legghen, ende yemant die dit verbrake de zellen onborghe wesen. Ende had hi oorlof van zinen ouderman dat en zel hem ghenen scade doen. B

Item op Zinte Pouwelsdach inden after winter worden Gherijd Vrencken ende Ghizebert ouer de Vechte ghezent ter Horst aen onsen heer van Vtrecht, roerende vanden capitel dat hier gheweest hadde vanden borchgreue van Montfoerde ende hadden mede XX scutte ende IIJ waghene, ende waren wt IIJ daghe, coste de voers. reyze an waghenhuere ende teringhe XLVJ ℔, J s., VIIJ d., vanden XX scutten voers ten voirs. reyze elken scut J m. wiins ende de twe ouerste homans elc ½ t., maect IIIJ ℔, J s., IIIJ d. K

1405. Des woensdagen na beloken Pijnsteren. Aldus zellen die ghilden wttrecken als men die cloc slaet ende die stat gewapent wtreyst aen drien betalien. Inder eerster batalie zellen trecken die louwers enz. hier zel bi wesen der scutte rode pauijoen. Inder ander betalie zellen trecken der stat bannier die wantsniders enz. Inder derder betalie zellen trecken die merslude enz. ende hier zel bi wesen der scutte witte pauyoen. B

1406. Des vridages na Paeschdach. Voert gebiet die raet dat nyemant boem ende rijser en houwe tot Oestbroec, jnde hage noch tot Oudwijc noch inder scutter doelen enz. ende dat nyemant en gheen eaep nochte gheiten nochte ander beesten gaen en laet inden scutter

doelen bi enen koer van C sc., alse decke alst yemant dede, ende dat die lude hoer kijndere wt den doelen houden zo dat hem niet en misschien van den pilen. B

Des woensdag voer Pijnsteren. Die raet vander stat heeft geset vier homans, alse Timan van Dorschen. Timan Walmer, Jacob Haecen Egbrecht van Groenenberch, tot des Antwerpenscher marcten, daerom gebiet die raet allen onsen borgeren en ondersaten, man ende wiue, die tot Antwerpen inden marckten varen sullen, dat hij hem rede maken ende rede sijn te varen nv een saterdage te prime tijt, ende dat sij dan te samen varen, elc mit sinen harnasch, ende die scutten mit horen bogen, bi rade des homans voirs. ghins ende weder, ende nyemant voer of na vaer. Ende yemant die ghins of her weder vaer of na vaer ende niet en vaer mitten homans voirs. ende bi horen rade, die verboerde XX^{m} steens. B

Des manendages na Egidii. *Dezelfde afkondiging.* B

Des woensdages na Alre Heyligen dach, *dezelfde afkondiging* voir des Berchscher markten. B

1407. Zondag na beloken Paeschen, *dezelfde afk.* voir de marckt naer Antwerpen. B

Des dingsdag voer Pijnsteren, *dezelfde afk.* B

Op Sinte Mauricius dach. Die raet van der stat laet enen ygeliken weten, hij sijn schut ofte niet, die binnen geschreuen is, dat hi in sinen ghilde daer hi in hoert, sauonts bi onsen rade vpter plaetsen ter waken koem ende daer aline sijn wake wt. Ende yemant die dat verbrake, dat woude die raet aen hem rechten, geliken of hi inden velde geboden waer, ende daer niet gecomen en waer. B

1408. Zondag te Beloken Paeschen, *dezelfde afkond.* Zie boven 1406, vrijd. na Paaschen, so dat hem nyemant en misdoe onnoselic mitten pilen. B

1413. Des vridages voir Pijnsteren. Die raede van onser stat out ende nye, sijn ouerdragen, dat alle ons stat scutten, die bynnen ons stat sijn als men die papegaye schiet, die also starck van liue sijn, dat sij mede wtgaen ende ingaen mogen, mede wt ende wtgaen, sellen mit horen bogen. Ende dat een ygelic sinen schutter caproen dan op sijn hooft hebben sal. Ende yemant die dit verbrake en nyet mede wt ende in en ghinghe, off siuen scutter caproen niet op sijn hoeft en hadde, die scutte en sel onse stat op Sinte Mertens auont ende vpten Korsauont ghenen wijn gheuen. B

1414. Ffrid. nae Miduasten. Vander heren cleder niet te dragen. Inden yersten, dat van deser tijt voert gheen onse borger

noch ondersaet eniger heren of ander lude cledere, gheestelic of weerlic, rock noch caproen nochte gheenrehande zac dragen en zellen. Ende yemant die dit verbrake, dat woude de raet aen hem rechten tot horen goeduncken, then waer dat sij hoer stedehuys gesijnde waeren, ende dachlix in horen cost waren, die mogen hore heren cleder, caproen ofte roc dragen, sonder verbrueken.

Item en sellen gheen maesscap meer cleder of caproen tesamen dragen dan zes personen. Ende yemant dee dit verbrake, dat woude die raet scerpelic aen hem rechten.

Voert en sellen gheen ons borger of ondersaten yemant meer cleder of caproen gheuen dan horen huysgesinde, die sij dagelix mit hem in horen cost hebben, sonder arch. Ende yemant die dit verbrake, dat woude de raet aen hem rechten tot horen goeduncken. B.

1418. sFridages nae den Heiligen Paeschdage. Die raet verbiet dat nyemant sijn kaindere in den scutter doelen gaen en laet, op dat hem van den pijlen niet en misschie, want daer de raet gheen recht of gedaen en wil hebben. B

Des saterdages nae den Heiligen Paeschdage. *Dezelfde waarschuwing voor het schieten in den doelen.* B

1419. Beloken Paeschen. *Dezelfde afkondiging.* B

1420. Des saterdages nae den Heyligen Paeschdach, *dezelfde afk.* B.

Des dynsdages na Eg'dii. Voert verbieden onse raet, dat nyemant in enigen reysen voirs. die geen schut en is, op enigen wagen en gaen sitten voer der tijt dat alle den schutten, die dan in reyse sijn, gewagent sijn. Ende yemant die dit verbrake, dat woude die raet scherpelic an hem rechten, ende daer toe en wil de raet die wagenhuer niet betalen, mer sij souden der wagenhuer zeluer betalen, wtgenomen alle die ghelden, die hoer stede wagen hebben, die moghen hoer wagen besitten mit horen ghildebruederen, als dat behoert. B

1421. Des dynsdages na Inuocauit. Ouermits gebreck ende verlies dat sommigen onsen vrenden ende hulperen in onsen reyse geschiet is, omdat sij bouen ende tegens der ordinancien ende opset vanden reyse gedaen hebben, ende om te verhoeden meer scaeds ende groter verlyes, dat ons daer van geschien soude, so sijn onse genedige heer van Vtrecht ende die raede van der stat oude ende nywe, eendrachtelic ouerdraghen.

Inden yersten, dat tot alre tijt, als die stat van Vtrecht vyt trecket ende reysen sell, so sellen alle scutte reysen ende trecken elx onder sijn wympel, roet of wit, daer hij onder hoert, ende nyemant

van den scutten en sel onder des anders wympel wesen noch reysen in eniger wijs.

Ende die wympelen sellen trecken voer ende after de heer, als gewoentlic is beyde vyt ende ynne, dat is te weten, dat die wympelen trecken sellen, als hem die ouerste in den velde beuelen sellen. bl. 122 verso. B

1421. Te Beloken Paeschen. *Waarschuwing voor het schieten in den doelen.* B

Des manendag nae Pynsteren. Den raet gebiet allen onsen gueden luden, dat so wanneer onse stat inden velde reyst mit hopen groot ofte cleyn, dat dan nyemant anders of voer of nae en reyse, in enigerwijs dan als die ordinancie gemaect sel werden, ende men den goeden luden dan seggen sal. Ende enich man die dat verbrake of die voer of nae of anders dan onder stat of shutter wympel, daer hij onder hoerde, toge ende bleve wt ende thuys, wtgenomen die gene die voer of after gesent of geset sellen warden, die verboerden elc tien ff, ende dese sel men in den velde en voer alle perten schriven ende wachten. B

Des saterdages na Pauli Conuersio. Want Geryt van Schoenevelt, Aernt Willem Arntss. ende Andries van Damassche mit onsen raede ende goede luden in ons leger tot Bvnschoten geboden ende gesent waren, daer sij alrehande onredelike woerde gebesicht en voer wtgesproken hebben, ende die scutten toegesproken hebben, dat sij en die scutte sonder oirloff ende tegens verbot der ouersten ende raets weder stat van Bvnschoten ende wt onsen leger thws getogen sijn ende horen wimpel ende ouerste homan wt den velde ontogen sijn, daer om hebben sij in onss stat vangnissen gelegen, ende sijn hier gecomen bloots hoefts ter clocken, ende sellen den raede verghiffnisse bidden. Ende die raet, out ende nijwe, nemen Gerijt, Aernt ende andere hoer stemmen in horen ghilden ende in der scutter geselscap vijf jaer lang naestcomende. Ende waert sake enz. B

Eodem die.

Want Jacob Loeff mit meer scutten opter Paetsen waren, terwijlen onse raet out ende nywe op ten raethuse waren, ende daer misselike woerde gesproken heeft van saken die alleen tot sraets berecht staen. Ende daer oick geweest heeft mit enen panser ende hij gebode der oversten terstont met vander plaetsen gaen en woude doe men off hete gaen. Daer om heeft hij int vleyshuys gelegen ende is hier gecomen bloets hoefts ter clocken ende sel den raede vergifnisse bidden. Ende die raet neemt hem sijn burgerscap. Ende hij sel willekoeren waert

sake dat hij ummer meer onstantelike saken bedreve of dede mit woerden of mit werken teghens den raede van der stat ende die raet datter waerheit vonde, so soude hij tien jaer vter stat wesen. B.

Want Jan Toll Thomasz. dappelcoper ende Aernt over Rijn, doe mede opter Plaetsen waren terwile die raet out ende nye in hoeren raede saeten, ende van sraets saken vaste misselike spraken ende woirden besichden, ende terstont bij gebode der overster niet vander Plaetsen en ghingen, daer om hebben sij opt vleyshuys gelegen en sijn hier gecomen bloets hoeft ter clocken ende sellen den rade vergiffnisse bidden, ende die raet neemt hem elken hoir stem in horen ghilde ende inder scutter geselscap V jaer lang. B.

1426. De raet verbiet dat nyemant zijn kynder inder scutter doelen gaen en laet opdat hem nyet en misschie vanden pilen, want die raet daer gheen recht of gedaen ende wil hebben. B.

1427. Item gegeuen den doelmeysters, alse Veneman van Maersen ende Jan van Tyel Janszoen, die doelen te maken ende anderen oncost mede te doen, te samen XXXIJ ℔, noch den zelven Xm steens, voer elcke dusent IIJ ℔, maect XXX ℔. K.

Item des dynsdages na Sinte Geertruden dach doe onse vrende reysden in Veluen ende waren IV dage wt, verteerden der scutter homans mitten pauyoendragers ende mitter schutterboden mit horen wagenluden XIX ℔, XVJ s., VIJ d. K.

Inde weke vanden sonnendach Letare, doe men voir Amstelredamme reysde, verteerden die scutter homans mitten pauyoendragers, der schutters boden mit horen knechten ende scipluden IX ℔, VIJ s., IJ d.

Opten Palmeauont, doe onse vrende over de Velue reysden tot Campen omme de vlote ouer te brengen ende waren wt zesse dage, verteerden de scutterhomans mitten pauyoendragers, mitten schutterboden, mit horen knechten ende wagenluden, te samen LXVIIJ ℔, IX s., VJ d. Opter seluer reysen gegeuen twee tocheners, die der schutter homans mit vijfftich scutte te lande voerden zo sij op ein zant geseelt waren, XIX ℔, XI s., VJ d. K.

Des saterdages na den Heyligen Paeschdach. Voert verbiet die raet, dat niemant sijn verken, schape, koyen of ander beesten gaen en late inder scutter doelen, op onss stats singel noch op genen kerchouen binnen onser stat bij enen koer van eenen ponde also dicke alse yemant dede. B.

Item sdynsdages ende swoensdages nae Sinte Servaes Bartelmeus Zoudenbalch, alze homan vanden scutten mit IV homanscappen aen de Vaert gesent, coste IIJ ℔, XJ s., VIJ d. K.

Item des nachts, doe Henric d'uerclocmaker angetast wert. Iach Bertelmeus mitten scutten vter Zadelstraet buten opten singel, wert des nachts verdroncken J ℔, VJ s., J d. K.

Doemen den papengay schote des sonnendages nae Sacramenti wert gegeuen Vc ende LX schutten, XXXIJ spuelluden, elken een mingelen wijns, den coninc vanden scutten, den tween ouerste homans, den tween pauyoendragers, den XIJ nederhomans, elken ½ taeck wijns, wert gecoft hiertoe ende vanden wijn Sacramenti voor al te samen tegens Slueyenberch vten lande van Cleue IJcXXJ½ taecke, elcke taeck XX wit, maken CXCIJ ℔, XIJ s., IIJ d. K.

1428. Des Palm auonts. Die raet vander stat out ende nijwe sijn ouerdragen, als oick voirtijts ouerdragen is, dat alle onse borger ende ondersaeten ende alle ander voirscr. ons stat in horen reysen dienen sellen, die XX jaer out sijn off daer bouen en reyseber sijn, ende niet binnen ons stat te bliuen die niet yngescreuen en sijn. Ende dat alle kynder, die bestoruen sijn van vader off van moeder, mede dienen sellen ende den clockenslach volgen als voirs. is. Ende hier in desen punten voirscr. en sel nyemant gesondert hebben die verdinct heeft ander den schutte off in sinen ghilde die reysbair is, hij en sel reyse als voirscr. is. B.

Des donredages nae Assumptionis Marie. Onse ouerste oude raede ende nywe in den velde voir Culenborch, hebben onse raede out ende nywe binnen onser stadt laten weten, dat die schutte ende ghilde brueder hem heimeliken vten velde groot deel ontogen sijn bouen verbot, hem mitten clocken geschiet. Daeromme waernt die raet ende gebiet enen ygeliken die in onser stat is, raet, scutte off gildebrueder, die in der velde gebuert te wesen ende dair niet en is. dat hij tauont bider sonnen inden heer in sinen leger is ende daer blive den leger wt, elc manne bij L ponden. Ende yemant die hier versumich inne waer, dat wouden douerste ende die raet out ende nywe enen ygeliken wtpanden sonder verdrach. B.

1429. Opten Asschen woensdach gegeuen joncker IJdzen bij handen Henricus Pauli, zo hij Ouerijsel tooch om zoudeners te weruen mit hoornen armborsten binnen onze stat te brengen, LX Beyersche gulden, maect GLXXX ℔. K.

Item geg. Wenemair van Mairsen totter scutter behooff voir hoir pensie die men hem jairlicx geeft die doelen mede te maken, XXXIJ ℔.

Item geg. den gilden bij ouerdrachte sraedt oudt ende nywe, alse XJ waken binnen onser stat tot hulpe horen coste, die sij in den orloge gedaen hadden, elc wake C ℔, maect te zamen XJc ℔. Noch

den XVJ waken alse XJ waken binnen ende IIJ waken buten onse stat, elke wake L ℔, maect VIJc ℔. K.

Item geg. op jairsauondt, bij beuele der ouersten ende den homans vanden scutten, LXIJ scutte, die allet jair mit onsen ouersten gereyst hebben als si vaeren om wege sterck te wesen, elc een mingelen wijns, elc mingelen VIIJ wit, maect XXIX ℔, XVIJ s., IIIJ d. K.

Doe men die papengay schote des sonnendages nae Sacramenti, wert gegeuen VcLXXIJ scutten XIV spuellude elken een mingelen wijns, onsen heer den Postulaet, den coninc vanden scutten, den tween ouersten homans, den tween pavyoendragers, den XIJ nederhomans, elken ½ take wijns, wert gecoft hiertoe tesamen tegens Willem Block LL taken, IIJ mingelen wijns, elc take om XXIV wit, dat maect tezamen CXLV ℔, XIV s., VJ d. K.

Wtgegeuen vanden wijn Martini. Gegeuen XcLXXIJ scutten, elken een take wijns, den homans oudt ende nywe, den pavyoendragers, den coninc, elc dubbelde wijn, den ouersten oude ende nywe enz. Dirc Butendijc, der scutter boden, ½ take, vanden rade ender scutte rolle te scriuen, J take. K.

Wtgegeuen vanden wijn Korsauont. Geg. onsen heer den Postulaet IIJ take, XcLXXIJ scutten, den ouersten homans oudt ende nye, den coninc, den pauyoendragers, elc dubbelde wijn enz. K.

1430. Item doe onse clocke geslagen wart ende die stad tot Vechten lach, geg. den scutten elken enen myngelen wijns, die ridderscappe ende ouerste homans elken J take, ende den oude homans elke ½ take, maken CXXJ take, elke take XXIV wit, XCIJ ℔, IIJ s., X d. K.

Item geg. den homans vanden scutten nader ouder gewoenten te hulpe tot horen doelen mede te maken, XXXIJ ℔; noch denzeluen bij beuele sraets. te hulpe tot horen oncost Xm steens, elc m IIJ ℔. K.

Des manendages na Sinte Lijsbetten dach worden gesent Harman van Steenre ende Derick van Houdaen mit onsen heer den Postulaet, te dage tusschen den hertoge van Gelre tot Huessen, ende reden van Huessen Ouerijsell mit onsen heer om myt de steden van Ouerijsell te spreken om dat gelt vander Drenthe intewynnen, ende waren wt omtrent IIJ weken, ende worden weder thuys geveilicht ouer de Velue van vrende ende scuts hertogen van Gelre tot Amersfoirde toe, daer zij snachte bij hem bleuen op der stadt cost, cost die reyze an teringe ende om aller ander oncost LIIJ Bourg. scilde ende VIJ cr., maken, IJc gul., IIIJ½ wit, maken CXC ℔, XIJ s., V d. K.

Wtgegeven vander schutter wijn papengay. Doe men de papengay schoet des sonnendages na den Hiligen Sacraments dage wert geg.

IVcLXXVIIJ schutten ende IX personen, so der stad knechten, roydragen ende pijpers elken een mengelen wijns, heer die Postulaet, den ouersten homans oude ende nywe, den XIJ neder homans ende den tween scutten boden elken ½ take. Hier tegen wert gecoft tegens Claes Ottenzoen IIJ aem wijns ende XIJ½ take, elke aem XJ½ Bourg. scilt, beloept XXXVIIJ scilde, XXIIJ wit, den schilt gerekent voir IIJ g., XXIJ½ wit, maken CXLIIJ g., VIIJ wit, maken CXXXVIJ ℔, XVIIJ s, VIIJ d. K.

1431. Item geg. Geryd van Nyeveld, homan vanden schutten, totter scutter behoeff voir hoer pensie die men hem jairlix geeft XXXIIJ ℔, den scutter homans Xm steens, haer doelen mede te maken also dat gewoentlic is, elc dusent IIJ ℔, maect XXX ℔. K.

Item Henrick Janszoen, dat hij mit onser stad bannier voir Culenborch was, voir sijn loen J ℔. K.

Item op Sinte Agnieten geg. alleen den scutten vander reyze tot Euerdingen, elken scut een mingelen wijns, den homans, den pauyoendragers dubbelden wijn, hier om worden gehaelt IIJcLXXXIIJ myngelen wijns in Rutenberch, cost elc myng. VIIJ wit, maect CXVIJ ℔, V s., V d. K.

Des vridages na de Heligen Paeschedach. Die raet verbiet dat niemant bome of riese en houwe of en hale tot Oisebroek inden hage, tot Oudwijc of inder scutter doelen bij enen koer van C sc., also dicke als yemant dede. B.

Voirt verbiet de raet, dat nyemant in der schutter doelen en gaen off haer kyndere daer gaen en laten, op dat hem daer niet en mischie vanden pijlen, want daer de raet geen recht af doen en wouden. B.

Beide deze waarschuwingen komen elk jaar omstreeks denzelfden tijd voor tot aan het jaar 1457.

So men die papengay schoet des sonnendages nae Sacramenti, wert gegeuen den scutten elken een myngelen wijns, den coninck, den ouersten ende onder homans ende den schutter boden, elken dubbelden wijn, maect altesamen VcLIX myngelen wijns, elc m. J cr., maect tesamen CIX g., XXIV wit, maken CVJ ℔, IX s., VIJ d. K.

1434. Jan Koirntgen ende Aernt Pijll, der schutter doelmeysters, te hulpe tot huer schutter doelen XXX ℔. Denseluen voir der scutter pensy hem te hulpe tot horen onkost nader gewoenten XXXIJ ℔.

Doe men die papegay scoet des sonnendagen na Sacramenti worden gegeuen den scutten elken een myngelen wijns, den coninck, den ouersten homans ende der scutter boden elc ½ taeck, den piperen ende den spuelluden elc J m., maect tesamen CXLIV taeck, J m.,

wert gecoft tegens Jan van Tyell, elke water taeck tsis vri XL wit, maect CLXXXIIJ ℔, IIJ s., X d. K.

1436. Item der scutter homans nader gewoenten die hem onse stat jairlix geeft totten schutter behoeff XXXIJ ℔. K.

Item der scutter doelmeyster nader gewoenten Xm steens, hoer doelen mede te maken, elc m. IIJ ℔, maect XXX ℔. K.

Item des donredages na Sinte Marcusdach ewangelist, Jan Moerkin bi beuele onser ouersten ende had mit hem Jan Brunt mit V wagens scuts ende mit een deel mijns heeren gesellen, omme die van Honswijc yn te halen ende te sekeren in Rutenberch te comen, ruerende vanden brueken die hij minen heer ende onse stadt gebruect hadde, XXIIJ ℔, XIJ s., VIJ d. K.

Des donredages na Sinte Marcusdach ewangeliste werden gesent, bi beucle onser ouersten out ende nywe, Jan Moerkin ende Jan Brunt, omme die buerlude van Honswijc inne te halen, soe zij mijn heer inder stat gebruect hadden, worden daertoe geboden opte reyse voirs. XXXIJ scutte, die mit Jan Moerkin reysden, hem geg. nader gewoenten elc een mingelen wijns ende Henric Jansz., Jan Moerkin, Dirc Butendijc ende Jan van Galle, vandat si die homans ende die scutten die wete deden had, elc een m. wijns, maect XJ ℔, J s., XJ d. K.

Doe men die papengay scote des sonnendages nae Sacramenti, geg. den scutten elc een mingelen wijns, den coninc, den ouersten out ende nywe, die onderhomans elc dubbelde wijn, den pipers ende spuelluden, den lege knechten ende daertoe mijns heren piperen van Vtrecht, elc een m. wijns, maect tesamen CLXIJ take ende een ming, elc take XJ cr., bi den ouersten gecoft tegens Claes Steuensz., beloept tesamen IJcXXXIV ℔, XJ s., VIJ d. K.

Des sonnendages daernae, doe die jonge scutte scoten heur gescenct te huescheiden bi beuele der ouersten IV stat kannen wijns, elc take XIJ cr., maect te samen XJ ℔, J s., IV d. K.

Op Sinte Benedictus dach waren onse ouersten, alse Jacop Proeys Henryc Jacobsz., homans, Godert Coninc, Jan Proeys van Lichtenberch gereyst opten Leckendijck tegens Culenborch oeuer, om een stede te voersien ende een blochuys aldaer te maken, hadden mit hem XLVJ scutte, geg. elc een m. wijns. Jacop Proeys, Henrich Jacobsz., elc J take; Godert de Koninc ende Lichtenberch elc ½ take; Henric Jansz.; Jan Moerkin, Dirc Butendijc ende Jan Galle, van dat sij den homans ende scutten een wete deden, elc J m. wijns, beloept te samen XV½ take, elke take VIIJ cr., maken XIX ℔, J s., VJ d. K.

Smanendages na Egidii. Also onse coeplude nv tAntwerpen ter marcten,

varen sellen, so heeft die raet twe homans geset, alse Jan Bolle ende Geryt van Zulen, die de coiplude vueren ende regieren sellen. Hier om gebiet die raet ende laet enen ygeliken weten, dat die homans den coipluden scepinge winnen sellen opterlude coste tot sulker stede daert nutte is, ende dat niemant voer ofte na en trecke of ander wege en trecke of anders doe, dan doen bij rade der homans voirs., als een saterdage ende een manendage, ende alle schutte, die trecken sellen, sellen elc hoer pansier ende hoer bogen mit hoiren scutte mede nemen, ende alle andere die trecken sellen oick haer pansere ende ander manweren mede nemen, ende yemant die dit verbrake, die sel een jair die stat verboren ende een mile vander stat wesen, ende daer nyemant ynne verschonen. B.

1437. Des woensdages na Viti et Modesti. Also nv die Deuenter marcte aenstaende js, daer onse borger ende coeplude te varen plegen, so gebiet, waernt ende laet die raet enen ygeliken weten die daer trecken sellen, dat sij te samen trecken doer die Veluen, ende nyemant voer of nae en trecke ende te samen weder thuys trecken bij rade der homans, als Jan Walueers ende Johan Bollen, onsen rade, ende dat een ygelic sijn panser aentrecke, sijn bogen die scutte sijn, ende die andere ander weren mede nemen, ende yemant die menigen der pvnten voirser. versumich worde of bruekich gevonden worden, die en wil die raet niet verantwoirden, ende daer toe sel hij verbueren viif pont, ende die koren sellen hem die busmeysters wtpanden ende niemant daer ynne verschonen, mer waer yemant vanden voirser., die mede tot Deuenter gecomen waren ende siin marcte eer gedaen hadde dan die laitste ende voer thuis trecken wil, dat die dat doen sell bij rade ende oirlof der homans ende anders niet bi denseluen koer, oick daer niemant ynne te verschonen. B.

1439. Item den scutter homans na der gewoenten dat hem die stat jairlix geeft totter scutter behoef XXXIJ ff. Den scutter doelmeyster nader gewoenten haer doelen mede te maken, Xm steens, XXX ff. K.

Item des sonnendages na des Heylich Sacraments dach, doe men die papegaey scoot, den ouden scutten gegeuen elc een mengelen wijns, den coninc, den ouersten homans out ende nywe, den onder homans, den scutter boden elc ½ take, der piperen ende speelluden elc J m., maect tesamen CLXVJ taeck, elc taeck 12 cr., maect IIJcVJ ff, IX s. IIJ d. K.

Item doe die jonge scutten die papegay scoten, hem gegeuen bi beuele der ouersten IV stat kannen wijns, maect VI taeck, elc taeck XIJ cr., maect XJ ff, J s., VJ d. K.

1441. Item geg. nader gewoenten den schutten tot hoeren cost te hulpe XXXIJ ℔, Goessen van Scadyc den doellmeyster XXX ℔. K.

Item des sonnendages doemen die papegaey schoot, waeren hij een Aernt van Amerongen, jonge Jan van Lichtenberch, Willam van Gent, ruerende vander zake van Campen IIJ ℔. K.

Des sonnendages na Sacramenti gescent den jongen schutten doe sij hoer papegaey scoten, VI stat kannen wijns, maect VJ ℔, XVIJ s., VJ d. K.

Item doe men den papegaey schoet des sonnendages na des Hiligen Sacramentsdach, geg. den ouden schutten elcken van hem een mingel wijns, den coninc, den ouersten homans out ende nye, den onder homans, die schutter boden elck ½ take wijns, die pijperen, den spuelluden elcx J m. wijns, maict te samen CLXV taken, elcke take VIIJ cr., maect CLXXXVIJ ℔, VIIJ s., VIIJ d. K.

1443. Dingsdaghs na Agnetis. Ouerdraegen die rade oudt ende nye, dat men alle die oude scutten of setten sell, ende hebbense samentlic afgeset voer nutscap der stat, ende om des wille dat sij een wijl tijts tegens raedts ouerdrachten ende bouen den getale onredelic ingenomen sijn, ende die ouerste oudt ende nie mitten scutten hoeftmans, oudt ende nye, ende den vieren vanden rade daer toe geset sellen weder scutte ontfangen ten getale van IIIIc als van oudts geweest heeft, ende niet meer, die der stat nutte sijn, mit vorwerden, dat diegene, die binnen vijff jaren laetste voerleden wten gilden genomen sijn buten consent hoerre oudermanne, die welcke oudermanne bi horen ede den rade dat bibrengen sellen teser tijt, int voersc. getall van IIIIc niet wesen en sellen. Ende waert dat yemant te hws liete, die als een scut der stat inden laetsten oerloge off daer voer gedient hadde, die en soude sijn leuen lanck in sinen gilde niet waken noch enigen anderen dienst doen binnen der stat, ende daer soude hi vri off wesen, ende anders niet. Voert sellen die scutte houden deze ordinantie nabesc. R. Zie de ordonnantie *Berigten*, 1e deel 2e stuk.

1445. Des dynxdages na Paschen. Ouerdroegen die rade oudt ende nye, dat die ouerste oudt ende nye mitten homans van den ouden scutten macht hebben sellen, ruerende van den jongen scutten ende hoerre ordinancie, R.

Op Sunte Lamberts auont. Die raet gebiet, dat niemant en sciete mit cluytbogen off anderen bogen off die en werpe inden glasen, die nv inder scutter hws inder doelen weder gemaect sijn, bi enen keur van V ℔. B.

1449. St. Assencionis Domini. Claes kynt vander Weteringe is laetste in onser stadt doelen onnoselick gescoten, dairt aen gestoruen is, dat set die raet in vreden van allen onsculdigen magen onsen borgeren ondersaten, ende die binnen onser stat ende stadt vrijheyt woenaftich zijn duerende tot Sinte Lamberts dage toe naest comende ende dien dach all. B.

Des manendages na sint Martyns dach inden wynter. Item soe sel die lege cameraer voersc. hier van weder wtreiken ende betalen allen den dagelix cost enz. de wijn papegay, Sacramenti ende Magdalene, die men den ouersten oudt ende nye geuen sel, ende anders niemant vanden rade ofte vande dienres enz. R.

1450. Des manend. na sinte Mercus dach ewangeliste. Die raet verbiet, dat nyemant scaep ofte verken ofte ander beest en laet gaen in onser stat doelen tot elker reyse ende van elken stuc bij een coer van V sc. Ende die bruekige hier van mogen becoren alle die scutten ende stat lege knapen. B.

1455. Des woensdages nae beloken Pinxteren. Alse dese personen hier nae bescreuen ander dages vergaderinge gemaect ende gewapender hart mit onser stat bannier opter Plaetsen geweest siin, dat hoir gesette stede niet en was, dair sij den gemenen gilden grotelic aen gebroect hebben, hieromme so neemt men hem voir borgerschap (*volgens de namen van 47 burgers*).

Ende omme dan ymmer te verhoeden, dat onser stat banner in al dustanigen ofte in diergeliken vergaderinge binnen onser stat niet meer en come noch gebrocht en worde, hieromme is onser stat banner mitter schutter pilgoenen, beyde trode ende twitte bij ouerdracht der meenre gilden geleit in eenre kisten besloten, staende in de sacristien jn onse Buerkerck dair toe ordineert. Hier omme so waernt die raet ende gemeen gilden van Vtrecht enen ygelicken, wairt sake dat yemant, hij waer we hij waer, mit enen conterfeiten banner ofte schuts wimpel tot eniger tijt namaels binnen onser stat in eniger uergaderinge queme, dat men die gene, die dat deden, alsdan slaen ende vaen mach sonder misdoen, ende die gemeen gilden sellen hoir hoeftheer hier van wesen vanden genen, die datmit machten wederstonden. B.

1456. Des dinxsdages na Palmen. Voirt laet die raet weten ende verbiet enen ygelicken, dat niemant bynnen onser stat mit bussen groot off cleyn en sciete bijt verboeren van X ff so dicke yemant brokich dair ynne gevonden sellen worden en hier aff sellen coermeysters wesen all onser stat rade ende dienres. B.

Dit is het eerste gebod voorkomende in het Buurspraakboek, betref-

fende het schieten met bussen. Dit jaar werd nog verboden met kluitbogen, voetbogen of handbogen te schieten op de boete van 1 ℔.

Des manendages na Wilbrordi. Want onse slot ter Horst, dat in voirtijden vanden Stichte ontvreempt was ende mit goede en bloede weder angewonnen wart bijder stat ende staten vanden lande, in zulken schijn dattet inder stat bewairnisse bliuen soude, zoe is dat selue slot ende onse casteleyn dairop wesende in groten last, want hem die van Amersfoirde dair tegen gesterct hebben om ons dat slot mit gewapender hant mit machten crachtelic ende geweldelic te nemen ende wthandich te maken. Ende om dat te wederstaen, somen van eren ende rechtswegen sculdich is te doen, so sijn die rade out ende nye ouerdragen, datmen dat selue slot mit enen clocken slage ontsetten sell alst nvtste is. Laten dairomme weten allen onsen borgeren ende ondersaten, nyemant gesondert, die bouen XX jaeren ende beneden LX jaeren out sijn, dat sij hem terstont rede maken in hoeren hernasch ende comen inder Noeden bijden ouersten, die hoir homans wesen sellen, alse Wouter van Catwijc, Willam van Steenre, Henric van Nyevelt ende Mattheeus Gijsbertsz., ende dien mit onser stat banner voirt volgen ende gehoirsam wesen int gene hem bijden seluen beuolen sell werden. Ende wairt sake, dat hier yemant ouerhorich en worde, die sellen verboeren L ℔, die men nyemant verdragen en sell ende nochtans staen tot correctie sraets. Hierinne sijn gesondert die scuts, die sellen volgen ende gehoir geuen hoeren homans, ende alle die gene, die in oirueden staen, sellen mede wtreysen, alse die gene scuts sijn mitten scutten, ende die gene scuts en sijn mitten gemenen hope bijden seluen koer van L ℔ ende nochtans staen tot correctie sraets; ende alsmen die clocke der derderwe geslagen heeft, sel een ygelic op sijnen koeren inder Noed·n wesen. Ende wair yemant van onsen borgeren off ondersaten die perlement off vechtelic onder malcanderen maecten in deser voirs. reysen off die hoeren homans niet gehoirsam en waren, dat sondmen terstont inden velde rechten mitten sweerde an hoeren lieuen, ende alle twydrachten, diet gevreet en sijn, set die raet in vreden dese voirs. reyse wt duerende. B.

1457. Des donredages na Victoris. Also men nv een reyse doen sell mitten gemenen clockenslage, zoe gebiedt die raet enen ygeliken, nyemant gesondert, die boven XX jaren ende beneden LX jaeren sijn, dat sij hem terstont rede maken in hoeren hernasch ende comen inde Noeden bij den ouersten ende homans, dien sij voirt volgen sellen, dair sij voir trecken. Ende wairt sake, dat yemant den ouersten

ende homans ouerhorich wair, dat soudemen terstont rechten inden velde mitten zweerde an hoeren liuen. Ende wairt yemant, die nyet inde Node en wairen alsmen die clocke derderwerue laet, de sellen elcs verboeren L ℔, diemen nyemant verdragen en sell, ende nochtans staen tot zwaere correctie ons raets. Ende die scutten sellen oec in der Noden comen, mer die sellen volgen ende gehoir den homans vanden scutten. Ende wair yemant van onsen borgeren off ondersaten, die perlement off uechtelic onder malcanderen maecten in deser voirs. reysen, dat soudmen oec terstont inden velde rechten mitten zweerde an hoeren liuen. Ende alle twydrachten die niet gevreet en sijn, die set de raet in vreden dese voirs. reyse wt duerende. B.

1458. Des saterdages na Pinxteren. Alsomen nv dat blochuys spijsen sell mitten gemenen clockenslage, zoe laet die raet enen yegeliken weten die bouen XX ende beneden LX jaeren out sijn, dat sij hem terstont rede maken in hoeren hernasche ende comen bij den ouersten ende ritmeysteren inder Noeden, dien sij voirt volgen sellen, dair sij voir trecken. Ende wairt sake, dat yemant ouerhorich en wair ende inder Noden niet en wair alsmen die derde poze vant clockenslaen laet, dien selmen affnemen enen koer van L ℔. Ende die scuts sellen oec inder Noden comen ende die sellen volgen ende gehoir geuen den homans uanden scutten. Ende wair yemant die in deser reys en perlement off vechtelic maecte, dat soudemen rechten mitten zweerde an hoeren liuen. B.

Item Sweder van Deenmerken totten pijlen mede te betalen, die tot Deuenter gehaelt worden IJcL ℔, XVJ s. Noch totte voirs. pijlen mede te betalen IJcLXI ℔, V s. Herboirt Aerntz van pijlen CLV ℔. K.

Item vau nyen scilden, nyen armborsten ende knipbussen, die de stalbroeders gehadt hebben, ende van den armborsten die ontwee gescoten ende verderft worden, tesamen so die gecoft ende geleuert worden bij Folpert van Amerongen, Weerner Braem, den camerairs ende Jan die verwer. MIJcXLV ℔, XIJ s., VJ d. K.

XXJ dage jn Aprill. Alsomen nv een reyse doen sel mitten gemenen clockenslage, zoe gebiedt die raet enen ygeliken, nyemant gesondert, die bouen XX jaeren ende beneden LX out sijn, dat sij hem terstont rede maken in hoeren harnasch ende comen inder Noden bijden ouersten ende ritmeysteren, dien sij voirt volgen sellen, dair sij voir trecken. Ende wairt sake, dat yemant den ouersten ende ritmeysteren ouerhorich wair, dat soudemen terstont rechten inden velde mitten zweerde an hoeren liuen. Ende wair yemant, die niet inder Noeden en waeren, alsmen die clocke derdewerue laet off

weder wech ginge off vten velde tehuis reysden sonder oirloff, en sellen elcs verboeren L ℔ tot zwaerre correctie sraels, ende die scutten sellen oec inder Noden comen ende die sellen volgen ende gehoir geuen den homans vanden scutten. Ende wair yemant die perlement off vechtelic onder malkanderen maecten in deser reysen, dat soudemen oec terstont inden velde rechten mitten zweerde an hoeren liuen, ende alle twydrachten die niet gevreet en sijn, die set die raet in vreden dese voirs. reyse wt duerende. Voirt laet die raet weten ende gebiedt, dat nyemant inden velde en roue off en schedighe buten oirloue der ouersten ende ritmeysteren, ende wairt sake dat yemant hier brokich en worde, dat soudemen terstont inden velde rechten mitten zweerde ander geenre liue die dat deden. B.

Velen echter keerden uit het leger huiswaarts of kwamen niet op bijden klokkenslag. Des woensd. na St. Marcus werden dezen bevolen weder terstond in het leger te trekken onder aanvoering van twee hoofden. Met 50 ℔ *boete bedreigd werden al wie zonder verlof of niet met het* teyken dat daertoe geordineert is, *terugkwamen.*

Opten Heylich Sacraments auont. Voirt gebiedt die raet, dat nyemant binnen onse stat en sciete myt enigen clouers, bussen off *bonen* bijt verboeren van Xm steens, dat onse borgeren off ondersaten sijn, ende die soudenairs bijt verboeren van ene maent soudien. B.

1460. Des dynsd. na Mauricii. Die raet laet enen ygeliken weten, dat hij sijn hernasch rede make, ende off men die clockeslage dat hem dan een ygelic bouen XX ende beneden LX jaeren out, terstont rede make in sijnen hernasch ende inder Noden comen ende onsen ouersten voirt volgen, dair sij voir reysen wairret van node wesen sell om die gewelden vten lande te keren, zoe tot Amerongen vreempt gewapent volc vergadert is, bijt verboeren van L ℔, ende nochtans op correctie tot sraets goetdvncken, ende die scuts sellen oec inder Node comen ende hoeren homans volgen. B.

Des donredages na Mauricii, *hetzelfde gebod.*

Ende die scuts sellen hoeren homans volgen ende gehoir geuen.

1461. Des manendag. na Letare. Die raet waerschuwet ende ghebiet eynen ygeliken, dat niemant zijne kinder of boden in onser stat schutter doelen en laete gaen, alsmen daer inne schiet, want daer enich ghebreck in (valle), alzoe datter ymant ghescoten off ghequetset worde, daervan en wil die raet gheyn recht gedaen hebben. B.

Item des dynsdages voir Sacraments dach, doe die ouerste saten om den wijn Sacramenti ende papegaey te copen, wart verteert VIJ ℔, IV s. K.

Item den schutten hoer doelen mede te maken nader gewoenten Xm steen ende XXXIJ ℔. K.

Item des saterdages voir Korsauont saten onse ouersten ende homans vanden schutten tot Blochouens om te prueuen ende te copen der scutter wijn ende verteerden VIJ ℔, XIJ s., X d. K.

Item doe men die papegaey schieten soude, waren die homans vanden schutten tot Wijc gereyst om onsen heer te bidden alhier te comen om die papegaey te helpen schieten, XIX ℔, XIV s., VIIJ d. Van XX m. wijns, die de schutten hadden die ter seluer tijt mede wtgeweest waren, V ℔, VJ s., VIIJ d. K.

Item van XLIJ mingelen wijns voir den scutten, die yrster voirs. reyse (dagvaard te Putkup dingsd. na st. Maarten). Voir elke m. wijns 2 cr. m., IJ ℔, VJ s., noch IIJ scutten, elken een m. wijns, vandat sij te Lopic geweest hadden XVJ sc. K.

Item geleuert XCIV mingelen wijns voir den scutten die mede wt waeren om die gevangen van Amersfoirt elc m. XI½ cr. m., XXIV ℔, VJ d. K.

Wtgegeuen vanden wijn papegaey. Doe men die papagaey schoet, geg elcken schut een mingelen wijns, onsen heer van Vtrecht viervout wijn, den coninck ende homans out ende nye, der ritterscap, ende boden elcs dubbelden wijn, den ouersten out ende nye ende camerairs elcs een take wijns, deell vanden ouersten, die men elken ½ taec ende den lege knapen ende pijpperen elken een m., maect alle samen CXXXVIIJ taec, die taec zoe Weselair VIIJ½ cr., VIJ d. LLXJ ℔, XV s., IV d. K.

Item op Sinte Meertens auont geg. elken schut nader gewoenten elcker een take wijns ende die ouerste homans ende coninc hadden dubbelden wijn, IVcXXXVIJ taec. K.

In dit jaar komt het eerst de ermborstierre voor onder de stads dienaren, die jaarlijks bezoldigd werden en schenkwijn ontvingen. Hij ontving dit jaar 29 ℔, *en werd insgelijks op stads kosten gekleed.* Item so die ermborsteerre angenomen was dat hij vercleet soude wesen mitten lege knapen, so sende ic hem vander lege knape cledinge vijff stryppen ende IIJ vierendeell pleyns, twelke hij niet hebben en woude, des sende ic hem doe wt beveell ons borgermeysters Jacob Proys vijff stryppen vander ouerster dienre cledinge end III½ vierendeell pleyns, costen beyde die couelen te samen XIIIJ ℔, IJ s., VJ d. K.

Het blijkt hieruit, dat hij zijne kunst van boogmaken te hoog aangeschreven vond om als stads beambte met de LEGE KNAPEN *gelijk gesteld te worden.*

Des saterdages na Valentini. Die raide out ende nye, laten weten ende ghebieden enz. Ende die scutten zellen oick dan jn de Noede comen ende hoere homan volgen ende gehoir geuen bij den voers. koer (50 ℔). B.

1462. Des dinxdages na Sinte Marcus dach Oick laet die raet out ende nye weten, ende ghebiet enz. Ende die scutten zellen oick dan inde Noede comen ende hoeren homans volgen ende ghehoer geuen bijden voersz. koer (50 ℔). B.

Des manendaghes voer Pinxteren. Alzoe men morgen eyne reyze doen zell mitten ghemeynen clockenslaghe enz.

Ende die schutten zellen oick inder Noede comen ende volghen ende ghehoer geuen den homans van den schutten bijden voersen. koer (150 ℔). Ende waer yemant, die perlement off vechtelijck maecte jn dese reyse, dat soudemen terstont rechten inden velde mitten sweerde aen hoeren liuen, ende alle twydrachte, die niet ghevredet en zijn, die zet die raet in vreden deze voers. reyse wt duerende.

Voirt ghebiet die raet ou ende nie, dat ygelijck onder onser stadt bannier bliue ende niet en lope voer den schutter roide pyioen int wt reysen ende, int weder in reysen oick bliuen onder dat bannier ende hem alsdan niet en verlopen voer dat witte pyioen, noch en bliuen after dat roide pyioen bij zwaerre correctie totten raets guet dvncken.

Voert laet die rait out ende nye weten, dat niemant en roue ende berue of ymant bescedige buten beveel ende oerloue onser ouersten ende raiden inden velde wesende, ende waert zake dat ymant daer broikich jnne worde, dat soudemen terstont aenden ghenen die dat deden jnden velde rechten mitten zweerde aen zijnen liue. B.

Op sinte Jans dach te midsomer. Voert laet die rait weten allen den ghenen, die jn die laetste reyse mitten ghemeynen clockenslach voer Amersfoert gedaen, onser stat mit wagenen ghedient ende schutten ghevoert hebben, dat zij en manendage naistcomende te achte vren comen op die Plaets jnder scepencamer bij Dirck Wouman ende Zweder van Denemarcken, onse cameraers, ende brengen aldaer in scriften wie sij gevoerd hebben, men zel hem vernuegen ende voldoen. B.

Des saterdaghes na Conceptionis Marie. Die raide out ende nye laten weten ende ghebieden enz., ende dese scutten sellen oick dan in die Noide comen ende hoeren homans volghen ende ghehoer gheuen bijden zeluen koer, ende alle twydrachten enz. Voert ghebiet die raet out ende nywe, dat een yghelijck onder onser stadt bannier

bliue ende niet en lope voer der schutter roede peyoen jnt wtreysen ende int weder jnreysen, oick bliuen onder dat bannier ende hem alsdan niet en verloepen voer dat witte peyoen, noch en bliuen after dat roede peyoen bij zwaerre correctien totten raets gvetduncken, zonder ymant des te verdraghen. B.

Item gescenct bij beueell vader ouersten den bode van Oudenaerden van de scyetspeel ruerende in eer onser stat een scael van XIJ loet ziluers, ende elc loet XVIIJ cr. maect XVIIJ ℔, IIJ s., VIJ d. Noch gescenct den bode een gelach XXI ℔, X s. K.

Item so waeren de homans vanden schutten mit horen geselscappe tot Wijc mit IJ wagens, doe sij ons heer genade boden alhier te comen die papagay te helpen schieten, XXJ ℔, X s., V d. K.

Item so beloept der scutter wijn vander reysen inder Birck CXXX VJ ℔, XIV sc. Vander reysen opt Honsgat XXXIX ℔, V s., IIJ d. Der scutter wijn, die voir Wijc waeren CXXIV ℔, IIJ c., VJ d. K.

Item Willem van Malsen gevuert (met zijn wagen) den homan van den schutten tot Wijc om onse heer die papegaey te helpen schieten IV ℔, XJ s., IV d. K.

Vanden wijn Sacramenti. Doemen den wijn copen sonde Sacramenti ende papagai waren onse ouersten bij een ende lieten wt allen kelren halen, coste te samen I r. g., VIJ½ take wijns. K.

Doemen die papagi scoet geg. elken scut een m. wijns. Den ouerste homans ende koninc viervout wijn, den ouden homans ende boden dubbelden wijn, den scout vander stadt ende ouersten out ende ny elken een taeck wijns, deel vanden ouersten dienres ½ taeck ende den lege knapen, boden ende pijperen, elc een m. wijn, maect XXIX r. g., V st. — CLIIJ ℔, V s. IIJ d. K.

Item geg. nader gewoenten op Sunte Martyns auondt elken scut een take wijns, ende die ouerste homans ende coninc hadden dubbelden wijn, ende die scout van der stat ende ouerste oud ende nye, ende de camerairs hadden oec behalden hoer scutscap, elc een taeck wijns enz.

Item geg. nader gewoenten opten Korsauont elke scut een take wijns, den ouersten homans ende coninc dubbelden wijn, ende ouersten out en nye, mitten cameraren, behaluen hoer scutscap, elken een take wijns enz. K.

Vander knapen pensie, die ermborstier LIJ ℔. K.

1463. Item den scutten nader gewoenten hoer doelen mede te maken Xm steens ende XXXIJ ℔ — LXIJ ℔. K.

Item so waren die homan mit een deel scutten bij ons heren ge-

naden gereyst, om hem te bidden die papagaey alhier mede te willen scieten XI ℔, XIJ s., VJ d. Wigger den homan van den schutten tot Wijc gevoert mit XJ man, V ℔. K.

Item van scuthuer ende dragen vanden wijn ten doell te brengen, die Daem van Esperen gescenct wert I ℔, V s. K.

Item den scutter wijn mitter ouersten wijn, die om die merctscepe wt geweest hadden XLIJ ℔, X sc. K.

Vanden wijn papagay. Des sonnendages na Sacramenti, doemen den papagaey schoet, den scutten hoeren wijn ende beliep mitter ouersten ende dienre CL taec die taec X cr. — CLXXXVIJ ℔, X sc. K.

Vanden wijn Martini. Den scutter geg. op sunte Meertens auont, mitter ouersten ende dienre wijn ende mede der gesellen wijn, die op Hasenberch lagen, VIJcV ℔, V s. K.

Vanden wijn Corsauont. Den scutten geg. enz. VIJcVIJ ℔, s. X. K.

1465. Item des vrijdaechs na Sacramenti reisde Berthelmeeus van Nyevelt tot Wijc an onsen heer, om hem te bidden alhier te comen om mede die papegay te schieten XVIJ ℔, XVIJ s., VJ d. K.

Vanden wijn papegay. Des sonnendages na Sacramenti doemen die papegaey schoet, geg. nader gewoenten den scutten elken I mengelen wijns, onsen heer van Vtrecht viervout wijn, den coninc out ende nye, den boden, den schutten vander ridderscap ende uten rade elcs dubbelden wijn, CXLVIJ taec, I m. den scout vander stat, den VIIJ ouersten, den IJ camerairs, elc I taec, VIIJ ouerste dienre ½ taec; ende den rodedrager, den IJ statboden, VIIJ lege knapen, den landmeter ende IV pijpperen, I m. — Van provelwijn den VIIJ ouersten ende IIJ camerairs, Tyelman, I taec, IIJ dienres, ½ taec, ende in XVIJ tappen, die te proven geg. hadden, ½ taec — XXIV taec. Summa CXCJ taec, I m., die taec IX phs. g. maect CLIX ℔, VIJ s., VI d. K.

Vanden wijn Mertini. Op sunte Mertens auont nader gewoenten elken scut I taeck, ende die ouerste hoemans ende coninc dubbelt wijn, maect beide die cedelen soe der scutter boden ouergeleuert hebben VcXLIJ taec ende der ouersten ende dienre proeuelwijn, XVJ taec, die proeuelwijn wt den tappen beide totter scutterwijn ende statwijn te proeuen gegeuen was, X taec. K.

Vanden wijn Corsauont. Nader gewoenten elken scut I take, ende die ouerste homans ende coninc dubbelden wijn, beide die cedele soe der scutter bode ouergeleuert hebben, VcXLJ taec ende der ouersten ende dienre proeuelwijn XVJ taec. K.

Vander knapen pensie, die ermborstierre IIJ ℔. K.

1466. Item bij beueel der ouersten der scutterbode van Lyere, die alhier geseint was om een scietspuel te verkundigen, dair veel juweelen waeren te winnen, een schael van IX loet sulners ende I vierendeel half myn, elc loet voir XIX cr. — XX ℔, VIJ s., XJ d. K.

Item Jacob Jansz. inden verleden jair tot behoiff der scutten nader gewoenten Xm steens ende XXXIJ ℔, welke ic vergeten had wt mijnre rekeninge van XV, maect LXIJ ℔. K.

Item Peter Rouersz. tot behoeff der schutten enz. *Zie boven.*

Item den hooman vanden scutten mit een deel scutten opten Pynxterauont gereist an ons heren genade van Vtrecht om hem te bidden den papegay te willen scieten XXIIJ ℔, IJ s., VJ d. K.

Item Wigger van twee wagens ende Willem van Malsen ende Daem van Parijs elcs enen wagen gevoert Jan Woutman, Hubert van Pallaes, Eerst van Drakenborch ende Henric van Nyevelt mitten scutten, die mit hem reysden tot Wijc indie Pynxter heilichdage verleden XV ℔, coste die reise an teringe, wijn, bellesier ende scutterwijn XLV ℔. K.

Vanden wijn papegay. Nader gewoenten den scutten elken I m. wijns, onsen heren van Vtrecht viervout, den coninc out ende nye, den boden, den scutten vander ridderscap ende vten rade elcs dubbelden wijn, CLXIV½ taec, den scout vander stat, den acht ouersten ende drie camerairs elcs I taec, rodendragers, den twee boden, zes lege knapen, den lantmeter ende vier pijpperen, I m. — XIV½ taec, noch den proeuelwijn, den acht ouersten, drie cam. ende Tielman, elc I taec, drie dienres elc ½ taec, ende XV tappen die hoeren wijn te prueuen gegeuen hadden, elken weder geg. ½ taec — XXJ taec. Summa IJcV ℔.

Vanden wijn Martini. Geg. elke scut I take ende den ouerste homans ende coninc dubbelden wijn, beide die cedulen der scutten bode ouergeleuerd VcXLV½ taec, de proeuelwijn voer der ouersten ende dienres XIV taec. K.

Vanden wijn Corsauont. Der scutter wijn enz. VIc½ taec, die steecwijn voerden aendienren XIV taec. K.

Item doe onse heer van Vtrecht Ouerijssel tooch, wert hem van onsen scutten over die Velue gelei gedaen ende verteerden, dat Jan de Coninc verteerde ende ic hem weder gaff IV ph. g., ende die scutten hadden hoeren wijn, alse XIX quaerten, elke quaerte IJ st. — XXIIJ ℔. Van V wagens die de scutten voerden, elken wagen so sij drie dagen wtwaren, IJ ℔. K.

Item deze Aerntz te perde mit Jan van Amerongen ende den scutte

tot Vlueten, VIIJ ℔ — weder mit Jan Aerntz ende den scutten tot Vleuten IJ dage IV ℔. *Ter zake van Frederik Vtenham.*

Item des dynsdaechs na sunte Petersdach ad Vincula weder tot Vleuten om der scutten cost te betalen, IJ ℔. K.

1467. Des dinxdages na beloken Paeschen. Die raet laet weten ende gebiet enz. ende die scutten zellen oec dan in die Noede comen ende hore homans volgen ende ghehoer geuen bij der seluen koer (L ℔). K.

1469. Vrijdaghes na Pauli Conversio. Item alsoe ouerdragen is gheweest binnen tween jaeren lestleden, dat men ghene scutten meer aennemen en soude bouen tgetall vanden scutten die doe waren, ende hem die stadt jaerlijcx pensy gegeuen heeft hoeren oncost mede te doen, te weten, inden jaer LXVJ lestleden XL arn. gulden, soe en selmen van deser tijt voert ghene scutten meer aennemen thent zij verstoruen zijn tot IIJc toe, want die homans vanden scutten hoeren cost qualic doen moigen van hoeren renthen aen couelen te ghevene, zoe zell him die scutmeyster jaerlicx doen maken opter stat cost X of XIJ couelen, die zij den goeden mannen van buten gheuen moighen, ende hyrmede sel die pensy af wesen, diemen hem gegeuen heeft die naiste drie iaeren, behoudelicken hem hoeren pensien nader ouder gewoenten. R.

Des dinsdages na Galli. Die raet out ende nye heeft ouerdragen, dat die homans vanden scutten ordinieren zellen, dat alle nacht een half hoemanscap vanden scutten waken mitten gilden ende raeden, ende dit zel dueren tot goetduncken des raets out ende nywe. R.

1471. Item Godert Jansz. tot behoeff der scutten hoer doelen mede te maken, Xm steens ende XXXIJ ℔ — LXIJ ℔. K.

Vanden wijn papegaey. Den scutten elc J m., onsen gen. heer van Vtrecht vieruout, den coninc out ende nye, den scutten vanden rade ende den boden elcs dubbelde wijn, CXV taec, den VIIJ ouersten IIJ cam., IIJ clerken, elcken J taec, V ouerste dienres ½ taec, den roedendrager Hertoch, IIIJ lege knapen, IIIJ pijperen J m., summa CXXXIV taec, de taec IV st. — CXXXIV ℔. K.

Vanden wijn Martini. Den scutten haluen wijn alse elc J quarte IVcXIX quaerten. K.

Vanden wijn Corsauont. Elken scutte een quaerte IJcXIJ½ taec, elke taec II. cr. K.

1472. Item vander scutter teringe doemen te Mairsen die wilgen ophieu, XVIJ ℔, X sc.

Item om VJ wagens broet te vueren vanden backeren inden doelen, van elc voeder X s. — IIJ ℔, VJ pijnres diet broet des auonts droe-

gen ende voert van die wagens in die doelen ende dair des nachts wachten ende des mergens dat broet weder indie poert droegen, V ℔. K.

Item Geryt Ottenz. tot behoeff der scutten hoer doelen mede te maken, Xm steens ende XXXIJ ℔. — LXIJ ℔. K.

1472. Vanden wijn papegay. Den scutten elken J m. ende die coninc out ende nye, die homans ende onder homans, die boden ende die scutten die vanden rade sijn out off nye dubbeld, na wtwijsinge der cedulen inden homanscappen ouergegeuen tesamen XCVIJ taec, J m., elke taec IV st. — VcVIJ ℔, V sc. Den ouersten wijn oud ende nye, den schouten, den coninc, sommigen vanden ouerste dienres, der lege dienres, roedrager ende pijpperen, XX taec. K.

Vanden wijn Martini. Den scutten elken ½ taec nader cedelen bider scutten boden ouergeleuert CLXXXJ taec. K.

Vanden wijn Corsauont. Den schutten horen wijn ende den gezwoeren opter ouden manieren, alse elken J taec nader cedelen enz. tesamen IIJcXLIX taec, J m. K.

1476. Des dages na onser Vrouwen dach. *Verbod des bisschops, dat niemand, hetzij ridder of burger, in het Sticht van Utrecht dragen mag* enige harnasch, lange messen, rutingen, zweerden, bogen ofte andere weeren, diemen lange weeren hiet, *op verbeurte der wapenen en op eene boete des daags van* 10 *ende des nachts van* 20 ℔. K.

1477. Wtgegeuen vant gene dat were gecost heeft inden doelen, so dair IJ nye huyskens gemaect sijn ouer den doelen VJcLXXJ ℔, VIJ sc., IIIJ d. S.

Item geg. om zoden bouen opte huyskens te steken XVJ cr., ende om die pinnen VJ cr., maect IJ ℔, XV sc. S.

1479. Item bij beveel des raets den weert in Rutenberch, van dat op Hasenberch teten gaff des woensdages voir Sinte Geertruden dach XLV scutten, die geheten waren bij een te wesen om besten wil soet in die peerdemerct was, van elc man IJ½ cr. ende hadden VI st. an bier, XV ℔, VI sc., IIJ d. K.

Des anderen dages gaff die weerdynne op Hasenberch teten XLJ scutten, elke ter maeltijt IJ½ cr. ende sij hadden XXVIIJ kannen biers, XV ℔, des dages daerna (St. Geertrude) gaff die weert int Gulden Hoeff op Hasenberch teten XLVIIJ scutten, elke maeltijt IJ½ cr. ende sij hadden XX kannen biers, XV ℔, VJ sc., IIJ d. K.

Item Geryt Ottenz. tot behoeff der scutter hoer doelen mede te maken, Xm steens ende XXXIJ ℔ — LXIJ ℔. K.

Item Geryt voirs., bij beuecll des raets, van wagenhuer ende teer-

gelde dat die scuts vervaren ende verteert hadden doe sij ons heren genade des scuts couell brachten, X ℔, X sc. K.

Vanden wijn papegaey. Des sonnendages na Sacramenti doemen die papegaey schoot, den schutten elc J m., die coningen out ende nye, den homans, den onderhomans, den boden, den scuts die vanden rade sijn out ende nye elcs dubbelden wijn, ende den heerscappen oec dubbelden wijn, beloept te samen na wtwijsinge der cedulen in den homanscappen ouergeleuert XCVIJ take ende IIJ m., elke taec IV st. Den wijn der ouersten o. en n., des scouten, cam. sommigen der o. dienres ende alle de lege dienres ende pijpperen XX½ taec. Summa CX ℔, X sc. K.

Wijn Mertini. Elken scut J take ende den coninc ende homans ende den gezwoeren elcs dubbelden, beloept na wtwijsinge der cedulen van den scutten IIJcXXJ taec, elke taec V st. K.

Wijn Corsauont. Elken scut J take, den homans, den coninc ende den gezwoeren elcs dubbelden, beloept na wtwijsinge der scutten cedelen biden boden ouergeleuert IIJcXX taec, elke taec V st. K.

Vander knapen pensie. Die ermborstiere XL ℔. K.

1479. Item gegeuen Willem Willamss. van VIJ scuts couelen wt beueel onser ouersten gemaect, van elc stuc XIIJ cromst, maect VJ g., J cr. K.

1480. Des manendages na Palmen. Die raet laet weten en gebied enen ygeliken, dat zij haer harnasch terstont reyde maken enz. Ende die scutten zellen oick dan jn die Noide koemen ende hoeren hoemans volgen ende gehoer geven bijden zelven koer (50 ℔). B.

1481. Voert laet die raet weten ende gebiet enz. Ende die schutten zullen dan oick daer (op de Neude) ende volgen hoeren hoeman ende wezen hem gehoersam bijden zeluen koer (50 ℔). B.

Item Tyman inden Ancker hem belieft inden rade van dat die scutten die de Weertpoirt bewaerden in sinte Laurens merct tot sinen huis aen bier gehaelt hadden, IV ℔. K.

Item Aernt Rouersz. hem belieft biden rade van dat die scutten, die Sunte Katrinen poirt bewaert hadden in de mercten, tot sinen huys aen bier gehaelt hadden, die welke XVIJ was, elc J ℔, XVIJ ℔. K.

Item Geryt Ottenz. tot behoeff den scutten hoir doelen mede te maken nader gewoenten Xm steens ende XXXIJ ℔, — LXIJ ℔. K.

Item daer hebben geweest een deell scutten mit Gijsbert de Gruter aen de Vaert ende hadden hoeren wijn tot Gijsbert Claesz. LIJ mingelen, XVIJ ℔, V sc. K.

Wtgegeuen vanden wijn Martini Elken scut een take wijns, den

coninc ende den hoemans ende die gezworen elken dubbelden wijn, ende beloept te samen na wtwijzinge vander cedulen vanden scutten IIJcXCV taec, die taec VJ st., IVcXCIIJ ℔, XV sc. K.

Item noch op Sunte Meertens auont den scutten, bij consent des raets van veel reyzen die sij gedaen hadden, elc een quaert maleueseyen, na wtwijsinge eenre cedel mij daervan geleuert IIJcLXXX quaerten, elc quaert IV st., IIJcLXXX ℔. K.

Vanden wijn Corsauont. Den scutten nader gewoenten, elken scut een take wijns, den hoemans, den coninc ende gezwoeren elcs dubbelden wijn, ende beloept na wtwijsinge eenre cedule vanden scutten biden bode geleuert, soe daer veel nye scutten gemaect sijn, te samen IVcJ taec, elke taec V st., maect C r. g., V st., hier of gecort van som. scutten die maleueseye hadden XXXV½ st., aldus blijft dit wtgeuen IVcXCIJ ℔, VIJ sc., VJ d. K.

Lambert die armborstiere wt beueel vanden burgermeister, V ℔. K.

Vander dienre cleder IV st. Drie armborstieres, elk V strijp, IV st. K.

1482. Item des sonnendachs na Sacramenti doemen die papegaey scoet, nader gewoente der schutte elck een mengelen wijns, die conynck out ende nye, die hoemans, die oude homans, die bode, die scuts die vanden rade sijn, out ende nye, elcs dubbelde wijn, die heerscapen die mede schieten oeck dubbelden wijn, ende beloept tzamen na wtwijsinge der cedelen inde homanscappen ouergeleuert, CIV taeck ende een myngelen, die taeck om VIJ st., maect CLXXXIJ ℔, IX sc. Item noch gegeuen Jan van Brokelen tot des koninck behoef tyen r. g. ende geg. Geryt Ottensz. nader gewoenten XIJ r. g. ende VIIJ st. die men jaerlicx te geven pleecht, maect te zamen CXIJ ℔. K.

Wtgegeuen wijn Martini. Geg. elken scut een taeck wijns, den coninc, die homans ende die gezworen elc dubbelden wijn, ende beloept na wtwising der cedelen vanden scutten IIJcXLVIIJ taeck, elke taeck VIIJ st., maect VIcXCVJ ℔. K.

Wtgegeuen vanden wijn Korsanont. Geg. den scutten elck J taeck wijns, die coninck, die homans ende geswoeren elcs dubbelde wijn, beloept te samen na wtwisinge der scutter cedelen, die ic van Jacob van Lochorst dairoff ontfangen heb, IIJcXLIV taeck, elcke taeck VIIJ st., maect IVcLXXXVIJ ℔. K.

Wtgegeuen vanden wijn op St. Ponciaens auont ende op St. Agnieten auont. Wt ouerdracht des raets de scutten telken een quaert van veylinge ende andere reyzen die sij gedaen hebben. Item soe beloep die wijn op St. Ponciaens auont, die de scutten hadden, IIJcXLIV

quaerten, elke quaert IV st., maect IIJcXLIV ℔. Item die wijn op St. Agnieten auont IIJcLI quaerten, maken IIJcLJ ℔. K.

Item gegeuen den tynmeysters tot behoeff der grauers, die des nachts doe die stat belopen wert, in den doelen enen wal opschoten tusschen der graft ende der muur, XIJ ℔, X sc. K.

1483. Item des manendaghes op den 13den dach in Aprili is die heer van Montfoerde ghereyst tot Wijck, ende die scutte ende Jan Ewenss. mit zijne gesellen ende ick hebben hem geveylicht tot Beuerweerde, ende wij zijn daer gebleuen den dach hem verwachtende, coste die reyze aen broet, botter, keze, eijer ende bier XIIJ r. g., IJ st. Van wagenhuer ende van scaden die men den weerden gedaen hadde V r. g. K.

Die raede oude ende nye hebben de homans van de schutten weder in hoer stede gestelt als zij waeren eer mijnheer van Vtrecht binnen die stadt gekomen was. R.

Item op des Heyligen Cruce auont mijn genedige heer van Vtrecht mit zijnen raden, den gedeputierden vander ecclesien ende vander stat gereyst tot IJselsteyn ter dachvaert ende hadden X waghen, elke wagen XV st. ende hyr waren een deel schutten mede — maken XXXVIJ ℔, X sc. K.

1485. Opten Derthien auont. Die raet laet weten ende gebiet, waert zake dat enich gerufte ofte opstal of brant geviel van buten of van binnen onser stat, of dat men die clocke sloege, dat dan een yegelick bouen XX jaeren out wesende terstont zijnen hernas ende mit eenre goeder weer kome bij zijnen hoemans ter plaetsen hierna beteyckent, te weten, dat alle die vanden Ouereynde zijn, komen sellen bij hoeren hoemans op die Smebrugge, ende alle die vanden Nedereynde zijn, komen zellen bij hoeren hoemans op die Viebrugge, ende alle scutten zellen komen bij hoeren hoemans ende bij den ouersten out ende nyewe op die Plaetse, ende doen ende laten dat men hem beuelen zel bijt verboeren van hoeren liuen, behoudeliken dat d'e ghene, die des snachts hoer wake wesen zel, alsdan doen ende laten zellen tot goetduncken der gheenre die vanden rade daertoe gescict zijn. B.

Des dynsdagen na Palmen. Item soe en zellen die scutten niet mede waken, mer des zellen zij bereyt wesen, als onze borgemeysters noit dunct, mit twee ofte drie homenscap ter waeck op die Plaets mit hoer hoelster (?) were te comen waken. B.

Item waert zaeck datter enich rumoer viel, dat men die bancclock sloech, zoe zouden alle die scutten komen op die Plaets bij onze ouersten.

Des vrydages op Sunte Lamberts auont. *Dezelfde afkondiging* B.

1485. Item Jan Maess. hem belieft biden rade van hier dat hij in Hasenberch verleit had voer die scutten inde weeck voir Midvasten, J ℔, X sc. K.

Item Dirck Ruysch tot behoeff den coninck vanden scutten nader gewoenten an inden boghe te hangen, tyen r. g. — L ℔ — tot behoeff den scutten hoir doelen mede te maken Xm steens ende XXXIJ ℔, — LXIJ ℔. K.

Item des manendages na Palmen droech men dat Heilige Sacrament om die stat, ende doe hadden die scout, die ouersten out ende nye, die camerairs, die homans vanden scutten ende meister Florens, elc J taeck, XIV taeck, die taec V st., XVIJ ℔, X sc. K.

Vanden wijn papegay. Doe men die papegay scoot nader gewoenten den scutten elc J m., den coningen out ende nye, den homans ende den onderhomans, den boden, den scuts die vanden rade zijn out off nye, den heerscappen die mede scoten, elk dubbelden wijn ende beloept tesamen na wtwijsinge der cedelen biden homans geleuert XLVIJ taeck, die taeck V st. — LVIIJ ℔, XV sc., der ouersten wijn out ende nye, die scutten vander stat, den cameraers, sommige dienres hoge ende lege XX½ taeck, die taeck V st. — XXV ℔, XIJ sc., VJ d. K.

Vanden wijn Martini. Op Sunte Meertyns auont nader gewoenten elken scut J take wijns, ende den coninck, den homans ende den gezworen elken dubbelden wijn, beloept tesamen na wtwijsinge der cedelen vanden scutten, CLXXXVIIJ taeck, elke taeck VIJ st. — IIJcXXIX ℔. K.

Vanden wijn Korsauont. Elken scut een take wijn, den homans, den coninck ende gezworen dubbelden wijn na wtwijzinge der scutten cedelen biden boden geleuert CXLVIJ taeck, die taeck VIIJ st. — IIJcXXXIV ℔. K.

1486. Item den coninc vanden scutten, doe men die papegay scoot, in een budelken L ℔, den scutten hoir doelen mede te maken LXIJ ℔, den pijppers doe men die papegay scoot IV ℔, V sc. K.

Item des nachts voir onse Vrouwen dach Natiuitas waecte Anthonis van Amerongen als homan mit drie homanscap scutten ende verteerden ende verdroncken VIJ ℔, X sc. K.

Item Jan van Veen ende Eerst van Drakenborch waren wt mit hem vijften mitten gedep. mijns genadichs heer van Vtrecht ende den gedep. vander ecclesie tot Brussel totten Roomschen coninc, XXXIJ dagen wt. Dat den coninc vanden artsiers tot Bruessel gescent wert, ende anderen oncosten enz. K.

Op Sunte Lamberts auont. *Dezelfde afk.* Zie 1485. Opten Derthien auond. K.

Opten woensdagen na Georgius. Belieft bij den raide out en nyewe noch IIIJ scutten aentenemen bouen de tax van J½ C. R.

Vanden wijn Martini. Elke scut J take wijns, den twee ouerhomans twie pingoendragers, den coninc vanden scutten, horen camerair ende die twee boden dubbelden wijn, tesamen na wtwysinge der cedel vanden scutten, CLXVIJ½ taec. K.

Vanden wijn Corsauont, elken scut J take wijns, den homans, den pingoendragers, den coninc, den camerair enden boden dubbelden wijn, CLXX taec, elke taec VIIJ st. — IIJcXL ℔. K.

1487. Item gegeuen den schutten hoir doelen te maken, LXIJ ℔. Inden budell tot behoef des coninck doemen die papegay scoet X r. g. — L ℔, den pijppers doe men die papegay scoet IV ℔, XV sc. K.

Item doe die stat van Vtrecht den heer van IJselsteyn reisen soude tot Kesteren, doe woude onse borgermeyster Henrick van Gent, dat Wouter van Baecx mitten borgeren reysen woude, dat geliefde den heer van IJselsteyn so tgeschien, doe beloefde die stat Wouters wagenhuer. Deze nabescreuen personen sijn geweest opter reysen tot Kesteren ende zoudye gegeuen wt beneel als hier na bescreuen staet: Florens van Pallaes, Goedscalc van Wijnssen, Henric van Alendorp, Dirc Ruysch, Steuen van Zeuender, pilioendragers, elken XX st., Rutger van Heteren, Jan Proeys, Jan vander Marck, Egbert Buys, Gijsbert van Cantelenbeer, Gelis van Rijcstell, Herman, scutterbode enz., 37 *personen*, elken X st., maect die voirs. soudye CXVIJ ℔, X sc., *aan* 8 *personen*, die met hoeren wagens opter reysen gedient *hebben* 2 *dagen*, *elk* 2 r. g. — 80 ℔. K.

Vanden wijn papegay. Doe men die papegay scoet elken scut J m. wijns, den coninc out ende nye, den homans ende onderhomans ende den boden dubbelden wijn, beloept mitter ouersten en camerairs wijn out ende nye, des scouten vander stat ende sommigen vanden hogen dienres ende de lege knapen wijn, LXXIIJ½ taec, die taec VIJ st. — CXXVIIJ ℔, XIJ sc. VJ d. K.

Des manendages na Bertholomei. Item der scutter wijn zel of wesen Mertini ende Kerauont; mer als die scutten scieten, zellen zij hoeren wijn hebben nader ouder gewoenten, mer die ouerste ende dienres en zellen dan ghenen wijn hebben. R.

1488. Item Tomas van Amerongen heeft mit LVIJ scutten aen die Plaets, doemen dat Heilige Sacrament om die stat droech, verteert elc scut J½ st. — XVJ ℔. K.

Item die scutten hebben in Hasenberch verdronken woensdages na onser Vrouwen dach Natiuitas, V st., donredages, svrijdages, saterdages, elc dach V st. — V ℔. K.

Item die scutten des nachts gewaect opten XVIJ^{en} dach in Nouember in Hasenberch, verdronken V st., XXJ nachten, XVIJ van Nov. tot IX Dec., elken nacht V st. — XXVIJ ℔, X sc. K.

Item die scutten hebben verdroncken inde waeck aen byer gehaelt in den Otter bij Jan Roelofsz. ende mede op die Tollestege poert tsamen XXXV ℔, noch verdroncken in die waeck aen byer, VJ ℔, XVIJ sc., VJ d. K.

Ouercomen bij den rade out en nyewe, dat men den scutten voertan wijn geuen zel die afgezet was, tot twee reysen sjaers, als Sunte Mertijns ende Kersmisse, tot elker reyze een quaert wijns, elken scut ter tijt die raet eens beters te rade wert. R.

Item der scutterwijn Martini ende der ouersten ende dienres hoge ende lege IJcXVIJ ℔, X sc. K.

Item der scutter wijn Corsauont, LXXXIV r. g., X st. K.

Op Sunte Nicolaes auont. Alsoemen voertijts mitter clocken pleech te gebieden, waert zake enz, soe is die raet out ende nye eens anders te rade worden, ende laet daeromme weten ende gebiet, waert zake dat enich gerufte, opstal of brant geviel van binnen of van buten onser stadt, oft dat men die clocke sloege, dat dan een yegelick bouen XX jaeren ende elck vanden (12) wecken hier onder genoemt terstont in hoer hernas (komen) bij den capiteynen vanden rade ten plaetsen bijden mueren hier onder beteykent, ende aldaer bliuen, doen ende laten datmen hem beuelen zel bijt verboeren van hoeren liuen, ende oft yemant te rugge liep ende gheen weer bieden en woude, dien soude men doot moghen slaen sonder verboeren; ende oft hij ontliepe ofte ontquame, soe soude die stat, oft hij vercregen worde, dat aen hem rechten mitten zweerde. Ende alle scutten zellen comen mit hoeren hoemans in hoer hernas bijden ouersten out ende nyewe op die Plaets mit hoeren pilioenen. K.

1489. Des donredages na Valentini. Scepenen, raden ende ondermens zijn ouerdragen, dat in deser toecomende jaermerct voer elke van den drie open poerten van der stat sitten zellen een man wt elke gilde, maken XX man voer elke poerte, vten rade vier mannen, vten scutten IIIJ mannen, maken tsamen XXVIIJ, opt verboeren van J ℔, ende zellen hoer hernas aen hebben. R.

Die rade out ende nyewe ende die oudermans hebben macht ende moege gegeuen den ouersten out en nyewe mitten hoemans vanden

scutten een reformacy te maken vanden scutten om goede werachtige mannen in elke homanscap te scicken tot XIJ oft XIIJ toe. R.

Op Sunte Lamberts auont. *Dezelfde afkondiging.* Zie 1488 St.Nicolaas.

Op Sunte Niclaes auont. Ende oft bij dage enich geruft geviel van enigen wthemschen heeren, ruteren, knechten oft ander volck, die bij versumenisse der gheenre die onse stat poerten ofte vesten beloeren te bewaren, onse stat aenliepen om ons te ouerualien, oft datse binnen onse stat incomende worden, dat God verhueden moet, ende sulck geruft mit roepen, mit becken oft mit clockenslach verkundicht worde om die borgen te vergaderen ende die vijande te keeren, soe laet die raet weten ende gebiet, indien sulx gesciede bij dage, dat dan alle onse borgeren ende ondersaten die vanden Ouereynde zijn, oick die ouerste raede, oudermanne oft scutten zijn, niemant wtgesceyden, komen zellen in hoer hernas van stonden an sonder vertreck ende vergaderen op Sunte Marien Plaets, ende Jacob van Amerongen, borgermeyster, ende Goerd van Voird, ouerste onderman, ende ouerhomans vanden scutten zellen den borgers ende scutten voergaen ende die afterhoede zellen aldaer bewaren Geryt Mont ende Jan van Roeyenborch mitten ghenen die zij mit hoir nemen zellen. Ende alle die ghenen die vanden Nedereynde zijn, nyemant wtgescheydeu, zellen comen ende vergaderen inden Noede, ende Jan van Veen, Ernst van Drakenborch, borgermeysters, ende Peter Foeyt ouerhoeman vanden scutten, zellen den borgers ende scutten voergaen, ende die afterhoede zellen aldaer bewaeren Willem Zem ende Jan Foeyt Hugensz. mitten ghenen, die zij tot hem n men zellen.

Item soe heeft men noch geordineert vier vten rade ende vier capiteynen, die elke twee zellen vijftich goeder mannen onder hem hebben, die onse gen. heer ende die raet wijzen zellen, bijden poerten oft anders daert best dienen zel, te wetene, opt Ouereynde Jan van Raephorst ende Jan van Goch, Henrich Roeck ende Ewout Rutgersz., opt Nedereynde Tonis Petersz. ende Herman van Oldenzeel, Jacob van Leeuwen ende Jan van Valkenborch. B.

Voorts werden al die in de stads vrijheid buiten de poort woonden, bevolen bij klokslag met hunnen scout ende buerrade *voor stads poorten te vergaderen; de zakkedragers om den brand te blusschen, en dat, in geval van gevaar of brand, elk voor zijne deur zoude hangen* een licht oft een lanteern *op de boete van* 5 ℔.

1490. Des donredages na Judica. Die raet laet weten ende gebiet, waert zake dat enich gerufte opstal of brant geviel van binnen oft van buten onser stadt, oft dat men die clocken sloege bij nachte oft des

avond na tsluten vanden poerten, dat dan een yegelyc enz. Zie *de afkondiging* 1488 St. Nikolaas. En alle schutten zellen comen mit hoeren hoemans in hoer hernas bijden ouersten out ende nyewe, op die Plaets mit hoeren pilioenen in stiller manieren, als voertijts mitter clocken wtgeluyt is. B.

Op tHeylich Cruysdach Inuentionis. Alsoe vast veel tijdingen, verbodinge ende waerscuwingen alhier comen van ruteren, die tot groten hopen vergaderen, daermen sorge ende hoede voer behoert te dragen, ende onse gen. heer van Vtrecht wapenscouwinge begheert te siene van onsen borgeren ende ondersaten, soe laet die raet weten enen yegeliken ende gebiet, dat mergen tot eenre vren naden eten alle scutten mit hoeren knechten comen zellen onder hoeren hoemans op Sunte Marien Plaets, ende dat ter seluer vren alle borgers, ondersaten ende dienstknechten comen jnden Noede, ende dat alle wecken aldaer vergaderen elc bij die zijne, versceyden die een weck vander ander, soe dat men aldaer oproepen zel in elke weck, ende zellen aldaer comen in hoer hernas mit haecbussen diese hebben, mit knipbussen, mit boegen, pieken ende ander beste weer, oick zellen alle dienstknechten ende ambochs knechten, van wat ambochte zij zijn, mit hoeren meysteren, ende jonge borgers ende ondersaten bouen XVIIJ jaeren out wesende alle die stocken dragen moegen, aldaer bij hoeren ouders comen gewapent ende weer in hoer hant hebben, welke knechten den raetsheeren in hoer wecken enen eedt doen zellen hout ende trouwe te wesen onsen gen. heer van Vtrecht ende onse stat ter tijt sij binnen onser stat woenen zellen. Ende als zij alsoe vergadert zijn, zellen zij gaen in ordinancie, alsoe men scicken zel bij den ouersten ter plaetsen daerze onse gen. heer scouwen zel. Ende omme die vergaderinge te gescieden zel men mergen die banclocke luden een reyze, ende die niet en waer ter plaetsen voirs. eer men die clocke laten zel, die zel verboeren IJ ff, die men hem afnemen zel zonder verdragen. Oick gebiet die raet dat nyemant hierentusschen eer die wapenscouwinge gedaen zel zijn, buten onser stat en reyze bijt verboeren van IJ ff. B.

Des manendages na Ascensy dach. *Dezelfde afkondiging als donderdag na Judica.*

Hier jnne zijn wtgesondert die twee capiteynen, als Henrick van Voerd ende Jan Zijl mit LXXX benoemde borgeren, die opt hof comen zellen bij onsen gen. heer van Vtrecht. Ende nyemant en zel vander plaetsen gaen daar hij gescict is, oick wat geruft datter geviel, ten waer dat hij gehaelt worde van enigen van desen vieren hierna bescreuen, te weten, heren Jan van Renes, ridder, Jan van Hemerten,

hoefmeyster ons gen. heeren van Vtrecht, Jan van Veen ende Ernst van Drakenborch, ende oick niet vanden mueren en sceyden dan bij oerlof van enich van den vieren voirs. bijt verboeren van hoeren liuen, ende alle wecmeysters zellen comen mit hoeren cedelen in hoeren wecken om aldaer voert te roepen ende te besien wie daer gebrect. Ende alle scutten zellen comen mit hoeren hoemans in hoer hernas bijden ouersten out ende nyewe op die Plaets mit hoeren pilioenen. B.

Zie voorts de afkondiging 1489, St. Lambertsauond.

Des dynsdages na Odulphi. Alsoe onlanx mitter clocken geluyt is geweest, jndien enz. Soe laet die raet weten dat men die ordonnancie verandert heeft in deser manieren. Waert zake dat enich geruft geviel bij dage in manieren voirs. dat dan alle borgeren ende ondersaten, alsoe wel vanden Ouereynde als vanden Nedereynde, al te samen soe wel die ouerste als die vanden rade ende scutten komen zellen terstont in hoer hernas bij onsen gen. heer van Vtrecht opt Hof, ende doen ende laten als ons gen. heer mitten ouersten dan ouercomen zellen bijt verboeren van hoeren liuen. Ende hier zellen wtgesondert wesen enige wecken, mer zellen van stonden an dat geruft gehoert, loepen ter poerte weert elc daer bij geordineert is, ende oick alle raden en scutten daer onder woenende. B.

Des saterdages na Assumptioms. Alsoe sulcx oerloge als hier omtrent geweest is, bijder gracien Gods, verleken ende gesoent zel wesen, ende soe tvolck van wapenen ende der knechten noch niet gesceyden en zijn, soe ist van noede dat men desertijt nerstelike toesie tot bewaernisse van onser stat. Daerom laet die raet weten, dat die waeck die opten sesten nacht geweest is, nv voertaen opten derden nacht wezen zel, soedat die waeck vanden raetsheeren, borgeren ende vanden scutten van te waken ende voer den poerten te sitten, gedubbeleert zel wesen enen corten tijt duerende, daer hem een yegelijck na zel rechten. B.

Op Sinte Cosinus ende Damianus dach. Die scutten en zellen niet waken, mer zellen voer den poerten zitten gelijck den raet. *Dit ook bevolen in* 1491. B.

1490. Item die raet heeft belieft Wouter Geritsz., dat hij die banclock sloech doemen wapenscouwinge dede, IJ ff. K.

Item doemen den papegaey scoet, den coninck inden budell, L ff, totten doelen mede te maken, LXIJ ff. K.

Item doe onse oversten die wijn papegaey proefden, aen cost X sc.

Item doemen die papegaey scoet die van Campen, Zwoll en Deuenter elck twee kannen wijns — XIIJ ff, X sc. — die meyster jager doe die scuts scoten IJ kan — IV ff, X sc. K.

Vanden wijn papegaey. Elc scut J m., den coninck out ende nyewe, die homans ende onderhomans ende die boden vanden scutten ende voel heeren ende prelaten ende hoefluden elcx dubbelden wijn, LXXIIJ kan, elk kan IIJ st. — XLIJ ℔, V sc. Ouersten wijn out ende nye proeuelwijn, LIIJ kan — XXXVJ ℔, XV sc. K.

Vanden wijn Martini. Der scutter wijn ende der ouersten ende dienres hoge ende lege mitter proeuelwijn, IVcLXV quarten, elke quart V cr. — IJcXC ℔, XIJ sc., VJ d. K.

Vanden wijn Corsauont. Der scutterwijn ende de o. en d. h. en l. scutter proeuelwijn, IIJcJ ℔, V sc. K.

Knapen pensie. Willam die armborstier, L ℔. K.

1491. Des dynsdages na XIIJ dach. Alsoe in deser (jaer)merct veel vreems volk toecomende is binnen onser stat, soe laet die raet weten ende gebiet, dat alle die rade out ende nyewe ende alle scutten hoer hernas, reet hebben ende oick alle die borgers ende ambochslude hoer hernas twelck zij hebben, rede setten oft hangen voer in hoerer huse om rede te wesen of van noede waer bijt verboeren van een ℔, daer een yegelyck koermeyster of wesen zel, dat men hem terstont afhalen zel ende daertoe tot zwaer correxy tottes raets goetduncken. B.

Des manendages na Sunt Aechtendach post Dominicam LXe. *Dezelfde afkondiging.* Des manend. na Judica. *Dezelfde afk.* B.

Des dynsdages op Sunte Lourens auond. *Dezelfde afk.* B.

Des manendages na Sunte Gallen dach. Alsoe in deze (jaer)merkt enz, dat alle rade, ondermannen, alle scutten ende die meentemanned hoer hernas enz. B.

1491. Item gegeuen doemen den papegay scoet den coninc inden budel L ℔. K.

Vanden wijn papegay. Doemen die papegay scoet geg. nader gewoenten elken scut een mingelen wijns, den coninc out ende nyewe, den hoemans ende onderhoemans, den boden vanden scutten, hoer cameraers ende heerscapen elk dubbelden wijn, beloept te samen na wtwisinge der cedulen inden homanscapen mij overgeleuert XXIIIJ guld., IIIJ st., IX wit, facit CXXI ℔, IIJ sc., IX d. K.

Vanden wijn Martini. Der scutterwijn na wtwisinge der cedulen mij daer van ouergeleuert, maict IIIJcXXJ kannen wijns, elke kan voer V½ cr. ende enen stuuer van scoenbroet, maict IJcLXXXIX ℔, VIIJ sc., IX d. K.

Vanden wijn Korsauont. Der scutterwijn na wtwisinge de cedulen IJcXIX kannen wijns, elke kan IIJ½ st., maict CXCJ ℔, XIJ sc., VJ d.

Willem Euertsz. ermborstierre LIJ ℔ pensie — Tot enen couel V

strijp ende IIJ½ vierendeel paers lakens, die el XX st. ende die strijp IIIJ st. K.

1492. Des manendages na Mathie post Dominicam LXme. Alsoe in dese toecomende jaermerct enz., dat alle die vanden rade zijn, alle meentemannen ende alle scutten enz. B.

Des donredages na Asschel woensdach. Alsoe wij waerscuwinge ende verbodinge hebben van veel knechten, die in varenden velde zijn, soe laet die raet weten ende gebiet enz. *Zie de afk.* van 1848, St. Nicolaas.

Ende die scutter zellen comen mit hoeren hoemans bijden ouersten op die Plaets mit hoeren pilioenen. Ende ofte bij dage enich geruft geuiel enz. *Zie de afk.* 1489, op St. Lamberts avond. Ende Henric van Voird, Anthonis van Amerongen ende Jan die Haes, ouerhoemans vanden scutten, zellen den borgers ende scutten vanden Ouereynde voertgaen enz., ende Eerst van Drakenborch, Henric van Gent ende Jan Foyt Hugenz, ouerhoemans vanden scutten, zellen den borgers ende scutten vanden Nedereynde voergaen enz. B.

Des donredages na Cantate. Ordinantie om die stat te bewaeren enz.

Item soe zellen waken een hoeman scuts alle nacht, een op Tollesteech ende een homenscap zellen half gaen op Katrijnen poert ende half op dat Sant tot Sproncx huys.

Item men zel bidden den scutten dat sij voer elc poert ordineren noch enen scut *Dit ook in* 1493 *bevolen.* B.

Des dynsdages IIII Juny. Overcomen bij den rade dat die oudermannen ende meentemannen gelijck die rade waken zullen, oick die ghene de scutte zijn, dan als hoer boert is mit hoer homans te waken, zellen zij van sraets waeck verdragen wesen. R.

Des dynsdages na Pauli Conversio. Item soe sellen die vier merctdage te weten, swoensdages, sdonredages, svrijdages ende des saterdages twee hoemansche scutten op die Plaets wesen ende een homanscap scut op Sinte Katrijnen poert mit hoer hernas, mit bogen of mit bussen. Item die scutten zellen in hoer hernas wesen die vier dagen voirs. op een koer als die homans hem gebieden zellen.

Item die vier merctdage voirs. sellen zitten in elke poert een raitsheer, die gheen vijf en is, mit twee scutten mit hoer hernas. B.

1494. Item doe Jan Reyerss. ossen gehaelt waren, des dynsdages snachts daerna togen die scutten tot Hermelen, verteert J ff, XVIJ sc. K. VJ d. Des morgens bleuen die scutten liggen op die Haer om te verbeyden, soedat beuolen wort bijden bode diemen seynde IX ff, IJ sc., VJ d., den bongenaers IJ ff. K.

Item doe die scutten wt waren te Coten om Gijsbert Claesz. te halen

hebben de vive verteert mitten wagenaers ende mit sommigen vanden scutten V ℔. K.

Item den scutten om aen den coninx boech te gangen L ℔. K.

Item ons gen. heeren scutten hebben in Rutenberch verteert V ℔. K.

Item doe die scutten aen die Putkuyp togen des nachts, verteerden Herman van Oldenzael mit zijnen knechten inden Stier, wt beueel vanden ouersten V ℔. K.

Item op Sunte Bertelmeeus auont geleyden die scutten mijnen heer van Montfoort thuys IX ℔, V sc. K.

Item op St. Jacobs auont die scutten tot Gielis, die roeper, doe sij dat gat waecten daer die muer om geuallen was IJ ℔. K.

Item doe onse ouersten den wijn Sacramenti ende papegaey proefden J ℔., V sc. K.

Item Wouter van Vyanen ende Goeyert die Konink, hoemans vanden scutten, mit XXVIIJ scutten mijnheer van Monfoert geleyt, verteert aen die Maern IIJ ℔, V sc. K.

Item die scutten gewaict in Baltasars huys XXJ nachten IIJ ℔, XVIIJ sc., IX d. K.

Item Egbert Rutgersz. ouerste onderman, ende Jan van Veen, Bernt Proeys, Ansem Salm mit een deel scutten tot Wijck bij mijn g. heer woensdages na St. Franciscus dach, XXIIJ ℔, XVIJ sc., VJ d. K.

Item 4e Octobris mit sijnen wagen mit die scutten tot Wijck, IIJ ℔, XV sc. K.

Item des manendages na Alre Zielen dach op die Vaert die twee borgermrs. voirs. vanden viven mit horen vennoten ende een deel scutten ende een deel borgers XXIIJ ℔, X sc. K.

Item op die voerwaerde des nachts doe die scutten omtrent Woerden waren I ℥. K.

Item des manendages snachts mitten scutten om die waerde te houden IJ ℥. K.

Vanden wijn papegaey. Den scutten J m. elcx, den coningen out ende nye, den homans ende onderhomans, den boden ende scutten, die vanden rade zijn out ende nye, ende den heerscappen die mede scoten CXXVIJ½ kan, LXXIX ℥, XIIJ sc., IX d. Den ouersten wijn, camerairs ende dienres hoge ende lege ende mitten proeuelwijn LXIX½ kan XLIIJ ℥, VIIJ sc., IX d. K.

Vanden wijn Martini. Scutterwijn mitten proeuelwijn IVcXXXIV quaerten IJcLXXJ ℥, V sc. K.

Vanden wijn Korsauont. Scutterwijn IVcXLIJ quaerten, IIJcIIJ ℥, IJ sc., VJ d. K.

Item mit X wagen mijn heer van Montfoert gehaelt mitten scutten ende mit IV wagen weder om thuys gevuert XXXV ℔. K.

Item gevuert mit IJ wagen die scutten tot Wijck om onse ouersten te veyligen des woensdages na St. Franciscus VII ℔, X sc. K.

Item die scutten op die Plaets des vrijdages ende des saterdages daerna VIJ, X sc. K.

Item Wouter van Vyanen, hoeman, mit een deel scutten gevuert tot Coten om lude te halen van pantweringe, wijn X, VJ sc., IIJ d. K.

Item LXXIJ kannen wijns den scutten, doe zij voer Woerden togen doe die ossen genomen waeren LJ ℔, V sc. K.

Item XXVIIJ kannen wijns, doe zij mijnheer van Montfoirt veylichden van Montfoirt XXVIJ ℔, XVJ sc., IIJ d. K.

Item des dynsdages na S. Seruaes waeren die scutten mit onsen ouersten aen die Putkuyp op die dachuaert tegens die Hollanders LXXXIX quaerten J m., LV ℔, XVIIJ sc., IX d. K.

Item den XX^sten^ Novembris hebben die scutten onse ouersten geveylicht tot Vyanen XXIJ kannen wijns XIIJ ℔, XV sc. K.

Item Wouter van Vyanen selfs XXXVI^sten^ veylichden mijnheer van Montfoirt thuys XIIJ ℔, IJ sc., VI d. K.

Item des manendages na Alre Heyligen haelden die scutten Willem van IJsendoern mit meer andere aen de Vaert, hadden hoeren wijn in Kranensteyn XX k., J m., XIJ ℔, XVJ sc., VIJ d. K.

Item mitten ouersten ende mit V scuten mit scutten aen die Vaert ende wederom thuys V ℔. K.

Item Herman Henricxs den scutterbode nader gewoenten totten doelen LXIJ ℔. K.

Item A. W. die scutten bij nacht mitten sijnen wagen gevoert VI ℔. K.

Item op S. Pancras VI man buten alle poerten ende binnen der stat geboden wel LV wagens om den ouersten ende die gedeputeerden vanden raede mit alle die scutten te vueren aen de Putkuyp opder daguaert VJ ℔. K.

Die rade out ende nye, ter begeerten vanden jongen scutten, belieft ende consenteert, dat zij waecvrij wesen zellen, des zellen zij weder al sulke dienst doen als die oude scutten doen binnen der stat mit waken ende voer die poerten te sitten ende anderssins, alst van noede wesen zel na advenant van hoer menichte van hoeren scutten. R.

1495. Des manendages na Ascensydach, prima Junij. Alsoe in deser toecomende (jaer)merct enz. *Zie de afk. van* 1491 *dingsd. na* 13 *dag.*

Op Sinte Lourens auont des sonnendages. *Dezelfde afk.* B.

1495. Item geg. den konink vanden scutten, doemen den papegay scoet, inden budel X r. g. facit, L ℔. K.

Item geg. Herman, der scutter bode, totter doelen mede te maken, LXIJ ℔. K.

Item alsoe zij gewacht ende verlacht waeren tot veel plaetsen soe namen zij hulpe mit IIIJ stalen boegen die zij coften om hem te bewaeren ende coften mit twe wijnden, XJ r. g., V. st. K.

Mr. Willem Buser en de stads klerck *waren afgevaardigd naar Brussel ten hove. Elk hunner had een knecht mede, en schijnen wegens de onveiligheid der wegen deze voorzorg noodig te hebben geacht toen zij donderd. na Vr. Conceptio op reis gingen.*

Item gescenct den koninck van Vechten IIIJ stat kannen wijns, facit VIJ ℔, X sc. K.

Item gescent h. Jan van Nyvelt als koninck vanden hantboech IIIJ stat kannen, facit VIJ ℔, X sc. K.

Vanden wijn papegaey. Doemen die papegaey scoet, geg. elken scut een mingelen wijns, den koninck out ende nye, den hoemans ende onderhoemans, den boden vanden scutten ende veel heeren prelaten ende hoefluden elck dubbelden wijn, ende den ouersten out en nye mitten camerairs ende dienres hoech ende lege, mitten proevelwijn tsamen IJcXL½ kan, elck kan V cr., facit CL ℔, VJ sc., IIJ d. K.

Item doemen den papegay scoet, teerden onse ouersten mitten heer van Brederode inden Sluetel ende onse ouerste scencten tgelach dat beliep XLIJ ℔. K.

Wijn Martini. Der scutterwijn na jnhout der cedelen IIIJcXLVJ kannen wijns, elck kan V cr, facit IJcLXXVIIJ ℔, XV sc. K.

Wijn Corsauont. Der scutter wijn IIIJcXXXVIIJ kannen wijns, elck kan IJ½ st., facit IJcLXXIIJ ℔, XV sc. K.

Item Euert Zoudenbalch ende Anthonis van Amerongen gereyst mitten scutten na ..... om onse merctscepen te halen, elck scut J mingelen wijns, facit LXXVIJ quaerten wijns, elck quart V cr., facit XLVIIJ ℔, IJ sc., VJ d. Doe onse oude scutten inhaelden onser borger merctgoet, geg. van scuythuer XIIJ ℔. K.

1496. Des manend. post LXme, op Sunte Apollonien auont. Alsoe in dese toecomende (jaer)merct. *Zie de afk. van* 1491, na 13 dag. *Op den kant geschreven* N°. nyet luden. B.

Op Sunte Lamberts auont. Alsoe onse gen. heer en sonnedach naestk., en God wil, binnen onse stat jncomende zel worden, soe heeft die raet dese nabescr. ordenancie gemaect om onse stat te bewaeren, die men gehouden wil hebben, te weten, dat die ouerste out ende

nye mit die twee ouerste hoemans vanden scutten mitten scutten daertoe dienende, zellen in die poert wesen om aldaer den heer willecoem te heten ende die vijande te scutten, te keeren ende doot te slaen sonder verbueren, ende alle dienres hoech ende lege mit die strijp bijden ouersten. Item daer na zellen volgen ende staen jn hoer hernas scepenen, rade ende oudermannen out ende nye, die scepenen voer den raet voert die oudermannen ende dan die scutten, die bijden ouersten in die poert niet en zijn, soe wel die jonge als die oude enz. Item waert zaeck datter enich oploep oft rumoer bij nacht geviel binnen der stat, soe soude elc loepen in zijn weck aen die muer, ende die scutten bijden ouersten op die plaets vander waeck. Item een hoemanscap scutten op elke poert snachs vanden ouden, ende een derdendeel vanden jongen scutten alle nacht op Hasenberch enz. Item die raetsheeren, die borgeren ende scutten zellen elk dubbelt sitten voer die poerten nader gewoenten. B.

Des woensd. na Galli. Alsoe in deze (jaer)merct. *Zie de vorige afk.*

Vanden wijn papegaey. Doemen die papegay scoet nader gewoente, den scutten elken een mingelen wijns, den koningen out ende nye, den hoemans ende onderhomans, den boden ende scutten, die vanden rade zijn out ende nye, ende den heerscapen die mede scoten, elk dubbelden wijn ende beloept tsamen na wtwijsinge der cedelen XIIIJ g., VIIJ st., facit LXXIJ ℔. Der ouerster wijn out en nye mitte camerairs ende dienres hoech ende lege, mitten proevelwijn tsamen na jnhout der cedelen LXX quarten ende een ming., die qnaert IIIJ$\frac{1}{2}$ cr., maect VIJ r. g., XVIIJ st, VIJ$\frac{1}{2}$ wit, facit XXXIX, ℔, XIIJ sc., J d. K.

Vanden wijn Martini. Der scutter wijn mitten proeuelwijn na jnhout der cedelen LX g., XV$\frac{1}{2}$ st., facit IIJcIIJ ℔, XVIJ sc. VJ d. K.

Vander wijn Korsauont. Der scutterwijn mitten proeuelwijn LXIJ g., V st., IX wit, facit IIJcXJ ℔, VIIJ sc., IX d. K.

1499. Des manendages na Judica. Alsoe inden aenstaende jaermerct. *Zie de vorige afk.*

Overcomen bij out raet en nywe dat men opt behagen vanden gilden Willem Jansz. lijfrenten geuen zel voir L Rijns. g. current van thienen een, die hij als camerair vanden scutten in de jaer XCVIJ ende XCVIIJ in de scutterij verleyt heeft ende ten afteren is, alsoe die Leck ingebroken was, ende van de scuttenland gheen betalinge en geschiede ende der stat camerair hem der scutten pensy niet gegeuen en hadde. R.

1502. Item gegeuen des sonnendages na Sacramenti, den coninck van die papegaey L ℔. K.

Item gegeuen den scutten totten doelen te maken nader gewoenten, XIJ r. g., VIIJ st., facit LXIJ ℔. K.

Vanden wijn Palmen. Ouersten hoemans Egbert ven Gruenenberch, Peter Foeyt, elck J taeck. K.

Vanden wijn papegaey. Doemen den papegaey scoet nader gewoente elc scut een m. wijns, den coningen out ende nye, hoemans, onderhomans, die scutterboden ende hoer camerair, den heerschappen ende speelluyden etc., dubbelden wijn, ende beliep te samen CXLIIJ½ quaten wijns, die qrt. 1½ gr., maect tsamen XIX r. g. XIIIJ st. VIJ½ wit. Der ouersten wijn mitte dieners hoech ende leech mitten prouelwijn taenden wijntappers CXIJ quarten, elc qrt. V½ gr., maect tsamen XV r. g. VIIJ st. K.

Vanden wijn Martini. Der scutterwijn IIIJcLIIIJ quarten, elc qrt. IIJ½ st., maect LXXIX g. IX st. K.

Vanden wijn Korsauont. Der scutterwijn mitten prouelwijn voir den ouersten etc. VcVJ quarten, elc qrt. IIJ st, beloipt LXXV r. g. XVIIJ st. K.

1503. Item gegeuen enen budel myt X gulden, te geuen den coninck vanden scutten nader gewoenten, facit L ℔. K.

Item gegeuen die scutten totten doelen te maken nader gewoenten, XIJ r. g., facit LX ℔. K.

Item gegeuen acht mijns gen. heeren scutten, dat sij hem (gedep. v. Utrecht) veylichden tot Doirn, IIJ r. g. IIJ½ st. K.

Vanden wijn Palmen. Hoemans, elck J taeck. K.

Vanden wijn papegaey. Doemen die papegaey scoet nader gewoenten, den scutten elcken een mengelen wijns, den koninck out ende nye, hoemans, onderhoemans, der scutter boden ende scutten die van den rade zijn out ende nye, den heerschappen die mede scoten, elck dubbelde wijn, ende beliep tsamen CXLVJ quarten wijns, elcke qrt. IJ½ st., facit LXCJ ℔ V sc. Der ouersten wijn mitten dienres hoech ende lege mitten prouelwijn aenden wijntappers CXV½ qrt., elcke qrt. IJ½ st., facit LXXIJ ℔ IIJ sc. IX d. K.

Vanden wijn Martini. Der scutterwijn mitten prouelwijn IIIJcXLVJ quarten, elcke quaert IIJ st., facit IIJcXXXIIIJ ℔ X sc. K.

Vanden wijn Korsauont. Der scutterwijn mitten prouelwijn IIIJcXLVJ quarten, elcke quart IIJ st., facit IIJcXXXIIII ℔ X sc. K.

1504. Item gegeuen den coninck vanden scutten jnden boedel doemen die papegaeye scoet nader gewoenten, X gulden, facit L ℔. K.

Item gegeuen Thomas Aelbertsz., van der scutten wegen, na der gewoente, LXIJ ℔. K.

Ons borgermeyster ende Beernt Proeys geweest te Montfoirde, beloipt hoer dachgelden IJ g. XV st., hadden mede XIJ scutten, IJ peerden ende verteerden V gul., IJ wagens, elck XX st K.

Vanden wijn Palmen. Ouerste hoemans Egbert van Gruenenberch, Goeyert van Voirde, elck J taick. K.

Vanden wijn papegaeye. Doemen die papegaeye scoet gegeuen elcken scut nader gewoente een m. wijns, die koniugen out ende nyewe hoemans, onderhoemans, heerschappen ende spuelluyden dubbelde wijn, beliep tesamen LXXXVJ quarten, elcke quart IIJ st., beliep XX g., VIIJ st. Den ouerste wijn mitten proeuelwijn ende voirden dienres hoich ende lege, CVJ quarten, elcke quart III st., facit LXXIX ℔, X sc. K.

Vanden wijn Martini. Der scutter wijn IIIJcXLIIIJ quarten, elcke quart IIJ st., maict LXXIJ g., III st. K.

Vanden wijn Korsauondt. Der scutter wijn mitten prouelwijn voir den ouersten, IIIJcLXVJ quarten, elcke quart IIJ st., maict CXXV g. XIIIJ$\frac{1}{2}$ st. K.

1505. Des woensdages na Ponciani. Die scutten sellen voertaen, alser rumoer valt oft als men die clock slaet, komen in hoer wecken aen de mueren mit pieken ende mit boegen. R.

Item gegeuen des manendages na Sacraments den coninc vanden scutten nader gewoenten X g., facit L ℔. K.

Item gegeuen den scutten tot hoer doelen te maken nader gewoenten, XIJ gulden, VIIJ st., facit LXIJ ℔. K.

Vanden wijn Palmen. Ouerste hoemans Euert Zoudenbalch, Jan van Raephorst, elck J taeck. K.

Vanden wijn papegaey. Doemen de papegaey scoet nader gewoenten, elck scut een m. wijns, den coninck out ende nyewe, hoemans, onderhoemans, den scutterbode ende hoir cameraer, die heerscapen ende spuelluyden dubbelde wijn, ende beliep tsamen CXLV$\frac{1}{2}$ quaert, elck qrt. IIJ st., beloept XXJ g., XIIJ st., VJ wit. Der ouerste wijn mitten prouelwijn aen den wijntappers CVJ quairten, elcke qrt. IIJ st., maict XV g., XVIIJ st. K.

Vanden wijn Martini. Der scutter wijn, IIIJcXCVIIJ quarten, elcke quart III st., beloept LXXIIIJ g., XIIIJ st. K.

Vanden wijn Korsauent. Der scutter wijn IIIJcXCVIIJ quaerten, elcke quaert IIJ st., beloept LXXIIIJ g., XIIIJ st. K.

1506. Des vrijdages na Egidii. Overcomen bij de rade, dat die ghene die scutten zijn ende buten onse stad in soudye liggen of corts gelegen hebben, hoer scuts couelen neder liggen zellen. Ende tot wat

tijden enige van dien reyzen om soudye te verdienen, hoer coueten afleggen sellen. R.

Item geg. smanendages na Sacramenti den coninck vanden papegay nader gewoenten L ℔, den scutten totten doelen te maken XIJ ‡guld. VIIJ st., facit LXIJ ℔. K.

Item des woensd. na Bertholomei. Gijsbert de Kraen ende Jan van Raephorst te Wijck, daer die van Amersfoert mede waeren om ons gen. heer te aduerteren, wat jn die zaeck van Cleef gedaen was en raets daer jnne te nemen hoemen voerts doen soude, waeren wt IJ dage, mede gehad IJ knechten mit stalen boegen, om den wech te veyligen, elken IIIJ st. sdages. K.

Item Gijsbert de Kraen gereyst des dages voer Cruus Exalt. bij mijn heer van Montfoert, wt beneel out raet ende nye, aengaende die zaeck van Cleef, wt IJ dage, IJ gesellen mede gehad mit stalen bogen, elc IIIJ st. sdages.

Item des dynsd. na Sinte Lijsbetten dach. Gijsbert de Kraen ende Jan van Raephorst tAmersfoert, te verspreken vander zaek van Cleef, wt IJ dagen, mede gehad hoer knechten IIIJ mit stalen bogen, elke I ℔ sdages. K.

Item swoendages na Sunte Andries. *Dezelfde naar den bisschop te Wijk ter dier zake*, IJ dagen wt, mede gehad, behaluen die dienres, IIJ knechten mit stalen bogen. K.

Item des dynsdages na Agnetis is mijn heer van Montfoert ende die domdeken gereyst, ter begheerten der stat van Vtrecht, aen mijn gen. heer van Vtrecht, aengaende die zaeck van Cleef. Mijns gen. heeren scutten diese veylichde geg. VJ gulden. K.

Vanden wijn Palmen. Den ouersten hoemans I quaert wijn. K.

Vanden wijn papegay. Doemen den papegay scoet nader gewoenten den scutten elk I mingelen wijns, den konink out ende nye, hoemans, onderhoemans ende die heerscappen, spuelluden etc., elk dubbelde wijn, ende beliep tsamen na wtwijsinge enz. CLIJ quaerten, I ming., die quaert IIJ st., facit CXIIIJ ℔, VIJ sc., VJ d. Item der ouersten wijn mitten dienres hoech ende lege mit IJ ouerhoemans mitten proeuelwijn aan den wijntappers CIX quaerten, die quaert IIJ st., facit LXXXJ ℔, XV sc. K.

Item wijn Magdalene. Die ouerhomans Egbert van Cruenenberch, Antonis van Amerongen elx I taec. K.

Item vanden wijn Martini. Der scutterwijn mitten prouelwijn tsamen VcLVIJ½ quaerten, elcke quaerte IIJ brasp., facit VcXVIIJ ℔, XVIIJ sc., 1½ d.

Vanden wijn Korsauont. Den scutterwijn mitten proeuelwijn VcLIIIJ quaerten, die quaert IIJ st., facit IIIJcXV ℔, X sc. K.

1507. Item des manendages na Judica hebben die scutten geveylich zeker koeplude tot Yselsteyn mit IIIJ homenscappen ende hadden IIIJ scuten, elck schuyt J ℔. Opten seluen dach IIIJ homanscap scutten gereyst aen die Vaert, hadden IIIJ scouwen scuten, facit IIIJ ℔. Die scutten hebben verteert op die Vaert IJ g., IIIJ st. K.

Item des dynsdages daerna gereyst mit vier wagen scutten na Montfoirt, ende hebben die koeplude tAchthouen verteert IJ g., elck van den IIIJ wagen VIJ$\frac{1}{2}$ st. K.

Item svrydages daerna mit IIIJ wagen scutten gereyst na Montfoirt, elck wagen VIJ$\frac{1}{2}$ st. Opten seluen dach geweest op die Vaert mit IIIJ scuten, elc J ℔. K.

Item Jan Korsken, tromslager, heeft vierwerf mitten scutten wtgeweest om die koeplude te veyligen, belieft VIIJ ℔. K.

Item geg. doemen den papegay scoet inden budel X r. g., nader gewoente, facit L ℔. K.

Item Geerlof Jauss van de Wail, Mechel Egbertss. ende Olof Dircxs. hebben den scutten, die tot Renen lagen, penningen ouerbracht, waeren wt enen nacht ende dach IIJ ℔, belieft tsamen IX ℔. K.

Item Lambert Zanderss. heeft gevuert een deel scutten te Wijck, opten seluen tijt (manend. na Petri ad Vincula) belieft VIJ ℔, X sc. K.

Item Herman Lubbertss. heeft gevuert Geryt Knijf mit een deel van den scutten te Wijck, opten seluen tijt, belieft VIJ ℔, X sc. K.

Item Henrick van Druten heeft mit synen scuten jn die Palmmerct scutten gevuert aen die Vaert, ende noch desgelijcx oick een scuyt mit scutten, doemen dat zout veylichde, belieft tsamen IJ ℔. K.

Item Henrick van Druten heeft een deel scutten mit sijnre scuten gevuert aen die Vaert des vrijdages na Laurencij, belieft I ℔. K.

Item gedaen onse borgemeysteren Egbert ven Gruenenberch ende Goerd van Voird IJ Badens gulden, om die jonge scutten te scencken ter stadt eren, facit XIJ ℔. K.

Item Jan Korstkenss., tromslager, heeft geweest mitten scutten om te veyligen een scip zouts omtrent Visitationis Marie. Noch wtgeweest mitten scutten om te veyligen den hoefmeyster van mijn vrou van Sauuoeyen, belieft tesamen IIIJ ℔. K.

Item Jan van Rodenborch heeft geweest op Scalpen ende die scutten hebben verteert tot IJ plaetsen XV st. K.

Deze nabescr. costen heeft die stat gedaen juden mercten ende anders te veyligen bijden scutten:

Inden yersten, doe men die koeplude veylichde jn die Vastelauont merct, hebben hoer wijnen gehad elk een mingelen, tot Henrik van Drunen, dat hoemanscap aen den Steenwech xv scutten — Oude kerckhof LJ scutten, elck J m., ende die ouerste hoemans ende boden dubbelt, beloept LXIX mingelen, maect XXXIIIJ$\frac{1}{2}$ quaert, elck qaert IIJ st., beloept VJ g. IIJ$\frac{1}{2}$ st. — Die smeden XVJ man, elk J m., maict XXIIIJ st. — Lijntmerct XJ personen, maict XVJ$\frac{1}{2}$ st. — Die Gaerde XIIJ scutten, maict XIX$\frac{1}{2}$ st. — Die Zadelstraet XXIJ m., maict XXXIIJ st. — Bijlhouwers IJ reysen tsamen XXX m., facit XLV st. — Twystraet IJ reysen XXXVIIJ ming., maict LVIJ st. — Smee een reyse XVJ m., maict XXIIIJ st. — Lijnmerct XJ ming., maict XVI$\frac{1}{2}$ st. — Louwers hoemanscap IJ reysen XXVIIJ m, maict XLIJ st. — Wittevrouwen straet J reyse XIX m., maict XXIIJ$\frac{1}{2}$ st. — Viesteech IJ reysen XXXIIIJ m., maict LJ st. — Steenwech een reyse XV m', maict XXIJ$\frac{1}{2}$ st. — Oudekerkhof een reyse XXJ m., maict XXXJ$\frac{1}{2}$ st. — Die Plaets een reyse dubbelt XLVIJ m., maict LXX$\frac{1}{2}$ st. — Tot Jan van Malsen, doemen zout veylichde, Louwerstraet, Steenwech, Oudekerchof XXX kannen ende J m., maict IIJ g. XJ st. — Vant Nedereynde jn die Pinxtermerct XXVIIJ kannen ende J m., die kan IIJ st., maict IIIJ g. V$\frac{1}{2}$ st. — Doe die scutten vant Nedereynde veylichden den hoefmeister van mijn vrou Mergriet etc., des dynsd. na Assumptionis Marie. — Oudekerkhof, Plaets, Wittevrouwenstraet XXJ$\frac{1}{2}$ kan, die kan IIJ st., maict IIJ g. IIIJ$\frac{1}{2}$ st. — Dat Ouereynde jndie Pinxtermerct XXIIJ kannen, die kan IIJ st., maict IX st. — Dat Ouereynde heeft geveylicht die koeplude des vrijdages na Laurentii, gehad IIJ kannen, die kan IIJ st. J oirt, maict XXV st. — Doe dat Ouereynde veylichde dat scip mittet zout, hadden die scutten XXIIJ$\frac{1}{2}$ kan, die kan IIJ st., maict IIJ g. X$\frac{1}{2}$ st. — Doe dat Ouereynde veylichde den hoefmeyster van vrou Mergriet, hadden XIX kannen, die kan elc IIJ st., m. IJ g. XVIJ st. — Vant Nedereynde hebben geveylicht die peertcopers in Sunte Laurensmerct ende hadden X$\frac{1}{2}$ kan, die kan IIJ st. J oirt, m. XXIIIJ st. VJ d. Dat Ouereynde, doe die scuts waeren aen die Vecht des dyndages na Victoris, hadden zy XIIJ$\frac{1}{2}$ kan wijns, die kan IIJ st. J oirt, m. IJ g. IIJ st. X$\frac{1}{2}$ wit. — Van die Rijnsche reyse Bijlhouwers, Twiestraet, Sme, Lijnmerct, Gaerd, Zadelstraet, hadden LJ kannen, die kan IIJ st., m. VIJ g. XIIJ st. K.

Doe die scutten te Wijck waeren mit Goerd van Voird ende Gijsb. de Kraen, gehad XJ kannen, die kan IIJ st. J oirt, m. XXXV st. IX w. Item noch van die Rijnsche reyse Louwerstraet, Wittevrouwenstraet, Steenwech, Oudekerchof, Plaets, dese hoemanscap had LIX kannen

ende j m., die kan iij st., m. viij g. xviij$\frac{1}{2}$ st. — Des dynsdages na Victoris, doe die scutten waeren op die Vecht, hadden die scutten vant Nedereynde tot Jan van Malsen xviij kannen wijns, die kan vj$\frac{1}{2}$ cr., maict ij g. xviij$\frac{1}{2}$ st. K.

Item Jan Fransen heeft mit ij scuten gevuert aen die Vaert die scutten, doemen den raet van mijn vrou van Sauoyen veylichde, belieft ij ℔. K.

Item Claes, tromslager, heeft mit synen zoen gedient den scutten jn de Palmmerct v reysen, jnde Pinxtermerct iij reysen, jn Sunte Laurensmerct iij reysen ende op Sculpen een reyse, maict xiij reisen, elck reys voer hem beyden sdages ij ℔. K.

Item Aert Geurtss. heeft gevuert mit sijnen wagen een deel scutten te Wijck, manendages na Petri ad Vincula, was wt ij dage, belieft vij ℔, x sc. K.

Item svrijdages voer Vastelauont wtgeweest Jan van Rodenborch mit iij homanscap scutten, om te veyligen die koeplude, gehad ij scuten, elck scute iij st. K.

Item doe ons ridderscap mitten scutten ende onse ouerste hoemans Euert Zoudenbalch ende Jan van Rodenborch tot Renen waeren, om dat te bestellen hoemen dat bewaeren soude, daer woirde betaelt aen den scutten ijcxxxvij gulden. K.

Van wagenhuer xxxiij g. vj st. — Die oncosten van pipers, trompers, bongeren, busscieten, scutter boegen, tsamen xij gulden. K.

Van xij haecbussen, die iij man by geleyt waeren om te bewaeren iij gulden. — *De geheele reis kostte* 349 *g.* 15 *st.* 7 *wit.* K.

Item gereden des woensd. Quater temper mitten hoemans vanden scutten, mit enen couel aen mijn gen. heer, facit ij ℔. K.

Vanden wijn Palmen. Ouersten hoemans Euert Zoudenbalch, Jan van Rodenborch j taeck.

Vanden wijn papegay. Doemen die papegay scoet geg. elken scut nader gewoenten een mingelen wijns, den koningen out ende nye, hoemans, onderhoemans, heeren heerscapen ende spuelluden dubbelden wijn, ende beliep cliij quaerten, elke quaert ij st., beloept xxij g. ij st. Der ouersten wijn mitten proevelwijn ende voerden dienres hoech ende lege mitten proevelwijn vanden wijntappers cxj quaerten, facit lxxxij ℔, v sc. K.

Vanden wijn Martini. Der scutterwijn vcix quaerten, die quaert ij st. vij$\frac{1}{2}$ wit, facit ijcclxj ℔, v sc., vij d. K.

Vanden wijn Korsauont. Der scutterwijn vcxxj$\frac{1}{2}$ quaerten, die quaert ij braspen., facit ijcclxxxviij ℔, xviij sc., j d. K.

1508. Item Henrick van Druten, Cornelis Buyll, Jan Bach, Jan Fransen, hebben die scutten gevuert mit zess scuyten ende twee peerd die der bock togen ende een tot die voerwaerd, beliept IX ℔. K.

Item als onse scutten die papegaey scoten, hebben die gesellen vier nachten buyten die stat die voerwaerd gehouden, beliept IX ℔. K.

Item die Tollestegers hebben die scutten gevuert des dynsdages ende des vrijdages voer Vastelauont mit XVI scuten, elck scuyt IJ ℔ ende drie peerd die de bocken togen, ende Frans ende Cornelis hebben twee reyzen die voerwaerd gehouden, verdient tsamen IIIJ ℔, facit jn als ende belieft XXIIIJ ℔. K.

Item Claes ende Jan Corsgen, tromslagers, hebben voer die oude scutten die tromme geslagen jnde Vastelauonts merct, doemen die coepluyde veylichden, beliept VJ ℔. K.

Item Frans Jacobss. heeft die scutten gevuert aen die Vaert, drie reysen mit zijn scuyt, beliept IIJ ℔. K.

Item Claes, tromslager, ende Henrick zijn vennoet hebben mitten scutten geweest aende Vaert, doemen die coepluden veylichden tSinte Laurens merct, beliept IJ ℔. K.

Item alsoe Rutger van Hekere een mercklicke ongeval gehadt heeft optie tijt hij mede reysde tot Wijck mitten scutten, om mijn gen. heer een couel te presenteeren, ende Aernt Bisscop, doe hem een mess in zijn been vyell, dat meyster Peter, surgijn, gemeystert heeft, beliept voert meystergelt enen enckelen g. van gewicht, facit VIIJ ℔, XV sc. K.

Item Henrick van Druten, Dirk Gerrytss. ende Jan Goertss., elck mit hoer wagens hebben gevuert die scutten tot Wijck, verdient elck IIJ ℔. K.

Item Claes, tromslager, mit zijn vennoet hebben die hoefmans vanden ouden scutten gedient jnt veyligen inde Palmmerct, beliept IJ ℔. K.

Item Goedt van Rodenborch heeft wt geweest mitten scutten om mijn heer van Moutfoirt te veyligen ende heeft verleyt an vijff wagen. die den scutten voerden, soe zij nyet borgen en wouden, wantse van Amersfoert ende Renen waeren, elcke wagen XIJ st. K.

Item betaelt Tomas Aelberss. vander scutten wegen LXIJ ℔. K.

Item soe beloepen die veylich wijnen van die feestmercten ende oick van mijnheer van Montfoert te veyligen ende ander reyzen bijden scutten gedaen, tesamen IJcLXXXVIIJ½ quaert, beloept LVIJ g., VIIJ st. K.

Item doemen mijn heer van Montfoert laetste jnhaelden IJ tromslagers ende enen pyper elck J ℔. K.

Item betaelt Henrick van Dunen vandat die scutten jnt yerste zijne geveylicht hadden voir hoeren winen LV g., V st. K.

Item op Sunt Jans auent te midsomer gesciet Dirck van Zuylen ende Geryt Kuyff aen mijn gened. heer van Vtrecht, ende waeren wt enen dach ende hadden mede een deel vanden scutten, aen dachgelden, cost voer die scutten ende ander oncosten XV g., XIJ st. K.

Item Claes Laurenss. onser stat bode, wtgeweest te peerde doer beveel vanden ouersten mit onsen scutten tot Wijck op die voirwaerde, ende was wt J dach, facit IJ st. K.

Item Wessel gereyst te peerde mit dit scutten om die coepluyden te veylighen, was wt enen dach belieft IJ ff. K.

Wijn palmen. Ouerste hoemans Egbert van Grueneberch, Goeyert van Roeyenborch, J take. K.

Vanden wijn papegaey. Doemen die papegaey scoet nader gewoenten elck scut een m. wijns, den coninck out ende nye, homans, onderhomans, der scutterboden, hoeren cameraden, den heerscappen ende speelluden dubbelden wijn, beliep tesamen IJCLXJ quaerten, die quaert IIJ st., facit IJCLXI ff. Der ouerste wijn mitten proevelwijn ende aenden wijntappers tsamen XCVIIJ$\frac{1}{2}$ quaert, die quaert IIJ st., facit XCVIIJ ff, X sc. K.

Vanden wijn Mertini. Der scutter wijn VCLVIJ quaerten, die quaert IIJ st., IIJ wit, beloept CXVIIJ g., VIJ sc., J oert. K.

Vanden wijn Korsauont. Der scutter wijn VCLXXJ quaerten, die quaert IIIJ st., IIJ wit, beloept CXXJ g., VIJ sc., IX wit. K.

1509. Item Jan van Roeyenborch heeft wtgeweest des vrijdages voer Pynkteren mit die scutten om die coepluyde te veyligen, die scutten hebben verteert XIJ st., ende een peert dat die voerwaerde hielt IIJ st., beliept XXXVIJ st., facit IX ff, V sc. K.

Item geg. den coninck vanden scutten jnden buydell des manendages nader Heylichs Sacraments dach X r. g., facit L ff. K.

Item Willem Bertss, stadt dienre, gereden wt beveel vanden ouersten aen die hoech ende leech weyde op Sunte Marien Magdalenen dach ende aldaer geboden die wagens reede te maken om die scutten te vueren, oft van noede geweest waer, was wt te peerde enen dach, beliept IJ ff. K.

Item de scutten geveylicht die coeplude des dynsd. ende des vrijd. voer Vastelauout om die merct, soe hebben die scutten aen wijn gehaelt CLIIJ quarten, die quaert IIJ st., IIJ wit, maect XXV g., VJ wit. K.

Item noch hebben die scutten die coeplude geveylicht aen die Vaert

des vrijdages voer Palmen ende haelden aen wijn XLV quaerten, die quaert IIJ st., J oert, maect VIJ g., VJ st., IIJ wit. K.

Item noch hebben die scutten geveylicht ons ouerste mitten raet van mijn gen. heer van Gelre opten Witten Donred. tot Vyanen ende haelden aen wijn LXXXVIIJ quaerten, die quaert IIJ st., J oert, maect an gelde XIIIJ g., VJ st. K.

Item die scutten hebben mijn heer van Montfoert tegen getogen om te veiligen opten Paeschauont ende hebben aen wijn gehaelt CJ quaert, die quaert IIJ st., J oert, facit XVJ g., VIIJ st., IIJ wit. K.

Item die scutten hebben mijn heer van Montfoirt weder thuys geleydt des vrijd. na ons Heeren Hemelvaerts d. ende hebben aen wijn gehaelt XCVIJ quaerten, die quaert als voirs., maect XV g., XV sc., IIJ wit. K.

Item die scutten, ende noch meer andere die men cregen konde, wt beveel des borgermeesters geboden ende gebeden om te veylichen die peertcopers ende Oesterwijckers aen die Vaert des vrijd. voer Pynxteren, ende hebben doe gehaelt aen wijn LXXXIX quaerten, die quaert als bouen, maect XIIIJ g., XVIIJ st., J oert. K.

Item die scutten hebben mijn heer van Montfoirt te moet getogen om te veyligen op Sunte Bonifaes auont ende hebben doe aen wijn gehaelt LXX quaerten, die quaert als bouen IIJ st., J oert, facit IX g., XJ st., IX wit. K.

Item geg. den scutten voerdat hem die stadt jaerlix wtreyct tot hoer doelen te maken nader gewoenten ende boerde Jan die Rijck XIJ g., VIIJ st., facit LXIJ ff. K.

Vanden wijn papegay. Doemen die papegay scoet elcken scut een ming. wijns, den coninck out ende nye, homans ende onderhomans, die twee scutterboden, den cameraers vanden scutten ende den heerscappen dubbelden wijn, ende beliep tsamen CLXXIIIJ½ quaerte, die wijn voerden ouersten, cameraers ende den dienres hoech ende lege, beliep LVIIJ quaerten. Die prouelwijn vanden ouersten, den cameraers ende aen die hoech dienres ende den tappers beliep XLIIIJ quaert. K.

1509. Item gegeuen den coninck vanden scutten jnden buydel des manendages na Sacramenti, X r. g., facit L ff.

Item den scutten tot hoir doelen te maken omtrent Lamberti ende boerden Jan de Rijck XIJ r. g. VIIJ st., facit LXIJ ff.

Item doe die scutten scoten, gescenct den heer van Brederode IIJ stat kannen, den quaert IIJ st. IIJ wit, belieft XXXIX st.

Vanden wijn Palmen. Ouerste hoemans Anthonis van Amerongen, Euert Zoudenbalch, elck een taeck.

Vanden wijn papegaey. Doemen den papegay scoet elcken scut een m. wijn, die coningen out ende nye, hoemans ende onderhoemans, die twee scutter boden, den cameraers vanden scutten ende den heerscappen dubbell wijn, ende beliep te samen CLXXXVIJ$\frac{1}{2}$ quaert, die quaert IIJ st. IIJ wit. Van die wijn vanden ouersten ende cameraers ende den dienres hoech ende lege LXJ quaerten, die quaert als bouen. die proevelwijn vanden ouersten, den cameraers, den hoegen dienres ende wijntappers LV$\frac{1}{2}$ quaerten, die quaert IIJ st. IIJ wit. K.

Vanden wijn Mertini. Der scutterwijn VCLXXXV quaerten, die qrt. IIJ st., maken LXXXVIJ g. XV st. K.

Vanden wijn Korsauont. Der scutterwijn VCXIJ quaerten, die qrt. als bouen, facit IIIJCXLIIJ ℔, V sc. K.

Item gegeuen Thonis die houtsager, van noeteboemen scalen te sagen, dairmen die scijff aff maicte jnden doelen, VIIJ st., facit IJ ℔. S.

Des vrijdages na XIIJ dach. Ouercomen by scepenen, raden ende oudermans, dat in dese aenstaende merct voer die poerten elck sitten sellen twee wten rade ende twee scutten, die men dairtoe bieden sell, om die stadt wel te bewaeren. R.

1510. Op Sunte Victoers auont. Oeck laet die raet weten ende gebiet dat een yegelijck, der geen harnasch ofte goede weer en heeft, harnass ende sulke weer coepe, dair hy sijn lijff mede bescudden ende verweeren will, want men corts wapenscouwinge doen will. B.

1511. Item Peter der scutterboey, om die frangien die totten bannier gegeuen zijn IJ$\frac{1}{2}$ r. g. Van die bannier te maken ende dat linnen laken bouen om die stock, te samen XXXVJ$\frac{1}{2}$ st. K.

Item geg. Gijsbert Henrics. ende Drewer onder die Gaerd, voer LXIIIJ ellen sloeyerdoecks, daer die twee scuttervaentgen off gemaect zijn, van elck el IIJ$\frac{1}{2}$ st. Hollants gelts, facit XJ g IIIJ st. Holl., facit Vtrechts gelt XIIIJ r. g. — Geg. Henrick van Zinderen, vanden twee scuttervaentgen te makene IJ g. XV st. — Geg. Jan Scoll van die scaften tot die vaengen, XV st. Geg. Dirck Henricss. van Outhuesden, die scilder, van die bannier ende twee scuttervaentgens te scilderen IIIJ Phs. g., facit XXXJ ℔, V sc. K.

Item geg. Cornelis van Roeyensteyn voer twee cruytsacken, die Jan van Nuys totter scutten behoef gecoft heeft, XIJ$\frac{1}{2}$ st. K.

Item geg. Heyn Fyes van die scutter trommen te vermaken XXIIIJ st.

Item Hermen Diress, tromsleger, mit zijn tromme mitter statscutten te Montfoert, ende die selue noch eens gereyst aldair mitten scutten opten XIIJ dach, belieft te samen IIJ ℔. K.

Item Claes ende Henrick, die tromslegers, drie reyzen mitten scutten te Montfoert, elc belieft vj ff. K.

Item die bussescutten mijns gen. heeren van Gelre hebben bij onsen ouersten geweest op die Plaetse, ende hem gescenct een gelach van ij r. g, v st. K.

Item Ot Willemss. ende Jan Janss hebben gevuert elck mit enen wagen die scutten na Montfoerde, wtgereyst des sonnendages na Jaersdach ende des manendages wederom, elken wagen dages enen gulden. K.

Item geg. den scutten totten doelen te maken nader gewoenten, xij g. viij st., facit lxij ff. K.

Item Claes Lourenss. heeft die voerwaerde gehouden te Houten ende anderswaer, doemen mijn gen. heer mitten scutten jnhaelde, was wt te peerde, enen d. K.

Item Willem de bode gereyst opten xiij auont mitten scutten te Montfoert. K.

Item Henrick van Zanten gereyst mit onsen gen. heer ende mitten scutten tot Montfoert, wt ij d., noch gereyst mitten scutten op Sunt Antonis dach mit mijn heer van Montfoert, wt j dach. K.

Dit nabescreuen zijn die scenckelwijnen, die de scutten mit wtreysen verdient hebben, ende tot Jan Block gehaelt zijn: K.

Inden yersten, doe onse gen. heer van Vtrecht yerst bynnen Vtrecht quam naden oerloge, zijn die scuts hem te gemoet getogen, soe beliepen die wijnen voerden scutten nader cedulen xx g. xv st. vj wit. K.

Item doemen die gedeputeerden veylichde, om dat blochuys jn te nemen aen die Vaert, beliep die wijn vj g. j st. vj wit. K.

Item doemen die burger aen die Vaert vant blochuys jnhaelde, beliep die wijn xij g. j st. vj wit. K.

Item doemen die gescicte vant hoege hoff veylichden te Mey, beliep die wijn xvij g. xvij st. K.

Item doemen die bussen van Montfoert haelden, xv g. xv st. K.

Item doemen onsen gen. heer te Montfoert veylichden, om mijns heeren van Montfoert kijnt te heffen, ende wederom haelden, beliepen der scutter wijnen lx g. vj wit. K.

Vanden wijn Palmen. De ouerste homans. K.

Item want ick vanden wijn papegaey dit jair, ouermits den Ysselsteynschen oirloge nyet gegeuen en heb, soe en reken ick daer nyet aff.

Vanden wijn Mertini. Der scutterwijnen mitten proevelwijn vjclx quaerten, elke quaert iij½ st., facit cxv g. x st. K.

Vanden wijn Korsauont. Der scutterwijn mitten proevelwijn vjclv quaerten, die quaert als bouen, facit cxiiij g. xij½ st. K.

1512. Item gegeuen den scutten tVtrecht na vermogen eenre slijting ofte belieftenisse vanden ra'de, wt dat yerste zijsoen vanden koeren vj g., facit xxx ff, wt dat anderde zijsoen vanden koeren vj g., facit xxx ff, wt dat derde zijsoen vanden koeren xxx ff, wt dat leste zijsoen vanden vechtkoeren vj ff, facit xxx ff. S.

Item Jan van Roeyenberch heeft wtgeweest des vrijdages voer Pynxteren mit die scutten om die coepluyden te veyligen, die scutten hebben verteert xxj st., die scuten xij st., ende een peert dat die voirwaerde hielt iiij st., beliep xxxvij st. K.

Item gegeuen den coninck vanden scutten jnden buydel des manendages nades Heylichs Sacramentsdach x r. g., facit l ff. K.

Item Willem Bertss., stadtdienre, gereden wt beveel vanden ouersten aen die hoech ende leech weyde op Sunte Maria Magdalenendach, ende aldaer geboden die wagens reede te maken, om die scutten te vueren, oft van noede geweest waer, was wt te peerde enen dach, belieft ij ff. K.

Item die scutten hebben geveylicht die coeplude, des dynsd. ende des vrijd. voer Vastelauont om die merct, aen wijn gehaelt cliiij quaert, die quaert ij st. ij wit. Noch geveylicht aen die poert des vrijdages voer Palmen, ende haelden aen wijn xlv quaerten, die qrt. ij st. j oert. Die scutten geveylicht ons ouerste mitten raet van mijn gen. heer van Gelre opten Witten Donred. tot Vyanen, ende haelden aen wijn lxxxviij quaerten, die quaert ij st. j oert. — Die scutten hebben mijn heer van Montfoert tegen getogen om te veyligen opten Paeschauont, ende hebben aen wijn gehaelt cj quaert, die qrt. als bouen. — Die scutten hebben mijn heer van Montfoert weder thuys geleidt des vrijd. na ons Heeren Hemelvaertsd., aen wijn gehaelt xcvij quaerten, die quaert als voirs. — Die scutten, ende noch meer ander dienren diemen crygen konde, wt beveel des borgemeysters geboden ende gebeden om te veyligen die peertcopers ende Oesterwijckers aen die Vaert des vrijd. voer Pynxteren, ende hebben doe gehaelt aen wijn lxxxix quaerten, die qrt. als bouen. — Die scutten hebben mijnheer van Montfoert te moet getogen om te veyligen op Sunte Bonifaes auont, ende hebben aen wijn gehaelt lix quaerten, die quaert als bouen. K.

Vanden wijn Palmen. Ouerhomans vanden scutten Egbert van Gruenenberch, Gijsbert van Lantscroen, elck j take. K.

Vanden wijn papegay. Doemen die papegay scoet elck sent een

mingelen wijns, den coninck out ende nye, homans ende onderhomans, die twee scutterboden, den cameraers vanden scutten ende den heerscappen dubbelden wijn, CLXXIIIJ½ quaert, voerden ouersten cameraers ende den dienren hoech ende lege LVIIJ quaerten. Die proevelwijn vanden ouersten, den cameraers ende den drie hoechdienres ende den tappers XLVIIJ quaerten. K.

Vanden wijn Mertini. Der scutterwijn VJCXX quaerten, facit VJCXX ℔.

Vanden wijn Korsauont. Der scutterwijn VJCXIX½ quaert, die qrt. IIIJ st., facit VJCXIX ℔, X sc. K.

1513. Item gegeuen den scutten vanden Vecht koeren elken saisoen VJ g., 4 saisoenen XXX ℔. S.

Item geg. den coninck vanden scutten jnden buydel des manendages nae Sacramentj X r. g., facit L ℔. K.

It. Henrick Aelbertss., Cornelis Peterss. ende Meeus Hermenss. hebben wt beveel vanden ouersten gereyst mit hoer trommen mittie scutten tSchoenhoven, doemen der borger goet veyligen soude, dairan verdient elck IJ ℔, mitten scutten mit hoeren trommen nade Vaert, doemen die coepluden veylichden, elcx een ℔. K.

It. des manendages na Sunte Bonifacius dach, doe die jong scutten scoten, die twee borgermeysters enen Dauids gulden, facit IJ g. XV st. K.

It. Jan van Rodenborch heeft wt beveel vanden ouersten ontboden van Wijck den bussenscut, verteert aen bier ende cost V st. Daigs dair na den seluen bussescut geteert mit den camerair tot Jan van Rodenborch, ende aldair gedroncken IJ kannen wijns, facit VIIJ st. K.

It. den yersten dach in Julio die scutten mit X wagen gevuert tot Montfoert, om mijn heer van dair hier te veyligen, elke wagen XV st. K.

It. die scutten hebben wtgeweest om die coeplude te veyligen in die Vastelauonsche merct, ende hebben aen wijn gehaelt LXX quaerten, elke quaert IIIJ st., maict XIIIJ r. g. Omtrent Midvasten mittie vive an die Meren ende haelden dair die knechten, die de straten scenden ende worden gerecht, an wijn LXIIJ quaerten, elke q. IIIJ st., maict XIJ r. g. XIJ st. Om die coeplude te veyligen des vrijdages voer Palmen, an wijn CX quaerten, elke q. IIIJ st., m. XXVIIJ r. g. current. Om die borger merct goet in te halen, dat sij tot Scoenhouen hadden liggen omtrent Midvasten, aen wijn CXV quaerten, elke g. IIIJ st., m. XXIIIJ r. g. curr. Aen die Bilt ende tot Zeyst mit die borgermeyster van die vijf, om te vangen straetscenders omtrent Midmey, an wijn XXXVJ quaerten, die q. IIIJ st, facit XXXVJ ℔. — Hebben mijn heer

van Montfoert geveilicht omtrent 'Sunte Ponciaen ende Seruaes dach an wijn xxxij quaerten, die q. als bouen xxxij ℔. Hebben mijn heer van Montfoert geveylicht omtrent Sint Jansmisse, an wijn xxxiiij quaerten, facit xxxiiij ℔. Hebben mijn heer van Montf. geveylicht omtrent Sunt Jacob, an wijn lv quaerten, die q. als bouen xj r. g. curr. Item Jacob Pot ende Jan van Voerde sijn gesciet geweest tot Amersfoert, om den belijdinge te hoeren van Heyn Trynde, ende hebben mede gehadt een deel vanden scutten om te veyligen, an wijn xxxviij quaerten, die q. als bouen xxxviij ℔. K.

Item geg. den scutten tot hoer doelen te maken omtrent Sunte Lambert ende buerden Floris de Rijck xij r. g, facit lxij ℔. K.

Den xviij^en^ dach in Februario heeft die borgermeyster vande viue voer de stat gereyst mit zijn vennoten aen de Meern, ende hebben aldaer gehaelt drie knechten, die de straten scenden, aen cost, tering, wagenhuer lxj ℔, x sc. — Omtrent lx scutten wagenhuer ende die scutten verteert tsamen vj r. g., belieft xxx ℔, en des vrijdags na Palmen is Willem de bode wtgereden mitten scutten die den coepluyden veilichden, ende reet te Wijck om die clock aldaer te laten slaen enen dach ij ℔. — Hermen Scol, der statbode, om die voerwairde te houden ij ℔. K.

Item des woensd. na Sacramenti is Hermen Scol, die statbode, gereyst wt beueel vanden ouersten mitten scutten te peerde, om mijn heer van Montfoert te halen, wt enen dach ij ℔. K.

Item Willem Henricss. die boy, heeft wt beueel vanden ouersten des manendages na Sacramenti die waerde gehouden tSeyst, tOestbroec ende daeromtrent, doemen die papegay scoet, dairoff ij ℔. K.

Vanden wijn Palmen. Ouerste homans Euert Zoudenbalch, Goeyert van Roeyenborch, elck j taeck wijns, die kan iij st. K.

Vanden wijn papegaey. Doemen die papegaey scoet, elken scut een m. wijns, den coninck out ende nye, homans ende onderhomans, die twee scutterboden, den cameraers vanden scutten ende den heerscappen dubbelden wijn clxxiij quaerten, die wijn voer dien ouersten, cameraers ende den dienres hoge ende lege xcvj½ quaert. Noch vj stat kannen wijns, die ons borgermeyster den coninck gescenct heeft, facit xviij quaerten. Die proeuelwijn voer den ouersten, den cameraers, den hoegen dienres ende den tappers xl½ quaert. In als iijcxxviij quaerten, die quaert iij st. facit lxv r. g., xij st. K.

Vanden wijn Mertini. Der scutterwijn vjcxlviij quaerten, facit vjcxlviij ℔.

Vanden wijn Korsauont. Des scutter wijn VIcLXIIIJ quaerten, die quaert als bouen facit VIcLXIIIJ ℔. K.

1514. Item geg. den scutten uit de 4 saisoenen der vechtkeuren, elke saisoen VJ r. g. facit XXX ℔. S.

Item geg. den coninck inden buden aenden boech na ouder ghewoenten facit X ℔.

Item gheg. d'e schutten tot haer doelen te maken Petri ad Vincula, ende boerden Floris die Rijck XIJ g, VIIJ st. facit LXIJ ℔.

Item Cornelis Jans. mit sijn huelpen hebben gheuoert die scutten mit V schueten, die beliept V ℔. K.

Item die wijnen voerden ouersten ende cameraers ende die dienres hoech ende lech, doemen die papeghaey hier scoet, beliep LXIJ½ quaerten, die quaert IIIJ st., beloept XIJ½ g., die prouelwijn voerden ouersten ende cameraers ende cappellaen ende ouerhomans ende der stat klerck ende tue hoech dienres ende die tappers beliepen XLIIIJ½ quaerten, die quaert IIIJ, beloept VIIJ g., XVIIJ st. K.

Die wijnen voerden schutten elc schut ½ quaert ende den koninck out ende nye ende die homans ende onderhomans, ende hoer cameraers ende hoer enen boden ende den herscapen ende trompers, elc dubbelt wijn, ende belyep tesamen IIcIIJ½ quaert, beloept XL g., XIIIJ st. K.

Item die wijn Mertini van die schutten beliepen VIcLXXJ quaerten, die quaert IIJ½ st., beloept IcXVIJ g., VIIJ½ st. K.

Item die wijn Korsauont. Van die schutten beliepen VIcXCIX quaerten, die quaert VJ½ grot, beloept IcXIIJ g., XJ st., IX wit. K.

1515. It. geg. den scutten tot hoeren doelen te maken nader gewoenten XIJ g. VIIJ st., facit LXIJ ℔. K.

It. des manendages na Sacramenti gegeuen den coninck vanden scutten jnden budel nae der gewoenten X g., facit L ℔. K.

Vanden wijn Palmen. Ouerste hoeftmans vanden scutten Euert Zoudenbalch ende Geryt Knijff, elck J take. K.

Vanden wijn papegay. Doemen die papegay scoet nader gewoenten, elken scut een m. wijns, die coninck out ende nye, hoeftmans, onder hoeftmans, hoer scutter boede ende hoers cameraers, den heerscappen ende speelluyden, elc dubbelde wijnen, tsamen IcXCVIJ quaerten, elc quaert IJ½ st., maect an gelt XX IIJ guld. XIJ½ st. Der ouersten wijn mitten prouelwijn ende ander wijntappers CXVJ quaerten een m., elck kan IJ½ st. maect XIIIJ guld. X st. IIJ wit. K.

Vanden wijn Martini. Den scutten wijn tot VJcXCIIIJ quaerten, die quaert IIJ st., IX wit, maect CXXX g, IJ st. VJ wit. K.

Vanden wijn Korsauont, die scutterwijn viᶜxcviij quarten, die quart ij st., ix wit maect cxxx guld., ij st., vj wit. K.

1516. Des woensdages na xiij dach. Ouercomen ende belieft bij schepenen, raide ende oudermannen, ter begeerten van den scutten vanden hantbussen bynnen Vtrecht, dat die selue scutten sellen moegen maken onder malcanderen een ordinancie tot nutscap, oirber ende profijt der stat van Vtrecht ende den gemeynen scutten voirs., ende wes koeren ofte broeken sij daerjnne stellen onder malcanderen te verboeren, daer zij hem yerst alle jn hoer morgenspraken willichlijcken toe ouergegeuen sellen hebben, dat zij die den broekigen onder hem sellen moegen afnemen ende wtpanden na vermoegen hoer ordonnancie, om dair doer die selue scutterije jn eeren onderhouden ende achtervolcht te moegen werden. R.

Des woensdages na Assumptionis Marie. Want Steuen van Ruytenberch gepant wesende vanden scutten vander Viesteech homenscap, om deswillen dat hij mitten scutten wtgeboden ende gereyst zijnde aen de Vaert, sonder oerloff vanden ouerhomans weder thuys gereyst was, ende want hij jn quaden moede ende dreycheliicken woerden zijn pande yerst van Hermen Janss. ende na van Tomas Aelbertss. onder homan, vander Viesteech homenscap tot sijnen huyse weder geeyscht en heeft willen hebben mit lieff off mit leede; waeromme hij van den gemeynen scutten des homenscaps voirs. beclaicht is worden, ende die raet dat oick ter waerheyt genoich wtgegaen ende bevonden heeft, soe sleten scepenen, raide ende oudemannen, dat Steuen voirs. dairomme ter beteringe geuen sel in die Viesteech homenscap, xxv ff, ende ter stadt behoeff c ende l ff te betalen bynnen acht daegen, alle daige dair na bij v ff. R.

Item geg. den ouden scutten tUtrecht wten vier zysoenen vanden vechtkoeren vanden jaer xvᶜxv ende desgelijcx vanden jaer xvj wt elcke zysoen een pont groet, facit tsamen xlviij gr., facit ijᶜxl ff. S.

Item geg. den coninck vanden scutten jnden buydel, des manendages na s Heylichs Sacraments dach x r. g., facit l ff. Gegeuen den scutten voir dat hem die stat jairlix wtreyct tot hoeren doelen te maken nader gewoente, ende boerde Floris de Rijck xij r. g., viij st., facit lxij ff. K.

Item Henrick Aelbertss., Cornelis Peterss. ende Hanske, tromslagers, hebben op Sint Olofs auent, wt beveel vanden ouersten, gereyst ende geweest bijden scutten, doemen tmerctscip jnhailden, ende waeren wt ij dagen, sdages elck ij ff. — Den scutten, doe zij tmerctscip ter Ameyde gehaelt ende geveylicht hebben, hoeren wijn cxliij quaerten,

die quaert IIJ st., facit XXJ g., IX st. Henrich van Santen, rijdende bode, die voirwa'rde snachts bij ende na Scoenhouen gehouden, facit IIJ d., belieft VJ ℔. Item Peter Henrics. van Moers heeft wt beveel vanden ouerhomans vanden scutten mede te perde geweest IJ dage, belieft IIIJ ℔. K.

Vanden wijn Palmen. Ouerhomans vanden scutten Jan van Roeyenborch, Henrich van Dunen, elc J taeck. K.

Vanden wijn papegay. Proeuelwijn papegaey beloept LX quaerten, die quaert IIJ st., facit IX g. Wijn papegaey voerden ouersten, cameraers ende dienres, beloept LX½ quaert, die qrt. IIJ st., facit IX g., IIIJ st., VJ wit, die scutterwijnen te samen an gelde XXIX r. g., XIIIJ st. K.

Vanden wijn Mertini. Der scutterwijn VJCLVIJ quaerten, die quaert als bouen, facit XCVIIJ g., XJ sc. K.

Vanden wijn Korsauont. Der scutterwijn VJCL quaerten, die q. IIJ st., facit XCVIJ g., X st. K.

1517. Item geg. die scutten wt die vechtkoeren vande vier sijsoenen na een slijting bijde rait, belieft CXX ℔. S.

Item Dirck van Zuylen met die scutten wt geweest om die knechten te veruolgen, die op die Vecht gescent hadden, te Doern toe, ende vertierden dair, belyeft XVIIJ ℔. Jan Bulss. ende Hansken, pijper, waren wt met die scutten, IV ℔. K.

Item des dages na Sunte Ponciaens auont hebben die scutten mijn genadige heer van Vtrecht ingehaelt, doe hij van Ouerijssel quam ende hebben gehaelt aen wijn na wtwijsinge eenre cedul, mij dairvan geleuert bij Antonis Beeflant LXXIV kannen ende een mingelen, facit LXXIV ℔, X sc. Hermans Dircsz, tromslager, ende Cornelis Pietersz, pijper, gegaen met die scutten aen de poert, VJ ℔. K.

Item op Sunte Appolonien dach hebben die ouerste verteert inden Hulck, doe sij die ordinantie vanden ouden scutten vermaecten, aen cost ende wijn te samen VIIJ g. K.

Item doe de scutten mitte hantbusscutten ende voert eensdeels van mijne gen. heeren volck vervolchden die knechten, die op de Vecht gescent hadden tot Doern, soe beliepen die wijnen CLXXVIJ kannen, elck kan IIJ½ st., facit XXXJ g., wijn ½ st.

Item gegeuen XJ scutten die mitte scutten mijns genadigen heer te gemoet gingen, doe hij van Apcou quam, elck J ℔.

Item gegeuen Floris de Rijck, vander scutter pensie XIJ g., VIIJ st., ende aen den boech jnden budel, die de coninck van de papegaey had, na ouder gewoenten X g., facit tsamen L ℔. K.

Item doemen onsen gen. heer van Vtrechts boegaigen voer zijn jn-

coemst veylichde vande Vaert, soe beliepen die wijnen voerden scutten xxxj g., xvij st. Cornelis Peters. en Hansgen, pijpslager, V ℔. K.

Vanden wijn Palmen. Ouerste homans.

Vanden wijn papegay. Die scutterwijn papegay beliep clxxxviij½ quaert, elke qt. ij½ st., facit xxxij g., xix st., vj wit. Wijn papegaey voerden ouersten, cameraers ende dienres lxiiij quaerten, die q. ij½, facit xj g., iij st., proevelwijn papegaey xlix½ quaert, die q. ij½ st., facit ix g., ij st., ix wit. K.

Vanden wijn Martini. Der scutterwijn vjcxlix quaerten, die quaert iij½ st., facit clxlvj g., vj wit. K.

Vanden wijn korsauont. Der scutterwijn vjcxl quaerten, die quaert iij st., facit lxxviij g. K.

1518. Item geg. om de scuts couels heercomende vanden broecken van Jan Loefss, c Eemder guld., facit vijcl ℔. S.

Item gegeuen des manendages na Sacramenti den coninck vanden scutten jnden buydell nader gewoenten x guld., facit l ℔. K.

Item alsoe die ouersten hebben doen roepen onder die scutten, dat men die papegaey scieten soude om enen vrijen coninck ende Alfer van Oestrum die affscoet, soe is hem bij gesciet om die oncosten te ordineren, Goeyert van Roeyenborch ende Erst van Amerongen. Inden yersten aen rosen hoey, an spuelluyden ter tafel gescenct, die stadt dienres, portiers, scoelkynder vanden Goidtshuysen, karspel kerken ouerall xj g., iij st., vj wit. Item soe die hoemanscap van de Wittevrouwen straet den coninck te gast hadden, ende heeft die coninck die selue weder bij consent genoit, soe es dair verteert xij gulden. K.

Item geg. die trompers nader gewoente vj gul. Item an sparren ende lynden te hueren, ende die verloren ende genomen worden, an pectonnen ende den arbeyt tsamen vj guld., x st. Item den tromslagers tot drie man ij guld., xij st. Item xiij wagen meyen, elck x st., facit xj guld., x st. Item van terinck aen de Bilt j g., vj st. Item vijff vaten biers jnde buerten facit vij guld., xvij st., vj wit. Item der scutter boeden voer hoeren dienst xxiiij st. Som. tsamen ende belieft lvj g., iij st., ijclxxxj ℔. K.

Item geg. den ouersten, die sij die den jonge scutte scencte, doe sij die papegaey scoten, twee Badensche gulden, facit xij ℔. Item geg. den scutten tot hoeren doelen te maken nader gewoenten xij gulden, viij st., facit lxij ℔. K.

Item doe die scuts scoten die coninck geleuert wt beueel vanden ouerste xxxvj toersen, elck van j ℔, an keersen ij ℔. K.

Vanden wijn papegaey. Doemen die papegaey scoet nader gewoenten

elken scut een m. wijns, de coninck out ende nye, hoeftmans, onderhoemans, cameraers, herscappen, spuelluyden, elck dubbelde wijn xxxiiij gul., xix st., iij½ wit, facit clxxiiij ℔, xvij sc. K.

Der ouerste wijn mitten proeuelwijn ende ander wijntappers cij quaerten, die quaert ij brasp., maict xx gul., v st., facit cj ℔, v sc. K.

Vanden wijn Mertini. Der scutterwijn vijcxxxv quaerten ende j m., de quaert iij st., facit vijcxxxv ℔, x sc. K.

Vanden wijn Korsauont. Der scutterwijn vijcxij quaerten, die quaert iij st., facit vijcxij ℔. K.

Des donredeges na Sunt Oloff sleten schepenen, raide ende oudermannen. Alsoe Adam, ryemsnijder, staende in der hantbusse scutten doelen ende wel geroepen hebbende na den prijs, als des gewoenlicken is, gescoten heeft, alse dat genoech bewesen ende den raide kenlicken gemaict is, ende God betert! dat loet misvlogen is en enen genoemt Korsgen, die smit, geraect ende gequetst heeft, dair hij aen gestoruen is, dat Adam voirs. van dier saicke vrij, quyt ende ontlast wesen sel. R.

1519. Des woensdages op sHeylich Sacraments auont. Belieft bij de scepenen, rade ende oudermannen, dat men den toecomenden coninck vanden ouden scutten in den buydel geuen sel dese reyse xlv gl. R.

Des vrijdages na Diuisionis Apostolorum. Schepenen, raide ende oudermannen hebben den hantbussescutten dese reyse belieft om hoer oncosten mede te doen, soe sij die papegaey nv scieten sellen, xx r. g., current. R.

Des dynsdages altera Mertini Translationis. Belieft bij scepenen, raden ende oudermannen, dat men Mathijs Hugensz., coninck van de ouden scutten, noch schencken sel tot sijn oncosten behoeff xx r. g. current R.

Des donredages op Sunte Maria Magdalenen auont. Alsoe bynnen onse stadt onlange jaeren geleden begonnen is een eerlicke schutterije vanden hantbusse scutten, die nv op Sunte Peters dach ad Vincula naestkomende den papegaey mitten hantbussen scieten sellen end God wil, soe laet die raet weten ende gebiet, dat elck hem waehtte ende dat oick elck zijn kindere alsoe bewaer, dat hem gheen ongeluck dair aff en geschiede, wantmen dair gheen recht aff doin en sell. B.

Des donredages na xiij dach. Sleten scepenen, raide ende oudermans tusschen die jonge scutten ter eenre, ende der stat trompers ter andere sijden, alse dat die jonge scuts den trompers voirs. geuen sellen van wt der stadt ende weder daer in te brengen, als zij die papegaey schieten, jaerl.ex zess stuuers elken tromper. Ende wes men

hem van verleden jaeren sculdich is, selmen hem dair na betalen. Ende zij sellen voertaen gehouden wesen, den jongen scutten jairlicx dair voer te dienen, int wt ende inbrengen, als zij den papegaey scieten, soe veer die scutten des begheeren. R.

Item belyeft bij scepenen, raide ende oudermannen, datmen den toecomenden coninck vanden ouden scutten jnden buydel gheuen sel dese reyse XLV gulden, belyeft IJCXXV ℔. Item scepenen, raide ende oudermannen hebben den hantbusscutten dese reyse belieft om haer oncosten mede te doen, soe sij die papegaey nv scieten sellen, xx gul., facit JC ℔. Item soe die hantbusscutten voirs. gescoten hadden den papegaey, gegeuen den vier borgemeysters out ende nye IIJ phs. guld., ende aen wissel gelt IIJ st. Holl., belyeft XXXIJ ℔, x sc. Item die ouerste gescenct den jongen scutten op hoer staey dach vier Berchs. gulden, den seuen trompers wt Poelen gescenct enen Berchs. gulden ende vanden goits pen. vanden salpeter v st., maict IIJ g., xv st, belyeft XVIIIJ ℔, xv sc. K.

Item des manendages na Sacramenti. Soe heeft Henrick Henricss. die bonetmaker mit zijn medewerckers een retorijck spull gespuelt, doe die oude scutten gescoten hadden, ende ter eeren mijns gen. heeren ende der scutten, dair af belyeft xxx ℔. K.

Item die stadt heeft gescenct mijn gen. heer van Vtrecht den excys van een aem wijns, welck hij zijn hoemanscap scencte, facit IIJ gulden min xv wit, belyeft XIX ℔, xv sc. K.

Vanden wijn Palmen. De ouerste homans. K.

Vanden wijn papegaey. Der scutterwijn IJCXXVIIJ½ quaert, de quaert IIJ brasp., facit XLIJ g., XIIJ st., J duit, der ouersten wijn mitten proevelwijn ende der wijntappers ICVIIJ kannen, die quaert IIJ brasp., facit xx guld., v st. K.

Vanden wijn Mertini. Der scutterwijn VJCLXXXV quaerten, die quaert VJ cr., facit ICIJ gul., xv st. K.

Vanden wijn Korsauont. Der scutterwijn VIJCXXIIIJ quaerten, die quaert VIJ cr., facit ICXXVJ guld., XIIIJ st. K.

Item die borgermeysters hebben laten halen drie scuts couels ende cenctense mijn heeren van Nassauwen ende Beuerens hoefluyden, tstuck VIIJ st., facit VJ ℔. K.

Item Mergriet op steenouen mij geleuert jn als XXVJm steens, gebesicht op Sunte Katrijnen poert, jnden doelen ende aen de singel muur buyten Tollestege, elck m. XLIIIJ st. S.

1520. Des manendages op ten Mey auont. Belieft bij scepenen, raden ende oudermannen, datmen den hantbussescutten op dese tijt

van hoeren papegaey te scieten ende oncosten mede te moegen doen geuen sel xx r. g., current ende dairtoe xl quaerten wijns. R.

Des dynsdages na Alreheyligen dach. Belieft bij scepenen, raide ende oudermannen, dat die hantbussescutten op Sunte Meertyns auont naestk. wijn hebben sellen, gelijck den ouden scutten op dese tijt. R.

Des woensdages na Lucye. Belieft bij scepenen, raden ende oudermannen, datmen die hantbussescutten op Korsauont naestk. mede gelijck den ouden scutten op dese tijt wijn geuen sell. R.

1521. Item geg. ons ouersten des manendach voir Odolphi om den jongen scutten op hoer stacie te scencken, soe sij dair gebeden waeren vier Badens guldens, belieft xxiiij ℔. Item geg. Thomas Aelbertss, camerair vanden ouden scutten, nae ouder gewoenten xij r. g., viij st, facit lxij ℔. K.

Item soe hebben allegader die vijff voir die poerten dicwijls gegaen om die raitsheren ende den scutten te besien off die dair waeren. K.

Item Herman Scol, rijdende boede, js wtgeweest wt beueel vanden ouersten mit brieff an ons g. heer van Vtrecht, vrijdaichs na Sacramentj, beruerende off ons g. heer soude coemen scieten, wt ij dahen, belieft vier ℔. K.

Vanden wijn Palmen. Ouerhomans vanden scutten Goeyert van Voird Heynricksz., Dirck van Zulen, elck j take. K.

Vanden wijn papegaey. Doemen die papegaey scoet nader gewoenten gegeuen elck scut een myngelen wijns, die coninck out ende nyeuwe, hoofmans ende onderhoffmans, hoer scutter boeden ende hoir camerairs, den heerscappen ende speelluden, elck dubbelde wijnen, tsamen ijcxliij½ quaert, die quaert ij st., vj wit, facit aen gelt xlij guld., xij st., ij wit. Den onersten wijn mitten proevelwijn ende voerden wijntappers cxxj quaerten, die quaert vij gr., maict xxj guld, ij st., vj wit. K.

Vanden wijn Mertini. Der scutterwijn vijcxxxiij quaerten, die kan iij st., facit cxlvj guld., xvj st. K.

Vanden wijn Korsauont. Den scutterwijn vijcxxv quaerten, die kan ij st., ix wit, maict cxxxv g., xviij st., ix wit. K.

Des dynsdages na Sunte Lucas, altera xj m Virginum. Die raet laet weten ende gebiet, dat nyemant bynnen onse stadt mit bussen en scieten buyten der scutter doelen ofte stat vesten, bijt verboeren van den bussen ende hoers ouerste cleets ofte correctie des raits enz. B.

Des woensdages op sHeylichs Sacraments auont. Ouercomen bij scepenen, rade ende oudermannen, datmen den toecomenden coninck vanden ouden scutten jnden buydel gheuen sel om zijn costen mede te moegen

doen vijftich r. g. tottie xv guld. die hij noch dairenbouen vrij in den scutten buydel hebben ende behouden sel. B.

1522. Des manendage na Sunte Peter et Pauwels dach. Ouercomen hij scepenen, raide ende oudermannen, opt behaigen vanden raide out ende nye, datmen die jonge scutten ende oick de hantbussescutten nemen ende leggen sell onder die oude scutten bij raide ende goitduncken vanden ouersten ende ouerhomans vanden scutten, die welke sulke personen dair wt nemen ende jn elke homanscap leggen sellen moegen, daer en soet hem best goitdunct.

Belieft bij scepenen, rade ende oudermannen, datmen den ouden scutten jn dit jaer gheuen sel om hoir oncosten ende sculden mede te betalen xxnij r. g. current.

Voirt hebben scepenen, raide ende ondermannen belieft, datmen den toecomenden coninck vanden ouden scutten jnden buydel mittie x gl., diemen pleech te geuen, tsamen geuen sel vijftich r. gl. current in desen jaer, behalue sulke penningen als die scutten onderlinge daertoe wtmaken ende jnleggen moegen. R.

Des manendages na Sunte Margriete dach. Belieft oick bijden ouden raide, ende hebben beuolen den nyen raet den oirber te doen jnde jonge ende oick die hantbussescutten te trecken ende te leggen onder die oude scutten ende jn hoeren homenscappen tot goetduncken vanden ouersten ende ouerhoemans vanden scutten ende mede tot hoeren doelen. R.

Item smanendaechs na Sunte Magrietendach toe den oploep vande vrouwen was, zijn Solberger ende Hansken vanden Heyden, tromslagers, ende Hansken Nyerkercken, pijper, bijde scutten opte Plaets mitter stadt trom ontboden geworden ende mosten dair bij een eenen gansen dach bliuen, belieft hoer elck ij ff. K.

Item soe die jonge scutten onder die oude scutterije getogen zijn jn die raet ouerdragen hoer ouersten te betalen ende belieft lxxij ff, xij st., xj d. Item geg. Cornelis die Jonge, camerair vanden scutten, totter scutter doelen te maken nader gewoenten xij g., viij st., facit lxij ff.

Item belieft bijden rade voir den coninck vanden papegaey jnden buydel l g. curr., facit ijcl ff. K.

Item alsoe Goeyert van Rodenborch, ouerhoeman, mitte scutten den domproost geveylicht had ter Putcuyp toe, zoe zijn zij smiddaichs bijden anderen gebleuen, ende laten halen jnden Liebert xxxviij kannen wijns, die kan ij brasp., facit vij g., ij$\frac{4}{2}$ st. curr. K.

Item doe den oploep vanden wiuen was, hebben Jan Blom ende Jacob Tymenss, scutterboden, wt beueel vanden ouersten ende ouer-

hoemannen den ouden scutten jn hoir harnasch bij dach ende oick bij naichte geboden, belieft xvij ℔, x sc. K.

Item smanendages na Petri et Pauli. Belieft bij scepenen, rade ende oudermannen, datmen den ouden scutten jn dit jaer geuen zel om hoir onkosten mede te betalen ende hoer sculden xxiiij g., facit cxx ℔. K.

Item geg. van xxiiij wagens, die gebesicht zijn tot diuerschen stonden jnt veyligen vanden domproost, den commissarissen ende die gedeputeerden van ij staten an vrou Mergriet, de wagen xv st., ende bij den scutten verdoen bynnen Vtrecht jnt veyligen vij½ st., belieft xcix ℔, vij st., v d. K.

Vanden wijn Palmen. Den ouerste homans.

Vanden wijn papegaey. Der scutterwijn beliep ijcxviij quaert, die quaert ij brasp., facit xl g., xvij st., v wit. Die ouerste wijn mitten proeuelwijn cxvi quaerten, die quaert ij brasp., facit xxj g., xv st. K.

Vanden wijn Mertini. Die scutterwijn zeuenhondert quaerten wijns ende die quaert iij½ st., facit clvij g., xiiij st., v wit. K.

Item zoo beliep die cedulen van Mertini vande jonge scutten ende busscutten ende hoiren ouerhomans jn als ic quaert, die qnaert als bouen, facit xxij g., xiij st., v wit. K.

Vanden wijn Korsauont. Der scutterwijn vijcxxx quaerten, die quaert iij½ st., facit clxiij g., v st. K.

Item soe beliepen der busscutten winen ende die jonge scutten ende hoiren ouerhomans opten Corsauont jn als, zoet hem op die tijt toegelaten was bijden rade, xcij quaerten, die quaert als bouen xx r. g., xiij st. K.

1523. Item zoe die scutter kommen nyet goet en waeren, soe sijn die verbetert vanden ouersten ende homans op nye vermaict, dairvoer belieft x ℔. K.

Item inden budell tottes coninckx behoef l ℔. Item geg. Cornelis de Jonge, als camerair vande oude scutten, totter scutter doelen te maken lxij ℔. K.

Item soe hebben noch die vive vant voirjaer wt beueel alle dage die poerten gevisiteert ende besien of die raitsheeren ende scutten dair oick waren, dairvoir elex belieft j g. K.

Item alsoe die bussescutten onlanx onder die oude scutten getogen ende geset zijn, soe ist dat sij ten afteren zijn geweest, dairvoir him bijden raide belieft is na vermoegen hoir supplicatie lxxv ℔. K.

Vanden wijn Palmen. De ouersten homans j taec. K.

Vanden wijn papegaei IJcx quaerten, de quaert IIJ st., het quart CXCVJ ℔, XVIJ sc., VJ d. Ouerste wijn mitten proeuelwijn ende drie wijntappers CVIIJ quaerten — CJ ℔, V sc.

Vanden wijn Martini. Den scutterwijn VIJcLXXVJ quaerten — IV½ sc. — VIIJcLXXIIJ ℔. K.

Vanden wijn Korsauont. Den scutterwijn VIJcLXXXJ quaerten IJ st. — VIJcLXXVJ ℔. K.

1524. Des vrijdages na Pauli Conuersionis. Scepenen, raide ende oudermannen hebben den ouersten bevolen, noch vier goeder bussescutten aen te moghen nemen, daise mede ouercomen sellen moegen, omme alst noot is, die poerten ende anders mit scut te bewaeren. R.

Des vrijdages na Agnetis. Belieft datmen een seker getal van bussescutten voertan inde Weerde scicken sel om die te bewaeren. R.

Alsoe die oude scutten om een vrijen coninck scoten, soe hebbe Soeborger ende noch twee spuelluyde bijden coninck drie dage verdient IIJ Eemder gulder ende seluen verleyt aen vellen vauden trommen, IIJ ℔, belieft IIJ Eemder guld. ende IIJ st. — XXVIJ ℔, VIJ sc., VJ d. K.

Item doe mijn gen. heer incomen soude, hebben Hansgen, enen kercken pijper, Hansge van Vtrecht, Soborger ende Willem, tromslagers, gepijpt ende bij de scutten gebleuen, belieft VJ ℔. K.

Item Hans, bussescut, Heynrick Scout ende Dirck, buscut, mit meer anderen hebben den greef van Teckelenborch geveylicht ende den jongen joncker van Brederoden, wt IJ dage VJ ℔. K.

Item Dirk Cornelisz., bussescut, tot verscheiden reysen Jan Ruysch aen mijn gen. heer tot Wijck geveilicht IJ ℔. K.

Item Goejert, de scilder, van de trompers veentgens Sunte Meerten aen elcke sijde inne te setten van gout ende zije, ende vander scutter veentgens vant gout te maken LXXIIJ ℔, XV sc. K.

Item die vive vant voir halfjaer hebben alle dagen die V poirten gevisiteert off die raetsheeren ende scutten oick in de poirten waeren. K.

Item doe die oude scutten veylichde den biscop van Palerme ende mijn heer van Bueren inde Lecke, elc J kan wijn, CXVJ kannen, CXVJ ℔. Dairna noch geveilicht den domproest tUtrecht CVIIJ kannen, CVIIJ ℔. K.

Item den camerair vanden scutten LXIJ ℔. K.

Wijn Palmen. Ouersten homans J tacc.

Wijn papegaey IJcXLV½ quaerten IV st., IJcXLV ℔, X sc., proeuelwijn CXXIIJ¼ quaerten, CXXIIJ ℔, X sc. K.

Wijn Martini. Den scutterwijn VIJCLXXIV quaerten, IV½ st. — VIIJCLXX ℔, XV sc. K.

Den wijn Corsauont. Den scutterwijn VIJCLXX quaerten IV½ st., VIIJCLXVJ ℔, V sc. K.

Item wtgereyst wt beueel vanden rade ende den ouersten Ghijsbert Cluetinck ende Cornelis Zem, somen dit jaer een nyen coninck vanden papegaei gescoten heeft ende zij van raitswegen daertoe gesciet waeren, nae vermoegen hoer rekeninge dairvan wesende LXXXIX g., VJ st., VIJ½ wit. K.

1525. Item Borger, op beueel vanden ouersten ende den ouersten homans vanden scutten, voir IV nye velle geset opder scutter trommen mit vier nyeuwe roerden V ℔. K.

Item alsoe tot anderen tijden een hantbusscutterije is geweest, ende om een deell inden oude scutten geleyt zijn, ende de stadt de busscutter doelen aen hem heeft begeert te houden mit getymmer, ende den busscutten wel gecost hebben, dairvoir geloeft heeft c Hollants guld.; ende soe Jacob van Voordt aen resten van steen ende kalck. Voirt na vermoegen die supplicatie dairoff wesende tot Jacob van Voirds deel LVIJ g., IJCLXXV ℔. K.

Item de gescicte vten rade ende meentemannen, ende oick vten XLIJ gescicten hebben wtgegaen ende beuonden, dat die gemeen scutten, opte Vaert gesciet wesende om die knechten vtet Sticht te helpen keeren, te samen verteert hebben in als CXLIV gul., VJ wit hollants gelt, IXC ℔, IIJ sc., ½ d.

Willem Gerytsz, de pijper, doir beuell der ouerste die stad gedient aen de Vaert IIJ dage lanck mit die scutten IIJ ℔. K.

Item doe die scutten des nachts opte Vaert waeren, soe hebben veel vande borgeren gewaect bij consent vanden ouersten op Hasenborch, aldaer verdroncken XVJ kannen biers J ℔, X sc. K.

Item Joest Dircsz, wt beueell vanden ouersten IIJ dagen de trom geslegen doen de scutten opte Vaert waeren IIJ ℔. Sobborger die trom geslagen IIJ ℔. K.

Item de gemeen scutten doir beueel vanden ouersten mitten scuten aen de Vaert gevuert IJ ℔. K.

Item doe die scutten lestemaell de rijs optoegen opde Weerd, soe sijn die boden bijt gescict geweest doer beueel vanden ouersten om toesicht te hebben IIJ ℔. K.

Item doe die scutten yeerst werff bij den huysluiden opte Vaert waeren om de knechten te scutten, is die greefmeyster mede geweest om de bussen mit cruyt, loet ende alle reescap om toesicht te hebben

ende nacht ende daeh bij bliuen moet IIJ dagen, IIJ nachten, noch anderwerf aen de Vaert mitten scutten op de Weerdt die rijs wtte trecken J dach, VIIJ ℔. K.

Item de gescieten vanden rade, also Beernt inden Bonten Kan ende Jheronimus van Reveswaey hebben wtgegaen ende beuonden, dat die gemeen scutten opte Vaert gescict wesende om den rijsweerdt opte trecken ende tlant doir te greuen om te bet te moegen verscieten, hebben vertiert aen wijn ende cost in als IVCXXVJ ℔, J sc., x½ d. K.

Jan Gerytsz, tromslager, ende Beernt, een pijper, opte Vaert mitten schutten, doemen die rijsweerdt wttoech ende daer gespuelt IJ ℔. — Herman Sobborger, tromslager, J ℔. K.

Item doen de scutten eerstwerf opte Vaert waeren om de knechten te scutten, sijn wt beueel vanden ouersten meyster Hans, Dirck Cornelisz ende Adryaen, stads busscutten, mittet gescut aldaer mede geweest ende toesicht opt cruyt ende loet ende anders gehad, Meyster Hans ende Dirck waeren wt IIJ dagen ende Aryaen IJ dage VIIJ ℔. Meyster Hans verleyt aen lonten voer de gemeen scutten aen een bus te vermaken aen cost ende drank IX ℔, x sc. Item deze drie scutten mede mitten scutten opte rijsweert IIJ ℔. Item doir beueel van mijn ouersten int bijwesen vanden gescicten vanden rade, te weten, Volken Verborch ende Hendrick Spijker, doemen die rijsweerdt aende Vaert optoech ende doer groef IIJ sackdragers vant Nedereynde ende XLVII sackdragers vant Ouereynde C ℔. Item wt beueel van mijn ouersten int bijwesen vanden gescicten. Voirt naderhant opte rijsweerdt doemen mit haicken ende ander instrumenten dat sant opeden om dat water sijnen ganck te nemen, ende van andere oncosten, van scuyt ende scouhuer LXXXIV ℔, VIJ sc., VJ d. K.

Item doemen den hoff vanden scutter doelen cofte heeft die stat gegeuen te wijncoep IJ g., VJ st. Item Cornelis de Jonge, als camerair vanden ouden scutten, totter scutter doeylen te maken LXIJ ℔. K.

Item Gerryt Hubertsz, die goudsmit heeft wt beueel vanden ouersten een conyncklick cop ende prijs vanden papegaey van suluer gemaeckt weghende. K.

Des donredages na Oculi. Ouercomen ende belieft bij scepenen, raide ende oudermannen, dat men Thomas Croen enen lijfrente brieff geuen ende besegelen sel van LXXX ℔ siaers tot sijnen liue, voer alsulcke recht ende toeseggen als hij hadde aent erff vander stat busscutter doelen after Sint Jacob, bynnen onser stadt gelegen, wairvan die yerste termijn van betalinge off wesen sal te Paeschen nv naestk. ende dander helft Victoris dair naistk. ende alsoe voert jairlicx zijn

leuen lanck. Dit voirscreuen is naderhant verandert, wantet dus nyet gescieden en mocht, ende hij is mit penningen betaelt. Item dat Thomas Croen voirs. sel nae hem moegen nemen alsulck gelt als dairvan jnt recht geleyt is ende dat die cameraeren van onser stat sellen betalen jairlicx die heeren van St. Marien alsulke anderhalff pont als zij wt dat voirs. erff jairlicx hebben; ende voerts soe sel die cameraer geuen ende betalen den busscutten voer hoir tymmerynge, twelck zij opt selue erff getymmert hebben, c Holl. gul. te betalen tot drie termijnen, te weten, dat yerste derdendeel te Pynxteren naestk., dat ander derdendeel tSunte Victoers daige ende tleste derdendeel te Kersmisse dair naestvolgende. R.

Des vrijdages na Paeschen. Sleten ende beliefden die rade out ende nye, alsoe die stadt een ander erue der stat, after Sunt Jacob gecoft heeft, om hoir scutterdoelen dair te setten, alse dat dairomme die cordewaniers, die tslach, dair die doelen nv staen, van outs toebehoert, hoer slach weder sellen moegen antasten ende gebruken als andere gilden hoer slagen gebruken, sonder eenige calckcuypen dair te setten; des sellen die scutten dat slach noch gebruycken dit jaer, ende ter tijt toe zij haer doelen binnen Vtrecht rede gemaict sellen hebben, ende die scutten sellen hair getimmert van doelen ende anders moegen na hem nemen, ende die stat sel tgeboemte houden, hoir wil mede te moegen doen; des en selmen dair gheen poten meer steken, ende desgelijcx sellen die oude cordewanniers hoer slach, daer tyenden aen gelegen, moegen aentasten ende gebruycken. R.

Des manendages voer Pynxteren. Sleten die raide ende meentemannen, dat die scutten inden buydel nv geuen sellen elcx xv wit, twelck xij wit te wesen plach, ende die stadt sel den coninck scencken een silueren ouerdect cruysen van xxv onchen, datmen voir den coninck dragen sel mitten boge, voert gelt datse plegen te geuen. Dat ouerdect cruysen woech xxiiij onchen ende xj Engelsche, ende wert gewegen opten scietdach vande papegay bij Jan van Boesichem, Peter Robbertss. ende den camerair Jacob Luttekenhuys. Ende den lesten auont sel hem die stat scencken xij stat kannen wijns, ende die trompers sellen eerlicken dienen ende hebben vanden coninck elcx een r. g. current, ende de tromslagers ende pijper elck xv st. van drie daigen ende nachten lang te dienen; des selt oick die coninck eerlicke maken, alst best wesen sel. R.

Des woensdages na Pynxteren. Sleten die raide ende meentemannen wt allen gilden, dat die cordewaniers hebben zellen tot hoeren gilden behoeff alle geboemte ende gewas, dat nv inder schutter doelen staet

ende voert wassen sel, behoudelicken dat de scutten die doelen gebruycken sellen ter tijt toe dat hoer doelen bynnen Vtrecht reede zijn, ende alle getimmert van hout ende steen sellen die scutten moegen na hem nemen. R·

Des manendages op Sunte Peters auont ad Vincula. Belieft ende gesleten bij scepenen, raide, oudermannen ende meentemannen wt allen gilden dat men Thomas Croen voir zijn recht ende loeseggen vande schutter doelen after Sunt Jacobs geuen sel eens LXIIIJ Rijnsche guld. current, te betalen Victoris naestkomende. R.

Des vrijdages naden heiligen Kersdach. Item d.e scutterije vanden hantbussescutten sel men doen berusten tot Sint Jan te midsomer naestk.

1526. Des dyngsdages na Agnetis. Belieft bij scepenen, raide ende ondermannen, dat Goesen van Scaijck, cameraer vander stat wegen wtreycken sel Tomas Croen LXIIIJ r. gl. current, heercomende vande scutters doelen, na vermogen der slitingen op Sunte Peters auont ad Vincula lestleden, dair aff gesleten. R.

Cornelis de Jonge vanden gemeen scutten wege nader gewoenten LXIJ ℔.

Vanden wijn Mertini. Der scutterwijn VIIJCLXXIV kannen, die kan v st., m. XLIJ ℔, x sc.

Vanden wijn Corsauont. Der scutter wijn VIIJCLXXXIIJ$\frac{1}{2}$ kan, die kan IIJ st., IX wit, m. VIIJCXXVIIJ ℔, v sc., VIJ$\frac{1}{2}$ d.

1527. Des donderdages IX Mey. Die raet out ende nye heeft den coep van Agniese Jan Comans dochters huysinge ende hofstede tegen Sunte Seruaes ouer totten scutten behoeff aengenomen enz. Zie het verdere daartoe betrekkelijk bij J. J. Dodt v. Flensburg, *Archief*, VIJ, bl. 128, 181, 135.

Des manendages na Assentionis Domini. Belieft bij den gemeyne gilden, doer aenbrengen van den gemeyne oudermannen, datmen dat erue achter St. Jacob, dair die hantbusscutter doelen gestaen hebben, vercoepen ende vestigen sel moegen. R.

Des vrijdages na Wilbrordi. Ouercomen bij scepenen, raide ende oudermannen, dat men den scutten raide ende oudermannen ende dienres wijn geuen sel na ouder gewoenten. B.

Des woensdages Altera Lamberti. Ouercomen ende gesleten bij den raide out ende nye, dat elke homenscap scutten wtmaken sellen VIIJ scutten, die mede mit ruyter ende knechte te velde reysen sellen. Ende dat elke scut noch twee ander borgeren off ondersaten tot hem nemen sellen, des sel elck scut hebben sdages VIJ wit curr., ende andere borgeren, die mit hem reyzen, sellen hebben vijff st. curr. Ende

soe wye mitten loet valt wt te reysen, sel moeten reysen, oft enen anderen weeraftigen scut in zijn stede scicken ende al opt verboeren van vc ff wtgesondert die bouen LX ende beneden XX jaeren out zijn. R.

Item Hen. Vranck, van een jaer pachts, gaende wter scutter doelen, die doe vercoft worde I r. g., IJ st., VJ wit. K.

Item soe heeft Cornelis de Jonge, als camerair vanden ouden scutten, den rade tkennen gegeuen, dat si betalen souden tghene die heeren van Oude Munster jaerlicx hadden wtter scutter eruen staende tegens Sunte Seruaes ouer XXXVIJ g., XVIJ st., IJ oort. K.

Item soe heeft die stadt gescenct mijn genadigen heer tot Wijck tot zijn coninexfeest een voeder Rijnsche wijns van VJ½ aem ende IIJ taken, belopt tsamen LXVIIJ g., XJ st., IJ oort. K.

Item die scutterwijn Mertini VIJCXLV quart, LXXXIX g. XIIJ st., IIJ oort. K.

Item der scutterwijn mitter proeuelwijn Corsauont VIJCVIIJ quaert, CLXXVIJ g. K.

1528. Item Hubert van Planen, wt heueel vanden ouersten, een vierendeeljaers die scutten ter waick ende inden poerten geboeden XXV g. K.

Item Cornelis de Jonge, camerair, vander scutten doelen te maken na ouder gewoente XIJ g., VIIJ st. [1]).

1554. Item W. v. Noest, gemaect die antijnexsche poert, daer men inde doelen gaet, noch opt huys vanden doelen, daer men in sciet, 6 kantelen ende 12 lijsgen van Sich gemaer steen enz. K.

1557. Item Jan van Noest gezworen bode 2 L 2 sc., wt sake hij geweest is tot Dordrecht, omme dordonnancie vande scutteren, aldaer in geschrifte ende bij copie te mogen vercrijgen. K.

Item Jan Struys, 2 L, 7 sc., omdat hij in 't claer gescreuen heeft t concept vande ordonnantie vander scutterij deser stadt. K.

1568. Jan Willemsz, lantmeter, gemaect een chaerte vant scutterlant tot Achthouen, deser stadt toebehorende. K.

---

1) Na dit jaar wordt in de stads rekeningen en stads boeken slechts zeer zeldzaam eenig gewag omtrent de schutgilde aangetroffen. Het schijnt, dat na den overdragt van het wereldlijk gebied van het Sticht aan Karel V, die gilde heeft opgehouden te bestaan, of althans in een zeer kwijnenden toestand heeft verkeerd.

N°. 3.

STUKKEN BETREKKELIJK DE SCHUTGILDE DER STAD HAARLEM.

a. Ordinantie voor de jonge schutten 1448, Maart 26 [1]).

Wij scoute, burghermeysteren, scepene ende rade der stede van Hairlem, doen cond allen luyden, dat wij bij goetduncken der vroescippe ende riicheit van onser stede, ende om veruolchs wille van den goeden luyden van den goeden schutten binnen Hairlem, omme die voors. te meerre gehantiert te worden, geconsenteert ende gegonnet hebben, consenteren ende gonnen mit desen brieue den jonge scuts binnen Hairlem dese na gescreuen ordonnancie ende poynten, die vast gestade, ende volcomeliic te houden op sulke verbannisse en in allen manieren als hier na gescreuen staat: Inden eersten hebben wij mit goeden voirsien den jonge scuts voirs. geconsenteert ende gegonnet, dat sij in hoir geselscap sullen mogen hebben hondert personen, die t gerecht nutsste ende gadelixste sal duncken wesen. Item als die jonge scuts voirs, horen papegaye schyeten off horen haen, dat sij dan vrij wesen sullen van den exsys van horen bier, dat sij dan drincken sullen. Item wair yemant die in die scutterije waer, ende moetwillicken dair vutgaen woude, die en sal dair nyet vutgaen mogen, voir die tijt dat hij ghegeuen heeft drie pond was tots outaer behoeff, ende waert dat hij die drie pond was nyet geuen en woude, so sal men bij den scout off siin gewairde bode, pande van dien onwillige halen mogen, ende die pande sullen verstaen wesen binnen viertien dagen, ist dat men die binnen der tijt nyet en lossene, gelikerwijs ende in allen schine off sij mit vollen recht na den recht van der stede gewonnen waren. Item so sullen sij nyemant tot jonge scuts in hoir geselscap mogen innemen, ten sij bij oirloff, wil ende consent van den scout ende tgerecht van Hairlem. Item waer yemant die in die voirs. scutterye waer, die twist ende gescille maicten, off ander ongenoechliken dingen dede, so dat die gecoren raet van den jongen scuts mit siin vinders dochte, dat hij dat stuck verboert hadde, ende niet nut noch oirbair dair in en waer, dat dan die gecoren raet mit sijn vinders bij den scout ende bij den

---

1) De afschriften der navolgende handschriften berustende op het stedelijk archief van Haarlem, is de schrijver aan de welwillende mededeeling van mr. J. L. de Bruyn Kops verpligt.

gerecht, dan in der tijt wesende, hem dair vut sal mogen setten sonder enich wederseggen. Item so wat saken dat die gecoren raet van den jongen scuts mit siin vinders, ordineren setten ende maken sullen bij oirloff van den scout en tgerecht, het sij van een nuven raet ende vinders te nemen off van enigen andere saken, der scutterije voirs. aengaende, dat een ygelic dat doen, ende volcomelic houden sel sonder enich wederseggen. Item waer yemant die siin costgelt, dair hij op geset waer, nyet en betaelde als hijs vermaent wert, die soude verboeren telken reyse tots outaer behoeff een pond was, onvermynert sijn costgelt, ende die boeten ende costgelt sal men te same inhalen bii den scout off siin gewairde bode, geliic ende in der manieren als voirs. staet. Item so sal die deken van den ouden scuts binnen Hairlem bij den gerecht dan inder tijt wesende, kiesen mogen vut dese voirs. scutterye, omme in den ouden scutten te trecken hoir gesellen, off sijs te doen hadden, behoudelic altijt den heer siin boeten ende sijns rechts, dit sel staen ende geduren tot onsen wederseggen. In kennisse der wairheyt so hebben wij, scout, burghmeisteren, scepenen ende rade der stede van Hairlem desen brieff besegelt mit onser stede segele van saken hier beneden an gehangen, int jaer ons Heren duisent vier hondert acht ende viertich opte sesse ende twintichsten dach in Mairte.

b. Transfix-brief waarbij de stedelijke regering aan de jonge schutten vrijdom van vischvangst schenkt binnen de stad, 1450, April 8.

Wij, scoute, burghermeysters, scepene ende rade der stede van Hairlem doen cond allen luden, dat wij bij goetduncken der vroescippe ende rijchede van der stede voirs. mit goeden voirsien ende wel beraden, gheoirlooft, geghunt ende ghegheuen hebben, orlouen ghunnen ende gheuen mit desen brieue den jonghen scutten binnen Hairlem die vairt, die geleghen is an die westsijde van der stede voirs., te visschen totten jonghen scuts oirbair ende profijte, tot alsoe veer toe opwairts, als die stede in gerecht is, sonder yemant, wie hij sij, enige letsel van der doervairt te hebben ofte laten geschien in enigherwijs, te weten, die mit hoir scuten van bouen nederwairts comen, ende van beneden mit hoir scuyten opwairts willen, dit sal geduyeren tot onsen weder seggen. In kennisse der wairheid so hebben wij desen brieff besegelt mit onser stede segel van zaken, in desen jegenswoordigen brieff doersteken in t jaer ons Heren duysent vier hondert ende vijftich opte achtsten dach in Aprille.

c. Copie van een brieue verleent den scutteren van den voetboge, die genoempt te weesen plagen de jonge schutteren.

Wij, scout, burgermeesteren, schepenen ende raide der stad van Haerlem, doen condt allen luyden, dat wij omme in de liefte, die wij dragen tot onzen lieuen ende wel geminden, den jongen schutteren van den voetboghe binnen der stede Haerlem voors., ende omme dat de schutterie van den seluen jongen schutteren dies te bet in eeren ende welvaert geregiert ende onderhouden, ende oick die voors. stede in toekomende tijden van denzeluen schutteren wel ende eerlicken gedient mogte worden als des van noode wezen sal, gegonnen ende gegeuen hebben, gonnen en geuen mit dezen tegenwoordigen brieue denzeluen jonge schutteren voorn. zulke priuilegien ende vrijheden, als hier nae geschreuen staen. Inden eersten hebben wij henluyden gegonnen en gegeuen, dat voortan nyemand, wye hij zij, van nyeuwes gezet, gecoren, noch genomen en sal worden in die oude schutterij van den voetboghe binnen Haerlem voorschreuen, anders dan vuyt die jonge schutterij voorgenoemt, ende hij en sal eirst wezen ende ten minsten twee jaren lanck after een geweest hebben in de jonge schutterie voors. Voort soe hebben wij henluyden gegonnen, dat soe wie voertaen die deken en de vinders van der jonge schutterye bij goeddunken van den schout ende van den gerechte van Haerlem in der tijd wezende, ordineeren ende verkiezen te nemen in de jonge schutterye voorschreuen ende hem die weete daer off gedaen worde bij der stede bode, die sal dan terstond daer inne wezen en blijuen zonder eenig wederzeggen. Ende waert zake datter yemand waere, die hier inne wederspannich of ouerhorich waer ende nyet inde jonge schutterye voorn. weezen en woude als hun die weete daer off gedaen worde gelijk voors. staet, die sal men terstond bij den steede bode gebieden in te leggen, ende hij zal inleggen ter tijt toe, dat hij willighlijk in die jonge schutterye voors. weezen wille, ende ghing hij anders daer en bouen vuyt ende hij daer off begaen worde alzoo recht is, hij zoude verbeuren zulcke boete als der stede keur begrepen heeft, ende des soe sellen voortaen die deken ende vinders van die oude schutterie binnen Haerlem bij goeddunken van de schout ende gerechte voors., elken jaere kyesen ende nemen vuyt de jonge schutteren voorschreuen die geene, die hem gebreken bij de oude schutterij voors., zoodat zijt niet zullen laeten verjaeren noch over laeten staen langer dan van jaere tot jaere, opdat die jonge schutterie voors. niet te veel bequamen gezellen teffen verliezen en sullen, behoudelicken dat men voortaen geen deeken noch

vinders van de jonge schutterie neemen en sal in de oude schutterie soe lange als zij deeken of vinders zijn. Ende omdat zij immer willen dat alle deze preuelegien en vrijheden voors. den voorschreuen jonge schutterie volkomelicker gehouden werden van ons en onzer nacomelingen tot eeuwigen dage zonder verbreecken, soe hebben wij des toirconden dezen brief doen besegelen mit onzer steden zegelen van zaken, welke wij, bij gebreke van onzer steden groten zegelen, alhier in deze zaeke gehouden willen hebben van zulcker waerde en machte als onzer stede grote segelen voorschreuen. Ende omme de meeren vesticheyds wille, soe hebben wij Gherryt van Adrichem, Garbrandt Claes Pelgrims zoon, Claes Lieue en Allyn Claesz. op den tijt schepenen in Haerlem, dezen klenen brief mede bezegelt, elcx mit onzen zegelen hier aen gehangen int jaer onzes sHeeren duizend vier honderd negen en vijftich op ten thienden dach in Februario.

d. Brief, waarbij de stad Haarlem aan de jonge voetbooggilde schenkt den opbrengst van de Oude en Nieuwe Ramen, 1464.

Wij, scout, burgermeisteren, scepenen enne raedt der stede van Hairlem doen condt allen luyden, dat wij, omme de onderhoudenisse van den gemeenen guldebroederen van den jongen scutteren van den voetboge van deser stede toter voirs. schutterye behouff, eendrachtelicken gegont ende gegeuen hebben, gonnen ende geuen mit desen brieue al zulcke pachten, rechten ende renten, als wij jarlicx staende hebben op ten Ouden ende Nyeuwen Ramen binnen deser voirs. stede, belopende vijff schellinge goets gels sjaers van elken raem die opter stede erue staen, na vuytwijsen der brieuen die dair off zijn, mit alle den afterstalle verschenen renten, die ons van den voirs. ramen toot desen daghe toe geuallen ende verschenen mogen wesen, die de voirs. schutteren tot er voirs. scutterye behouff jarlicx gebruyckeu hebben ende behouden zullen ende de penningen dairoff comende, verschenen off te verschinen, inmanen ende ontfangen toot horen meesten oirbair ende proffijt duerende tot onsen wederseggen; voir welcke gifte ende gonst de voirs. scutteren wederom gehouden zullen wesen op horen cost de voirs. Ramen mitter heyninge, die dair omme gaet ende mitter scutter doelstraet die beneuen den Ramen streckt, te houden in raecke en in dak, behoudelicken dat de huysen, die an dezelue zijde van den Raemen staen, huer strate maken zullen vor huer lyeder duere, als dat behoort, buyten den cost off last van den voirs. scutteren. Des toirconden ende omme dat wij, scout, burger-

meisteren, scepenen ende raedt bouen genomt den voirs. jongen scutteren al tguent dat voirs. is, gelooft ende van der stede wegen voirscr. gehouden willen hebben, zo hebben wij desen brieff doen bezegelen met onser stede zegel van saken. Ende omme der meerder vastieheit ende sekerheyt wille, so hebben wij Huge van Ruyuen ende Jan van der Meer Janszoon, op desen tijt scepenen der stede van Hairlem voirs., desen brieff mede bezegelt mit onzen zegelen hiermede an gehangen op ten twalefften dach in Septembrij int jair ons Heeren duysent vier hondert vier inde tzestich.

c. Open brief, waarbij den voetboogschutten van Haarlem door die van Gent worden uitgenoodigd, om het schietfeest, waarvan zij tevens het programma geven, met hunne tegenwoordigheid te vereeren, 1497.

Allen den ghonen, die deze onse breue zullen zien ofte hooren lezen ofte kennesse daeraf hebben, ende zonderlinghe alle keyseren, coninghen, heeren, coninestauelen, prouoosten, dekenen, gezwoorne, prouiserers ende anderen eerbaeren mannen ende ghezellen van den grooten ende ouden ghulde van den edelen, consteghen ende eerbaeren spele van den voetboghe wezende binnen allen goeden, ghepriuilierden, vrijen steden ende plaetsen, daer men vseert ende gheploghen heeft te antierene van denzeluen voetboghe gulde ende grooten eed te houdene, baillui, scepenen ende raed, coninc, deken, prouiserers ende die ghemeene guldebroeders van den grooten gulde van den edelen, glorieusen ridder ende heleghen Sindt, mijnen heere Sent Jooris binnen der stede van Ghend, saluit met alder gonst, vriendschepen ende minnen, harde, edele, eerbare, lieue heeren, mede broeders ende weerde vrienden. Vute dien dat menischelicke natuere bewijst, dat alle goede creatueren ghehouden ende sculd sijn in allen reynen, eerbaren, duechdelicken ende solaeslijcken spele te verblijdene, zonderlinghe daer ghenouchte, eendrachtelicheit ende broederlicke communicatie vutspruuten, onderhouden ende ghevoordert moghen werden, ende ooc dat onder alle heeren ende goede mannen, hooghe, middelle ende nedere, van wat state ofte condicie zij zijn, bouen allen anderen spele, t spel van den edelen voetboghe, mids der reynichen ende constegher aert daertoe dienende, van ouden tijd meest in eeren, solaese ende weerdichede gheantiert ende verheuen heeft gheweest ende noch es, ende dat bij derzeluer eerbarer ende weerdicher antieringhe alle vruecht ende genouchte in der menischen vermeest ende verweet werden, ende alle onghenouchten

versteken ende verderuen, so eist dat wij, anziende tghont dat voirs. es, ende midsdien gheneghen zijnde blijscap ende alle reyne ghenouchte met v lieden naer onse vermoghen te hebbene ende ghebruuckene, daer const, eer ende vriendscap vuutspruuten ende wassen moghen, v ende elcken bijzondere becondighen ende doen te wetene, dat wij bij der gracien ende ter weerdichede van Gode van Hemelrijck, zijnder ghebenedieder moedere ende den voirs. edelen glorieusen ridder ende heleghen Sindt, mijnen heere Sint Jooris, ende alle Godsheleghen, ende bij consente, orloue ende ottroye van onzen harden, gheduchten heer ende eersachtighen prince, den eershertoghe van Oistrijcke, hertoghe van Bourgen., van Lotrijcke, van Brabant, van Steyr, van Carnice, van Carmole, van Lembourg, van Lucembourch ende van Gheldre, graue van Hasbourch, van Vlaenderen, van Tyrol, van Artoys, van Bourgen., palatin van Henegauwe, lantgraue van Elzats, marcgraue van Burgauw ende van sHelichs Rijcks, van Hollant, van Zeelant, van Faretten, van Kiburch, van Namen ende van Zutphen, graue heer van Vrieslant, op de Marche, van Slauonie, van Portenauw, van Salms ende van Mechelen, hebben eendrachtelick gheordoneert eene genoucheliche feeste ende schietspel te houdene binnen deser voirs. stede, te liefflicker ende de behoorelicker plaetse tusschen tween doeln van rederlicker mate ende linghde, te wetene, van drie ende veertich roeden lane, lettel min ofte meer, zulcke als hij de bringher van dezen, onze medebroeder, v lieden tooghen zal; dan of wij ghelijcke linghde ende exemple onder ons houden, ende omme dat elc ter voors. feeste ende schietspele veylic ende verzekerlic zal moghen commen, zo heeft onse voirs. gheduchte heer ende prince verleent ende ghegheuen bij zijnen openen breuen, goed, zekere ende vrijgheleede allen persoonen, die tenzeluen scietspele zal ghelieuen te commene, mitsgadérs haerlieder familie ende goedinghen, omme daer te wezene ende bliuene den tijt van dien gheduerende, ende weder thunen te keerene, zonder dat men die zal moghen vanghen ofte arresteren omme eeneghe sculd, hetzij renten ofte anderen zaken, in eenegher manieren, welnerstaende dat hier inne niet begrepen en zijn de schulden van onsen voirs. harden gheduchten heere ende prince, ende ooc de persoonen, ghebannen rebellen et fugitiuen van zijnen voirs. lande; alzo vlieden dat claerlic blijcken mach bij een vidimus onder deser voirs. stede zeghele, die v deze onse bode ende guldebroeder ooc tooghen zal; welcke feeste van de voorn. ghenouchelicken schietspeele beginnen ende innegaen zal t sondaechs den XXen dach van Meye eerstcomende, daer elc ghezelscap, commende van binnen den lande van Vlaenderen, ghehouden

werdt te zijne te daghe voirs. binnen sonneschiens, ende hemlieden te vertooghen ende presenteerene voor den conijnc ende zijn gezelschap, ter plaetsen daer zij haerl. tanneel ende staet houden zullen, ende de ghoone van de scutters die schietten zullen, ende elck zonderlinghe aldaer ten zeluen daghe te doen teeckenen ende inscriuen bij namen ende toenamen van den ghenen dies last hebben zullen om te lotene, zo hiernae verclaert zal staen, ende s maendaechs daernaer werden ghehouden alle de gheselscepen van buuten den lande van Vlaenderen te commene ooc binnen zonneschine, ende heml. te vertooghene ende te doen scriuene als vooren. Item insghelijcx die te water zullen comen, t zij van binnen den lande van Vlaenderen ofte van buuten, werden ghehouden t diessendaechs daerna binnen zonneschine te commene binnen derzeluer stede, met huerlieder scepen ende ghezelscepe in de coerneleye tusschen Ste Michielsbrugge ende de Veebrugghe, lijddende voor de tanneelhouders aldaer, ende dat gedaen vutegaen te lande ende heml. vertooghen voor t principael tanneel, ende dan heml. te doen teckenen ende scriuene als vooren, weluerstaende dat gheen ghezelscep in t incommen te lande ende te water, ande gulde vanden boghe onderstandt doen en zullen in persoone ofte van abijte, op versteken te zijne van prijse. Ende s woondaeghs daernaer den XXIIJ^en^ van der zeluer maent, ter zeuender huere voor de noene weder te commene ter zeluer plaetsen, omme alle voorgaende ghescillen, geschiet schietens den lesten ghehondenen schietspele, onghedecideert te deciderene, terminerene ende berechtene voor lot ende naer lot en zal men gheene voorledene ghescillen moghen inbringhen noch berecht daer of doen; maer gheuielen eeneghe ghescillen, in lot binnen onser voors. feeste, die zullen worden ghedecideert, ghetermineert ende berecht bij ons ende bij zulken anderen conynghen ende notabelen mannen, alst ons ghelieuen zal daertoe te nemene, zonder datte te betreckene in eenighe anders plaetse bij eenighen engiene; ende mede naer de decisie van den seluen ghescillen zal men vergaderen, omme te lotene ende doene alzo men ouereendraghene zal te dien hende, dat men sander daechs naer dat geloot werdt, zal mogen beghinnen schieten te zulcker huere als men stellen zal, te wetene, vut elcker stede ofte plaetse XIJ scutters, ende niet meer, tien scutters ende niet min, elc twalef schutten schietene, daerof vut elcken loten ghehouden werde te bliuene tote zij ghescoten zullen hebben, viere persoonen of meer van den voors. scutters ende niet min. Ende insghelijcx andre gezelscepe, die op eeneghe prijse van schietene incommen oft andersinen staen zullen, werden ghehouden met vier persoonen ofte meer te bliuen ligghende t scietspel gheduerende, ende

datte op de verbuerte van dat zij winnen mochten ofte ghewonnen hadden; maer viele zo, t welcke God verhoede, dat in eenich gheselscep eenich van de scutten storue ofte ziec worde, dat hij niet en mochte schieten, zo zullen d andre moghen schieten, die ghesont blijuen zullen, ende alzo vele persoonen als van buuten schieten zullen, telcken lote alzo vele persoonen zullen schieten van binnen omme den wijn; ende zo wie eerst ghecrijghen zal drie scoten, zij van buten ofte van binnen, op elc hende winnende met eenre pile, zullen winnen den wijn, te wetene, op elcken man twee Vlaemsche groten ende die van buuten zullen nemen alzo vele maten, als heml. ghelieuen zal binnen haeren voors. twalef scoten, ende ten hende elc hem houden an zijne curtste mate, behouden dien dat onse meeninghe ende ordonancie es, waert alzo dat onzen gheduchten heer ende prince bij zien gracie gheliefde te scietene of te zendene zijne gulde van zijnen houe met een huedele omme te scietene, dat zij onghehouden zullen werden van incommene ende van lotene, maer zullen moghen scieten te wat tijden ende daghen als t heml. ghelieuen zal, binnen der feeste ghedurende; ende waert ooc zo, dat onze bode versuimde ende achterliete bij noodzaken of andersins eeneghe goede ghevrijde ende ghepreuilegierde steden ofte plaetsen, met dezen onsen breuen te commene, ende eenich ghezwooren gezelscep vanden ouden gulde vanden zeluen verghetenen steden ofte plaetsen, t onsen feesten quamen binnen den tijde ende in der condicien voren verclaert, dat die sullen mogen incommen, looten, schieten ende spelen naer de juweelen, gelijck oft onse bode dair gheweest hadde, sonder fraude. Ende omme dat wij begheren dese dinghen vooren ende naer verclairt metten condicien in desen breuen begrepen, wel gehouden ende gheantiert te zijne, sonder enich verbreken bij eenigen engienen, niet jegenstaende enige ordonnancien ter contrarie in anderen plecke geordonneert, zoe hebben wij geloift ende gelouen met desen onsen brieue te geuene alle de juweelen ende prijsen hierinne gescreuen, te wetene; zoe wat scutters van eender stede ende gulde van eenen eede ende cleede, scoonst ende eerlicxt incommen zullen van binnen den lande van Vlaendren te lande, dien sal men geuen twee rijckelijcke zelueren kannen, wegende vijf marck; ende soe wye dairnair scoonst ende eerlicxt incommen zal van binnen den voirs. lande van Vlaendren als bouen, dien zal men geuen twee rijckelijcke zelueren kannen van drie marck. Item zoe wye scoonst ende eerlicxst incommen zullen van buten den lande van Vlaendren te lande, dien sal men geuen insgelijcke zelueren kannen, wegende vijf marck; ende soe wye dair nair

scoonst ende eerlicxt incommen sal van buten den voirs. lande van Vlaendren als bouen, dien sal men geuen twee rijckelicke zelueren kannen van drie marck. Item zoe wye scoonst ende eerlicxt incommen zullen van binnen den lande van Vlaendren te watre, dien sal men geuen twee rijckelicke zelueren kannen, wegende drie marck. Item zoe wye dair naest scoonst ende eerlicx incommen sal van binnen den lande van Vlaendre te wâtere, dien sal men geuen twe rijckelicke zelueren kannen van twee marck. Item zoe wat scoonst ende eerlicxt incommen zullen te watere van buten den lande van Vlaendren voirs., dien sal men geuen twee rijckelicke zelueren kannen van drie marck. Item zoe wye dair nair scoonst ende eerlicxt incommen zullen te watere van buyten den voirs. lande van Vlaendren, dien sal men geuen twee rijckelicke zelueren kannen van twee marck. Item zoe wat geselscap vanden scutters, die commen sullen omme schieten van verrenste te lande, dien sal men geuen twee rijckelicke zelueren kannen, wegende drie marck. Item zoe wat scutteren comende omme scieten van verrenste te watere, dien sal men geuen twee rijckelicke zelueren kannen, wegende twee marck; ende dese voors. juweelen van scoonste en verrenste incommene, zal men presenteren nair lot ende eer men schieten zal. Voort es te wetene, dat tonser voirs. feesten zullen zijn te winnene acht juweelen mit schietene, in der manieren ende op de condicien hier nair verclaert: Inden eersten zoe wye van buten, binnen zijn twaelf vierde cortste maten, schieten sal naest den stake, in een vergaderende, dien sal men geuen zesse rijckelicke zelueren kannen, wegende twee ende dertich marck, als voir t hoechste juweel. Item den ghonen die hebben sal, binnen sijn twaelf scoten als voren geseit, vierde curtste maten dair nair, dien sal men geuen viere rijckelicke zelueren kannen, wegende vier ende twintich marck, als voir t andre juweel. Item de ghone die hebben sal, binnen sijn twaelf scoten als voren geseit es, vier de cortste maten dair nair, dien sal men geuen vier rijckelicke zelueren kannen, wegende zestien marck, als voir t derde juweel. Item zoo wye dan van buten de voirs. eerste viere de curtste maten in persoone inder manieren bouen verclairt, geschoten sal hebben, dairmede dat hij t voirs. hoichste juweel winnen sal, dien sal men geuen voir zijnen persoon te hebbene ende te houdene eenen rijckelicken verdecten zelueren crone, wegende een marck zeluers, als voir t vierde juweel. Item de ghone die hebben sal binnen sijn twaelf scoten, als voren geseit es, drie de cortste maten, dien sal men geuen drie rijckelicke zelueren kannen, wegende thien marck, als voir t vijfte juweel. Item den ghonen die hebben zal bin-

nen sijn twaelf scoten als voren geseit es, drie de curtste maten dair nair, dien sal men geuen twee rijckelicke zelueren kannen, wegende zes marck, als voir t zeste juweel. Item de ghone, die hebben sal binnen sijn twaelf scoten als voren geseit es, twee de cortste maten dair nair, dien sal men geuen twee rijckelicke zilueren kannen wegende vier marck, als voir t zeuenste juweel. Item zoe wye van buten die meest schieten sal vrij, binnen den witte ende naest den stake, gegheene van de voirs. zeuen juweelen winnende, dien sal men geuen eene rijckelicke zelueren kanne, wegende vier marck, als voir t achste juweel. Ende es onse meeninghe ende ordonnancie, dat wt elken steden, plaetsen ofte gulde mar een geselscap tot onser voirs. feeste nair de voirn. juweelen en sal mogen schieten, ende oock dat elck geselscap mit schietene niet meer dan een juweel ofte prijs vanden voirsz zeuen juweelen, die metten cortsten maten van schietene te winnen zijn, en sal mogen winnen ende dat bij eenen man hebbene, alsoe veele maten als voren verclairt staet, ende hem houde an sijnen cortsten mate ende d andere laten varen, sonder argelist. Ende zoe wye van den schutters, die omme de voirs. juweelen schieten sullen, t zij van buten of van binnen, alsce menichwaruen als zij vrij schieten binnen den ringhe, die int witte vanden doele gestelt zal zijn, dien sal men geuen eenen guldenen rinck. Item zoe wat scuttere van binnen die meest ryngen winnen sal, dien sal men geuen eenen zelueren roosenhoedt, wegende twee onchen. Item wat geselscepe ontfangen werdt omme schieten den scoonsten, eerlicxsten ende rijckelicxsten staet houden sal mit vierene ende anderss ns dairtoe dienende, deselue onse feeste geduerende, dien zal men geuen twee rijckelicke zelueren kannen, wegende zes marck. Item die dairnair den scoonsten staet houden sal als voors. is, dien sal men geuen twee rijckelicke zelueren kannen, wegende vier marck. Item zoe wye tachterste lot gebueren sal van scietene, die sal hebben twee rijckelicke zelueren staecken, wegende zes oncen, ende den laken daermede de doelen verdect sullen zijn. Item zoe wat geselscepe van rethorijcken comende mitten seluen scutters van buyten, terseluer onser feest de scoenste ende genoechlicxte esbatemen'e in Dietsche tale speelen sullen in goeden rijme, sonder eenige vylonye ofte dorpereet, t selue esbatement inhebbende, t welck zij speelen sullen voir onsen coninck ofte sijn geselscap, dair sij sauonts hoerl. staet houden sullen de voirn. feeste geduerende, dien sal men geuen twee rijckelicke zelueren kannen, wegende zes marck. Item zoe wat geselscepe van rethorijcken ter seluer onsen feeste commende, dair nair oock in Dietscher talen speelen zul-

len de scoenste ende genoechlicxste esbatemente als voren de voirn. feeste geduerende, dien sal men geuen eenen rijckelicken zelueren kanne, wegende drie marck. Item soe wat geselscepe van rethorijcken als voren ter selue onsen feesten commende, in Walscher tale speelen sullen de scoonste ende genoechlicxte esbatementen als bouen, deselue onse feeste geduerende, dien sal men geuen twee rijckelicke zelueren kannen, wegende zes marck. Item wat geselscepe van rethorijcken als voren ter voirs. onsen feesten commende, dairnair insgelijcx in Walscher talen speelen sullen de scoonste ende genoechlicxste esbatementen als bouen, de voirs. onse feeste geduerende, dien sal men geuen eenen rijckelicken zelueren kanne, weghende drie marck. Ende es ons meeninghe ende ordonnancie, dat elck geselscep mar een esbatement en sal gehouden sijn van spelene, dair men den prijs mede winnen mach op elcken auont, ons oock dan ouergheuende, eer men speelen sal, van elcken speele copie, omme dairop terminacie te makene alsoo t behoeren ende noot wesen sal; ende oock dat elck geselsceep mitten voirn. esbatementen mar een van de voirn. prijsen winnen en sal mogen; ende als vander ordinancie hoe dat de esbatementers van elke stede geordineert sullen werden van spelene, het zij drie ofte vier speelen, elck sauonts, oft anders dat reserueren wij tonswairt, omme dat te ordinerene ter minster quetse vanden esbatementers, die t onser feesten commen sullen; wel verstaende dat men loten ende de lotinge ordineren sal opten voirnoene vanden eersten daghe dat men sal beghinnen schieten, omme sauonts te beghinnen spelene, ende alsoe te continueren elck sijnen tour totten eynde van onser feeste, op de verbuerte van huerlieder prijs, in sulker ordinancie als zij dan gestelt ende geloot sullen worden; welcke prijsen bij ons ende ..... wijse mannen, die daerane gevroeden mogen, gejugiert ende gewijst zullen werden op elke stede nair huere verdiente, zoe wij alderraest zullen konnen ende moghen; ende dat bij ons dair af getermineert sal werden, zal moeten hebben zijn vul effect, zonder dairop te nemene eenige contradictie van appele oft reformacie in eeniger manieren. Item voirt zoe wat geselscepe, die eerliext ende schierliext zijnen prijs halen sal, die hij met schietene gewonnen zal hebben, ende sauonts voir hairlieder vertreck eerbairliext zijn tanneel houden sal, dien sal men geuen eene rijckelicke zelueren kanne, wegende twee marck. Item die dair nair insgelijcx denselven sijnen prijs, die hij m t schietene gewonnen sal hebben, zoe voorscr. staet, ende oock sauonts voir hairlieder vertreck eerbairliext zijn tanneel houden zal, dien sal men geuen eenen rijckelicke n zelueren croes

wegende een marck zeluers. Item die best den sot maken sal, comende mit eenighen geselscepe vanden scutters in genoechten, sonder scamp ofte vylonye, dien sal men geuen een juweel van vier onchen zeluers. Item die dair nair best den sot maken sal, als bouen, zal hebben een juweel, weghende drie onchen. Item die dairnair best den sot maken sal, als bouen, zal hebben een zeluеren juweel, wegende twee onchen; wel verstaende, indien t soe gebuerde dat twee geselscepen ofte meer stonden op eenen prijs in sulcker wijs dat men tnyet jugeren en conste, zoe es onse aduys te vulstane mit eenen prijs sonder meer. Ende alle de voirs. juweelen zijn in Vlaemschen marcken, zes onchen voir elck marck of betere, ende zullen zijn verwapent met St. Jorys ende der stede wapene van Ghendt, ende in gheene juweelen goudt noch faitsoen gerekent. En es te wetene, dat men de voirs. juweelen, die te winnene zijn mit schietene, mit scoonst staet houdene, scoonst vierene ende mitten esbatementene, geuen sal bij aduijse ende rade van den zeuen steden, of den meesten deel van dien die alle de feesten gesien zullen hebben, elken diese gewonnen zullen hebben nair tinhouden van desen onsen brieue. Item zoe es onse meeninghe ende wille, dat nyemant sal schieten mit eenen boghe dair den loop van tellier voren of achtere gewast, gesplet, of mit eniger subtylheit besteken of gemaict sal zijn, ende mit sulken boghe ende pile, als elck beghint te schietene om prijs, sal hij vul scieten, of hij en worde opt scauault ontreet ende onstelt van pile; maer opdat zijn slot liete ende de pile verloren of te broken worde, zoe soude hij dan moeten doen zijnen eedt, opdat mens begeert, dat zijns ontdanckens gheweest ware, ende geen arghenlist dair inne en sochte, ende dan sal hij moghen hem gaen stellen in den proufstake ende nemen eenen anderen pile, ende prouuen in den voirn. proufstake eene scote zonder meer, ende dan comen zijn scoten vul sciet n; en indien eenich scuttere ontreet worde van boghe, doende als voeren, zal hem mogen stellen in den proufstake ende scieten ouer ende wedere, dats te verstane, twee scoten sonder meer, ende dan commen zijn scoten vulschieten; behouden dat elck scutten gehouden wert te stane mit beede den voeten vrij binnen der latte, die voor elcken doel geslegen sal zijn. Item dat elck zal mogen doen spannen zijnen boghe dies belieuen sal, ende geuielt dat enighe pile binnen den doele gescoten worde, weder mense saghe ofte nyet, de mate sal men nemen an den naesten cant van de gate, dair de pile inghinck zonder wit aftesnijdene. Item en gheuielt dat yemant scote tegen den meetstaecke, in sulcker manieren dat de pile weder wt viele ende verspronghe wt

den doele, die scote sal gerekent wesen mate sonder mate. Ende is onse ordonnancie, dat men in dit voirn. scietspel nyet scieten en sal mit eenighen stalene boghen om de voirs. prijsen. Item soe zal men bij den wille Goids eenen huerdele sdaechs schieten, wtgedaen Assensioensdach, Pinsedach, Sacramentsdach, St. Jan Baptistendach, St. Pieteren ende St. Pauwelsdach ende Onser Vrouwendach, den ijᵉᵘ in Julio, ende alle andere daghen als men schieten ter sulcker huere als bij ons geordonneerdt sal zijn. Item dat soe geuiele dat yemant eenige donckerheit of tweevoudich verstant maicte in eenige poincten of articlen van de voirs. onser scietspele, alsoe wel van dies in de principale breuen mensie gemaict ware oft nyet gemaict, ende bij dien gescillen ofte debaten resen, dat al datte ende tghont dat daer vute spruyten mochte, refereren wij t onswairt om dairaf te ordinerene ende te appointerene mitten geenen, die t onslieden belieuen sal dair toe te nemene ende ouer te roupene, opdat noot ware, zonder eenige condicie.

Ende omme dat wij geneghen sijn alle eerbare vruecht, solaes ende broederlicke minne te meersene, die meest spruyt vut conuersatien van edelen, goeden ende notabelen personen, bidden v vriendelick mit minnentlicke herten ende elken sonderlinghe, dat v gelieue wille te comene ten voirs. tijde, daghe ende feeste, omme te verdienene bij der conste vanden edelen voetboghe ende rethorijcke de prijsen ende juweelen hier voeren verhaelt, nemende in dancke al sulcke gracien als v God verleenen sal, ende ouerpeynsende eenpaerlick in v harte de grote minnelicke vroecht, blijscap, solaes ende ghenoecht, die, ter ghelieffe van God, te deser onser feeste gedaen ende gheantiert sullen werden, ter welker feeste onse lieue Here God ende sijne gebenedide moeder v allen verleene te comene tuwer vrome eere ende liefde ende ons mit v insgelijex te wesene. Bidden oick vriendelick, dat v gelieuen wille desen onsen bode ende medebroedere expedicie te doene, als hij bij v comt, ten hende dat hij cortelinghe moghe vuldoen sijne saecke, alsoe wij hem gelast hebben. Ende in teycken, dat hij bij v geweest zal zijn, uwe zeghele hieran te hangene aen een van de steerten, ende daerop te scrijuene den name van uwer stede ende plaetse, ende wij bij der gracien Goods, willen en sullen onderhouden ten vulcomen alle de pointen ende articlen voeren verclaert, naer ons vermoghen. In oircondscepen ende versekertheid soe hebben wij, bailliu, scepenen ende raedt van de voirs. stede, coninck, deken ende prouiserers bouen genoemt, dese presente breuen mitten Walsche hier onder gescreuen, twelcke wij hebben gedoen translateren van woorde te woorde vutten

Vlaemsche omme Duitsche marchen, ende oock te bet te gelieuene gedoen zegelen mitten onser zegele vuthangende, den xvj^e^ dach van Lauwe, int jaer onses Heren als men screef MCCCCXCVIJ. *Afschrift.*

f. Extracten uit de stadsboeken der stad Haarlem, betrekkelijk de schutgilde.

Sint Pauwels dach Conuersio (25 Jan.) 1519. Is bij de meeste stemmen van den gerechte ende vroedschap geconcludeert, dat men ordinceren ende maicken sal drie schutterijen, te wetene, een schutterije vanden voetboghe, een vanden coloeuer ende een vanden handboghen, ende dat de schutters vanden voetboghe wesen sullen de beste en notabelste mannen van de stede, die hebben sullen de renten van de oude schutters met xxv r. gl. van de stede, en als zij den papegaey schieten LXXV r. gl. gelijk de oude schutters gehad hebben, tot onderhoudenisse van hoer doelen ende altair. Item de schutters van de coloeuer sullen hebben van de stede, tot onderhoudenisse van hoer doelen, altair, loot en busse, vijftich r. gl. op zekere ordonnantien daer op te maken.

1521. Die heren ende gerechte gebieden allen den ghildebroeders van de oude schutters, dat zij op morgen, als op Sinte Jorijs dach, voir de middach, elck mit sijn haecbussen schicken te commen in de doelen, ende mit sijns selfs haecbusse schieten off doen schieten ten minsten drie scoten op te boete van XIJ stuiuers. Ende zoe wije vanden ghilde broeders zeluen mit sijn haecbusse naest de penne schieten sal binnen de drie eerste scoten, die sal dit toecomende jaer coninck wesen. Ende sal de coninck t selue jair excys vrij wesen van bier als een priester belopende IIJ r. gl. v st. tsjaers.

En indien eenige vrije luyden oft brouwers coninck waere, die sal de penninck van de vrijheyt ontfangen.

Actum XXIJ^a^ Aprillis a^o^. XVCXXJ, presentibus Brouchorst, schout, Montfoirt, paendre, ende Witte burgermeesteren, Warmont, Cantert, Ramp, IJsbrant Jacobsz ende Cornelis Martsz, scepenen.

Op ten 21 dach Febr. anno 1541. Soe sijn Jan Ghijsbrechts Engbrecht, Willemsz Ramp, Claes van Huessen, Claes Pieters, burgerm. Wout van Bekensteyn, tresorier, Jan Mathijs, Gijsbr. Claesz., mr. Quirijn Dirxz, Jan Raet, Mr. Pier van Foreest ende Aelbert van Treslonge, scepenen, gegaen geweest van den burgermeesteren camere tot in de doelen vanden handboghe ende hebben inspectie genomen op te gelegenheid vanden seluen doelen ende t lant daer naest van de convente van

St. Anna, ende werden als ter communicatie geleyt wat ramen men op te plaetse vanden seluen doelen zoude mogen stellen, ende hoe men de schutterije soude mogen contenteren omme t huys ende t selue erf etc. — Ende is eendrachtelick gesloten, dat de burgermeesteren sullen ontbieden de ceel vande selue schutterije ende die deelen ende voegen tot dandere twee schutterijen ende dese schutterije te nyete te doen, ende sal men in den doelen van de oude schutten ende in den doelen van de coloveniers maicken in elke doelen een vack, omme daer te mogen schieten metden handboghe voor de gheene die lustigh zijn; ende angaende t huys van deselue doelen sal men huyren voor de draperye tot een raamhuys ende mit de huysen toutair onderhouden. Ende sullen voorts burgermeesteren committeren eenige die van stonden aan sullen doen ophouden de boomen en afbreken de doelkuypen ome mede aldaer ramen gestelt te werden ten gerieve vande draperije neringe.

5 Aug. 1548. Bij de meeste stemmen geaccordeerd alle de coningen van de schutteryen te hebben dubbelde taex van byer ende broet zoe verre zij dat becomen; ende van alle swaerigheyd die daarop souden mogen vallen, sullen de burgermeesteren rechters wezen.

16 Sept. 1549. Gestemd dat de drye schutteryen op dincompst van den prince hem vinden sullen in swertte cledingen, elex mit een toertie van anderhalf pondt was in de handt.

Welcke incompste van den doorluchtichsten prince geschiede den lesten dach der maend Septembris omtrent drye uren na noene Present in processie solemneel de religieusen met huere ornamenten ende de ecolier meltie schoolkinderen in albis, dragende vice cureyt t silvren crusifix, t welk zijne princelijcke hoocheyt in grooten devocie custede, omtrent de Grote Houtpoort binnen dezer stede.

13 Jan. 1552. Is eendrachtig beslooten, dat men bij requeste sal versoeken omme te hebben een officier binnen deser stede, alsoe Bekesteyn noch in den Haege blijuende is, ende men nyet en weet wanneer hij t huys compt, zulks dat de stede in dese periculoeze tijt niet en behoort sonder officier te wezen En voorts gesloten, dat men uyte drye scutterijen setten sullen zeventhien man, die alle auonts bij beurten omme gaen zellen, beginnende t sauonts te vijff uyren tot thien uyren oft langer te discretie van de weth, soe men dat best ordineeren sal.

15 April 1559. Is in communicatie gelegt van t verlaten van de hantbogers schutterije, omme vuyt dat gezelschap te mogen nemen bequame mannen ende dezelue te stellen in dandere twee schutterijen, vuyt dewelke veele schutters gestoruen zijn, verdragende den gheen die niet

van state en onmachtich zijn schutterijen te houden. Ende is bij de meeste stemmen gesloten, dat de burgemeesteren den voors. hantbogers hooren ende daernae ordonneren en disponeren sullen, t zij van vuyt te laeten steruen of vuyt te kyesen ende den scaemelen te verlaeten, soe hen dat goet duncken sal.

20 Junij 1560. Is in aduyse gelegt van t verlaeten van de schutterijen ende te ordonneeren twee nieuwe schutterijen van mannen souffisant en wel gequalificeerd, ende gesloten dat de burgemeesters de vinders van den hantboge verbyeden ende hemlieden afeysschen zullen haer state; ende in geualle de burgermeesteren hemlieden consenteeren omme te mogen schyeten, ten voldaen mach sijn den gheen, die eenige uitleggingen gedaen hebben hemlyeden alsdan beuolen sal worden, dat zij haere oncosten vinden ende ommeslaen zullen vuyt huere selfs buydel, sonder te belasten den doelen oft eenige goeden den schutterijen toebehoorende neemende daer van cautie van personen ende goeden van den vinders alwaer zij te werken gaen. En dat voorts. de voors. burgemeesteren de drye schutterijen casseren en weder omme twee schutterijen erigeren ende opstellen sullen, soe in alder eendrachticheyt ende te meesten eere vanden steede ende gemeente sal doen ende behoeren.

11 Julij 1560. Is geslooten, dat men 't scheyten van de hantbogers zal nederleggen om redenen den gerechte te doen gecomen, ende dat men van stonden aen de drye schutterijen al sal verlaeten ende kiesen wederomme twee nieuwe schutterijen.

19 Oct. 1560. Is bij mr. Quirijn, burgemeester, verhaelt dat de vinders van de hantboogschutterijen huer state, daer toe zij lange onwillich sijn geweest, den burgemeester ouergegeuen hadden, ende is bevonden, dat die schutterije van de hantbogers schuldich ende ten achteren is C & LIIJ guld. off daeromtrent, ende omslaende over deselue scutters misgeld, sal t selue bij estimatie bedragen veertig gulden. Hierop is bij de meeste stemmen gesloten, dat men eerst sal ommeslaan ende ontfangen t voors. misgeld ende daermede mitsgaders dat comen sal van t geen dat men mach vercopen, sal betaelen de sculden voors. en datter aen sal resten, sal men nemen van penningen, die comen sullen van die hantboichschutters doelen, ende datter ouerloopt, sal men employeren tot de twee schutterijen, die men nu ordineeren ende maken sal, als de voetbooge en cloevers. En is deze zake gecommitteerd den burgemeesteren.

5 Dec. 1560. Zijn gelezen zeeckere articulen berocrende t verstellen van de schutterijen, geconcipieerd bij den burgemeesteren, ende is bij eendrachte stemmen verclaert, dat men dezelue zal nagaen ende de twee schutterijen in sulcker vougen ordonneeren, behaluen ende uit-

gezondert dat elck rot sal wezen van twintich man ende nyet hooger. En soe wie van de voors. schutters compt tot 't zestich jaeren oudt te zijn, dat die vrij ende ontlast sal weesen vande zelue schutterije, mits dat hij al dan sal helpen onderhouden t outaer van S. Sebastiaen.

19 Dec. 1560. Is op de verzochte tymmeringen in den oude schutters doelen, omme aldaer tot behouff van de nieuwe schutterije van den voetboghe te maken een camer oft huys daer men LXX of LXXX man inne setten mach, want zij hem nyet en mogen behelpen, zo et nu es, — bij de meeste stemmen gesloten, dat men den eenen schutterije sal doen als den anderen ende vuyt der stede beurse doen maken ende tymmeren eerst t doelhuys van de coloeveniers ende daernae in de voetboghe doelen sulck getymmert alst behouven sal, ende dit alle sjaers wat ten meeste eere ende minste quetse, soe men best mach. En nopend de versochte vrijheid van de exchijs van een half aem wijns off een tonne vreemdt biers of Haerlemer bier voir elck rot, is bij de meeste stemmen geaccordeert, dat elck rot sal hebben, 'tzij vrijheid van een half aem wijns, of een tonne vreemdt biers, off Haerlemmer bier, wat van dryen zij liefste hebben. Voorts hebben mijn heren van den gerechte ende vroescap voorts den voors. schutterije toegeseyt van der stede wege te doen coopen tgetal van hondert spies, als voir elcke schutterije vijftich, daeraf de onderhoudenisse sal staen aen de vinders van dezelve schutterije.

Den laetsten dach Augusti 1565. Waren mede gelezen zekere articulen geconcipieert omme te remedieeren in de mysbruiken en oneyntlijcke aenwas van costen bij den schutterijen jaerlixs int ommegangen in t harnasch, int ontbijten, teeren op de ouerlevering en anders gedaen strekkende tot groote lasten van den gemeene schutters daervan clachten gecomen sijn aan den burgemeesteren; alle welcke articulen met eendrachtige stemmen goedgeuonden zijn ende geordonneede dat men dezelue zoude onderhouden, ende zijn deze: In den eersten sullen de vaendragers van beide schutterijen gehouden wezen alle jaren, van nu voortaan, daechs na Sinte Aelbrechts dach elck zijn venlin te leueren in handen elck van den vinders zijnre schutterijen, die dezelue venlens zullen bewaren, zonder eenigh van dien te laten gaen uit hunl. handen, ten ware in vergaderinge van de gemene schutterijen, op peyne van vijf ponden van XL groot tstuc, bij elck vendrich ten contrarie doende te verbeuren ten profijte van elck zijnre schutterije. De coninck, deken, vinders, provoost, scerprechter, bischop, twee vaendragers ende cappellaen van elcke schutterije, zullen op Sa-

craments dage elck tot heuren ontbijten hebben een stope rijnsche wijn of acht stuiuers daer voor.

In de vergaderingen tot tweemalen toe, op t ordonneeren van de dachoorde, zullen de zes weyfels van beyden de schutterijen, elck telcken male hebben acht stuivers tot eenen stoope rijnschen wijn. Op Sinte Aelberts dach sullen den coninck, deken, vinders, provoost met vijf dyeners, scerprechter mede met vijf dyeners, de paertrijders, capellaen, drie weyfels, twee vaendels, een bode ende een knecht van elcke schutterije, elck schenken een stoope rijnschen wijn ofte acht stuiuers daer voor.

Voor beide schutterijen te samen zal men voorts aen nyet meer trompetslagers in al mogen aennemen dan drye ofte vyer ten hoogsten op Sint Aelberts dage. Ten zeluen dage als de schutters in t harnasch gaan, en zal 't getal der tromslagers ende pijpers in elcke schutterije nyet mogen zijn bouen thyn tromslagers en thyn pijpers, commen voor beyde schutterijen in als twintich trommelslagers en twintich pijpers. Alle jaren zullen dan de vinders van elcke schutterije voor Sinte Jacobs dag den state van hueren ontfanck ende uitgeuen ouerleveren in handen van burgemeesteren dezer stede, omme voorts bij den burgemeesteren ende de vinders, na gelegenheyt, van dezen eenen ommeslach wat elcke schutters betalen sel, gemaict en twee nieuwe vinders tot twee oude vinders van elcke schutterije, deze t navolgende jaer dyenen sullen, gecozen te worden.

Ende zullen de oude met de nyeuwe vinders van beyder dezer stede schutterije te zamen voor elcke schutterije niet meer op doverlevering mogen verteren dan tien carolus guld., ende op doverlevering als zij luiden eeten twaelf gulden.

g. Ordonnancien gemaect op te vernieuwinge van schutterie binnen Haerlem, 25 Nov. 1580.

In den eersten sullen de tegenwoordige acht vinders van beyde de schutterien in hueren diensten continueeren ende selue schutterie op den naeme van vinders in goede ordre ende discipline te houden tot ten 1 Mey toecomende, mits dat alsdan dezelve alle verlaten sullen wesen, ende sullen burgemeesteren alsdan vier vuyt denzelven vinders continueeren der welcke naame van vinders in capteine verandert sullen werden, welke gecommitteerden capteinen metter daet sullen nomineeren acht bequaeme persoenen, vuyt denwelcken dezelve burgemees-

teren vier sullen committeren tot lieutenanten, dewelke oversulx een geheel jaer metten ander sullen dienen omme de scutterie in alle ordre, geschiktheyt ende politie te houden, volgende de ordonnantie van de schutterie alrede gemaect ende noch te maecken; ter expiratie van elck jaer sullen de capiteinen van heurlieder officie verlaten sijn ende sullen de voors. lieutenanten heurlieder naeme voor dat jaer verandert worden in capiteinen, die van gelijcken weder acht nomineeren ende bij de burgermeesteren daer vuyt vier weder tot lieutenanten gecoeren te worden, ende dit alles van jaere tot jaere toe gedurende; mits dat bij denzelven capiteinen en lieutenanten gecoren sullen worden vier sergeanten en acht corporalen over elk schutterie, daarvan jaerlixs twee sergeanten en vier corporalen over elk scutterie sullen continueeren ende sal gelijk getal bij denzelven gecoren worden, die 't zelve jaer mede dienen sullen, ende dezelve gecontinueerd een jaar gedient hebbende, sullen verlaten ende andere jaerlixs in heurlieder plaetse gestelt sal worden als voeren. Sal voorts elcke schutterie groot wesen twee hondert man tot twee schutterijen toe; elck vendel stark hondert man met hoer vier corporaels, ende elck vendel weezende twaelf rotten, elck rott starck acht mannen, over elck vendel een capitein lieutenant vendricht, twee sergeanten, vier corporaels ende twee vaendels, een prevoost; alle welke officieren soe vendricht, sergeanten, corporaels en prevoesten bij de capiteinen ende lieutenanten gecoren sullen worden. Voorts sal bij mijn heere de magistraten eede gedaen worden de Spaengarden malcontenten met heuren aanhange te verclaren als openbare vijanden des vaderlants ende dezelve te willen helpen met goed en bloed resisteeren, den prince van Oranjen te houden voor onzen stadhouder, welcke eed zij vinders nu als capitein en lieutenant gehouden sullen wezen mede te doen, ende dat men daerna de schutterijen den eed mede sal voorhouden ende laten doen ende metten onwilligen te doene handelen als naer behooren. Item sullen dezelve vinders als capiteinen ende lieutenanten die schutterijen mogen stellen op ..... denzelven oerbaerlixt weezende ter discretie van vinders, ende ingevalle van doleantie sullen burgemeesteren daar inne remidieeren. Omme voorts de schutterie van wachten een weynich te verlichten, worden dezelve vinders als capiteinen ende lieutenanten geauctoryseert omme ordre te stellen over de burgerwachte, soe zijluyden 't zelve alrebequaamst sullen vinden; ende angaende de stille wacht in plaetse van de ratelwacht sal men ordonneren twaelf gesellen, daer over een schout bij nachte gecommitteert sal worden, die in de vierschaere sullen wachten om aldaer 's avonds ten sessen coemen, omme soo verre

bij nachte eenige ontuchte oft inconvenient mocht gebeuren, dezelve schout bij nacht gelijckelijk off mette helft van de voors. gesellen ten ordonnantie van burgermeesteren de macht hebbende, hen derwaerts sullen vinden omme 't selve te remedieeren. Zijnde vervolgens Willem Arentsz. aangestelt tot capitein van de nachtwakers.

15 Dec. 1580. Op 't verzoek van de twee schutterijen bij requeste gedaen, ten einde te mogen genieten de 100 guldens jaerlijks, hun bevoren toegelegt in vergoeding wegens in 't beleg geleverde zilvere wijnkannen ende een schale, waer van geld is geslagen geworden, is geresolveerd, dat men hen sal verleenen ordonnantie op den thesaurier generael om jaerlijks de voors. somma van 100 guldens te ontvangen, ende belangende de vergoeding voor hun geleend zilver, dat daerop namaels met discretie sal gelet worden.

Maart 1582. De buytenlandvaerders op hun verzoek ontslagen van de wacht ende schutterij ende ongehouden verklaert om iemant in hunne plaets te stellen.

N°. 4.

Ordonnantie der voetbooggilde der stad 's Hertogenbosch, 1453 [1])

Wij scepenen, gheswoeren raidsluden, die men noemt ledige lude, dekenen vanden ambachten ende deel der gueder knapen ende die gemeyn stat van t Sertoghenbosche doen cont eyner ieghelicken, dat wij ter eeren, orber ende nutscap ons gheneden heren shertogen ende sijnre stat ende ondersaten vanden Bosch, den ghesellen vander groeter gulde vande voetbogen der voers. stat gewillecoert ende verleent hebben, ende mit desen brieue willecoeren ende verleenen de punten ende ordinantien hier nae volghende:

Inden iersten die voers. ghesellen sullen sijn tachtentich inden ghetael, die bij den tween hoghen dekenen, te wetene, enen schepen ende eenen gheswoeren ende den drien dekenen der selver gulden ten tijde wezende gekoeren ende ghesett sullen werden.

Item dat inder voers. gulden niemant en sal werden ontfaen als

---

1) Het afschrift dezer ordonnantie afkomstig uit het voormalig archief van het graafschap Buren is door den heer dr. C. R. Hermans vergeleken geworden met twee afschriften, als: in het *Pampierenboeck*, fol. 127—132, (Inventaris E. n°. 19) en in het *Privilegieboek van Marten 's Heeren Gerards*, fol. 132—136 verso, (Inventaris E. n°. 20), berustende in het archief van 's Hertogenbosch.

scut ten zij gheboeren oft gecofte porteren deser stadt, die jaer ende dach te voren bynnen den vesten der voers. stat gewoent sullen hebben; ende die aldus ontfaen sullen werden, sullen moeten wesen out ten mynsten vif ende twintich jaer oft daer bouen ende onder hoeren tsestich jaren, ende als yemant, die aldaer ontfaen sal sijn, comen sal sijn tot sinen tsestich jaren, soe sal hij daer en teynden vander scutscappe voers. verlaten sijn, den dekenen ende meester en ducht dat zij daer noch nut ende orberlijc toe weeren.

Item sullen die voers. gesellen h bben eenen van hoeren medegesellen tot eenen meester, die bij den hogen deeken ende den dekenen der gulden voers. ghecoeren sal worden, die weleke meester blijnen sal sijn leuen lanck, ten waer oft hij quame ouer sijn tsestich jaren, oft dat daer en bynnen beuonden werde dat zij daer toe niet bequaem en weren; ende in deen geval, sal hij ontlast daer af sijn ende men sal in sijnre stadt eenen anderen kiesen jnder maten voers., ten docht den hoghen dekenen ende den legen deken voers. dat hij daer toe nut ende orbaerlijc ware.

Item alsmen yemant jnder voers. gulden als schut ontfaen sal inder maten voers., soe salmen dieen yerst bijden hogen dekenen, meester ende deekenen der voers. gulden scuttelike prueuen inden boghaert, om te besien of die den heer ende der stat nut ende orberlic is of niet, ende wordt hij onder proeuen orberlic beuonden, so sal hij ontfaen worden jn presentie der tweer hogher dekenen ende der dekenen der voers. gulden, ende zweren, dat hij van nv voertaen eeren sal onsen lieuen heer God ende sijn lieue gebenedide moeder, die maget Maria ende onsen geneden heere, dese stadt ende sijn mede guldbruederen goet ende getrouwe wesen sal, so hem Godt helpt, ende die heilige ridder sente Jorys.

Item de scutten, die aldus ontfaen sullen werden, sullen moeten hebben altoes, so langhe sij schut sullen sijn, hoer volle haernasch, eenen losbaren wyndaes boege ende enen reysgeren boge hem seluen toebehorende, om den heer ende der stadt daer mede, alst noot gebuert, te dienen, ende oeck daer toe ende te doen eer sij ontfangen sullen werden. Item om dit volcomelike gehouden te werden, sullen die dekenen voers. altijt so dicke ende menichweruen hen dat belieft, ende vmmer ten minsten tweeweruen tsiaers besueck ende visitatie doen, of die voers. scutten huir harnasch ende bogen hebben inder maten voers., ende als si aldus willen visiteren, so sal een yeghelijck vanden voers. gesellen ten versuecke der dekenen voers. sijn harnasch ende boghen moeten voertbrengen ende tsijn eden houden dat sijn proper eyghen is, ende waer ye-

mant, die ten versueke der dekenen voers. des weygerden ende sijn harnasche ende boeghen niet voertbrenghen of sijn eeden niet doen en woude, so soude die verbueren so dicke ende menichweruen dit gebuerde, veertich schillinghe payments, half der fabryke sente Jorys capelle ende half den ghesellen vanden schutten voers.

Item soe wie voertaen, nae dieen die voers. tachtentich gesellen volsett sijn sullen inder maten voers. ende in die gulde als scut ontfangen sal weerden, die sal geuen vier pont payments totter gemeenre scutten behoef voers. ende twee lib. payments der voers. capellen, ende een lib. totter tenten ende koeken ende twee gelten wijns de deken der gulden voers.

Item als dese voers. tachtentich ghesellen volsett sijn sullen, so sullen die hoghe dekenen metten drieen dekenen vanden schutten voers. thien cedulen maken ende daer sullen die hoghe dekenen metten drieen dekenen vanden schutten voers. drie cedulen vut nemen ombesien, ende die drie sullen dat jaer dekenen wesen, mer in die cedulen en sullen niet gescreuen werden enighe vanden schutten voers., die bynnen drie jaren dekenen geweest hebben, ende dat voertane deen vanden drieen als dander twe afgaen dat naeste jaer daer aen bliuen sal, ende also voert van jaer tot jare die voers. dekenen twee vanden thien cedulen vutnemen sullen ombesien als bouen, die dan mitten derden daer aen bliuende dat naeste jaer dekenen wesen sullen inder voers. gulden. Item dat voertaene niemant vanden voers. schutten of ghesellen ten tijde hij scut sijn sal, inder gulden voers. deken en sal mogen wesen in enigher ambacht inder stadt voers.

Item sullen die voers. ghesellen hebben eenen knaep, die de deken vander voers. gulden ten tijde wesende kyesen sullen.

Item waert dat yemant vanden voers. scutten hem der scutscappen af seggen woude, die sal dat mogen doen altijt op Synte Jorys dach ende niet anders in presencie der hogher dekenen ende dekenen voers., ende die en sal voertane gheen cleeder noch gelt hebben vander stad voers.; ende eest also dat dese namails weder scut weerden wouden ende hij daer toe als bouen ontfaen worde, soe soude hij so vele als dander, die niet scut geweest en hedden, geuen moeten als bouen gescreuen steet.

Item sullen die burgermeesteren der voers. stadt ten tijde wesende alle jaer opten sonnendach als men singt Oculi, geuen den tween hoghen dekenen, den meester ende den tachtentich ghesellen voers. twe hondert rijns gulden, om daer mede te coopen ende te doen maken enen tabbaert ende caproen metten palueren, die sij tsamen jn eren sheren, deser stadt ende der voers. gheselscap draghen sullen, ende

die soe titelic volmaeckt hebben, dat sij daer mede gaen sullen in die processien van Synt Jan Euangelist, onsen patroen, ende voert in ander processien, ende als sij hoer papegaey schieten sullen ende sullen die voers. hoghe dekenen, meester ende dekenen ende die ghesellen vanden scutten meet hoeren clederen volmaeckt wt ende jn gaen ofte die hoghe dekenen met hen rijden, op te verbueren veertich schellinghe payments ende te bekueren als bouen.

Item dat die scutten voers. inder processien ende omganck onser Lieuer Vrouwen in huer harnasch gaen sullen om die processie voers. te eeren, ende waer yemant, die dat niet en dede ende en tijts en weer voer die dweers soe tegen der Beghinen muer, eer die coninck daer ouer weer, die soude verboren sess lib. payments, half tot behoef der fabryken ende half der gheselscappen voers., hij conste kenlijke noetsake bethoenen voer den hogen dekenen, meester ende dekenen der gulden voers.

Item alst noot gheboren sal enige spraeck oft raet te hebben van enigen oerbaer, nutscap oft profijt der gulden voers., so sal die knaep voers. ten beuele der hoger dekenen ofte ten mynsten ene van hen ende der dekenen der gulden voers. ende niet anders, den ghesellen der voers. gulden dien weet daer af doen, ende waer yemant, die als hem die weet als voers. is gedaen weer, niet en quaem ter vren, die hem gheseet soude sijn vanden knaep voers., noetsake en benaempt, die soude verbueren so dicke alst geuiele, sess st. payements tot behoef der voers. gulden sonder verdrach, ende jn dese sprake sullen die hoghe dekenen oft ten minsten deen van hem moeten wesen ende comen op die koeren als in desen seluen punte geruert is.

Item wanneer yemant, die inder voers. stadt raede geweest heft, oft enighe vanden schutten ende ghesellen voers. of huer wittige wiue afliuich worden sijn, soe sullen die voers. scutten ende ghesellen, wanneer hen die weet daer af biden knape voers. ten beuele vanden dekenen der voers. gulden gedaen sal sijn, metten lijck gaen ter kercken ende hoer offerhande daer ouer doen, ende van dien lijck sal die voers. fabrike hebben een wassen keersse, alsulex als men ouer tvoers. lijck inder kercken bernen sal; ende waer yemant vanden voers. scutten, die, na dieen hem die weet als voers. is gedaen weer, des niet en dede, die soude verbueren soe dick dat geuiel, sess st. payments tot behoef der fabriken voers, hij en conste redelike notsake betonen voer den hoghen dekenen, meester ende dekenen voers.

Item waert dat yemant vanden voers. schutten ende ghesellen openbaerlijke woekerden, voercoep dede, jn ouerspel of in onwitten saeten,

mit ledigen wiuen omgincke of ander oneerlijke saken bedreef, daer mede de goede mannen ende geselscap voers. beschaempt ende oneert werden mochten, ende men dan der waerheyt beuonde, dieen sullen die hoghe dekenen, meester ende deekenen voers. setten vut der gheselscappen voers. ende sal met hen egeen cleder of capruyn draghen, alsoe langhe hij in sulken staede wesen sal.

Item dat die voers. scutten sullen onghehouden sijn ende bliuen vanden costen, die huer ambachten doen mochten jn heervaerden ende van waken metten ambachten voers. ende oec vrij wesen van scattinghen ende beden.

Item sullen die voers. gesellen ende scutten dienen den heer ende der stadt als si versocht weerden, ende wanneer die heer ende die stadt der voers. scutten behoeuen in der Meyerien, zo sullen sij hebben hoeren cost ende vier vleims sdags of sess aude vleems op hoeren cost daer af die stadt den koer hebben sall, ende liggen die voers. scutten wt binnen der voers. Meyerien drie weken, so sal die stadt eenen yegheliken gheuen drie elle lakens tot eenen rock af te maken sonder vertreck; ende wanneer die voers. stadt vut den scutten voers. coerlinge sall leggen, soe sullen die hoege dekenen, meester ende dekenen der gulden voers. die koerlinghe legghen ende kiesen op hueren eedt nae hueren besten vijf sinnen, ende die sij kiesen, die sullent moeten wesen sonder verdrach.

Item woude die stadt voers. die voers. scutten of ghesellen hebben of leggen buten der Meyerien, soe sullen sij huer rocken hebben, te wetene, elck drie ellen lakens alst voers. is, als sij vutvaren ende hueren cost ende vier vleems groet sdaigs of seuen vleems groet daer voer sdaigs, daer af die voers. stadt heuren coer hebben sal als bouen.

Item waer yemant vanden voers. scutten, die als hij vanden meester ende dekenen der voers. gulden daer toe waer geordineert, opten voers. loen niet vutvaren of leggen en woude, die soude verbueren, soe dicke dat geuiele, negen lib. payments, hij en conste nootsake betoonen als bouen gescreuen is, te deylen in drieen deelen, deen dordeel den heer, dander dordeel der stadt ende dat dorde dordeel den gheselscap voers. daer toe soude die hoghe dekenen ende deekenen voers. dieen setten tot der geselscappen voers.

Item wanneer die scutten voers. vut liggen sullen, so en sal niemant van hen thuys of van daer moghen trecken, ten sij bij consent der hoger dekenen, des meesters ende dekenen voers., ende dede yemant hier tegen, die soude verboeren, so dicke dat geuiel, elex sdaigs dobbel sout, te deylen als bouen, ende men soude dien setten vuten geselscap als voers. is.

Item waert sake dat ymant vanden scutten voers. toech bij consent der hoger dekenen, meesters ende dekenen voers., die soude weder moeten comen jnden gheselscap voers. ouer dweers nacht of binnen soe vele tijts als hen vanden hooghen dekenen meester ende deekenen voers. nae ghelegenheit der plaetsen georloft soude sijn, op te verboren elcx sdaigs dobbel sout te deylen als bouen, nootsake en benoempt.

Item als de schutten vut reysen of leggen sullen, soe en sal niemant van hen keren noch gaen buyten hoeren wympel sonder consent der hoger dekenen, meesters ende dekenen voers., ende dede yemant hier tegen, die soude verboren, so dick dat geuiele, dobbel sout, te deylen als bouen, *ende men soude dieen setten vuten gheselscap als voers. is*[1]). Item waert sake dat enighe vande voers. scutten als die van 'sheren ende der stadt wegen vutgeleegt waeren, jn diensten of orbaers heren ende der stadt gequest werden, dieen soude de stadt den meester afdoen ende soude hebben sijn sout ter tijt toe hij ghenesen waer, bij also dat hij, nae dieen dat hij genesen weer, wedercomen soude int gheselscap voers. soe verre als sij dan buyten weren.

Item dat die scut ende gesellen voers. nyemant te dienste trecken noch wt varen en sullen buten consent der scepenen ende gesworen, des meesters ende der dekenen voers., ende dade yemant hier tegen, die soude verbueren sijnen rock ende voertane vut den gheselscap bliuen.

Item dat egeen vanden scutten voers. wt trecken en sal meer dan drie dage, hij salt den dekenen der scutten voers. seggen oft enige vanden scutten hem naest wonende, ende die sal dan schuldich sijn dat den dekenen te kundigen, opdat men weten mach wye van hen wt is.

Item als de heer of die stadt die voers. scutten vytseynden sullen, sullen sij hen die wagenen ofte scepen leueren buyten hoeren cost.

Item als die scepenen ende ghezworen waken, soe sullen die scutten oeck waken onder heuren dekenen, gelijc de scepenen ende den gesworen voers.

Item op dat die renthen, broeken, koeren, verualLen ende opcomingen der capellen ende gulden voers. te bat verwaert werden mogen om den dienst Goods inder capellen voers. te doen, die capell ende boeghert der scutten voers. te houden ende te reformeeren, daers niet is of gebueren mocht, sullen die 'scepenen ende gesworen ten tijde wesende altijt op Synte Jorys dach kiesen drie notabile personen van-

1) De onderhaalde woorden komen niet voor in de afschriften ten archieve van 's Hertochenbosch.

den ghesworen schulten, die dat jaer lanck duerende alle rhenten, broeken, koeren ende opcomingen der voers. fabrijken ende gulden opboren ende heffen sullen, ende die beleggen bij rade der hoger dekenen ende dekenen ten tijden wesende inden orbaer voers., ende die sullen altijt vierthien daghe voer Pynxteren guede rekeninge ende bewijs doen voer scepenen, gesworen, dekenen ende meester voers., van welleken drien personen die een van hen daer aen bliuen sal dander jaer ende alsoo voertaene van jaer te jaer.

Item sullen die dekenen vanden scutten voers. alle jaer rekeninghe doen voer scepenen der stadt, twee hoghe dekenen ende die gemeyn ghesellen veerthien daghe voer Pynxteren.

Item sullen die voers. scutten hebben die visscherije, die leegt tusschen der stadt ghemeynten ende tusschen de gemeynten van Engelen ende Vlijmen, ende desen sullen sij alle jaer te mynsten tweweruen moeten vysschen ter Deesen toe wt, ende vander Dyesen voert ter Maze toe ter ordinancie der hoger dekenen, meester ende dekenen voers.

Item sullen de voers. scut hebben jaerlyx vander stadt twolf dobbel om mede te regeren den boegaert ende te reformeren ende die erfchysen, die men daer wt gelt, mede te betalen.

Item oft gheboerden dat enighen kijf ofte discourdie gheuiele tusschen die ghesellen vander gulden voers., vutgescheyden dat lijf of lijt aengaet ende sheren broeken, dat sullen die hoghe dekenen metten meester ende dekenen der voers. gulden ten tijde wesende, moeghen beslichten ende nederleggen nae gelegentheit der saken, ende waer yemant, die den voers. hogen dekenen, meester ende dekenen hier jnne niet ghehorsaem wesen en woude, dien soude men nemen sijnen tabbaert ende setten dieen wt den gheselscap voers. ende daer nae nimmermeer jnder voers. gulden ontfangen te werden.

Item sullen die scepenen ten tijden wesende twee hoge dekenen kyesen vut den rade der stadt voers., te wetene, eenen scepen, enen gesworen, ende wanneer des scepens jaer wt js van sijnen scependomme, die sal tjaer daer nae gesworen hoghe deken sijn, ende die scepenen sullen wt hen enen anderen kyesen, die dan van nuwes scepen gemaeckt sal wesen, ende alsoo voertane van jaren ten jaren.

Item sullen die scut comen scieten jnden hogart metten coninc stauel bij ordinantien der hoger dekenen, dekenen ende meesters op sulke voege ende maten als men daer op ordineren sal.

Item wanneer die scut van sheren ende der stat wegen vutgeseynt ende geleegt werden sullen, sal men hen geuen gescut biden dekenen ende meester voers. na gelegentheyt der reysen.

Item dat die gesellen vanden scutten voertane sullen moeten comen ten brande ende ander kenlijke ongheuallen, als sij die cloch horen cleppen of luden in huer tamelijck harnasch opter stathuys metten tween hogen dekenen, meester ende ander hoeren dekenen voers. ende vandaer niet scheyden sonder consent derseluer hoger dekenen, meester ende dekenen voers. op te verbueren een lib. payments, te deylen als voers., ten weer dat si mit heuren eeden bij heuren dekenen ende meester voers. hen onschuldichden van enigen nootsaken.

Item dat die guldebrueders der gheselscappen ende der gulden voers. blijuen sullen jnt gemeyne guldebrueders, soe verre den hoghen dekenen, meester ende dekenen voers. kenlijck is dat sij guldebrueders sijn.

Item so wat guldebroeders voertane ontfanghen sullen werden jnder maten voers. die salmen scrijuen jn een register ende dat te bliuen onder den dekenen voers.

Item waren enige guldebrueders, die openbaerlijke woekerden, voercoep deden, jn ouerspel of in onwitten saten, met ledige wiuen omgingen of ander onredelijke of oneersame saken bedriuen, die en soude men horen capruyn doen nederleggen ende metten voers. scutten niet dragen, alsoo lange sij in alsulkene staet of leuen weren, of die hoge dekenen ende dekenen voers. sullen die moeghen nae grootheit der misdaet mett allen setten vuter bruederscappen voers. nae gelegentheit der saken, wellecke punten all ende een yegelycken soe sij voers. staen, wij houden sullen ende doen houden van werden ter tijt toe, die bij ons samentlijc jn al of in deel verandert, vermindert of vermeerdert sullen wesen. Des torconden hebben wij den zeghel ten bootscappen [1]) der voers. stat aen desen brief doen hanghen. Gegeuen opten thiensten dach der maent van Augusti jnt jaer ons Heren dusent vierhondert drie ende vijftich.

N°. 5.

De groote voetbooggilde te Brussel verzoekt Floris, heer van IJsselstein, om het aanstaande schietfeest met zijne tegenwoordigheid te vereeren, 1538.

Edel moegende heere, wij gebieden ons zeere dienstelijcken tot uwen edelheden.

1) Zegel ad legata.

Edele moegende heere. Alsoe uwen edelheden altoes voer gerecommandeert heeft gehadt de groote gulde vanden cruysboge te Bruessel, gelijck uwe edelheyt die tegewoirdelijcken noch voer gerecommandeert heeft, daeraff wij uwer moegenticheyt hertelijcken zijn bedanckende, biddende dat uwen edelheden gelieuen wille desen Assentioens auont naistcomende onsen gulden te bewijsene de eere metter comptst van uwen persoon, om alsdan te schietene nae den vogel vander seluer gulden, gelijck uwen edelheden te meer stonden noch gedaen heeft gehadt, ende tselue doende sal uwe moegentheyt ons groote eere ende reuerentie bewijsen, gelijck de selue uwe moegentheyt noch gedaen heeft; ten waer nochtans dat uwe edelheyt mits den grooten affairen, die de selue te doene soude moegen hebben, dair bij achterdeel hadde, dwelck ons hertelijcken leet waer; nochtans tselue wtgesloten, ende Godt soe gevueghde, dat wij uwe presentie mochten aensien, en soude egheen dinck ons willecommer zijn, gelijck wel redelijck is, gemerct der grooter eeren ende weldaet, die uwe edelheyt ons gedaen heeft; recommanderende hiermede uwer edelheyt onse gulde, der seluer oyck biddende die te willen recommanderen den edelen moegenden heer, den tegenwoirdigen bisscop van Luydick, ten eynde dat zijn moegentheyt oyck voer gerecommandeert hebbe de selue gulde, gelijck wijlen zijn predecesseur, dyens ziele God benade, oyck gedaen heeft, ende uwe edelheyt oyck verneeren wille den seluen als guldenbrueder te ontfangene jn onse gulde, ende zijn genaden van onsen wegen oyck te biddene, dat zijn moegentheyt gelieue, jngeualle dat de selue mits den grooten affairen, die deselue te doene heeft, nyet tompassen comen en soude, oyck te willen commen schieten nae den seluen onsen voghel. Ende dit doende sal uwe edelheyt eere ende reuerentie bewijsen ons ende der gulde, kenne God Almachtich, die v, moegende eedele heer, gespare jn gesontheden. Desen VJ^en^ Mey lan XXXVIIJ.

Die uwe onderdanige ende goetwillige dieners, die hooftman, dekens, gesworen ende andere vander grooter gulden vanden cruysboghe te Bruessel.

get. Cousin.

Opschrift: Den edelen, vromen ende moegenden heer, den heer van IJsselstain.

Oorspronkelijk. *Archief van Buren.*

JOURNAEL

OF DAGELIJXE ANNOTITIE VANT GENE ONTREND DE VREDEHANDEL TOT UTRECHT DE HEEREN, DAER TOE DEN 16 DECEMBER 1711 VAN STADSWEGE GECOMMITTEERT, IS VOORGEKOMEN [1]).

MEDEGEDEELD DOOR DEN HEER

Dr. P. N. VISSCHER te Utrecht.

Den 16 Nov. 1711 is gelesen een missive van den heer van Schonauwen etc., geschreven Hage den 15 Nov. 1711, med notificatie dat de stad Utrecht tot de aenstaende vredehandel merkelijk in consideratie quam en apparent stond verkoren te worden, vragende of t haer Ed. Agtb. aengenaem soude sijn. Is bij missive geantwoord, dat hetselve haer Ed. Agtb. soude aengenaem sijn en niet sullen declineren, med versoek omme sijn ed. goede officien aantewenden ten eynde dese stad tot de handelplaets worde verkoren.

14 December 1711 is verstaen, dat geen vremdelingen gedurende het congres t borgerregt sal worden vergost, ten ware

---

1) Dit dagverhaal, door den toenmaligen secretaris der stad, den heer mr. Everard Harskamp, gehouden en door zijne hand geschreven, bevat vele geheel onbekende bijzonderheden zoo van zaken als personen gedurende deze vredesonderhandelingen.

dat sijl. genoegsame versekeringe konnen geven, dat sijl. hier permanent en niet voor een tijd med der woon sullen verblijven.

16 Decemb. 1711, t stadhuys tot de congresplaets vastgesteld en commissie om de camers daertoe te approprieren en meubileren, mits dat de stad door haer Hoog Mog. of haer Ed. Mog. moet worden schadeloos gehouden.

Eod. die. gecommitteerd de heeren m^r. de Milan Visconti, heer van Nijveld, mr. Nicolaes Pesters en Leonard de Casembrood, heer van Rhijnesteyn en Willige Langerak, raeden in de vroedschap, mitsgaders m^r. Everard van Harscamp, secretaris van de politie deser stad, omme volgens resolutie van den 14 deses de plenipotentiarissen van stadswegen, na gegeve notificatie van haer arrivement, te gaen verwelkomen en begroeten, over een reglement voor derselver domestiquen te spreken, tot conservatie van de goede rust en ordre in dese stad, ook med de heeren plenipotentiarissen de vordere voorvallende saken te reguleren, alles med communicatie en rugspraek van de heeren borgermeesteren en vroedschap.

Eod. die. Ordres tot wering van insolentien des avonds langs de straten, van brand etc.

Eod. die. de heer van Renswoude door de stad tot plenipotentiaris benoemt etc.

28 Decemb. 1711. Ordre op de couriers, naderhand gedrukt.

4 Januarij 1711 (1712) gepubliceerd, dat geen plenipotentiarissen, publique ministers, hare domestiquen of goederen sijn arrestabel.

Eod. die. Nader ordre tot het weeren van desordres des avonds.

Den 16 Januarij 1712, saturdag savonds is gearriveerd John Robinson, bisschop van Bristol, eerste plenipotentiaris van hare maj^t. van Groot-Britannien.

Den 17 d°., ... Wentword milord Raby, comte de Straffort, twede plenipotentiaris ut supra.

Den 18 d°., smaendaegs op de middag heeft de secretaris van de Britannische ministers plenipotentiarissen aen t huys van

den heer borgermeester Verborcht geweest en sijn wed. gevraegt of t stadhuys ende plaets vant congres konde sien; seyde naderhand mede kennisse te hebben gegeven vande aenkomst vande welgemelte heeren plenipotentiarissen, dog de heer borgermeester seyd neen, t geen groot dispuyt soude hebben konnen geven, dog nog gelukkig is t ongemak daer uyt te resulteren vermeyd, als hier onder.

Den 19, op den middag sijn aengekomen van Gornichem drie Franse heeren plenipotentiarissen, alse le mareschal duc d'Uxelles, abt van Polignac, en mons$_{r}$. Menager of comte de St. Jan, hebben aenstons daerna van haer komst kennisse gegeven.

Eod. die, des avonds sijn nog aengekomen de heeren Buys en van Renswoude.

Den 20 Januarij, woensdaegs, lieten de heeren gecommitteerden tot de saken vant congres mij weten, dat de klok tien uren voornoens souden gaen complimenteren, dat ik veerdig most sijn. Wat vroeger aen de secretarye komende, vraegde twe Engelse heeren na mij en versogten te weten wat abuys of mesentente dat er was geweest en waer bij t toequam dat de Britannische heeren plenipotentiarissen niet wierden verwelkomt, also de notificatie door den secretaris vande ambassade was gedaen aen heer borgermeester Verborcht, die egter negeerd aen sijn wed. die notificatie is gedaen; wat van dese saek was, heeft de heeren gecommitteerden voorn. noyt regt gebleken. Ondertussen was gevraegt bij duc dUxelles etc. hetgeen de heeren magtig verlegen maekte. Egter wierd ik med die twe Engelse heeren aenstons gesonden om te vragen of de heeren gecommitteerden geadmitteerd konden worden om t compliment van stads wegen af te leggen bij milord eveque de Bristol eerst, die ik selfs niet kost te sien komen, dog kreeg tot antwoord, *aenstons alst de heeren beliefde*, vervolgens bij milord comte de Straffort, die ik selfs sprack en gelijke antwoord bequam; aenstons bragt ik rapport aende heeren gecommitteerden (reeds aen t'huys vanden heer Pesters, naest

cour de Loo sijnde), reden illico med de koetsen vanden heer van Nijveld en Rhijnesteyn na milord eveque; wierden ontfangen inde kamer aen de linkerhand vant voorhuys, int huys vanden heer van Wijk; t compliment en andwoord geschiede med veel betuygingen van vrindschap en beleeftheyd. Den bisschop vroeg med nadruk, of wij daer t eerst quamen en of dat onse eerste visite was; de andwoord was jae, gelijk ook de waerheyd was; alhier uytgeleyd tot int voorhuys aen de deur.

Hier van daen na milord Straffort, ontfangen in de twede kaemer aen straet aen de linkerhand van t huys vanden heer domdeken van Weede; uytgeleyd uts.

Hier van daen na de maerschal d'Uxelles [1]), eerste Franse plenipotentiaris, reden med de karossen tot voor de deur opt bassecour int huys van Courcelles op de L. Nieustraet en traden aenstons binnen, wierde door twe kamers aende regterhand gebragt tot inde derde; alle die kamers waeren vol edelluyden en heren vant gevolg vande maerschal; in de derde was sijn excellentie, sijnde een oud, lang, venerabel heer, vrij wat podagreus, had doen bonte laersen aen en een stok med een kruk na de oude mode in de hand, sprak vrij wel, gedegageerd, vrindelijk en beleeft, med veel betuygingen ontrend de sincere en opregte meninge en gedagte van den koning sijn meester voor de vrede; de enigste marque van distinctie, die den maerschal aen sijn kleren had, was het ridderteken van St. Esprit; de marschal leyde ons uyt tot in de deur vant huys.

Van hier na labbe de Polignac [2]) als doen nog in t huys van mons^{r}. Pouchoud aen de Jansbrug. Labbe quam selfs med mons^{r}. Pouchoud van agter, soo als med de koetsen voor t huys waeren, deed selfs de deur van de regter sijdkamer open, sulx mijn heeren in groot twijfel waeren of t labbe

---

1) Desselfs familienaam is Nicolas Chalons du Blé &c.

2) Desselfs familie is Polignac, een oude adelijke familie uyt Langedoc.

selfs was. Den abt is een schoon, lang, blank, welgemaekt heer, spreek bij uytnementheyd wel en polit, evenwel med een soort van agterhoudentheyd; alhier med seer veel beleeftheyd en betuyginge als boven ontfangen en vuytgeleyd tot in de deur vant huys.

Na den eten is gecomplimenteerd de heer de Menager [1]) int huys vande heeren Hoeuft agter St. Pieter, ingehaelt van dien heer Menager selfs int voorhuys en door de linker sijdkamer gebragt in de agterkamer; alles was in dit huys in desordre, hier saten wij eerst op slegte matstoelen aen de haerd, ses heren, namentlijk 4 gecom^{den}. en mons^{r}. Menager med nog een heer. Monsr. Menager is een heer omtrend 40 jaer na gissing oud, mediocre statur, blank van wesen, vrolijk en lagghend van aensigt, vol van discours, selfs soo dat mijn heer van Nijveld med sijn compliment qualijk kost aenvangen en wij al een goeden tijd gesecten waeren eert selve kon geschieden. Op t seggen van de heeren, dat op alles in dese winter en in die korten tijd soo geen volkomen ordre hadden konnen stellen en alles besorgen, antwoorde dien heer, *cest pourtant plus que trois mois que jai eu l'honneur de signer les praeliminaires en Angleterre*, t geen door ons alles ad notam wierd genomen; seyde nog, *messieurs, vous aves une ville bien grande et considerable a gouverner, je ne la croyois pas si belle et tant peuplee que je vois.* De heer van Nijveld seyde hier op, dat wij volgens t algemeen seggen gelooft hadden, dat sijn excellentie onse stad wel kende, alsoo t gemeen geloofde, dat sijn excellentie met de marschal de Tallard hier gedurende de vrede enige tijd gewoond had; dog antwoorde hierop, dat nooyt in dese stad had geweest, dat met den mareschal wel in Engeland had geweest, maer noyt hier; klaegde voorts dat de huysen hier soo duur waeren, dat de magistract daer med een goede taux op deselve te setten (enfin le marchand et le menageur paroissoit beaucoup en cette visite) hadden behoren

1) Een koopman van Rouan.

te voorsien; hierop wierd geantwoord, dat dat hier niet practicabel was en dat de magistraet niemand kon obligeren om sijn huys te quiteren en t aen andere overtegeven; alhier med veel beleeftheyd uytgeleyd tot in de deur vant huys.

Hier van daen na de munt en aldaer gecomplimenteert de heeren Buys en van Renswoude, alwaer na de eerste plegtigheden ongeveer een half uur over alderhande saken, voornamentlijk t gene nog aen t stadhuys en de plaets van t congres nodig was, wat vrijer wierd gediscoureerd.

Het compliment int generael was van den volgenden inhoud en overal, mutatis mutandis, en hier en daer eene kleyne verschikking, genoegsaem het selue, exempli gratia dit was t compliment bijna van woord tot woord aen de Fransen:

Monsieur!

»Les bourgemaitres de notre ville nous ont deputes du corps du senat, pour vous saluer de leur part et vous temoigner leur sensible joye de votre bonne arrivee en cette ville, comme aussi de vous congratuler dela part du senat comme ministre plenipotentiaire de sa majeste trescretien (que nous reverons beaucoup). Nous esperons que votre venue tendera a remmener la paix bonne, durable et salutaire a toute la chretiennete, et que par la pourront cesser les profusions de sang chretien, les miseres de peuples et les accidens funestes et inhumaines, qui accompagne les guerres de part et dautres. Le senat nous a en meme temps chargé de prier votre excellence de vouloir bien concourir avec les autres ministres plenipotentiaires a faire un bon reglement pour leurs domestiques et ce quil en depend, comme a d'autres lieu ou on a tenu de semblables assemblées de paix, enfin que le bon ordre, le repos et tranquillite soit conservée icy, et toute desordre, confusion, matieres de contention et disputes puissent etre soigneusement evitées, ce que le senat souhaitte beaucoup et a quoy de leur part elle contribuera tout ce que sera raisonnable et possible."

Donderdag den 21 Januarij 1712 is des .....noens afgelegt het contracompliment of contravisite vande heeren Buys en van Renswoude aent huys van mijnheer van Nijveld in de linkersijds voorkamer, alle vier de heeren gecommitteerden vonden sig daer te samen.

Desen avond arriveerde den marquis del Borgo, plenipotentiaris van sijn K. H. van Savoijen.

Vrijdaegs den 22 Januarij 1712 is ten tien uren voornoens gecomplimenteerd, gelijk als de voorgaende, den heer marquis del Borgo, sijn ontfangen int voorhuys aen de deur, gebragt inde linkersijds agterkamer vant huys van mijn heer Noirot, aldaer geseten op armstoelen, en sijn door sijn excellentie uytgeleyd med alle tekenen van eer en beleeftheyd tot op de brug voort huys. Marquis del Borgo [1]) is een kort, tenger en kleyn heer van postuur, seer levendig en actieff in sijn manieren van doen, vol beleeftheyd, spreekt wel, heeft veel verstand en geest.

Ontrend den middag quamen aent stadhuys te samen de plenipotentiarissen Buys en van Renswoude en marquis del Borgo, om de plaetse vant congres te sien, en tgeen nog mogt manqueren te reguleren en ordonneren. Dese heeren wierden door de heeren gecommitteerden tot het congres opgewagt en alles aengewesen. De Engelse heeren hadden ook aengenomen en geseyd te sullen komen, dog alsoo na lang wagten niet quamen, versogten de heeren Buys en van Renswoude mij om daer eens heen te rijden med een van de koetsen voor t stadhuys staende, en te vragen oft ook qualijk verstaen was of enig inconvenient was tussen beyde gekomen, dat de heeren daer al meer dan een groot half uur hadden gewagt &c. Milord eveque was niet t huys, sulx ik dese vraag ging doen aent huys van milord Straffort, en kreeg tot antwoord dat die heeren aenstons souden komen, soo als ook geschiede. Hierop wierden de kamers gesien, op de Geallieerde en Franse kamer

1) Familie is Solari.

vielen geen sonderlinge speculatien, maer op de generale congrescamer was vrij wat philosophie op, omt ceremonieel te vinden. Den bisschop pasten met treden alles af, dan sus dan weer anders, enfin de schoorsteen most weg en daer over een dito gefingeerde gemaekt worden, de tafel toen langs de glasen staende most ovael rond sijn, soo veel rond als mogelijk, de schermen wierden geordonneerd om t ceremonieel en t inkomen daermede enigsins egael te maken.

Op dese voormiddag is den marechal dUxelles aen mijn huys geweest, terwijl bij marquis del Borgo was, heeft na mij gevraegt, reed daerop med de heer Pesters na de maerschal, dien heer had daer ook iets te doen, en wilde dien heer gaerne persuaderen om ons vier t samen aen t huys van mijn heer Milan van Nijveld de contravisite te doen, dog sijn exellentie seyde, *quil nestoit pas pour les grandes ceremonies, quil aimoit sa liberte sans se gener, quil nous iroit voir tous quatre chez nous.*

Ik seyde sijn excellentie, dat ik vernomen had, dat sijn excellentie marechal de France mij de eer had gedaen van aen mijn huys na mij te vragen, dat nu quam horen wat van sijn excellentie ordres of believen was en waer in sijn excellentie sou konnen dienst doen, het antwoort was, *ho! ce n'étoit rien que pour vous voir.*

Saturdag 23 Januarij 1712, heeft den marquis del Borgo de contravisite aen al de vier stads gecommitteerden gedaen ten huyse van den heer Milan Visconti, in voege als voren.

Vier schermen wierden gehaelt, een van mijn heer Milan, een van den heer van Papendorp, van den onderschout en van mijn schoonmoeder van Ewijk, alle vier van 6 deuren, even hoog, Brabandse schilderije, en sijn die schermen naderhand goedgekeurt en geset als hier onder sal worden aengewesen.

sMaendaegs 25 Januarij 1712 heeft de vroedschap goedgevonden, dat soo de Britannische ministers een kerk begeren om dienst in te doen, gelijk als gesegt word, dat haer de Janskerk sal worden gepresenteerd na half twaelf uren als den Nederduytsen dienst sal wesen geendigt.

Nog verstaen, dat de heeren plenipotentiarissen vrij sijn van alle stads en staten exchijnsen en impositien voor haer hotels, t sy die uyt een huys of uyt meer annexe huysen bestaen, dog dat hetselve niet kan of mag worden toegestaen aen domestique die apart wonen of bij borgers inwonen, also t selve al te veel voet tot fraudes soude geven en strekken tot totael ruine van staten en stads pagten.

2°. Dat alle plenipotentiarissen en haer bijhebbend gevolg vrij sijn vant poortgeld, dog domestique, die alleen of apart passeren, moeten betalen.

3°. Op de klagte van de viskopers, dat de bediendens van de plenipotentiarissen op den afslag selfs geen vis mogen mijnen.

Sijn nog gedaen twee publicatien.

Den substituut schout gelast op de vijf bedelaers herbergen goede toesigt te hebben, de dienaers van justitie en opsigters op de bedelaers sijn gelast alle vremde bedelaers de facto de poort uyt te leyden, en de soldaten belast het inkomen van dit vremd gespuys te beletten.

De Franse heeren hebbende genegentheid laten blijken omt stadhuys en de plaetsen of camers tot het congres gedestineerd, te sien, is Ponchoud, terwijl de vroedschap sat, na de Franse heeren plenipotentiarissen gesonden, om te vragen wanneer die heeren geliefden te komen, dat dan stads gecommitteerden haer excell. souden opwagten; het antwoord was ten half twaelf uren.

Ontrend half twaelf uren quamen labbe de Polignac en mons^{r}. Menager, waeren maer passelijk voldaen over haren ingang, haer kamer &c., meenden dat de accurate egaliteyt niet wel was waergenomen. De heer van Nijveld antwoorde, dat ons stadhuis daer niet soo na geschikt was, soo als wel wenste &c. In de generale congreskamer was den ingang mede niet egael, de tafel ook niet rond genoeg &c., prate selfs, dat die grote tafel veel ambarresseren soude, dat al soo goet sou sijn enige ronde tafeltjes die dragen als à lombre tafeltjes, daer neder te setten, met pen, inkt en papier daerop, en de stoelen daer rondom int cirkel; de schermen wierden dan eens

sus dan weer anders geschikt, dog nooyt was t wel, enfin grote swarigheid; de mareschal dUxelles was doen niet present, ging niet uyt, alsoo wat verkouwen was. Naderhand hebben de heeren plenipotentiarissen den andere over de ceremonie difficulteyten gesproken en is alles med de tafel een wijnig te versetten en de schermen te schikken gevonden; den heer van Renswoude was present en ordonneerde, hoe het most staen.

Aen de andere sijde is een model ten rouwste en soo als best heb gekonnen, afgeschetst, om een begrip te hebben van de congres kamer en hoe alles daerin is geplaetst en geschikt.

De groote raetkamer, tegenwoordig de generaele congres kamer, is lang 44 of 45 voeten, breed 33 of 34 voeten.

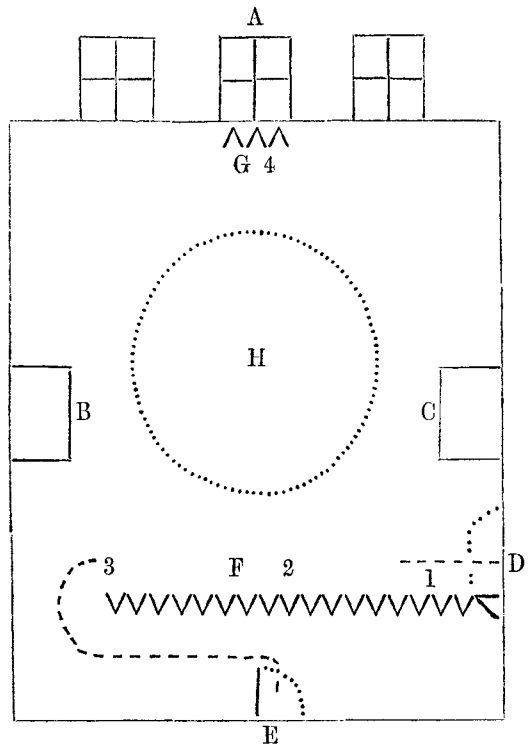

A de glasen.

B de marbere schoorsteen, med groen saey wegbehangen.

C dito gestel of gefingeerde schoorsteen.

D Fransen ingang.

E Geallieerden ingang.

F schermen om t ceremonieel te vinden, dus gaen de Geallieerde en Fransen in de kamer soo als de - - - - of grove stippen staen.

G is nog een scherm al mede omt hoog end van de kamer quasi weg te nemen.

H de tafel van 30 personen, waerop thans bij provisie staen 10 tinne inktkokers med glase daerin.

Schermen.

1 vanden onderschout.

2 van mama van Ewijk.

3 vanden heer van Nijveld.

4 vanden heer van Papendorp.

Woensdag 27 Januarij 1712. Sijn de heeren vander Dussen en Goslinga door de heeren stads gecomm^den^. gecomplimenteerd en med alle beleeftheyd en vrindelijkheyt gerecipieerd, smorgens ten tien uren int huys van mevrouw de wed. vanden borgermeester van Roijen, daer de heer van der Dussen vooreerst logeerde.

Tot mijn leedwesen heb ik daer niet present geweest, alsoo om eenige domestique saken bij oom Voet most sijn, en hoewel t selve had geseyd aen de secretarye, was ik, vermits die t geseyd had was afgegaen, buyten mijn schuld niet te vinden; heb naderhand mijn dienst aen hoogwelgemelde heeren gepresenteerd en t selve geexcuseerd, dat ook voor goed wierd aengenomen.

Desen avond is de heer de Melarede van Turin gearriveerd, heeft aenstons zijn komst als de andere laten bekend maken.

Donderdag den 28 Januarij 1712. Is t reglement voor de opening en methode van het congres, de domestiquen en t gene daeraen behoord door de heeren plenipotentiarisen onder haer gereguleerd, naderhand gedrukt.

Dese morgen heb ik wesen vragen, wat uur t sijn excell. de Melarede best gelegen quam om stads compliment te onfangen, sijn wed. selfs gesproken, t uur is gesteld op drie uren naer noen.

Ten drie uren naernoens sijn wij med de twee koetsen, gelijk als bij de andere plenipotentiarisen, gereden na monsr. de Melarede, sijn, de binnenplaets overgegaen sijnde, door sijn excell. opgewagt aen de deur van t huis, geleyd in het salet aen straet int huys van Genet op de N. Graft, alhier geseten op armstoelen, uytgeleyd tot op straet door sijn excell.

Monsr. de Melarede is een heer, meer beroemt door sijn grote qualiteyten van geleerdheid en capaciteyt, als wel van extraordinaire hoge geboorte, is een heer van een ordinaire lengte, oud ruym 40 jaren, bijsonder modest, obligeant en vrindelijk van discours, seer aengenaem van conversatie, is een heer beroemt door sijn geleerdheyd en kennisse van regten niet alleen, maer wel principael van sijn grondige kennis van al de intrigues en interesse van alle hoven van Europa, verstaet het jus publicum, de historie en t gene daer aen behoort au fond et professoraliter. Wij wierden bij sijn wed. seer obligant en beleeft ontfangen.

Vrijdags den 29 Januarij 1712, is gehouden het eerste congres door de elf presente heeren, 8 van de Geallieerde en 3 van de Fransen; de Franse heeren quamen med huyrkoetsen, alsoo haer equipage niet hadden, den bisschop van Bristol quam med sijn ceremonirok aen, sijnde van purper fluweel med goude lissen en een lange sleep, opgehouden door twe jonge Engelse edellieden, desselfs koets was extraordinair pragtig, dog niet nieuw; alle de andere heeren hadden geen extraordinaire equipages die sonderling uytstaken. Wijl dit het eerste congres was, hebben de heeren, tot het congres en de saken daer toe horende gecommte., de heeren plenipotentiarisen opgewagt en de kamers aengewesen, bleven ook bij der hand of iets mogt manqueren, daer ordre op diende gesteld te sijn.

Alsoo in de generale congres kamer de schoorsteen weg was gedaen om t ceremonieel, en egter t saisoen toen al vrij rude

was, waeren drie brasieres geordonneerd, een groot voor t middelste scherm tussen de deuren, dit was een groot koper koelvat van mijnheer de Milan, en nog twe kleynder dito, alle med ijsere calotten daer in; in desen was vuur gedaen, dog alsoo den turff soo swavelig was, maekte het selve sulken verbaesden damp en stank in de kamer, dat die machines weg moesten, de glasen moesten opegeset worden en de heeren haer med stoven moesten behelpen. Dit congres duurde eerst een groot half uur, als doen retireerde sig bijde partijen in haer kamers ruym een quartier, doen weder generael congres van een half uur, en doen gingen de Franse direct in haer koetsen, en wijl dit wat brusque geleek en ook door de ministers plenipotentiarisen van de Geallieerde gevraegt wierd, of de Franse heeren nog in haer kamer waeren, gaf dat gedagten of de Franse misnoegt waeren afgegaen.

De twe poorten voor acnt stadhuys en om de foules te weeren waeren beset yder med twe granadiers med de bajonetten op de loop en voorts een kring geslagen door een officier van t guarnisoen, twe sergeanten en 12 of 14 man. De koetsen stonden naest een gerengeerd van de balie aende Vismerkt af na de Snippevlugt aen med de peerden nae t stadhuys, sulx nog passage bleeff voor en agter langs de koetsen; dese ordre is voortaen in dier voege geobserveerd. Dit congres begon ten half elf, en scheyde, immers de laeste, ten half twe; desen dag was kout, dog seer helder ende schoone sonneschijn.

Op den nademiddag deden de heeren vander Dussen en Goslinga de contravisite aen stads gecomm^{den}. alle vier samen ten huyse van mijn heer van Nijveld (de Milan Visconti), alles med veel vrindelijkheyt en beleeftheyd; bij die occasie hoorde wij ook, dat het een ongegronde suspitie was, dat de Franse misnoegt waeren afgegaen, alsoo de eerste vergadering seer vrindelijk sonder de minste offensie was gescheyden.

Saturdag den 30 Januarij 1712, is ten tien uren congres gehouden door de Geallieerden alleen, duurde tot over een uur,

den bisschop had sijn slegte tabbert aen en alles was nog sonder pracht.

Sondag den 31 Januarij 1712. Dede de heer de Melarede de contravisite aen stads gecomm^{den}. ten huys van mijn heer van Nijveld, voornoens ten half twaelf; na de eerste pligtpleginge &c. sprak sijn excell. seer vrindelijk en familiaer med ons over t groot attachement van sijn K. Hoogh^{t}. den hartog van Savoijen voor de keyser &c., dede ons een kort détail over desselfs pretensien aengaende de leenen van Montferrato en t territoir van Vigevano, het gepasseerde te Frankfort ontrend de kroning en t formeren vande capitulatie voor den nieuwen keyser, alsoo sijn excell. aldaer present was geweest, seyde selfs; *Messieurs les Fransois se flattent un peu, S. A. R. ne sopposera pas trop a eux, par raison de deux allianses que deux fils de Franse ont fait avec deux filles de Savoye, mais ils se tromperont, car son altesse royale sera autant qu'aucun des allies pour les interets de lempereur, et cela est son veritable interest; le raisonnemant des mariages est un pauvre argument, car ni vous messieurs, ni moi voudrons donnes nos filles en mariages dans la pensee que nos gendres auroit quelque droit sur nous, les peres de leurs femmes, et pour disposer de nous et de nos biens, comme il trouveront bon, largument est plus fort pour des souverains que pour des particuliers, car tout le peuple et pais soufre avec le prince quon maltraite.*

Maendags den 1 Februarij 1712 deden de heeren gecomm^{den}. tot de saken van het congres inde vroedschap rapport van t geen de week te voren was voorgevallen, sijn bedankt en versogt alsoo te continueren. Borgermeesteren en gecomm^{den}. tot het congres sijn geauthoriseerd om David Ponchoud, die de week te voren provisionelijk het congres had waergenomen, aen te stellen tot deurwaerder, commis of diergelijx van t congres, om de heeren plenipotentiarisen ten tijde van t congres als anders, wanneer noodig, te bedienen en t nodige te besorgen, ook tot hetgene de heeren gecomm^{den}. dienstig sullen vinden en ordonneren gebruykt te worden &c., op sodanige in-

structie, tractement en bate, als die heeren sullen oordeelen te behoren.

Ten half twaelf uren is geweest congres van de 8 presenten van de Geallieerden, saten tot over half twe uren.

Woensdag den 3 Februarij 1712 is geweest ten tien uren generael congres, de Franse heeren quamen soo vroeg, dat de wagt nog niet was aen t stadhuys, de deur nog niet open, waeren een goed half uur te vroeg in de weer, sulx t enigsins haer eygen fout was, dat veel saken ongereed vonden.

Na t publicq seyd en men med enige sekerheyd bij uitlekking mag geloven, is dese sessie al vrij van belang geweest, fabula ita narratur, dat milord Straffort de ouverture soude hebben gedaen en in presentie van de ministers der Geallieerde en de drie Franse had geseyd, dat hij op expresse ordre van de koninginne sijn meestresse haer most desabuseren van een vals en algemeen gerugt omtrend de 7 bekende pointen, die t publicq prelimineres noemde; dat deselve geen preliminaires of enige grond of regel van dat congres waeren, dat de koningin absoluut sonder enig het minste engagement med Vrankrijk was, alsoo wijnig als enig ander geallieerde; dat ook op de instantien van Vrankrijk dit congres wel was aengeleyd, dog soo der niets naders of beters voor den dag quam, der van de vrede niets worden sou. De heer Buys soude hier bij gevoegt hebben, dat eerst vers uyt Engeland quam, dat niet alleen hetselve in menigvuldige conferentien med de hoge ministers van haer majesteit, maer ook een en andermael hetselve uyt de mond van de koningin med sterke expressien en betuygingen hadde gehoord. Polignac had hier op geandwoord, dat die seven articulen of preliminaires, soo als men se noemde, niemand van de Geallieerde obligeerde, maer wel haer, dog dat egter hier waeren gekomen op toesegging en verwagting om over en weer propositien te horen en te doen, en niet soo als tot nog toe tot Geertruydenberg &c., al waer altijd de propositien door haer mosten geschieden en t antwoord altijd was en bleef, *vos offres ne sont pas satisfactoires et suffisantes, il*

faudroit plus, sans dire, ce quon vouloit de plus. Int gros word dit soo gedebiteerd en ook gelooft, immers dit congres is sekerlijk considerabel geweest, en duurde van tiën uren precies tot ruym half twe. De Fransen gingen t eerst, die t laest afgingen en opt minst een groot quartier na t scheyden der ander samen bleven, waeren Buys, vander Dussen ende twe Savoyse. Desen middag hebben al de Geallieerde bij milord Straffort gegeten.

Donderdag den 4 Februarij 1712, sijn med t openen van de poort de heeren Buys en Goslinga med een postcales na den Haeg gereden om mondeling rapport te doen van t considerable besoigne van daegs te voren &c. Sijn vrijdag op de middag nog niet weer om geweest.

sAvons om vijf uren is congres van de 6 overige van de Geallieerden geweest. Den graef van Metternig, prussise minister, adsisteerde daer bij, heeft sig egter aenden borgermeester tot nog toe als de andere niet aengegeven; ruym $\frac{1}{2}$ 8 scheyde dese sessie.

Op vrijdag avond heeft de schout gewapend gevonden, contrarie de publicatie dese week gedaen, en daeromme gevangen genomen de knegt van eenen baron de Rosenauw. Dese knegt heeft de volle boeten tot 25 gulden moeten betalen, eer losquam, was de eerste en nog smorgens te voren gewaerschouwt den degen afteleggen.

Den baron de Rosenauw, heb ik naderhand gehoord, is een rijk Hongaris heer, een emissaris, agendarius of correspondent van prins Ragosky, staet vrij wel en is familiair bij de Franse ministers alhier; houdt sig hier op med twe knegts sine titulo.

Saturdag den 6 Februarij 1712, is generael congres gehouden ten tien uren, present alle negen voorgaende, met de graeff van Metternich de tiende, 7 Geallieerde en drie Franse plenipotentiarisen, absent nog de heeren Buys en Goslinga. De Franse heeren sijn maer een groot half uur of $\frac{3}{4}$ uur boven geweest en gingen schielijk aff. Volgens t gemene seggen is op desen dag een gecachetteerd papier door de Franse ministers

aen de Geallieerde behandigt med nader offres van t grote werk van vrede. De Geallieerden gingen kort na twaelf uren ook aff.

Desen dag heeft den bisschop van Bristol ontrend het hotel van labbe de Polignac een considerabel juweel med 14 steenen verloren, hetselve is ontrend de Viebrug door een borgerman gevonden, en is den vinder op sondag t selve weder brengende beloond met 4 guinies.

Sondag den 7 Februarij 1712, is des morgens tussen 6 en 7 uren brand geweest int hotel vanden mareschal dUxelles, het hoorn heeft reeds gegaen en de brandspuyten sijn reeds voorde deur geweest, dog alsoo t eygentlijk maer in een schoorsteen was, is deselve aenstons door de grote menigte van domestiquen omgesmeten en den brand gelest, sulx de bedienden van den brand of de brandspuyten niet sijn gebruykt; egter heeft de marechal sijn genoegen getoond, dat dat volk soo promt bij der hand en alles veerdig was, heeft haer doen bedanken en een present van 9 pistolen gegeven, apparent en soo als men gelooft sijn tien vereerd, dog een in sacco van de maitre dhotel afgemarcheerd.

Smiddags na elf uren heeft den bisschop volgens stads permissie op sijn exellenties versoek opde Engelse wijse dienst laten doen in de St. Janskerk; de kerk was ongemeen vol menschen uyt nieuwsgirigheyd; na t lesen van de common praier, klom den capellaen op stoel en dede een predicatie over den 122 Psalm, *biddet voor de vrede van Jerusalem* enz. tot t einde des Psalms. Die Engels verstonden seggen, dat het een seer ernstige, goede predicatie was, en dat hij med veel ijver het interest van Godskerk bij dese aenstaende vrede recommandeerde, en soo dat niet wierd in agt genomen, soo kon de vrede niet goed of in Gods gunste wesen, etc.

Des avonds om vijf uren, als ik en mijn vrouw na de Jacobi kerk, alwaer ds. Gerkama predikte, gegaen was, is monsr. Menager, derde Franse plenipotentiaris, aen mijn huys geweest om contravisite te doen.

Desen morgen hebben de Franse een expresse na het hoff van Versailles gesonden.

Smaendaegs den 8 Februarij 1712. Opt versoek van de kerkenraed desen aengaende sijn borgermeesteren en gecomm^den^. ter beschrijving door de vroedschap gelast, om dien conform opt ernstigste en ijverigste ter vergaderinge van de staten te recommanderen de saek van de standvastige en soo lang en hard verdrukte geloofsbelijders op de galeijen en in de gevangenhuysen in Vrankrijk, opdat bij dese vredehandel ook middel tot hare verlossing uyt derselver elende mag worden gevonden &c.

Ten half twaelf uren congres van de Geallieerden; heren Buys en Goslinga weder present, dus 9 sterk, was wel twe uren eer dat scheyde.

sAvonds sijn gearriveerd en hebben haer aenstons bekend gemaekt de heeren van Randwijk en graef van Kniphuysen, plenipotentiarisen van staet.

Dingsdags den 9 Februarij 1712 sijn door de heeren stads gecommitteerden op de wijs als al de voorgaende heeren plenipotentiarisen gecomplimenteerd de heeren van Randwijk en graef van Kniphuysen, int hotel vanden heer van Randwijk, sijnde het huys vanden advokaet Muyden, in de Sonstraet, sijn gebragt door de regter voorkamer in de agterkamer, aldaer waeren de andere vier heeren plenipotentiarisen van desen staet; alhier een kleyn quartier geseten, te samen bij t vyer, ontfangen en uytgeleyd tot aen de deur med veel beleeftheyd.

Des avonds weder congres vande Geallieerden ten vijf uren; den grave van Sinsendorff ten half agt uren uyt den Haeg komende, quam direct voor t stadhuys med sijn caros en adsisteerde de conferentie, die ten half negen uren scheyde.

sWoensdaegs den 10 Februarij 1712, wierd ik gesonden na den graeff van Sinsendorff, keyserlijk plenipotentiaris, om te vragen, of mijn heeren de gecomm^den^. van stadswegen geadmitteerd konden worden om sijn excell. te salueren en congratuleren van wegens de magistraet, eerst in de besijde kamer gebragt,

alwaer verscheyde edelluyden, ook dien groten langen secretaris was. (NB. hij is, seggen se, 8 voet lang, immers groter man oyt gesien te hebben, weet ik niet, is, boven sijn extraordinare lengte en grote, een fraay man, wel gemaekt en wel geproportioneerd). Hier van daen wierd ik bij sijn excellentie binnen gebragt. Graef van Sinsendorff was daer med den heer van Condsbrug, van wiens komst men aen t stadhuys egter niets wist; ik sprak sijn excell. den graeff van Sinsendorff aen en dede mijn boodschap, de graeff wees mij op den heer van Condsbrug, sulx ik mij aen sijn wed. addresseerde, sonder egter van twe excellenties te praten, enfin bij faute van goet onderrigt bleeff ik in mijn abuys, dat er niemand als den graeff van Sinsendorff present in de kamer was. Het uur wierd gesteld tusschen 4 en 5 des avonds, alsoo t smorgens congres was. In t uytgaen in de voorsael sijnde, vroeg ik een van de heeren, wie den tweden heer was die in de kamer was geweest, mij wierd geseyd dat beyde haer excell., de graeff van Sinsendorff en Condsbruk, binnen waeren geweest, waerop dan versogt, dat mijn excuys wilden maken, dat ik mijn commissie aen beyde die heeren niet hadde verrigt, dat de heeren gecomm^{den}. niet wisten, dat sijn excell. Condsbruk inde stad was, immers niet dat sijn excell. int selve logement was, hetgeen dan voor goed wierd aengenomen.

Voornoens ten tien uren was t generael congres. De Keyserse quamen de laetste, egter heeft men geremarqueerd, dat de keyserlijke coetsier agter al de koetsen anreed en sig langs de ijsere balie na de Vismerkt indrong en soo boven die vande Franse boven aen indrong, hetgeen daegs daeraen door den koetsier van de mareschal dUxelles belet wierd med sijn koets soo digt aen de balie setten, dat quaalijk passage voor een mens bleeff. Dit congres duurde lang, de Fransen gingen ontrend een uur af en de Geallieerde scheyden eerst lang na drie uren. De secretarissen wierden ontboden, en is doen veel geschreven; alsoo de keyserlijke ministers bij de Engelse ten half vier uren aten, hadden de heeren een bode geaposteert om

te weten wanneer die heeren thuys soude sijn, tgeen even voor vijf uren was. Hierop med de twee koetsten, als bij de andere, daer heen gereden na t huys van Mevrouw van Broekhuysen, de grote poort aende Marienplaets in, aen de trappen en int voorhuys opgewagt door een grote foule van voorname Oostenrijxe heeren. Haer excellentien waeren mede int voorhuys, daer van daen int salet gebragt, aldaer op ses gelijke stoelen aen t vier geseten, het compliment wierd door mijnheer van Nijveld, more solito seer honet en obligeant gedaen, de keyser getituleerd sa majeste imperiale et catholique; alhier seer vrindelijk en beleeft ontfangen, uytgeleyd tot aen de voortrap daer de koetsen stonden. De graeff van Sinsendorff seyde ons, *que sa majeste imperiale pour contenter et satisfaire a la demande de ses allies passoit en cet affaire par dessus bien des formalites pas seulement, mais aussi des realites memes.*

Donderdag den 11 Februarij 1712 ten elf uren weder generael congres; de Franse quamen eerst, bij die occasie maekte ik aen mons^{r}. Menager een compliment, dat het mij leed was, dat ik t ongeluk had gehad van niet thuys te sijn op sondag avond te voren &c., antwoorde mij bijsonder vrindelijk, dat daer niet aen gelegen was. Voor half een gingen de Fransen af. De Geallieerde gingen bij articulen af, de laetste vier of vijf eerst over twe uren. Gedurende dit congres heeft den bode van Balen grote impertinentie en brutaliteyten gedaen med kijven en varen tegens mons^{r}. Ponchoud, die seer misnoegt afging, med intentie om de functie van deurwaerder van t congres niet meer waer te nemen, soo geen satisfactie ontfangt, quid inde in posterum fiet, ignoro et videbitur in ferias.

Vrijdaegs 12 februarij 1712, ten elf uren conferentie vande Geallieerde; de graven Tarouca, Maffei en van Regteren adsisteerde daer bij, scheyden tusschen een en twe uren.

sMorgens collecte voor t kinderhuys, Marechal dUxelles en Menager gaven yder 6 pistolen in de schael.

Des naernoens is door stads gecomm^{den}. verwelkomt eerst den graeff van Regteren int huys van marquis dAussone naest

president Rossum onder de Linden, geleyd door t linker seydsalet in het agtersalet, aldaer geseten aen t vier, seer beleeft en vrindelijk ontfangen en uytgeleyd.

Van hier na den graeff Tarocca [1]), penipotentiaris van Portugal (int huys vanden borgermr. de Jong, bij t Hieron. school), alhier seer hoffelijk en extraordinaris beleeft ontfangen door sijn excellentie, selfs inde eerste kamer aen de regterhand opgewagt, van daer door nog twe kamers op den tuyn geleyd inde derde aende linkerhand, aldaer geseten bij t vier, extraordinaris courtois en beleeft bejegent, med veel betuygingen dat sijn excellentie de stad soo extraordinair wel geviel; diergelijke pragt, magnificentie en ordre, soo in kleding van de domestiquen, meubilen en alles, hebben wij nog nergens ontmoet, seer obligant med veel hoffelijkheyt en complimenten uytgeleyd tot in de voordeur. Van hier med den train als voren na t huys van den heer Noirot, aldaer gebragt int slinker seydsalet, een kleynen tijd gewagt, alsoo de graeff Maffei sijn postdag hield, egter onderhouden door enige heeren van sijn excell. gevolg. Alhier geseten en med veel betuygingen van beleeftheyd &c. uytgeleyd tot in de deur.

sAvons is aent stadhuys over t different van Ponchoud en van Balen, hier voren gemeld, besoigne geweest; na veel haspelen over en weer viel den bode van Balen op sijn plat, erkende enigsins fout, is gereprimendeert per consulem, maer beloofde beterschap en daer med was dat geraes uyt. Op desen dag sijn bekend geworden de bedroefde en seer sobere offres van Vrankrijk, naderhand publicq gedrukt, en daer al de wereld soo tegens aen spochte. Dese offres sijn op donderdag of daegs te voren overgeleverd.

Saturdag den 13 Februarij 1712 is des morgens uyt de naem en uyt ordre van de borgermr. Hatting bij mij geweest den secretaris van heer graeff van Stadian, plenipotentiaris,

---

1) De familie is Silvas en van sijn vrouw, die een erfdogter en seer rijk is, Menezer.

sogt een vrijcedul om med de pagters niet geincommodeerd te sijn; ik heb aengenomen hetselve soo veel in mij was te sullen besorgen, effective heeft de borgermeester Hatting door den bode de Bie aen al de pagters comptoiren laten aenseggen, dat dien heer hier was wonagtig int huys vanden heer van Incourt inden Domsteeg en vrij most sijn gelijk de andere heeren; den bode is ook gelast het selve aen t hotel vanden graeff Stadian te gaen bekend maken, egter is dien heer niet gecomplimenteerd, alsoo bij abuys de notificatie was gedaen ad aedes 2^{di} non 1^{mi} quod displicebat!

Ten tien uren generael congres. De Fransen scheyde ten half twaelf uren, ten een uur waeren alle gescheyden; snaernoens is den secretaris van Portugal bij mij geweest omtrend de contravisites, hier aenwijsing gedaen aen den heer van Nijveld; het uur is gesteld op half twaelf tegen morgen. Graeff van Regteren heeft hetselfde laten vragen en t uur gesteld op elf uren.

Sondag den 14 Februarij 1712, hebben stads gecomm^{den}. ontfangen de contravisites van de graven van Tarocca, Maffei, den burggraeff Randwijk, Regteren en Kniphuysen, alle aen t huys van mijn heer van Nijveld tussen elf en twaelf uren; alles is geschied med extraordinaris veel vrindelijkheid en beleeftheyd, bijsonder van den Portugeeschen graeff van Tarrocca; alhier is seer familiair gediscoureerd over de sobere en schandaleuse offres en presentatien van de Franse heeren, die op donderdag sijn overgeleverd en op heden alomme publicq gemaekt med den druk, opdat de wereld daer over oordelen mag. Op dese articulen is dag genomen tot 5 Meert 1712 toe om te antwoorden, sulx de heeren plenipotentiarisen na een kleyne vacantie hebben en tijd om haer goede vrinden te sien en op te wagten, soo als graeff Tarocca ons selfs seyde en ons self vrindelijk uytversogt.

sMaendaegs den 15 Februarij 1712. Rapport inde vroedschap vanden heer van Nijveld en verdere, van t gene onvan de keur Maintz, had sig aldaer aengegeven en ver-

trend de saken vant congres dese week was voorgevallen, &c. Visites en contravisites.

sMiddags tussen elf en twaelf uren was congres van de Geallieerden, duurde tot ruym een uur.

Op desen dag heeft Rhijndop, hooft of meester van de commedie alhier, de beleeftheyd gehad van aen mij, soo wel als aende twe borgermeesteren en de andere gecomm^{den}. tot t congres, te senden een marque om gedurende den ganschen tijd, dat hier spelen sal, altijd vrij inde comedie te konnen gaen.

Desen avond of dingsdags morgen sijn de keyserlijke ministers een keer na den Haeg wesen doen.

Naderhand graeff Tarocca en verscheyde vanden staet ad idem.

Woensdags den 17 Februarij 1712 sijn more ordinario verwellekomt de twe ministers plenipotentiarisen vanden hartog van Lotteringen, baron le Begue en heer Moineville, int huys van Sandenburg opt Janskerkhoff; gebragt doort groot salet aen de linkersijde inde agterkamer, aldaer geseten aen weersijde aent vier, de twe Lotteringse heeren de verste vant vier, med veel vrindelijkheyt ontfangen en een familiair discours gehad; int uytgaen sijn ons getoond de pourtraiten van de hartog en hartogin, en de drie jonge princen of princessen, die voorleden jaer in eene week alle drie aende kinderpokjes sijn gestorven; uytgeleyd tot aende koetsen. Desen avond is er een groot feest wegens koningins verjaerdag bij de Engelse geweest, hebben wijn laten lopen &c.

Donderdag den 18 Februarij 1712 sijn als voren, na gegeve notificatie en nadat door mij gevraegt was, eerst den graeff van Denhoff gecomplimenteerd, med veel beleeftheyd ontfangen, aent vier geseten en uytgeleyd &c.

Naderhand nadat de fout erkend en consules den anderen over t aengeven van voorleden saturdag te voren hadden verstaen en gesproken, is als voren verwelkomt en gecomplimenteerd den graeff Stadiaen, minister van Keur-Maints, int huys vanden heer van Incourt opden Domsteeg; gebragt door t salet

in een kamer opt franse schools hoff, aent vier geseten, als bij de Lotteringse, seer beleeft ontfangen en uytgeleyd.

sAvons conferentie van de Geallieerden aent stadhuys.

Saturdaegs den 20 Februarij 1712, smorgens generael congres, duurde maer kort, de Fransen quamen en gingen het eerst.

Sondaegs den 21 Februarij 1712 hebben verscheyde heeren, soo vande staten als vande stad, gegeten bij de graeff Passionèi, minister of nuncius van de paus; de drie gecomm^{den}. vande stad sijn daer geweest, dog ik niet. Mij is naderhand geseyd, dat ik ook most versogt sijn geworden, dog dat het bij abuys door de domestiquen was vergeten; haec in transitu. Daer was seer magnificq geschaft, al te mael vlees, hoewel t vasten was; daer was 12 der hande wijn; een generael van de Keyserse genaemt Bonneval at daer ook; des paus sijn gesondheyd wierd daer gedronken etc.

sMaendaegs den 22 Februarij 1712. sMorgens conferentie van de Geallieerden ten elf uren. De heeren quamen soo vroeg, dat de heeren van de vroedschap nog niet gescheyden waeren, tgeen egter aenstons geschiede.

Dingsdag den 23 Februarij quam hier savonds de tijding van de doot des dauphijns.

sWoensdags den 24 Februarij. Desen dag is tijding gekomen, dat de bluts of pestilentiale koorts sig meer en meer verspreyde aent Franse hoff; dauphijns doot geconfirmeerd, siekte van de koning van Vrankrijk, van de twe jonge princen, dauphijns soonen &c. Op de middag is de heer Buys te post na den Haeg gereden.

sAvonds ten vijf uren heeft den graeff Denhoff, kon. Pruyssise plenipotentiaris, de contravisite afgelegt aen stads gecomm^{den}., ten huyse van den heer van Nijveld, en sprak seer obligeant, vrindelijk en familiair, voornamentlijk over die schilijke en wonderlijke slag des hemels over de koninglijke Franse familie, deselve toeschikkende de sterfte en een pestilentiale siekte, waerdoor dat hoopte en vertroude, dat alle machinatien van t Franse hoff en qualijk geintentioneerde in Engeland in

wind en rook sullen verdwijnen en eyndelijk boven en tegens verwagting hier nog een gelukkige en een gewenste vrede worden bedongen.

Donderdag den 25 Februarij smorgens ten elf uren congres van de Geallieerden. Desen ganschen dag is men in een grote onsekerheyd geweest, en voor en tegens veel gediscoureerd, of den koning van Vrankrijk doot was of levendig. De Fransen hebben wel twe of drie expresses desen dag ontfangen, en is grote ontsteltenis in hare hotels geweest.

Het congres der Geallieerde quam seer subit op, dat er geen wagt aent stadhuys, de kamer in desordre en Ponchoud den deurwaerder niet thuys of te vinden was, sulx t selve door de boden wierd waergenomen.

Vrijdag den 26 Februarij nog al deselve onsekerheyd, hoewel t gerugt sig meer en meer verspreyd van de doot des konings Louis 14de. Desen morgen deden de drie ministers van Lotteringen, alse de baron le Begue, Forstner en Moineville, president du parlement de Nancy, de contravisite aen stads gecomm^den^. ten huyse vanden heer de Milan, seer vrindelijk en obligeant, is over alle de presente tijdingen gediscoureerd, almede bijna als de graeff Denhoff, deed den baron Forstner, die eerst inde stad quam, selfs dese contravisite mede af, quam sig soo doende selfs aengeven, alsoo nog in geen staet was, om tot sijnent menschen te ontfangen, en nog maer in een herberg logeerde.

Saturdag 27 Februarij 1712 is geen congres gehouden. Dese dag als mede vrijdag en sondag is veel gediscoureerd, voor en tegen gewed over de doot vanden koning van Vrankrijk. De couranten hebben over dat subject en t vertrek van Polignac, die altijd inde stad geweest is, soo extravagant gelogen, dat t sigh schaemde.

Maendag den 29 Februarij 1712 smorgens conferentie van de Geallieerden, waer bij verscheyde nieu aengekome ministers adsisteerden. Op desen dag heeft de vroedschap verstaen, dat alleen de heeren plenipotentiarisen, die opt congres adsisteren, en

geen andere van neutrale magten of vorsten, die niet int congres komen, vrijdom en exemptie van impositien sullen genieten.

Dinsdag den 1 Meert 1712 is des morgens more ordinario begroet en verwellekomt den baron von Els, domproost van Trier, plenipotentiaris van Keur-Trier, een seer vrindelijk, obligeant heer; den heer van Keysersveld, mede Keur-Trierse plenipotentiaris, was siek; logeren samen int huys van mevrouw de Leeuw aent Janskerkhoff. Dese middag gegeten aent huys van den heer van Renswoude, waeren daegs te voren versogt. Aen tafel waeren negen heeren, alse baron Dalwig (Hessise), heer Duker (Munsterse), plenipotentiarisen, heer van Zuylen, graeff van St. Paul, heer van Renswoude en vier stads gecomm^{den}. Agter tafel dienden 9 knegts in leverey, driemael aengerigt, drie schotels med ses assietten, eerst soupes, daerna gebraed, tertio confituren, driederhande wijn, Bourgonje, Moesel en Franse wijn, elk seer goed in sijn soort. Elk eyste int begin wijn, dog naderhand quamen der enige gesondheden, die vrij groot voor mij soude sijn geweest, dog bequam ontrend half vijf favorable occasie om med den heer van Nijveld te konnen echapperen. Het onthael was seer magnificq en obligeant.

Woensdag den 2 Meert is bij de vroedschap een publicatie gearresteerd tegens t vervoeren en verbrengen van chijnsbare waren bij nagt. NB. De voornaemste klagte was van de pachters vanden turff, dat uyt het hotel vanden graeff van Sinsendorff de gansche nagt te voren turff en andere saken waeren gebragt int garenhuys opt Steenweg.

Donderdag den 3 Meert is more solito gecomplimenteerd den baron Forstner, plenipotentiaris vanden hertog van Lotteringen, woont int huys van neeff van Ewijk over den Domsteeg. Wij sijn alhier gebragt int salet en is kortjes seer vrindelijk en familiair over de Franse tijdingen ende constitutie vant hoff aldaer gediscoureerd.

Ten elf uren is conferentie gehouden door de Geallieerden opt stadhuys.

Dese middag heb ik med de drie heeren gecomm^{den}. vande

stad, den ontfanger Schade, den jongen heer de Milan Visconti, gegeten bij mons^{r}. de Menager, 3^{e} plenipotentiaris van Vrankrijk; al t servies was silver, seer proper gewerkt, de tafel was seer magnificq en wel geguarneerd; wij saten 16 sterk aen tafel, alles was vis of soupes maigre, die mij nog wel t best aenstonden, want de vis sodanig op sijn Frans gefardeerd en getransformeerd was, dat niemand se soude hebben gekend. Hier waeren pasteijen van haring, paling, zeelt, karp, een ham van gehakte snoeken vol knoflook of rocquebol, ook was er een salm geheel gesoden, een grote karp ad idem, enfin alles wel kostelijk, dog wijnig voor een Hollandse mond opgedist; men dronk hier geene gesondheden anders als de ronde van de tafel, *mons^{r}. a tous ce que vous peut donner du plesir, a vos amours, a vos inclinations* &c. enfin *à la bonne paix*; elk eyste die dorst had à boire, en dan kreeg men een kleyn glaesje half vol, met een gobelletje water daerbij, champagne of bourgonge wijn, want andere als fijne wijn was er niet; bij t confect of desert, dat seer proper in swaer vergulde houte bakjes of mandtjes op quam, wierden aent geselschap rond gelangt ten minsten een half dosijn dubbelde eau de la reine flesjes med liqueurs of sorpjes, dat mij nog wel t koddigste voorquam; dit goet was lekker, dog wij wantroude ons dat tuyg, maer de Franse dronkent oft simpel wijn was. Na t regael of maeltijd most men in de kamer, daer eerst waeren geweest, wat bijt vuur komen; daer quamen ten eerste verscheyde knegs de caffe presenteren. In dese kamer, die behangen was med extraordinaire schone tapeten, soo schoon als nog nergens, buyten t Loo, ooyt heb gesien, verbeeldende boere vreugden, kermissen &c., hing ook de koning van Vrankrijk, seer magnificq geschilderd levensgroote; voor den eten bragten sij ons in de keukens, daert seer net en extraordinair sindelijk was, boven verwagting en gedagten, en alles soo wel en tot gemak geordonneerd; mons$_{r}$. Menager was seer vrindelijk en obligeant en toonde ons de beste minen van de wereld, gelijk ook al de andere Fransen heeren.

Vrijdag den 4 Meert 1712 is t eerst extraordinair druk geweest aent stadhuys, want smorgens voor negen uren saten de Geallieerden al en hielden congres tot wel 2 uren nanoens toe; savons was van 6 uren tot wel negen toe.

NB. Men seyd, dat desen dag en daegs te voren al vrij wat hartelijke praet en kijftael is omgegaen tussen de Geallieerden en Engelsen.

Op dese vrijdag morgen heeft den graeff Tarocca sijn kok door schout en dienders op Hasenberg laten brengen en in een ordinair geool opsluyten; had savonds te voren den hofmeester med een mes inde sijde gequetst.

Saturdag den 5 Meert 1712 is ten tien uren groot congres gehouden en sijn de respective eysschen door de Geallieerden aen de Fransen overgegeven, wel tot elf of twaelf int getal.

De geëxtendeerste of grootste was de Pruyssise. Dese eysschen maekten samen een groten bundel uyt, soo veel als den maerschal d'Uxelles in eene hand bijna kon vatten, en t was schier of med dien groten bundel pronkte, immers hieldse om hoog voor hem en lietse de kijkers sien. Toen de Keyserse plenipotentiarisen binnen quamen, volgde de secretaris van den graeff van Sinsendorff, een schoon, jong, welgemaekt heer, excessieff lang, wel ruym 8 voeten lang, sulx dien heer meer bekijk had als al de rest.

Om half drie uren quam Vleertman tijding brengen, dat de expeditie opt magasijn van Arras gelukt was, en dat magasijn verbrandt, had veel moeyte gedaen om nog te komen terwijl t congres sat, dog was door ongerede veeren opgehouden.

Maendaegs den 7 Meert 1712 heeft de vroedschap aen alle coffijluyden en biljarthouders het grof spelen verboden, op verlos van hare concessie. N. Benacki, een coffijm^{r}. uyt den Haeg en een grofspeelder, geordonneert binnen 24 uren te vertrekken, op poene van 250 gulden voor de aelmoseniers-kamer.

De heeren gecomm^{den}. tot het congres sijn versogt om de heeren Buys, van Renswoude en andere te gaen begroeten en spreken om t different tussen den abt de Polignac en de pagters, over t lossen van wijnen sonder de kraenkinders en t niet betalen vant zegel, med vrindelijkheyt en discretie uyt den weg te nemen.

Dingsdag den 8 Meert 1712 hebben stads gecomm^{den}. more solito begroet en verwelkomt dese vier heeren:

Bergomi, wegens den hertog van Modena, int huys van den domheer Schuylenburg, aen de Weerdpoort. Bergomi is een vrindelijk oud heer; t Frans is hem niet seer familiair.

Duker, wegens den bisschop en prins van Munster en Paderborn, int huys vanden baron Peterse, opt Janskerkhoff; is een regt lustig, braeff heer.

Baron Dalwigh, wegens den lantgraeff van Hessen-Cassel, int huys van mevrouw van Dinter, in de Burestraet; is seer obligeant, heeft een Hollandse vrouw en is genoegsaem een lantsaet.

St. Saphorijn, wegens t canton van Bern en de verdere gereformeerde Switserse cantons, heeft maer kamers bij mons^{r}. Brasy, agter de Pieterskerk; is een groot, lang, wel gemaekt heer, seer beleeft.

Bij allen seer beleeft ontfangen en uytgeleydt.

Woensdag den 9 Meert 1712 is ten tien uren generael congres geweest; de Fransen hebben sig geuyt, dat over 3 weken op de eysschen der Geallieerden sullen antwoorden, namentlijk op Paeswoensdag 30 Meert.

Desen morgen gaff de heer St. Saphorijn mij de contravisite, dog soo hoffelijk en kort, dat het vier pas brande, toen heen ging.

Nog heeft milord Straffort een van sijn staljongens, die tegens sijn stalmeester den beest had gespeeld, door schout en dienders laten vastsetten, om enige dagen of weken de vasten med water en brood in een gaudieve kooy te vieren.

Donderdag 10 Meert 1712 is smorgens ten elf uren conferentie van de Geallieerden geweest.

De heeren graeff van Sinsendorff en Condsbrug, keyserlijke ministers, leyden desen morgen de contravisite aen stads gecommitteerden aff, ten huyse vanden heer van Nijveld, med veel vrindelijkheyt en beleeftheyd, nooyde ons wel seer obligeant uyt om comme amis haer Excellentien te besoeken en bij haer te komen spijsen.

Vrijdag 11 Meert 1712 dede de heer graeff Bergomi, minister van den hertog van Modena, de contravisite aen de stads gecomm^{den}. ten huyse vanden heer van Nijveld, sprak seer ampel en breed over t interesse van sijn meester en de grote schade, die de Franse hem gedaen hadden, waervoor ten minste een vergoeding van een millioen pistolets most hebben, namentlijk 400^{m} pistolen hadden de Fransen med exactien, contributien en diergelijke uyt dat hartogdom aen baer geld getrokken; Berselco, een reguliere fraye fortres med 6 bastions en 70 metale stukken en een goed magasijn, was gansch geruyneerd, dit geaestimeerd op 500^{m} pistolen, nog aen andre saken, schade aen sijn hoff, schone meubilen, weggesleepte schilderijen en diergelijke med genomen, maekte de overige 100^{m} gl. en dus de millioen pistoletten vol, enfin, als elk soo rekend, moet grootpapa banqueroet.

Saturdag den 12 Meert 1712 was generael congres smorgens ten tien uren, duurde maer kort.

Maendag den 14 dito is geen congres of conferentie geweest.

Rapport in de vroedschap van t gene de week te voren ontrend de saken vant congres was voorgevallen, voornamentlijk dat het different, dat de pagters tegens labbe de Polignac hadden over t lossen van wijn etc., was uyt de weg geruymt en dat het zegel door l'abbe reeds was betaelt.

Dingsdag den 15 dito is gecomplimenteerd en verwelkomt den heer Solemacher, plenipotentiaris van de stenden van Stift Coln, sijnde sijn WelEd. confrater den heer Domcanonicq Solenmacher, plenipotentiaris vant Domcapittel, absent en weder na Coln vertrokken. Logeerd int huys vande heeren van der Eggen, de heer Solemacher is een braeff, vrindelijk heer,

alhier med veel vrindelijkheyd ontfangen en familiair gediscoureerd over de saken van desen tijd.

Donderdag 17 dito heeft professor Burman, als affgaende rector magnificus een oratie gedaen, present waren den bisschop van Bristol, graeff Passionei, den burggraeff Buys, Moermont, Goslinga en Kniphuysen. Om niemant in sijn rang te bekorten, of daerover misnoegen te geven, soo expedieerde sig professor Burman vrij wel, met een goede galante generale aenspraeke, sonder imant particulier aen' te spreken. Dese morgen na twaelf uren was het congres van de Geallieerden, dog kortjes.

Saturdag den 19 dito was generael congres, dog duurde kort.

sMaendaegs 21 dito geen conferentie; egter quamen opt stadhuys nog samen den graeff Maffei, Del Borgo, den bisschop en Kniphuysen.

Tot vrijdag incluys is niets te doen geweest.

Goede vrijdag, den 25 dito, ben ik med mons^r. van Cingel geweest aent huys van den maerschal d'Uxelles, en heb na een kort complimentje, *que je souhaittais*, *que la perte que son excellance en sa famille venoit de faire par les coups funestes du ciel en la famille royalle*, *pourroit etre recompensee aillieurs a son excellence et ses parents* etc., sprak ik, wegens versoek van goede vrinden van Arnhem, om een paspoort voor mijnheer de majoor Brakel, die med een benaude borst is geincommodeerd en gaern na Aken wilde, om de wateren te gebruyken. De maerschal ontfing ons (namentlijk van Cingel en mij) seer beleeft, was in sijn nagtrok bijt vier, dog ontrend de paspoort viel niet te doen, sprak veel, dat van onse kant soo grote swarigheyd wierd gemaekt ontrent twerk van paspoorten etc., gaf tot raed, dat de naeste en beste weg was die te soeken door den heer Croonstrom, uyt te werken bij den keurvorst van Beyeren, of den graeff van Saelkant tot Namen.

Dingsdag na Paschen, den 29 Meert 1712, sijn de tafels in de generale congres en Geallieerde kamer beyde vergroot.

Woensdag den 30 Meert 1712. Op desen dag, sijnde den

gestelden dag, dat de Franse hadden belooft op de specifique eysschen der Geallieerden te sullen antwoorden, is smorgens ten tien uren congres gehouden onder een ongelooflijken toevloed van allerley vremde menschen. Op desen dag hebben de Fransen, in plaetse van een degelijx antwoord in scriptis over te leveren, alleenlijk overgegeven als volgt: *Comme on cest donnez de part et d'autre reciproquement les demandes specifiques, nous nous croyons en etat de entrer en negotiations avec les alliez, selon la maniere usitee en des congres precedens.* Hierop is door den graeff van Sinsendorff wegens de Geallieerden geantwoord: *On attendra les reponses positives sur chaque article des demandes des Alliez.*

L'abbe Polignac had gerepliceerd seer fier: *Vous attendres en vain.*

Desen dag is er geen kleyne desordre en geraes in de voorsael geweest, sijnde een gekijf tussen den onderschout en de knegs. Op donderdag is dit in de vroedschap geweest, en gecomm^{den}. tot t congres gelast en versogt daer over enige heeren te spreken.

Dit congres duurde tot over 12 uren.

Donderdag 31 Meert 1712 is geweest conferentie van de Geallieerden, van elf tot half twe of ruym een uur toe.

Saturdag 2 April is congres geweest. Een van de pages vanden maerschal had t ongeluk van te struykelen en sijn een been onder de koets te breken.

sMaendaegs den 4 April 1712. Dese morgen is geen vergadering van de Geallieerden geweest.

Op de memorie van den baron Le Begue, plenipotentiaris wegens den hertog van Lotteringen, geinsereerd in de statennotulen vanden 31 Meert 1712, aengaende de vrijdom van de impositien, tot nog toe geweygert aen de neutralen en die opt congres niet sijn genodigt, ingevolge van des vroedschaps resolutien vanden 25 Januarij en 29 Februarij 1712, alsmede diergelijk versoek van den heer Solemacher, plenipotentiaris vant aartstift Keulen, heeft de vroedschap, omme

dese versoeken te examineren en daervan te rapporteren, gecommitteert de heeren borgerm^es. en oud borgerm^es.

Ten elf uren voornoen sijn door stads gecommitteerden more solito verwelkomt, eerst den graeff Ranuccini, plenipotentiaris van sijn (Kon.) Hoogheyd den groothertog van Florencen en Toscanen, is een schoon welgemaekt jong heer, niet veel over de 30 jaer oud, woond int huys van Ponchoud aen de Jansbrug. Hier van daen na de heer baron Gerstorff, plenipotentiaris van den koning van Polen, keurforst van Saxen, woond int huys van den heer Geyder of princes van Nassau-Siegen, N. graft, over de vrouw van Maesbergen. Bij beyde seer beleeft en obligeant ontfangen.

Dingsdag 5 April voornoens ten elf uren is conferentie geweest vande Geallieerden, waarop mede adsisteerden de heeren don Lewis d'Acuna, wegens Portugal, maerschal Bibersteyn, van Pruyssen, Gerstorff, van Polen of Saxen, Hespen, wegens Wirtenburg en Swaben.

Woensdag den 6 April 1712 voornoens ten tien uren was generael congres. De Fransen bleeven vrij lang, dog ten twaalf uren was alles gescheyden.

Ten half twaelf uren dede de heer graeff Ranuccini van Florence de contravisite aen stads gecomm^des. ten huyse vanden heer van Nyveld.

Donderdag den 7 April voornoens ten half twaelf dede de heer Dukker, plenipotentiaris van wegens den bisschop van Munster, de contravisite, en wijl desen heer hier soo gansch vremt niet is, duurde dese visite wel een goet half uur, seer familiair en vrindelijk.

sAvonds ten 5 uren dede de heer Solemacher aen mijn huys aen mij de contravisite, en alsoo oom Voet en meer geselschap op die tijd bij mij was, versogt ik sijn Excellentie om agter bij t geselschap te komen, t gene geschiede, alwaer ruym een uurtje sat, en wijl al de Keulse goede vrinden en bekenden van neeff Abing kende of had gekend, alse de heer van den Enden, zaliger, de Hakker, de Meynertshagen en meer an-

deren, manqueerde geen discours; desen heer Solemacher heeft 15 levendige kinderen bij eene vrouw.

Saturdag den 9 April 1712 is more solito ten half tien uren voornoens door stads gecomm^den^. verwelkomt den heer baron van Hespen, plenipotentiaris wegens de Swabise Kreyts en hertog van Wirtenberg, wagt nog een confrater, den baron van Stauffenberg, broeder van den bisschop van Constans, logeerd int huys vande vrouw van Broekhuysen in de Mariestraet, daer de graeff van Sinsendorff even uyt is vertrokken of verhuyst.

Maendag den 11 April 1712 is op aenseggen van den bisschop geweest conferentie van de Geallieerden ten elf uren; men dagt, dat de Engelse ter dier tijds iets wonders souden hebben voorgebragt en bekend gemaekt, maer de conferentie was kort en passeerde wijnig van belang.

Item heeft de vroedschap conform de resolutie van de Gedeputeerden van vrijdag verstaen, dat alle publique ministers, soo die tot het congres horen, alse neutralen en andere die behoorlijk bij haer Hoog Mog. sijn geadmitteerd en erkend, vrijdom van impositien sullen hebben.

NB. Ita jam per menses magno conatu, n...&. en heeft men een groot geknor en misnoegen vergeefs en sonder nut gemaekt.

Woensdag 13 April 1712 ten tien uren groot congres, duurde kort en, na men seyd, passeerde niets van sonderling belang.

Saturdag 16 April 1712 ten tien uren is geweest groot congres, duurde seer kort en is niets voorgevallen.

Sondag 17 April tussen elf en twaelf uren voornoens is prins Eugenius med het jagt van de regering van den Haeg hier gekomen; heeft gelogeerd bij den graeff van Sinsendorff, maendag middag bij den graeff Passionei gegeten, daer l'abbe de Polignac en veel voorname heeren mede aten; is maendag avond vertrokken.

Maendags den 18 April 1712 sijn more solito door stads gecomm^den^. verwelkomt signore Carlo Ruzzini, procurator van St. Marco, plenipotentiaris van de serenissime republique van

Venetien, woond int huys vanden borgerm^r. Hatting, sijn ontfangen in de derde kamer op den hoff, deselve was med een schoon rood sijde damast med goude galonnen en franges der op behangen. Hier sat men op armstoelen, en sijn seer obligeant en vrindelijk ontfangen. De heer Ruzzini is een fray heer, meer geset als lang, oud ontrend 50 jaeren, spreekt seer wel.

Hier van daen na t huys van den heer van Deyl, en more solito verwelkomt den marquis Dom Lewis dAcuna, plenipotentiaris vanden koning van Portugal, int salet bij t vier ontfangen en geseten, med veel beleeftheyd en vrindelijkheyd. Desen heer dAcuna is ontrend 40 jaer oud, is mager, tamelijk lang, is niet van de schoonste, siet er vrij bruyn uyt, en sijn visionomie missaekt sijn landaerd niet.

Donderdaegs den 21 April ten tien uren voornoens was conferentie van de Geallieerden, en sijn stads gecomm^den^. tegens vrijdag te gast genood bij den baron van Dalwig, plenipotentiaris vanden landgraeff van Hessen-Cassel; ik heb moeten bedanken om de schouw van den Rhijndijk op die tijd.

Vrijdag den 22 April ten elf uren voornoens deden den marquis dAcuna van Portugal en baron Hespen contravisite aen stads gecommitteerden ten huyse van den heer van Nyveld, beyde heel familiair en beleeft.

Saturdag den 23 April 1712 is congres geweest ten tien uren. Dog de Franse hebben haer nog niet verklaerd van te sullen schriftelijk antwoorden op de eysschen der Geallieerden. Ergo nihil actum.

sMiddags heb ik gegeten bij mons^r^. Menager, mons^r^. Menin had mij daer toe versogt. Ik sat naest mons^r^. Menager, t geselschap was 13, buyten een Brabander of Wael en ik, alle Fransen. De tafel was wel, dog niet extraordinair kostelijk. De wijn was beter nu als de laeste mael; of t avancerende saison die fijne wijnen nu aengenamer en rijper maekte als laest, weet ik niet.

Sondag 24 April 1712 heeft ten elf uren smorgens de heer

Ruzzini van Venetien het contracompliment afgelegt aan stads gecomm^{den}. aent huys vanden heer van Nijveld.

Dingsdag den 26 April 1712 smorgens ten tien uren is verwelkomt den heer marchal van Bibersteyn, twede plenipotentiaris van de koning van Pruyssen, aent huys van domheer Halmale, seer beleeft en obligeant, is een jong heer van ruym 30 jaeren. Int uytgaen had ik t ongeluk van, sijn Excellentie met de andere heeren willende salueren en nog op de trap staende, mijn hooft tegen de tralye te stoten, een groot gat voor twe vinger breed onder t hayr, tgeen terribel bloeide; ik liep aenstons bij den barbier van Reyd over den heer van Natewisch, die t verbond, en heb der voorts geen ongemak van gehad. Dit belette mij egter de visite med te doen bij den graeff St. Severino de Arragon, plenipotentiaris vanden hertog van Parma, int huys van den advokaet de Wijs in de korte Nieustraet.

Woensdag den 27 April 1712 is geen congres geweest.

De heer San Severino dArragon, minister van Parma, deed ten elf uren het contra besoek, ten huyse van den heer van Nijveld, is een seer braeff, vrindelijk, obligeant heer van 40 jaer, na gissing.

Donderdag 28 April is conferentie van de Geallieerden geweest.

Baron van Stauffenberg, wegens Swaben, en de graeff van Werthern, wegens Saxen, assisteerden voort eerst daerbij.

Saturdag 30 April 1712 is geen congres geweest.

Baron van Stauffenberg, broeder vanden bisschop van Constants en plenipotentiaris wegens de Swabise Kreyts, is dese morgen, terwijl ik absent was, door de andere heeren gecomplimenteerd.

sMaendags den 2 May 1712 is conferentie van de Geallieerden geweest, seer frequent, meer dan ordinair, dog duurde kort.

Dingsdag 3 May 1712 is van stadswegen more solito voornoens ten elf uren verwelkomt den baron van Bothmar, plenipotentiaris van den keurforst van Brunswijk. Desen heer is

seer obligeant en vrindelijk, gelijkt al jaeren te hebben en ontrent de 60 te sijn, spreekt seer wel en verstandig.

Woensdag den 4 May 1712 is geen congres geweest.

Is van stadswegen op de ordinaire wijse verwelkomt den graef van Werthern, minister of plenipotentiaris van den koning van Polen, cheurfurst van Saxen. Desen heer is een heer van jaeren, seer beleeft, vrindelijk en sagtsinnig, med veel flegma en wel.

Donderdag, sijnde hemelvaertsdag 5 May, is conferentie geweest van de Geallieerde, hoewel niet apparent is, dat veel is gepasseerd, want duurde maer kort.

Vrijdag 6 May heeft de heer marschal van Bibersteyn, Pruyssise plenipotentiaris, de contravisite gedaan aen stads gecomm^{den}. ten huyse vanden heer van Nijveld, med veel vrindelijkheyd en civiliteyt.

Saturdag 7 May is geen congres geweest.

sMaendaegs 9 May is ten elf uren conferentie onder de Geallieerden geweest, duurde niet lang en was niet frequent.

sDingsdag 10 May is more solito door stads gecomm^{den}. verwelkomt de heer Engelberg, plenipotentiaris van den Over-Rhijnise Kreyts, (eygentlijk vanden koning van Sweden wegens Twebruggen), heeft nog geen huys, logeerd bij provisie bij den kleermaker Rinkink op de N. Graft bij de Muntstraet; desen heer geleek een seer hups vrindelijk man, was adsessor tot Wetzlaer.

Woensdag 11 May als voren verwelkomt den graef van Schoenborn, plenipotentiaris van de Frankise Kreyts, int huys van neeff Vermeer op de N. Graft, te gelijk met sijn confrater de heer Fisscher, beyde seer brave heeren, dog Fisscher is vrij ouder, en Schoenborn pas 30 jaer oudt.

Pinxter maendag, 16 May 1712, is conferentie van de Geallieerden geweest.

Dingsdag 17 dito heeft de vroedschap doen publiceren, dat geen bakkers of andere meel uyt vrije hotels sullen mogen verbuylen of verbakken, op poene van 150 gulden en verbeurte van t meel.

Vrijdag 20 dito is door den heer van Nijveld en mij van stadswegen verwelkomt, (sijnde de heeren Pesters en Rhijnesteyn uyt de stad), den graeff de Corsana, twede plenipotentiaris van sijn keyserlijke en catholijke majesteyt. Dese heer is redelijk lang, mager, is van de oude grandes de Spagne en een heer van jaeren, is seer obligeant en beleeft, dog spreekt seer sagt, ras en sulke Spaense Frans, dat men moeyte heeft om sijn Excellentie te verstaen.

Maendags 23 dito hebben de heeren Bothmar, graeff Schoenborn en Fisscher de contravisites gedaen aen stads gecomm^{den}. ten huyse van mijn heer van Nijveld.

Dingsdag 24 utsupra de contravisite van den heer Engelberg.

Woensdag 25 heeft de vroedschap de vier gecomm^{den}. tot de saken vant congres versogt en gecommitteert, om med de pagters vant gemael te spreken en te reguleren, hoe de vrijdom opt gemael vant gepasseerde en dat geconsumeerd is.

Dese gansche week is geen congres of conferentie geweest, is egter slegte nouvelle om dese tijd gekomen, namentlijk dat de Engelse in Vlaenderen, hoewel de kans schoon was, niet hebben willen vegten tegens de Fransen, alsoo contrarie ordre vant Hoff hadden. Naderhand ook, dat de Engelse de grote alliantie opseyden, twelk dan ook t gansche land door stoff tot allerley discoursen verschafte.

Maendaegs den 30 May conferentie van de Geallieerden. Rapport van stads gecomm^{den}., dat de pagters van t gemael tot geen redelijke voorslagen, wegens t gepasseerde en dat bij de hotels van de plenipotentiarisen is geconsumeerd, konden brengen, dog hierop vorder is geen resolutie gevallen. Restituo woondt in de hel.

Donderdag 2 Junij conferentie van de Geallieerden.

Maendag 6 dito conferentie van Geallieerden. Is aen de vroedschap een requeste gepresenteerd wegens du Martray om hier mathematicam en annexe konsten te doceren en van de Roy en Reets daertegens, hebbende een appointement van den 25 Januarij 1712, hoewel sine praevio examine, in haar voor-

deel om goed getuygenis, en alsoo verscheide ministers haer voor Martray interesseren, is t selve commissoriael gemaekt aen de gecomm^den^. tot de academise saken.

Nog is eenen le Clair, een Wael of Fransman, die ter sluyk hier wijn verkoft, geordonneert te vertrekken op poene van 25 gulden daegs.

Vorder dese gansche week geen congres of conferentie.

Sondag den 12 Junij 1712 heeft den bisschop van Bristol selfs gepredikt en daer na de communie uytgedeeld.

Maendaegs den 13 is conferentie van de Geallieerden gehouden, duurde niet lang. In de conferentie is gesproken van de exemptie opt gemael, dat tot nog toe niet gereguleerd is, en dat de borgerm^rs^. nu hebben gesegt, dat haer Ed. sullen reguleren, quid inde fiet videbitur. Ondertussen word over dit point hartelijk geknort onder de publique ministers.

Dese middag heb ik gegeten bij den graeff van Schonborn, plenipotentiaris vande Frankise Kreyts, en ben hier regt obligeant, vrindelijk, proper en sindelijk onthaelt. Wij waeren 7 aen tafel, de graeff, twe barons, Onsteyn baron van Langen, professor Vitriarius, des graeffs ouden hospes, mons^r^. Poillare tot Leyden en ik.

Dingsdag 14 dito, dese middag ben ik te gast geweest bij den heer chevalier Ruzzini, procurator di St. Marco, plenipotentiaris van de serenissime republicq van Venetien. Nog nergens heb ik soo grote pragt gesien als hier. Aen tafel waeren 13 heeren, namentlijk, seven hier uyt de stad, als borgerm^r^. Hatting, ontfanger Schade, de vier gecomm^den^. tot t congres en graef van St. Paul. De anderen waren mons^r^. le Blond, secretaris vanden abt de Polignac, Rossi, chevalier de Malta, comte St. Salvatico, Alberti Vincenti en heer Ruzzini selfs. Op tafel was een grote profusie van eten, alles bijna vlees, geen toespijs, alles seer gefardeerd; driemael wierd der aengerigt en doe wierd alles afgenomen, selfs de epargne die in de midde stond, het tafelaken en servetten wierden veranderd en doen wierd het confect opgeset, dat seer opulent was en wel

ten minste 20 grote piramides in schoon porcelain uytmaekte, messen, lepels, vorken waren verguld. In de kamer stonden vier grote buffets tot den balk toe geguarneerd met extraordinaire kostelijke silvere en vergulde vaten, enfin t silverwerk soo op de buffets als t servies en toebehoren, geloof ik wel bij de 500 pont woeg; de kamer was vol kijkers, meest vremde Hollanders en Franse, enfin seer pragtig en magnificq was dese maeltijd, en de heer Ruzzini wel een van de obligeantste, vrindelijkste, discreetste heeren, die men sien mag, en besit alle perfectien van een groot publicq minister.

Woensdag 15 dito, dese middag heb ik nevens de drie vordere heeren van de commissie gegeten ten huyse van mijn heeren van Goslinga en Kniphuysen; de tafel was van negen borden, dog den heer van Randwijk quam ter halver maeltijd en was de tiende. De negen aensitters waeren de twee heeren tractanten, heer van Renswoude, heer van Heemstede, professor Burman, heeren van Nijveld, Pesters, Rhijnesteyn en ik; alhier was de profusie en pragt van de tafel soo excessieff groot niet als gister bij den heer Ruzzini, dog was kennelijker en beter voor een Duytse mond geschaft, en was wel sesderhande wijn, alle seer goed en keurlijk in sijn soort, tservies was gansch silver, hier was men seer vrolijk en de drank wierd niet vergeten. Het geselschap bleeff samen tot savonds ten agt uren eer dat scheyde.

NB. Dese gansche week is voorts geen congres of conferentie geweest.

Maendag den 20 dito is conferentie van de Geallieerden geweest op een expresse aanden bisschop van Bristol en voorts op sijn Excellenties versoek. Men seyd dien expresse wat goeds heeft med gebragt, sonder te melden waerin t bestaet.

Maendag den 27 Junij. Weder conferentie van de Geallieerden.

Maendag 3 Julij 1712, conferentie ut supra.

Maendag 11 Julij 1712. Weder congres of conferentie van de Geallieerden. Den bisschop van Bristol heeft opt selve meer

als geweyt, afgeleyd en gekeven op de heeren van de stad, omdat de vrijdom vant meel nog niet gereguleerd wierd.

Sondag 17 d°. sijn den heer van Nijveld, Schade, van Rhijnesteyn en ik te gast geweest bij den marquis Rinuccini, plenipotentiaris van sijn Kon. Hoogheyt van Toskanen; hier aten nog de heeren Ruzzini, neeff van den ambassadeur van Venetien, Grimani en nog een heer mede van de Venetianen, mons$_r$. le Blond, secretaris vanden abt Polignac, en chevallier Rozzi, en nog een baron Bähr van Hanover, de broeder van de gravin Bergomi; hier was men seer obligeant, lekker en wel getracteerd, dog niet soo extravagant, abondant en pompeus als bij de Venetiaansen heer. Hier was wel 10 of 12^{der} hande seer delicieuse wijn, voornamentlijk de Italiaense; sijn Excellentie selfs is een van de vrindelijkste, obligeantste en braefste heeren die men sien mag, soo van sijn persoon, conversatie en alles.

Maendag 18 dito. Conferentie van de Geallieerden.

Dingsdag den 19 dito dede de graef de Corsana, keyserlijke plenipotentiaris, aen stads gecomm^{den}. ten huyse van den heer van Nijveld sijn contravisite, is een seer beleeft, vrindelijk heer.

Sondag 24 Julij 1712 heb ik med de twe jongste neven Voet gegeten aent hotel van de Savoyse heeren, het huys van den heer Noirot. Wij waeren versogt door de heer Donandi, secretaris van sijn Kon. Hoogheyt; de drie heeren plenipotentiarisen waeren in den Haag; aen tafel waeren negen sterk, alse Donandi, de jongen heer de Melarede, graeff Grisso, Lespine en nog twe Savoyse heeren. Wij waeren hier seer net, proper en wel opgedist, dog niet extravagant of overdadig, voor de rest seer obligeant en vrindelijk getracteerd. Na den eeten bragt ons de heer Donandi med de cales med ses peerden en nog een postillon voor uyt om de weg te wijsen na Seyst, daer wij een Moscovis collonel van de granadiers vonden; hij was med een adjudant generael van Prins Mensikoff, was nog een jong heer, een Duytser, sprak wel en was al een rare snaek; enfin den dag passeerde seer plesirig en ons wierd daer door de Savoyse heeren veel beleeftheyd gedaen.

Maendag 25 dito is geweest conferentie van de Geallieerden.

Maendag 1 Augustus is rapport gedaen ontrend de vrijdom vant koorn en resolutie genomen med een alternative.

Is conferentie van de Geallieerde geweest, en milord Straffort voor de eerstemael weer present; was vrolijker en veel beleefder ditmael als de luyden van hem gewend waeren.

Maendag 8 Augustus 1712 is geweest conferentie van de Geallieerden.

Dingsdag 16 Augustus 1712. Conferentie ut supra.

Maendag 22 dito. Conferentie ut supra. Comte Lagnasco (Solari) assisteerde hierbij t eerste als minister plenipotentiaris van den koning van Polen.

Donderdag 25 dito is, opt versoek van onse heeren plenipotentiarisen om de Engelse en Franse heeren genoegen te geven ontrend de klagten wegens insultes, die sij seyden dagelijx van jongens en canaille ontfangen, daer tegen gedaen een publicatie bij forme van waerschouwing.

Maendag 29 dito is conferentie vande Geallieerden geweest.

Maendag 5 September. Conferentie ut supra.

Maendag 12 September ut supra.

Maendag 19 Sept. ut supra et nihil notatu dignum actum est.

Maendag 26 dito ut supra.

Maendag 3 October ut supra; graeff Maffei, eerst nieuw uyt Engeland overgekomen, assisteerde bij die conferentie.

NB. Sedert desen tijd tot ..... sijn alle maendag de conferentien gehouden, sonder dat vorders enige extraordinaire vergadering sijn geweest of iets van belang is gepasseerd.

Maendag 7 November 1712 is den stilstant van wapenen med Portugal getekend aent huys vanden bisschop van Bristol savons om 9 uren.

Saturdag den 18 dito sterft des morgens alhier in sijn logement den heer van Condsbrug, keyserlijke minister, na een langdurige teringsiekte.

Om dees tijd of na ontrend tien dagen geleden is hier ge-

komen den duc St. Piedro, minister quasi vande koningin weduwe van Spagne; heeft sig eenige dagen op Rosendael ..... plaets op de Vegt opgehouden, eer hier een huys huyrde.

Van dees tijt tot nieujaer 1713 is niets van belang gepasseert; in die tijd is gestorven de heer Kemp, heer van Moermont, plenipotentiaris van desen staet wegens Zeland. Dese doot is door een secretaris alomme genotificeerd, mede aen mijn huys. Heer Palmquist wegens Sweden, heer Kirchner wegens de keyser sijn gekomen en more solito gecomplimenteerd; heer Palmquest heeft gelijk de andere de contravisite gedaen ten huyse van den heer van Nijveld. Niets isser vorder merkweerdigs gepasseerd, de conferentien sijn smaendags gehouden, dog infrequent.

NAMEN, WOONPLAATSEN, EN LIVREYEN,

VAN HAARE EXCELLENTIEN, DE HEEREN PLENIPOTENTIARISSEN, WELKE HAAR LATEN VINDEN OP HET CONGRES VAN EEN GENERALE VREDE T'UTRECHT [1]).

MINISTERS DER GEALLIEERDEN.

Van den Keyser.

Syn Excell. den grave van Sintzendorff, woont in 't Paushuysen. De pagies syn gekleed in rood laken, met blauwe fluwele opslagen, met silver beboort, en witte pluymen op

1) De redactie heeft gemeend, deze zeldzame bladen, gedrukt te Utrecht bij Jacob van Poolsum, stads drukker tegen over het stadhuis, 1712, gevoegelijk als bijlage tot het voorgaande journaal te kunnen laten volgen.

de hoed. De knechts mede in rood laken, met silver en blaauwe lissen.

Syn Excell. den grave van Corsana, woont in de Buurestraat. De knegts syn gekleed in donker-groen laken, met vergulde knoopen.

Syn Excell. den heer van Consbruc, woont op de Nieuwe-Gragt bij de Catrijne kerk. De pagies syn gekleed in rood laken, met chamaeu-fluwele opslagen, en goude knopen, en chamaeu pluymen op de hoed. De knegts in rood laken met chamaeu en geele koorden.

Engeland.

Syn Excell. den bisschop van Bristol, woont in de ridderschapstraat. De pagies syn gekleed in wit laken, en ligtgroene fluwele opslagen, met silvere passementen, en roode pluymen op de hoed. De knegts in paars laken, met ligtgroene opslagen en met gout beboort.

Syn Excell. den grave van Straffort, woont op de Nieuwe-Gragt by de Wittevrouwenbrug. De pagies syn gekleed in graauw laken, en roode fluwele opslagen, met silvere passementen, en witte pluymen op de hoed. De knegts in geel laken, met silver en swarte koorden.

Portugal.

Syn Excell. den grave van Tarouca, woont op de Nieuwe-Gragt by 't Hieronimus-school. De pagies syn gekleed in rood laken met goud geborduurt, en blauwe pluymen op de hoed. De knegts in rood laken, met goude en blaauwe passementen.

Syn Excell. Don Louis d'Acunja, woont agter St. Pieter. De pagies syn gekleed in licht-blaauw laken, met silvere passementen, en witte pluymen op de hoed. De knegts mede in licht-blaauw laken, met silvere passementen.

Pruyssen.

Syn Excell. den grave van Dönhof, woont op het Doms-

kerkhof. De pagies syn gekleed in rood laken, met silvere lissen, en roode en witte pluymen op de hoed. De kechts in rood laken, met silver en swarte lissen.

Syn Excell. de grave van Metternich, woont op 't Domskerkhof. De pagies syn gekleed met donker-rood laken, met silvere passementen en witte pluymen. De knechts in blaau laken met silvere knoopgaten met roode en silver koorden.

Syn Excell. den heer Marchal van Bibersteyn, woont by de Wittevrouwenbrug. De pagies syn gekleed in rood laken, met silvere lissen, en roode en witte pluymen op. De knegts in rood laken, met silverroode en swarte koorden.

De Staten Generaal.

Syn Excell. den heer van Randwijk, woont in de Nobelstraat. De knegts syn gekleed in rood laken, met blaauwe opslagen en blaauw, rood en witte koorden.

Syn Excell. den heer Buys, woont op de Nieuwe-Gragt over het Paushuysen. De knegts syn gekleed met graauw laken, met geel en chameau koorden.

Syn Excell. den heer van der Dussen, woont op de Nieuwe-Gragt over 't Paushuysen. De knegts syn gekleed in blaauw laken, met rood, geel en swarte koorden.

Syn Excell. den heer van Moermond, woont op de Nieuwe-Gragt by de Wittevrouwenbrug. De knegts syn gekleed in blaauw laken, met chameau en swarte koorden.

Syn Excell. den baron van Renswoude, woont op de Nieuwe-Gragt by de Catrijne-kerk. De knegts syn gekleed in rood laken, met blaauw, wit en bruyne koorden.

Syn Excell. den heer Goslinga, woont op de Nieuwe-Gragt by de Wittevrouwenbrug. De knegts syn gekleed in ligt-blaauw laken, en roode opslagen, met rood, blaauw en witte koorden.

Syn Excell. den grave van Rechteren, woont op de Nieuwe-Gragt by de Linde. De knegts syn gekleed in rood laken, met chameau en silvere koorden.

Syn Excell. den grave van Kniphuysen, woont in de Boote-

straat. De knegts syn gekleed in geel laken, met silver en swarte koorden.

Savoyen.

Syn Excell. den grave van Maffey, den marquis Solari du Bourg, den heer Mellareede, wonen samen op den Drift. Alle de domestiquen syn in den rouw.

Ments.

Syn Excell. den grave van Stadian, woont in de Domsteeg. De pagies syn gekleed in purper laken, met silver doorwerkte koorden, en roode pluymen op. De knegts in purper laken, met silver, wit en roode koorden.

Trier.

Syn Excell. de baron van Els, woont op de Nieuwe-Gragt by de Sonnestraat. De knegts syn gekleed in geel laken, en roode opslagen, met breede witte en roode passementen.

Syn Excell. den heer van Keyservelt, woont in deselve huysinge. De pagies syn gekleed in licht-groen laken, met goude en roode passementen, en roode pluymen op de hoed. De knegts syn gekleed in ligt-groen laken, met rood en goude passementen.

Paltz.

Syn Excell. de baron van Hundheym, woont achter St Pieter. De pagies syn gekleed in blaauw laken, met goud en blaauwe koorden, en witte pluymen op. De knegts syn gekleed in blaauw laken, met breede-geele blaauw en witte koorden, en roode opslagen.

Poolen en Saxen.

Syn Excell. den grave van Warteren, de grave van Lagniasko, den baron van Gersdorff, wonen samen op den Drift. Alle de domestiquen syn in den rouw.

Hanover.

Syn Excell. de baron de Bodmar, woont op St. Jans-kerkhof. De pagies syn gekleed in blaau laken, met silvere knoopen en gaten, en blaau en witte pluymen op de hoed. De knegts syn gekleed met blaauw laken, met rood, swart, silver en roode lissen.

Frankise Creyts.

Syn Excell. de grave van Schonborn, woont op de Nieuwe-Gragt by 't Hieronimus-school. De pagies syn gekleed in groen laken, met goud en roode koorden, roode pluymen op de hoed. De knegts in groen laken, met roode en geele koorden, en roode strikken aan de hoed.

Syn Excell. de heer van Fischer, woont op de Nieuwe-Gragt over de Zuylestraat. De domestiquen syn in de rouw.

Swabische Kreyts en Wirtenberg.

Syn Excell. de barons van Stauffenbarg, woont op de Mariae-Plaats. De knegts syn gekleed in licht-blaauw laken, met silver, roode en blaauwe koorden.

Syn Excell. de heer van Hespen, woont in deselve huysinge. Alle de domestiquen syn in den rouw.

Over-Rhynsche Kreyts.

Syn Excell. de heer van Engelbrechten, woont op de Nieuwe-Gragt over de Zuylestraat. De knegts syn gekleed met donker-blaauw laken, met roode en sivere koorden.

Munster.

Syn Excell. de heer Plettenburg, de heer Ducker, wonen op 't St. Jans-kerkhof. De knegts syn gekleed in licht-graauw laken, met goud, silver en blaauwe koorden, en blaauwe strikken op den hoed.

Hessen-Cassel.

Syn Excell. de baron van Dalwich, woont in de Buurestraat. De pagies syn gekleed in baauw laken, met roode opslagen en witte pluymen. De knegts syn gekleed met blaauw laken, en roode opslagen.

MINISTERS VAN VRANKRYK.

Syn Excell. de marchal d'Huxelles, woont op de Lange Nieuwstraat. Alle de bedienden syn in den rouw, dog de pagies dragen groene met silvere gefigureerde linten op de schouder, somtijds roode rokken met groene fluweele opslagen, met goude lissen, en witte Pluymen.

Syn Excell. den abd de Polignac, op de Oude-Gragt by de Jansbrug. Syn mede in den rouw, de pagies dragen rood met silvere en swart gefigureerde linten, somtijds roode rokken met swarte fluweele opslagen, met silvere lissen en witte pluymen. De knechts dragen linten als de pagies, dog sonder silver.

Syn Excell. de heer Menager, agter St. Pieter. Syn mede in den rouw, dog de pagies dragen geele en roode met silver gefigureerde linten, somtijds geele rokken met donker-paarse fluweele opslagen, met silvere lissen en witte pluymen. De knegts dragen roode en geele linten gefigureert.

NEUTRALE MINISTERS.

Van 't hof van Romen.

Syn Excell. de graaf van Passioneï, woont op de Nieuwe-Gragt by de Buurestraat. De pagies syn gekleed in rood laken, met blaauwe flueele opslagen, met silvere knoopen en witte pluymen. De knegts in rood laken, met rood en wit doorwerkte knoopen.

Venetien.

Syn Excell. de heer Carlo Ruzini, woont op 't Pieters-kerk-

hof. De pagies sijn gekleed in rood laken, met goude passementen. De knegts in rood laken met silvere passementen, en groen, geel en roode koorden.

Lotteringen.

Syn Excell. de baron de Beuge, op 't Jans-kerkhof.

Sijn Excell. de baron de Forstner .....

Sijn Excell. de heer Moineville, med op 't Jans-Kerkhof. De domestiquen syn alle in de rouw, dog de pagies dragen swart en witte pluymen, en fluweele opslagen.

Toscanen.

Sijn Excell. den marquis de Rinuccini, woont op de Oude-Gragt bij de Jansbrug. De pagies sijn gekleed in rood laken, met silvere knoopen en witte pluymen. De knegts in ligtgroen laken, met rood en silvere knoopen en gaten.

Modena.

Syn Excell. de graaf van Bergomi, op de Oude-Gragt bij de Weerdpoort. De pagies dragen rood laken, met blaauwe fluweele opslagen. De knegts blaauw laken, met rood, wit en swarte koorden.

Parma.

Syn Excell. de graaf van St. Severin d'Aragon, woont op de Nieuwe-Gragt by de Heerestraat. De pagies syn gekleed in rood laken, met groene fluweele opslagen, met silver beboort, dragen groene en roode pluymen. De knegts in rood laken met groene opslagen, met rood en witte lissen.

Zwitzers.

Sijn Excell. de heer St. Savorijn, woont op de Nieuwe-Gragt naast Paushuysen. .....

Guastalla.

Syn Excell. de graaf Fantoni, woont op de Oude-Gragt bij

de Besembrug. De pagies dragen graauw laken, met chamau en silvere koorden, silvere knoopen en witte bruyne pluymen. De knegts dragen laken en koorden van deselfde kolcur.

Genua.

Syn Excell. de heer Sorba, woont op de Nieuwe-Gragt bij de Wittevrouwenbrug. .....

Grisons.

Sijn Excell. de heer Sales, woont over den Domsteeg. De knegts syn gekleed in groen laken, met geele lissen.

Van 't Dom-capittel van Ceulen.

Syn Excell. de heer Esschenbrenner, woont op de Nieuwe-Gragt bij de Wittevrouwenbrug. De knegts syn gekleed in donker-graauw laken, met vergulde knoopen.

Syn Excell. de heer Solemacher, woont in deselve huysinge. De knegts dragen blaauw laken, met silver, roode en geele lissen.

Hanauw.

Syn Excell. de baron de Edelsheym, woont op 't Oude-Kerkhof. De knegts syn gekleed in graauw laken, met wit en donker-geele koorden.

INHOUD.

Blz.

De Schut- of Schutten-gilde in Nederland (Voet- en handboog, bannier), door Jhr. Mr. A. M. C. van Asch van Wijck. . . . . 1.

Journael, of dagelijxe annotitie vant gene ontrend de vredehandel tot Utrecht de heeren, daertoe den 16 December 1711 van stadswege gecommitteerd, is voorgekomen. Medegedeeld door Dr. P. N. Visscher. . 171.